

Turun yliopisto
University of Turku

PERUSKOULUA VASTAAN
- YKSITYISOPPIKOULUT JA
YHTEISKUNTAJÄRJESTYS
1966-1975

Ville Okkonen

Turun yliopisto
University of Turku

PERUSKOULUA VASTAAN
- YKSITYISOPPIKOULUT
JA YHTEISKUNTAJÄRJESTYS
1966-1975

Ville Okkonen

Turun yliopisto

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Poliittinen historia

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos

Työn ohjaajat:

Professori Kimmo Rentola,
poliittinen historia, Helsingin yliopisto

Professori Vesa Vares,
poliittinen historia, Turun yliopisto

Tarkastajat:

Professori Pauli Kettunen,
poliittinen historia, Helsingin yliopisto

Professori Risto Rinne,
kasvatustiede, Turun yliopisto

Vastaväittäjä:

Professori Pauli Kettunen,
poliittinen historia, Helsingin yliopisto

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin OriginalityCheck-järjestelmällä.

Kannen kuva: Kansan Arkisto, Yrjö Lintunen

Taitto: Hanna Oksanen

ISBN 978-951-29-6973-9 (Painettu/Print)

ISBN 978-951-29-6974-6 (Sähköinen/Pdf)

ISSN 0082-6995 (Painettu)

ISSN 2343-3205 (Verkkajulkaisu)

Painosalama Oy - Turku 2017

ESIPUHE

Väitöskirjaopintoni Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa käynnistyivät vaiheittain. Aloittaessani perusopinnot syksyllä 2009 olin jo kasvatustieteiden maisteri, ja Timo Soikkanen ehdottikin siirtymistä suoraan jatko-opintoihin – olinhan jo hyväksytty tohtorikoulutettavaksi toisella alalla. Epävirallisesti aloitin siis tuolloin, mutta virallisesti ja päätoimisesti vasta valmistuttuani valtiotieteiden maisteriksi keväällä 2012.

Jo varhain vakuutuin siitä, että kylmäksi sodaksi kutsuttu ajanjakso eli edelleen 1970-lukua koskevassa päivänpoliittisessa reseptiossa. Ehkä tästäkin syystä en ole koskaan joutunut katumaan alkuperäislähteille menemistä. Tällaiseen tutkimusotteeseen kannustivatkin alusta asti ohjaajani Kimmo Rentola ja Vesa Vares. Nuorelle opiskelijalle ja tutkijalle oli myös eduksi, että Timo Soikkanen tarjosi innostavan lähestymistavan poliittisen historian peruskysymyksiin ja turkulaiseen hengenelämään.

Esitän kiitokset Marja Jalavalle ja Timo Toivoselle antoisista keskusteluista ja kommentista työni loppuvaiheessa. Lausun lämpimät kiitokseni myös Antero Jyrängille tieteellisesti inspiroivista keskusteluista eri yhteyksissä. Matti Wibergin huomiot politiikan ja oikeuden suhteista sekä perustuslakivaliokunnasta olivat työlleni ja ajattelulleni eduksi, mistä kiitän suuresti. Keskustelu Kari Immosen kanssa on ollut virikkeellistä ja kannustavaa. Toivo Salonen taas johdatteli yliopistotaipaleeni alussa ennakkoluulottomaan ajatteluun.

Vanhempiani Tuulaa ja Jaria sekä veljeäni Aleksia kiitän työni huolellisesta lukemisesta ja huomautuksista. Suuri apu on ollut siitä onnesta ja ilosta, että olen työkoneeni äärestä saanut aina palata puolisoni Liisan ja tyttärentäni Juliannan luokse. Ystäviäni Asko Mäkeä, Sami Torssosta, Henri Sundholmia ja Saska Heinola kiitän työtäni koskevista kommentteista ja monenlaisista sosiaalisen elämäni aktiviteeteista.

Turun yliopiston poliittisen historian oppiaine on tarjonnut korvaamattoman työympäristön. Ystäväni ja kollegani Ville Laamasen kanssa yhteistyö on ollut fascinoivaa ja vitaalia. Niko Hatakka ja Louis Clerc ovat elähdyttäneet arkeani räiskyvällä ”kamarifilosofialla”. Kiitosten listaa jatkan mielelläni Mikalla, Matilla, Tiinalla, Lauralla, Raulilla, Aulilla, Marjalla, Helillä, Juha-Matilla, Jukalla, Tapiolla, Jennillä, Mikolla, Villellä, Ollilla ja Virpillä. Hanna Oksasta kiitän työni taitosta. Suomalaisen Tiedeakatemian Eino Jutikkalan rahasto ja Turun Yliopistosäätiö mahdollistivat kokopäiväisen työskentelyn vuosina 2012–2016. Esitän mitä suurimman kiitoksen tästä. Lopuksi lausun hyvin kunnioittavasti kiitokset professori Pauli Kettuselle ja professori Risto Rinteelle yksityiskohtaisista ja syvällisistä esitarkastuslausunnoista.

Minkä kirjoitin, sen kirjoitin.

Ville Okkonen, Turussa 15.10.2017

SISÄLLYSLUETTELO

Esipuhe	4
1. Johdanto	8
1.1. Tutkimustehtävä.....	8
1.2. Kohti peruskoulua.....	11
1.3. Peruskoulun historian tutkimus	20
1.4. Kylmän sodan asetelmissa.....	28
1.5. Tutkimuksellisia lähtökohtia	34
2. Peruskoulukamppailun tausta	39
2.1. Yhtenäiskoulu hivuttautuu marginaalista keskiöön.....	39
2.2. ”Uusi suunta” ja koululaitos	43
2.3. Sosiaalivaltio lyö lävitse	51
2.4. Vanha yhteiskunta ja sen koululaitos	56
2.5. Niin kutsutut perinteiset arvot horjuvat	71
2.6. Vasemmistolaista koulutoimintaa porvarillisessa koululaitoksessa	74
2.7. Vuoden 1966 sisäpolitiikan käänne.....	76
3. Peruskoulun läpimurto	82
3.1. Peruskouluponsi.....	82
3.2. Rinnakkaiskoulu jää historiaan	90
3.3. Vuoden 1968 kumouksen seuraukset	96
3.4. Perustuslait, sosiaalireformismi ja koulu-uudistus	100
3.5. Sivistysvaliokunnan ja perustuslakivaliokunnan näkemykset yksityisoppikouluista.....	107
3.6. Koulujärjestelmälaki hyväksytään	115
3.7. Koulujärjestelmälain perustuslaillistuminen	122
3.8. Kohti sosialismia, ruotsalaisittain	126
4. Vuoden 1970 ”vastakäänne”	136
4.1. Kansanrintaman takaisku	136
4.2. Keskustapuolueen arvio koulu-uudistuksesta ja yksityisoppikouluista pitää pintansa	140
4.3. Perinteiset instituutiot ja ”vasemmistovaara”	152
4.4. Keskustapuolueen asema vaikeutuu	156
4.5. Perinteisen oikeiston oppositiopolitiikka kovenee.....	158

4.6. Kamppailua koulumaailman hengestä	161
4.7. Poliittiset voimasuhteet 1970-luvun alussa	164
5. Koulutaistelut perustuslaillistuvat jälleen.....	167
5.1. 1970-luvun alun ”koulusodat”	167
5.2. Koululaitos ja yksityisomistus	178
5.3. Yksityisoppikouluväki ryhdistäytyy	186
5.4. Koulujärjestelmälakia tarkistetaan	190
5.5. Yksityisoppikoulut häviävät kamppailun	221
5.6. Yhteiskuntajärjestelmän jähmeys – perustuslait politiikan lyömäaseina	235
5.7. Vasemmiston yhteistyö ja oikeiston hajaannus	251
5.8. Max Jakobsonin paluu kotimaahansa – ruotsalaisen sosialismin asiantuntija tärkeään tehtävään	258
6. Peruskoulu toteutui, kuinka kävi vastustuksen?.....	263
6.1. Peruskoulun leikkaukset vuonna 1975.....	263
6.2. Opetusmateriaalit ja Pirkkalan kohu	267
6.3. Opettajankoulutus ja politiikka.....	284
7. Syksyn 1975 eduskuntavaalit – yhteiskuntakumouksen mahdollisuus?	295
7.1. Kohtalokkaat vaalit, mutta kenelle?	295
7.2. Yleisradion nimityspolitiikka – esimerkki vuoden 1966 käänteen ”normalisoimisesta”	301
7.3. Vanhat herrat menneitä muistellessa – vuoden 1989 tirkistysaukko 1960- ja 1970-lukujen taitteeseen.....	310
8. Johtopäätökset	315
Lähteet.....	328
Tiivistelmä.....	346
Abstract	348

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimustehtävä

Tämä tutkimus on historiantutkimuksen menetelmin laadittu esitys peruskoulun eli kunnallisen yhtenäiskoulun poliittisesta vastustamisesta vuosina 1966–1975 ja siihen liittyneestä oikeistolaisesta koulutuspoliittisesta aktivismista, jossa esiinnyttiin yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen puolustamisen nimissä. Tutkimuksessa haetaan vastausta kysymyksiin, mitä peruskoulun vastustaminen oli, kuinka se syntyi, miten se kehittyi sekä millaisiin käsityksiin ja poliittisiin siteisiin se pohjasi. Tarkastelun kohteeksi tulevat koulu-uudistusprosessi, oikeistolaiset tilannekuvat, lainsäädäntöön vaikuttaminen, perustuslakien poliittinen käyttö koululakipäätöksessä ja yksityisoppikoulujen puolustamisessa sekä puolueiden ja oikeistolaisten koulutuspoliittisten järjestöjen aktivismi. Lähdeaineisto on toiminnasta, jolla yritettiin torjua kunnallinen yhtenäiskoulu tai vaikuttaa sen julkisuuskuvaan sekä tukea niin kutsuttua perinteistä yhtenäiskuntajärjestystä.

Ajallisesti tutkimus rajautuu vuosiin 1966–1975. Tarkastelu alkaa 1960-luvun lopun sisäpolitiikan käännteestä, joka mahdollisti peruskoulun sellaisena kuin se toteutui. Vaikka yhtenäiskoulun koulutuspoliittiset ristiriidat olivat jatkoa 1900-luvun alun pohjakoulu- ja oppivelvollisuuskamppailuille, 1970-luvun alun poliittinen polarisaatio ja yksityisoppikouluväen masinoimat ”koulusodat” kiinnittyivät vuon-

na 1968 säädettyyn koulujärjestelmälakiin sekä sen kiistanalaisiin tulkintoihin. Peruskoulun toimeenpanon yhteydessä käytiin kiihkeää keskustelua kunnallisen yhtenäiskoulun ja yksityisoppikoulujen olemassaolon kysymyksistä. Eräänlainen huipentuma oli niin kutsutun Pirkkalan opetuskokeilun näyttävä ”paljastaminen” kevätkesällä 1975. Siten tutkimus rajautuu vuoden 1966 sisäpolitiikan käänneestä vuoden 1975 koulutuspoliittiseen debattiin sekä Kalevi Sorsan hallituksen päätökseen supistaa peruskoulumenoja loppukevällä 1975. Tämä ajanjakso on ratkaiseva kokonaisuus peruskoulun vastustamisen ja oikeistolaisten tilannekuvien ymmärtämiselle.

Kunnallisen yhtenäiskoulutyypin peruskoulun säätäminen nosti poliittiseen keskusteluun yksityisomistuksen suojan, eduskunnan lainsäädäntövallan ja oikeudelliset instituutiot. Koska peruskoulun vastustamisessa korostui koulujärjestelmälain ja perustuslakien tulkinnanvaraisuus, on kysyttävä, mistä eduskunta päätti vuonna 1968, kuinka eriävät tulkinnat syntyivät ja kuinka porvarillinen aktivismi suhteutui laintulkintojen hajaannukseen. Näiden kysymysten avaaminen edellyttää oikeistolaisten tilannekuvien ja ajattelutapojen erittelyä. Peruskoulun vastustamisen ymmärtämiseksi on kysyttävä, kuinka käsitys perinteisestä, ”isiltä peritystä” yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksestä sekä ”vasemmistovaarasta” vaikutti peruskoulun eli kunnallisen yhtenäiskoulun torjumisessa. Mitä näillä tarkoitettiin? Tilannekuvista ja aktivismista rekonstruoidaan kokonaisuus, josta peruskoulun vastustus avautuu.

Yksityisoppikoulujen puolustustaisteluna pidettyä toimintaa ja peruskoulun vastustusta avataan Yksityisoppikoulujen liiton (YOL), Vapaan koulutuksen tukisäätiön (VKTS), toiminnassa vaikuttaneiden yksityishenkilöiden, porvarillisen sanomalehtijulkisuuden ja eduskunnan oikeistopuolueiden aineistoilla. Vakiintuneita instituutioita ja ”vasemmistovaaraa” koskevia oikeistolaisia tilannekuvia rekonstruoidaan elinkeinoelämän tuen varassa toimineiden järjestöjen ja eri yksityishenkilöiden arkistoaineistoilla. Yksityisoppikoulujen puolustamisessa käytettyjä perustuslaintulkintoja kontekstualisoidaan 1960- ja 1970-lukujen taitteessa käynnistyneellä valtiosääntöuudistuksella. Peruskoulun vastustusta avataan sitä vasten, kuinka porvarilliset kouluaktivistit ja oikeistopuolueet ymmärsivät oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksen keskinäisyyden sekä ”vasemmistovaaran”. Peruskoulun vastustamisen lainsäädäntöprosessi rekonstruoidaan valtiopäiväasiakirjojen, puolueiden eduskuntaryhmien sekä eduskunnan sivistys- ja perustuslakivaliokunnan aineistoilla.

Historiantutkimuksellinen narratiivi edellyttää kaiken tiedossa olevan, tutkimustehtävän kannalta relevantin lähdemateriaalin etsimistä ja sen merkitysten kriittistä analysoimista. Tätä tutkimusta varten on pyritty käymään läpi kaikki tiedossa

oleva peruskoulun poliittisen, enemmän tai vähemmän järjestäytyneen vastustamisen aineisto. Peruskoulun vastustus rekonstruoidaan alkuperäisaineistoilla ja tulos asetetaan tutkimuskirjallisuutta vasten. Koska ei ole olemassa mitään ”peruskoulun vastustuksen” arkistoa, jää aina mahdollisuus löytää vielä jotain uutta. Poliittista oikeistoa, porvarillisia järjestöjä, sanomalehtiä, yksityishenkilöitä ja erilaisia painatteita on kuitenkin kerätty ja analysoitu tätä tutkimusta varten niin runsaasti, että tuskin mitään oleellista lähdekokonaisuutta on jäänyt käyttämättä. Alkuperäislähteiden ja tutkimuskirjallisuuden avulla kouluoikeiston aktivismi asetetaan yhteyteensä yhteiskunnan ja poliittisen elämän kulkuun 1960- ja 1970-luvuilla. Tutkimuksessa kysytään, kuinka oikeiston koulutuspoliittiseen aktivismiin osallistuneet toimijat ymmärsivät peruskoulun ja sen kriittistä vastaanottoa pohjustaneen poliittisen tilanteen. Ruohonjuuritason yksityisoppikouluaktivismi jää pääosin tarkastelun ulkopuolelle.

Peruskoulun vastustuksen taustalla vaikuttaneiden käsitysten selvittelyä varten kysytään, mihin tekijöihin porvarillinen kouluaktivismi kiinnittyi, mikä oli sen suhde oikeistopuolueisiin ja aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa esille nostettuun elinkeinoelämän poliittiseen toimintaan. Oliko peruskoulun vastustaminen vallankumouksen patoamista, tasa-arvon vieroksumista vai jotain muuta? Tähän kysymykseen vastataan rekonstruoidulla aineiston pohjalta ne ajattelutavat ja kontekstit, joihin oikeistopolitiikkojen toiminta kiinnittyi. Inspiraatiota traditionaaliselle lähestymistavalle on haettu Pentti Renvallin vuoden 1945 ensimmäisessä *Historiallisessa Aikakauskirjassa* esittämästä huomiosta: ”ei kysyä vain deskriptiivisesti: wie es gewesen, eikä geneettisesti: wie es geworden, vaan että myös ja ennenkaikkea struktuurisesti kysytään: was es bedeutet, mitä ilmiö merkitsee, minkälainen jäsen se on ja minkälaisessa kokonaisuudessa.”¹ Tältä pohjalta tämä tutkimus analysoi myös niitä lähtökohtia, joista peruskoulun vastustus nousi. Mitä koulutuspoliittinen aktivismi kertoo ajan oikeistolaisesta ajattelusta ja poliittisesta elämästä laajemmin? Miten peruskoulun vastustus ja yksityisoppikoulujen puolustus liittyivät kylmän sodan sisäpolitiikan jännitteisiin ja kamppailuun yhteiskuntajärjestyksensä? Keitä tämä toiminta kosketti ja mistä se omaksui vaikutteita? Oliko peruskoulun vastustamisella lopulta mitään merkitystä?

¹ Pentti Renvall, *Historiantutkimuksemme tie. Historiallinen aikakauskirja 1/1945*. Tällaista ”historismia” voidaan myös perustellusti kritisoida. Kun historiaa yritetään tarkastella Renvallin esittämien kysymysten pohjalta, on huomioitava menneisyyden toimijoiden ja ajatustapojen moninaisuus. Merkitykset eivät välttämättä avaudu vain ymmärtämällä tutkimuskohdetta, jolloin subjektiiviset tilannekuvat voivat pahimmillaan saada liian suuren painoarvon koko ajankohdan rekonstruomisessa tai jopa apologettisen luonteen. Tästä syystä historiantutkimuksen on tarkasteltava kriittisesti tutkittavien toimijoiden todellisuuskäsityksiä. Ks. Matti Viikari, *Historiallinen ajattelu, edistys ja yhteiskunta*. Tutkijaliitto, Helsinki 1995, 16.

1.2. Kohti peruskoulua

Suomalaisella yhtenäiskoululla, nykyisen peruskoulumallin esikuvalla, on pitkä, 1900-luvun alun pohjakoulu- ja oppivelvollisuuskamppailuihin nojaava historia, jossa poliittinen vasemmisto ja yhtenäiskoulua kannattaneet oikeistolaiset halusivat kansakoulun oppikoulun yhtenäiseksi ja kiinteäksi perustaksi². Yhtenäiskouluväki vastusti rinnakkaiskoulua, jossa ikäluokat valikoituivat sääty- ja luokkayhteiskunnan rajojen mukaisesti rahvaan ja eliitin opinpolkuihin. 1900-luvun alun rinnakkaiskoulun kannattajille pohjakoulu oli naiivi, taloudellisesti kestävä ja elävälle elämälle vieras teoriavirtelmä, joka rapauttaisi yhteiskunnan moraalisin perustan. Näistä lähtökohdista koulutuspolitiikka kietoutui niin demokratiaan ja kansalliseen eheytykseen kuin säätyvallan ihanteiden ja sen yhteiskunnallisten suhteiden säilyttämiseen. Eri muodoissaan vuosisadan alun jaottelu säilyi vielä toisen maailmansodan jälkeisissä peruskoulukamppailuissa.

Vaikka säätyvaltajärjestelmä lakkasi vuoden 1906 valtiopäiväjärjestyksessä, se vaikutti jäänteidenomaisena suomalaisessa yhteiskunnassa. Perustuslaiksi julistettu valtiopäiväjärjestys pohjasi monarkkiseen periaatteeseen, ja valtiovallan käytössä Venäjän keisari Suomen suuriruhtinaana ohitti kansan valitseman yksikamari- sen edustuslaitoksen. Eduskunnan lainsäädäntövallan rajauksesta johtuen vuonna 1910 hyväksytty oppivelvollisuuslaki ja monet muut työväenliikkeelle tärkeitä uudistukset jäivät vahvistamatta. Poliittisen demokratian oloissakin säätyvallan ajan ihanteet säilyttivät elinvoimaisuuttaan niin kutsutuissa perinteisissä instituutioissa, kuten koulu- ja yliopistolaitoksessa. Vanhaa vallanjako- ja yhteiskuntajärjestystä vasten työväenliikkeen uudistusvaatimukset leimautuivat epäpoliittisten kulttuuri- ja sivistyslaitosten politisoimiseksi ja kansakunnan rikkonaisuuden edistämiseksi.

Ennen peruskoulua koululaitos oli järjestetty niin kutsutun kahden sivistyksen opin pohjalle, jota luonnehti jyrkkä, sääty-yhteiskunnan elämänmuotoon palautuva jako kansa- ja oppikouluun. Vuoden 1866 asetuksella muodostettu kansakoulu ja 1840-luvun asetuksilla järjestetty oppikoulu jakoivat sivistyksen kahteen jyrkkään lohkoon³. Yhteiskunnan hallitseville oikeistopiireille jako näyttäytyi enemmän tai vähemmän epäpoliittisena, käytännönläheisenä ja koeteltuna siveellisenä järjestyksenä. Sosiaaliliberaalit ja vasemmistolaiset piirit pitivät koululaitoksen kaksijakoisuutta kuitenkin ongelmana. Vuoden 1918 sisällissodan jälkeen yhtenäiskoulua kannattaneet sivistysporvarit vaativat jakolinjan poistamista kansalliseen yhtenäisyyteen vedoten. Pitkän linjan yhtenäiskouluideologi, keskustaliberaali

² Jussi Isosaari, Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. Tampereen yliopiston kasvatustieteen laitos. Opetusmonisteet 1.11.1968.

³ Sirkka Ahonen, Yleissivistävä koulutus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012, 144.

kansanedustaja Mikael Soininen (ed.) puolusti oppivelvollisuutta ja pohjakoulua sisällissodan tragedialla, jossa ”valistumattomat kansanjoukot” olivat pyrkineet poliittiseen valtaan⁴. Soinisen näkökulmasta koululaitoksen jaottelu ja vanhakantaisuus ylläpitivät kansakunnan henkistä rikkonaisuutta ja epäsosiaalisuutta. Ajatus ei ollut ainutlaatuinen, sillä esimerkiksi Yhdysvalloissa sisällissodan jälkeen sivistysrepublikaanit olivat ajaneet oppivelvollisuutta vastustaakseen ”demagogiaa” ja muokatakseen ”sivistymättömiä massoja” yhteiskuntakelpoisiksi⁵.

Yhtenäiskoulun kohtaama konservatiivinen vastustus ”ensimmäisen tasavallan” Suomessa oli taustana ”toisen tasavallan” koulutuspolitiikalle ja vasemmiston edustamalle ”uudelle suunnalle”. Sotavuodet olivat keskeyttäneet vuonna 1937 punamultahallituksen käynnistämän sosiaalireformistisen, myös koululaitoksen uudistamista viritelleen kauden. Väli rauhansopimuksen jälkeisissä kevään 1945 eduskuntavaaleissa vasemmisto lisäsi kannatustaan edellisiin vaaleihin nähden ja eteni koulutuspoliittisten hankkeiden airueksi. Kommunistilakien kumoamisen jälkeen lokakuussa 1944 perustettu Suomen Kansan Demokraattinen Liitto (SKDL) nousi suur- ja hallituspuolueeksi sekä aloitteelliseksi koulutuspoliittiseksi vaikuttajaksi. Vasemmistovoittoinen hallitus haastoi porvarillista hallinto- ja asiantuntijavaltaa, mistä seurasi jännitteitä erityisesti Yleisradiossa, kouluhallituksessa ja sisäministeriössä. Vasemmiston huomio kiinnittyi välittömästi esimerkiksi joulukuussa 1944 valtioneuvoston asettamaan oppimateriaalien seurantatoimikuntaan, jonka jäsenet professori Yrjö Ruutu lukuun ottamatta edustivat porvarillisia piirejä⁶. Erityisesti SKDL piti tärkeänä sotienvälisen ajan oikeistolaisuuteen ja sotavuosiin liitetyn sivistys- ja kulttuurisuuntauksen taittamista, mikä näytti joiltain osin toteutuvan, kun Ruutu nimitettiin kouluhallituksen ja vuonna 1946 asetetun koulukomitean johtoon. Niin Ruudun nimitys kuin hänen komiteansa kuvastivat poliittisten voimasuhteiden muutosta ja pitkälle vietyä pyrkimystä yhtenäiskouluun.

Vaalien jälkeen muodostettu Mauno Pekkalan (kd.) hallitus valmisti koululaitoksen kokonaisuudistusta – mutta ristiriitaisissa merkeissä. Opetusministeriön historian kirjoittanut Veli-Matti Autio luonnehtii, että näissä hankkeissa ”käyntihiivana olivat kansanvaltaisuus, tasa-arvo ja sosiaalisuus, joita propagoitiin sekä ideologisin että puoluetaktisin motiivein.”⁷ Täsmällisemmin todettuna aloitteet kuuluivat vaatimusten sarjaan, jotka oli aiemmassa kulttuuri-ilmapiiressä torjuttu. Sodan jälkeinen tilanne antoi niin eduskunnan voimasuhteiden kuin sota-ajan poliittisen

⁴ Oppivelvollisuuslain käsittely 9.4.1920. Valtiopäivät 1920. Pöytäkirjat I.

⁵ Stephen Provasnik, *Judicial Activism and the Origins of Parental Choice: The Court's Role in the Institutionalization of Compulsory Education in the United States 1891–1925*. *History of Education Quarterly*, Vol. 46. Fall 2006, History of Education Society. 311–347.

⁶ Timo Soikkanen, Yrjö Ruutu: Näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden politiikan juurilla. WSOY, Helsinki 1991, 424–425.

⁷ Veli-Matti Autio, *Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikkaa 1945–1965*. Opetusministeriön historiatyöryhmä, Helsinki 1990, 14.

suuntauksen haaksirikonkin seurauksena edellytyksiä haastaa kulttuuri- ja sivistysmiljöötä muutenkin kuin vain ”puoluetaktisin” motiivein. Tulkinnassaan Autio turhan alleviivaten liittää Ruudun komitean neuvostokommunismiin ja osoitel- len katsoo, että äärivasemmiston ”hallituksessa olon ajalle 1945–1948 oli ominaista epävarmuuden ja hieman vajaan kansallisen itsenäisyyden tuntu.”⁸ Tulkintaa vastaan puhuu se, että Ruudun komitea edusti laajasti eri puolueita ja ammattiryhmiä, kuului runsaasti asiantuntijoita ja perusti mietintönsä ruotsalaisiin, englantilaisiin, yhdysvaltalaisiin ja neuvostoliittolaisiin aineistoihin⁹. Ruutu johti keskusvirastoa, jonka yhtenäiskoulun kannattajat olivat oppineet ymmärtämään poliittisesti puolueelliseksi virastoksi.

Ruudun ja laitavasemmiston koulutuspoliittiset hankkeet epäilemättä näyttivät radikaaleilta ja vaarallisilta ”ensimmäisen tasavallan” kansallis-oikeistolaisen suuntauksen silmissä. Sodan päättymisen ja eduskuntavaalien nostattama vasemmisto vaati uusiksi ”isiltä perittyä” yhteiskuntajärjestystä, yliopisto- ja koululaitosta sekä muuta ”suomalaista elämänmuotoa”. Poliittinen siirtymä vasemmalle suhteellisti suomalaiskansallisia arvoja ja asetti demokratian ja tasa-arvon ihanteet näkyviksi koulutuspolitiikassa¹⁰. Vanha koululaitos oli muuttumassa sitäkin kautta, että oppikoulunkäynti yleisty huomattavasti¹¹. Vaikka SKDL:n kannattama koululaitoksen kokonaisuudistus jäi toteutumatta ja eduskunta valitsi Aino Malkamäen (sos.dem.) aloitteen pohjalta osittaisuudistusten tien, 1940-luvun koulu- ja kulttuurikeskustelut jättivät henkisen jäljen 1950- ja 1960-luvuille. Hiljalleen vasemmisto omaksui suurissa koulutuspoliittisissa kysymyksissä melko yhtenäisen linjan, jota vanhan järjestelmän kannattajat vastustivat ”elävälle elämälle” vieraina ja ”puoluevallalle” uskollisina pyrkimyksinä. Kirjassaan *Oppikoulu ja lasten vanhemmat* (1950) oppikoulunopettaja Sisko Vilkama tiivistä oikeistolaisissa ja kulttuuri-konservatiivisissa piireissä suosituksen näkemyksen ”naiivista”, ikään kuin muoti-ilmiöksi nousseesta tasa-arvohaihattelusta: ”Pääjohtaja Ruudulle on vastattu, että hänen lähtöviivajärjestelmänsä ei todellisuudessa ole oikeudenmukainen. Pakollinen keskikoulu vieraine kielineen olisi monille lapsille liian vaikea, ja heille se lajiteluineen toisi alemmuuden tunnetta. Todellinen oikeudenmukaisuus ei ole kaava- maisuutta, vaan erilaisten lahjakkuuden vaatimaa erilaisuutta.”¹² Tällainen tulkinta säilytti hallitsevan aseman oikeiston ja oppikouluväen ajattelussa 1960-luvulle asti.

⁸ Autio 1990, 15.

⁹ Soikkanen 1991, 427.

¹⁰ Ks. Kettunen, Pauli, Jalava, Marja, Simola, Hannu, Varjo, Janne, Tasa-arvon ihanteesta erinomaisuuden eetokseen. Koulutuspolitiikka hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012.

¹¹ Ahonen 2012, 145.

¹² Sisko Vilkama, *Oppikoulu ja lasten vanhemmat*. WSOY, Helsinki 1950, 22.

1950-luvun lopulla vasemmiston voimistuminen palautti oikeiston mieleen ”vasemmistovaaran”. Vasemmistopuolueiden kannattaman kunnallisen yhtenäiskoulun koettiin uhkaavan oikeistolle tärkeätä yksityisoppikoululaitosta. Kun sodanjälkeinen ”uusi suunta” oli tullut kulttuuri- ja koululaitoksen osalta torjutuksi, kiistat yhtenäiskoulusta ja muista sivistysinstituutioista elävöityivät uudestaan 1950-luvun lopulla ja 1960-luvulla. Opetusministeriön johtopaikat olivat päätyneet vasemmiston hankkeisiin kielteisesti suhtautuville porvareille¹³. SKDL:n eristäminen hallitusvastuusta ja oikeiston vahvuus keskushallinnon johdossa jäädyttivät virkakoneiston rekrytoimisen yllätyksettömäksi ja staattiseksi¹⁴. Kun ”uusi suunta” oli tullut torjutuksi, sotienvälisen ajan jyrkän linjan oikeistopoliitikot hallitsivat useita kulttuuri- ja sivistyselämän johtopaikkoja 1950- ja 1960-luvuille asti. Vasemmiston keskeiseksi koulu- ja kulttuuripoliittiseksi valtaresurssiksi jäi eduskunnan sivistysvaliokunnan puheenjohtajuuden ohella kouluhallituksen pääjohtajan paikka, kun Ruutua vuonna 1950 seurasi edeltäjänsä rakentavasti suhtautunut Reino Henrik Oittinen (sos.dem.)¹⁵.

Yhtenäiskoulua koskevan kiinnostuksensa johdosta Oittisesta tuli yksityisoppikouluväen ja jyrkän linjan oikeiston silmätikku, vapaan sivistyselämän ”vainoaja”. Hän johti Karl-August Fagerholmin II hallituksen vuonna 1956 asettamaa kouluohjelmakomiteaa, joka ehdotti vuonna 1959 kunnallista, yksityiset oppikoulut lakkauttavaa yhtenäiskoulua. Oikeistopoliitikot ja oppikouluväki¹⁶ arvostelivat komitean vasemmistoa tunnuksenaan sosialismin vaara. Kriittiset reaktiot palautuivat siihen, että vasemmisto yhtenäisenä esitti kokonaan yhteiskunnan omistamaa ja hallitsemaa, traditionaaliseen oppikoululaitokseen kajoavaa ja siten ”suomalaiselle elämänmuodolle” vieraisiin näkökohtiin perustuvaa koululaitosta. Porvarillis-konservatiivisten ihanteiden pohjalta oppikouluväki asettui puolustamaan ”omaehtoisuudelle” ja ”valinnanvapaudelle” perustuvaa, vasemmistopoliittisesta vaikutuksesta vapaata ja yksityisoppikoulujen olemassaolon säilyttämiseen perustuvaa koululaitosta. Kokoomuksen piireissä rinnastettiin yleisemminkin vasemmiston kannattamat julkis palvelut ja veronkorotukset yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseen ja yrittämisen vapauden rajaamiseen.

Suomalaisesta yhteiskunnasta ei kehittynyt pohjoismainen vero- ja sosiaalivaltio vääjäämättömästi, rikkumattoman yksimielisyyden tuloksena. Kun valtio sai viimeiset sotakorvaukset maksettua vuonna 1952, oikeistopiireissä haaveiltiin paluusta sotien väliseen yhteiskuntajärjestykseen: mataliin veroasteisiin, rajatumpiin hy-

¹³ Autio 1990, 92.

¹⁴ Autio 1990, 17, 49.

¹⁵ Ks. Soikkanen 1991.

¹⁶ Oppikouluväki ja kansakouluväki olivat yleisessä käytössä 1900-luvun alkupuolen kouludebateissa. Esim. Uusi Aura kirjoitti 16.7.1959 kouluohjelmakomitean mietinnöstä: ”Vähemmistö saneli mietinnön, oppikouluväki jyrkästi vastaan... Kansakouluväen sanelema mietintö.”

vinvointipalveluihin ja selvempään porvarilliseen valta-asemaan niin kutsutuissa perinteisissä instituutioissa. Vuoden 1952 valtiopäivillä Tuure Junnilla (kok.) rinnasti julkisen sektorin kasvun sosialismin vaaraan: ”Se valtiotyyppi, jossa kansantulon maksimaalinen budjetin kautta kuljettaminen on toteutettu on tunnetusti kansandemokratia”.¹⁷ Sotavuosina voimistunut ja rauhanoloissa vakiintunut valtiointerventionistinen talouspolitiikka, julkispalveluiden laajeneminen ja kasvava verotus syrjäyttivät oikeiston näkökulmasta pääoman ja omistamisen vapaudelle perustuvaa porvarillista yhteiskuntajärjestystä.

1960-luvun alkuun asti eduskunnan voimasuhteet säilyttivät laajenevan yksityisoppikoululaitoksen julkiseen tukemiseen perustunutta järjestelmää. Kouluohjelma- komitea ja vasemmiston yhteistyö koulukysymyksissä olivat antaneet viiheitä tämän muuttamisesta. Syksyllä 1963 eduskunta hyväksyi jyrkkäsanaisen keskustelun päätteeksi äänin 123–68 vasemmistijohtoisen sivistysvaliokunnan laatiman peruskoulupponen, joka edellytti hallitukselta toimia yhtenäiskoulutyypiseen peruskouluun siirtymiseksi. Seuraavaksi ratkaiseva askel kohti peruskoulua oli Reino Lehdon virkamieshallituksen vuonna 1964 asettama R. H. Oittisen peruskoulukomitea, joka laati säännökset yhtenäiskoulutyypisestä peruskoulusta. Vaikka syksyllä 1965 asetettiin koulunuudistustoimikunta valmistelemaan peruskoulun pedagogista rakennetta, Kokoomus¹⁸ suhtautui valtiopäivillä kielteisesti peruskoulupponen vaatimaan yhtenäiskouluun.

Yksityisoppikoulujen ahdinkoa oli helpotettu vuoden 1950 valtionapulailla, mutta jatkuva velkaantuminen ja koulutustarpeen kasvu kannustivat rationalisoimaan oppikoululaitosta. Vuoden 1951 yksityisoppikouluasetus määritteli entistä selvemät ohjeet koulujen varojen käytölle ja toiminnan valvomiselle¹⁹. Valtionapulaki taas vahvisti julkisen vallan vastuuta tontti- ja rakennusvelkojen korko- ja käytökuluista sekä palkkakustannuksista²⁰. Veli-Matti Autio on tulkinnut, että ”[k]ouluhallitus pyrki epäilemättä vilpittömästi parantamaan uusien koulujen asemaa, mutta samalla sen ehdottama aloituslupakäytäntö enteili holhouksen lisääntymistä, mikä tuskin miellytti yksityisoppikouluväkeä.”²¹ Tämän suuntauksen epäily tiivistyi *Helsingin Sanomien* pääkirjoituksessa 19.11.1960: ”Oppilaiden sosiaalisia etuja olisi lisättävä siten, että yksityisoppikoulujen lukukausimaksuja alennettaisiin ja vapaaoppilaspaikkoja lisättäisiin riittävän valtion avun turvin.

¹⁷ Budjetin lähetekeskustelussa 11–12.9.1952. Valtiopäivät 1952. Pöytäkirjat .

¹⁸ Toisin kuin suomen kielen lautakunta on suositellut, puolueiden nimet kirjoitetaan tässä tutkimuksessa isolla alkukirjaimella sekä viitattaessa niiden viralliseen nimeen että käyttönimeen. Tällöin vältetään se, että esim. Maalaisliitto kirjoitettaisiin aina isolla mutta kokoomus aina pienellä alkukirjaimella.

¹⁹ Kyösti Kiuasmaa, *Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun. Kustannusosakeyhtiö Pohjonen, Oulu 1982, 373.*

²⁰ Kiuasmaa 1982, 371.

²¹ Autio 1990, 199.

Yhtenäiskoulusuunnitelman toteuttaminen aiheuttaisi valtavia taloudellisia uhrauksia ja johtaisi eittämättä koko opetustason romahdusmaiseen laskuun maassamme. Tästä on esimerkkinä Ruotsi, jossa suoritettujen yhtenäiskoulukokeilujen on todettu suorastaan masentaviksi.”

Yksityisoppikoulujen taloudelliset vaikeudet, koulutustarpeen kasvu ja poliittisten voimasuhteiden vasemmistolaistuminen veivät edellytyksiä valtionavun varaan rakennetulta yksityisoppikoululaitokselta. Vuoden 1963 peruskouluponsi jätti yksityisoppikoulut silti epävarmuuden tilaan, kun oikeisto sai läpi lausuman yksityisten oppikoulujen hyödyntämisestä peruskoulujärjestelmässä. Peruskoulu näytti entistä todennäköisemmältä koulumallilta, kun vuonna 1960 oli alkanut yhtenäiskoulutyypiseen peruskouluun tähtäävä kokeilutoiminta²² ja vuonna 1964 kunnallisten keskikoulujen rakentamisen entistä suurempi budjetoiminen²³. Silti moni asia, esimerkiksi yksityisoppikoulujen asema, oli 1960-luvun puolivälissä epävarma.

1960-luvun jälkipuoliskolla yhteiskunta muuttui perinpohjaisesti, mikä vaikutti koulu-uudistuksen ristiriitoihin. Autio on kirjoittanut, että ”radikalismien aalto 1960-luvulla heilautti jälleen koulun poliittisen suvaitsevaisuuden mittaria.”²⁴ Poliittinen mielipide vasemmistolaistui ja lämpeni peruskoulu-uudistukselle. Jaakko Itälä on paikantanut vuosikymmenien ”vitkuttelun ja jarrutuksen” jälkeisen asennemuutoksen 1960-luvun lopulle²⁵. Satavuotias rinnakkaiskoulujärjestelmä oli iskostunut lujasti oikeistolaiseen ajatteluun. Vuonna 1966 muodostettu Rafael Paasion (sos.dem.) kansanrintamahallitus antoi huhtikuussa 1967 esityksensä koulujärjestelmälain perusteista, jonka pohjalta eduskunta päätti vuonna 1968 yhtenäiseen kunnalliseen kouluorganisaatioon perustuvasta peruskoulusta²⁶.

Laki koulujärjestelmän perusteista astui voimaan 1. elokuuta 1970, minkä jälkeen valmisteltiin peruskouluasetus (1970) ja tarkemmat hallinnolliset ohjeet peruskouluun siirtymisestä. Viimeistään tässä vaiheessa ilmeni, ettei eduskunnan peruskoulupäätös ollut poistanut keskeisiä erimielisyyksiä²⁷. Peruskoulun toteutumisen näkökulmasta ratkaisevaksi jäivät erimielisyydet lain tulkinnasta, erityisesti yksi-

²² Erkki Aho & Erkki Paavola, Kouluhallituksen ohjaama peruskoulukokeilu. Selvitys kokeiluperuskoulun yläasteilla saavutetuista tuloksista. Kouluhallituksen julkaisuja 14/1968, 2.

²³ Isosaari 1968, 96.

²⁴ Autio 1990, 114.

²⁵ Jaakko Itälä, Elinkeinorakenteen muutos ratkaisi koulu-uudistuksen. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005, 47–53.

²⁶ Jukka Sarjala, Uudistukset nykypäivän näkökulmasta. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005, 36–39.

²⁷ Tähänastisessa tutkimuksessa on lähinnä todettu, että joidenkin silmissä yksityisoppikoulujen valinnanvapaus oli laissa turvattu, ks. Veli-Matti Autio, Suurjärjestelmien aika koittaa 1966–1980. Opetusministeriön historia 6. Helsinki 1993, 79.

tyisoppikoulujen kohtalosta. Peruskouluasetuksen mukaan yksityinen oppikoulu saattoi sopimuksella korvata kunnan peruskoulua, mikäli opetus oli opetussuunnitelmien mukaista ja maksutonta, ja koulujärjestelmäläisissä säädettiin korvaavasta toiminnasta. Valtionapu oli kuitenkin korvaavalle koululle epäedullinen, kun koulun pääomamenot jäivät kunnan maksettaviksi. Näin kunnilla oli intressissä yksityisten oppikoulujen kunnallistaminen, sillä se oikeutti peruskoulun valtionapuun ja velkojen kuolemlainaan.

Väljässä merkityksessä peruskoulu vastasi ratkaisematta jääneeseen pohjakoulukysymykseen, kun kansakoulu- ja oppikoulureitit jako poistui²⁸. Kansakoulu, keski-koulu ja kansalaiskoulu yhdistyivät yhtenäiseksi 9-vuotiseksi oppivelvollisuuskouluksi, ja vuosisadan alun pohjakoulutavoitteiden tapaan uudistus pyrki tarjoamaan kaikille yhtenäisen perussivistyksen, opetusta koulutuksellisen tasa-arvon ja taipumusten mukaisesti²⁹. Tavoitteena oli tukea sosiaalista liikkuvuutta siirtämällä kouluvalinta myöhemmäksi. Kouluhallituksen virkamies, tuleva pääjohtaja Erkki Aho (sos.dem.) puolusti hanketta vuonna 1968 juuri tällaisella argumentaatiolla: ”Mitä aikaisemmassa vaiheessa jokin lapsen opintiehen liittyvä ratkaisu tehdään, sitä epäedullisempaan asemaan joutuvat lapset, jotka tulevat heikoista kotiolosuhteista, nimenomaan verbaalisesti ärsykeköyhästä ympäristöstä.”³⁰

Yksilöllisyys oli noussut yhtenäiskouluajatuksen viitoittamana esille jo vuosisadan alussa koululakipäätöksissä, mutta nyt vasemmisto ja keskiryhmät valjastivat sen tasa-arvoideologiaan, vahvaan valtioon ja suunnittelu-uskoon nojaavaksi houkuttimeksi. 1960-luvulla vasemmistopoliitikot ja kouluhallinnon virkamiehet omaksuivatkin individualismin argumentaationsa lähtökohdaksi. Yksilö oli heidän mukaansa vapautettava asuinpaikan, vanhempien ja muiden sosiaalisten rajoitteiden vaikutuksista. Kouluneuvos Veikko Kiuru korosti vuonna 1968, että yksilö oli yhtenäiskoulussa ”kaiken keskipiste”³¹. Kouluneuvos Paavo Ruuhijärvi mainitsi peruskoulun keskeisinä lähtökohtina humanismin ja vapauden³². Nämä tunnukset ilmaisivat modernia ja rationaalista suunnittelua, jota vasten perinteinen koululaitos maksuineen ja valintoineen näyttäytyi luokkavallan, etuoikeuksien ja näennäisen yksilöllisyyden instituutiona.

²⁸ Ks. Kettunen, Jalava, Simola & Varjo 2012.

²⁹ Erkki Aho, Peruskoulun pedagoginen sisältö. Teoksessa: Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja. Toim. Esko Kangas. Otava, Helsinki 1968, 29.

³⁰ Aho 1968, 30.

³¹ Kommentteja Ahon artikkeliin. Teoksessa: Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja. Toim. Esko Kangas. Otava, Helsinki 1968, 43.

³² Paavo Ruuhijärvi, Suomalaisen koulunuudistuksen filosofiaa. Teoksessa: Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja. Toim. Esko Kangas. Otava, Helsinki 1968, 193.

Opetusministeriön entinen suunnittelupäällikkö Liekki Lehtisalo on luonnehtinut peruskoulua ”valistuksen hengessä toteutetuksi pohjoismaisen hyvinvointiyhteiskunnan rakentamisen osaksi”, joka muutti valtiovallan yövärtijamaista ilmettä³³. Vastaavasti kouluhallituksen virkamies Reijo Virtanen katsoi vuonna 1968, että vanha järjestelmä alisti yksilön sattumanvaraisuudelle. Väitettään hän perusteli esimerkiksi kolmesta kouluoloiltaan poikkeavasta maalaiskunnasta, jossa yhdessä toimi valtion keskikoulu, toisessa kunnallinen ja kolmannessa yksityinen oppikoulu. Kouluolojen erilaisuudesta seurasi, että asuinpaikka ja vanhempien varallisuus määrittivät koulutusmahdollisuuksia. Virtasen mukaan ”[p]arhaiten ja tehokkaimmin korjaus saataisiin aikaan ottamalla kaikki yksityiset ja valtion oppikoulut ainakin keskikouluasteen osalta kuntien haltuun”.³⁴ Tämä eetos hallitsi ajan vasemmistolaista reformihenkeä. Kansanedustaja Meeri Kalavainen (sos.dem.) viittasi edellisten virkamiesten tavoin yksilöllisyyteen puheessaan Karhulan kansakoulun vihkiäisjuhlassa 21.2.1971: ”Tulevaisuuden yhteiskuntaa on kutsuttu valinnan yhteiskunnaksi. Yhteiskuntapolitiikan eri keinoin pyritään yksilön valinnanmahdollisuuksia lisäämään.”³⁵ Vanhassa koulujärjestelmässä lapset pyrkivät ja pääsivät oppikouluun käytännössä joko vanhempiensa tahtoa toteuttaen tai heidän vastustuksensa voittaen³⁶. Matalasti koulutetut vanhemmat valitsivat lapsilleen todennäköisemmin heikomman koulutuksen³⁷. Yhtenäiskoulun kannattajat katsoivat, että mahdollisuuksien tasa-arvo edellytti varhaisen, pitkälti vanhempien arvostuksiin ja varallisuuteen nojaavan valinnan poistamista.

Peruskoulun läpimurtoa 1960-luvulla helpottivat tieteelliset löydöt kotitaustan vaikutuksesta kouluvalintoihin. Tutkimukset osoittivat, että koulun vaikutus suoritus- ja sosiaalisiin eroihin liittyi eriyttämisen ajankohtaan.³⁸ Suomalainen peruskoulu-uudistus sai vahvistusta myös ulkomaisista esimerkeistä, erityisesti Englannin ja Yhdysvaltojen sosiaali- ja koulutuspoliittisista hankkeista, Neuvostoliitosta sekä Pohjoismaista. Suurten ikäluokkien muodostama koulutuspainne toi ilmi vanhan koulujärjestelmän heikkouksia ja alleviivasi väestöressurssien harkitumpaa hyödyntämistä. Perhetaustan vaikutus, jota osa poliitikoista piti myönteisenä, alettiin nähdä entistä laajemmissa piireissä epäkohtana³⁹. Poliittisten voimasuhteiden kehitys ja uudenlainen koulutusajattelu asettivat rinnakkaiskoulun, yksityisoppikoulut ja monet muut ”perinteiset instituutiot” kyseenalaisiksi.

³³ Liekki Lehtisalo, Edelläajattelijan aika. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005, 40–46.

³⁴ Reijo Virtanen, Peruskouluun siirtyminen. Teoksessa: Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja. Toim. Esko Kangas. Otava, Helsinki 1968, 162–164.

³⁵ Meeri Kalavaisen puhe Karhulan kansakoulun vihkiäisjuhlassa 21.2.1971. Kansio: Peruskoulu 1967–1977. Jaakko Nummisen arkisto. OPMA.

³⁶ Kettunen, Jalava, Simola & Varjo 2012, 25–62.

³⁷ Sarjala 2005, 36–39.

³⁸ Erik Allardt & Yrjö Littunen, Sosiologia. WSOY, Helsinki 1979, 175–176.

³⁹ Allardt & Littunen 1979, 131.

Tähänastisessa tutkimuksessa peruskoulun toimeenpanon ristiriitoja on kuvattu käsitteellä ”koulusodat”⁴⁰, jotka alkoivat vuonna 1972 Lapin läänissä, kun Kemissä ja Ylitorniolla yksityisoppikoulut jätettiin kouluunnielmien ulkopuolelle. Päätökset etenivät oikeuskanslerin ja korkeimman hallinto-oikeuden selvitykseen, mikä juridisoi keskustelua ja vahvasti Helsingistä johdettua yksityisoppikoulujen edunvalvontaa. ”Näihin aikoihin saakka on meillä voitu luottaa siihen, että virkamies kaikessa virkatoiminnassaan noudattaa tiukasti objektiviteettiperiaatetta”, tulkittiin Yksityisoppikoulujen liitossa vuonna 1973. Liiton mukaan yksityisoppikoulut oli tarkoitus ”pyyhkiä kokonaan pois”, kuten Ruotsissa.⁴¹ Tällainen uhkakuva innosti oikeistolaisia piirejä aktivoitumaan, ja 16.11.1973 perustettiin Vapaan koulutuksen tukisäätiö. (VKTS). Tähänastisessa tutkimuksessa ei ole seikkaperäisesti selvitetty, millaisessa tilanteessa ja millaisiin tilanne- sekä uhkakuviin perustuen oikeisto aktivoitui koulutuspolitiikassa, ja kuinka perustuslait, lähinnä omaisuudensuoja, omaksuttiin koulutuspoliittisen argumentaation kärjeksi.

Tähänastinen kouluhistoriantutkimus on kuvannut erityisesti peruskoulukamppailun suuria linjoja tai PISA-menestyksen tirkistysaukosta kansallista menestystarinaa. Tutkimuskentän valtavirta on hyvin yksimielinen peruskoulun toimeenpanoon johtaneesta poliittisesta prosessista. Toisinajattelua edustaa yksityisoppikoulujen ”puolustustaistelusta” ja kylmän sodan voitosta nouseva aikalais-todistuksiin sidottu tutkimuskirjallisuus, jonka tuorein esimerkki on Jari Leskisen kirja *Kohti sosialismia! Pirkkalan peruskoulun marxilainen kokeilu 1973–75* (2016). Leskinen katsoo, että R. H. Oittisen paikalla kouluhallituksen johtoon syksyllä 1972 noussut Erkki Aho jatkoi edeltäjänsä marxilaista offensiivia. Hieman vastaavasti Ahon merkitystä on määritellyt Autio: ”Nuoren Ahon nousun pääjohtajaksi mahdollisti ennen kaikkea nuorisoradikalismi, jonka tunteja tässä tapauksessa heijasti etenkin Teiniliiton aktiivisuus ja poliittinen suosinta.”⁴² Noustessaan pääjohtajaksi Aho oli 35-vuotias, joten Teiniliitto tuskin suoraan vaikutti häneen, vaikka peruskoulukamppailussa molemmat olivat samalla puolella.

Nousivatko peruskoulun ristiriidat ja yksityisoppikoulujen säilymistä määritellyt ”oikeustaistelu” tällaisesta poliittisen demokratian ja vasemmiston oletettujen konspiraatioiden yhteensopimattomuudesta? Mikäli peruskoulun vastustusta halutaan ymmärtää, on arvioitava myöhempien tulkintojen uskottavuutta alkupe- räislähteitä vasten. Historiantutkimus selvittää menneisyyden ihmisten ajattelua ja toimintaa eikä lähtökohtaisesti mustamaalaa tai apologettisesti sankarillista ketään.

⁴⁰ ”Koulusodat” edustivat oikeiston tulkintaa tapahtumista. Tästä syystä ilmaisu käytetään lainausmerkeissä.

⁴¹ Yksityisoppikoulujen Liiton toiminta vuonna 1973. Jaakko Nummisen arkisto. Oppikoulut, yksityiset oppikoulut, keskikoulut 1971–1975. OPMa.

⁴² Autio 1993, 165.

1.3. Peruskoulun historian tutkimus

Suomen koulujärjestelmän historiasta on julkaistu paljon ja monipuolisesti. Koulujärjestelmän laajentaminen, oppivelvollisuusreformi ja pohjakoulukysymys synnyttivät runsaasti tutkimuskirjallisuutta vuosisadan alussa. Oskari Mantere (ed.) analysoi teoksissaan *Kansakoulu pohjakouluksi* (1918) ja *Kohti yhtenäiskoulua* (1932) pohjakoulua ja katsoi, että sitä vastustettiin erityisesti opetusteknisillä näkökohdilla, asiantuntijavallalla. Kansakoulun ja oppikoulun erilaiset sivistystarvikotukset eivät hänen mukaansa kelvanneet argumenteiksi pohjakoulua vastaan⁴³. Mantere ja muut pohjakoulun kannattajat halusivat perustaa oppikouluopetuksen pidemmän ja yhteisemmän kansakoulun varaan. Manterelle yhtenäiskoulu oli järjestelmä, ”jossa ylempi aste aina välittömästi, elimellisesti liittyy alempaan”, ja hänen mukaansa kaikissa sivistysmaissa ilmeni pyrkimyksiä tällaisiin ratkaisuihin.⁴⁴ Armas Ensiö osoitti vuonna 1917 ilmestyneessä väitöskirjassaan *Oppikoulujen pohjakysymys Suomessa*, että rinnakkaiskoulu säilytti luokkayhteiskuntaa. Väitöskirjan lähdeluettelo kertoo myös pohjakoulukysymyksen varhaisesta ja kattavasta aikalaiskirjallisuudesta.⁴⁵

1950- ja 1960-luvulla yhtenäiskoulukysymyksen ratkaisu tuli uudestaan esille, mikä näkyi suunnitelmina, mietintöinä, eri ryhmien kannanottoina ja vilkkaana keskusteluna. Kouluhallituksen suunnittelutoimisto tuotti materiaalia mahdollisten uudistusten pohjalle. 1960-luvun jälkipuoliskolla kouluhallintoviranomaiset raivasivat puheenvuoroillaan tietä peruskoululle, kuten eduskunta oli päättänyt. Peruskoulun yhteiskunnallisia tavoitteita avattiin Esko Kankaan toimittamassa kirjassa *Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja* (1968). Kouluneuvos Reijo Virtanen piti kirjassa peruskoulua pluralistisen yhteiskunnan ehtona, sillä sen turvin yhteiskunta mahdollisti ”yksilölle henkisesti huomattavasti enemmän liikkuma-alaa kuin perinteellisesti sidonnainen agraari- ja sääty-yhteiskunta”.⁴⁶ Peruskoulun toimeenpanoa ja yksityisten oppikoulujen asemaa avasi Vilho Hirven, Pekka Käpin ja Esa Rannan *Oppiiko oppilas* (1974). Kirjoittajat olivat seuranneet läheltä peruskoulun valmistelua ja esittelivät argumentteja kunnallisen yhtenäiskoulun puolesta⁴⁷.

Kouluhistoriallisen tutkimuksen pääsuuntauksen kuva peruskoulun historiasta, erityisesti mietintöjen ja poliittisten päätösten suhteista sekä yhtenäiskoulun roolista pohjoismaisessa hyvinvointivaltiossa, on hyvin yksimielinen. Koulu-uudistus-

⁴³ Oskari Mantere, *Kansakoulu pohjakouluksi*. Edistysseurojen kustannus Oy. Helsinki 1918, 12–14.

⁴⁴ Oskari Mantere, *Kohti yhtenäiskoulua*. Oy Valistus. Helsinki 1932, 3, 10.

⁴⁵ Armas Ensiö, *Oppikoulujen pohjakoulukysymys Suomessa*. Yliopistollinen väitöskirja, Turku 1917.

⁴⁶ Reijo Virtanen, *Peruskoulu tavoitteet yhteiskunnan näkökulmasta*. Teoksessa: *Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja*. Toim. Esko Kangas. Otava, Helsinki 1968, 11.

⁴⁷ Vilho Hirvi, Pekka Käppi ja Esa Ranta, *Oppiiko oppilas*. Gummerus. Jyväskylä 1974.

ten pedagogisia tavoitteita on analysoitu paljon ja monipuolisesti, kun sen sijaan poliittinen kiista peruskoulusta ja yksityisoppikouluista on saanut vähän huomiota. Peruskoulun vastustusta on arvioitu lähinnä koulutuksellisen tasa-arvon näkökulmasta, jolloin yhteiskuntajärjestyksen säilymisen tematiikka on jäänyt syrjään. Tärkeän pohjatyön peruskoulun vastustamisen tutkimuksessa on tehnyt Sirkka Ahonen kirjassaan *Yhteinen koulu. Tasa-arvoa vai tasapäisyyttä?* (2003). Hänen kirjansa muistuttaa hieman Åke Islingin teosta *Kampen för och mot en demokratisk skola. Samhällsstruktur och skolorganisation* (1980), joka tarkastelee koululaitoksen kehittymistä sosiaali- ja aatehistoriallisesta, suurten kehityslinjojen näkökulmasta.

Vuoden 1968 päätöksestä seuranneen peruskoulun historian tutkimus alkoi 1970-luvun lopulla, vaikka erilaisia kiistakirjoituksia ilmestyi jo aiemmin. Peruskoulu-uudistuksen kehitys kuvattiin melko yksityiskohtaisesti jo Veli Nurmen tutkimuksessa *Koulunuudistusten taustatekijöitä II. Yleissivistävä koulutus vv. 1959–70* (1979). Vastaavasti yleisiä kehityslinjoja avasivat myöhemmin Urho Somerkiven *Peruskoulu. Synty, kehittyminen ja tulevaisuus* (1982) sekä Antti Lappalaisen *Peruskoulun opetussuunnitelman syntyprosessi ja peruskouluopetuksen johtamisjärjestelmän muotoutuminen* (1985) sekä *Kamppailu peruskoulusta* (1985). Sisällöllisesti nämä neljä teosta muodostavat yhtenäisen ja ristiriidattoman kuvauksen peruskoulu-uudistuksesta.

Tähänastisista koulutuspolitiikan lähihistorian kokonaisuutuksista laajin ja monipuolisin on Pauli Kettusen ja Hannu Simolan toimittama *Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle* (2012). Tutkimus on olemassa olevan tutkimustiedon synteesi. Koululaitoksen ja poliittisen elämän suhteita ovat tarkastelleet myös Ville Pernaan ja Allan Tiitan teos *Sivistyksen ja tiedon Suomi* (2007) sekä Veli-Matti Aution opetusministeriön historiasarja. Risto Rinne ja Minna Vuorio-Lehti taas ovat arvioineet peruskoulupolitiikan rintamalinjoja teoksessaan *Toivoton unelma. Koulutuksellista tasa-arvoa koskevat toiveet ja epäilyt peruskoulun synnystä 1990-luvulle* (1996). Edellisistä tutkimuksista puuttuu historian tutkimuksen metodologiaan, lähdekritiikkiin, perustuva analyysi peruskoulun vastustuksesta. Ne eivät ole analysoineet 1960- ja 1970-lukujen taitteen peruskoulun vastustuksen syitä, aikaisten pyrkimyksiä ja poliittisia vaikuttimia.⁴⁸

⁴⁸ Paavo Kärenlampi on selvittänyt peruskoulu-uudistuksen yhteydessä toteutettua kouludemokratiaa sekä sen merkitystä koululaitoksen politisoitumisessa, ks. Paavo Kärenlampi, *Taistelu kouludemokratiasta. Kouludemokratian aalto Suomessa. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999.* Janne Väistö valmistelee väitöskirjaa peruskoulun kielipolitiikasta, erityisesti kieliasenteiden ulkopoliittisista yhteyksistä. Koska kouludemokratia ja peruskoulun kieliratkaisu ovat yksityisoppikoulujen kamppailuun nähden erillisiä aihekokonaisuuksia, ne sivuutetaan tässä esityksessä.

Peruskoulun vastustusta on kuvattu muistelmissa ja eri alojen tietokirjallisuudessa kirjavasti. Kouluhistoriantutkimuksen valtavirran kuva on pitkälti seuraava: peruskoulua vastustettiin, koska se kytkeytyi hyvinvointivaltion tasa-arvoajatteluun, edusti idealistisena ja naiivina pidettyä oppimisvaikeuksien voittamisen periaatetta ja pyrki muuttamaan yhteiskuntaa. Vakiintuneen tutkimustiedon mukaan peruskoulu toteutettiin tasa-arvon, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ja taloudellisen kilpailun vahvistamiseksi.⁴⁹ Vaikka tämä narratiivi on perusteltu, se ei auta ymmärtämään peruskoulun vastustusta ja yksityisten oppikoulujen puolustusta, jotka kytkeytyivät yhteiskuntajärjestyksen muuttamisen tematiikkaan ja oikeiston käsityksiin sivistys- ja kulttuurilaitosten ”politisoitumisesta”⁵⁰. Koulutushistorian päälinjasta puuttuu narratiivi peruskoulu-uudistuksen kytkeytymisestä – tai sen koetusta kytkeytymisestä – yhteiskuntajärjestyksen muuttumiseen. Mitä tämä mahdollisuus tarkoitti kenellekin? Ongelmana on, että tällainen näkökulma on ollut esillä lähinnä kylmän sodan voiton näkökulmasta kirjoitetuissa esityksissä.

Tässä tutkimuksessa otetaan vakavasti se näkökulma, että oikeistoa ja yksityisopikouluväkeä motivoi yhteiskuntajärjestyksen koettu kriisiytyminen. Tutkimuksessa katsotaan, mitä yhteiskuntajärjestyksellä ja vasemmistovyöryllä ymmärrettiin. Mainittu Jari Leskisen kirja tulee lähelle tätä näkökulmaa, joskin sen vahvaa lähde pohjaa ja uusia tietoja rasittaa leimakirves. Kirja sai ilmestyttyään laajan, lähes kritiikittömän ja yksiaänisen mediahuomion. Jonkin verran kirjoittajan lähtökohdat tulivat esille myös Leskisen omasta arviosta: ”Uskon, että kirjani saa aikaan todellisen tsunamin. Jos nyt pidettäisiin vaalit ja demarit kärsisivät rökäletappion, syynä olisi minun kirjani.”⁵¹

Peruskoulun toteuttamisvaiheessa ei ollut salaista, että vasemmistopuolueet tähtäsivät yhteiskunnan valtasuhdejärjestelmän muuttamiseen. On tärkeätä havaita, että yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksestä oli ollut pitkin historiaa kirjavia ihanteita ja käsityksiä, esimerkiksi vuoden 1906 valtiopäiväreformissa, vuoden 1919 hallitusmuodossa, vuoden 1945 jälkeisessä ”uudessa suunnassa” sekä vero- ja sosiaalivaltion rakentamisessa. Pekka Suvannon mukaan suomalainen oikeisto pelkäsi ”massademokratiaa” 1900-luvun alussa, sillä sen edustajat kokivat joutuvansa järjestelmän

⁴⁹ Kettunen, Jalava, Simola & Varjo 2012; Sari Pekkala Kerr, *Koulutusmenot ja väestön koulutustaso. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle*. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012; Marjatta Rahikainen, *Kansakoulun vuosisata 1866–1966 tilastojen valossa. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. SKS, Helsinki 2011, 370–372.

⁵⁰ Käsite politisoituminen yleensä ilmaisee moitteenomaisesti toisten tekemää poliittisuutta. Ks. Kari Palonen, *Politiikka*, Teoksessa *Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria*. Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere 2003, 495.

⁵¹ Aamulehti 5.5.2016.

maksumiehiksi⁵². Antero Jyränki puolestaan kiteytti uusvasemmistolaisen politiikkatavoitteen pamfletissaan *Valta ja vallan siirto* (1971): ”Vasemmiston, sosialistien mielestä kansalaiset eivät ole yhdenvertaisia vallankäytössä. Ihmisillä ei ole yhtäläisiä mahdollisuuksia määrätä, ketkä yhteiskunnan jäsenet kulloinkin ovat valtaa käyttämässä. Tärkein vallan muoto, se valta, jonka tuotantovälineiden omistus antaa, ei ole kansan valvottavissa.”⁵³

Nousiko perinteisen oikeiston ja elinkeinoelämän huoli tämän länsimaista välittyneen ja Jyrängin edellä tiivistämän poliittisen tavoitteen torjumiseksi? Yhdistivätkö tällaiset tilannekuvat oikeistolaista, yksityisoppikouluja ja muita vakiintuneita instituutioita puolustanutta järjestökenttää? Perustuiko yksityisoppikoulujen puolustus poliittisen demokratian epäilyyn? 1960- ja 1970-lukujen taitteessa aktivoituneiden elinkeinoelämän järjestöjen tutkiminen on keskittynyt järjestö- ja henkilöhistoriaan⁵⁴, niin kutsuttuun korkean tason politiikkaan⁵⁵ tai työmarkkina- ja talouspolitiikkaan⁵⁶. Tähän keskusteluun on kuulunut myös suomalaisen konsensusyhteiskunnan lähtökohtien ja alullepanijoiden roolin arvioiminen⁵⁷. Tämä tutkimushaara ei ole juurikaan kiinnittänyt huomiota ”perinteisiin instituutioihin, jotka avaavat elinkeinoelämän ja oikeiston kokemaa murrosta eri lähtökohdista. Lähimmäs tähän tutkimusotteeseen tulee Kari Immosen tutkimus *Suomen Akatemia suomalaisessa tiedepoliitikassa 1970-luvulla* (Otava, Helsinki 1995). Tutkimuskirjallisuus ja muu keskustelu eivät tarjoa yhtenäistä ja kiistatonta kuvaa elinkeinoelämän, pääasiassa Elinkeinoelämän valtuuskunnan poliittisista pyrkimyksistä 1970-luvulla.

Tämän tutkimuksen keskeiset toimijat, YOL, VKTS ja Korkeakoulu- ja tiedepoliittinen tutkimusäätiö (KTTS eli Kanslerisäätiö) voidaan rahoituksen ja poliittisten siteiden puolesta lukea samaan oikeistopoliittiseen järjestökenttään kuin ”[v]apaan talousjärjestelmän vastustajia”⁵⁸ havainnoiden vuonna 1952 perustettu ja elinkeino-

⁵² Pekka Suvanto, Konservatismi. Ranskan vallankumouksesta 1990-luvulle. Suomen Historiallinen Seura 1994, 329.

⁵³ Antero Jyränki, *Valta ja vallan siirto*. Kirjayhtymä, Helsinki 1972, 14.

⁵⁴ Jarkko Vesikansa, ”Kommunismi uhkaa maatamme”. Kommunisminvastainen porvarillinen aktivismi ja järjestötoiminta Suomessa 1952–1968. Helsingin yliopisto. Yliopistopaino 2004.

⁵⁵ esim. Tarkka 2002; Jukka Tarkka, Isänmaan unilukkari. Päiviö Hetemäen yhteiskunnallinen elämäntyö. WSOY, Helsinki 2006.

⁵⁶ Poliittisen ja ammatillisen työväenliikkeen suhteesta elinkeinoelämään tulopoliittikkaan ks. Ritva Savtschenko, Kompuroiden korporatismiin. Eheytyneen SAK:n ristipaineet suomalaisessa korporatismissa 1968–1978. Helsingin yliopisto 2015; Sami Outinen, Sosiaalidemokraattien tie talouden ohjailusta markkinareaktioiden ennakkointiin. Työllisyys sosiaalidemokraattien politiikassa Suomessa 1975–1998. Into Kustannus Oy, Helsinki 2015.

⁵⁷ Edellisessä viitteessä lueteltujen lisäksi: Ville Yliaska, Tehokkuden toiveuni – Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle. Into. Riika 2014; Ville Okkonen, Elinkeinoelämän yhteiskunnallinen aktivismi politiikan muutoksen taustavoimana 1970-luvulta 1980-luvulle. Historiallinen aikakauskirja 3/2013, 293–306.

⁵⁸ Stig Hästö, EVA ja sen rooli. 15.10.1976. k27. P. Hetemäen arkisto. KA.

elämän rahoittama Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki (SYT), jonka nimikin viittasi käsitykseen yhteiskunnan määrätynlaisesta olemuksesta ja jatkuvuudesta⁵⁹. Näiden järjestöjen toiminnasta on jonkin verran tutkimusta mutta myös epäselvyyttä. VKTS:n entinen toiminnanjohtaja Jaakko Aho on korostanut, ettei järjestöillä ollut operatiivista yhteistyötä, vaikka henkilöyhteydet olivat olemassa⁶⁰. Yhteinen poliittinen nimittäjä näille järjestöille on kuitenkin selvä: ei-sosialistisen yhteistyön rakentaminen, vakiintuneiksi ymmärrettyjen instituutioiden säilyttäminen ja ”vasemmistovaaran” torjuminen. Jukka Tarkka puolestaan on määritellyt, että EVA tuki Kanslerisäätiötä edistääkseen ”hengen vapauden ja moniarvoisuuden” asiaa. SYT:n Tarkka taas katsoo ylläpitäneen 1950-luvulla vakiintunutta tavoitetta, jossa ”kulissien takainen suomalaisen demokratian edistäminen ja kommunismin vastustus olivat keskeisessä osassa.”⁶¹ Tarkka ei riittävästi selvennä kriteereitään moniarvoisuudelle ja suomalaiselle demokratialle.

Edellä kuvattujen järjestöjen lähtökohtia ja toimintaa voidaan avata monipuolisella lähdeaineistolla. Näin katsotaan, mikä aikalaislähteiden perusteella inspiroi ”vasemmistovaaran” torjumista ja yksityisoppikoulujen puolustustaistelua. Elinkeinoelämän tukemien järjestöjen merkityksen avaaminen edellyttää lähteiden vertailua tutkimuskirjallisuutta ja muistelmakirjallisuutta vasten. Kouluhallituksen entinen pääjohtaja Erkki Aho on muistellut, että vasemmiston vahvistuessa ”porvaristo tunsu kai aidosti asemansa ja edustamiensa arvojen olevan uhattuna.”⁶² Jaakko Aho taas on muistellut, että 1970-luvun alussa yhteiskunnassa toimi voimia, jotka pyrkivät sosialismiin ”joko poliittisella painostuksella tai väkivalloin kansainvälisellä tilannetta hyväksi käyttäen.” Hänen mukaansa nämä voimat rakensivat ”suunnitelmallisesti pelon ja kyyristelyn ilmapiiriä aitoon marxilaisleniniläiseen tyyliin”. Tulkinnat lähestyvät aikakautta eri lähtökohdista. Jaakko Ahon mukaan oli ”täysin kiistatonta todellisuutta, että kodit, kotien ympärillä olevat yhteisöt kattaen koko maan, loivat kansalle, niin kapitalistien kuin työväen lapsille mahdollisuuden koulunkäyntiin.” Silti vasemmisto pyrki yksityisten oppikoulujen kumoamiseen: ”On totta, että koululaitos ei kannustanut vallankumoukseen. Se toteutti demokraattisesti valitun hallinnon päättämää kasvatustehtävää.”⁶³

⁵⁹ Pauli Kettunen, Yhteiskunta. Teoksessa: Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsittehistoria. Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere 2003, 203.

⁶⁰ Jaakko Ahon sähköpostiviesti 7.6.2013. Tekijän hallussa.

⁶¹ Jukka Tarkka, Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari EVA. Otava, Helsinki 2002, 124–125.

⁶² Erkki Aho, Salaista koulutuspolitiikkaa kylmän sodan kuumina vuosina. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005, 54–60; Aho, Erkki Taistelu peruskoulusta. Onko peruskoulu romuttunut? Peruskoulu 25 vuotta. Toim. Sirpa Wass. OKKA-säätiö, Helsinki 2000.

⁶³ www-dokumentti. Jaakko Aho, Vapaan koulutuksen tukisäätiön toiminnan lähtökohdat ja strategiset tavoitteet. Suomen Kouluhistoriallisen seuran yleisöseminaarin esitelmä 10.12.2010.

1970-luvun koulutuspoliittisten ilmiöiden ymmärtämistä vaivaa, että niistä on usein kirjoitettu kiinnostavasti mutta apologeettisesti. Kari Purhonen on määritellyt oikeiston ja yksityisoppikouluväen aktivoitumisen taustan seuraavasti: ”Teiniliitto teki vallankumousta, Kouluhallituksen pääjohtaja ilmoittautui SDP:n koulutuspolitiikan keskeisimmäksi toteuttajaksi ja opetusministeri lähetti yliopistoille kuuluisan kirjeensä, joka toteutuessaan olisi lopettanut alkuunsa orastavan yritysten ja yliopistojen välisen yhteistyön”. Vaikka Erkki Aho ja hänen edeltäjänsä R. H. Oittinen sitoutuivat yhteiskunnan muuttamiseen, Purhosen tulkintaa rasittaa ”vallankumouksen” abstraktisuus. Oleellista olisi kysyä, kuinka aikalaiset sen ymmärsivät ja käsittivät. Oliko Purhosen mainitsema ”vallankumouksellisuus” valtionvastaista toimintaa, jonka piiriin perinteisesti liitetään voimassaolevan valtiollisen järjestyksen ja valtion ulkoisen turvallisuuden vaarantaminen? Oliko yhtenäiskoulun vastustamisella ja yksityisten oppikoulujen puolustamisella ylipäätään mitään tekemistä vasemmistoradikalismien kanssa?

Timo Toivonen on aiheellisesti muistuttanut, että historiantutkimus ja yhteiskuntatieteet ovat osittain taistelua termeistä. Tämä lähtökohta ei tarkoita tieteellisyyden hylkäämistä, päinvastoin.⁶⁴ Lähdeaineiston varassa on mahdollista selvittää, miten aikalaiset ymmärsivät esimerkiksi vasemmistovaaran, yhteiskuntajärjestyksen ja vallankumouksen. Millaista toimintaa voidaan luonnehtia vasemmistoradikalismiksi tai vallankumoukselliseksi? Mikael Hidénin mukaan valtionvastaista on ”itse asiassa se, minkä tietty valtiollinen ja oikeudellinen järjestys tietynä aikana sellaiseksi leimaa.”⁶⁵ Eri ryhmät ovat määritelleet oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksestä omista lähtökohdistaan käsin, minkä vuoksi tutkijan on varottava samastamasta poliittisluontoisia oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksestä koskevia väitteitä yleisiksi, tosiasioita määrääviksi kannanotoiksi⁶⁶. Pelkkä Teiniliiton tavoitteiden mieltäminen vallankumoukselliseksi ei vielä oikeuta puhumaan valtiollisen järjestyksen muuttamiseen oikeusjärjestyksen kieltämällä tavalla pyrkivästä toiminnasta. Keskeistä on, mitä ja millä perusteilla 1960- ja 1970-lukujen taitteessa jokin miellettiin radikaaliksi, poliittiseksi tai vaaralliseksi.

Purhosen tulkinta alleviivaa kontekstin merkitystä, sillä hänen mukaansa peruskoulun vastustusta taustoittaa se, että ”Neuvostoliitto ja DDR edustivat osalle nuorista tavoiteltavaa yhteiskuntajärjestelmää”. Myös Leskinen katsoo, että ”[e]linkeinoelämän ja VKTS:n piireissä tunnettiin syvää huolta Neuvostoliiton, Itä-Saksan

⁶⁴ Toivonen 1999, 131.

⁶⁵ Mikael Hidén, Valtionvastainen toiminta perustuslaillisena ongelmana. *Politiikka* 3/1983, 210–218.

⁶⁶ Yhteiskuntajärjestyksen käsitteen ympäröityydestä kertoo se, ettei vuonna 1921 ilmestynyt ja vielä vuonna 1968 uudistettu R. A. Wreden Suomen oikeus- ja yhteiskuntajärjestys -oppikirja määritellyt sitä, vaan kirja avasi oikeusjärjestelmää, oikeussuhteita ja oikeuden eri aloja. Vuoden 1967 laitos huomioi, että ”[y]hteiskunnan säilymisen ja sen olojen kehittymisen tärkeimpiä edellytyksiä on sellaisen järjestyksen olemassaolo, jota yhteiskunnan jäsenet noudattavat.”

ja muiden totalitääristen kommunistimaiden esimerkin vaikutuksesta Suomeen.”⁶⁷ Viittausten funktiona on perustella oikeiston koulutuspoliittista toimintaa kansainvälisen kommunismin vaaralla. Historiantutkimus voi kuitenkin selvittää, löytyykö alkuperäislähteistä tällaista ulkopoliittista, reaaliosialismin torjumiseen perustuvaa todistusaineistoa. Historiantutkijan on katsottava, oliko kysymys aidosta ilmiöstä vai jälkikäteen rakennetusta narratiivista, esimerkiksi ”vasemmistoradikalismien” patoamisesta. Tämä on tieteellisesti tärkeää, koska oletetulla vallankumouksen imminenssillä, vasemmistoradikalismilla ja neuvostovaikutuksen torjumisella on ollut niin keskeinen sija yksityisoppikoulujen ”puolustustaistelun” retrospektiivisessä oikeuttamisessa ja koko 1970-luvun ”rämettyneisyyden” todistelussa.

Purhosen mukaan aikakautta kuvasti Neuvostoliiton ja DDR:n arvostelijoiden leimaaminen ”pimeyden ja taantumuksen edustajiksi”, mikä sai oikeiston aktivoitumaan⁶⁸. Väitteen todistusvoima riippuu aikalaislähteistä: nouseeko niistä esille koettu puolustustaistelu ulkoisia uhkatekijöitä vastaan? Peruskoulun ristiriitoja on Purhosen ja Leskisen tavoin muistellut myös VKTS:n säädökirjan allekirjoittaja, kasvatustieteen professori Veikko Heinonen: ”Tehtiin vallankumousta! Tasavallan päämies Urho Kaleva Kekkonen antoi tuen radikalismille ja pisteitä kalastelevat poliitikot, etunenässä opetusministeri Johannes Virolainen, riensivät kantamaan kortensa kekoon.”⁶⁹ Myös Heinonen jättää ”vallankumouksen” abstraktiksi, oikeistolaista aktivismia legitimoivaksi motiiviksi, vaikka valtionvastaisen toiminnan tai radikalismien kriteeriksi ei kelpaa jonkin poliittisen tavoitteen ymmärtäminen vastenmieliseksi, yhteiskuntaa olennaisesti muuttamaan pyrkiväksi tai aiempaan nähden poikkeukselliseksi.

Kylmän sodan voiton narratiivin näkökulmasta oikeistojärjestöt olivat ikään kuin efekti vapaan yhteiskunnan vaarantumisesta ja demokratian puolustusreaktiosta. Näkemys on apologeettinen ja vihollisen tarkoitushakuisesti maalaileva. Jari Leskinen on esimerkiksi luonnehtinut, että vuoden 1966 sisäpolitiikan käänne avasi ”portit vasemmistoradikalismille, jonka nopeasti kasvanut voima kohdistui ennen näkemättömänä painostuksena ja julkisena kumousliikkeenä korkeakoululaitosta vastaan.”⁷⁰ Tällainen näkemys oli todellisuutta kuitenkin lähinnä Kanslerisäätiön aktivisteille ja rahoittajille. Vastaavasti tulkinta, että KTTS:ssä vaikuttaneet profes-

⁶⁷ Jari Leskinen, *Tulevaisuuden turvaksi: Sotavahinkoyhdistyksen ja Irtaimiston sotavahinkoyhdistyksen sotavahinkovakuutustoiminta 1939–1954: Sotavahinkoyhdistyksen säätiö ja Sotavahinkosäätiö 1954–2004*. Sotavahinkosäätiö. Helsinki 2004, 407.

⁶⁸ Kari Purhonen, *Eteläranta peruskoulun ja yksityiskoulujen puolesta*. Teoksessa: *Yhtenäisen peruskoulun menestystarina*. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005, 61–65.

⁶⁹ Veikko Heinonen, *Työmiehestä professoriksi*. Muistoja elämän mutkista ja mäkimailta. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1989, 267–268.

⁷⁰ Leskinen 2004, 218.

sorit vastustivat ”kynsin hampain tieteen politisoitumista”⁷¹, olettaa tilanneku-
van pohjalta, että Kanslerisäätiö yksin edusti yliopistolaitoksen intressiä ja tieteel-
lisen tutkimuksen auktoriteettia.

Edelliset puheenvuorot ovat pyrkineet sijoittamaan Suomen koulutus-, korkea-
koulu- ja tiedepolitiikan ristiriidat kylmän sodan kontekstiin. VKTS:n valtuuskun-
nan jäsen Filip Pettersson on korostanut, että ”Sotavahinkoyhdistyksen säätiön
tehtävänä oli tukea voimakkaasti länsimaista demokraattista yhteiskuntajärjestys-
tä ja vastustaa kaikkia sellaisia voimia, jotka pyrkivät romuttamaan olemassa olevaa
yhteiskuntajärjestystä.” Kun Pettersson selittää, että Sotavahinkoyhdistyksen sää-
tiö oli ”elinkeinoelämän, yliopistojen ja korkeakoulujen professoreiden ja muiden
länsimaisia arvoja vaalivien tahojen kanssa pakotettu syyttämään vastatulia kulo-
valkean tavoin etenevän vasemmistoradikalismien pysäyttämiseksi”⁷², hän määrit-
telee länsimaiset arvot ahtaasti. Merkittävä osa suomalaista yhteiskuntaa oli sitou-
tunut myös toisenlaisiin tavoitteisiin. Tästä syystä on tarpeellista problematisoida
Petterssonin kuvaamien arvojen yleispätevyys länsimaisuuden määrittäjinä.

Petterssonin mukaan vasemmistoradikalismien uhka perustui siihen, ”että va-
semmisto aloittaisi suomalaisen markkinatalousjärjestelmän sosialisoinnin hel-
pimmasta päästä eli lakkauttamalla ensimmäiseksi opetusalan epäpoliittiset
instituutiot.” Tästä lähtökohdasta puolustettiin tieteen puolueettomuutta ja
länsimaista yhteiskuntajärjestelmää.⁷³ Petterssonin kuvaus länsimaisten arvojen
puolustamisesta voidaan suhteuttaa siihen, että länsimaissa oli merkittäviä poliit-
tisia jakolinjoja 1960-luvulla. Campusradikalismi nousi Yhdysvaltojen poliittises-
ta ilmapiiristä ja levisi vaihto-opiskelun välityksellä Länsi-Eurooppaan, erityisesti
Ruotsiin, jossa sosialidemokraattien hegemonia varjosti yksityisomaisuuden kos-
kemattomuutta ja kapitalistista talousjärjestelmää. Monet aikalaiset, esimerkiksi
filosofi Jean-François Revel, problematisoivat kylmän sodan vastakkainasettelua
huomattavasti vivahteikkaammin⁷⁴. Länsimaisuus ei ollut vain vapaata markki-
nataloutta ja oikeistolaisuutta. Sosiologian professori emeritus Timo Toivonen on
muistellut, että hän tapasi ensimmäisen marxilaisen tutkijan Suomessa 1960-luvun
puolivälissä; ”Hän oli ollut USA:ssa ja omien sanojensa mukaan omaksunut siellä
marxilaisuuden.”⁷⁵

Kylmän sodan voiton näkökulmasta kirjoitetut historianesitykset ovat alleviivan-
neet yhteiskunnan vasemmistolähtöistä rikkonaisuutta. Heinosen mukaan ”[k]an-

⁷¹ Leskinen 2004, 221.

⁷² Leskinen 2004, 222.

⁷³ Leskinen 2004, 361, 223.

⁷⁴ Jean-François Revel, *Ei Marx eikä Jeesus. Vallankumous alkaa Amerikasta*. Otava, Helsinki 1972.

⁷⁵ Timo Toivonen, *Varovainen kapinallinen. Turun yliopistossa 1963–1972*. Turbatur, Turku 2014, 84–86.

sallisia arvoja häpäistiin, opettajia leimattiin, lapsia ja nuoria yllytettiin vanhempiaan vastaan”⁷⁶. Johannes Koroma on luonnehtinut nuorradikalismia vastaavasti: ”Teiniliiton ja ylioppilaskuntien politisoituminen sekä vaatimukset tiedepoliitiikan uudistamisesta vastasivat täysin suojelupoliisin johtajan Armas Alhavan varoitusta demokratialiikkeen yhteiskuntaa repivästä luonteesta. Teiniliitossa vallan ottivat aktivistit Erkki Tuomiojan johdolla. He käynnistivät yhteiskunnallisen opetuksen uudistamiskampanjan, jonka näkyvin tulos oli Pirkkalan monisteena tunnettu opetusohjelma.”⁷⁷

Koroma väittää, että elinkeinoelämä oli neuvoton 1960-luvun poliittisen kuohunnan ja sisäpolitiikan käänteeseen suhteen: ”Ylioppilasmellakoista alkanut kuohunta näkyi Suomessa voimakkaana aatteellisena ja poliittisena markkinatalouden arvosteluna, joka kohdistui aluksi nuoris-, opetus-, tiede- ja kulttuuripoliittikkaan, sittemmin myös talousjärjestelmään ja tiedotusvälineiden omistukseen sekä lopulta koko virkakoneistoon. Elinkeinoelämä ei ollut valmistautunut vastaamaan ilmiöön.”⁷⁸ Koroman mainitsemat instituutiot olivat kuitenkin vuosia 1945–1947 lukuun ottamatta yksiselitteisesti lukeutuneet oikeistolaisen politiikka- ja kulttuuririntaman piiriin, minkä vuoksi vasemmistovoimat niitä arvostelivat oikeistolaisiksi ja vanhoillisiksi. Markkinatalouden arvostelulla oli 1960-lukua kaukaisemmat ja myös ei-vasemmistolaiset perinteet, eikä Suomen sotien jälkeistä talouspolitiikkaa yleisesti luonnehtinut markkinaehtoisuus.

1.4. Kylmän sodan asetelmissa

Vaikka kylmäksi sodaksi nimitetty aikakausi ei tämän tutkimuksen aihepiiriin osalta ollut 1960- ja 1970-lukujen suomalaisille aikakautta kuvaava käsite, ”vapaan maailman” ja länsimaisuuden puolesta kamppailu on saanut näyttävän roolin muistelmaluontoisessa kirjallisuudessa. Tästä syystä on kysyttävä, mikä merkitys kylmäksi sodaksi nimitetyllä kaudella oli ”perinteisiä instituutioita” koskeneessa taistelussa. Aiheeseen liittyen Mikko Majander on tiivistänyt, ettei kylmä sota ollut vain ”uusien supervaltojen eurooppalaisille sovittama pakkopaita, vaan se kasvoi myös yhteiskuntien sisällä vaikuttaneista ristiriidoista.”⁷⁹ Kylmän sodan käsitettä on pidetty tulkinnanvaraisena ja muuttuvana⁸⁰.

⁷⁶ Heinonen 1989, 329.

⁷⁷ Koroma 2015, 13.

⁷⁸ Koroma 2015, 14.

⁷⁹ Mikko Majander, Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosialidemokraatit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–1951. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004, 16.

⁸⁰ Pauli Kettunen & Juhana Aunesluoma, History in the Cold War and the Cold War in the Present. The Cold War and the Politics of History. Edited by Juhana Aunesluoma and Pauli Kettunen. Edita, Helsinki 2008, 9.

Kansainvälisessä vertailussa suomalaisen koululaitoksen toisen maailmansodan jälkeiset ristiriidat olivat verrattain pieniä. Kylmän sodan jännitteet, ennakkoluulot ja konspiratiivisuus läpäisivät Yhdysvaltojen koululaitoksen 1940-luvulla. New Deal -ohjelmaan kuuluneet 1930-luvun kulttuurihankkeet olivat herättäneet oikeistopiirien huolen solutustyöstä teattereissa, kouluissa ja yliopistoissa. New Deal -ohjelmaan kuulunut Works Progress Administration työllisti kymmeniätuhansia taitelijoita ja tutkijoita. Kongressin oikeisto tulkitsi kommunistien parantaneen asemaansa, minkä seurauksena vuonna 1938 perustettiin The House Un-American Activities Committee (HUAC) väliaikaiseksi ”epäamerikkalaisen” toiminnan seurantaorganisaatioksi. HUAC metsästi kommunisteja Hollywoodissa, koululaitoksessa, yliopistoissa, tiedotusvälineissä ja valtionhallinnossa. Tältä pohjalta New Deal voimisti oikeiston epäluottamusta liittovaltiota, keskittämistä, asiantuntijoita ja hallintoa kohtaan⁸¹.

Yhdysvaltojen koululaitoksen antikommunismia tutkinut Andrew Hartman on korostanut Yhdysvaltojen jakautuneisuutta 1950-luvulla. Antikommunististen puhdistusten merkitystä hän on avannut seuraavasti: ”Anticommunism served liberals as a means to wrest control of liberal institutions, such as teachers unions, away from those further to their left on the political spectrum, including communists. Conservatives, on the other hand, seized on opportunities to use anticommunism as a blunt weapon to attack all things seemingly liberal or relativistic, from the New Deal to homosexuality... The anticommunism of the educators, although often genuine, was frequently a means to anticipate and outflank the aggression of conservatives seeking to gain control of the schools”. Kommunistivainojen seurauksena tuhannet opettajat ja professorit menettivät työpaikkansa⁸².

Hartmanin havainnoilla on relevanssia myös suomalaista koululaitosta ja 1960-luvun poliittisia kamppailuja tarkasteltaessa. Yhdysvalloissa koulumaailma muuttui 1950-luvulla konservatiivisemmaksi, mikä vaikutti 1960-luvun poliittisten ristiriitojen jyrkkyyteen⁸³. Vaikka Alger Hissin sekä Ethel ja Julius Rosenbergin vakoilutapaukset antoivat kommunistivainoille perusteita, hysteria, puhdistukset ja vasemmistolaisiksi tulkittujen elämän vaikeutuminen myrkyttivät yhteiskunnallista ilmapiiriä. On myös esitetty, että 1950-luvulla monille yhdysvaltalaisille tuli yllätyksenä, miten laaja sivistyneistöryhmä sympatisoi vasemmistolaisuutta⁸⁴. Aihepiirin tutkimus on osoittanut, että kommunismin uhka koululaitoksessa määriteltiin

⁸¹ Laats 2015, 17–18.

⁸² Andrew Hartman, Introduction: Education and the Cold War: An American Crisis. Book: Education and the Cold War. The Battle for the American School. Palgrave MacMillan, New York, 2008.

⁸³ Hartman 2008, 155.

⁸⁴ Lawrence Badash, Science and McCarthyism. *Minerva*. Vol 38. No. 1, 2000, 53–80.

erittäin väljästi ja epämääräisesti. Kommunismin heikkouskin oli oikeistoaktivistien mukaan vain kulissi, jonka avulla lujaa ja yksimielistä kansakuntaa hajotettiin.⁸⁵

Suomalaisen keskustelun näkökulmasta on kiinnostavaa, että myös Yhdysvalloissa oikeistolaiset pelkäsivät koulun välittävän kotipiiriin vieraita ajatuksia. Tästä näkökulmasta asiantuntijavallalta odotettiin poliittista lojaliteettia oikeiston määrittelemää amerikkalaista elämänmuotoa kohtaan. American Legion -järjestö, joka katsoi taistelevansa perinteisten arvojen puolesta, tulkitsi vuonna 1930, että kommunistit levittivät koululaitoksen ja opettajankoulutuksen kautta maailmankatsomustaan.⁸⁶ Vastaavat teemat hallitsivat suomalaisen jyrkän linjan oikeiston odotushorisonttia 1970-luvulla.

Yhdysvalloissa koulujärjestelmän poliittisiin puhdistuksiin mobilisoitiin myös entisiä kommunisteja. Newyorkilainen opettaja ja ammattiyhdistysjohtaja Bella Todd alkoi aatteesta luovuttuaan ”paljastaa” kommunistien salajuonia koulumaailmassa. Hän sai runsaasti huomiota ja osallistui ajojahtiin kirjallaan *School of Darkness* (1954). Koululaitoksen kommunistivainojen henki kuvastui myös äärioikeistolaisen National Council for American Education -järjestön perustajan Allen Zollin pamfletista *They Want Your Child* (1948), joka ”paljasti” koulujärjestelmän tarjoamia mahdollisuuksia kommunisteille⁸⁷. Samaan tapaan tarkkailua varten perustettu HUAC julkaisi vuonna 1948 kirjan *100 Things You Should Know About Communism and Education*, joka opetti tunnistamaan kommunisteja eri instituutioissa: ”Where can a Communist be found in everyday American life? Look for him in your school, your labor union, your church, or your civic club... How can a Communist front be identified? If you are ever in doubt, write, wire or telephone the House Committee on Un-American Activities.”⁸⁸

Keskusvallan vastustaminen kuului hallitsevasti yhdysvaltalaisen konservatismin ajatusmaailmaan, sillä keskusjohtoisuuden ajateltiin tukevan epäamerikkalaisia intressejä. Mainittu Allen Zoll vastusti liittovaltion kiintymystä holhota paikallisia kouluasioita, ja hänen organisaationsa informoi perheitä koululaitoksen kommunisteille tarjoamista vaikutuskanavista. Konservatiivisen ajatusmaailman mukaisesti Zoll katsoi, että vasemmiston ajama koulutuspolitiikka oli ideologista ja antipatrioottista, kun taas konservatiivien kannattama vaihtoehto juontui pragmatismista ja seurasi asioiden luonnollista järjestystä. Zollin mukaan kommunistit

⁸⁵ Laats 2015, 111–118.

⁸⁶ Laats 2015, 22, 132, 80–90.

⁸⁷ Hartman 2008, 102.

⁸⁸ 100 things you should know about communism in the U.S.A. The first of a series in the Communist conspiracy and its influence in this country as a whole, on religion, on education, on labor and on our government. Committee on Un-American Activities, U. S. House of Representatives, Washington D. C. 1949. http://debs.indstate.edu/u588055_1948.pdf.

työskentelivät kumotakseen näkemyksen, että totuus oli absoluuttista ja ikuista.⁸⁹ Vastaavanlaisilla näkemyksillä oli kaikupohjaa myös 1960- ja 1970-lukujen suomalaisessa, erityisesti jyrkän linjan oikeistossa.

Sisällissodan ja sivistysinstituutioiden oikeistosuuntauksen seurauksena Suomen koululaitos oli korostuneen puhdas vasemmistovaikutuksesta, eikä vuoden 1945 ”uusi suuntakaan” värittänyt sitä kuin väliaikaisesti⁹⁰. Oppikoululaitos edusti 1960-luvulle asti ”valkoisen Suomen” henkistä perinnettä. Koulu- ja yliopistolaitoksen johto- ja luottamuselimet säilyivät pitkään immuuneina vasemmistovaikutukselta, vaikka vasemmistolla oli vuosina 1958–1962 eduskuntaenemmistö. 1940-luvun puolivälin ”uuden suunnan” pienellä laitavasemmistolaisella älymystöpiirillä ei ollut mahdollisuuksia valtion virkoihin tai yliopistoihin, ja vakiintuneiden instituutioiden sijaan he työskentelivät kansandemokraattisissa lehdissä, vasemmistovaltaisten kuntien hallintoviroissa tai kielitaidon ansiosta kansainvälisissä tehtävissä.

Sotienvälisen ajan poliittisen ja akateemisen oikeiston kärkinimet vetäytyivät syrjään 1950- ja 1960-lukujen taitteessa. Näistä lähtökohdista syntyi uudenlainen poliittinen ilmapiiri, joka marginalisoi perinteistä oikeistoa. Jarkko Vesikansa katsookin, että ”1970-luvun suomettuneessa Suomessa kaikki antikommunistiset järjestöt ja henkilöt asettuivat helposti epäilyttävään valoon, vaikka niillä oli jatkuvasti vankkoja tukijoita.”⁹¹ Voidaan silti kysyä, oliko paitsioon ajautumiselle jopa oleellisempiakin syitä kuin ulkopoliittikka? Hieman Vesikansan tavoin Jukka Tarkka on luonnehtinut 70-lukulaisuutta asenteeksi, ”jonka mukaan kommunismin leviämisen vastustaminen oli äärioikeistolaista ja siksi yhteiskunnallisesti arveluttavaa toimintaa.”⁹²

Edellä siteeratut luonnehdinnat ”vasemmistovaaran” torjumisen neutraalisuudesta ovat arvosidonnaisia. Samoin kuin esimerkiksi *Turun Sanomat* ja *Sosialisti* vierastivat 1930-luvun alun kommunismin vastustamisen nimiin verhottua toimintaa, myös 1960- ja 1970-luvuilla SYT:n kaltaisten järjestöjen salamyhkäisyys herätti laajaa epäluottamusta. Sosialismilla pelottelu ja ehdoton kommunisminvastaisuus eivät koskaan olleet muodostaneet mitään suomalaisen yhteiskunnan yleistä arvoperustaa, joka 1960-luvulla olisi kyseenalaistunut. Pikemminkin perinteisen oikeiston hegemonia suhteellistui. Vesikansan tulkintaa, että 1960-luvulla nousut vasemmistosuuntaus oli ”paremmin linjassa YYA-Suomen ’virallisen’, idänsuhteiden ehdoilla määräytyneen hengen kanssa”⁹³, voidaan elaboroida asettamalla se

⁸⁹ Laats 2015, 16-17, 144-148.

⁹⁰ Yksittäisiä sensaatio- ja leimakirvesuutisia kommunisti- tai vasemmistomielisistä opettajista julkaistiin esimerkiksi 1930-luvun alun oikeistolehdistä, kuten L. A. Heimon ja hänen vaimonsa Martta Heimon tapauksesta, esim. Uusi Aura 24.8.1930.

⁹¹ Vesikansa 2004, 11.

⁹² Tarkka 2002, 51.

⁹³ Vesikansa 2004, 20.

sosiaali- ja verovaltion⁹⁴ nousua ja sivistysinstituutioiden johtoasemien vaihtelua vasten. Yhteiskunnallinen todellisuus asettui 1960-luvulla sellaista oikeistolaista käsitteistöä ja ymmärrystä vastaan, jonka lähtökohdan muodosti ”vapaussota”⁹⁵.

On mahdollista tulkita, että 1990-luvun kylmän sodan voiton narratiiveissa legitimoitui tietynlainen, ennen kaikkea oikeistopoliittinen kuva ”suomettuneesta” 1970-luvusta. Neuvostoliiton romahdus ja suomalaisen laitavasemmiston marginalisoituminen avasivat uudenlaisen, lähinnä poliitikkojen ja politiikan toimittajien hyödyntämän tirkistysaukon lähimenneisyyteen. Jutta Zilliacus (ruots.) muisteli ”suomettumista” ja ”rämettyneisyyttä” syksyllä 2000 seuraavasti: ”Onko oikeistolaisuus vieläkin samanlainen mörkö, jollaisella suomettumisen vuosikymmeninä peloteltiin jopa pieniä lapsia?”⁹⁶ Lähimenneisyydestä löysivät epäkohtia erityisesti ne, jotka kokivat itsensä kylmän sodan voittajiksi ja joiden mukaan Suomi ei ollut riittävän oikeistolainen, vaan kärsi edelleen vasemmistokausien ”vinoutumasta”. Tältä pohjalta *Helsingin Sanomien* politiikan toimittaja Arto Astikainen pyrki palauttamaan ”suomettumisen” uhrien kunnian: ”Antikommunisti ja Neuvostoliiton vastustaja eivät ole enää ruttotautisen leimoja. Nöyristelyä ja rähmälläänoloa ja suomettumista sen sijaan halveksitaan yleisesti. Ryhtilinjan miehet Tuure Junnila ja Georg C. Ehrnrooth on jo julistettu kylmän sodan voittajiksi.”⁹⁷ Jari Leskisen Pirkkalan monistetusta käsittelevän kirjan vastaanotto päivälehdissä kesällä 2016 kertoo, ettei ajallinen etäisyys ole välttämättä helpottanut näiden asioiden käsittelyä.

Apologeettinen, uudenlaisia myyttejä rakentava näkemys 1970-luvusta on nostanut esille poliitikkoja, joita ulkopoliittinen ilmapiiri, Urho Kekkosen ja vasemmisto oletetusti kohtelivat kaltoin. *Ilta-Sanomien* teki 2.8.1997 Tuure Junnilasta, Veikko Vennamosta, Georg C. Ehrnroothista ja Kullervo Rainiosta ”suomettumisen” marttyyreja, jotka oli leimattu raflaavin perustein: ”Tämä epäyhtenäinen porukka kritisoi Kekkosen valtapoliitiikkaa, Neuvostoliiton totalitaarista järjestelmää ja voivotteli poliittisen moraalien rappeutumista. 1970-luvulla tällaisilla puheilla sai poltinmerkin otsaansa.” Kirjoitus sivuutti kuitenkin sen tosiasian, että mainitut poliitikot ja heidän sidosryhmiensä julkaisut käsittelevät ihmisoikeusloukkauksia valikoiden. He myös edustivat konfrontaatiota suhteessa vasemmistoyhteistyöhön, peruskouluun ja sosiaalivaltioon.

⁹⁴ Tässä tutkimuksessa sosiaali- ja verovaltiota käytetään hyvinvointivaltion synonyyminä, koska se kuvaa myös poliittisen oikeiston ja elinkeinoelämän näkökulmaa tähän yhteiskuntapoliittiseen hankkeeseen.

⁹⁵ Risto Alapuro, Vallankumous, Teoksessa: Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere 2003, 549–551.

⁹⁶ HS 13.11.2000, Jutta Zilliacus.

⁹⁷ HS 4.3.2001. Arto Astikaisen mielipidekirjoitus.

Oikeistopoliittisiin aikalaistodistuksiin nojaavan narratiivin mukaan vasemmisto politisoi yhteiskunnan ja muodosti aiemmalle ”moniarvoisuudelle” ja kommunisminvastaiselle ”yksimielisyydelle” vieraan suosikkijärjestelmän. Tämän ajattelun tiivistä populaariin muotoon Kauko Kare pamfletissaan *Tähän on tultu. Paasikiven linjalta K-rintamaan*, joka ilmestyi vuonna 1967 Matti Virkkusen (kok.) presidenttikampanjan yhteydessä. Kirjan mukaan yhteiskunnan kallistuminen vasemmalle loi kansallisesti haitallisen ja epänormaalin valtiollisen tilan, jossa toteutettiin ”johdonmukaista vallankeskittämisen, kritiikin tukahduttamisen ja suosikkijärjestelmän rakentamisen halua.”⁹⁸ Kylmän sodan voiton narratiivi antoi tälle ajatukselle uutta nostetta. *Helsingin Sanomissa* toimituspäällikkö Reetta Rätty kirjoitti 25.4.2010, että ”1970-luvun tunkkainen kekkosmaa ei ole minun Suomi.” Koko-aikaisesta aikakautta käsittelevässä keskustelussa on tullut trendikkääksi vihjata, että tuolloin vallitsi ”tunkkainen henkinen ilmapiiri, jolloin toisinajattelijat marginalisoitiin”⁹⁹. Kuinka totuudenmukaisen ja tasapainoisen kuvan nämä muisti- ja mielikuvat antavat 1970-luvusta? Mikko Majanderin mukaan ”[s]uomettumista on viljelty monissa keskusteluyhteyksissä niin journalistisella, populistisella ja propagandistisella tavalla, että vakavammassa tutkimuksessa on ollut vaikeuksia soveltaa sitä konkreettisiin historiallisiin tilanteisiin.”¹⁰⁰

1960- ja 1970-lukujen taitteen ilmiöiden ulkopolitisoiminen sivuuttaa helposti kotimaisten tekijöiden merkityksen vasemmiston nousussa ja vakiintuneiden, perinteiksi ymmärrettyjen instituutioiden politisoitumisessa. Jorma Kalela ja Laura Kolbe huomauttavat ”rähmällään olo” -keskustelun intensiivisessä vaiheessa, että väite suometumisesta dominoi liiaksi kuvaa sotien jälkeisestä Suomesta¹⁰¹. Peruskoulun ristiriidat avaavat aikakauteen myös yhteiskunta- ja kulttuuripoliittisia tulokulmia. Tätä tarvetta korostaa esimerkiksi Matti Klingen aikaishavainto, jonka mukaan ”[p]oliittisen historian pojat” onnistuivat rakentamaan kuvan 1970-luvun ”suomettuneesta” kurjuudesta, Kekkonen ’vallanhimosta’, poikkeuslain valtavasta häpeästä ja Neuvostoliiton jatkuvasta painostuksesta.”¹⁰² Jorma Kalela on huomauttanut, että yhteiskunnan politisoitumisprosessi osui vaiheeseen, jolloin jätettiin taakse sellaisen politiikan aika, ”jonka perusasetelmana oli ollut valkoisten punaisista vuoden 1918 aseellisessa konfliktissa saavuttama voitto.”¹⁰³

⁹⁸ Kare 1967, 39.

⁹⁹ HS 16.11.1997, Erkki Ertola; HS 2.2.2004, Juho Mäenpää. HS 28.11.2010, Mikko Laakso.

¹⁰⁰ Majander 2004, 112.

¹⁰¹ HS 24.4.1997, Jorma Kalelan mielipidekirjoitus. HS 4.5.1997, Laura Kolben mielipidekirjoitus.

¹⁰² Matti Klinge, Anarkisti kravatti kaulassa. Muistelmia 1972-1982. Siltala, Helsinki 2015, 104-105.

¹⁰³ Jorma Kalela, Kevään 1966 poliittinen käänne. Vuorovaikutuksia. Timo Soikkasen juhla- ja toim. Vesa Vares. Turun Historiallinen Yhdistys. Turku 2007, 74.

1.5. Tutkimuksellisia lähtökohtia

Historiantutkimus määrittelee menneisyyden *vieraaksi maaksi*. Tämän ohella menneisyys on monella tavalla vieras myös aikalaisilleen, mistä kertovat erilaiset kokemukset esimerkiksi sisällissodasta, 1930-luvun alun ”oikeistovaarasta”, sotien jälkeisestä ”uudesta suunnasta”, 1960-luvun lopun sisäpolitiikan käänteestä, presidentti Urho Kekkosen vallankäytöstä sekä konsensusyhteiskunnasta. Menneisyyden ihmisten toiminta ja sitä inspiroineet vaikuttimet avautuvat lähteitä narratiivisesti analysoimalla¹⁰⁴. Koska menneisyyden tilannekuvat, joita voidaan pitää epämääräisinä seurauksina yhteiskunnassa vallitsevista konstitutiivisista merkityksistä, ovat syntyneet aina jostain, niistä ei itsessään voida päätellä tosiasioita. Sen sijaan historiantutkimus voi kertoa millaisissa olosuhteissa tilannekuvat kehittyivät ja vaikuttivat.

Menneisyyden ihmisten käsitysten rekonstruoiminen edellyttää käsitteekriittistä tutkimusotetta. Oikeistolainen pamfletisti, kriitikko Kauko Kare luonnehti tätä tehtävää seuraavasti: ”Aito radikalismi merkitsee siis tosiasioiden juureen menevää, sanojen perusmerkityksiä ja käyttöä tutkivaa, päivän tunne- ja muotiasenteista riippumatonta kannanottoa.”¹⁰⁵ Matti Virtanen katsoo samoin, että lähdekritiikki pureutuu ”tapahtumien päälle kertyneiden tarinoiden ja legendojen läpi niihin tietoihin ja asiakirjoihin, jotka ovat ajallisesti ja paikallisesti mahdollisimman lähellä kohteena olevaa ilmiötä.”¹⁰⁶ Käsitteistä ja käsityksistä on mahdollista hahmottaa jatkuvuuksia, maailmankatsomuksellisia kiinnittymiä ja retorisia strategioita¹⁰⁷.

Poliittiset käsitteet ovat monimerkityksisiä, sillä ihmiset elävät eri suhteissa niiden implikoimaan yhteiskuntatodellisuuteen¹⁰⁸. Tämä näkökulma ei ole historiantutkimuksessa itsestään selvä, vaan jopa historiantutkimuksessa on esimerkkejä käsitteiden historiattomasta käytöstä. Esimerkiksi Esko Salmisen luonnehdinta perimmäisten käsitteiden hämärtymisestä todistaa tästä problematiikasta: ”Vasta 1970-luvun taitteessa sitoutumattomassa ja porvarillisessa lehdistössä alettiin todella oivaltaa, että sanojen ja niiden sisällön muuttamisessa oli jo pitkään pyritty perinteisten arvojen, joita esimerkiksi sanat demokratia ja sananvapaus sisälsivät, hävittämiseen ja tuhoamiseen.”¹⁰⁹ Toisena esimerkkinä voidaan mainita Katja Boxbergin ja Taneli Heikan *Lumedemokratia*-pamfletti (2009), jossa demokratialle annettu kiistanalainen merkityssisältö esitetään problematisoimatta yleisenä: ”De-

¹⁰⁴ Narratiivisesta analyysistä ks. Timo Toivonen, *Empiirinen sosiaalitutkimus. Filosofia ja metodologia*. WSOY, Helsinki 1999, 123–124.

¹⁰⁵ Kare 1967, 16.

¹⁰⁶ Matti Virtanen, *Fennomanian perilliset*. SKS, Helsinki 2001, 44.

¹⁰⁷ Retoriikan analyysistä ks. Kari Palonen, *Tekstistä politiikkaan*. Vastapaino, Tampere 1998, 37, 41, 100.

¹⁰⁸ E. P. Thompson, *The Poverty of Theory: or an Orrery of Errors*. Merlin Press, London 1995, 25–26.

¹⁰⁹ Esko Salminen, *Viestinnällä vallankumoukseen. ”Demokraattisen toimittajakoulutuksen” aika 1960-luvulta 1980-luvulle*. Edita, Helsinki 2004, 29.

marit saivat esimerkiksi ajettua demokratialle vieraita aatteitaan työelämän lainsäädäntöön, talous- ja veropolitiikkaan, kulttuuri- ja viestintäpolitiikkaan ja korkeakoulutukseen.”¹¹⁰ Näin tietyt lainsäädäntöhankkeet tai perustuslakien sallimat vallankäytön muodot rajataan demokratian ulkopuolelle.

Jukka Kekkonen on maininnut harmillisen yleiseksi metodin, jossa ”yhden tai toisen osapuolen toimintaa legitimoidaan viittaamalla siihen kehityskulkuun, jonka tutkija olettaisi seuranneen toisenlaisen ratkaisun voittokulusta.”¹¹¹ 1970-lukua koskevissa historianesityksissä on melko herkästi leimattu jokin ilmiö tai henkilö ”vasemmistoradikaaliksi”, josta olisi ilman oikeiston vastatoimia seurannut erilaisia kriittisiä skenaarioita. Matti Klinge on painottanut näiden kontrafaktuaalien hankaluutta seuraavasti: ”Menneisyyden kuvauksen suurin ongelma on jälkiviisuus, me tiedämme `miten sitten kävi`, mitä kuvauksen kohteena ollut aika ei tiennyt. Sen edessä oli monta mahdollisuutta, ei vain se mikä toteutui.”¹¹²

Poliittiset luokittelut eivät ole ongelmattomia. Tässä tutkimuksessa perinteinen oikeisto viittaa väljästi sotien välisen ajan sukupolviryhmään, jota yhdisti vanhoillisuus, jyrkkä vasemmistovastaisuus, dominoiva asema tiede- ja sivistyslaitosten johdossa sekä sosiaalivaltion epäily. Suuntaus oli jälkikuvana nähtävissä vielä 1970-luvulla. Menneisyyden ymmärtämisen näkökulmasta ongelmana on, että käsitteitä vanhoillinen, konservatiivinen, maltillinen, edistysellinen, vapaamielinen ja radikaali on sovellettu poliittisessa kielenkäytössä ”melkoisen vapaasti.”¹¹³ Vanhoillisuus ja radikaalisuus ovat aina suhteellisia, muuttuvia ja tulkinnanvaraisia määreitä. Kirjailija Martti Kurjensaari on tiivistänyt tämän problematiikan toteamalla, että ”[y]hteiskunnan mielialat ovat kuin alkoholi veressä: ne ovat aina liikkeessä, nousevat tai laskevat. Paikoillaan ne eivät pysy.”¹¹⁴ Kouluoikeistolla viitataan oikeiston koulu- ja sivistyspoliittiseen järjestökenttään. Termi on sikäli väljä, että se käsittää myös tutkijat ja opettajat, jotka osallistuivat oikeiston koulutuspoliittiseen toimintaan, mutta ilman virallista asemaa missään järjestössä. Kouluoikeiston toimintaa peruskoululainsäädäntöön, koululaitokseen ja sitä koskevaan mielipiteeseen kutsutaan oikeistolaiseksi kouluaktivismiksi.

Yhteiskuntajärjestys-käsitteellä ja sen oikeudellisilla ulottuvuuksilla on suomalaisessa politiikassa ollut vaihtelevia, ideologisessa valtataistelussa esille noussei-

¹¹⁰ Katja Boxberg ja Taneli Heikka, Lumedemokratia. Kun konsensus vei rahan ja vallan suomalaisilta. WSOY, Helsinki 2009.

¹¹¹ Jukka Kekkonen, Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Suomen ja Espanjan sisällissodissa. Art House 2016, 17.

¹¹² Matti Klinge, Sirkka ja muurahainen. Päiväkirjastani 2011–2012. Siltala, Helsinki 2012, 69–70.

¹¹³ Onni Rantala, Konservatiivinen ja radikaalinen asennoituminen. Tampereen Kirjapaino-Osakeyhtiö, Tampere 1960b, 3.

¹¹⁴ Martti Kurjensaari, Päätoimittaja. Teoksessa: Ilon ja aatteen vuodet. Toim. Toini Havu. Toinen painos. Arvi A. Karisto Oy 1965, 146.

ta merkityksiä. Ajatus ”isiltä peritystä” yhteiskuntajärjestyksestä, joka oli syntyä saksalaisista konservatiivipiireistä vastalauseena valistukselle ja Ranskan vallankumoukselle¹⁵, hallitsi 1900-luvun alkupuolen suomalaisen oikeiston vasemmistovastaisuutta. Historiallisesti konservatismi määritteli vastavoimaksi valistusfilosofialle ja Ranskan vallankumouksen aatteille, kuten rationalismille, radikaalina pidetylle reformipolitiikalle, liberalismille, luonnonoikeudelliselle vapausajattelulle ja valtiovallan laajentamiselle.¹⁶ Suomessa oikeistolaiset tarkoittivat perityllä yhteiskuntajärjestyksellä olemassa olevia yhteiskunnallisia suhteita ja niitä tukevaa oikeudellista järjestystä.

Sotien jälkeinen oikeistopolvi oli historiallisesti tiedostavaa, mikä ilmenee opetusministerinäkin toimineen kokoomusjohtaja Jussi Saukkosen kirjoituksesta vuodelta 1973: ”Läntinen orientoituminen ja ennen kaikkea valtiollinen liittyminen Ruotsiin johti siihen, että valtio- ja yhteiskuntajärjestyksemme kehittyi oman talonpoikaisvapautemme pohjalta jo varhaisessa vaiheessa kansanvaltaiseksi.”¹⁷ Jatkuvuudesta kertoo P. E. Svinhufvudin itsenäisyyspäiväpuhe vuodelta 1927: ”Se pohja, jolla Suomen valtio lepää, laskettiin jo Ruotsin vallan aikana. Suomen kansa tuli osalliseksi Ruotsin ikivanhasta yhteiskuntajärjestyksestä, joka oli sangen kansanvaltainen ja samalla luja. Valtakunnan kulmakiviä oli vapaa maataomistava talonpoikaisväestö, joka oli kansan valtavin osa, tämä väestö, joka halki aikojen säilytti vapautensa ja valtiollisen merkityksensä. Laki taas oli valtakunnassa kunniasijalla, laki kävi yli kaikkien päitten, yli kuninkaan, yli valtiopäivien, yli kansalaisten. Kirkko ja sivistys olivat länsimaiset.”¹⁸

Toisen maailmansodan päätös johti uudenlaiseen talous- ja sosiaalipolitiikkaan Suomessa. Sosiaalivaltion läpimurto laajensi valtion hyvinvointitehtäviä ja asetti koko kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän uudenlaiseen valoon. Kylmän sodan aikaisissa länsimaisen sosiologian malleissa yhteiskuntajärjestelmä viittasi kapitalismin ja sosialismin vastakohtaisuuteen¹⁹. Vuoden 1962 eduskuntavaalien alla Kokoomus hahmotti pitkälti tämän opin pohjalta yhteiskuntapolitiikan vaihtoehdot: ”Mahdollisuus ja laaja osallistuminen vapaaseen yrittämiseen on antanut tulokseksi maailman korkeimman elintason. Sosialistinen suunnitelmatalous on tässä suh-

¹⁵ Aira Kemiläinen, Valistusajan universaalisen katsomustavan muuttuminen nationalistiseksi 1700- ja 1800-lukujen taitteessa. Historiallinen aikakauskirja n:o 3/1957.

¹⁶ Rantala 1960a, 7.

¹⁷ Jussi Saukkonen, Tosiasiat poliittisessa toiminnassa. Tosi suomalainen. Päiviö Hetemäki 60 vuotta. Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino Oy, Helsinki 1973, 225.

¹⁸ Majander 2004, 99.

¹⁹ Suomalaisen yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kuva kommunismista muuttui hiljalleen 1950-luvun lopulla. Ks. Johanna Rainio-Niemi, *The Ideological Cold War. Politics of Neutrality in Austria and Finland*. Routledge 2014, 174.

teessa jäänyt vapaasta taloudesta ratkaisevasti jälkeen. Näiden järjestelmien väli-
muotoa ei taas ole olemassa.”¹²⁰

Teollisuusjohtaja Stig Hästö kiteytti saman ajattelutavan muistelmissaan seuraavasti: ”Vasemmistoaineksia sitoi käsitykseni mukaan – riippumatta siitä pidettiinkö niitä yhteiskuntaa säilyttävinä voimina vai ei – ainakin yksi yhteinen nimittäjä, tavoite luoda maahan toisenlainen poliittinen ja taloudellinen järjestelmä. Muilla poliittisilla aineksilla... oli oikeastaan vain yksi jotakuinkin määriteltävissä oleva nimittäjä, maan estäminen muuttumasta sosialistiseksi. Vasemmalla laidalla toimintaohjelmia leimasi offensiivinen ja oikealla laidalla ja keskustassa defensiivinen henki.”¹²¹ Tällainen ajattelu sitoi yhteen perinteistä oikeistoa ja toisen maailmansodan jälkeistä uutta sukupolvea, mistä kertoo esimerkiksi Kokoomuksen vaalipainate vuodelta 1961: ”Sosialistiset samoin kuin muut luokkapuolueet ovat suuressa määrin käyttäneet valtiota toimintansa välikappaleena. Kilpaillessaan vallasta ja kannattajista ne ovat suruttomasti turvautuneet julkisiin varoihin. Viimeksi mainittu menettely on ehtinyt jo niin pitkälle, että voidaan täydellä syyllä asettaa kysymys: onko tässä maassa tarkoitus syrjäyttää vapaa yksityiseen aloitekykyyn perustuva järjestelmä ja perustaa sen tilalle kollektiivinen?”¹²²

1960- ja 1970-lukujen taite on riittävän lähellä, että eri sukupolvet voivat osallistua keskusteluun siitä. Tästä syystä 1960-luvun keskustelu 1930-luvusta antaa perspektiiviä nykyhetkelle. Vuonna 1965 julkaistussa *Ilon ja aatteen vuodet* -kirjassa kirjailijat ja poliitikot arvostelivat vuosikymmenestä muodostunutta, poliittisiin rintamalinjoihin perustunutta karikatyyriä. Kirja vastasi kahteen kysymykseen: miten sotien välinen aika koettiin ja miten asiat olivat? Kirjoittajat halusivat korjata sitä kuvaa, ”minkä huhupuheet, tahalliset vääristelyt, tietämättömien väitteet ja puhtaat mielikuvituksen tuotteet” olivat rakentaneet. Teos esitti myös historiantutkimuksen ydinkysymyksen: ”Joku toinen näkee asiat toisella tavalla, ja ehkä vasta puolueeton historioitsija, jos hänkään, kykenee näkemään *mitä se oli?*”¹²³

Tässä tutkimuksessa tavoitellaan maksimaalisen kattavan lähdeaineiston avulla vastausta siihen, mitä peruskoulun vastustaminen oli. Historiantutkimuksen lähteiden arvo riippuu tutkimuskysymyksistä. Poliittisen oikeiston, yksityisoppikouluväen ja elinkeinoelämän tilannekuvat eivät täten suoraan todista siitä, miten

¹²⁰ 1960-luvun politiikan tavoitteet. Vapaus ja turvallisuus. Kansallinen Kokoomus, Helsinki 1961, 8.

¹²¹ Stig Hästö, Vuodet kertyvät, pilvet haihtuvat. Omaelämäkerrallista tarinaa ja mietteitä seitsemältä vuosikymmeneltä. WSOY, Helsinki 1987.

¹²² 1960-luvun politiikan tavoitteet. Vapaus ja turvallisuus. Kansallinen Kokoomus, Helsinki 1961, 16.

¹²³ Toini Havu, Tällaisena sen koin – mitä se oli? Teoksessa: *Ilon ja aatteen vuodet*. Toim. Toini Havu. Toinen painos, Arvi A. Karisto Oy 1965, 7–9; Tyyni Tuulio, Pappilan kasvatti, Teoksessa: *Ilon ja aatteen vuodet*. Toim. Toini Havu. 1965. Toinen painos. Arvo A. Karisto Oy 1965, 43.

asiat olivat, vaan kertovat yhteiskunnallisista ihanteista. Tilannekuvien kiinnostavuus on muualla kuin faktoissa. Vertaileva lähdekritiikki ja monipuolinen lähdeaineisto varmistavat, etteivät tutkimustulokset jää puolueellisiksi ja subjektiivisiksi. Poliitikko Tuure Junnila luonnehti aikoinaan sattuvasti, ettei historiasta kuulu etsiä ”aseita oman kaukonäköisyyden ja vastapuolen lyhytnäköisyyden osoittamiseksi.”¹²⁴ Valitettavasti 1970-lukua koskeva keskustelu on saanut juuri tällaisia piirteitä. Tämän tutkimuksen tarkoituksena onkin peruskoulureformin avulla tarjota uusi näkökulma tähän kiinnostavaan ja värikkääseen vaiheeseen Suomen historiassa.

¹²⁴ Tuure Junnila, 30-luku minun näkökulmastani. Teoksessa: Ilon ja aatteen vuodet. Toim. Toini Havu. Toinen painos. Arvi A. Karisto Oy 1965, 127.

2. PERUSKOULUKAMPPAILUN TAUSTA

2.1. Yhtenäiskoulu hivuttautuu marginaalista keskiöön

Rinnakkaiskoulun pitkä historia pohjasi vuoden 1866 kansakoululakiin ja vuoden 1872 oppikouluasetukseen¹²⁵. Järjestelmä lukitsi vuosisadan ajaksi niin kutsutun kahden sivistyksen periaatteen eli jyrkän jaon eliitin ja rahvaan kouluihin¹²⁶. Julkinen ja yleinen kansanopetus olivat teollisuusmaiden suuria yhteiskunnallisia hankkeita 1800-luvun jälkipuoliskolla¹²⁷, mutta Suomen eduskunta sääti oppivelvollisuuslain vasta vuonna 1921. Sitä ennen joka viides lapsi oli jäänyt koulun ulkopuolelle¹²⁸.

¹²⁵ Martti T. Kuikka, Kunnallinen keskikoulu osa suomalaista koulujärjestelmää 1945–1974. Teoksessa: Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Suomen Kouluhistoriallinen Seura. Vuosikirja 2007, 75–94.

¹²⁶ Sirkka Ahonen, Yhteinen koulu: tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään. Vastapaino, Tampere 2003, 65.

¹²⁷ Ahonen 2003, 20; Bain, Olga, The Comprehensive School and Egalitarianism: From Demystification an Discretitation to Global Ascendance. Book: Logics of Socialist Education. Engaging with Crisis, Insecurity and Uncertainty. Edit. Tom g. Griffiths & Zsuzsa Millei. Springer, New York 2013, 173–199.

¹²⁸ Ahonen 2003, 68.

Suomen eduskunnan käsitellessä oppivelvollisuuslakia 9.4.1920 vanhan koulujärjestelmän säilyttäjät katsoivat ainoina edustavansa ”realismia”. Juho Torppa (ed.) piti kyseenalaisena, että ”hennossa kehitysiässä olevat ja silloin vapaata liikuntaa tarvitsevat lapset” pakotettaisiin pitkäksi ajaksi koulunpenkille. Hän viittasi myös myöhempien koulutuspoliittisten ristiriitojen kannalta suosittuun kannanottoon, että päätösvalta koulunkäynnistä kuului ”lapsille ja lasten vanhemmille eikä yhteiskunnalle.” Näkemys hallitsi vielä pitkään yhtenäiskoulun vastustamista niin eduskunnassa, oikeistolehdissä kuin yksityisoppikoulujen omistajayhteisöjen edunvalvonnassa. Käsitystä puolustettiin vetoamalla koulutusmenojen kasvun oletettuun kestättömyyteen, johon myös Torppa viittasi seuraavasti: ”En itke miljoonien menettämistä kansanvalistuksen hyväksi, jos niillä jotakin voitetaan, mutta valtiomme talous on nyt todella käynyt sellaiseksi, että on ryhdyttävä rehellisesti säästämään kaikki tarpeettomat menot. Ja tarpeettoman, miltei tuhlaavan kalliina täytyy pitää ehdotettua oppivelvollisuuslakia köyhän Suomen oloihin.”¹²⁹

Pohjakoulu- ja oppivelvollisuuskiista osoittivat, että koulutuspoliittinen osapuolijako perustui puolueiden ja niiden kannattajien keskisiin ristiriitaisiin yhteiskunnallisiin intresseihin ja ihanteisiin. Julius Ailio (sos.dem.) muotoili eduskunnan istunnossa työväenliikkeen sosiaaliset ja poliittiset tavoitteet oppivelvollisuuskysymyksessä: ”Erityisesti juuri työväestölle ovat tieto ja yleinen sivistys välttämätön edellytys menestyäkseen taistelussa olemassaolon puolesta, varsinkin kun sillä on vastustajana sivistynyt ja koulutettu porvarisluokka.” Yleisen ja yhtäläisen oppivelvollisuuden sosialistisissa perusteluissa viitattiin koulunkäynnin erilaisiin sosiaalisiin esteisiin. Tästä syystä oppivelvollisuuden ohella oli Ailion mielestä muutettava myös taloudellisia valtasuhteita niiden vanhempien hyväksi, ”jotka eivät jaksakaan kustantaa lastensa koulunkäyntiä.”¹³⁰

Kiihkeän käsittelyn päätteeksi eduskunnan enemmistö hyväksyi oppivelvollisuuden vuonna 1920. Se päätettiin toteuttaa pitkällä, kaupungeissa viiden ja maaseudulla kuudentoista vuoden siirtymäajoilla¹³¹. Oppivelvollisuus pidensi ja modernisoi pakollista kansakoulua, vaikkei toteuttanut pisimmälle ajateltuja pohjakoulutavoitteita. Kunnat veloitettiin oppivelvollisuuslailla seuraamaan 7–15 vuotiaiden lasten koulunkäyntiä ja lain toteutumista. Kuten kunnille lähetetyt toimeenpano-ohjeet määräisivät, viranomaisten kuului ryhtyä pakkotoimenpiteisiin, mikäli ”lapsen huoltaja ei vapaaehtoisesti suostunut panemaan kouluikässä olevaa lasta kouluun tai muulla tavalla hankkimaan lapselle vastaavaa opetusta”¹³². Näin vastuu-
ta lasten koulutuksesta siirrettiin vanhemmilta yhteiskunnalle.

¹²⁹ Oppivelvollisuuslain käsittely 9.4.1920. Valtiopäivät 1920. Pöytäkirjat I.

¹³⁰ Oppivelvollisuuslain käsittely 9.4.1920. Valtiopäivät 1920. Pöytäkirjat I.

¹³¹ Isosaari 1968, 67.

¹³² Turun kaupunginvaltuustolle lähetetyt ohjeet. Kaupunginvaltuuston kokous 20.4.1920. Pöytäkirjat 1920. Turun kaupungin arkisto.

Vaatus oppivelvollisuuslaista ja kansakoulun laajentamisesta perustui periaatteelle, että yhteiskunnan oli tarjottava jokaiselle yhtäläiset mahdollisuudet koulunkäyntiin. Oppivelvollisuuslain eduskuntakäsittelyssä Miina Sillanpää (sos. dem.) piti tätä keskeisenä lähtökohtana: ”Sivistysvaltioiden ensimmäisiä tehtäviä pitäisi olla järjestää niin että kaikki sen jäsenet ovat tilaisuudessa saamaan alkeissivistuksen.” Vasemmiston muiden esitysten tavoin Sillanpää liitti reformiin sosiaalisen, koulujärjestelmää laajemman ulottuvuuden: ”Ensiksikin olisi oppivelvollisuuslakiin otettava määräys, että kansakouluihin olisi järjestettävä koulukeittiöitä ja että niissä annetaan lämmintä ruokaa kaikille lapsille. Varakkaammat voisivat siitä maksaa, varattomat saisivat ilmaiseksi.” Maalaisliiton kansanedustaja, kansakoulunopettaja Jaakko Loppi sitä vastoin piti koulunkäynnin yleistymistä merkinä siitä, ettei oppivelvollisuutta tarvittu: ”Miksi siis laadimme pakkolakeja kansalle asioissa, joissa niitä ei tarvita. Ei ole mielestäni viisasta määrätä pakkoa ulkomaisen esimerkin vuoksi.” Mikael Soininen (ed.) taas rinnasti koululaitoksen laajentamisen kansalliseen lujuteen: ”Tämän kansan suojeluskunta on lopulta kuitenkin sen koulu.”¹³³

Oppivelvollisuuslain mukaan kansakoulun neljä alinta luokkaa muodostivat oppikoulun perustan ja siten rinnakkaiskoulun eli opintojen eriytymisen kansakoulun 4. luokalla. Tämä yhtenäiskoulun kannattajien mielestä epäoikeudenmukainen ja pedagogisesti liian varhainen jako näytti vaikeasti poistettavalta 1920-luvun ja 1930-luvun alkupuoliskon oikeistovaltaisissa voimasuhteissa¹³⁴. Rinnakkaiskoulua kannattava oppikouluväki hallitsi koululaitoksen ja -hallinnon keskeisiä asemia. Porvarillisesta näkökulmasta vasemmisto pyrki oppikoulun ”neutraalin” hengen hävittämiseen ja vaarallisiin sosialistisiin tavoitteisiin¹³⁵. Kun vasemmiston poliittista vapauspiiriä ja vaikutusmahdollisuuksia heikentänyt 1920- ja 1930-lukujen taitteen jyrkän linjan ”oikeistohenkäys” hälveni vuosina 1933–1934, pohjakoulu nousi uudestaan esille. Ensimmäisenä konkreettisenä aloitteena oli Toivo Kivimäen (ed.) hallituksen opetusministeri Oskari Mantereen (ed.) oppikoulukomitea, joka vuonna 1933 esitti pidempää pohjakoulua mutta tuloksettomasti.

Pohjakoululle loi edellytyksiä poliittisen ilmapiirin ja eduskunnan voimasuhteiden vasemmistolaistuminen 1930-luvun jälkipuoliskolla. Sosialidemokraattien vuoden 1936 eduskuntavaalivoitto ja sitä pian seurannut A. K. Cajanderin (ed.) punamultahallitus näyttivät avaavan koulutuspolitiikan mahdollisuuksia. Vastoin vasemmiston tavoitteita, maalaisliittolainen opetusministeri Uno Hannula laati hallituksen muihin sosiaalipoliittisiin hankkeisiin nähden vanhoillisen, rinnakkaiskoulua

¹³³ Oppivelvollisuuslain käsittely 9.4.1920. Valtiopäivät 1920. Pöytäkirjat I.

¹³⁴ 1920-luvun alussa Kokoomus omaksui selvästi oikeistolaisemman politiikan, esim. Suvanto 1994, 222, 224.

¹³⁵ Veli-Matti Autio, Opetusministeriön historia 4. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944. Opetusministeriö 1986, 48.

säilyttävän oppikoululakiesityksen, niin kutsutun Lex Hannulan¹³⁶. Esitys miellytti eduskunnan oikeisto-oppositiota, joka sai hallituksen sisältä tukea hyökkäyksilleen vasemmiston ”teoreettisia” ja elävälle elämälle ”vieraita” puuhasteluja vastaan. Poliittista demokratiaa edeltäneeltä ajalta periytynyt ja oikeistopiireissä vahvana elänyt politiikattomuuden ihanne kuvastui Hannulan toivomuksessa, ettei lakiesitystä ”käsiteltäisi poliittisena, vaan puhtaasti kulttuurikysymyksenä, jollainen se yksinomaan on.”¹³⁷

Oppikoululaki uusinsi oppivelvollisuuslain ideologiset jakolinjat ja argumentit. Hannulalle kansakoulun pohjakouluosan pidentäminen oli sinänsä kaunis, mutta toteuttamisen puolesta kelvoton ja taloudellisesti katastrofaalinen tavoite, kun ”lähes kaikki elämän parhaimmat vuodet istuttaisiin koulun penkillä.” Hannula kiisti yhtenäiskoulun kansakuntaa eheyttävän vaikutuksen, kun oppilaat jossain vaiheessa kuitenkin valikoituisivat eri koulureiteille: ”Kun tämän eron kumminakin sallittaisiin tapahtuvan kuuden vuoden kuluttua, niin miksi ei silloin yhtä hyvin neljän. Ei siitä luulisi olevan kenellekään vaaraa, jos oppikouluun siirtyvät pari vuotta aikaisemmin pääsevät aloittamaan erikoisopintonsa, kuten kieliopiskelun ja muun, joka tarjoaa varsinaisen pohjan heidän vastaisille pyrittöilleen.”

Lex Hannulan kannattajat katsoivat edustavansa malttia ideologian sokaisemia teoreetikkoja vastaan. He pitivät rinnakkaiskoulua käytännönläheisenä, epäpoliittisena ja asiantuntijoiden selvän enemmistön kannattamana koulumuotona. Hannulan mukaan yhtenäiskoulu oli ajan koettelemaa ja oikeaksi osoittamaa koululaitosta vasten ideologisesti motivoitu: ”Istua kaksi vuotta kauemmin kansakoulussa kuin tarvitaan pelkän ihanteen vuoksi on liiallista ihanteellisuutta. Ei meillä ole sellaiseen varaa. Ei meillä ole myöskään varaa muuttaa kansakoulua yksinomaan oppikouluun valmistavaksi kouluksi, johon yhtenäiskouluperiaatteen toteuttaminen epäilemättä ennen pitkää veisi.”¹³⁸

Eduskuntakeskustelu osoitti, että koulutusta koskevien ajatusmaailmojen välillä oli syvä, laajempia maailmankatsomuksellisia näkemuseroja mukaileva jakolinja. Sylvi-Kyllikki Kilpi (sos.dem.) kommentoi ivailien, että jälleen oikeistolehdet hurasivat, kun ministerit olivat viimein ”luopuneet eräistä ideologisista ja teoreettisista katsantotavoista ja astuneet terveen ja käytännöllisen katsomuksen kannalle.”¹³⁹ Oikeiston asiantuntijavaltaa hyödyntäen Veikko Wainio (IKL) väitti, että yhtenäiskoulu oli kumottu tieteellisesti ja objektiivisesti. Erkki Paavolainen (kok.) jatkoi, että yhtenäiskoulun kannattajat haittasivat asiallista ja vakavasti otettavaa koulu-

¹³⁶ Autio 1986, 265–266.

¹³⁷ Eduskuntakäsittely: Laki valtion oppikouluista 7.2.1939. Valtiopäivät 1939. Pöytäkirjat I.

¹³⁸ Laki valtion oppikouluista 7.2.1939. Valtiopäivät 1939. Pöytäkirjat I.

¹³⁹ Laki valtion oppikouluista 7.2.1939. Valtiopäivät 1939. Pöytäkirjat I.

keskustelua ”ontolla fraseologialla”. Lex Hannulan kannattajat pitivät esiintymistään poliittisesti neutraalina ja asiantuntijalausuntoihin rajoittuvana, kun taas yhtenäiskoulun kannattajien argumentit sosiaalisten erojen vaikutuksesta koulutautumiseen leimattiin abstraktiksi teoretisoimiseksi ja ikäväksi politikoimiseksi. Tämä lähtökohta oli aatteellisesti konservatiivinen *par excellence*, jonka mukaan oletetulla realismilla torjuttaisiin abstraktisia, utopioiden syntyyn johtavia teorioita¹⁴⁰. Olemassa olevaa koululaitosta ja yhteiskuntaa säilyttäen Aarne Honka (kok.) huomautti, että yhtenäiskoulu oli yksiselitteisesti ”oloillemme sopimaton koulumuoto.”¹⁴¹

Yhtenäiskoulu sai vahvistusta oppivelvollisuusreformista, ja samalla pohjakoulu- taistelusta tuli esivalmistelu tulevalle peruskoululle¹⁴². Läpi poliittisen kentän keskustelua oli leimannut luokkakantaisuus. Vanhoillinen oikeistosuunta oli kannattanut supistettua kansakoulua ja kirkon kiertokoulua ja sosialistit sekä reformistiset oikeistolaiset koulutusmahdollisuuksien tasaamista ja yhtenäistä pohjakoulua.¹⁴³ Vuosikymmeniksi vakiintui asetelma, jossa oikeisto kannatti oppikoululaitoksen koskemattomuutta ja vasemmisto rinnakkaiskoulun poistamista¹⁴⁴. Eduskunnan reformien hillitsemiseen riittävä enemmistö kannatti läpi ensimmäisen tasavallan perinteisen koululaitoksen säilyttämistä¹⁴⁵. R. H. Oittinen on muistellut, että oikeisto pelkäsi yksityisoppikoulujen itsenäisyyden vaarantuvan¹⁴⁶.

2.2. ”Uusi suunta” ja koululaitos

Suomen poliittinen ilmapiiri muuttui merkittävästi toisen maailmansodan jälkeen. Vuoden 1945 vaaleissa menestyi vasemmisto, jonka äänimäärä nousi vuoden 1939 vaaleihin verrattuna 8,8 prosenttiyksikköä¹⁴⁷. Sotavuosiin yhdistetty poliittinen suunta kärsi tappion ja jäi oppositioon, minkä seurauksena vasemmistomieliset piirit kokivat uuden suunnan ja ”demokratisoitumisen” voittaneen. Vaalien jälkeen muodostettu kolmen suuren, SDP:n, Maalaisliiton ja SKDL:n hallitus aloitti merkittävät koulureformit, tosin suurimmat hankkeet lopulta kaatuivat.

¹⁴⁰ Konservatismiin määrittelyistä ks. Suvanto 1994, 17.

¹⁴¹ Laki valtion oppikouluista 10.2.1939. Valtiopäivät. Pöytäkirjat I.

¹⁴² Jyrki Männistö, Kansanopetuksen toteutuminen muutti oppikoulun perustaa. Teoksessa: Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Suomen Kouluhistoriallinen Seura. Vuosikirja 2007, 9–25.

¹⁴³ Ahonen 2003, 89, 94.

¹⁴⁴ Kiuasmaa 1982, 249.

¹⁴⁵ Ahonen 2003, 102.

¹⁴⁶ Reino Henrik Oittinen, Miksi peruskouluun. Tammi, Helsinki 1972, 20.

¹⁴⁷ Onni Rantala, Poliittisten voimasuhteiden kehitys Suomessa 1907–58. Suomalaisen Kirjallisuuden kirjapaino Oy, Helsinki 1963, 2.

Perinteiselle oikeistolle poliittinen käänne oli dramaattinen. Vesa Vareksen mukaan oikeiston sopeutumista uudenlaiseen tilanteeseen vaikeuttivat ”konservatiiviset ja kansalliset, sortovuosien ja vapaussodan perinteistä lähtevät svinhufvudilaiset arvot”.¹⁴⁸ Opposition jäännyt oikeisto halusi säilyttää vanhan poliittisen ja yhteiskunnallisen järjestelmän, jota ”vaaran vuosina” nähty suuntaus uhkasi. Johdettavan sivistyneistön mielialoja leimasi pettymys sodan lopputuloksesta, poliittisista voimasuhteista ja laitavasemmiston esiinmarssista. Syntyi kaksi rinnakkaista todellisuutta sodanjälkeisestä ajasta, minkä Paavo Haavikko tiivistä myöhemmin tarkkanäköisesti: ”Vuodet 1945–1948 olivat oikeiston tunteissa vaaran vuosia. Äärivasemmistolle ne olivat demokratisoinnin, jopa demokratian alun vuosia Suomessa”.¹⁴⁹

Molemmille kokemuksille löytyi perusteita yhteiskunnallisesta elämästä ja kansainvälisestä tilanteesta. Max Jakobson on myöhemmin tulkinnut, että miehityksen pelko ”vinoutti vuoden 1945 eduskuntavaalien tulosten osoittamat poliittiset voimasuhteet kommunistien hyväksi”. Hänen mukaansa äänestäjät eivät tienneet SKDL:n ”todellisia” tarkoituseriä, jotka pian tunnettiin Itä-Euroopan maiden tapahtumien pohjalta.¹⁵⁰ Näkemys nojaa ”vaaran vuosien” aikalaiskuvaan, jonka jo Kokoomuksen esite kiteytti aikalaisille kekseliäästi: ”Sanomme kerta kaikkiaan: tätä maata hallitkoot vain suomalaiset ja suomalaisesti ajattelevat, joille peritty oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksemme on kallis ja jotka tuntevat, että se vuosisataisen kehityksensä aikana on tullut luovuttamattomaksi osaksi tätä maata.”¹⁵¹

Sodanjälkeisen kokemuskentän polarisaatio perustui siihen, mihin asemaan uusi tilanne ajoi. Stig Hästö on muistelmissaan luonnehtinut käännettä juuri tältä kannalta: ”Oman sukupolveni edustajan ja henkilön, jolla oli minun taustani, ei ollut helppoa sodan jälkeen sulattaa sitä politiikkaa, jonka päätöksentekijät katsoivat vastaavan maan etuja.”¹⁵² Hästöön muistelun ja Kokoomuksen tilannekuvan mukaisesti Jouko Teperi on tutkimuksessaan luonnehtinut ”uutta suuntaa” vaaralliseksi käännteeksi, jonka avulla suomalaisuudelle vieraat aatteet tunkeutuivat koululaitokseen: ”Tavoitteeksi asetettiin SKDL:n taholta uuden ihmisen luominen, mikä loisi ennen pitkää Suomestakin sosialistisen ja kommunistisen ihannevaltion.”¹⁵³ Tällaista ohjelmallista tavoitetta SKDL:llä ei kuitenkaan ollut, vaan kyse

¹⁴⁸ Vesa Vares, *Suomalaiskansallinen Kokoomus. Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1944–1966*. Edita, Helsinki 2008, 13–14.

¹⁴⁹ Paavo Haavikko, *Kansakunnan linja. Kommentteja erään tuntemattoman kansan tuntemattomaan historiaan 1904–1990*. Art House, Helsinki 1999, 206.

¹⁵⁰ Max Jakobson, *Vallan vaihto. Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1974–1992*. Otava, Helsinki 1992, 37–38.

¹⁵¹ Eduskunnan pöytäkirjat kertovat N:o 2. Kuka on taistellut kommunismia vastaan? Kansallisen Kokoomuksen Keskustoimisto, 14.

¹⁵² Hästö 1987, 279.

¹⁵³ Jouko Teperi, *Yksityisten oppikoulujen taistelu olemassaolostaan. Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977*. Jari Salminen, Jukka-Pekka Pietiäinen ja Jouko Teperi. Painatuskeskus Oy, Helsinki 1995, 241.

on Teperin väljästi aikalaisten tulkintoja soveltavasta johtopäätöksestä. SKDL:n ja laajemmin vasemmiston reformivaatimukset on nähtävä suhteessa oikeistolaiseksi miellettyyn sivistys- ja kulttuurijärjestelmään, joka uudessa tilanteessa haastettiin omalla ideologialla.

Sodan jälkeinen käänne näytti ensiksi merkittävältä, mitä molemmat kokemukset mielikuvineen vahvistivat. Kokoomuksen painate *Kuka on taistellut kommunismia vastaan?* luonnehti vasemmiston nousua dramaattisesti ja porvarillista mielialaa kuvaavasti: ”Vuonna 1945 alkoivat pitkälle menevät puhdistukset virkamieskunnassa maalaisliiton kehotuksesta, kommunistien toimeenpanemina ja kolmisopimus-hallituksen myötävaikutuksella”. Vasemmiston väitettiin ”puhdistaneen” kouluhallituksen.¹⁵⁴ Vaikka laitavasemmisto hallitsi turvallisuuspoliisia ja vahvisti asemiaan sisäministeriössä ja valtakunnanoikeudessa, vakiintuneiden instituutioiden hegemonia säilyi oikeistovoimilla ja vasemmiston pyrkimykset torjuttiin tehokkaasti.

”Puhdistukset” ovat selvästi liioitteleva luonnehdinta sodan jälkeisestä tilanteesta. Kouluhallituksen ”puhdistuksissa” oli pääasiassa kysymys pääjohtajan nimityksestä, kun Yrjö Ruutu (kd.) valittiin L. Arvi P. Poijärven tilalle. Oikeiston näkökulmasta asemat siten heikkenivät. Kuten Vares kirjoittaa, Kokoomuksessa vuosien 1944–1948 hallitussuunnan tulkittiin miehittävän hallintokoneistoa oikeistolle epäedullisesti¹⁵⁵. Tutkimuskirjallisuudessa Ruudun nimitystä on kuvattu yksinomaan ”poliittiseksi”¹⁵⁶, vaikka se oli luonteva ratkaisu sodanjälkeisessä murroksessa, kun laitavasemmisto intelligentsijoinen astui laillisen toiminnan piiriin. Vaikka Ruutu ja SKDL:n eduskuntaryhmä vaativat pitkälle menevää koulu-uudistusta, eduskunta valitsi osittaisuudistuksen tien. Pienempienkin uudistusten käynnistämässä opetusministeri Johan Helolla (kd.) oli keskeinen rooli, kun oikeisto yritti äänestää lakeja lepäämään¹⁵⁷. Kokonaisuudistuksen kaatumisella oli kuitenkin merkitystä myöhemmille koulukeskusteluille, erityisesti yhtenäiskoulun vastustamiselle. Arvostellessaan vasemmiston ja Keskustapuolueen vaatimuksia peruskoulun puitelaista vuonna 1963 kansanedustaja Jussi Saukkonen (kok.) antoi eduskunnan täysistunnossa ymmärtää, ettei 1940-luvulla ”mitään suurta koulureformia pyritty toteuttamaan”, vaan asiat ”hoidettiin pääosaltaan yksityisoppi-

¹⁵⁴ Eduskunnan pöytäkirjat kertovat N:o 2. *Kuka on taistellut kommunismia vastaan?* Kansallisen Kokoomuksen Keskustoimisto, 3.

¹⁵⁵ Vares 2008, 238.

¹⁵⁶ Veli Nurmi, *Kansakoulusta peruskouluun*, WSOY Helsinki 1989, 82; Esko Nikander, *Valistus ja kulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle*. Toimittaneet Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukanen. SKS, Helsinki 2011. Esko Nikander kirjoittaa, että L. Arvi P. Poijärvi olisi syrjäytetty sodan loputtua kouluhallituksen johdosta ”poliittisista syistä” ja että hänet korvasi ”uutta poliittista suuntausta paremmin vastaava Yhteiskunnallisen korkeakoulun rehtori Yrjö Ruutu.” Ilmaisu ”poliittisista syistä” – ilman kummempaa määrittelyä – jättää aina epäselvän kuvan. Olivatko ”poliittiset syyt” jotenkin epäoikeutettuja tai alhaisia?

¹⁵⁷ Kiuasmaa 1982, 362–363; Jyrki Jokinen, Niilo Honkala – rintamakomentaja, puoluesihteerinä, koulupoliitikko, ”sähkömies”. Turun yliopiston poliittisen historian julkaisuja 3. 2013, 174.

koulujen perustamisen tietä.”¹⁵⁸ Huomion motiivi oli ilmeinen: yksityisoppikoululaitoksen säilyttäminen myös vastaisuudessa.

”Uusi suunta” katsoi sotien päätyttyä koulureformeja optimisesti, vaikka sotien välisen ajan keskustelut ja sota-ajan koulutuspoliittinen lamaannus muistuttivat varmasti monista vaikeuksista. Silti Sylvi-Kyllikki Kilpi (kd.) otaksui sodan päätyttyä, että sivistysvaliokunta aktivoitui suuren optimismin hengessä: ”On kuin Suomen kansan malttamattomuus pian päästä sotaa edeltäneeseen määrätietoiseen sosiaaliseen ja sivistykselliseen uudistustyöhön saisi niissä [eduskunnan aloitteissa] puhuvan ilmaisunsa”. SKDL halusi varmistaa sotaa edeltäneen koululaitoksen muuttamisen asettamalla ”demokraattisiin aineksiin” pohjautuvan komitean, joka huomioi uuden ”demokraattisen suuntauksen” ja ”nykyisen kasvatustieteen saavutukset”.¹⁵⁹

Ruudun johtaman koulujärjestelmäkomitean esitykset koulujärjestelmän perusteiden tarkistuksesta ja kahdeksanvuotisesta yhtenäiskoulusta siirtyivät eduskunnan päätöksillä¹⁶⁰. Hänen seuraajansa Reino Oittinen (sos.dem.) kuvasi myöhemmin (1966) Ruudun valmisteluja merkittäviksi, vaikka tuolloin ”asiallista käsittelyä haittasivat tietyt poliittiset ristiriidat”¹⁶¹. Osittaisuudistusten työlistaan kuuluivat oikeiston vastustama laki kunnallisista keskikouluista¹⁶², kunnallisen kokeilukeskikoulun käyttöönotto ja kansakoulun pidentäminen¹⁶³. Kunnallisen keskikoulun läpimurto ja laajeneminen lisäsivät merkittävästi oppikoulun saavutettavuutta¹⁶⁴. Uuden koulutuspoliittisen suunnan ja suurten ikäluokkien seurauksena keskikouluaste laajeni, ja 1950-luvulla oppikouluihin tuli entistä enemmän lapsia, joiden vanhemmilta puuttui oppikoulusivistys¹⁶⁵.

Myöhemmin koulutussosiologit ovat havainneet, että taloudellisen liikkuvuuden nopea lisääntyminen 1930- ja 1940-luvulla syntyneissä sukupolvissa liittyi läheisesti ”koulutuksessa välittyvän perhevaikutuksen pienenentymiseen.”¹⁶⁶ Kun koulunkäyntimahdollisuudet paranivat ja tasoittuivat, perhetaustan vaikutus kouluvalinnoissa pieneni. Tämä kehitys oli oikeistolaisesta näkökulmasta problemaattista,

¹⁵⁸ Peruskoulun uudistaminen 22.11.1963. Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat II.

¹⁵⁹ Ilmeisesti Sylvi-Kyllikki Kilven kirjoitus Kulttuurielämän uudistuspyrkimyksiä Suomessa. S-K.K. k4. Ca. KansA.

¹⁶⁰ Ks. Kettunen, Jalava, Simola & Varjo 2012.

¹⁶¹ Oittinen 1972, 23–24.

¹⁶² Pietiäinen 1995, 172.

¹⁶³ Nurmi 1989, 85.

¹⁶⁴ Kiuasmaa 1982, 399.

¹⁶⁵ Kiuasmaa 1982, 402.

¹⁶⁶ Sari Pekkala Kerr ja Risto Rinne, Koulutus ja väestön taloudellinen ja sosiaalinen liikkuvuus 1900-luvulla. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012, 321–344.

ja YOL:n asiamiehenä sekä puheenjohtajana (1962–1973) toiminut Niilo Honkala (kok.) pohti sitä myöhemmin seuraavasti: ”Koulu irrottaa lapset kodin piiristä ja vanhempien välittömästä huolenpidosta. Mitä pidemmäksi ajaksi se tapahtuu ja mitä enemmän koulusta tulee keskusjohtoinen, sitä vähäisemmiksi käyvät vanhempien mahdollisuudet kontrolliin ja sitä suuremmaksi käy vaara, että koulua käytetään lasten henkiseen aivopesuun ja ideologiseen manipulointiin.”¹⁶⁷ Ruutu puolestaan oli katsonut, ettei perinteinen koululaitos tarjonnut yhtäläisiä lähtökohtia ja valinnanvapautta, vaan karsinot liian varhain, jolloin ”lasten lahjakkuudesta ja taipumuksista ei paljoakaan vielä voida päätellä”.¹⁶⁸

Sotavuosien jälkeinen poliittinen murros ja oppikoululaisten määrän kasvu veivät pohjaa rinnakkaiskoululta. Yhä useampi savotta-Suomen pienviljelijäperheen ja työläiskodin lapsi haluttiin pidemmälle opintielle, jolloin tarve uusille keskikouluille kasvoi.¹⁶⁹ Samalla oppikoululaitoksen yläluokkainen leima haalistui¹⁷⁰. Kuten Mervi Kaarinen on kuvaillut, ”[s]uuret ikäluokat täyttivät ensin kansakoulut, sitten oppikoulut ja synnyttivät 1960-luvulta lähtien massayliopiston.”¹⁷¹ Koulukasvatuksen hyveisiin liitetty kansallisromanttinen isänmaallisuus suhteellistui, ja sen rinnalle nousivat kansainvälisempi modernismin ja tasa-arvon eetos. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen ovat kuvanneet tätä prosessia siten, että ”[m]enneisyyden pölyjä haluttiin tuulettaa nurkista, kansallisia myyttejä ryhdyttiin arvioimaan uudelleen ja edellisen sukupolven arvot ja tavat kyseenalaistettiin.”¹⁷² Matti Klinge on muistellut, että kansallisista historiakuvista tuli uudenlaisten poliittisten taistelujen kohde¹⁷³.

Jälleenrakennus ja sotakorvaukset olivat rasittaneet sosiaalireformismia ja myös valtiovallan tukea yksityisille oppikouluille¹⁷⁴. Tukeen liittyi yksityisoppikoulujärjestön näkökulmasta myös ongelma, julkisen vallan holhouksen mahdollisuus¹⁷⁵. Yksityisoppikoulujen intressissä olivat suurempi valtionapu ja vähäinen puuttumi-

¹⁶⁷ Niilo Honkala, Peruskoulun toteutus ja yksityiset oppikoulut Suomessa. Esitelmä Pohjoismaisen Yksityiskoulujen Unionin yleiskokouksessa 3.4.1977, 12–13.

¹⁶⁸ Yrjö Ruutu, Koulu ja kansalaiskasvatus. Teoksessa: Kohti uutta koulua. Toim. Kalevi Kajava. Kustannustalo, Helsinki 1946, 13–14, 19.

¹⁶⁹ Mervi Kaarinen, Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. SKS, Helsinki 2011, 405–429.

¹⁷⁰ Jukka Rantala, Oppikoulunopettajat. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. SKS, Helsinki 2011, 304–311.

¹⁷¹ Kaarinen 2011, 405–429.

¹⁷² Anja Heikkinen & Pirkko Leino-Kaukiainen, Tiellä koulutuksen tasa-arvoon. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. SKS, Helsinki 2011, 468–470.

¹⁷³ Matti Klinge, Upsalasta Pariisiin. Muistelmia 1960–1972. Siltala, Helsinki 2014, 22, 27.

¹⁷⁴ Pietiäinen 1995, 157.

¹⁷⁵ Pietiäinen 1995, 159.

nen koulujen toimintaan. Esimerkiksi Jussi Saukkonen katsoi 1950-luvun kansakoululakihankkeiden uhanneen yksityisoppikoululaitosta, kun vasemmisto halusi hävittää yksityisoppikoulut kansakoulun pidentämisellä.¹⁷⁶ Samoin Niilo Honkala piti hankkeita kiertotienä kunnalliseen yhtenäiskouluun¹⁷⁷. Sosiaalivaltion läpimurto ja vaatimus mahdollisuuksien tasa-arvosta nostivat koulu-uudistuksen, yksityisoppikoulut ja niiden taloudellisen tuen uudesta näkökulmasta esille.

Yksityisoppikouluilla oli kiistaton rooli koulutusmahdollisuuksien paranemisessa. Tätä tosiasiaa myös hyödynnettiin politiikassa väitteillä, että vasemmisto ja koulu-uudistajat hyökkäsivät yksityisiä oppikouluja vastaan halveksimalla niiden merkitystä. Tämä leimakerves sivuutti ne sosiaaliset ja väestölliset lähtökohdat, jotka kannustivat reformoimaan koululaitosta. Peruskoulun puitelain täysistuntokäsittelyssä sivistysvaliokunnan puheenjohtaja Anna-Liisa Tiekso (kd.) totesikin oikeistolle, ettei asiaa ratkaistaisi keskustelemalla yksityisoppikoululaitoksen historiallisesta merkityksestä: ”Kukaan ei kiellä sitä, ettekö yksityisillä oppikouluilla olisi ollut suuria ansioita Suomen opetuslaitoksen kehittämisessä. Se ei kuitenkaan toisaalta ole riittävä syy sellaisen instituution säilyttämiseksi, jonka aika alkaa olla ohi.”¹⁷⁸

Ajatus vanhan, 90 vuoden takaiseen kansakouluasetukseen perustuvan lainsäädännön ajanmukaistamisesta ja yhteiskunnan vastuun painottamisesta oli ilmeinen vuoden 1957 kansakoululaissa, vuoden 1958 kansakouluasetuksessa ja kouluohjelmakomitean mietinnössä (1959). Kansakoululaki ja -asetus määrittivät oppivelvollisuuskouluun 6-vuotiseksi kansakouluksi ja 2-vuotiseksi kansalaiskouluksi. Kansakoulun jatkuuokista tuli siten kansalaiskoulu. Jukka-Pekka Pietiäinen on arvioinut, että tämä pohjakouluhenkeä muistuttava suuntaus yhdistettynä poliittisten voimasuhteiden vasemmistolaistumiseen muutti yksityisoppikoulujen edunvalvonnan puolustustaisteluksi¹⁷⁹. Tätä taistelua tulivat leimaamaan sosiaalivaltion torjuminen ja oikeistolaisten ihanteiden puolustus, ja ajallisesti tähän linjan tiukentumiseen osuivat myös vuosina 1960–1963 toteutetut vuosilomalaki, työtömyysturvareformi, työeläkejärjestelmä ja sairaskorvaus.

Sosiaalivaltion läpimurron ja suurten ikäluokkien varttumisen seurauksena keskustelu koululaitoksesta muuttui yhteiskuntapoliittisemmaksi. Vuoden 1963 eduskuntakeskusteluissa Impi Lukkarinen (sos.dem.) katsoi, että kansakoululaki oli tehnyt koululaitoksesta sosiaalisemman: ”Lakia säätäessään eduskunta lähti siltä pohjalta, että koululaitostamme ryhdytään laajamittaisesti ja järjestelmällisesti kehittä-

¹⁷⁶ Näkökohtia kunnallista kokeilukeskikoulua koskevassa kysymyksessä. Saukkosen paperi, päiväämätön. Saukkosen arkisto. k49. KA.

¹⁷⁷ Honkala 1977, 5.

¹⁷⁸ Peruskoulun uudistaminen. 20.11.1963. Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat II.

¹⁷⁹ Pietiäinen 1995, 229, 232.

mään kohti oikeudenmukaiseksi todettua nuorten tasa-arvoisuuden tunnustavaa yhtenäiskoulua.” Lukkarisen mukaan tätä tavoitetta oli heikennetty lisäämällä kansakouluasetukseen yksityisoppikouluille suosiollinen pykälä, joka esti kunnallisen keskikoulun perustamisen paikkakunnille, joilla jo oli keskikoulu.¹⁸⁰ Tästä syystä maksuttomia kunnallisia keskikouluja syntyi maaseudulle epätasaisesti¹⁸¹. Yhtenäiskoulun kannattajien näkökulmasta kansakoululain suunta oli oikea, mutta vaikutus vähäinen. *Kommunistissa* kansanedustaja Irma Rosnell katsoi (10/1957), ettei päätös ollut ”kumouksellinen, eikä laki yhtenäiskoulusta”, mutta sisälsi merkittävän askeleen oikeaan suuntaan. Oittinen taas perusteli kansakoululain järjestyttä lahjakkuuksien viisaammalla seulomisella¹⁸². Rosnellin ja Oittisen näkemykset heijastelivat sitä poliittista linjaa, joka 1960-luvulla voitti suosiota.

Vuonna 1959 valmistunut kouluohjelmakomitean mietintö oli tärkeä käännekohta yhtenäiskoulun läpimurrossa, vaikka komitean jäsenistä sitä kannattivat vain vasemmiston edustajat Oittinen ja Kilpi¹⁸³. Mietinnön rintamalinjat muistuttivat vanhaa kiistaa oppikoulujen arvovallosta ja itsenäisyydestä. Poliittinen oikeisto katsoi, että vasemmisto halusi yhdistää yksityiset oppikoulut ja kunnalliset keskikoulut yhteiskuntapoliittisilla argumenteilla. Se, että mietinnön takana oli vähemmistö, antoi Jouko Teperin myöhemmän tulkinnan mukaan ”oivallisen esimerkin siitä häikäilemättömyydestä”, jolla Oittinen edisti yhtenäiskoulua.¹⁸⁴ Tämä kuvaus nojaa vahvasti yksityisoppikouluväen näkemyksiin. Oittiselle kysymys oli yksityisoppikouluja laajemmasta reformista, jossa toteutuisi ”sosiaalista yhteenkuuluvuutta” edistävä koululaitos¹⁸⁵.

Helsingin Sanomien Muut lehdet -palsta avasi 15.7.1959 näköalan kouluohjelmakomitean mietinnön vastaanottoon. *Uuden Suomen* mukaan koululaitos ei kaivannut järjestelmänmuutoksia, vaan käytännöllisempiä tavoitteita. *Maakansa* luonnehti mietintöä viimeistelemättömäksi: ”Periaatteessa on selvää, että jokaiselle lapselle on annettava samanlaiset koulunkäynnin mahdollisuudet riippumatta vanhempien varallisuudesta tai asuinpaikasta. Käytännössä tämän periaatteen toteuttaminen riippuu kuitenkin lähinnä taloudellisista mahdollisuuksistamme. Ehdotettu järjestelmä johtaisi käytännössä siihen, että valtion ja kuntien varojen runsaan käytön varassa toimivia kunnallisia keskikouluja perustettaisiin lisää ja ennen pitkää taloudellisesti heikompaan asemaan jääneet yksityiset keskikoulut olisivat pakotettuja lopettamaan toimintansa.” Yksityisoppikoulujen säilyttämiseksi lehti eh-

¹⁸⁰ Peruskoulun uudistaminen. 20.11.1963. Valtioapäivät 1963. Pöytäkirjat II.

¹⁸¹ Ahonen 2003, 113.

¹⁸² Kunnallisia keskikouluja täytyy perustaa, mutta myös yksityisten asemaa helpottaa. Opetusministeri R. H. Oittisen lausunto koulukiistasta Yleisradion polttopistelähetyksessä 30.1.1958. Saukkosen arkisto. k49. KA.

¹⁸³ Nurmi 1989, 87.

¹⁸⁴ Teperi 1995, 244.

¹⁸⁵ Oittinen 1972, 28.

dotti vallitsevan järjestelmän hyödyntämistä uuden koulumuodon sijaan. Samoin linjasivat *Aamulehti*, *Etelä-Suomen Sanomat* ja *Hufvudstadsbladet*¹⁸⁶.

Helsingin Sanomien pääkirjoitus 16.7.1959 kyseenalaisti kouluohjelmakomitean asiantuntemuksen ja poliittisen pohjan: ”Julkisuuteen on jälleen annettu todellisuudelle vieras koulupoliittinen haihattelu, jonka perusajatuksen takana on vain sekä poliittisesti että koulualan asiantuntemukseen nähden varsin suppea komitean vähemmistö.” Pääkirjoituksen mukaan yliopistoväki oli jo sanoutunut miehinnöstä irti, ja tämän väitettiin johtuvan siitä, että Oittisen komitean ”johtavana perusajatuksena on sosialisoitu yhtenäiskoulu, jossa keskikoulusta tulisi kansakoulun osa”. Pääkirjoituksen mukaan keskikoulun ja kansakoulun yhdistäminen hävittäisi ”ennen pitkää yksityiset oppikoulut, jotka nykyään edustavat oppikoululaitoksen valtatyyppiä ja joiden tukemiseen tarvitaan julkisia varoja huomattavasti vähemmän kuin valtion oppikoulujen ylläpitämiseen, kunnallisista keskikouluista puhumattakaan.” Pääkirjoituksessa oli muotoiltuna vuosisadan alun pohjakoulun vastaiset argumentit, joihin palattiin. Lehden mukaan vasemmisto muuttaisi koululaitoksen ”yksinomaan julkisin varoin ylläpidettäväksi laitokseksi, jonka aiheuttamat kustannukset kokonaan kansakoululaissa säädettyjen periaatteiden mukaisesti siirtyisivät valtion ja kuntien maksettaviksi.” Pääkirjoitus väitti, kuten yksityisoppikouluväen ”puolustustaistelua” romantisoiva historiankirjoitus, että Oittisella oli ”aivan erityinen mieltymys oppikoulun sosialisointiin.”

Oittisen oman tulkinnan mukaan porvarilliset lehdet antautuivat 1950- ja 1960-lukujen taitteessa yksityisoppikouluväen propagandalle. Erityisen tarkoitushakuisena hän piti sosialisointiväitettä, jolla vaikutettiin ”jokaisen yksinkertaisen porvarin sosialismin pelkoon.”¹⁸⁷ Vasemmisto ei kannattanut yksityisoppikoulujen julkisen avustuksen kasvattamista, vaan yhtenäistä kunnallista koululaitosta, johon yksityiset oppikoulut sulautuisivat.¹⁸⁸ Ei ole olemassa näyttöä, että Oittinen olisi edistänyt tätä päämäärää konspiratiivisesti, valehtelemalla tai oikeusjärjestyksen vastaisesti. Ajattelultaan Oittinen oli bernsteinilainen sosialisti, jolle sosialismi merkitsi sinänsä kannatettavaa mutta tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien määrittämää politiikkaa¹⁸⁹. Aikalaiset saattoivat myös täysin julkisten asiakirjojen pohjalta todeta, että vasemmisto halusi koululaitoksen avulla muuttaa suomalaista yhteiskuntaa¹⁹⁰.

¹⁸⁶ Helsingin Sanomien Muut lehdet -palsta 15.7.1959.

¹⁸⁷ Oittinen 1972, 95.

¹⁸⁸ Oittinen 1972, 97.

¹⁸⁹ Elina Hakoniemi, Taistelua tiedon taltoin. Kansallinen ja kansainvälinen suomalaisen sosialidemokraattisen työväenliikkeen kansainvälisyyskasvatuksessa 1965–1978. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2014, 83.

¹⁹⁰ Ks. Aleksi Henttonen, Käytäntöä, tasa-arvoa ja kansanvaltaisuutta – koulutus yhteiskunnan muuttajana SDP:n koulutuspoliittisessa tavoitteenasettelussa 1970-luvun alussa. Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2004.

Kouluohjelmakomitean mietintö, joka sai porvaripuolelta kriittisen vastaanoton, käsitteli rinnakkaiskoulun ongelmia ja arvioi eri maiden koulutuspoliittisia strategioita. Tässä suhteessa inspiroivia olivat ruotsalaiset Gunnar Myrdal ja Alva Myrdal, jotka olivat tutustuneet yhtenäiskouluun Yhdysvalloissa ja puhuneet 1950-luvulla sen puolesta¹⁹¹. Kapitalistisessa maailmassa yhtenäiskoulu oli ennen kaikkea hanke, johon ohjasi toisen maailmansodan jälkeinen yhteiskunta- ja talouspolitiikan ideologia¹⁹². Oittinen arvioi myöhemmin, että Ruotsi oli lopulta tärkein esikuva Suomen peruskoulumallille toteuttaessaan yhtenäiskoulun periaatepäätöksen vuonna 1950¹⁹³. Oittisen mukaan uutta koululaitosta suunniteltiin ennakkoluulottomasti tarkastelemalla niin Yhdysvaltojen kuin Neuvostoliitonkin koululaitosta¹⁹⁴

2.3. Sosiaalivaltio lyö lävitse

Suomalaisen sosiaalivaltion suurreformit käynnistyivät 1950- ja 1960-lukujen taitteessa, vaikka aktiivisen hyvinvointipolitiikan juuret voidaan ajoittaa jo 1930-luvun lopun A. K. Cajanderin (ed.) hallitukseen¹⁹⁵. Muihin Pohjoismaihin verrattuna suomalaisen sosiaali- ja verovaltion kehitystä hidasti vasemmiston hajaannus. Vielä 1950-luvulla poliittista johtoa yhdisti näkemys, että valtion kuului vastata lähinnä yleisestä hallinnosta, järjestyksestä ja turvallisuudesta¹⁹⁶. Päivi Uljas on tiivistänyt, että sotienkin jälkeen poliittista elämää hallitsi vaihtoehdottomuuden malli, joka yhdisti ”suurinta osaa poliittisista päättäjistä vielä silloinkin, kun eduskunnassa oli vasemmistoenemmistö”.¹⁹⁷ Jonkinlaisesta suuremmasta muutoksesta enteili silti se, että haastaessaan hivuttautuvia sosiaali- ja verovaltion ilmiöitä Kokoomus muotoili ideologiaa dynaamisesta konservatismista, sosiaalisesta markkinataloudesta ja kansankapitalismista¹⁹⁸.

¹⁹¹ Ahonen 2003, 117.

¹⁹² Sosialismista ja suunnitelmallisesta yhteiskunta- ja talouspolitiikasta ks. Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century*. Fontana Press. London 1997, 164.

¹⁹³ Oittinen 1972, 25.

¹⁹⁴ Oittinen 1972, 26.

¹⁹⁵ Seppo Tiihonen, *Muuttumaton, luja hallitusvalta. Poliitikka 1/1991, 72–74*; Kimmo Rentola, *Kenen joukoissa seisot. Suomalainen kommunismi ja sota 1937–1945*. WSOY, Helsinki 1994, 78.

¹⁹⁶ Tuovi Allen, *Hyvinvointivaltio ja julkisen sektorin kasvu Pohjoismaissa. Poliitikka 1/1986, 21–30*.

¹⁹⁷ Päivi Uljas, *Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemoniasta rapautumisen, kansalaisliikehdinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina*. Into Kustannus Oy. Helsinki 2012, 252–253.

¹⁹⁸ Jyrki Smolander, *Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti”*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000, 121.

Uljas on kiteyttänyt, ettei hyvinvointivaltioksi ymmärretty projekti syntynyt tyhjästä, vaan ”korvasi jonkun olemassa olleen elämäntapamallin”¹⁹⁹. Se kyseenalaisti perinteisiä käsityksiä valtion tehtävistä, verotuksesta ja valtasuhdejärjestelmästä. Poliittisessa retoriikassa hyvinvointivaltio samastettiin myös sosialistiseen järjestelmään²⁰⁰. *Länsi-Savo* referoi 5.12.1952 ruotsalaisen kirjailijan Johan Hanssonin ajatuksia, joissa hyvinvointivaltioksi kutsuttu politiikkasuuntaus liitettiin omistusoikeuden loukkaamiseen. ”Valtion, joka takaa taloudellisen turvan, on tehtävä väkivaltaa vapaudelle, so. aiheutettava turvattomuutta niille, jotka pakotetaan maksamaan toisten turva”, hän oli luonnehtinut. Tällainen ajattelu ei ollut Suomessakaan harvinaista. Vasta myöhemmin asemiaan vakiinnutti näkemys, että hyvinvointivaltio haastoi marxilaisvaikutteisen tulkinnan kapitalistisesta valtiosta omistavan luokan intressien toteuttajana²⁰¹.

1950- ja 1960-luvuilla sosiaali- ja verovaltio ymmärrettiin melko yleisesti ”yhteiskunnan vastuun painottamisena” palveluiden ja sosiaaliturvan järjestämisessä. Vastaavasti oikeistopiirit pelkäsivät, että kunnallinen yhtenäiskoulu sitoisi koululaitoksen poliittiseen demokratiaan ja vasemmistopoliitikoille. Huomio nousi samanlaisista lähtökohdista kuin poliittisen demokratian epäily vuoden 1906 eduskuntareformin ja 1920- ja 1930-lukujen aikana. 1960-luvullakaan ei ollut poikkeuksellista, että talouselämän johto vaati eduskunnalta valtaa ”luotettaville voimille”²⁰². Tässä ajattelussa poliittisen demokratian katsottiin uhkaavan porvarillista yhteiskuntajärjestystä. Työväenliikkeen arvosteleminen luokkakantaisuudesta ja epäkansanvaltaisuudesta oli konservatiivisen politiikan olennainen piirre myös toisen maailmansodan jälkeen.²⁰³

Sosiaali- ja verovaltion läpimurto ajoitetaan tyypillisesti vuosien 1958–1962 vaalikauteen ja vasemmistoenemmistöön, josta tutkimus- ja muistelmakirjallisuudessa esiintyy ristiriitaisia käsityksiä. Max Jakobsonin kuvauksessa vasemmistoenemmistöllä ei ollut käytännön merkitystä, paitsi sen varoittaessa ”kansanvaltaisia puolueita” politiikan suunnasta²⁰⁴. Jukka Tarkan mukaan SKDL pärjäsikin vaalitaistelussa vaatimalla talouselämän sosialisointia työttömyyden ja kassakriisin ratkaisemiseksi, ja ”[s]e tehoi.” Näin vasemmisto sai ”matemaattisesti enemmistön, mutta sille ei ollut juurikaan poliittista käyttöä”, sillä se oli hajanainen.²⁰⁵ Edellisistä tulkinnoista poiketen Päivi Uljas katsoo, että SKDL:n suosio pohjasi sen eduskunnassa

¹⁹⁹ Uljas 2012, 33.

²⁰⁰ Uljas 2012, 185.

²⁰¹ Philip Thody, *Europe since 1945*. Routledge, London 2000, 136.

²⁰² Uljas 2012, 140.

²⁰³ Pauli Kettunen, *Kansallinen toimijuus suomalaisessa politiikassa*. Teoksessa: *Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia*. Toim. Kari Paakkunainen. Helsingin yliopisto. Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos 2012, 82.

²⁰⁴ Jakobson 1992, 52.

²⁰⁵ Tarkka 2006, 142–143.

saavuttamiin ansioihin. Puolueen kannatus oli luonteva protesti lapsilisien lykkäystä, hinnankorotuksia ja muuta kireää talouspolitiikkaa vastaan, ja vaalikaudella vasemmisto myös käynnisti laajat sosiaalipoliittiset uudistukset, joista muodostui ”tulevan sosiaaliturvakamppailun tavoitteet ja työlista.”²⁰⁶

Uljaksen tulkintaa tukee se, että oikeisto piti vasemmistoenemmistöä merkittävänä. Kokoomuksen puheenjohtaja Jussi Saukkonen (kok.) hahmotti vuoden 1962 eduskuntavaalit kansanvallan kohtalokysymyksenä, kun vasemmistoenemmistön seurauksena oli siirrytty kohti ”vapaan talouselämän ja yksityisomistuksen hävittämistä” sekä ”valtion puuttumista syvästi vapaiden ihmisten yhteiskuntaelämään.”²⁰⁷ Saukkosen mukaan vasemmistokaudella oli haluttu ”lisätä kaikilla yhteiskuntaelämän aloilla valtion osuutta, toteuttaa sosialismia.”²⁰⁸ Näkemys noudatti yleisempää oikeistolaista ajatuskuviota, jossa yhteiskunnan vastuu samastettiin sosialismiin²⁰⁹. Tähän ajatustapaan sopi myös kokoomusjohtaja Harri Holkerin myöhempi muistelu, että vuosina 1959–1966 SDP vastusti ”sekä yhteiskuntajärjestelmää että porvarillista hallitusta.”²¹⁰ Kun porvarilliseksi ymmärretty yhteiskuntajärjestys näytti kyseenalaistuvan entistä selvemmin, oikeisto määritteli eduskunnan vasemmistoenemmistön vaaratekijäksi, joka muuttaisi lainsäädännön vasemmistolaiseksi ja johtaisi sosialisointiin²¹¹.

Saukkosen hallussa ollut 10.12.1964 päivätty muistio ”Poliittisessa keskusteluissa esitetyistä mielipiteistä” kertoi huolestuneesta oikeistolaisesta odotushorisontista ja hegemonian kadottamisesta. Muistion mukaan teineistä ja ylioppilaista oli tullut aiemmasta poiketen kommunistien ”työkohteita”, eivätkä kansalaiset tunteneet perinteistä ”kiinnostusta omistamisen probleemaan”. Ylioppilaat olivat vaarallisesti ”radikalisoituneet ja kiinnostuneet vasemmistopolitiikasta”, kun taas teinien radikaalisuus näkyi vielä vain ”vouhotuksena”. Yhteiskunta oli etäännyttäessä yrittämisen vapauden ja omillaan pärjäämisen ihanteista. Kannatuspohjan laajentamiseksi Kokoomuksen oli korostettava sosiaalisuutta, mutta vältettävä Pekka Kuusen (sos. dem.) materialistista sosiaalipolitiikkaa.²¹²

²⁰⁶ Uljas 2012, 177–178, 184, 232–233, 249–251.

²⁰⁷ Saukkosen puhe 28.1.1962 Kurikassa, Seinäjoella ja Lapualla. Saukkosen arkisto. k39. KA. Saukkosen puhe 28.1.1962 Kurikassa, Seinäjoella ja Lapualla. ”Tiedämme, että se merkitsisi vapaan talouselämän ja yksityisomistuksen hävittämistä, valtion puuttumista syvästi vapaiden ihmisten yhteiskuntaelämään. Se merkitsisi vapautta rakastavien, yksilöllistä harkintaa noudattavien suomalaisten, vapaiden ihmisten alistamista valtion ja sitä johtavan kommunistisen puolueen valvontaan.”

²⁰⁸ Kokoomuksen ryhmän puheenjohtaja Saukkosen puheenvuoro budjetin yleiskeskustelussa 22.1.1964. Saukkosen arkisto. k39. KA.

²⁰⁹ Päivi Uljas, Iso paha julkinen sektori. Kulttuurivihkot 2/2015, 31–32.

²¹⁰ Holkeri 1973, 64.

²¹¹ Vares 2008, 179.

²¹² Saukkosen hallussa ollut muistio Poliittisessa keskustelussa esitetyistä mielipiteistä 10.12.1964. Saukkosen arkisto. k40. KA.

Vaikka Kokoomuksessa suhtauduttiin optimisesti yhteiskunnan rakennemuutoksen tarjoamiin poliittisiin vaihtoehtoihin²¹³, Saukkosen muistio nosti 1960-luvusta esillä lähinnä uhkakuvia. Suomi oli mahdollisesti siirtymässä ”kohti sosialistista yhteiskuntaa, joskin kehityksen aikataulu ja tapahtumajärjestys” toteutuisivat ”hieman toisin kuin esimerkiksi Skandinavian maissa”. Muistion mukaan oikeiston vastatoimet ja menestys edellyttivät onnistuakseen ymmärrystä siitä, ”mikä vaara porvarillista yhteiskuntaa uhkaa ja kuinka se voidaan torjua.” Nämä analyysit oli laadittu niiden ihanteiden turvin, joita sosiaali- ja verovaltio ja vasemmiston nousu varjostivat. Poliittisen aloitteen hankkimiseksi ja ihanteidensa puolustamiseksi Kokoomuksen oli painotettava ”yleispuolueluonnetta, puolueen maltillista asennoitumista ja puolueen nykyaikaista modernia kuvaa”²¹⁴.

Vastaavasti Kokoomuksen puoluesihteerin Juha Rihtniemi arvioi *Vapauden puolesta* -painatteessa (1960), että vasemmistosuuntaus oli kasvanut vaarallisesti. Se kannusti muuttamaan Kokoomuksen linjaa sosiaalisemmaksi, sillä yövärtijavaltion ideologia ajoi ahtaalle: ”Kommunisteilla oli v. 1948 38 edustajaa ja nyt 50. Nämä numerot osoittavat, etteivät menettelytavat ole olleet oikeat. Pirstotuilla tiloilla ja valtion tukiaisilla ei aineellista hätää poisteta... Yleisin talouspoliittisin toimenpitein ja luomalla yksityiselle yritteliäisyydelle toiminnan mahdollisuudet on aineellista hyvinvointia ja sosiaalista turvallisuutta lisättävä ja harjoitettava tehokasta aatteellista valistustyötä SKP:n todellisista vallankumouksellisista diktatuuripyrkimyksistä.” Vaikka Rihtniemen mielestä yksilönvapaus ja omistusoikeus olivat vastatuulesa, hän oli avoin sosiaalivaltion ajatukselle.²¹⁵

Koulutuspolitiikassa vanhan rinnakkaiskoulun kannattaminen oli varma tie oppositioon, kun suurten ikäluokkien muodostama paine ja vasemmistolainen tasa-arvoeetos sävyttivät koululaitoksen rationalisoimista. Vuosien 1950 ja 1960 välillä kouluikäisten lasten lukumäärä oli kasvanut yli 40 prosentilla²¹⁶, ja vaikka vuonna 1960 vain joka kymmenennellä suomalaisella oli kansakoulua korkeampi koulutus, koulujärjestelmän laajeneminen vei kohti niin kutsuttua koulutusyhteiskuntaa²¹⁷. Koulutuksen demokratisoitumisella oli salakavala vaikutus oikeistijohtoisiiin kulttuuri-instituutioihin. Eino Kilpi (kd.) mainitsi 22.11.1963 eduskunnan täysistunnossa, että ylioppilaslehdet olivat alkaneet kirjoittaa yhteiskunnasta moniarvoisemmin kuin 1950-luvulla. Hän oli huomannut, että vaikka poliittinen oikeisto oli pitänyt ylioppilasnuorisoa ”ilman muuta omiin riveihinsä kuuluvana”, asia

²¹³ Smolander 2000, 144.

²¹⁴ Poliittisesta ajattelusta ja toiminnasta. Päivämätön. Tarkastellaan poliittista toimintaa Kokoomuksen kannalta. Saukkosen arkisto. k40. KA.

²¹⁵ Vapauden puolesta, Kansallinen Kokoomus. Tampereen Kirjapaino Oy 1960. Tekijän hallussa.

²¹⁶ Pekkala Kerr 2012, 295–320.

²¹⁷ Ahonen 2012.

oli muuttumassa.²¹⁸ Tällaiset havainnot olivat sikäli merkittäviä, sillä 1950-luvulla suomalainen kommunismi oli tehokkaasti hävittänyt yhteytensä sivistyneistöpiireihin²¹⁹. Elvi Sinervo (kd.) tulkitsikin *Kommunistissa* (toukokuu 1957), että aate oli ajautunut älylliseen paitsioon epäonnistuessaan stalinismin tuomitsemisessa, minkä ohella esiintyi ”lahkolaismaista omahyväisyyttä, mestaroivaa suhtautumista toisinajattelijoihin, epäluuloisuutta, asenteellista suhtautumista ja yksinkertaistamista”. 1940-luvulla syntyneille ikäluokille kommunismi ja vasemmistolaisuus alkoivat edustaa myös valkoisen Suomen tabujen ja johtoasemien haastamista.

1960-luvulle tultaessa monet perinteiset luokkayhteiskunnan raja-aidat madaltuivat ja koulutetun väestön sosiaalinen kirjo laajeni. Kommunistien linjataistelu kertoi uudenlaisten, poliittisesta paitsioasemasta pois pyrkivien vasemmistovoimien noususta. Tuure Lehén arvosteli *Kommunistissa* (3/1962) artikkelissaan ”Stalinin palvonta ja sen seuraukset” samoja asioita kuin Sinervo. Lehén peräänkuulutti kommunisteilta itsenäistä harkintaa ja arvostelukykyä sekä toimimista ”kotoisten tosiasioiden pohjalta”. Hänen mukaansa puolueessa oli oltava ”enemmän omakohteisesti eletyn ja ajatellun tuntua ja vähemmän ulkoa opitun makua.” Myös Lehénin analyysi osoitti perehtyneisyyttä SDP:n ja oikeiston antikommunistiseen propagandaan ja paitsioaseman murtamisen mahdollisuuksiin.

Koulutuksen yleistymisen levitti vasemmistolaisuutta sektoreille, joissa sitä aiemmin oli syrjitty ja joita se oli hyljeksinyt. Vielä 1950-luvun yliopistolaitoksessa vasemmistolaisuus oli poikkeuksellinen suuntaus, mikäli värityy Antero Jyrängin muistelmista: ”Osallistumisessa [VAL] liiton toimintaan oli oma jännittävytensä, joissakin pienprojekteissa jopa siihen tapaan kuin intiaanileikeissä voi olla. Tällaisten hankkeiden yleiset päämäärät tuntuivat tuolloisista lähtökohdistani käsin aidoilta ja tärkeiltä oikeuttamassa sellaisiakin lapsellisuuksia kuin SKDL:n vappukulkuessa marssivien ylioppilaslakkipäisten ASS:n jäsenten valokuvaamisen. Yhdentekevää, otinko itse niitä kuvia vai en. Hyväksyin kuitenkin.”²²⁰ Vasta 1960-luvulla vasemmistolaisuus tuli hyväksyttäväksi ja arkisemmaksi niin kutsutuissa perinteisissä instituutioissa, yliopistoissa ja oppikouluissa. Siihen asti erityisesti SKDL oli ollut erityksessä näistä yhteiskunnallisesti merkittävistä instituutioista.

Ratkaisevaa yhteiskuntapolitiikan ja poliittisten ristiriitojen näkökulmasta oli, että painopiste kallistui vasemmalle, kun ”vaaran vuosina” lukkiutunut asetelma murtui. Oikeiston näkökulmasta jako kansanvaltaisiin ja kommunistisiin voimiin hämärtyi. SKDL:sta kehittyi potentiaalinen hallituspuolue, kun vielä vuonna 1958 Päiviö Hetemäki (kok.) oli varoittanut presidentti Kekkonen siitä, että SKDL:n ”ot-

²¹⁸ Peruskoulun uudistaminen 22.11.1963. Valtioapäivät 1963. Pöytäkirjat II.

²¹⁹ Klinge 2012, 145.

²²⁰ VAL tarkoittaa vuonna 1950 perustettua Vapauden Akateemista Liittoa. Antero Jyränki, Punainen hattu. 1950- ja 1960-luku mielessäni. Edit, Helsinki 2009, 68.

taminen hallitukseen järkyttäisi vakavasti länsivaltojen luottamusta Suomen kykyyn säilyttää itsenäisyytensä.²²¹ Asenteiden pehmenemisestä huolimatta SKDL säilyi perinteiselle oikeistolle eräänlaisena viidentenä kolonnana, jota kuvasti Max Jakobsonin kirje Kekkoselle vuoden 1966 vaalien jälkeen. Sen mukaan SKDL:n nousu hallitukseen aiheuttaisi lännessä kielteisiä seurauksia, kun pelottelupoliitiikka menettäisi uskottavuutta²²². 1960-luvun lopulla vasemmistosta tuli uudenlainen poliittinen, vakiintuneita instituutioita ja porvarillisen Suomen ihanteita ravisteleva voimatekijä.

2.4. Vanha yhteiskunta ja sen koululaitos

Vuonna 1952 perustettu Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki (SYT) seurasi kommunistien toimintaa yhteiskunnan eri aloilla ja organisoi neuvottelupäiviä ”kansalaisajattelun muotoutumisen kannalta keskeisille kansanryhmille”, erityisesti opettajille ja rehtoreille. Vuoden 1962 valistuskampanjan otsikkona oli ”600 vuotta valtiollisia perusoikeuksia”, mikä oli tulkinta yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen jatkuvuudesta²²³. Kampanjaa varten kouluihin ja koteihin levitettiin brosyyyriä *Kansalaisvapaudet – esi-isiemme lahja. 600 vuotta valtiollisia perusoikeuksia*. Painate oli tiivis, hengeltään isänmaallis-oikeistolainen kuvaus Suomen oikeushistoriasta: ”Suomen kansalaisvapauksien 600-vuotinen kehitys on ollut keskeinen osa kansamme kasvua vapaaksi, kansanvaltaiseksi kansakunnaksi... Vanhan suomalaisen vapausperinteen säilyminen yhtyneenä Pohjolan vapaudentahtoon piti yllä kansamme sitkeätä taistelua sekä yksilöihin että kansakuntaan kohdistuneita sortotoimenpiteitä vastaan. Tämä suomalainen vapausperinne on ollut se lähtökohta, jolta yksityisten kansalaisten vapaudet ja oikeudet ovat laajentuneet rinnan yleisen valtiollisen kehityksen kanssa.”²²⁴

SYT pyrki vahvistamaan suomalaisten antikommunistista asennoitumista. Päivämätön muistio ”Vastatoiminta asutuskeskuksissa. Henkilökohtainen työ” tarkasteli poliittista käännättämistä, ja sen laatimista olivat inspiroineet yhteiskuntatieteelliset tutkimukset SKDL:n kannatuksesta, ”kansallisesta häpeästämme”. Muistio piti ongelmana ”muiden kansalaispiirien välinpitämättömyyttä ja vääriä käsityksiä kommunisminvastaisen taistelun suhteen”. Valistuksella oli tarkoitus saada kansalaiset ”luopumaan näistä käsityksistä esittämällä heille tietoa kommunistien pyrkimyksistä ja menettelytavoista sekä osoittamalla heille, että kommunismin vaaraa

²²¹ Juhani Suomi, Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962. Otava, Helsinki 1992, 185.

²²² Juhani Suomi, Presidentti. Urho Kekkonen 1962–1968, Otava. Helsinki 1994, 408.

²²³ Katsaus toimintaan ja sen rahoitukseen. Toiminta 1952–1990. k10. SYTa. KA. SYT-väki suunnitteli eri juhlia, kokouksia ja valistustilaisuuksia, joiden erityiskohteina olivat edellisten kunnallisvaalien aikana paikkakunnalle muuttaneet perheet.

²²⁴ Kansalaisvapaudet – esi-isiemme lahja. 600 vuotta valtiollisia perusoikeuksia. Saariston Kirjapaino Oy, Helsinki 1962.

ei voiteta ilman henkilökohtaista työtä”. Operaatioiden onnistumisen edellytyksenä pidettiin yksityiskohtaisia strategioita siitä, miten hyökättäisiin ”kommunistista sananjulistajaa vastaan”. Vielä tässä vaiheessa niin ymmärrettyjen perinteisten instituutioiden eristäminen kommunismilta ja vasemmistolaisuudelta oli suhteellisen vaivatonta.

SYT:ssä katsottiin, että kommunisteilta puuttuivat kansalliset esikuvat. Muistion mukaan ihmisten ohjaamiseksi ”kunnolliseen” seuraan riitti ”pelkkä toteamus siitä, että asianomainen on kommunisti”. Tämä johtui siitä, että kommunistin leimalla oli ”edelleenkin niin huono kaiku, että kommunistit itsekään eivät sitä usein halua tunnustaa olevansa”. Leimasta seurasi, että SKDL:n kannattaja jäi helposti ”kaiken seurustelun ja kosketuksen ulkopuolelle”, jolloin mahdollisuudet toisenlaisiin vaikutteisiin hävisivät. Tällöin oli suoritettava täsmävalistusta: ”Milloin suorassa kosketuksessa on kysymys esimiehen vaikutuksesta alaiseen, on kaikki menettelytavat ratkaistava huolellisen harkinnan perusteella... Naapurisuhteen vallitessa olisi vältettävä sellaisia keskustelunaiheita, jotka kohdehenkilö saattaisi tulkita eriarvoisuuden esiintuomiseksi, toimeentulotason, asunnon suuruuden, koulusivistyksen tms. pohjalta”.²²⁵

Muistio hahmotteli kansandemokraatteihin vaikuttamista hyvin yksityiskohtaisesti. Ajatuksena oli, että vaikuttaja antaisi myönteistä palautetta kommunistille ”esim. työtoverinsa, jonkun alaisensa, aviopuolionsa tms.” välityksellä. Mikäli kysymyksessä oli ennestään tuttu kohdehenkilö, korostettiin ”kärsivällisyyttä ja itsehillintää, jotta tapaamiset ja kosketuskeskustelut voisivat hiljakseen muuttaa siihen asti vallinneen suhteen luonnetta”. Saman asuinpaikan kohdehenkilö tavoitettaisiin ”lainaamalla häneltä jotakin tai tulemalla tiedustelemaan neuvoa jostakin asiasta, josta tietää kohdehenkilön – esim. ammattinsa perusteella – olevan hyvin perillä”, ja tästä syystä ”kirvesmieheltä lainataan kirvestä, puutarhurilta puutarhatyökaluja – eikä päinvastoin”. Tämä johtaisi ”kiitollisuuden velkaan”, jonka jälkeen kohdehenkilö oli mahdollista pyytää kahville. Näin kohdehenkilölle muodostuisi tunnepohjainen käsitys, että vaikuttaja oli ”hyvä ihminen eikä yhtään ylpeä”.²²⁶

SYT:n aineistot kertovat 1950- ja 1960-lukujen oleellisista eroista, erityisesti sivistysinstituutioiden ei-vasemmistolaisuudesta. Myös tähänastisen tutkimuskuvan mukaan suomalainen opettajakunta oli perinteisesti ollut poliittisesti konservatiivista.²²⁷ Sisällissodan jälkeen oppikoulu- ja yliopistoyhteisö olivat omaksuneet lujan

²²⁵ Allardt & Littunen 1979, 48.

²²⁶ Vastatoiminta asutuskeskuksissa. Henkilökohtainen työ. k125. SYTa. KA.

²²⁷ Hannu Simola, ”PISAn ihme” – suomalaisen peruskoulun menestystarina. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012, 435–440.

kansallis-isänmaallisen ajattelun²²⁸, eikä suomalainen sivistyneistö pääosin jatkosodankaan jälkeen kokenut tarvetta itsekritiikille²²⁹. 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa SYT seurasi kansakoulunopettajien poliittisia mielipiteitä ja pyrki vahvistamaan perinteistä asennoitumista. 1950- ja 1960-lukujen taitteeseen ajoittuva muistio ”Kansakouluissa suoritettava nuorisotyö ja sen tulevaisuus” arvioi haastattelujen (1959–1962) perusteella opettajien poliittista ajattelua. Aineistoa oli kerätty pikakursseilla ja ”saunakeskusteluna”, ja sen perusteella vuodesta 1959 oli havaittavissa ”selvää muutosta opettajien enemmistön ajattelussa”. Vielä vuonna 1959 Keski-Suomessa, Uudellamaalla ja Tampereella opettajat olivat suhtautuneet välinpitämättömästi isänmaalliseen vaikuttamiseen, mutta asenteiden todettiin parantuneen. Yhtenä selittäväenä tekijänä pidettiin SYT:n opettajille järjestämiä kursseja.

Vaikka SYT:n aineistoon on syytä suhtautua varauksella, opettajien asenteet näyttivät kehittyvän poliittista ja kulttuurista kuusikymmentälukulaisuutta vastaan. On myös mahdollista, että SYT:n toiminta liittyi 1950-luvun lopulla kansakoulunopettajien osoittamaan kiinnostukseen yhtenäiskoulua kohtaan, joka asettautui jyrkästi oppikouluyhteisön porvarillista maailmankatsomusta vastaan. Kansankoulunopettajien Liiton myönteinen kanta yhtenäiskouluun vuonna 1957 oli lisännyt taistelutahtoa vastapuolella²³⁰. Kuten edellä on osoitettu, perinteinen oikeisto ja oppikouluväki olivat leimanneet yhtenäiskoulun sosialistiseksi.

SYT:n kurssit tarjosivat mahdollisuuden ”kokea isänmaallinen tunne suuren joukon osana”, ja niiden ihanteellinen osallistuja oli nuori vastavalmistunut opettaja. Huolimatta SKDL:n pyrkimyksistä toisen maailmansodan jälkeen, koululaitos jäi kallistumatta vasemmalle. Tästä syystä SYT-väki luotti koulutyöhön kommunistin vastustamisessa: ”Kommunistiset opettajat, joita onneksi on vähemmistö, eivät muodosta kovinkaan vaikeata ongelmaa”. Ilmeisesti joitain mahdollisia tapauksia tiedettiin, sillä erään muistion mukaan asia vaati huomiota. Muistio hahmotteli ”isovelisysteemiä”, jossa poliittisesti hoiperteleva opettaja ohjeistettaisiin sopivaan ajatteluun paikallisen opettajajärjestön toiminnalla: ”Aluksi muunlaiseen mielenkiintoiseen puuhailuun ja vähitellen hänen mielialaansa vaikutettaisiin.” Tärkeänä pidettiin sitä, etteivät hoipertelijat etenisi tehtäviin, ”jossa vastapuoli voi voimakkaasti vaikuttaa”. Muistio viittasi muutamiin konkreettisiin tapauksiin: ”Utsjoki: Opettaja Lumme osoittautui alkukankeuksien jälkeen miellyttäväksi henkilöksi,

²²⁸ Kiuasmaa 1982, 501; Marja Jalava, *When Humboldt Met Marx. The 1970s Leftist Student Movement and the Idea of the University in Finland. The Humboldtian Tradition. Origins and Legacies*. Edited by Peter Josephson, Thomas Karlsruhn & Johan Östling. Brill, Leiden 2014, 129.

²²⁹ Kimmo Rentola, *Suomen Teiniliiton nousu ja tuho, Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012, 175–181; Matti Klinge, Ylioppilaskunnan historia IV 1918–1960. WSOY, Helsinki 1968, 222, 236.*

²³⁰ Kiuasmaa 1982, 455.

joka kertoi, että aikaisemmin on ollut havaittavissa kahtiajako saamelaiset – lappalaiset. Nyttemmin ovat kommunistit lisänneet vaikutusvaltaansa”.

Inarista oli maininta, että kansakoulun johtaja ja kansakoululautakunnan sihteeri olivat esitelleet kollegoilleen ”innostuneena saamaansa venäjänkielistä oppikirjaa”. Ivalossa opettajien tapaaminen oli osoittanut, että paikkakunnalla elettiin ”eräänlaisessa antaa-mennä tunnelmassa”. Yksi opettaja oli paljastanut, ettei nuorten kanssa kannattanut ”tehdä mitään koska ne eivät muuta kuin juovat ja rakastelevat” tai tapailivat kommunisteja. Olosuhteet olivat vaikeat, ”koska kommunistien vaikutus on suuri ja luonto vaikuttaa myös mielialoihin varsinkin kaamosaikoina”.

Muistion kuva Lapista oli lohduton. Rovaniemeläinen nuorisohjaaja Anja-Maija Eskelinen oli kertonut kommunistien käyttävän palkattuja ohjaajia nuorisotyöhön. Hänen mukaansa paikkakunnan opettajat ajattelivat, ”että etelässä ei vielääkään täysin käsitetä, että kommunistit ovat yhä enenevässä määrin saamassa jalansijaa pohjoisessa”. Eskelisen mukaan koululaitokseen oli ”soluttautunut” kommunisteja, ja tästä syystä pohjoisessa oli ”vaikeata olla isänmaallinen” ja ”työskennellä suuren asian hyväksi”. Yhteenvetona oli, että Pohjois-Suomeen oli saatava ”luotettavia, nuorisotyöhön ja suhdetoimintaan kykeneviä” opettajia. Aikakautta eli 1960-luvun alun ja lopun eroja luonnehti huomio, että ”vaara on suurin takamailla”.²³¹ Vasemmistolla ei vielä ollut asemia suurten kaupunkien perinteikkäissä oppikouluissa, Suomen Teiniliitossa tai muissa niin kutsutuissa perinteisissä instituutioissa.

1960-luvulla suomalainen yhteiskunta kehittyi täysin toisenlaiseen suuntaan kuin SYT-väki toivoi. On mahdollista, että SYT toiminnallaan tarkoituksettomasti edesauttoi nuorvasemmiston nousua ja koululaitoksen politisoitumista. Esimerkiksi Kimmo Rentola on tulkinnut oppikouluväen ja oikeistolehtien aggressiivisen taktiikan voimistaneen vastakkainasettelua²³². Sodanjälkeinen ”uusi suunta” epäonnistui oikeiston sivistys- ja kulttuuri-instituutioiden johtoasemien horjuttamisessa, ja niiden porvarillinen hegemonia alkoi rikkoutua vasta 1960-luvulla²³³. Tästä hegemoniasta kertoi vielä SYT:n kuvaus koululaitoksesta vuodelta 1973: ”Pyrittäessä tänä päivänä tuloksiin isänmaallisessa kasvatuksessa on eräs mahdollinen `oikotie` siinä, että meillä Suomessa on kasvattajien enemmistö yhä vielä mieleltään isänmaallista”.²³⁴

²³¹ Yksityinen, luottamuksellinen: Kansakouluissa suoritettava nuorisotyö ja sen tulevaisuus, 1960-luvun alkupuolelta: Kerätty aineisto matkoilta vuosina 1959–1962. k157. SYTa. KA. Muistiossa mainittiin ”aktiivisiksi nuorisotyöntekijöiksi” Erkki Tuomikoski, Pentti Tulla, Matti Aarni.

²³² Rentola 2012.

²³³ Kiuasmaa 1982, 502.

²³⁴ Paperi, jonka otsikko on ”Kasvatustyö”. Sisällöstä päätellen syksyltä 1973. Hh159. SYTa. KA.

Vuonna 1965 SYT järjesti eri paikkakuntien opettajayhdistyksille neuvottelupäiviä, joissa Osmo Kupiainen, Keijo Voudinmäki, Erkki Tynkkynen ja Olavi Lähteenmäki alustivat otsikoilla ”Valtakunnallinen ideologia” sekä ”Nyky-yhteiskunta ja kasvatust”. Opettajien tehtävänä oli laatia ryhmätöinä esitelmiä nuorison henkisen perustan vahvistamisesta ja kasvatustavoitteista. Esitelmät avaavat sekä SYT:n tavoitteita että opettajien yhteiskunnallisia asenteita. Esimerkiksi Lappeenrannan opettajayhdistyspiiri käsitteli ”lähinnä isänmaallisuuden herättämistä oppilaissa”, jossa opettajan oli ”oltava huolellinen puheissaan”. Tärkeätä oli, että jätettäisiin pois ”turha leikinlasku määrätystä asioista” ja aikaistaisiin ”rohkeasti väärät käsitykset”. Opettajat pitivät tärkeänä, että opetus synnyttäisi luottamuksen ”yht.kunnalliseen järjestelmään”. Tätä määriteltiin huomiolla, että ”[i]sänmaalliset asiat vakavia”, ja oppilas oli ”opetettava kunnioittamaan niitä”. Isänmaallisuutta oli tarjottava ”oppilaille sopivina annoksina sortumatta liikaa paatoksellisuuteen.”²³⁵

Saarijärven opettajayhdistyksen piirin neuvottelupäivillä pohdittiin kysymystä, mikä teki suomalaisista kansan. Eräs ryhmä luetteli seuraavat tekijät: ”Usko, moraalit, historia, oikeuskäsitys, perusoikeudet, luottamus-kysymys, puolueettomuus, kansallinen omanarvontunto, yhteenkuuluvuus, turvallisuus.” Kielteisenä puolestaan pidettiin tilaa, jossa nuori ei osannut ”ottaa selvää suoraa kantaa asioihin”, vaan ”[m]inkä toinen kasvatustekijä rakentaa, sen toinen kumoo”, ja näin ajaututtiin ”jatkuvaan noidankehään.” Lähteenmäki korosti opettajille, että ”[e]llei ole vastuuta Jumalan edessä, ei ole vastuuta ihmisen edessä.” Opettajat pohtivat myös tekijöitä, jotka horjuttivat luottamusta yhteiskunnassa. Tähän vastauksina olivat ”[r]epivät puoluepolitiikka ja jyrkkä oppositioasenne”. Lisäksi opettajan roolia arviointiin seuraavasti: ”Korokkeelta laskeutuva opettaja nousee nuorten silmissä korokkeelle, mutta hänen on kokoajan muistettava, että kosiskelu ei auta ja arvot (oikea ja väärä) on kasvattajan tinkimättömästi pidettävä mielessään. Tältä pohjalta kasvattaja voi luoda aina nuorten kanssa toimiessaan henkisen perustan luomisen ja vahvistamisen pohjan.”²³⁶

Jyväskylän opettajayhdistyksen neuvottelijat pitivät tärkeänä ”toimia nykyisen yhteiskuntajärjestyksen puolesta” ja osallistua ”kansanvaltaiseen puolue toimintaan.” Opettajien mukaan yhdistystoiminnan oli huolehdittava siitä, etteivät ”yksittäiset jäsenet joudu poliittisen tai ideologisen painostuksen alaisiksi, ja tästä johtuen alisuhtautua passiivisesti yhteiskunnallisiin asioihin”. Lisäksi opettajat katsoivat, että opettajajärjestöjen oli muutettava ”yleistä, mutta erheellistä käsitystä, että yhteiskunnallinen aktiivisuus on opettajalta kielletty.”²³⁷ Savonlinnan opettajayhdistys-

²³⁵ Lappeenrannan opettajayhdistyspiirin neuvottelupäivät 5.–6.1.1965. ptk ja aineistot tapahtumasta. Hg167. SYTa. KA.

²³⁶ Saarijärven opettajayhdistyksen piirin neuvottelupäivät 13.–14.3.1965. Hg167. SYTa. KA.

²³⁷ Jyväskylän opettajayhdistyksen neuvottelupäivät 20.–21.3.1965. Hg167. SYTa. KA.

piirin opettajat kuvailivat, että ”[v]ap.sodan suhteen on opettajan autettava, että ’vaikeat asiat’ unohtuisivat molemp. osap. kokemuksista.” Näkemys oli ristiriidassa sitä vasten, että vuoden 1918 tapahtumia oli hiljalleen alettu katsoa molempien osapuolten väkivallantekojen pohjalta. Opettajien kannanotto kuvasi vaikenemisen perinnettä, joka kohtasi arvostelua 1960-luvulla. Lisäksi laulujen merkitys koulu yhteisössä määriteltiin tärkeäksi ”isänmaallisen tunteen kehittäjänä.”²³⁸

Lahden opettajayhdistyksen neuvottelijat katsoivat, että ”[e]ri aineissa esim. historiassa” oli ”erinomainen tilaisuus luoda isänmaallista ajattelua”. Määritelmää jatkettiin sillä, että ”[t]aloudellinenkin kasvatus” oli ”kasvatusta isänmaallisuuteen. (Omistussuhteet)”. Edellisten esimerkkien pohjalta opettajayhdistysten viesti oli yhtenäinen, ja useimmissa esitelmissä mainittiin kansalaisajattelun perustana voimakas kristillinen elämäkatsomus.²³⁹ Imatran opettajayhdistyspiirin neuvottelijat katsoivat, että ”[e]ri aineitten yhteydessä opettajalla on tilaisuus puuttua isänmaallisuuskäsitteeseen ja aivan kuin huomaamatta tuoda se esille.”²⁴⁰

Edellisiä puheenvuoroja hallitsi lujan ja yksimielisen kansakunnan ihanne sekä yhteiskuntajärjestyksen säilyttäminen. Kunnallisten keskikoulujen rehtoreille tammiukuussa 1965 järjestetty neuvottelutilaisuus avasi ajankohtaisia poliittisia kysymyksiä ja yhtenäiskoulua. Historianopettajain liiton puheenjohtaja Pekka Suvanto esitelmöi demokratiasta ja linjasi tiukasti, että ”[d]emokratia taloudellisella alalla on mahdottomuus.” Hän kuvaili yleisölle, että demokratian virheet korjattaisiin vain aktiivisella kansalaistoiminnalla, ja juuri tähän SYT pyrki. Osmo Kupiainen esitteli rehtoreille kansalaisajatteluun vaikuttavia tekijöitä ja korosti, ettei toiminta ollut ideologisesti puolueetonta. Kupiainen nosti maanpuolustuksen esille tavalla, joka oli aikalaisten ymmärryksessä kiistanalainen: ”Pienen kansan ei kannata taistella, on... varsin yleinen harhakäsitys. Suomen esimerkki talvisodassa sai pienet kansat näkemään, että aina kannattaa varustautua.”

Kansanedustaja, Turun opettajakorkeakoulun rehtori Olavi Lähteenmäki (kok.) arvioi koulun merkityksen kasvavan, kun entistä isompi osa äitejä siirtyi ansiotyöhön. Sen seurauksena vanhempien kasvatusvastuuta siirtyi kouluille, jotka saivat entistä suuremman vaikutuksen ”suomalaisessa elämänmenossa.” Toisin kuin yksityisoppikoulujärjestöt, Lähteenmäki kertoi kansakouluväen ajatusten mukaisesti suhtautuvansa myönteisesti yhtenäiskouluun, sillä se poisti turhaa karsinoimista ja kilpailua. Lähteenmäen analyysistä puuttui tulevien ”koulusotien” kiihkeys ja epäily, että vasemmisto hankkisi asemia koululaitoksessa. Jaakko Itälä (lib.) taas taivutteli rehtoreita yhtenäiskoulun taakse sillä, ettei se ollut ”poliittinen vaan ke-

²³⁸ Savonlinnan opettajayhdistyspiirin neuvottelupäivät 19.–20.9.1965. Hg167. SYTa. KA.

²³⁹ Lahden opettajayhdistyksen neuvottelupäivät 2.–3.10.1965. Hg167. SYTa. KA.

²⁴⁰ Imatran opettajayhdistyspiirin neuvottelupäivät 16.–17.9.1965. Hg167. SYTa. KA.

hityksellinen realiteetti”. Yksityisoppikouluväen kampanjoinnin seurauksena peruskoulu oli saanut varsin kielteistä, oppikoulun oikeistolaiseksi nähdyn arvomaailman vastaista leimaa. Rehtori Esko A. Toivonen, joka myöhemmin oli keskeinen Keskustapuolueen yhtenäiskouluvaikuttaja, pohti koulu-uudistuksen esteiksi muodostuneiden rintamalinjojen selättämistä: ”Koska olen toiminut itse eri koulumuodoissa sanoisin, ettei tilanne kentän kannalta ole kovin hyvä. Kaivattaisiin enemmän valistustyötä, että siirtyminen tapahtuisi kitkattomammin. Kunnallisen keskikoulun opettajien taholla erilaista ilmaa. Akateeminen pohjakoulutus tuntuu vieroittavan keskikoulunopettajat kansakoulunopettajista. Myönteistä valistustyötä molempiin piireihin tarvitaan.”²⁴¹

Kulttuurilehti *Luotaimessa* julkaistiin vuosien 1965–1966 taitteessa kaksi kirjoitusta oppikoululaitoksen poliittisuudesta. Kansandemokraattisesta perheestä tullut oppikoulunopettaja Teuvo Saavalainen muisteli (5/1965) 1930-luvun kouluvuosien sa rehtorin arvostelleen Työväen urheiluseuroihin kuuluneita oppilaita poliittisesta toiminnasta. ”Kumpi meistä toi politiikkaa kouluun, rehtori vai minä, 11-vuotias?”, hän kysyi. Saavalainen kertoi havahtuneensa koulumaailman poliittisuuteen vasta myöhemmin: ”Luultavasti huomasin vasta lukioluokilla, että elin monivärisessä yhteiskunnassa, mutta kävin yksiväristä koulua. Opettajakunnan kokoomuslaisuus oli selviö.” Hänen mukaansa opettajien ei-poliittisuus oli sitoutumattomuuteen verhottua oikeistolaisuutta: ”Vain punainen oli väri. Vain silloin kun tätä väriä vilautettiin, oli kysymys politiikasta.” Tällainen ajattelu oli yleisemminkin leimannut oikeistolaista politiikka-käsitettä. Toisaalta Saavalainen kehotti suhtautumaan tulkintaansa varauksellisesti: ”Muistojani ei pidä käsittää pelkästään menneisyyden kuvaukseksi. Itseasiassa menneisyys syntyy nyt. Minulla tai muilla ei ole mahdollisuutta kontrolloida muistamani paikkansapitävyyttä. Käytän löytämiäni muistoja esimerkkinä siitä, millaiseksi käsitän nykyisenkin oppikoulumme.”

Saavalainen osallistui ajankohtaiseen keskusteluun koulumaailman hengestä. Hän antoi tuoreen esimerkin työpaikaltaan: ”Tilasin Uutta Suomea ja Aamulehteä tunnilla tarkasteltavaksi, ja lehtiä ajelehti opettajien näkyvissä kymmenin kappalein matkalla luokkaan. Kukaan ei ottanut huomioon yksipuolisen politiikan mahdollisuutta... Sitten kävi selville, että seitsemäsluokkalaiset olivat tilanneet kuukaudeksi Kansan Uutiset. Syntyi mielenkiintoinen keskustelu heidän oikeudestaan tähän. Jyrkimmän kannan mukaan lehteä ei saisi luovuttaa tilaajien käteen heidän sieluaan saastuttamaan. Vapaamielisin käsitys oli se, että Kansan Uutiset saa tilata, mutta puolueettomuuden nimessä on silloin hankittava kaikki muutkin lehdet.” Saavalaisen mukaan esimerkki kertoi valikoivasta puolueettomuudesta, jonka mukaan oikeistopolitiikka ei ollut politiikkaa. Vastaava näköala avautui edellä kuva-

²⁴¹ Ptk kunnallisten keskikoulujen rehtoreitten neuvottelutilaisuudesta, joka pidettiin 28.–29.1.1965. Hg167. SYTa. KA. Lähtenmäen myönteisen asenteen yhtenäiskouluun mainitsee myös Smolander 2000, 175.

tuista SYT:n aineistoista. Myös Jussi Linnamo on muistellut ilmiötä omalta alaltaan siten, että ekonomistin oli vielä 1950- ja 1960-luvuilla ”riski olla demari”, sillä SDP:n jäsentä pidettiin valtionhallinnossa automaattisesti poliittisena henkilönä, kun taas ”ns. epäpoliittisesta virkamieskunnasta” oli mahdollista sitoutua ”kaikkiin porvaripuolueisiin”, jopa ”kansanedustajiksi tai kaupunginvaltuutetuiksi asti”.²⁴²

Edellä siteeratut ajankuvat ovat mielenkiintoisia vuosikymmenen murrosta vasten. Vasemmistolaisuus nousi oppikouluissa ja yliopistoissa, joissa se myös herkästi leimattiin politisoimiseksi. Vasemmisto ei varsinaisesti tuonut politiikkaa sivistys- ja tiedeinstituutioihin, vaan haastoi valta-asemiaan puolustanutta oikeistoa. Käsitteet vasemmiston vaarallisuudesta olivat pitkälti sulautuneet sodan jälkireaktion tai sotienvälisen ajan jatkumona tiedeyhteisön yhteiskunnalliseen ymmärrykseen.²⁴³ Kansallisen mielipiteen kannalta keskeisissä instituutioissa kehittyikin 1960-luvun kuluessa kaksi historiallista todellisuutta, joilla ei ollut suuria edellytyksiä sulautua yhdeksi eheäksi maailmankuvaksi²⁴⁴.

Sotienvälisen ajan oikeistopolitiikkaan ja konservatismiin liitetyt vaikuttajat, kuten esimerkiksi professorit Brynolf Honkasalo, Bruno Salmiala, Jalmari Jaakkola, Edwin Linkomies, Vilho Annala ja V. A. Koskenniemi toimivat tieteellisesti ja kulttuurisesti vaikuttavissa tehtävissä vielä 1960-luvulla. Vasemmistolle ja liberaalille kulttuuririntamalle he edustivat vanhoillista ihannetta lujasta ja yksimielisestä kansakunnasta. Jaakkola tulkitsi *Historiallisessa Aikakauskirjassa* vuonna 1952, että suomalaisia edelleen ”velvoitti” Mannerheimin päiväkäsky: ”Jos pysymme uskollisina itsellemme ja kaikissa kohtalonvaiheissa yksimielisesti ja järkkymättä pidämme kiinni niistä arvoista, jotka tähän päivään asti ovat olleet Suomen vapauden perustuksena – isiltä peritystä uskosta, isänmaanrakkaudesta, päättäväisestä ja uhrivalmiista puolustustahdosta – niin Suomen kansa voi lujasti luottavaisena katsoa tulevaisuuteensa.”²⁴⁵ Vastaava ideologinen painotus näkyi Honkasalon kirjoituksessa *Lakimieheissä* vuonna 1955: ”Meidän lakimiehistäkään tuskin monikaan on tullut riittävästi ajatelleeksi, kuinka suurta arvoa meidän isiltä peritty oikeusjärjestyksemme edustaa. Se ei ainoastaan herkästi kuvasta sitä länsimaista perua olevaa ja länsimaisen elämäntutkimuksen perustalla kehitettyä elämänmuotoa... vaan on myöskin tämän elämänmuodon säilymisen varmistampana takeena... Meidän oikeudellinen järjestyksemme on elimellinen jatko vanhalle Ruotsin val-

²⁴² Taloustieteilijä politiikassa vai poliitikko taloustieteessä? Jussi Linnamon haastattelu. *Kansantaloudellinen aikakauskirja*. 88. vsk. 2/1992.

²⁴³ Immonen 1995, 21, 25.

²⁴⁴ Marja Tuominen, ”Me kaikki ollaan sotilaitten lapsia”. Otava, Helsinki 1991, 77–78, 392.

²⁴⁵ Jalmari Jaakkola, Kirja-arvio. *Historiallinen aikakauskirja* 3/1952.

lan ajalta peräisin olevalle vapaata pohjoismaista henkeä kuvastavalle lainalaiselle yhteiskuntajärjestyksellemme.”²⁴⁶

Kulttuuri- ja sivistyselämän taistelut syntyivät, kun perinteisen oikeiston professori- ja rehtorihahmot ja heidän määritelmänsä ”suomalaiselle elämänmuodolle” alettiin uusissa yhteisöissä tiedostaa poliittisiksi. Varoituksia tästä suuntauksesta esitti *Suomen Kuvalehdessä* nimimerkki Tuulastaja helmikuussa 1959: ”Maaperä on pehmeä kansandemokraattiselle valistukselle senkin takia, että Suomen kansa ei ole katsonut tarpeelliseksi edes kansakoulussa antaa nuorille minkäänlaista oppia siitä, mitä demokratiolla tarkoitetaan ja miten se toimii, millainen on meidän talonpoikaisilta isiltä peritty vapautemme ja itsehallintomme sekä mitä meidän perustuslakimme meille takaa.”²⁴⁷ Kansakunnan rakentaminen kietoutui vielä pitkään toisen maailmansodan jälkeenkin vuoden 1918 sisällissodan poliittis-mentaalisiin vaikutuksiin²⁴⁸. Oikeistossa suomalaisuutta rakentavat kulttuuri-instituutiot ymmärrettiin kansallisiksi ja epäpoliittisiksi. Tapani Kunttu on aiheellisesti huomauttanut, että vaikka perinteinen henki oli porvarillinen, se ei ollut minkään yksittäisen ”puoluepoliittisen suunnan mukainen.”²⁴⁹ Kysymys oli yleisoikeistolaisesta suuntauksesta, johon sosiologia tuotti 1950- ja 1960-lukujen taitteessa vivahteita. Tätä reflektoi Jaakko Okker *Suomen Kuvalehdessä* 28.4.1962: ”Todellisina kommunismin vastustajina pidetään usein vain niitä, jotka puhua jyrisevät kommunismin vallankumousaikeita vastaan, kirjoittavat isiltä perityn oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksen puolesta.” Hänen mukaansa eristäminen tahattomasti tuki vasemmiston sanomaa.

Vakiintuneiden instituutioiden oikeistosuuntaus oli ristiriidassa vasemmistoyhteistyön sekä kansanrintamaideologian elpymisen kanssa. Edellä käsitelty opettaja Saavalainen varoitti tämän asenteen vaikutuksista: ”Pelätään yhä punaista vaaraa ja uskotaan, että paras puolustuskeino sitä vastaan on informaation pimittäminen. Sillä koulunuorison osalla, jolla on poliittisia mielipiteitä, on kuitenkin toisenlaiset käsitykset kuin opettajilla. Nuoret tahtovat tietää, mitä eri lehdissä sanotaan... Opettajien menneiltä vuosikymmeniltä perimät pelot ja ennakkoluulot voivat jarruttaa kehitystä, mutta ne eivät voi sitä pysäyttää.” Kuvaavasti oppikoulunjohtaja Iivari Rantala vastasi (1/1966) Saavalaiselle viitaten lapuanliikkeen onnistuneeseen torjumiseen 1930-luvulla, ja lisäksi hän vaati eksaktia määritelmää ”oikeistolaisuudelle”.

²⁴⁶ Brynolf Honkasalo. Kirja-arvio, Suomen laki, toim. Erkki Ailio. Lakimies no VII/1955.

²⁴⁷ Suomen Kuvalehti 7.2.1959.

²⁴⁸ Kettunen 2012, 87.

²⁴⁹ Tapani Kunttu, TSYK – 100 vuotta elävää kouluhistoriaa. Turun Suomalainen Yhteiskoulu 1903–2003. Toim. Ritva-Liisa Hovi, Aulis Jantunen, Leena Syväsalonen & Tapani Kunttu. Turun Suomalaisen Yhteiskoulun kannatysyhdistys ry 2003, 207.

Saavalaisen tavoin Erkki Tuomioja on myöhemmin muistellut, että 1960-luvun puolivälin yhteiskunnallinen teinitoiminta samastettiin herkästi kommunismiin. Tuomiojan mukaan nuorison kokemus koulumaailman vanhoillisuudesta oli läsnä vasemmistosuuntauksiin hakeutumisessa. Oppikouluväki ei mielellään hahmotanut kulttuurilaitostaan poliittiseksi, vaan vasemmistopoliitiikan läsnäolo nähtiin ”politisoisimiseksi”. Tuomiojan mukaan Teiniliiton ihanteena pidetty ”[e]päpoliittisuus oli samanlaista kuin 50-luvun suomalaisen oppikoulun puolueettomuus” Sen tilaisuudet alkoivat ”lipunnostolla ja hartaushetkellä, teinijulistuksen Jumala-Isänmaa-Työ-Velvollisuus-hengessä.”²⁵⁰ Vastaava hyvin maailmankatsomuksellisesti määritelty ”suomalaisen elämänmuodon” puolustaminen tuli esille niin SYT:n neuvottelupäivistä kuin Jaakkolan ja Honkasalon kirjoituksista.

Sosiologi Antti Eskola muisteli 1960-luvun yhteiskunnallista murrosta ja ajatteluaan seuraavasti: ”Puhuimmepa sitten isänmaasta, uskonnosta, taiteesta tai kommunismista, aina me saimme vastaanme oikeistolaiset; ja vasta näissä taisteluissa esimerkiksi minun poliittinen ideologia olennaisesti lähti kehittymään.”²⁵¹ Koulu- ja yliopistolaitoksessa eskaloituneet ristiriidat näkyivät vuonna 1962 perustetussa henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunnassa, jonka tarkoituksena oli kartoittaa kansallisen yksimielisyyden vahvistamista. Jyrkän linjan oikeisto vastusti suunnittelukunnan maltillista ja modernia isänmaallisuus-käsitettä, sillä sen pelättiin vievän pohjaa uskonnolta, antikommunismilta ja muilta ”kansalliseen itsenäisyyteen” luetuilta arvoilta.²⁵² Uudenlainen, myös vasemmistolaisia lähtökohtia ymmärtävä keskustelu isänmaallisuudesta, kansalaishyveistä ja yhteiskunnan uudistamisesta kyseenalaisti monia perinteisiä ”totuuksia”. Johannes Virolainen kommentoi Nuoren Keskustan Liiton suvijuhlilla 16.6.1966 osuvasti, että nuoret olivat nousseet vastustamaan yksipuolista sankariajattelua ja rakensivat uutta tulkintaa kansallisesta menneisyydestä²⁵³.

Nimeämätön maanpuolustuksen suunnittelukunnan jäsen kirjoitti puolustusneuvostolle kriittisen katsauksen isänmaallisuus-käsitteen hämärtämisestä. Sisällöllisesti viesti oli samanlainen kuin SYT:n muussa toiminnassa: ”Koululaitoksemme – varsinkin peruskoulun – piirissä on jatkuvasti vaalittu isänmaan asiaa ja pyritty määrätietoisesti kasvattamaan uusista ikäluokista velvollisuudentuntoisia kansalaisia... Sekä toimintaa suunniteltaessa että sitä toteuttaessa on aiheellista muistaa, että maanpuolustushenki ja tahto tarvittaessa taistella perustuvat uhrivalmiuteen,

²⁵⁰ Erkki Tuomioja, Eliitin opinahjossa. Teoksessa: Muutos ja pysyvyys. Rehtori Vesa Nikusen juhlaKirja. Toim. Kirsti Mäkinen ja Tuula Uusi-Hallila. SYK, Helsinki 1997, 130–139.

²⁵¹ Virtanen 2001, 292 siteeraa Eskolaa 1978, 41.

²⁵² Pertti Joenniemi, Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunta ja sosiologit – 1960-luvun alun epäpyhä liitto. Sosiologia 1978, 18–27.

²⁵³ Nuoren Keskustan Liiton suvijuhlat 16.6.1966, Virolainen. Virolaisen arkisto. k40. KA.

jonka edellytyksenä on rakkaus isien maahan, äidinkieleen ja suomalaiseen elämänmuotoon... Henkisen maanpuolustuksen lujittamista hidastavat eräät kielteiset tekijät. Näistä on vaikutukseltaan merkittävin Suomen Kommunistinen Puolue. Kommunistikysymyksen hoitamiseen ovat keskittyneet viimeksi kuluneina vuosina eräät asiantuntijayhteisöt. Nämä pyrkivät jatkuvasti eliminoimaan SKP:n turmollisen vaikutuksen... Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukuntaa, jonka arvovaltaa ja toimintaedellytyksiä on pyrittävä suojelemaan ja vahvistamaan; onko minun jätettävä nyt aloittamani puheenvuoron vuoksi paikkani suunnittelukunnassa, sen asian harkinnevat tarvittaessa herra pääministeri ja puolustusneuvosto. Toiseksi kosketteleman kysymykset ovat suuresta arkaluontoisuudestaan huolimatta juuri henkisen maanpuolustuksemme tärkeimpiä ja ajankohtaisimpia kysymyksiä.” Tämä jyrkkäsanainen puheenvuoro vasemmistovaarasta päättyi pohdintaan presidentin mahdollisesta epäisänmaallisuudesta: ”Asianomainen kysymys on seuraava: tunteeko kansamme ratkaisevan suuri valtaenemistö tänä päivänä tasavaltamme päämiestä kohtaan niin suurta ja varauksetonta luottamusta, että se on valmis hänen johtamanaan nurkumatta, toimintahalunsa, moraalinsa ja tulevaisuudenuskonsa säilyttäen lähtemään myös sellaiselle tielle, joka ehkä liiankin monien mielestä näyttää väärältä tieltä ja kansalliseen onnettomuuteen johtavalta tieltä?”²⁵⁴

Kiista isänmaallisuus-käsitteestä oli oleellista koululaitoksen ja muiden niin koettujen perinteisten instituutioiden politisoitumiselle. Eskolan mukaan erilaiset 1960-luvun osapuolijaot tulivat esille juuri henkisen maanpuolustuksen komiteassa ja henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunnassa: ”Erytisen kiivaasti oikeiston äärimmäisyysmiehet hyökkäsivät sitä komitean omaksumaa järkipäristä käsitystä vastaan, että isänmaa nähdään ikään kuin välineenä eräiden päämäärien saavuttamiseksi ja turvaamiseksi. Sitä ei siis nähdä itseisarvona, joka olisi kaikkien muiden arvojen yläpuolella, ja johon vedoten mikä tahansa teko olisi oikeutettu.”²⁵⁵

Isänmaallisuuden määrittely oli agendalla SYT:n opettajille järjestämällä neuvottelupäivillä. SYT:n asiamies Leo Kempainen oli merkinnyt ylös kokemuksiaan kevään 1967 tapaamisista kesällä valmistuville opettajakokelaille. Rauman seminaarista todettiin seuraavasti: ”Alustukset saivat kiinnostuneen vastaanoton. Nyt [vastustajat] eivät onnistuneet, vaikka joukossa olikin muutama sinnikäs epäilijä ja pasifisti. Keskustelu sujui vilkkaana ja asiallisena ja selvästi yhteiskuntaamme myönteisesti asennoituvana. Erytisesti keskusteltiin puolueettomuuspolitiikasta ja maanpuolustuksesta.” Kajaanin tapaamisessa keskustelun aiheita olivat olleet

²⁵⁴ Puolustusneuvostolle osoitettu kirje. Kirjoittaja on Henkisen maanpuolustuksen suunnitteluryhmän jäsen, mutta nimi on sutattu. Dokumentin tiedot: Sotakorkeakoulu. Totaalisen maanpuolustuksen kurssi 1/64. 15.2.1964. Puolustusneuvostolle. Hh158. SYTa. KA.

²⁵⁵ Antti Eskola, Suomi sulo pohjola. 3. painos. Kirjayhtymä, Helsinki 1969, 24.

”isänmaa, isänmaallisuus ja kansalaisajattelun sisältö yleensä”. Kemijärven tilaisuudesta Kemppainen kirjoitti, että ”[a]lustusten jälkeen käynnistetty keskustelu lähti hyvin alkuun ja sujui vapaasti (rehtorin läsnäolosta huolimatta). Täälläkin tosin vain yksi naispuolinen opettajakokelas uskalsi käyttää puheenvuoron, mutta miehet olivat äänessä ahkerammin. Käsiteltiin paitsi niitä asia-alueita, joita alustukset sisälsivät, myös valtion taloutta, Pohjois-Suomen asemaa valtakunnassa, Kemijärvi Oy:n kannattavuutta jne.”²⁵⁶

Isänmaallisuus-käsitteen pohjalta oikeistolaisuus ymmärrettiin koko kansan aatesuunnaksi. Mahdollisesti juuri tätä lähtökohtaa tarkoitti Pentti Holappa (sos. dem.) lausussaan *Helsingin Sanomissa* 18.8.1968, että opettajan oli ”helpompaa tunnustautua oikeistolaiseksi kuin vasemmistolaiseksi.”²⁵⁷ Kuten edellä on kuvattu, SYT toimi aktiivisesti koululaitoksen ei-vasemmistolaisuuden puolesta, ja siihen nähden 1960-luvun lopun vasemmistoilmiöt olivat vahingollisia. SYT:n järjestämät seminaarit ”Lapset ja nuoret SKP:n koulussa”, ”Maanpuolustuksemme” ja ”Aktiivisuus ja radikalismi”²⁵⁸ heijastivat suomalaisen yhteiskunnan muutokseen nähden vanhoillisia ja marginalisoituvia lähtökohtia. Vielä vuonna 1963 ilmestyneessä SYT:n painatteessa *Lapset ja nuoret SKP:n koulussa* kommunistit määriteltiin eristetyksi yhteiskunnalliseksi linnakkeeksi.²⁵⁹ 1960-luvun jälkipuoliskolla huoli kommunistien ja vasemmiston voimistumisesta sai uudenlaista sisältöä, joskin SYT-väki ja eduskunnassa jyrkän linjan oikeisto edelleen hahmottivat koulu- ja sivistyskysymykset isänmaallisuusnäkökulmasta epäpoliittisiksi. On perusteltua katsoa, että tällainen lähtökohta ja sen vahvuus olivat oleellisessa roolissa 1960-luvun lopun politisoitumisessa. Kuten Matti Klinge on muistellut, uusvasemmistolaiset ajatukset törmäsivät perinteisen oikeiston ihanteisiin ja historiatietoisuuteen²⁶⁰. Vasemmisto vahvistui siellä, mistä se oli aiemmin ollut eristyksissä, erityisesti ”valkoisen Suomen” instituutioista.

Kun oikeisto reagoi Teiniliiton vasemmistovirtauksiin 1960-luvun lopulla, vastustaja oli jo edennyt uudenlaisiin asemiin. Kokoomuksen Nuorten Liiton teinisihteeri Erkki Mäkelä ja SYT:n edustaja, varatuomari Erkki Tynkkynen keskustelivat 20.12.1968 oikeistoteinien tukemisesta ja yhteisestä suorasta toiminnasta²⁶¹. Kokoomuksen puheenjohtaja Juha Rihtniemi mainitsi tammikuussa 1970 puoluevaltuustossa KNL:n kirjelmän, jossa pohdittiin Teiniliiton oikeistolaistamisen edellyttämää rahamäärää. Sen mukaan KNL:n oli palkattava yksi henkilö, joka ei tekisi

²⁵⁶ Matkamerkintöjä kevätkierroksesta seminaareihin, Leo Kemppainen 18.5.1967. Hg167. SYTa. KA.

²⁵⁷ HS 18.8.1968.

²⁵⁸ Leo Kemppaisen muistio 2.4.1964: Havainnot kenttätalouksista. kio. SYTa. KA.

²⁵⁹ Lapset ja nuoret SKP:n koulussa. Kilama Oy. Helsinki 1963

²⁶⁰ Klinge 2014, 140, 196, 198.

²⁶¹ KNL:n teinisihteeri Erkki Mäkelä oli yhteyksissä varatuomari Erkki Tynkkysen 5.2.1969. k14. SYTa. KA.

mitään muuta kuin hoitaisi Teiniliiton seuraavaa liittokokousta. Henkilön oli oltava vastavalmistunut ylioppilas, joka ”junttaa” Teiniliittoa ja jonka ympärille saadaan nuoria koululaisia, joille ”kerrotaan häikäilemättömästi, miten temppu tehdään, miten järjestö vallataan”.²⁶² Tammikuun puoluevaltuuston kokouksessa päätettiin lopulta avustaa KNL:n teinisihteerin palkkausta, jonka ”ainoana tehtävänä on organisoida vallankumous Suomen Teiniliitossa”.²⁶³ Hieman myöhemmin SYT osallistui korkeakoulu- ja teininuorison neuvottelu- ja ohjaustoimintaan kokoamalla ei-sosialistisia opiskelijoita ja laatimalla painatteita²⁶⁴.

Teini- ja opiskelijajärjestöt tarttuivat 1960-luvulla niin kutsuttujen perinteisten arvojen merkityksiin, maanpuolustusasioihin, ja vuoteen 1966 mennessä Suomen Teiniliitto vasemmistolaisui. Yhdysvalloista Länsi-Eurooppaan levinnyt uusvasemmistolainen protesti, erityisesti Vietnamin sodan vastustuksen inspiroima rauhanaate, omaksuttiin myös Suomessa. Uutta ei ollut Teiniliiton osallistuminen poliittiseen keskusteluun, vaan julkivasemmistolaisten nousu järjestön johtoon²⁶⁵. Tällä poliittisella käänteellä oli kuitenkin vahva kotimainenkin pohja, kuten edellä on kuvattu. Tämä synnytti myös ristiriitoja uskonnonopetuksen vastaisista mieliteistä ja Vietnam-mielenosoituksiin osallistumisesta²⁶⁶.

Jukka-Pekka Pietiäisen mukaan koululaitosta politisoi se, että ”sittemmin äärivasemmistolaisitunut” Teiniliitto alkoi kannattaa yhtenäiskoulujärjestelmää²⁶⁷. Oikeistolle teinitoiminta näyttäytyi epäpoliittisena niin pitkään, kun oppikoululaiset sitoutuivat ei-vasemmistolaiseen ”suomalaiseen elämänmuotoon”. Tapani Suominen on kiinnittänyt huomiota siihen, ettei tässä maailmankatsomuksellisessa murrosvaiheessa ja ideologisessa taistelussa säästely ”metaforisia yhteenottoja, retorista sotaa”.²⁶⁸ Vastaavanlaisia ilmiöitä nähtiin eripuolilla Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa²⁶⁹. Eric Hobsbawm on tiivistänyt, että sysäyksen 1960-luvun nuo-

²⁶² Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston ylimääräisestä kokouksesta, Helsinki. 8.1.1970, keskustelupöytäkirja. Rihtniemi, 69. PTA.

²⁶³ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksesta, Helsinki, 22.4.1970. Juha Rihtniemi. Liite 6. PTA.

²⁶⁴ Toimintasuunnitelmaehdotus, päiväämätön. k10. SYTa. KA. Kun esimerkiksi reilu vuosikymmen myöhemmin Kokoomuksen Nuorten Helsingin Piiri ry järjesti uusien ylioppilaiden lakkiaiskulkueen, kevään kaikille ylioppilaille lähetetyn henkilökohtaisen kutsukortin rahoitti SYT. Kokoomuksen Nuorten Helsingin Piiri ry: Uusien ylioppilaiden lakkiaiskulkue 31.5.1983. k10. SYTa. KA.

²⁶⁵ Kimmo Rentola, Kevään 1968 isänmaan toivot. Teoksessa: Työväen verkostot. Väki Voimakas 16. Toim. Sakari Saaritsa & Kari Teräs, 2003.

²⁶⁶ US 4.5.1968

²⁶⁷ Pietiäinen 1995, 217–218.

²⁶⁸ Tapani Suominen, Ehkä teloitamme jonkun. Opiskelijaradikalismi ja vallankumousfiktio 1960- ja 1970-lukujen Suomessa, Norjassa ja Länsi-Saksassa. Tammi, Helsinki 1997, 16.

²⁶⁹ Nick Thomas, Challenging Myths of the 1960s: The Case of Student Protest in Britain. Twentieth Century British History, Vol. 13, No. 3. 2002, 277–297.

risokapinalle antoi länsieurooppalaisten opiskelijoiden aiempi oikeistomielisyys²⁷⁰. Vaikka Vietnamin sodan vastustus ja muut campusradikalismien ilmiöt levisivät Ruotsin kautta suomalaiseen yhteiskuntatodellisuuteen, sivistysinstituutioiden johdon oikeistosuuntaus, vuoden 1918 tapahtumien yksipuolinen käsittely ja suurpiirteinen antikommunismi muodostivat lähtökohtia sukupolvi protestille.

”Politisoituminen” koski ennen kaikkea ”perinteisiä instituutioita”, jotka näyttäytyivät oikeiston linnakkeina ja vasemmistovastaisen ideologian hautomoina. Kun radikalismi ja traditionalismi törmäsivät toisiinsa, yhteiskunnassa valpastui vasemmistovirtausten ohella voimakkaita oikeistolaisia voimia²⁷¹. Kokemuksia ajan murroksellisuudesta taustoitti se, ettei kotitausta 1960-luvun lopulla enää entisellä vahvuudella määrittänyt nuorison maailmankatsomusta, vaan vasemmistosuuntausta omaksuttiin myös porvarikodeissa²⁷². Nuorten vasemmiston kannatus tuli entistä laajemmasta sosiaalisesta taustasta²⁷³. Näillä prosesseilla oli ennen pitkää vaikutusta valtionhallinnon nimityksiin ja hallintokoneiston oikeistosuuntauksen kyseenalaistumiseen.

Oppikoulujen vasemmistolainen liikehdintä herätti niin huolia kuin innostustakin. Merkittävän tieteellisen uran tehnyt kasvatustieteen professori Veikko Heinonen on muistellut, että Teiniliitto harjoitti ”häikäilemätöntä poliittista kiihostustyötä”. Tällainen reseptio oli 1960- ja 1970-lukujen oikeistopiireissä yleinen, ja koulumaailmaa tunteva Heinonen onkin luonnehtinut, että ”[e]nemmistö opettajista tunsu ahdistusta ja huolta kasvatuksesta odottaen levottomana, mitä tuleman pitää.”²⁷⁴ Heinosen aloittaessa yliopisto-opinnot vuonna 1947 mielipideilmasto oli toisenlainen kuin 1970-luvun alussa. Vielä 1960-luvulla yliopistojen ja muiden sivistysinstituutioiden johdon ajattelussa oli paljon sellaista, mikä palautui sotien välisen ajan ja ”vaaran vuosien” vasemmistovastaisuuteen²⁷⁵.

Uudessa tilanteessa vasemmistolaisuuden leviäminen ”valkoisen Suomen” instituutioihin aiheutti vastareaktioita ja ”politisoitumisen”. Esimerkiksi Matti Klinge on muistellut omaksuneensa vasemmistolaisia ajatuksia perinteisissä instituutioissa vahvojen kansallis-oikeistolaisten suuntausten seurauksena: ”Minun kiinnostukseni vasemmistoaatteisiin oli pitkälti seurausta oppositiostani sitä oikeisto-

²⁷⁰ Eric Hobsbawm, Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991). Vastapaino, Tampere 2014, 379.

²⁷¹ Klinge 2014, 267, 338.

²⁷² Klinge 2014, 259.

²⁷³ Rentola 2003; Kimmo Rentola, Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970. Otava, Helsinki 2005, 115. Kun SKP:lla oli vuonna 1965 ollut vain 1725 alle 25-vuotiasta jäsentä, Akateemiseen Sosialistiseen liittiin lukuvuonna 1970–1971 556 uutta jäsentä.

²⁷⁴ Heinonen 1989, 328.

²⁷⁵ 1930-luvun vaikutuksesta perinteisissä instituutioissa ks. Matti Klinge, Vihan veljet ja kansallinen identiteetti. Siltala, Helsinki 2012, 170.

nationalismia vastaan, jonka kanssa kuitenkin jouduin juuri yliopistomaailmassa hyvin usein tekemisiin... VAL:n ja Suomalaisen Yhteiskunnan Tuen jäljet olivat pelästyttäneet.”²⁷⁶ Vaikka kysymys on muistikuvasta, se vastaa pitkälti 1960-luvun rintamalinjojen ja ”politisoitumisen” kehitystä. Vasemmistosuuntaus näyttäisi väkvimmin nousseen juuri siellä, missä se oli ollut heikoimmillaan ja porvarillinen yhtenäiskulttuuri vahvimillaan.

Kun yhteiskunta kallistui vasemmalle, vasemmiston asema hallintokoneistossa ja julkisen mielipiteen kannalta keskeisissä instituutioissa parani selvästi aiempaan nähden. Matti Klingen muistelun mukaan merkittävässä roolissa mielipiteiden polarisaatiossa oli ammattitutkijoita ja harrastelijoita koonnut kulttuuri- ja sivistysoikeistolainen rintama, joka pyrki vaikuttamaan nuorison ajatteluun ja Suomen Teiniliittoon²⁷⁷. Tähän taistelurintamaan traditionaalisten, jo ”vakiintuneiden” käsitysten puolesta kuuluivat edellä kuvatut SYT:n luennot ja oikeistoteiniin tukeminen.

SYT:n toimintasuunnitelma vuodelle 1973 avasi edellä kuvattujen kulttuuri- ja sivistyspoliittisten taistelujen lähtökohtia, jatkuvuutta ja porvarillista yhtenäiskulttuuria: ”Pohjoismaisiin vapauden periaatteisiin rakentuvan yhteiskuntajärjestyksemme puolustamiseksi tarvitaan nyt järjestelmällistä ja voimakasta toimintaa totuuden pelastamiseksi Suomen kansalle ja erityisesti sen nuorisolle ja tuleville sukupolville... Eräs niistä asia-alueista, joilla totuuden vääristämisessä on jo nyt varsin pitkälle onnistuttu, on kysymys kotoisen kommunismin pohjimmaisista pyrkimyksistä. Huolestuttavan suuri on tänä päivänä niitten tavallisten suomalaisten lukumäärä, jotka uskovat, että kommunismin on muuttunut ja että se ei enää merkitse vaaraa valtakuntamme itsenäisyydelle. Jotta totuus ei unohtuisi, on suomalaisen kommunismin tavoitteiden selvittäminen mahdollisimman vaikutusvaltaisille piireille säätömmme vuonna 1973 suorittamassa valistustyössä aivan poikkeuksellisen tärkeässä asemassa... Merkittävän kohteen paitsi suuruutensa myös yhteiskunnallisista asioista aikaisempaa suuremman kiinnostuneisuutensa vuoksi muodostavat nuoret ikäluokat, joiden asenteet ja aktiviteetin suunta tulee näinä vuosina selvästi näkyviin yhteiskunnassamme. Erityisen tärkeinä kohderyhminä pidetään teinejä ja korkeakouluissa opiskelevaa nuorisoa, joitten piirissä on viime vuosina ollut havaittavissa useita vakavia ilmiöitä. Kansallis-isänmaallisella pohjalla olevan valistuksen levittämiseksi näihin piireihin tulee säätö kiinnittämään erityistä huomiota.”²⁷⁸

²⁷⁶ Klinge 2015, 237.

²⁷⁷ Klinge 2014, 426, 430, 307. Klingen aikalaismerkintä 15.1.1969.

²⁷⁸ SYT:n hallituksen ptk Ptk 21.11.1972. Liite toimintasuunnitelmaehdotus ja toimintasuunnitelma vuodelle 1973. k4. SYTa. KA.

Toimintasuunnitelmassa mainittiin myös ”[p]orvarillisten opiskelijaliikkeiden tukeminen”, yhteistyö Professoriliiton kanssa ja SKDL:n lehdistön seuraaminen sekä niiden keskusteluihin puuttuminen. Vuoden 1972 toimintakertomus tarkasteli mielipidevaikuttajia ja valistustyötä koululaitoksen ja perinteisten instituutioiden edellä kuvatusta porvarillisesta hegemoniasta käsin: ”Valistustoiminnan pääkohteena ovat eri koulumuodoissa toimivat opettajat, joiden vaikutusmahdollisuudet vielä nykyisinkin ovat huomattavat. Lukumäärältään pienempinä, mutta merkittävänä kohteina ovat lisäksi sanomalehtimiehet ja elinkeinoelämän henkilöasioita hoitavat päälliköt.” Nouseva vasemmistosuuntaus ja porvarillisen yhtenäiskulttuurin tabuilla revittely olivat ristiriidassa SYT:n seuraavasti määriteltyihin tavoitteisiin nähden: ”Säätiömme käytännön toiminnan peruslinjana on ollut jo lähes kahden vuosikymmenen ajan kasvatustyö, johdattaminen isänmaallisuuteen sekä suomalaiseen elämänmuotoon sisältyvien perusarvojen ymmärtämiseen ja kunnioittamiseen.” Vuosikymmenen loppua kohti näiden arvojen keskeinen poliittinen edustaja Kokoomus ajautui oppositioon, ja samalla kansallinen katastrofi näytti toteutuvan SKDL:n noustessa hallitukseen.

Erik Allardt on jälkeenpäin pohtinut, että Suomen jääminen paitsi länsieurooppalaisesta radikalismista olisi ollut huolestuttavaa: ”Meillä samoin kuin Norjassa ja Ruotsissa kaikki sujui hallitusti, ja voimme olla syystä ylpeitä siitä”.²⁷⁹ Aikalaisten silmissä tulevaisuus oli silti avoin, mikä mahdollisti jyrkästi toisistaan poikkeavia ajatuksia. Heikki Välitalo kommentoi tavanomaisena pitämäänsä reseptiota Akateemisten Maaseudun Nuorten *Politiikan puntari* -lehdessä keväällä 1964 kärkevästi: ”Akateemisissa piireissä kommunisti on harvinaisuus, joka joutuu vastailemaan samoihin tyliin kysymyksiin tuhansia kertoja ja selittämään, ` miksi kommunistit haluavat tuhota yhteiskunnan ’”.²⁸⁰ Allardtin henkilökohtainen tilinpäätös nuorradikalismista on, että sen seuraukset olivat ”voittopuoleisesti myönteisiä kaikista hedelmättömistä yhteenotoista huolimatta”, ja sosiologian taso kohosi aiempaan nähden.²⁸¹

2.5. Niin kutsutut perinteiset arvot horjuvat

Edellä on korostettu, ettei vuoden 1945 ”uudella suunnalla” ollut kuin ohimenevä vaikutus koululaitokseen. Tämä näkyi sekä oikeistolaisissa että vasemmistolaisissa tilannekuviissa. Esimerkiksi *Kommunistissa* (1/1962) Veikko Kaikkonen kirjoitti koululaitoksesta juuri tässä merkityksessä: ”Perheemme vanhin lapsi käy nyt toista vuotta kansakoulua ja monta kertaa olemme vaimoni kanssa harkinneet, mi-

²⁷⁹ Erik Allardt, *Suunnistuksia ja kulttuurisokkeja*. Suom. Jaana Koistinen. Otava, Helsinki 1995, 114.

²⁸⁰ Heikki Välitalo, Miksi olen kommunisti? *Politiikan puntari* 2/1964.

²⁸¹ Allardt 1995, 118.

ten selvitämme pojallamme ne eroavaisuudet, jotka esiintyvät kouluopetuksen ja meidän ajatustemme välillä... Huomioon on otettava, että opettaja on todella hyvä ja poikamme häneen hyvin kiintynyt, mutta hän on kokoomuslainen ja tietenkkin monessa asiassa käsityksemme eroavat... Koska emme ole halunneet horjuttaa poikamme luottamusta opettajaan, olemme hänelle selvittäneet, että opettajakin on ollut joskus koulussa ja hänelle on selvitetty asiat näin... Keskustelun kuluessa eräs opettaja sanoi, etteivät opettajat saa politikoida, että se on suorastaan kiellettyä. Sanoin tähän olevani vakuuttunut siitä, ettei esimerkiksi asian esittänyt opettaja halua politikoida, mutta hänen opetuksensa on aivan varmasti monta kertaa porvarillisen maailmankatsomuksen mukaista... Otin esimerkin ja sanoin, että jos sanottu opettaja ohjaa taloustieteen opintokerhoa, olisi meillä hyvin monessa asiassa aivan erilaiset käsitykset.”

Yhtenäiskoulun julkituotuna tavoitteena oli luoda sosiaalista yhteenkuuluvuutta, jonka puuttumista edellinen kirje käsitteli. 1950-luvulla oli havaittu, että työläisperheiden lapset vaihtoivat oppikoulun jälkeen todennäköisimmin poliittista kantaansa suhteessa vanhempiin²⁸². Tämä näkyi vielä vuonna 1970, kun lukio-opiskelijoiden poliittinen kanta poikkesi olennaisesti isän puoluekannasta: 16,8 % kannatti sosialisteja (vanhemmista 21,3 %), keskiryhmiä 15,6 % (vanhemmista 32 %) ja poliittista oikeistoa 67 % (vanhemmista 21,3 %).²⁸³ Useissa vasemmistolaisissa puheenvuoroissa mainittiin silti koululaitoksen hengen muutos 1960-luvulla. Martti Anttonen kirjoitti *Kommunistissa* (4/1963), että hiljalleen näkemykset vapaussodasta, Mannerheimista ja kansallis-oikeistolaisesta isänmaallisuudesta olivat suhteellistumassa, eikä sivistyneistö enää itsestään selvästi hakeutunut oikeiston leiriin. Vaikka näkemys oli subjektiivinen, se korostui vasemmistolaisissa tilannekuviissa.

Kun koulu- ja yliopistolaitoksen porvarillinen yhtenäiskulttuuri ja perinteisen oikeiston johtoasema alkoivat murtua, koulujen ja kansansivistyksen idealistis-oikeistolainen historiakuva alettiin ymmärtää yksipuoliseksi ja vanhentuneeksi²⁸⁴. Virallisen Suomen historiakuva muuttui liberaalimmaksi, mitä on pidetty merkittävänä muutoksena suomalaisessa historian tutkimuksessa²⁸⁵. Vuoden 1918 ”vapausodan” voittajien kansa-käsite ja sen ihanteelliset sekä poliittiset merkitykset asetuiivat historian tutkimuksen valtavirrassa kriittiseen tarkasteluun²⁸⁶. Sotien välisen

²⁸² Antti Eskola, *Suomi sulo pohjola*. Toinen painos. Kirjayhtymä, Helsinki 1969, 63. Eskola viittaa Pertti Pesosen väitöskirjaan, jonka mukaan Maalaisliittoa tai SDP:ta kannattaneiden vanhempien ylioppilaslapsista yli 40 % hylkäsi vanhempiensa puoluekannan ja siirtyi oikeistoon, mutta Kokoomuksen kannattajista vain pari prosenttia siirtyi muihin puolueisiin.

²⁸³ Kiuasmaa 1982, 502.

²⁸⁴ Klinge 2014, 60.

²⁸⁵ Juhani Mylly, *Vallan syli ja puristus – suomalaisen historian tutkimuksen suhde poliittiseen valtaan*, Historiallinen aikakauskirja 1/1999.

²⁸⁶ Pauli Kettunen, *Historian poliittisuus ja kansallinen katse*. Historiallinen aikakauskirja 1/2003, 15–19.

ajan taisteluissa kunnostautuneen oikeiston näkökulmasta vuoden 1918 tapahtumien vapaussotamerkityksen unohtaminen varjosti itsenäisyyshenkeä. Martti Häikiö on luonnehtinut, että tietystä näkökulmasta ”[o]malle maalalle vihamielinen ja Neuvostoliiton motiiveja pitkälle ymmärtävä historiankirjoitus yleisty.”²⁸⁷

Tytti Isohookana-Asunmaa on luonnehtinut, että kansakunnan kuvaan tuli säröjä, kun Hannu Salaman *Juhannustanssit* (1964) järkytti ”suomalaisen yhteiskunnan sisäistä rauhaa”.²⁸⁸ Tästä herää silti kysymys, oliko yhteiskunta vakaa, jos yksi kaunokirjallinen teos järkytti sitä. Salaman romaanin vastaanotto, esimerkiksi Margit Borg-Sundmanin (kok.) kysymys hallitukselle 17.12.1964, oikeusministeriön käynnistämät toimenpiteet ja Salaman ehdollinen vankeustuomio kuvastivat julkisen esiintymisen ja oikeistolaisten siveysodotusten yhteentörmäystä. Hieman vastaavasti Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* oli vuonna 1954 nostattanut reaktioita kansallis-oikeistolaisissa piireissä, ja Paavo Rintalan vuonna 1963 ilmestynyt *Sissiluutnantti* oli huomioitu useamman kymmenen kenraalin julkilausumalla sodan-aikaisen upseeriston ja lottien kunnian häpäisystä.²⁸⁹

Koulujärjestelmän kokonaisuudistus nousi hallituksen asialistalle edellä kuvatun poliittisesti kiihkeän, sivistysjärjestelmien, kansallisten historiakuvien ja ”suomalaisen elämänmuodon” murroksen aikana. Itsenäistymisen 50-vuotisjuhlan edellä 12.11.1967 *Uuden Suomen* pääkirjoitus edusti perinteisen oikeiston tulokulmaa tähän prosessiin. Lehden mukaan kansallisen historiakuvan ”politisoiminen” kytkeytyi vasemmiston vaalivoittoon vuonna 1966. Sen jälkeen yhteiskuntatieteilijät olivat osallistuneet ”äänekkäästi vasemmiston kuoroon” ja historian tarkoitushakuiseen muokkaukseen. Lehti arvosteli Yleisradiota esiintymisestä ”Suomen historian ylimmäisenä tulkitsijana kansalle” ja viittasi uudensuomalaisuuden ”puolueellisiin” ja tosiasioita hämääviin 1918-kuvauksiin. Pääkirjoituksen mukaan suomalaisten historiatietoisuus oli alkanut kärsiä Väinö Linnan filosofiasta ja ”hämmästyttävän” pintapuolisesta tulkinnasta. Tämä kulttuurielämän taistelu elävöitti myös koulu-uudistuksen rintamalinjoja ja kamppailua yksityisoppikoulujen itsenäisyyden puolesta.

²⁸⁷ Martti Häikiö, Suomen lähihistoria. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Oppimateriaaleja 10, 1991, 58.

²⁸⁸ Tytti Isohookana-Asunmaa, Yhteinen hyvä – paras hyvä. Kerttu Saalastin elämäkerta. Kerttu Saalasti säätiö 2008, 190.

²⁸⁹ Virtanen 2001, 273; Suominen 1997, 159.

2.6. Vasemmistolaista koulutoimintaa porvarillisessa koululaitoksessa

Koululaitoksen uudistaminen lähensi -1950luvulta lähtien vasemmistoa, ja tämä näkyi osittaisuudistuksissa, vuoden 1957 kansakoululaissa, kouluohjelmakomiteassa ja vuoden 1963 peruskouluponnessa. Molemmat vasemmistopuolueet perustelivat koulu-uudistusta vuosisadan alun oppivelvollisuus- ja pohjakoulureformin hengessä luokkayhteiskunnan hävittämisellä ja mahdollisuuksien tasa-arvolla. *Uuden Suomen* pääkirjoitus 22.5.1966 taas puolusti vanhan järjestelmän säilyttämistä sillä, että yhtenäiskoulua ajettiin yhteiskunnallisilla näkökohdilla ja ”miltei ainoana esimerkkinä” käytettiin ”Ruotsin uutta koulujärjestelmää”, josta oli ”varsin ristiriitaisia tietoja.” Kirjoituksen mukaan Suomi ja Ruotsi olivat kallistuneet vasemmalle ja siten joutuneet koulutuspolitiikassa ideologioiden vietäviksi.

Ruotsissa valtiopäivät päättivät yhtenäiskoulukokeilusta vuonna 1950. Sen pohjalta laadittu lakiehdotus hyväksyttiin 23.5.1962. Tästä päätöksestä keskusteltiin myös Suomen eduskunnassa peruskouluponnen yhteydessä. Samoin kuin Suomessa myös Ruotsissa debatoitiin vanhempien kouluvalinnasta, ja vuonna 1959 Ruotsin kouluylivaltion pääjohtaja Nils Gustav Rosén (1907–1993) arvioi, ettei vuoden 1950 ponsi olisi ollut yhtenäiskoulupäätös, sillä ”[o]ppilaan vapaudesta valita, valita vaikka väärin, pidämme kuitenkin tarkasti kiinni”.²⁹⁰ Vastaava keskustelu rintamalinjoinen voimistui myös Suomessa vuoden 1963 ponnen ja peruskoulun myöhemmän toimeenpanon aikaan.

Yhteiskunnan perinteisten instituutioiden hitaasta kallistumasta vasemmalle kertoi vuonna 1964 perustettu Kasvatusalan sosialidemokraattinen yhdistys (KSY). Vasemmistopuolueet olivat taistelleet koulu-uudistuksen puolesta eduskunnassa, sivistysvaliokunnassa, suuressa valiokunnassa ja kouluohjelmakomiteassa 1950- ja 1960-lukujen taitteessa, mutta varsinainen koulutuspoliittinen järjestötoiminta aktivoitui myöhään. KSY:n toiminta oli alkanut Sosialistisen Internationaalisen apujärjestön, Sosialidemokraattisten Kasvattajien Kansainvälisen Unionin aloitteesta. Ennen yhdistyksen perustamista pääkaupunkiseudulla oli vaikuttanut rekisteröimätön ja väljästi vasemmistolainen ”Koulukerho-62”, jonka keskustelutilaisuudet olivat kiinnostaneet sosialidemokraattisesti ajattelevia opettajia.²⁹¹

Tuskin oli sattumaa, että järjestön perustamisen idea tuli kansainväliseltä yhteistyöjärjestöltä. Koulu-uudistus oli kansainvälinen ilmiö, ja Oittisen kouluohjelmakomitea oli seurannut englantilaista, yhdysvaltalaisista, ruotsalaista ja

²⁹⁰ Eripainos Opettajain Lehestä numerot 44 ja 45 1959. Kouluylivaltion pääjohtaja, Nils Gustav Rosén. Koulunuudistus Ruotsissa. Jussi Saukkosen arkisto. k49. KA.

²⁹¹ Kasvattajain Sos.dem. yhdistyksen perustamisen syitä. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

neuvostoliittolaista koulukeskustelua. KSY:stä muodostui väylä näiden kansainvälisten kokemusten välittämiseksi Suomeen. Vuonna 1961 SDP:n edustajina Sosialidemokraattisten Kasvattajien Kansainvälisen Unionin vuosikongressiin osallistuivat opettajat Mirjam Valkama ja Inkeri Airola. KSY oli sitoutunut yhtenäisen peruskoulun toteutumiseen, ja sen piirissä tulkittiin, että oikeisto yritti pakottaa lainsäädäntöhankkeet yksityisoppikouluille mieluisiksi. Yhdistyksen johtokunta katsoi SKDL:n poliitikkojen tavoin, että koululaitoksen henki oli oikeistolainen.²⁹²

KSY:n toiminta kertoi vasemmistolaisen koulujärjestötoiminnan hitaasta käynnistymisestä. Anjalan kunnanvaltuuston puheenjohtaja Simo Salakka piti 13.2.1965 KSY:n aktivoitumista murroksellisena, koska ”toistakymmentä vuotta mukana aktiivisesti olevana on usein tullut yhdistyksen puuttuminen opettajia yhdistävänä siteenä kipeänä esille”.²⁹³ Koululaitoksen poliittisia jakolinjoja kuvasi se, että KSY:n kokoukseen 17.1.1965 Helsingissä osallistui 27 kansakoulun, kansalaiskoulun ja ammattikoulun opettajaa, ja vain osalla oli puoluetusta. Suunta näytti kuitenkin myönteiseltä aiempaan nähden, minkä vuoksi järjestö luotti joidenkin opettajien suostuvan jopa eduskuntavaaliehdokkaiksi²⁹⁴. Opettajakunnan jakautuminen peruskoulukysymyksessä tarjosi vasemmistolle mahdollisuuksia kannatuksen laajentamiseksi.

SYT:n aktivismi antaa merkkejä siitä, että 1960-luvun koulumaailma oli haasteellinen ympäristö edellä kuvatulle vasemmistolaiselle järjestötoiminnalle. Valtaosa KSY:n 161 jäsenestä (1965) asui Etelä-Suomessa²⁹⁵, ja vuonna 1966 jäseniä oli jo 202²⁹⁶. Kun vasemmistolaisuus oli nouseva suuntaus, vanha järjestelmä ja sen henki olivat helposti esitettävissä epäpoliittisina. Tällaista politiikan retorista irrottamista ilmiselvästi poliittisista asioista on myös pidetty eräänä keskeisenä poliittisen hallinnan muotona²⁹⁷. Kouluohjelmakomiteassa tulivat selvästi esille ne ristiriidat, jotka tarjosivat edellytyksiä vasemmiston yhteisen kannan selventämiselle. Tätä koulutus- ja yhteiskuntapoliittista yhtenäisyyttä vahvistivat 1960-luvun ensipuoliskon oikeistohallitukset, joiden aikana koulu-uudistus eteni vaivalloisesti. Matti Klinge on myös esittänyt huomionarvoisen muistikuvan ”oikeistolais-uus-

²⁹² Sos.dem. puoluetoimikunnalle 23.2.1967. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

²⁹³ Kirje yhdistykselle Simo Salakka (os. Ummeljoki), kunnanvaltuuston puheenjohtaja Anjalasta. 13.2.1965. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

²⁹⁴ Kasvatustyöntekijäin sos.dem. yhdistyksen Hämeenlinnan kokoukseen 17.1.1965 osallistui 27 osanottajaa Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA; Olavi Selkokari, työväenopiston rehtori, lähetti 11.1.1965 tiedot Turun eteläisen vaalipiirin alueella toimivien opettajien ja kasvatustyöntekijöiden luettelon. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

²⁹⁵ Yhdistyksen toimintakertomus 1965. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

²⁹⁶ Yhdistyksen toimintakertomus 1966. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

²⁹⁷ Carol Bacchi, *Analysing Policy: What's the problem represented to be?* Pearson, Australia 2009, 253–254.

nationalistisen” virtauksen voimistumisesta ajan vasemmistolaisuutta ja Kekkonen linjaa vastaan²⁹⁸.

2.7. Vuoden 1966 sisäpolitiikan käänne

Antero Jyränki on kirjoittanut, että vaikka 1960-luvun Suomesta on monta tulkintaa, kaikki korostavat kansainvälistä, Yhdysvalloista ja Länsi-Euroopasta television sekä vaihto-opiskelun levittämää ”60-luvun henkeä”.²⁹⁹ Viimeistään vuoden 1966 eduskuntavaalit löivät leimansa 1960-lukuun, sillä vasemmisto sai enemmistön ja SKDL:n 18-vuotinen hallituspaitsio päättyi. Vaalien tulos ei kuitenkaan poikennut siitä, mikä SDP:lle oli ollut normaalia vuosina 1945–1958³⁰⁰. SKDL taas menetti vuoden 1962 vaaleihin nähden vain parituhatta ääntä, mutta epäsuotuisan vaaliliiton seurauksena hävisi kuusi paikkaa³⁰¹. Käänteen murroksellisuus perustui vasemmiston hallitusyhteistyölle, jota taustoitti SKP:n puoluejohdon muutokset. Kokoomuksen osalta vuoden 1966 vaaleissa menestyi jyrkän linjan oikeisto, erityisesti äänikuningas Raimo Ilaskivi³⁰², joka vierasti ”sosiologisempaa” ristiriitojen sovittelua.

Seikko Eskolan mukaan 1950- ja 1960-luvuista on jäänyt elämään kuva edellisestä harmaana ja jälkimmäisestä radikaalina³⁰³. Vaikka radikaali 1960-luku on ilmislvä karikatyyri, käännteentekevyyttä oli siinä, että ”perinteiset” arvot kyseenalaistuvat siellä, missä ne olivat hallitsevina³⁰⁴. Tässä prosessissa syntyi uudenlaista uskoa lainsäädäntötein toteutettavasta sosialismista, mihin liittyen Jyränki on korostanut, että nuorvasemmisto alkoi kaavailla ja rakentaa yhteistyöohjelmaa koko vasemmistolle³⁰⁵. Vasemmiston tavoitellessa valtaa reformipolitiikan toteuttamiseksi työväenliikkeen sisäinen etusijakilpa sai uudenlaisia muotoja. Oikeistohallitusten jälkeen vasemmistoyhteistyötä pidettiin eduskunnan paikkaluvun pohjalta edellytyksenä yhteiskunnan muuttamiselle, ja siihen liittyen Seikko Eskola on määritellyt, että ennen SKDL:n nousua hallitukseen ”[k]ansa saattoi hengittää vapaammin”.³⁰⁶

²⁹⁸ Klinge 2014, 204.

²⁹⁹ Jyränki 2009, 178.

³⁰⁰ Vares 2008, 487.

³⁰¹ Risto Sänkiäho, Vaalitahtumien tarkastelua. *Politiikka* 2/1966. Valtiotieteellinen yhdistys, 100–103. SKDL:n menetykset johtuivat epäedullisesta vaaliliitosta TPSL:n kanssa.

³⁰² Vesa Vares, Kaksi askelta edellä. *Kokoomuksen Nuorten Liiton historia 1928–96*. KNL ry. WSOY 1999, 69.

³⁰³ Seikko Eskola, 1950-luku VAL:n taustana. Teoksessa: *Vapauden valli. Näkökulmia Vapauden Akateemisen Liiton vaiheisiin 1950–68*. Toim. Seppo Myllyniemi ja Jyrki Vesikansa. *Vapauden Akateeminen Liitto* ry. 2010, 25–30.

³⁰⁴ Pasi Sahlberg, Suomalaisen koulun menestystarina. Ja mitä muut voivat siitä oppia. *Into Kustannus Oy, Helsinki* 2015, 34.

³⁰⁵ Jyränki 2009, 154.

³⁰⁶ Eskola 2010, 25–30.

Jukka Tarkka on luonnehtinut uusvasemmistolaisuutta reaktioksi mahtipontiselle isänmaallisuudelle ja porvarillisuudelle³⁰⁷. Hallintokoneisto oli vahvasti ei-vasemmistolaista. Pääosin virkamiehet olivat säilyneet viroissaan itsenäisen Suomen poliittisissa käänteissä, ja esimerkiksi vuoden 1945 jälkeen kommunistit epäonnistuivat virkamiesten pysyvyyssäännösten heikentämisessä. Luja hallintorakenne ja presidentin mahtiasema pysäyttivät ”uuden suunnan”.³⁰⁸ Tämä pysyvyys alkoi näkyvästi purkautua vasta 1960-luvulla, jolloin poliittisesti tärkeisiin hallintoasemiin yleni myös vasemmistolaisia. Käännä huomioitiin SYT:ssa esimerkiksi toteamalla, ettei tiedotusvälineisiin ollut riittävästi tarjolla ”[p]äteviä, kouluttuja ja oikein ajattelevia toimittajia”.³⁰⁹ Pitkä oppositioaika varjosti laitasemmistön asemia, kunnes vuoden 1966 sisäpolitiikan käänne tarjosi valtioneuvostosta käsin nimityspoliittisia mahdollisuuksia, joita myös hyödynnettiin. Toisaalta vasemmiston reformipolitiikkaa rasittivat porvarihallituksen jälkeensä jättämät valtiontaloudelliset vaikeudet³¹⁰.

Yleispoliittinen suunnanmuutos lähti myös SDP:n sisältä, kun vuoden 1963 puoluekokouksessa Rafael Paasio valittiin puheenjohtajaksi. Oikeistosiiven edustajat Väinö Leskinen ja Väinö Tanner äänestettiin puoluejohdon ulkopuolelle, mikä loi pohjaa tiiviimmälle vasemmistoyhteistyölle, vaikka merkittäviä oikeistososialidemokraatteja jäikin puolueen varapuheenjohtajaksi ja puoluesihteeriksi. SKP:n johtajavaihdokset ja vasemmiston yhteinen oppositiopolitiikka porvarihallitusten aikana olivat yhteisen hallituspolitiikan taustalla. SDP:n puolelta ratkaisevana tekijänä oli ollut Mauno Koiviston pyrkimys pohjustaa SKDL:n hallitusasemaa syksystä 1964 lähtien.³¹¹ SDP:n eduskuntaryhmän puheenjohtaja Veikko Kokkola ilmaisi tämän linjan osuvasti: ”kommunistien mukaantulossa hallitukseen ei pidä nähdä romahduksen uhkaa länsimaiselle demokratiakäsitykselle rakentuvaa, lujaksi vakiintunutta yhteiskuntajärjestystämme kohtaan”.³¹² Puoluesihteeriksi Erkki Raatikainen totesi samasta asiasta vuoden 1969 puoluekokouksessa, ettei SDP yksin toteuttaisi merkittäviä sosiaalireformeja. Tähän kansanedustaja Antti-Veikko Perheentupa jatkoi, että vasemmistoyhteistyö oli välttämätöntä, ”jos aiomme vakavasti toteuttaa sosialidemokratiaa”.³¹³

³⁰⁷ Tarkka 2002, 74.

³⁰⁸ Tiihonen 1991, 72–74

³⁰⁹ Vapaan kasvatuksen säätiö. EST:tä koskevassa kysymyksessä. 22.3.1976. k10. SYTa. KA. (Paperiin oli sanamuodoista kirjoitettu tussilla ”Sinisalo pelleksi”).

³¹⁰ Risto Sänkiaho, Vaalitapahtumien tarkastelua. *Politiikka* 2/1966. Valtiotieteellinen yhdistys, 100–103.

³¹¹ Jukka Paastela, Kuinka Suomen Kommunistisesta Puolueesta tuli hallituspuolue vuonna 1966. *Politiikka* 2/1990, 102–111.

³¹² Otteita vasemmiston vappupuheista. *US* 3.5.1966.

³¹³ Pöytäkirja Suomen sosialidemokraattisen puolueen XXVIII puoluekokouksesta 1969. Julkaisija: SDP:n puoluetoimikunta, 45, 52.

Vasemmistoyhteistyön syntyminen merkitsi taitekohtaa. Työnantajajohtaja Juhani Kivelän muistikuvien mukaan antikommunistisesta toiminnasta innostunut Arvo Poika Tuominen (sos.dem.) olisi vuoden 1956 yleislakon aikana todennut neuvokkaasti: ”Katsokaa tuossa marssivat työväen yhteisrintamassa suomalaiset sosialidemokraatit ja vallankumoukselliset kommunistit. Seuraavien vuosien työ on erottanut yhteen liittyneet joukot.”³¹⁴ Sisäpolitiikan käänne ja uusvasemmisto väljensivät tällaista ”vaaran vuosien” hengen jaottelua. SYT taas yritti erilaisin operaatioin säilyttää tämän taistelusetelman vuoden 1966 vaaleissa³¹⁵. Oikeistolaisen antikommunismien intressissä oli esittää suomalainen kommunismi perinteisen propagandan mukaisesti vaarallisena, hallitukseen kelpaamattomana, uudistuskyyvyyttömänä ja epäisänmaallisena voimana.

Oikeistopiireissä ymmärrettiin, että vasemmistopolitiikan voima riippui työväenliikkeen yhtenäisyydestä. Kommunismista varoittamalla yritettiin torjua laajempaa ”vasemmistovaaraa”. *Helsingin Sanomat* esitteli 1.3.1966 RKP:n puheenjohtajan, professori Lars Erik Taxellin ajatuksia otsikolla ”Sosialistinen enemmistö vaaraksi yhteiskunnalle”. Taxellin mielestä ”[v]asemmistoenemmistö eduskunnassa olisi vaarallinen sen vuoksi, että voisi syntyä vasemmistoryhmien välinen yhteistyö – ehkä hallitustasolla, jonka seurauksena olisi poliittisen elämän ja talouselämän radikalisoituminen”. Taxell viittasi juuri vasemmistoon ja ”sosialidemokraattien lausuntoihin”, jotka todistivat mahdollisuudesta, ”että syntyy hyvin läheinen vasemmistoyhteistyö”. Lehden pääkirjoitus 13.3.1966 julisti vaalien edellä samaa uhkakuvaa: ”Kommunistit tietenkin tekevät kaikkensa tämän päämääränsä saavuttamiseksi... Mutta juuri tästä asiasta on ensi sunnuntain ja maaliskuun vaaleissa kysymys, ja sen takia äänestäminen on jokaisen äänioikeutetun velvollisuus.”

Jotta äänestäjille syntyisi sopiva vaikutelma, *Helsingin Sanomat* julkaisi ennen vaaleja kokonaisen aukeaman referaatin yhdysvaltalaisutkija James Billingtonin raportista ”Suomessa vaikuttavasta kommunismista”. Katsaus noudatti oikeiston kuvaa kulttuurielämästä ja sekavan ilmapiirin merkityksestä suomalaisen kommunismin taustalla: ”Kauan hellityn suomalaisen sankaruuden epäluuloinen uudelleenarviointi on tullut älykkääksi muodiksi mm. sellaisten kirjojen välityksellä kuin Hyvästi kansallisromantiikka, Kansallinen realismi ja kolmas osa suomalaista romaanieeposta Täällä Pohjantähden alla.” Kirjoitus taustoitti kommunismin uhkaa 1960-luvun kirjasodilla, historiakuvan muuttumisella ja vakiintuneiden instituutioiden arvostelulla. Hieman vastaava keskustelu historia- ja sosiaalitieteiden kumouksellisesta ja traditioita hävittävästä vaikutuksesta oli yhdysvaltalaisissa

³¹⁴ Juhani Kivelä, VAL ja yleislakko. Teoksessa: Vapauden valli. Näkökulmia Vapauden Akateemisen Liiton vaiheisiin 1950–68. Toim. Seppo Myllyniemi ja Jyrki Vesikansa. Vapauden Akateeminen Liitto ry. 2010, 53–61.

³¹⁵ Muistio Klassillisesta toiminnasta 2.10.1965. k10. SYTa. KA.

konservatiivipiireissä yleinen³¹⁶. Antti Eskola onkin tulkinnut, että suomalaisen sosiologian arvonnousu liittyi 1960-luvun poliittisiin taisteluihin³¹⁷.

Vaalien edellä ja jälkeen suomalaisen kommunismin historiasta etsittiin perusteita eristämiseksi³¹⁸. Juuri ennen vaaleja 19.3.1966 *Helsingin Sanomat* ohjeisti äänestäjiä: ”Jos antaa äänen kommunisteille, se merkitsee, että haluan tämän nykyisen suomalaisen demokraattisen järjestelmän muutettavaksi yhden puolueen diktatuuriksi.” Tällaiset näköalat hallitsivat porvarillista sanomalehtijulkisuutta keväällä 1966. Kommunismi ja vasemmistoyhteistyö olivat konfrontaatiota kannattavalle oikeistolle yhteiskunnallisesti vahingollisia voimia, jotka myrkyttivät ”suomalaista elämänmuotoa”. Tämä lähtökohta oli tärkeä myös oikeistolaisen kouluväen peruskoulukritiikille ja yksityisten oppikoulujen puolustamiselle.

1950-lukulainen antikommunistinen ajattelu oli vaikeasti sovitettavissa 1960-luvun yhteiskunnalliseen ja poliittiseen murrokseen: koululaitoksen laajeneminen oli madaltanut luokkarajoja ja yhteiskunta kallistui vasemmalle. Sellainen oikeistolainen ajattelutapa marginalisoitui, joka oli vielä vuonna 1954 kantavana teemanäkökulmana Kokoomuksen *Pro Finlandia* -pienpainatteessa: ”Ensisijainen vaara maamme itsenäisyydelle on siirtynyt rajojemme ulkopuolelta kansalaistemme keskuuteen. Sen sillanpääasemina ovat ihmiset, jotka poliittisessa sokeudessaan äänestävät SKDL:ää.”³¹⁹ Kun sosiaali- ja verovaltio laajeni eduskunnan oikeistoenemmistöstä huolimatta, perinteinen oikeisto katsoi myös osan kokoomusväestä luisuvan kohti harhaoppisuutta. Vaalien jälkeen *Uuden Suomen* pääkirjoitus varoitti 8.5.1966 eduskuntaa kasvattamasta julkisia menoja, joita oli ”kaikenlaisten uudistusten ja parannusten tekemisen innossa” jo lisätty.

Kokoomuksen päiväämätön *Vapauden puolesta* -muistio huomioi, että kommunismin yhteiskuntakelpoisuus lähensi vasemmistoa. Muistion mukaan SKDL:n ”kannattajien selvä enemmistö vastusti vieraan valtion puuttumista Suomen oloihin tai diktatuurijärjestelmän perustamista maahamme.” Tämä havainto oli ilmiselvästi antikommunistisen, neuvostovaikutusta korostavan propagandan taustalla. Lisäk-

³¹⁶ Hartman 2008, 126–132.

³¹⁷ Antti Eskola, Yhteisiä asioita. Kirjayhtymä, Helsinki 1972, 20; Erik Allardt, Konflikti- ja yhteisyysteoriat: kehitystä jarruttava erottelu? Poliitiikka. Valtiotieteellinen Yhdistys, 4/1968, 135–148; Virtanen 2001, 241, 246.

³¹⁸ Tämän muutoksen kompromettoimiseksi SYT organisoii historian tutkimusta. SKP:n uudistuminen oli keskeinen teema propagandassa. Nimimerkki C. E. Nymanin kirjoittamassa teoksessa ”Onko kommunistinen liike maassamme muuttumassa?” (SYT, 1968) luotiin kuva, että yhteistyöllä SKP pyrki vain kontrolloimaan muita ryhmiä. Kirja lähti avoimesti siitä, että SKP:n lähihistorian selvittäminen kansalaisille heikentäisi puoluejohdon asemaa ”niin keskus- kuin piiritasollakin.” Teoksen ilmeisenä motiivina oli hajaannuksen lietsominen, ja faktat perustuivat ”muuan SKP:n sihteeristön jäsenen” kertomuksiin. Tällaisella tarinoimisella SKP:n vaiheet kuvattiin petosten sarjana, jonka puoluejohto taitavasti piilotti julkisista kannanotoista ja ohjelmista.

³¹⁹ Pro Finlandia. Suomen puolesta. Kansallinen Kokoomus. Painotoimi, Helsinki 1954. Tekijän hallussa.

si muistio tiivistä, että ”Skdl:n kannatuksen vähentäminen saattoi olla paljon vaikeampaa sen jälkeen, kun yhä useampi Suomessa käsittää Skdl:n `yhteiskuntakelpoiseksi` liikkeeksi, jossa ei ole mitään varottavaa”³²⁰. 1960-luvulla laitavasemmiston asema kehittyi kuitenkin päinvastaiseen suuntaan. Myös SYT:n analyysissä vuoden 1966 hallitusratkaisusta oli korostettu, että asemallaan SKDL antaisi julkisuuteen ”menneisyydestään vapautuneen demokraattisen puolueen kuvan.” Tämä taas muodostaisi uuden ongelman, kommunistien harhauttaman tavallisen suomalaisen.³²¹ Siksi SYT:n mukaan SKDL:n tavoitteet ”saada hallitusyhteistyöstä poliittista hyötyä” oli estettävä³²². SYT:n näkökulmasta kommunismin vahvistuminen ja SKDL:n hallitusvastuu palvelivat samalla ”vasemmistoryhmittymien kehittymistä SDP:ssä ja keskustapuolueessa.”³²³ Sosiaali- ja verovaltion vastaista lähtökohtaa kuvaasi SYT-väen määritelmä, että kommunistit ja heidän liittolaisensa olivat uhka ”vapaalle yksityisomistukselle”, joka oli yksi ”yhteiskunnallisen vapauden ja yksilön vapauden tärkeimmistä perustekijöistä.”³²⁴

Kun Pekka Kuusi ja Väinö Leskinen ilmaisivat kannattavansa vasemmistoyhteistyötä, Matti Virkkunen (kok.) tulkitsti, että ”Sdp ryhtyi kilpajuoksuun kommunistipuolueen kanssa.”³²⁵ Virkkunen vaati ”vaaran vuosien” hengessä selvyyttä, olivatko ”keskustapuolue ja sosialidemokraattinen puolue valmiit sallimaan omien maailmankatsomuksellisten periaatteiden murentamisen pala palalta.”³²⁶ Keskustapuolueen puheenjohtaja Johannes Virolainen taas katsoi sovittelivamman linjan mukaisesti, että vasemmiston oli saatava kokeilla vaihtoehtoaan³²⁷. Ajautuminen oppositioon ja Virkkusen presidentinvaalikampanja muuttivat Kokoomuksen yleiskuvaa oikeistolaisemmaksi³²⁸. Perinteisen oikeiston jyrkkyys antoi kuvan, ettei vasemmistolla ollut asiaa hallintokoneistoon tai sanavaltaa yliopistojen, koululaitoksen, maanpuolustuksen, evankelis-luterilaisen kirkon tai oikeuslaitoksen suhteen, vaan näitä instituutioita suojasivat epäpoliittinen ”suomalainen elämänmuoto”, pyhät perustuslait ja ei-vasemmistolainen asiantuntemus.

Vasemmistoyhteistyön torjumisen ajatus oli keskeistä SYT:n toiminnassa vuonna 1966. SYT:n rahoitus lestadiolaiselle herätysliikkeelle vaalien edellä kertoo täs-

³²⁰ Kommunismi Suomessa. Paperiin kirjoitettu lyijykynällä: ”Vapauden puolesta” vaalikampanja. Aihe: ”Kommunismi Suomessa. Synty, kannatus, kannattajat, vähentäminen. Kansio päätyntä tekijän haltuun Juhani Paasivirran kokoelmista.

³²¹ Dokumentti ”Alkuasetelma” 1960-luvun lopulta. k6. SYTa. KA.

³²² SYT:n toimintasuunnitelma vuodelle 1968. k10. SYTa. KA

³²³ SYT:n valtuuskunnan 16.6.1971 kokouksen pöytäkirja. Valtuuskunnan jäsen, kansleri Eino Saari selosti tilannetta. k6. SYTa. KA.

³²⁴ SYT:n valtuuskunnan 12.12.1966 pitämän varsinaisen syyskokouksen pöytäkirja. k6. SYTa. KA.

³²⁵ HS 2.11.1967.

³²⁶ US 16.11.1967.

³²⁷ HS 23.3.1966.

³²⁸ Smolander 2000, 222.

tä lähtökohdasta. Tuen kohde oli Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys ry, jonka johtajat Eino Kimpimäki ja Eino Vaherjoki kirjoittivat SYT:n toiminnanjohtaja Osmo Kupiaiselle 12.2.1965 porvarillisesta talousjärjestelmästä uhkaavasta vasemmistoenemmistön mahdollisuudesta. Tämän katsottiin johtuvan siitä, että sosialidemokraatit olivat ”julkisesti siirtyneet kommunistien liepeille”. Lestadiolaisten yhdistys työskenteli 300 maallikkosaarnaajan ja 50 papin voimin, ja mukana oli myös helluntailaisia, evankelisia, rukoilevaisia ja heränneitä, jotka ”lupasivat edessä olevissa vaaleissa isänmaan asian takia uhrata ajastaan ja toimia kansalaisten innostamiseksi vaaleihin äänestämään ei vasemmistolaisia, siis ei ateistisia puolueita.” SYT:n eli rahoittajan näkökulmasta herätysliikkeen toimintaa tosin vaivasi dokumenttien puute, kun kärkeä vaikuttaja, kansanedustaja Artturi Jämsén (kesk.) oli polttanut aineistoja Suomen marsalkan 100-vuotissyntymäpäivänä ja heittänyt tuhkat pellolle. Hän myös yritti 1.9.1965 taivutella Virolaista jyrkempään linjaan suhteessa vasemmistoon.³²⁹

1960-luvun lopulla yhteiskunnan kallistuma vasemmalle siirsi Kokoomuksen oppositioon, jossa se jäi eristyksiin valtioneuvoston nimityspoliittisesta vallasta ja asiantuntijakoneistosta³³⁰. Riippuen siitä, mihin poliittiseen ryhmään kuului, sisäpolitiikan käänne joko avasi tai supisti mahdollisuuksia. Oikeistopiireissä melko yleisesti koettiin, että valtiollinen valta siirtyi ideologisemman ja poliittisemmän puoluerintaman käsiin. Tästä näkökulmasta vasemmistokallistuma koettiin poikkeuksellisen radikaaliksi ja ideologiseksi. Vaikka poliittiset ristiriidat ja kulttuurielämän taistelut nousivat kotimaisista tekijöistä, lännestä tulleet Vietnamin sodan vastustus ja campusradikalismi antoivat nuorvasemmiston protestille kansainvälistä ulottuvuutta. Oikeistohenkistä vasta-aktivismia Turussa organisoanut historian tutkija Pentti Airas lähetti 6.9.1966 SYT:n toiminnanjohtaja Osmo Kupiaiselle kirjeen, joka kertoi tästä käsityksestä: ”Se että NL muuttuu vapaammaksi merkitsee oikeastaan suurempaa vaaraa, kun samalla USA:n suosio laskee... Radikaalit ovat saaneet tärkeitä asemia.”³³¹

³²⁹ Suomen Rauhanyhdistysten Keskusyhdistys ry:n kirje SYT:n toiminnanjohtaja Osmo Kupiaiselle 12.2.1965. k14. SYTa. KA; Artturi Jämsén kirjoitti toiminnanjohtaja Kupiaiselle 5.6.1967; ks. myös Isohookana-Asunmaa 2006, 148–152.

³³⁰ Parlamentaarisen opposition toiminta 1970. Kansallinen Kokoomus. Tekijän hallussa. Kokoomuksen oppositiopolitiikkaa pohdittiin länsisaksalaisen valtiotieteilijän Norbert Gehringin artikkelin pohjalta.

³³¹ Pentti Airas Osmo Kupiaiselle 6.9.1966. Hh 158. SYTa. KA.

3. PERUSKOULUN LÄPIMURTO

3.1. Peruskouluponsi

Peruskoulu-uudistus eli laki koulujärjestelmän perusteista hyväksyttiin eduskunnassa keväällä 1968. Vaikka peruskoulun ratkaisevat linjaukset oli tehty ennen eduskunnan päätöstä³³², laki toteutui muodossa, jonka voidaan katsoa edellyttäneen vasemmiston vaalivoittoa vuonna 1966³³³. Oppikoululaitoksen uudistamista oli ennakoitunut suunnittelu- ja kokeilutoiminta vuodesta 1960 lähtien³³⁴ sekä oppikoulunkäynnin yleistyminen³³⁵. Reformin keskeisenä tavoitteena oli koulutusmahdollisuuksien tasaaminen³³⁶. Eduskunnassa oikeisto tulkitsi, että uudistus olisi pitänyt toteuttaa pitkälti vanhan järjestelmän puitteissa.

Peruskoulupäätökset osoittavat, että koulu-uudistuksesta vallitsi suuria erimielisyyksiä. Eduskunnan selvä enemmistö halusi kunnallisen yhtenäiskoulun, jota oli ideologisesti ja käytännössä vaikea sovittaa yksityisoppikoululaitokseen. Esimerkiksi Reino Oittinen (sos.dem.) katsoi, että yksityiset oppikoulut ylläpitivät luokka-

³³² Itälä 2005, 47–53.

³³³ Ks. Ahonen 2003, 109.

³³⁴ Kimmo Tanntu, Peruskoulusta yhtenäiseen perusopetukseen. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005, 108–114.

³³⁵ Nurmi 1989, 52.

³³⁶ Ahonen 2003, 114.

yhteiskuntaa, koska ne edellyttivät vanhempien varojen käyttöä. Oittisen mukaan yksityisten oppikoulujen tukeminen hyödytti lähinnä parempiosaisten perheiden jälkeläisiä.³³⁷ Yksityisoppikoulujen varaan ei Oittisen mukaan rakennettaisi yhtäläiset opiskelumahdollisuudet turvaavia olosuhteita: ”Ei kai voitane pitää järkevänä, että valtio kokoaisi koulujen omistajille rakennusten kuoletusten maksamisen avulla valtion avustuksesta kymmenien, jopa satojen miljoonien markkojen omaisuuden, joka tietyissä tilanteissa saattaa joutua täysin yksityisten hyödyksi, kuten on eräissä – tosin harvoissa – tapauksissa käynyt”.³³⁸

Ponsiesitykseen vaikuttivat pitkään valmisteilla olleet yhtenäiskouluhankkeet, kouluohjelmakomitea, Ruotsin koululait ja käsitys koulu-uudistuksen kiireellisyydestä. Kansanedustaja Anna-Liisa Tiekso (kd.) katsoi *Kommunistissa* (1/1962), että hiljalleen puolue toisensa jälkeen oli tullut peruskoulun taakse. Hänen mukaansa kaikki kannattivat jonkinlaista opetusolojen uudistusta, mutta ”vanhoillinen suuntaus” vaati sitä perinteisen järjestelmän puitteissa. Tämä oli vedenjakajakysymys. Tiekson mielestä koulujärjestelmän laajentamisen ohella myös opettajankoulutus oli uudistettava, sillä muuten ”ei voi olla puhuttakaan siitä, että kykenisimme menestymään kansainvälisessä kilpailussa”. Tiekson mukaan koululaitosta ei voitu laajentaa yksityisoppikoulujen valtionapua lisäämällä, vaan Oittisen tavoin hän uskoi, että vain kunnallinen yhtenäiskoulu takaisi mahdollisuudet sivistystarpeiden tyydyttämiseen kunkin ”taipumustensa ja harrastustensa mukaan”.

Vasemmiston näkökulmasta uuden koulujärjestelmän rakentaminen edellytti kajoamista yksityiseen omistukseen. Tiekso oli kirjoittanut *Kommunistissa* (2/1960), että kouluohjelmakomitean mietintö viitoitti kohti ”suurta demokraattista uudistusta”. Yhtenäiskoulua vastusti hänen mukaansa vain äärimmäinen oikeisto, joka ei hyväksynyt sitä, että päästäisiin ”kokonaan koulujen yksityisomistuksesta”. Myös Oittisen lähtökohtana oli, ettei uutta koululaitosta rakennettaisi ”vanhentuneeseen” yhteiskuntamuotoon³³⁹. Peruskoulu nousi hallituksen työlistalle vasta vuoden 1966 jälkeen, sillä vuoden 1962 vaaleissa eduskunta muuttui oikeisto-enemmistöiseksi ja maahan muodostettiin Ahti Karjalaisen (kesk.) porvarihallitus. Valtioneuvoston 28.3.1963 asettama ministerivaliokunta suhtautui skeptisesti koulu-uudistukseen³⁴⁰. Koska eduskunnassa koulu-uudistusta kannatti kuitenkin enemmistö, konkreettiset toimet jäivät sivistysvaliokunnan ja eduskuntaryhmien varaan³⁴¹.

³³⁷ Oittinen 1972, 14.

³³⁸ Oittinen 1972, 57.

³³⁹ Oittinen 1972, 61.

³⁴⁰ Antti Lappalainen, *Kamppailu peruskoulusta*. Opettajien Kustannus Oy 1985, 40–42.

³⁴¹ Nurmi 1989, 92.

Sivistysvaliokunnan vasemmisto- ja keskustaryhmät päätyivät muotoilemaan ponnin seuraavanlaiseksi: ”Eduskunta esittää toivomuksen, että hallitus ryhtyisi kiireellisesti toimenpiteisiin peruskoulumme uudistamiseksi yhtenäiskouluperiaatteen mukaisesti ottaen huomioon kouluohjelmakomitean vuonna 1959 valmistuneen mietinnön ja sen jälkeen suoritettujen kokeilujen tulokset sekä antaisi välittömästi koulunuudistusta koskevat lakiesitykset eduskunnalle.” Ponsi avasi liikkumavaran peruskoulua varten. Samalla se nosti esille argumentit, joihin yksityisoppikouluväen aktivismi vielä pitkään perustui. Puitelakiin hyväksyttiin nimitäin – Oittisen mukaan ”jossakin määrin hämärä”³⁴² – lisäys yksityisoppikoulujen hyödyntämisestä uudessa koulujärjestelmässä.

Ponsiesityksen vastustus oli jatkumoa edellisten vuosikymmenten kansakoulu- ja oppikoululakien valmisteluista. Kokoomuksen puheenjohtaja Jussi Saukkonen puolusti vanhan järjestelmän hyödyntämistä väittämällä yhtenäiskoulua ”epämääräiseksi”. Uudistuksen kannattajat halusivat hänen mukaansa ratkaista koulu-uudistuksen ”kaavamaisesti, yhdensuuntaisesti, eräällä tavalla sosialisoituna”. Saukkonen rinnasti yhteiskunnan vastuun kasvattamisen sosialismiin ja esitti uudistuksen lähtökohdaksi ”vapautta” eli yksityisoppikoulujen hyödyntämistä.³⁴³ Ponnin eduskuntakäsittely paljasti hallituksen, erityisesti opetusministeri Armi Hosian (lib.) ja vasemmiston johtaman sivistysvaliokunnan kireät välit. Hosia katsoi, että sivistysvaliokunta oli kiirehtinyt kouluasiassa ja ”liian yksipuolisesti lainannut erästä virallista lausuntoa, kouluhallituksen esittämää, pontensa perusteluissa”. Sivistysvaliokunnan enemmistö taas piti ongelmana, ettei asian käsittely edennyt hallituksessa tai ministerivaliokunnassa.

Sivistysvaliokunnan puheenjohtaja Anna-Liisa Tiekso (kd.) puolusti ponsiehdotusta sillä, ettei hallitus osoittanut ryhtyvänsä ”mihinkään toimenpiteisiin periaateratkaisun aikaansaamiseksi eikä myöskään valmisteltu lähiajan välttämättömiä koulupoliittisia ratkaisuja.” Tiekson mielestä uudistus oli pahasti myöhässä. Hän arvosteli hallitusta ehdotuksesta supistaa ”vähävaraisille yksityisissä oppikouluissa koulua käyville nuorille lukukausimaksujen alentamiseksi myönnettävää määrärahaa.” Tiekso viittasi kaikkien poliittisten nuorisjärjestöjen, KNL:a lukuun ottamatta, kannattavan yhtenäiskoulua. Kokoomuksen rinnalla yhtenäiskoulua vastustivat enää ”vanhoilliset yliopistopiirit ja yksityisten oppikoulujen omistajat ja opettajat.” Tiekso arvosteli yksityisoppikouluväkeä huhupuheista, joiden mukaan periaatepäätös ei velvoittaisi mihinkään: ”Mutta se ei merkitse sitä, etteikö maalamme voisi enää koskaan olla hallitusta, joka kunnioittaa eduskunnan päätöksiä”.

³⁴² Oittinen 1972, 30.

³⁴³ Saukkosen puhe 22.11.1963 yhtenäiskoulukeskustelussa eduskunnassa. Saukkosen arkisto. k39. KA.

Irma Rosnell (kd.) arveli mahdolliseksi, että hallitus olisi jo vuoden 1959 kouluohjelmakomitean mietinnön pohjalta voinut aloittaa koulu-uudistuksen valmistelun³⁴⁴. Tuolloin hanke oli kuitenkin torjuttu sosialistisena. Eino Kilpi (kd.) havaitsi, että ponnin vastustus toisti pohjakoulun ja oppivelvollisuuden kritiikkiä 1920-luvulta: ”Ne ovat sukua niille mielipiteille, jotka aikoinaan nousivat Euroopan eri maissa vastustamaan Ranskan vallankumouksen tunnuksien: vapauden, veljeyden ja tasa-arvoisuuden, ajatusten leviämistä. Ne ovat sukua niille ajatuksille, jotka pitivät syntyperästä johtuvien etuoikeuksien poistamista mahdottomina.”³⁴⁵ Eino Uusitalo (kesk.) puolusti peruskoulua kouluolojen alueellisilla eroilla ja arvosteli päivälehtiä kriittisyydestä Ruotsin koululaitosta kohtaan. Kansanpuolueen edustaja Armas Leinonen linjasi, että yhtenäiskoulu takasi mahdollisuuden kouluttautua kykyjen ja harrastusten pohjalta, kunhan oppikoulu oli ”julkisen yhteiskunnan ylläpitämä ja hallitsema koulu”.³⁴⁶

Jussi Saukkosen mukaan sivistysvaliokunnan lausunto oli perustuslainvastainen: ”Siinä jopa suositellaan kansalaisten perustuslaillisten oikeuksien – oikeus perustaa yksityisiä oppikouluja – supistamista.” Varsinaisessa lainsäädäntövaiheessa ja ”koulusodissa” perustuslakien käyttö rakentui kuitenkin toisenlaiselle argumentaatiolle, mihin palataan myöhemmin. Opetusministeri Hosia perusteli täystistuntokäsittelyssä epäilyjään: periaatepäätös oli hyökkäys yksityisoppikouluja vastaan. Hän väitti, että yhtenäiskoulun kannattajat itse ylläpitivät luokkakantaista jakolinjaa eri koulumuotojen välillä, koska halveksivat kansakouluja. Reino Ala-Kulju (kok.) sovelsi samanlaista taktiikkaa: ”Mutta täytyy sanoa, että kun olen ollut 37 vuotta oppikoulunopettajana, niin en todella ole tiennyt, että tämä oppikoulu on niin tavattoman huono koulu!”

Erkki Hara (kok.) katsoi, etteivät Ruotsin koulu-uudistus ja kouluohjelmakomitea antaneet syytä kajota yksityisoppikoulujen asemaan. Siksi ”jää täysin epäselväksi, minkälaisen ohjeen ehdotettu ponsi sisältää hallitukselle yksityisoppikoulujen vastaisen aseman järjestämisen suhteen”. Hara vetosi vanhempien kouluvalinta-oikeuteen ja piti mahdottomana, että ”me Suomessa suhtautuisimme yleisiin ihmisoikeuksiin ja ihmisvapauksiin takapajuisemmin kuin läntisessä naapurimaassamme.”³⁴⁷ Hyvin vastaavassa hengessä esitti Helsingin yliopiston rehtori Edwin Linkomies (kok.) päiväämättömässä puheluonnoksessaan epäilyksensä yhteiskuntapolitiikan sotkemisesta kouluasioihin. Hän luonnehti vasemmiston suhdetta yksityisoppikouluihin antihumanistiseksi sekä YK:n ihmisoikeuksien julistuksen ja Unescon syrjinnän kieltävän julistuksen vastaiseksi. Linkomiehen mukaan yksityisoppikoulujen kieltäminen edistäisi totalitarismia, ja tässä Ruotsi oli pelotta-

³⁴⁴ Peruskoulun uudistaminen 22.11.1963. Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat II.

³⁴⁵ Peruskoulun uudistaminen 22.11.1963. Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat II.

³⁴⁶ Peruskoulun uudistaminen 22.11.1963. Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat II.

³⁴⁷ Peruskoulun uudistaminen 22.11.1963. Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat II.

vana esimerkkinä: ”Niiden suunnitelmien mukaan, joita vasemmisto seurailijoi-
neen on pakkosyöttämässä koko Suomen kansalle, ei vanhemmilla eikä lapsilla
tule enää olemaan sitä valinnan vapautta, joka ehdottomasti kuuluu suomalaisen
elämänmuotoon.”³⁴⁸

Vaikka sivistysvaliokunnan alkuperäisen lausunnon puolustajilla oli ollut enemmistö,
Erkki Ryömä (kesk.) ehdotti periaatepäätökseen seuraavaa lisäystä: ”Eduskunta
edellyttää, että uutta koulujärjestelmää toteuttaessa syrjäisten ja vähävaraisten seu-
tujen oppilaitosten tarve tyydytetään ensisijaisesti ja että nykyistä oppikoululaitos-
ta uuteen koulujärjestelmään nivelletessä sen toimintamahdollisuudet käytetään
hyväksi.” Ryömän lisäys voitti äänin 121–68, jonka jälkeen lopullinen lausunto voitti
Kokoomuksen vastaehdotuksen äänin 68–123.

Ratkaisevaa periaatepäätöksen käsittelyn aikana oli, ettei Kokoomus pitänyt sitä
sitovana³⁴⁹. Eduskunnan keskustelujen perusteella aikaisten oli epäilemättä vai-
kea saada selvää ponsipäätöksen merkityksestä. Muistiossaan *Yhtenäiskoulu – ar-
veluttava uudistus* Saukkonen tulkitsi päätöstä nihilistisesti: ”Eduskunta hyväksyy
toivomusponsia usein... Hallitukset ottavat niitä toisinaan huomioon, useimmiten
ne eivät sitä tee. Oikeudellisestihan ne eivät ole hallitusta sitovia. Vaikuttaa näin
olleen yllättävältä, että virkamieshallitus oli pelkän toivomusponnen perusteella
kärkäs käymään käsiksi niin laajakantoiseen kysymykseen kuin yhtenäiskoulun
suunnitteluun, varsinkaan kun uudistuksen tarpeellisuudesta on vallalla ristirii-
taisia käsityksiä.”³⁵⁰

Ponsi jätti yksityiskohtaisten suunnitelmien laatimisen hallitukselle. Kun Ahti
Karjalaisen (kesk.) hallitus kaatui ja presidentti Kekkonen nimitti 18.12.1963 Rei-
no Lehdon virkamieshallituksen, Oittinen nousi yksityisoppikouluväen pettymyk-
seksi opetusministeriksi³⁵¹. Kokoomuksessa oli suhtauduttu Lehtoon jo hallituksen
muodostamisvaiheessa kielteisesti³⁵². Hänen virkamieshallituksensa antoi kou-
lu-uudistuksen valmistelun Oittisen johtamalle peruskoulukomitealle. Kouluo-
hjelmakomitean hengessä Oittinen suhtautui yhtenäiskoulun toteuttamiseen mää-
rätietoisesti³⁵³. Eduskunnan voimasuhteista ja koulutuspoliittista erimielisyyksistä
johtuen peruskoululain valmistelua leimasi poliittinen polarisaatio. Oittisen joh-

³⁴⁸ Päiväämätön kolmisivuinen luonnos. Edwin Linkomiehen yksityisarkisto. k10. KA.
Sisällön puolesta kirjoitus on ajoitettavissa vuosiin 1959–1962.

³⁴⁹ Kiuasmaa 1982, 456.

³⁵⁰ Yhtenäiskoulu – arveluttava uudistus. Käsikirjoitus. Jussi Saukkosen arkisto. k37.
KA.

³⁵¹ Jorma Virtanen, R. H. Oittinen ja suomalaisen yhtenäiskoulun rakentuminen.
Teoksessa: Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Suomen
Kouluhistoriallinen Seura. Vuosikirja 2007, 95–116.

³⁵² Vares 2008, 452.

³⁵³ Erkki Aho, Taistelu peruskoulusta. Onko peruskoulu romuttunut? Peruskoulu 25
vuotta. Toim. Sirpa Wass. OKKA-säätiö, Helsinki 2000, 18–25.

taman komitean mietintö valmistui kuitenkin 22.9.1965 ja siinä näkyi vahvasti puheenjohtajan kädenjälki.³⁵⁴

Periaateratkaisua tulkittiin eri ryhmissä eri tavoin. Opetusministeri Saukkonen oli ottanut kielteisen kannan peruskoulukomiteaan. Hänen mukaansa Oittinen yritti taivutella ehdotukset mieleisikseen, ja se johtaisi oppikoululaitoksen tuhoamiseen. Anna-Liisa Hyvönen piti pontta *Kommunistissa* (12/1963) tärkeänä, vaikka se jättikin koulu-uudistuksen edelleen auki. Hallitukselta ei ollut odotettavissa lakiesitystä, minkä Hyvönen palautti ”hyvin kaunopuheisesti” peruskoulua vastustavaan Kokoomukseen. Hyvönen yritti vastata oikeiston syytöksiin koululaitoksen politisoimisesta: ”Hymyilyttää, kun koulu-uudistuksen vastustajat puhuvat oppikoulun politisoitumisesta, sosialisoinimisesta ja valtiojohtoisuudesta. Kunnallinen kansakoulu on meillä nykyisin vähemmän politisoitunut kuin oppikoulu, jossa politiikkaa suoritetaan hyvin tarmokkaasti ja hyvin, hyvin yksipuolisesti”. Sosialisointiväitteitä Hyvönen piti perusteettomina, sillä valtio ja kunnat rahoittivat pääosan yksityisten oppikoulujen kustannuksista.

YOL:n kunniapuheenjohtajaksi siirtyneen Niilo Honkalan (kok.) myöhempi tulkinta periaatepäätöksestä oli samanlainen kuin Saukkosen: ”Vaikka toivomusaloitteet kulkevatkin eduskunnan kiirellisyysjärjestyksessä viimeisellä tilalla ja tavalisesti jäävät käsittelemättä, sivistysvaliokunta katsoi, että tähän asiaan oli nyt heti käytävä käsiksi.”³⁵⁵ Honkala katsoi eduskunnan kohtuuttomasti kiirehtineen asiassa: ”Massatiedotus riensi heti kaikin välinein julistamaan, että kysymys yhtenäiskoulujärjestelmään siirtymisestä nyt oli ratkaistu.”³⁵⁶ Kokoomuksessa tulkittiin, ettei periaatepäätös sitonut mihinkään. Honkala totesikin myöhemmin, että kun Karjalaisen porvarihallitus kaatui, ”[p]eruskoulukomitean asettamista ei kauan tarvinnut odottaa.”³⁵⁷ Oikeistolaisesta näkökulmasta Oittinen ujutti prosessin liikkeelle. Peruskoulukomitean eriävät mielipiteet korostivat, että yksityisoppikoulut olivat jäämässä liian heikkoon asemaan³⁵⁸.

Honkalan mukaan peruskoulukomiteaa hallitsi yhtenäiskouluväki. Sen rinnalle muodostettiin myös L. Arvi P. Poijärven koulunuudistustoimikunta. Epäselvyys ”ns. yhtenäiskoulusta”, kuten Saukkonen sitä kutsui, näkyi koulunuudistustoimikunnan keskustelutilaisuudessa kesällä 1966, jossa Poijärvi väitti tulevan peruskoulun rakentuvan ”nykyisen rinnakkaiskoulun parhaille perinteille”, ja Suomen yksityiskoulunopettajain yhdistyksen puheenjohtaja Samuli Apajalahti puolestaan katsoi, että opetuksellinen uudistus oli ”erotettava sosiaalisesta ja koulujen omis-

³⁵⁴ Ahonen 2003, 144, 131.

³⁵⁵ Honkala 1977, 5.

³⁵⁶ Honkala 1977, 5.

³⁵⁷ Honkala 1977, 6.

³⁵⁸ Ks. esim. Virtanen 2007.

tussuhteita koskevasta uudistuksesta.”³⁵⁹ Ponsipäätöksen varaan oli mahdotonta rakentaa yhteistä käsitystä. Jukka-Pekka Pietiäinen on varmasti oikeilla jäljillä päätellessään, että ponsi oli johdonmukainen jatkumo yksityisoppikoulujen hävittämisessä.³⁶⁰ Eduskunnan voimasuhteiden pohjalta oikeisto luotti kuitenkin vielä mahdollisuuksiinsa.

Ponnen tulkinnanvaraisuus nousi esille eri yhteyksissä. Kun Saukkonen keskusteli yksityisoppikoulujen rehtorien kanssa 9.12.1963 peruskouluponnesta, esille nousi Hosian toteamus, että myönteinen ratkaisu edellytti vaikuttamista valmisteluvaiheessa viivyttelyn sijaan. Eräs rehtori tulkitsi, että opetusministeri piti päätöstä velvoittavana ja että opetusministeriön tehtäväksi tulisi ”valmistella hallituksen esitys yleisluontoiseksi laiksi, jolla nähtävästi olisi tarkoitus saada periaateratkaisu koulunuudistuksen yksityiskohtiin menemättä.” Saukkosen mukaan ei näyttänyt siltä, että Hosia oli antanut ”tai aikoo antaa kouluhallituksen ja opetusministeriön juristien tehtäväksi selvittää, mitä eduskunnan hyväksymä ponsi ja perusteluihin otettu lausuma merkitsevät, minkä jälkeen asetettaisiin virkamiestoimikunta esitystä tai esityksiä valmistelemaan.”

Lehdon virkamieshallituksen koulutuspolitiikka oli perinteiselle oikeistolle ongelma siksi, että Oittisen tulkinta peruskoulusta poikkesi olennaisesti Saukkosen, Honkalan ja Hosian näkemyksistä. Tämä tiedettiin yleisesti. *Suomen Sosialidemokraatissa* Oittinen oli 13.10.1963 linjannut, että koulu-uudistuksella valtionavustuksista ja lukukausimaksuista kertynyt omaisuus siirtyisi pois yksityisiltä oppikouluilta³⁶¹. Vuonna 1965 hän oli huomauttanut, että oppikoulujen nivelttämisessä peruskouluun oli erityisesti ”helpotettava yksityiskoulujen siirtämistä kuntien omistukseen.”³⁶²

Yksityisoppikouluväki tulkitsi, että ponnen merkitystä oli mahdollista ohjata virkamiesvalmistelulla. Oittinen oli peruskoulun valmistelun aikana kouluhallituksen pääjohtajana, opetusministerinä ja peruskoulukomitean puheenjohtajana. Hänen asemansa oli oikeiston näkökulmasta pulmallinen. Siksi YOL otti yksityisten oppikoulujen edunvalvontansa lähtökohdaksi positiivisten ehdotusten laatimisen, joilla ohjattaisiin valmistelua ”oppikoulun kannalta tarkoituksenmukaiseen suuntaan.”³⁶³ YOL:ssa ymmärrettiin realiteetti, etteivät voimasuhteet mahdollistaneet muunlaista vaikuttamista. Sen sijaan liian jyrkkä linja olisi voinut välittömäs-

³⁵⁹ US 8.6.1966.

³⁶⁰ Pietiäinen 1995, 164.

³⁶¹ Oittinen 1972, 76–77.

³⁶² Oittinen 1972, 84.

³⁶³ Ptk neuvottelukokouksesta, joka pidettiin Yksityiskoulujen Keskustoimistossa 9.12.1963. Saukkosen arkisto. k37. KA.

ti hajottaa oikeistorintamaa ja heikentää periaatepäätöksen väljyyden tarjoamia mahdollisuuksia.

Osa myöhempää historiankirjoitusta on hahmottanut ponsipäätöksen ja peruskoulun suhteen yksityisoppikouluväen näkemysten pohjalta. Jouko Teperi on väittänyt, että vasemmisto käytti periaatepäätöstä propagandistisena valtakirjana peruskoulukomiteassa ja lopullisessa päätöksessä³⁶⁴. Toisaalta Teperi katsoo avain oikein, ettei Karjalaisen hallitus sitoutunut ponteen, vaan lopullinen päätös ratkesi, kun ”puolet maalaisliiton eduskuntaryhmästä oli siirtynyt vielä toistaiseksi hahmottoman ja selvästi määrittelemättömän yhtenäisen peruskoulun kannattajiksi.”³⁶⁵ Aikalaisilla oli kokemusta kansakoulu- ja oppikoululakien valmistelun venymisestä ja tuloksettomista lakiesityksistä. Kun ponnen reseptio oli rikkonainen, oli luotettava seuraavan eduskunnan voimasuhteisiin.

Sirkka Ahonen on tulkinnut, ettei ”[k]okoomusjäsenten vastalause ja eri vaihtoehtoja tarjonnut eduskuntakeskustelu” vaikuttaneet ponteen ”sellaisena kuin eduskunta siitä lopulta äänesti.”³⁶⁶ Pontta vastustivat Kokoomus, pääosa kansanpuolueiden edustajista ja Maalaisliiton vähemmistö³⁶⁷. Vaikka päätöksen sisällöstä ei vallinnut yksimielisyyttä, vasemmiston edustajat katsoivat käynnistäneensä peruskoulu-uudistuksen. Sitä vastoin yksityisoppikouluväki piti päätöstä merkityksettömänä, mutta lähti silti lainvalmisteluun toiveikkaana.

Ponsipäätöksen jälkeen ryhmä oikeiston koulutuspoliittisia vaikuttajia kutsui Uppsalan yliopiston kasvatustieteen professorin Wilhelm Sjöstrandin puhumaan 5.12.1963 Ruotsin kouluoloista. Keskusteluun osallistuivat Oppikoulunopettajien Keskusjärjestöstä Leo Backman ja Urpo Kuuskoski, Yksityisoppikoulujen liitosta Niilo Honkala, Yksityiskoulujen keskustuimistosta rovasti Åke Launiala, rehtorit Samuli Apajalahti ja Jouko Peltonen, kouluneuvos Jussi Saukkonen ja Walter von Koskull. Sjöstrandin mielestä yhtenäiskouluajattelijat eivät ymmärtäneet yhdenvertaisuuden ja yksilön henkilökohtaisten ominaisuuksien kehittämisen vaikeata suhdetta, vaan kaikkien piti ”hankautua kaikkia vastaan siten oppien demokraattista rinnakkaiseloa ja sopeutumista”.

SDP ja SKDL puolustivat yhtenäiskoulua edellisellä, myös 1900-luvun alun oppivelvollisuusreformin yhteydessä käytetyllä ajatuksella. Sjöstrandin mielestä sosialidemokraatit olivat iskostaneet koulutuspolitiikan kulmakiviksi sosiaalisuuden ja demokratian sekä vastustivat yksityisoppikouluja

³⁶⁴ Teperi 1995, 246, 249.

³⁶⁵ Teperi 1995, 247.

³⁶⁶ Ahonen 2003, 139.

³⁶⁷ Ahonen 2003, 139–140.

luokkayhteiskunnan jäänteinä.³⁶⁸ Ruotsalainen peruskoulu oli keskusteluaiheena myös YOL:n vuosikokouksessa 1963, kun koulutoimenjohtaja Kauko Haahtela ja Ruotsin Oppikoulunopettajien Liiton entinen puheenjohtaja Sven Lundqvist kertoivat Ruotsin valtiopäivien 23.5.1962 päätöksestä. Haahtelan mukaan oppikoulun ”osittainenkin liittäminen kansakouluun” oli ”perusteettomana torjuttava”. Lundqvistin terveiset Ruotsista kuuluivat, että koko opettajakunta vastusti yhtenäiskoulua.³⁶⁹

3.2. Rinnakkaiskoulu jää historiaan

Kun yksityiset oppikoulut koettiin omille ihanteille tärkeiksi, niiden puolustaminen oli helposti käsitettävissä porvarillisen yhteiskuntajärjestyksen säilyttämiseksi ja talonpoikais-porvarillisten hyveiden puolustamiseksi. Tämä lähtökohta myös ajoi marginaaliin. Koska vanhan järjestelmän kannattajat olivat melko suppea ryhmä ja heidän vaihtoehtonaan yksityisten oppikoulujen tuen kasvattaminen, R. H. Oittinen pystyi kirjoittamaan vuonna 1965, ettei koulu-uudistus ”suurine kustannuksineen” enää ollut välttämätön paha, vaan sen merkitys ymmärrettiin entistä laajemmissa piireissä³⁷⁰.

Koska koulujen rahoitus ei ollut pääosin yksityistä, riippuvuus julkisesta rahoituksesta muodosti epäkiitollisen tilanteen. Saukkosen mukaan valtionavun ongelmana oli että, se perusteli oikeutta ”puuttua koulun asioihin keskikoulun osalta” ja sitoi yleensä kouluja valtiovallan tahtoon. Saukkonen etsi tukea myös hallitusmuodosta, jossa hänen mukaansa turvattiin jokaisen kansalaisen oikeus perustaa ja ylläpitää yksityisiä kouluja. Taloudelliset pakot, esimerkiksi keskikoulun lukukausimaksujen kieltäminen, olivat Saukkosen mukaan lähinnä keino, jolla koulu-uudistajat ajoivat kunnallistamista. Oikeistolaisia mielialoja hyvin tuntien Saukkonen piti selvänä, että ”tällainen kiero puristusjärjestelmä, joka on laadittu perustuslain selvien määräysten kiertämiseksi, johtaa repiviin ristiriitoihin oppikoululaitoksessa.”

Saukkosen mukaan ratkaisevaa oli yksityisten oppikoulujen turvaaminen uudessa koulujärjestelmässä. Täysin kunnallisessa koululaitoksessa oli vaara, että ”vanhempien käsitys lastensa menestymisen edellytyksistä joutuu ristiriitaan luokanopettajan ajatusten kanssa”. Entisenä oppikoulun opettajana ja rehtorina Saukkonen puolusti kantaansa myös pedagogisesti: ”Jos määrätty ikä on ainoa kouluun pääsyn rajoitus, tulee luokasta keskitasoa heikompien lasten massakoulutuslaitos. Lahjakkaiden ja lahjattomien, ahkerien ja laiskojen sopeutumisvaikeudet alkavat pian

³⁶⁸ Ptk kokouksesta 5.12.1963 Hotelli Marskissa. Saukkosen arkisto. k37. KA.

³⁶⁹ Länsi-Savo 4.3.1963.

³⁷⁰ Oittinen 1972, 144.

näkyä. Elleivät etevät oppilaat saa lahjojaan vastaavaa aktivointia, pitkästyvät he pian.” Kun yksityiset oppikoulut eivät kuuluneet kunnalliseen hallinto-organisiin, niiden nimitykset ja opetushenki olivat riippumattomia mahdollisesta vasemmistopolitiikan paineesta. Tämän asian Saukkonen muotoili melko hienovaraisesti ja varovaisesti: ”Kansalaiset eivät ole sidottuja yhteen puolueeseen, yhteen sanomalehteen, yhteen työnantajaan, yhteen kauppaan eivätkä yhteen uskontokuntaan. Yhtenäiskoulussa lapset kuitenkin pakotettaisiin käymään vähintään kuusi vuotta määrätynlaista koulua yhden ja saman luokanopettajan johdolla ja lukemaan kaikille samaa oppikurssia lahjakkuudesta huolimatta ilman valinnan mahdollisuutta.” Saukkonen siis katsoi, että kunnallisen koululaitoksen rinnalla täytyi olla valittavana myös yksityinen vaihtoehto, sillä valinnanvapauden puute ei tyydyttänyt sen ”enempää biologisten tekijöiden kuin yhteiskunnallisten syidenkään vaatimaa monimuotoisuuden tarvetta”.³⁷¹

Yksityisoppikouluväen edellä kuvatut ihanteet liikkuivat Suomessa ja muualla Euroopassa politiikan sivustaan. Jälleenrakennuksen ja pulakauden jälkeisessä Isossa-Britanniassa oli alkanut kriittinen keskustelu kouluvalinnoista, lasten älykkyysskokeiden luotettavuudesta ja sosiaalisen liikkuvuuden mekanismeista. Useissa tutkimuksissa 1960-luvulla kyseenalaistettiin varhaisen kouluvalinnan hyödyt³⁷². Yhdysvalloissa yhtenäiskoulueteos levisi 1960-luvun presidentti Lyndon B. Johnsonin Great Society -hankkeen ja uusien koulututkimusten seurauksena. Perusopetuksen ja koululaitoksen laajennusta Yhdysvalloissa pohjusti myös Neuvostoliiton menestyminen maata kiertävän Sputnik-luotaimen rakentamisessa.³⁷³ Tämän taikaiskun tuloksena konservatiivipiirien oli vaikeampi vastustaa koululaitoksen rahoittamista liittovaltion budjetista³⁷⁴. Osittain vastaava epäluottamus julkiseen valtaan leimasi myös suomalaisen oikeiston koulutuspolitiikkaa.

Perhekeskeisyys ja yhteiskunnan puuttumisen karsastaminen leimasivat oikeistolaista kouluajattelua Suomessa. YOL:n vuosikokouksessa 1966 kouluneuvos Jaakko Toivio piti yhtenäiskoulua sinänsä kauniina ajatuksena, mutta kestävämmän siihen nähden, että luonto lopulta johtaisi toveruussuhteiden katkeamiseen ”antaessaan lasten syntyä maailmaan varsin erilaisina luonteeltaan, lahjoiltaan ja taipumuksiltaan”. Toivio näki yhtenäiskoulun poliittisena offensiivina ajan koettelemaa järjestystä vastaan. Koululaitosta ei Toivion mielestä ollut varaa heikentää, sillä jo nyt suomalaiset ylioppilaat rinnastettiin kansainvälisissä ympyröissä ”kehitysmais-

³⁷¹ Yhtenäiskoulu – arveluttava uudistus. Käsikirjoitus. Jussi Saukkosen arkisto. k37. KA.

³⁷² Waldorf 2006, 82–83.

³⁷³ Hartman 2008, 177.

³⁷⁴ Gareth Davies, Education Policy from the New Deal to the Great Society: The Three Rs – Race, Religion and Reds. Book: Conservatism and American Political Development. Edit. J. Brian Glenn & Michael Steven. Oxford University Press, New York, 2008.

ta tuleviin”. Kaikista ratkaisevin ero yhtenäiskouluajattelijoihin nähden korostui väitteessä, ettei mikään osoittanut, että ”kaikkien lasten olisi saatava samanlainen koulutus voidakseen kunnioittaa toisiaan” tai että ”yhdenvertaisuus edellytti yhtäläistä opetusta.”³⁷⁵

Oittisella, vasemmistolla ja sosiaaliliberaaleilla porvareilla oli kantavana ajatuksena yhteiskunnan eheytyminen. Näissä katsannoissa vanhaa koululaitosta pidettiin luokkayhteiskunnan jäänteinä. *Teollisuuslehdessä* (12/1962) Oittinen kirjoitti yhteiskunnan ja kansakunnan eheyttämisestä tavalla, joka oli selvästi kohdistettu myös kansallismielisille oikeistolaisille: ”Jokaiselle kansalle on tärkeitä, että sen jäsenten kesken vallitsee mahdollisimman voimakas yhteenkuuluvaisuuden ja yhteisvastuun henki. Pohjois-Amerikan Yhdysvaltojen koululaitosta järjestettäessä on tälle seikalle pantu aivan erityisen suuri paino, koska koulun tärkeänä tehtävänä on sulattaa kansakuntaan erilaisia siirtolaispiirejä edustavat ainekset. Poliittisesti vaikeissa oloissa elävälle pienelle kansalle on yhteenkuuluvaisuuden tunne vieläkin tärkeämpi kuin suurelle.”³⁷⁶

Eduskunnan täysistunnossa Anna-Liisa Tiekso (kd.) oli muotoillut peruskouluponnelle samat lähtökohdat: ”Yhtenäiskoulu-uudistuksen toteuttaminen ei ole ainoastaan suuri kulttuuripoliittinen ratkaisu, vaan myös suuri demokraattinen uudistus. Tämä on mielestäni juuri se ydinkysymys, jonka vuoksi kokoomus ja muut sen kanssa liitossa olevat kulttuuritaantumukselliset voimat kiihkeästi vastustavat uudistuksen toteuttamista. Niiden vastustavaa asennetta ei horjuta sekään, että koulu-uudistuksen on sanottu lujittavan kansakunnan yhteenkuuluvuutta ja maanpuolustushenkeä.”³⁷⁷ Impi Lukkarinen (tpsl) oli samoilla linjoilla katsoessaan, että yhtenäiskoulu vahvistaisi ”kansallista yhteenkuuluvuutta kaatamalla koulutuksellisia luokkarajoja.”³⁷⁸ Vaikka vasemmiston puheenvuorot olivat maltillisia ja sosiaaliliberaaleja, sosiaali- ja verovaltion läpimurto sekä oikeiston asemien heikentyminen tukivat oikeistopiirien käsitystä perinteisen yhteiskuntajärjestyksen luhistumisesta.

Toivio kertoi Saukkoselle 20.12.1965 keskusteluistaan esimiehensä, kouluneuvos Kauko Haahtelan kanssa. Hänen mukaansa Haahtelan eriävä mielipide peruskoulukomitean mietinnössä osoitti, että lausunto ”pyrittiin saamaan yleisluontoiseksi ilman puuttumista tarkemmin yksityiskohtiin”. Toisaalta Toivio katsoi, että vasemmistolla oli perusteltujakin näkemyksiä rinnakkaiskoulun heikkouksista, esimerkiksi liian aikainen kouluvalinta. Toivion mielestä 14–16-vuotiaat olivat vielä ”täysin kykenemättömiä ratkaisemaan opiskelunsa suuntaa kehitysvaiheestaan johtuvis-

³⁷⁵ Ahonen 2003, 123.

³⁷⁶ Oittinen 1972, 72.

³⁷⁷ Peruskoulun uudistaminen 20.11.1963. Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat II.

³⁷⁸ Peruskoulun uudistaminen 20.11.1963. Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat II.

ta syistä”.³⁷⁹ Tämä näkemys oli jonkin verran ristiriidassa hänen YOL-esityksensä nähdessä. Ilmeisesti Toivio kannatti koulun opetuksellisen eriyttämisen sijaan valintaa kahden eri kouluorganisaation välillä.

Tärkeänä tekijänä peruskoulun toteutumiselle ja oikeiston koulutuspoliittiselle haajaannukselle voidaan pitää Keskustapuolueen siirtymistä yhtenäiskoulun taakse. Peruskoulu Oittisen ja vasemmiston kannattamassa muodossa ei kuitenkaan ollut puolueelle mikään itsestäänselvyys. Muutamat tekijät tukevat tulkintaa, että kunnallisen yhtenäiskoulun poliittiset edellytykset syntyivät vasta vuoden 1966 käänteen jälkeen. Vuoden 1963 ponnin lisäksi yksityisistä oppikouluista tuli Keskustapuolueelta, ja ponsi linjasi myös maaseudun tukemisesta. Näin lisäyksissä yhdistyivät Kokoomukselle ja Keskustapuolueelle tärkeät koulutuspoliittiset teemat, yksityiset oppikoulut ja syrjäseudun koulujen tukeminen.

Epävarmuustekijät peruskoulun toteutumisesta nousivat esille Utajärven keskikoulun rehtorin Vilho Jauhiaisen kirjeessä Johannes Virolaiselle joulukuussa 1963. Hän kuvaili akateemikko Kustaa Vilkunaa (”liiaksi museomies”) ja Kerttu Saalastia (”puhui vain Kalajoen takaisista eduista”) osaamattomiksi kouluasioissa. Jauhiainen oli julkisten tietojen pohjalta vakuuttunut, että Maalaisliitto kannatti yhtenäiskoulua, mutta ihmetteli ministeri- ja eduskuntaryhmän passiivisuutta periaatepäätöksen toteuttamisessa³⁸⁰. ”Kyllähän verukkeiksi tavalliselle maallikolle riittävät liiton omat, komitean Saalasti ja Vilkuna, meidän oppikoulunopettajien propaganda ja oppikoulun opettajien tilaamat ’hienot’ korkeakoulujen lausunnot”, hän kirjoitti. Jauhiaisen mielestä puolueella ei ollut mitään menetettävää, sillä mahdollinen vasemmistoenemmistö ratkaisisi koulu-uudistuksen joka tapauksessa. Niinpä hän epäili, että mikäli voimasuhteet pysyvät oikeistolaisina, Kokoomus olisi ”niin puhdas yhtenäiskoulun vastustaja, että maalaisliittokin mielihyvin” hyväksyy lykkäyksen.³⁸¹ Aiempien vuosikymmenten kansakoulu- ja oppikoululakien valmistelu antoivat perusteita skeptisyydelle. Peruskoulukomitean mietintö oli silti konkreettinen askel kohti yhtenäiskoulua, ja sen innoittamana Jauhiainen pahoitteli 20.4.1965 Virolaiselle edellisen yhteydenottonsa jyrkkyyttä. Hänen mielestään näytti ilmeiseltä, että Maalaisliitto ”oli yhtenä miehenä järjestelmää puolustamassa

³⁷⁹ 20.12.1965. Kouluhallitus, FT Jaakko Toivio. Kirjoitelma opetusministeri Saukkoselle. Saukkosen arkisto. k51. KA.

³⁸⁰ Toisaalta edellä on kuvattu Yksityisoppikoulujen Keskustoimiston kokousta 9.12.1963, jossa oli keskusteltu Hosian mahdollisista aloitteista virkamiesvalmistelussa. Samalla Saukkonen ja kokouksen rehtorit ilmaisivat pyrkimyksensä vaikuttaa asiaan. Hallitus siis toimi koulu-uudistuksen osalta ristipaineessa.

³⁸¹ Utajärven keskikoulun rehtori Vilho Jauhiainen Virolaiselle. Päiväämätön. Virolaisen arkisto. k6. KA. Jauhiaisen mukaan jyrkin yhtenäiskoulun vastustaja oli Helsingin Sanomat.

ja ajamassa”. Silti peruskoulua oli turha odottaa ennen seuraavia eduskuntavaaleja opetusministeri Saukkosen passiivisuuden vuoksi.³⁸²

Kokoomuksen puoluekokouksessa vuonna 1966 peruskoulu-uudistus sai jonkin verran huomiota. Töölön yhteiskoulun vararehtori Olavi Päivänsalo pohjusti epäilyjään Rehtorien yhdistyksen kannanotolla, joka arvosteli yhtenäiskoulua muun muassa lahjakkuusresurssien haaskaamisesta³⁸³. Eräs kansakoulunjohtaja puolestaan kertoi vierastavansa iäkkäämpien kokoomuslaisten, ”joita yleensä pidetään maltillisina”, kiihkeyttä koulu-uudistuksessa. Hän ei kannattanut yhtenäiskoulua, mutta ei toisaalta ymmärtänyt aggressiivista vastustustakaan.³⁸⁴ Kokoomuksen pitkän linjan koulutuspolitiikka perustui oppikoululaitoksen itsenäisyyden ihanteelle, jonka puitteissa perusopetusta parannettaisiin. Jussi Saukkonen muistutti puoluekokousväkeä Kokoomuksen koulutuspoliittisen neuvottelukunnan linjauksesta, että vaikka peruskoulutusta oli kehitettävä, ”emme ole puhuneet yhtenäiskoulusta mitään”.³⁸⁵ Saukkonen katsoi, ettei peruskoulutuksen laajentaminen tarkoittanut yhtenäiskoulua, vaan perinteisen järjestelmän kehittämistä³⁸⁶.

Niilo Honkala, Jussi Saukkonen ja Helsingin yhtenäiskoulun rehtori, koulukokouksen pioneeri Touko Voutilainen muotoilivat lainsäädäntöä varten linjausta, jonka mukaan yksityisen oppikoulun omistajalle oli koulujärjestelmäläissa varattava tilaisuus valita koulunsa käyttämisestä, ”jos ylläpitäjä sitä haluaa”. Linjaus oli johdettavissa vuoden 1963 pöytäkirjan lisäyksestä, vaikka vuoden 1966 jälkeen eduskunnan voimasuhteet kehittyivät tätä vaihtoehtoa vastaan. Honkalan, Saukkosen ja Voutilaisen mukaan yhtenäiskoulu riistäisi vanhemmilta oikeuden ”perustaa kouluja ja työskennellä niiden kehittämiseksi”. Tästä syystä se oli torjuttava. Vanhempien oikeus koulujen perustamiseen oli viittaus hallitusmuotoon, vaikka 1960- ja 1970-lukujen taiteen koulujärjestelmälain juridisoituminen ja kamppailu perustuslaintulkinnosta pohjasivat lopulta hyvin toisenlaiseen problematiikkaan.³⁸⁷

Keskustapuolueen kannalta ratkaisevaa oli, että Johannes Virolaisen suhtautuminen koulu-uudistukseen poikkesi kokoomuspoliitikoista. Hän ei sitonut peruskoulua yksityisoppikouluihin, vaikka arvosteli vasemmistoa ihastumisesta Ruotsin peruskouluun³⁸⁸. Virolainen ei myöskään pitänyt vasemmistoenemmistöä vaaral-

³⁸² Vilho Jauhiaisen kirje 20.4.1965. Virolaisen arkisto. k6. KA.

³⁸³ Rehtorien yhdistyksen päiväämätön kannanotto Opetusministeriölle Peruskoulukomitean I osamietintöön. Saukkosen arkisto. k37. KA.

³⁸⁴ Edustaja Kasurinen. Kokoomuksen puoluekokouksessa 12.-13.2.1966. Saukkosen arkisto. k49. KA

³⁸⁵ Saukkosen vastaus. Kokoomuksen puoluekokouksessa 12.-13.2.1966. Saukkosen arkisto. k49. KA

³⁸⁶ Saukkosen puhe Kokoomuksen puoluekokouksessa 12.-13.2.1966. Saukkosen arkisto. k49. KA.

³⁸⁷ Yksityisoppikoulujen liiton toimintakertomus vuodelta 1966. k15. YOLA. KA.

³⁸⁸ Pääministeri Virolaisen juhlapuhe 7.5.1966. Virolaisen arkisto. k40. KA.

lisenä, vaikka näki yksipuolisen vasemmistovallan siirtävän Suomen ”epävarmuuteen, heikkoihin hallituksiin, hyödyttömään kinasteluun ja uudistusten pysähtymiseen.”³⁸⁹ Vuoden 1966 vaalien jälkeen Virolainen haki kompromissia ja arvosteli Kokoomusta siitä, että se halusi säilyttää valtion ”edelleenkin jonkinlaisessa yövar-tija-asemassa.”³⁹⁰ Virolaisen dialogimyönteisyys näkyi myös yrityksissä vakuuttaa työnantajat kansanrintamahallituksen politiikasta. Kaikki hallituspuolueet pitivät Virolaisen mukaan talouspolitiikan päätavoitteena kasvua ja kilpailukykyä.³⁹¹

Virolainen ei nähnyt pelkästään kunnallisen organisaation varaan rakennettua koululaitosta ”suomalaisen elämänmuodon” vastaisena pyrkimyksenä, joka oli jyrkemmän oikeiston oppi. Kommunismin vastainen ”laaja rintama” oli luhistumassa, mikä viitoitti Kokoomusta oppositioon ja helpotti sellaisten uudistusten toteuttamista, joita myös SKDL kannatti. Kokoomuksen jyrkkä asenne sivistysinstituutioiden reformoimista kohtaan helpotti vasemmiston ja keskiryhmien lähentymistä, minkä seurauksena kouluohjelmakomitean vasemmiston kaavailemille tavoitteille alkoi syntyä poliittisia edellytyksiä. Juuri tästä Suomen Ylioppilaskuntien Liiton puheenjohtaja Ulf Sundqvist (sos.dem.) puhui presidentti Kekkoselle.³⁹² Uudenlaisen poliittisen konsensuksen syntyminen suhteessa perinteisen yhteiskuntajärjestyksen reformoimiseen sijoitti Kokoomuksen oppositioon.

Koulu-uudistuksen vastustus pohjasi niin kiihkeästi yksityisoppikoulujen etuihin ja lopulta omaisuudensuojan korostamiseen, että paitsio oli selvä. Kun peruskoulu-uudistus myöhemmin toi keskusteluun perustuslain tulkintakiistat, vasemmistossa vahvistui tulkinta, että oikeusjärjestys jarrutti sosiaalireformismia. Kun vasemmisto sisäpolitiikan käänteen seurauksena vahvistui, suomalainen peruskoulun vastustus alkoi entistä enemmän muistuttaa yhdysvaltaisten konservatiivien konspiratiivisia näkemyksiä kommunistien koulusolutuksesta³⁹³. Samoin kuin Suomessa, myös Yhdysvalloissa konservatiivit kokivat uusvasemmiston politisoivan vapausoikeuksia ja henkilökohtaista omistamista yhteiskunnallisilla tarkoituksella³⁹⁴.

1960-luvun lopulla peruskoulun kannattajat alkoivat entisestään haastaa oikeistoa ”porvarillisilla” argumenteilla. Suomen Kaupunkiliiton ja kouluhallituksen luentopäivillä (1967) R. H. Oittinen ja kouluneuvos Reijo Virtanen puolustivat peruskou-

³⁸⁹ Pääministeri Johannes Virolainen Oulussa 13.3.1966. Virolaisen arkisto. k40. KA.

³⁹⁰ Virolaisen tilannekatsaus, vuosi 1967. Virolaisen arkisto. k40. KA.

³⁹¹ Virolainen Teollisuuden Keskusvaliokunnan vuosikokouksessa 13.12.1967. Talouspolitiikan poliittisista edellytyksistä. Virolaisen arkisto. k40. KA.

³⁹² Suomen Ylioppilaskuntien Liiton puheenjohtaja Sundqvist. Puhe Tasavallan Presidentille 6.12.1968. Ulf Sundqvistin kokoelma. 92. kHB1. TA.

³⁹³ Davies 2008, 86–118,

³⁹⁴ Richard Harris, *Environmental Policy from Great Society to 1980: A Coalition Comes Unglued*, Book: *Conservatism and American Political Development*. Edit. J. Brian Glenn & Michael Steven. Oxford University Press, New York 2008, 119–153.

lua ”yksilöllisyyden tunnustamisena”. Koulu-uudistuksella karsittaisiin liian varhaista valikoitumista, sillä vanha koulujärjestelmä asetti esteitä ”oppilaan kykyä vastaavalla koulutiellä menestymiselle.”³⁹⁵ Näin vanhan koululaitoksen puolustus alkoi muistuttaa ”kollektivismia”, perheen määräysvaltaa yli yksilöllisten taipumusten ja kykyjen. Yhtenäiskoulun kannattajien keskeinen julkituotu ajatus oli kodin negatiivisen vaikutuksen vähentäminen, mikä suoraan kosketti vanhempien valintoikeutta. Tässä tavoitteessa oli mahdollista nähdä sosiaalivaltion liberaali ja sosialistinen perustavoite: perheiden hyvinvointivastuiden vähentäminen ja yksilön itsenäisyyden vahvistaminen.³⁹⁶ Jukka-Pekka Pietiäinen on tiivistänyt tämän tavoitteen siten, että ”[v]aurastuvassa Suomessa 1960-luvulla yhä useampi asia haluttiin laittaa tasa-arvon nimissä valtion piikkiin.”³⁹⁷ Tulkintaa voidaan kritisoida sillä perusteella, että pikemminkin yhtenäiskoulun kannattajat katsoivat toisenlaisen yhteiskunnan tarjoavan paremmat edellytykset porvarillisten ihanteiden realisoidumiselle. Kuten Jaakko Itälä (lib.) arvioi *Helsingin Sanomissa* 6.4.1968, ”vanhempien oma-aloittaisuuden varjeleminen” hallitsi keskustelua kouluasioista.

3.3. Vuoden 1968 kumouksen seuraukset

Vaikka yhtenäiskoulua oli jo 1950-luvulla pidetty sosialistisena offensiivina, näkemys vasemmistovaarasta lujittui oikeistopiireissä 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Myöhemmissä muistelmatyylisissä historianesityksissä on yritetty etsiä perusteita oikeiston tilannekuville. 1960- ja 1970-lukujen taite johti Vapaan koulutuksen tukisäätiössä toimineen Jaakko Ahon mukaan valtionhallinnossa ”selvään virkakieltoon kokoomuslaisten ja yleensä oikeistolaisiksi leimattujen osalta.” Näin ”[p]ääministeripuolueen sosialidemokraatit paljolti muiden huomaamatta valtasivat opetushallinnon johtopaikat, kouluhallitus puhdistettiin vanhasta väestä ja korvattiin puolueen koulutuspoliittiseen ohjelmaan sitoutuneilla.”³⁹⁸ Ajankuva oli oikeistopiireissä yleinen, ja 1960- ja 1970-lukujen taitteessa virkamieseliitin rekrytoiminen kiistatta muuttui³⁹⁹. Taustalla oli kuitenkin kaksi merkittävää tekijää: vasemmiston nousu hallitukseen ja suurten ikäluokkien eteneminen yliopistoihin ja työelämään. Vaikka väite virkakiellosta on perusteeton, laajeneva hallinto suosi valtioneuvostosta käsin vasemmistoa.

³⁹⁵ US 3.10.1967.

³⁹⁶ Gøsta Esping-Andersen, *Towards the Good Society, Once Again? Book: Why we need a New Welfare State*. Gøsta Espin-Andersen, Duncan Gallic, Anton Hemerijck & John Myles, Oxford University Press, UK 2002, 13.

³⁹⁷ Pietiäinen 1995, 222.

³⁹⁸ Aho 2010.

³⁹⁹ Heikki Ylikangas, *Keskeiset kehityspiirteet virkamieseliitin rekrytoinnissa*. Teoksessa: *Oma hallinto. Kansakuntaa rakentamassa 1809–2009*. Valtioneuvoston kanslia. Helsinki 2009. Toisaalta Ylikangas korostaa, etteivät poliittiset virkanimitykset olleet uusi ilmiö – ne eivät ole myöskään hävinneet.

Vuoden 1966 sisäpolitiikan käänteen jälkeen vasemmistopiireissä levisi ajatus, ettei valtionhallinto ollut riittävän lojaali politiikan suunnan muutokselle. Tämän pohjalta esille nousi kysymys aktiivisesta nimityspolitiikasta. Poliittisesti keskeisten virkamiesten suhtautumista vallassa olevan hallituksen politiikkaan ei yleisesti pidetä lainvalmistelulle ja politiikan toimeenpanolle merkityksettömänä. Eduskunnan luottamusta nauttiva hallitus tarvitsee perustellusti ja käytännöllisistä syistä tehokkaan hallintoapparaatin poliittisten tavoitteidensa toteuttamiseksi⁴⁰⁰. Tämä lähtökohta ei ollut vielä hallitusmuodon 86 §:n määrittämän julkishallinnon nimitämissämenettelyn ja ylenemisperusteiden vastainen. Poliittisten virkanimitysten alku ei ajoitu 1960-luvulle, vaikka hallintokoneiston laajeneminen ja vuoden 1966 käänne vasemmalle loivat uudet puitteet. Vasemmiston näköaloja kuvasi SDP:n piirissä 22.9.1970 laadittu muistio, jonka mukaan vasemmiston osuus hallinnossa ja komiteatasolla oli huomattavan heikko⁴⁰¹. Vasemmiston hallitusasema antoi uutta nimityspoliittista valtaa, ja samalla esimerkiksi koululaitoksen valtiollista ohjausta voimistettiin, kun vuonna 1968 säädetty laki kouluhallituksen alaisesta piirihallinnosta siirsi kansakouluntarkastajat kouluhallituksen alaisiin läänihallitusten kouluosastoihin⁴⁰².

Oittisen mukaan opetusministeriön kouluosaston muodostaminen ja hallinnon laajentuminen kertoivat koulutuspolitiikan sitomisesta kiinteämmin valtioneuvoston piiriin⁴⁰³. Opetusministeriö oli osin vastuussa hallinnollisesta suppeudesta, sillä kansliapäällikkönä vuosina 1942–1963 toiminut Arvo Salminen (kok.) oli pelännyt uusien virkojen vasemmistolaistavan ministeriötä⁴⁰⁴. Oiva Ketonen oli selostanut KSY:n johtokunnalle 29.6.1966, että koulujärjestelmän uudistaminen edellytti myös opetusministeriön vahvistamista ja rinnakkaiskoulua säilyttävän kouluhallituksen osastojaon purkamista. Hän myös lausui sosialidemokraattiselle kouluväelle, että eduskunnan oli ratkaistava uudistus arvoista käsin, koska tutkimusta peruskoulun vaikutuksista ei ollut: ”Kansakunnan on tässä perusratkaisussa rohjettava luottaa myös omaan harkintaansa, koska rinnakkaiskoulujärjestelmän peruspuutteet ja haitat eivät ole ilman koulujärjestelmän muutosta poistettavissa.”⁴⁰⁵

Jouko Teperi on myöhemmin katsonut, että Oittinen pyrki saamaan virastonsa ”todelliseksi vallankumousesikunnaksi”.⁴⁰⁶ Jouko Kauranne on esittänyt analyttisemmin, että kouluhallituksen ja lääninhallitusten uudet kouluosastopäälliköt ja -virkailijat valittiin poliittisin perustein, jolloin Keskustapuolue ja SDP menestyi-

⁴⁰⁰ Veli Merikoski Valtiotietoa paloittain. Librum Oy, Helsinki 1980, 89.

⁴⁰¹ Antero Jyränki, Kolme vuotta linnassa. WSOY, Helsinki 1990.

⁴⁰² Jalava, Simola & Varjo 2012.

⁴⁰³ Oittinen 1972, 193. Kouluhallinnon työsaralta 3/1969

⁴⁰⁴ Jalava, Simola & Varjo 2012, 68–101.

⁴⁰⁵ Oiva Ketonen alusti johtokunnan kokouksessa kouluhallinnon kehittämisestä. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

⁴⁰⁶ Teperi 1995, 253.

vät nimityksissä⁴⁰⁷. Kasvatustieteilijä Veli Nurmi, johon Kauranne viittaa, liitti nimityksiin myös käytännön perusteita⁴⁰⁸. Teperin kuva tapahtumista on vähintään polemisoiva: ”Jokainen tuon ajan koulumies – kuten tämän kirjoittajakin – näki aikanaan, minkä hengen lapsia uusiin virkoihin valittiin. Silti on vasta ajan suoman perspektiivin myötä voinut kiteytyä se vakaumus, että Suomen maahan muodostettiin 1970-luvun alussa kouluhallintoon samanlainen virkakieltojärjestelmä kuin Itä- ja Länsi-Saksassakin oli aikanaan ollut. Se vastasi myös Neuvostoliiton nomenklatuura-järjestelmää, joka takasi sen, että kaikki johtavat hallintovirat pysyivät tiivisti kommunistien hallussa.”⁴⁰⁹ Kuvaus seuraa ajan oikeistopoliittista horisonttia, mutta kylmän sodan voiton narratiivin jyrkentämänä.

YOL:ssa pidettiin selvänä, että Rafael Paasion hallitus tähtäsi yksityisoppikoulujen hävittämiseen⁴¹⁰. Liitto oli varautunut ”kunnallistamislakiin”, mikä oli voimasuhteiden näkökulmasta realistinen lähtökohta. Kiuruveden yhteislyseon rehtori Tatu Malmivaara kirjoitti Honkalalle 23.2.1967, että kouluhallitus oli ”vahvasti Oittisen peukaloruuvun puristuksessa” ja että yksityisoppikouluväki oli ajautunut valmistelussa ”pahanlaiseen paitsiutilanteeseen”. Hieman 1950-luvun tapaan Malmivaara kehotti Honkalaa hankkimaan sopivan virkamiehen valtiovarainministeriöstä, joka ”voisi esittää laskelmia eri vaihtoehtojen aiheuttamista kustannuksista.”⁴¹¹ Kansainvälisen laman heikentämä vientikysyntä antoi mahdollisuuksia pelotella julkisilla menoilla⁴¹². Tätä metodia sovellettiin YOL:n ja Keski-Pohjanmaan oppikoulunopettajien järjestön kansanedustajatilaisuudessa, jossa ”paljastettiin” peruskoulumenojen suuruus. Tilaisuutta pidettiin onnistuneena, sillä SKDL:n edustaja oli yllätynyt ”suuresti kustannuskysymyksistä, josta nousivat kaikki takajaloilleen.”⁴¹³

Samassa hengessä YOL:ssa toimi myös ryhmä, joka oli ”yrittänyt syynäillä hallituksen kustannuslaskelmien saumoja, ja jotakuinkin vastaansanomattomin perustein on päätyntä siihen, että kustannukset olisivat likipitäen kaksinkertaiset ja jäisivät valtaosalta kuntien rasitukseksi päinvastoin kuin on annettu ymmärtää.”⁴¹⁴ Näistä lähtökohdista levitettiin tietoa, että hallitus oli romuttamassa yhteiskuntajärjestyksen kestävämmällä julkisen talouden hoidolla. *Uuden Suomen* pääkirjoitus pitikin

⁴⁰⁷ Kauranne 1988, 17.

⁴⁰⁸ Veli Nurmi, Koulunuodistusten taustatekijöitä II. Yleissivistävä koulutus vv. 1959–1970. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitos. 1979, 207. Käytännössä Kauranne viittaa Antti Lappalaiseen, joka puolestaan viittaa Nurmeen.

⁴⁰⁹ Teperi 1995, 254.

⁴¹⁰ Niilo Honkalan kirje jäsenkoulujen rehtoreille 6.2.1967. k15. YOLa. KA.

⁴¹¹ Kiuruveden yhteislyseon rehtori Tatu Malmivaara Honkalalle 23.2.1967. YOLa. k15. KA.

⁴¹² Jukka Pekkarinen & Juhana Vartiainen. Suomen talouspolitiikan pitkä linja. Toinen painos. WSOY, Helsinki 1993, 124.

⁴¹³ Matti Ahon selostus kansanedustajien keskustelutilaisuudesta, jonka oli organisoinut Keski-Pohjanmaan oppikoulun opettajien hallituksen piirin puheenjohtaja. Mukana edustajat puolueista. YOLa. k15. KA.

⁴¹⁴ YOL:n kirje Kalevan päätoimittaja Esko Saariselle 25.1.1968. YOLa. k16. KA.

12.6.1966 yhtenäiskoulua malliesimerkkinä vasemmistoenemmistön ”valtiolle lisämenoja aiheuttavista uudistuksista”. Vastaavasti *Helsingin Sanomat* kirjoitti koulujärjestelmälain täysistuntokäsittelyn jälkeen 4.4.1968 kriittisesti: ”Selvittämättä on koulunuudistuksen kustannuskysymys, josta on olemassa ristiriitaisia laskelmia ja jopa siinä määrin pessimistisiä arviointeja, että uudistuksen toteuttamiselle alun perin suunnitellun aikataulun mukaisesti saattaa taloudellinen pohja tyystin pudota.” Lopulta vakavasti otettava kustannuskeskustelu näytti eduskunnassa ja sanomalehdissä jäävän yksityisoppikoulujen edunvalvonnan ja vanhempien kouluvalinnan puolustamisen varjoon.

1960-luvun lopulla yhtenäiskoulun torjumiselle, yksityisten oppikoulujen puolustamiselle ja myöhemmille vallankumoustarinoille loivat perustaa hallituksen koulujärjestelmälakiesityksen perustuslailliset tulkintaongelmat. Syksyllä 1967 alkanut koulujärjestelmälain perustuslakikeskustelu jatkui 1970-luvulle lain toimeenpanoon asti. Oikeiston näkökulmasta omaisuudensuoja näytti tarjoavan välineitä vasemmiston peruskoulukaavailujen jarrutukselle ja sosialisoimisväitteille. Hallituksen näkökulmasta peruskoulu uhkasi tietynlaisten perustuslakitulokintojen oloissa kaatua, kun valtiopäiväjärjestyksen säännöksistä johtuen suvereeni lainsäädäntötoiminta edellytti pysyvää 134 kansanedustajan rintamaa vaalien välillä⁴⁵.

Kun peruskoulusta ja yksityisoppikouluista tuli oleellisesti perustuslakikysymys, se kytkeytyi omaisuudensuojan ja sosiaalireformismien jännitteeseen suhteeseen sekä keskusteluun oikeusjärjestyksestä, oikeudellisten instituutioiden suhteesta eduskunnan lainsäädäntövaltaan ja perustuslakien tulkitsemiseen. Koulu-uudistuksen perustuslaillistuminen nojasi perinteiseen kiistaan valtiotelinten suhteista, tulkintoihin vuoden 1966 käänneestä ja yksityisoppikouluväen aktivismiin. Koululain käsittelyssä niin eduskunnassa kuin sanomalehdissä arvioitiin perustuslakivaliokuntaa oikeudellis-poliittisena instituutiona, valtiopäiväjärjestyksen päätöksentekosääntöjä ja hallitusmuodon omaisuudensuojan tulkintoja. Valtiosäännön ja poliittisen järjestelmän ydinkysymykset olivat nousseet esille myös vuonna 1957 kansakoululain täysistuntokäsittelyissä, kun Eino Kilpi arvosteli suurta valiokuntaa jarrutuksesta. Hänen mukaansa jo valtiopäiväjärjestyksen säätämisen yhteydessä sitä oli luonnehdittu tärkeiden asioiden hautuumaaksi, toisen kamarin korvikkeeksi ja uudistuksia ehkäiseväksi ylähuoneeksi.⁴⁶ Poliittisen järjestelmän historialliset kiistakysymykset kietoutuivat 1960- ja 1970-lukujen taitteessa peruskoulun torjumiseen ja toimeenpanoon.

⁴⁵ Päätöksentekosäännöistä ks. Juuso Häikiö, Onko perustuslakeja muutettava? Kirjayhtymä, Helsinki 1974, 52.

⁴⁶ Kansakoululait. 22.3.1957. Valtiopäivät 1957. Pöytäkirjat 1.

3.4. Perustuslait, sosiaalireformismi ja koulu-uudistus

Omistusoikeus ja oikeiston tulkinta niiden merkityksestä toivat peruskoulukeskusteluun valtiosääntöpoliittisia, historiallisesti ymmärrettäviä ulottuvuuksia. 1960-luvun vasemmistolle perustuslakien tietyt mekanismit hahmottuivat luokkayhteiskunnan säännöksiä, kun taas oikeisto oli pitänyt niitä yhteiskuntajärjestystä ylläpitävinä sääntöinä. Koulu-uudistus nostatti kysymyksen, rajoittivatko perustuslait ja niiden vakiintuneet tulkinnat vasemmistolle tärkeitä lainsäädäntöhankkeita.

Voimassaolleiden perustuslakien pitkä linja pohjasi vuoden 1906 vaalioikeus uudistukseen, joka toteutui Venäjän heikkouden ja suurlakon seurauksena. Valtiopäiväjärjestystä valmistellut Robert Hermansonin komitea oli perustellut enemmistövallan rajoittamista eli määräenemmistö- ja vähemmistösäädöksiä sillä, että ne ehkäisisivät ”sortoa enemmistön puolelta” ja tasaisivat ”äkillisiä suunnan muutoksia”⁴¹⁷. Näiden pidäkkeiden tarkoituksena oli rajoittaa sosialidemokraattien pyrkimyksiä yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseksi. Vuoden 1919 hallitusmuuto vahvisti sisällissodan voittajien näkemyksen parlamentarismia rajoittavasta ja valtionpäämiehen asemaa vahvistavasta vallanjako-opista.⁴¹⁸ Näiden säädösten ideologisenä piirteenä oli kriittinen asenne työväenliikettä kohtaan⁴¹⁹. Valtiopäiväjärjestyksen määrävähemmistövaatimukset muodostivat kaksikamarijärjestelmälle tyypillisen sopimus pohjan⁴²⁰. Perustuslakiaktiin sovellettiin joko tavallista tai poikkeuksellista menettelyä⁴²¹. Itsenäisen Suomen valtiopäiväjärjestykseen jäi voimaan myös lepäämäänjättämisen pykälä, josta Eino Jutikkalan mukaan muodostui ”vain

⁴¹⁷ Esko Riepula, Näkökohtia valtiosääntömme arvomaailmasta ja valtasuhdejärjestelmästä. Tampereen yliopisto. Oikeustieteenlaitoksen monistesarja. 1969, 6.

⁴¹⁸ Antero Jyränki, Kansa kahtia, henki halpaa. Oikeus sisällissodan Suomessa? Art House, Helsinki 2014, 204, 218; Antero Jyränki, Kansanedustuslaitos ja valtiosääntö 1906–2005. Teoksessa: Eduskunnan Muuttuva asema. Suomen eduskunta 100 vuotta. Kirjoittajat Antero Jyränki & Jaakko Nousiainen. Edita, Helsinki 2006, 42.

⁴¹⁹ Suurlakon 1905 ja keisarillisen julistuskirjan 4.11.1905 jälkeen sosialistit eivät saaneet läpi vaatimustaan perustuslakia säätävän kansalliskokouksen koollekutsumisesta, vaan valtiopäiväjärjestyksen uudistaminen jäi sääty-eduskunnalle. Ruotsalaiseen puolueeseen kuulunut M. G. Schybergson oli kirjoittanut joulukuussa 1905: ”Ei ole nähdäkseen millään keinoin estettävissä, ettei yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen nojaavasta ja toimistaan edesvastauksettomasta yksikamari eduskunnasta tulisi mielivaltaisen puoluepyrinnön kätyri. Olemmehan nykyisessä julkisessa elämässämme joka päivä tilaisuudessa näkemään niin väkivaltaisia puoluekiikhon ja luokkavihan ilmauksia, että jokaisen tunnollisen lainsäätäjän tulisi käsittää päätehtäväkseen näiden pimeiden voimien estäminen saamasta valtaa kansaneduskunnassamme.” Jatkoa: ”Jos eduskunnan valta kokonaan joutuu puolisivistyneelle enemmistölle, on turma tarjona.” Antero Jyränki, Perustuslaki ja yhteiskunnan muutos: tutkimus varallisuus oikeuksien ja taloudellisen toiminnan vapauden perustuslainsuojan kehittämisestä tulkinnan avulla v. 1863–1919. Tammi, Helsinki 1973, 101, 103–104.

⁴²⁰ Riepula 1969, 6.

⁴²¹ Veli Merikoski, Perustuslainsäädäntöjärjestyksessä säädetyt lait vv. 1947–1950. Lakimies 1951, 632–638.

jonkinlainen jarrutuskeino”, jolla vähemmistö siirsi epämieluisia lakeja seuraavalle eduskunnalle.⁴²²

Vuoden 1945 ”uusi suunta” ei vaikuttanut valtiosääntöpolitiikkaan, vaan asiantuntijavalta perustuslakiasioissa säilyi oikeistolla. Kun muualla Euroopassa syntyi laajoja hankkeita eräiden talouselämän sektoreiden sosialisoimiseksi⁴²³, Suomessa näitä torjuttiin juristikunnan tulkintojen avulla. Paavo Kastarin mukaan suomalaisten lakimiesten kokouksessa 29.5.1947 yksikään ei ”vilkkaan keskustelun kuluessa puoltanut valtiosäännön 6 §:n laveampaa tulkintaa.”⁴²⁴ Kastari avasi *Lakimiehessä* vuonna 1948 tätä perustuslakien tulkinnan poliittista merkitystä seuraavasti: ”Niinpä valtiosääntöoikeuden silloinen ensimmäinen edustaja saattoi jo yli 20 vuotta sitten nimenomaan todeta, että sosialisoimista ei voida pitää 6 §:n edellyttämänä yleisenä tarpeena. Tämä tulkinta on äskettäin, sosialisoimisideologian jouduttua sodan jälkeen poliittisessa elämässä päiväjärjestykseen, saanut seikkaperäisen teieteellisen perustelunsa ja samalla juristimaailman yksimielisen hyväksymisen.” Näin Kastari hahmotti perustuslakien torjuvan vierasta, yhteiskuntajärjestyksen vastaista ideologiaa.

Kastarin mukaan omaisuudenturva oli Suomessa laajempi kuin missään muualla ja pakkolunastuksessa määritelty ”yleinen tarve” lainsäädäntökäytännössä tiukka. Tämän seurauksena esimerkiksi maareformeissa maanomistajien yksityinen intressi oli asetettu asuntopoliittisten päämäärien, ”yleisen tarpeen” edelle. Kastarin mukaan Suomessa jouduttiin turvautumaan tiukempaan vapausoikeuksien suojaan, kun tuomioistuimilla ei ollut oikeutta tutkia eduskunnan säätämien lakien perustuslainmukaisuutta ja kieltäytyä niiden soveltamiselta. Kastari hahmottikin perustuslait horisontaalisesti yksilön turvana julkista puuttumista vastaan: ”Voidaanko niin ollen ajatella, että nämä suojaavat takeet olisivat olojen muuttuessa siinä määrin väljentyneet, että niitä nyt päinvastoin voitaisiin käyttää sisääntuloporttina, jonka kautta yksityisen omistusoikeuden aatteelle miltei vastakkainen sosialisoimisideologia voisi astua käytännöllistä toteutumista kohti?”

Edellinen oli selvä poliittinen kannanotto suomalaiseseen yhteiskuntajärjestykseen sopivista päätöksistä. Vaikka Kastari antoi perustuslaintulkinnan tehtäväksi yhteiskunnan säilyttämisen, hän kiisti toiminnan poliittisuuden: ”Ainoastaan tiukkaa ideologista yhtenäisyyttä tavoittelevan ja siihen pakottavan totalitäärisen järjestelmän näkökulmasta voidaan meikäläistä moniarvoisuutta ja sen mukaista laajaa aatteellista vapautta varjelevan yhteiskunnan arvomaailmaa kokonaisuutena

⁴²² Eino Jutikkala, Luentoja Suomen valtiojärjestyksen historiasta. Gaudeamus, Helsinki 1972, 102.

⁴²³ Merikoski 1951, 632–638.

⁴²⁴ Paavo Kastari, Kansallistamispyrkimykset ja omaisuuden perustuslainsuoja Euroopan maissa. Lakimies 1948, 289–318.

luonnehtia – ja silloinkin lähinnä poleemisesti – `ideologiseksi´.”⁴²⁵ Kastarille yhteiskunta- ja valtiojärjestyksen puolustaminen oli aatteellista, mutta vasemmiston poliittisista pyrkimyksistä poiketen oikeudellisesti velvoittavaa. 1940-luvulla tämä linja näkyi sosialisointipyrkimysten torjumisena perustuslakivaliokunnan ratkaisuilla ja niitä tukeneilla ennakkotapauksilla.⁴²⁶

Kastarin huomiot 1940-luvun lopulta korostavat, että valtiosääntöoikeus oli alisteista arvoille ja politiikalle. Edellä kuvatun ajattelun pohjalta on ymmärrettävissä, että 1960-luvulla alkanut uudenlainen oikeustieteellinen keskustelu ymmärrettiin lakimies- ja oikeistopiireissä politisoimiseksi. Oikeustieteen tutkija Kaarlo Makkonen vastasi vuonna 1970 *Lakimiehessä* syytöksiin: ”Meillä viime aikoina käydyssä tuomioistuineläytöstä koskevassa keskustelussa tämä ongelma – johon monet näyttävät suhtautuvan ikään kuin se olisi aivan uusi asia! – on liitetty kysymykseen tuomioistuimien poliittisuudesta.”⁴²⁷ 1960-luvulla oikeus- ja yhteiskuntatieteen tutkimukset toivat yleiseen tietoisuuteen sitä tosiasiaa, että perustuslakiasiantuntijat ja oikeudelliset viranomaiset työskentelivät poliittisessa kontekstissa, jolloin heidän yhteiskunnalliset arvostuksensa saattoivat vaikuttaa oikeudellisessa harkinnassa. Vaikka Kastari oli vuonna 1948 huomauttanut, ettei tutkimus ollut onnistunut ”löytämään yksinkertaista formulaa, jonka avulla tavallisen lainsäädännön mahdollisuuksien raja olisi helposti määrättävissä”, hän vastusti 1960-luvun lopulla jyrkästi Antero Jyrängin ja Lars D. Erikssonin vastaavia ajatuksia, koska olihan ”heidän päämääränään nykyisen yhteiskuntajärjestyksen kumoaminen ja radikaali muuttaminen sosialistiseksi.”⁴²⁸ Näin hän näki yhteiskuntajärjestyksen kumoamisen toisenlaisen yhteiskuntajärjestelmän alkupisteeksi ja vain ”sosialisointisideologian” poliittiseksi.

Tärkeä vasemmistolähtöinen avaus perusoikeuskeskusteluun oli *Kantajana kansalainen. Raportti oikeusturvasta* -pamfletti (1969), joka tarkasteli oikeusjärjestystä osana yhteiskunnallista vallankäyttöä. Näistä lähtökohdista kirja vaati valtiolta toimenpiteitä koulujärjestelmän ja työelämän muuttamiseksi.⁴²⁹ Teos oli sosiaalivaltion, uusien oikeustieteellisten tutkimustulosten ja yleisvasemmistolaisuuden hengentuote. Sen viesti sopi jossain määrin vaikeasti oikeiston, esimerkiksi Juuso Häikiön *Onko perustuslakeja muutettava?* -kirjan (1974) näkemyksiin perustuslaeista. Häikiön mukaan vasemmisto pyrki vakiintuneiden instituutioiden politisoinnilla yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseen ja ”puoluevaltaan”, joka siirtäisi kansalaisten vallan puoluetoimistoihin ja eduskuntaan, ”socialismin esikartanoii-

⁴²⁵ Paavo Kastari, Oikeuslaitos, politiikka ja ideologia. Lakimies 1970, 993–1004.

⁴²⁶ Ilkka Saraviita, Näkökohtia eräiden lainkäyttöelinten riippumattomuudesta. Lakimies 1970, 1070–1082.

⁴²⁷ Kaarlo Makkonen, Lainkäyttö ja maailmankatsomus. Lakimies 1970, 1056–1069.

⁴²⁸ Kastari 1970, 993–1004.

⁴²⁹ Jyrki Tala, Oikeusturvakeskustelun lähtökohdia. Kantajana kansalainen. Raportti oikeusturvasta. Tammi, Helsinki 1969, esipuhe.

hin”.⁴³⁰ 1960-luvulla vasemmisto ja liberaalit piirit alkoivat haastaa hallitusmuodon säädöksiä ylinten valtioiden keskinäisyydestä, jotka oli järjestetty niin tasavaltalaisen kuin monarkistisen näkemyksen kompromissille.⁴³¹ Kiistanalaisena tässä järjestelyssä pidettiin sitä, ettei se toiminut ”yksiviivaisen eduskuntavallan merkeissä”, vaan valtionpäämiehen laajat valtaoikeudet rajasivat eduskunnan päätösvaltaa.⁴³² Esimerkiksi valtiosääntöjuristi Georg Paile (kd.) tulkitsi hallitusmuodon syntymistä siten, että kansalaissodan voittanut oikeisto ”halusi ennen kaikkea suojata itsensä ja intressinsä mahdollisilta Suomen sisäisten voimasuhteiden muutosten mukanaan tuomilta seurauksilta.” Sen seurauksena perustuslain säätämistä, muuttamisesta tai siitä poikkeamisesta oli tehty vaivalloinen prosessi.⁴³³ Vastaavasti Paavo Kastari arvioi syksyllä 1967, että perustuslait rajasivat ”sangen tehokkaasti” eduskunnan vallankäyttöä: ”Eduskunnan vasemmistoenemmistö samoin kuin vasemmisto- tai vasemmistoenemmistöiset hallitukset ovat suhtautuneet perustuslakiin yhtä kunnioittavasti tai ainakin yhtä lojaalisti kuin muutkin.”⁴³⁴ Tämä kysymys lojaliteetista päti vain, mikäli asiantuntijoiden näkemykset ja perustuslakivaliokunnan ratkaisut olivat yhdenmukaisia, ja Kastari olikin ollut yksi eniten käytetyistä asiantuntijoista 1940-luvulta lähtien.⁴³⁵

Sosiaalivaltion läpimurto, vasemmistoenemmistö ja YK:n perusoikeussopimukset loivat uusia paineita omaisuudensuojaan, perusoikeusluetteloon ja valtioiden toimivaltaan koskemiseen. Professori Tuttu Tarkiainen korosti vuonna 1967, että valtiollisten laitosten epätarkoituksenmukaisuus oli epäjohtonmukaisuutta huomattavasti kohtalokkaampi ongelma. Hän viittasi perustuslaintulkintaan, jossa pysyvyyden ihanne vähensi yhteiskunnan muuttuessa perustuslaki-instituution uskottavuutta. Ongelman korjaamiseksi Tarkiainen vaati päättäjiltä ymmärrystä, ettei mikään säännös tai instituutio ollut itseisarvo, vaan yhteiskunnan muuttuessa valtioiden suhteet ja perustuslait vaativat ”modernisointia ja täydellistämistä.”⁴³⁶

Perinteisen yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen puolustusrintama ei vastaanottanut valtiosääntökritiikkiä suopeasti, ja monet nuoret vasemmistomieliset oikeustieteilijät joutuivat havaitsemaan, että lisensiaatti- ja väitöstutkimukset leimattiin herkästi poliittisiksi ja vallankumouksellisiksi. Esineoikeuden professori Simo Zit-

⁴³⁰ Häikiö 1974, 36–38.

⁴³¹ Tuttu Tarkiainen, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliitiikka. Valtiotieteellinen Yhdistys. 1/1967, 16–19.

⁴³² Juhani Paasivirta, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliitiikka. Valtiotieteellinen Yhdistys. 1/1967, 27–28.

⁴³³ Georg Paile, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliitiikka. Valtiotieteellinen Yhdistys. 1/1967, 29–30.

⁴³⁴ HS 5.8.1968, 9.8.1968 & 15.8.1968.

⁴³⁵ Matti Wiberg, Perustuslakivaliokunta asiantuntija-areenana. Lakimies 6/2003, 967–991.

⁴³⁶ Tuttu Tarkiainen, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliitiikka. Valtiotieteellinen Yhdistys. 1/1967, 16–19.

ting, joka osallistui myös yksityiskoulutaisteluihin, syytti nuoria tutkijoita oikeustieteen politisoimisesta: ”Heijastuksena yleisestä kehityksestä politisoituminen on tullut viime aikoina muotivirtaukseksi lähes kaikilla yhteiskuntaelämän aloilla... Viimeaikaisessa oikeusteoreettisessa keskustelussa on ollut korostetusti esillä meillä 1960-luvun loppupuolella esiin työntynyt suuntaus, joka korostaa oikeustieteen yhteiskunnallista sidonnaisuutta ja jolla on usein kiinteät siteet marxilaiseen yhteiskuntafilosofiaan.” Zittingin mukaan oikeuden itsenäisyyden kyseenalaistaminen palveli vasemmistopoliitikkojen intressejä. Hänen mukaansa oikeustiede oli vasemmiston noustua omaksunut ei-tieteellisiä piirteitä: ”Pari vuosikymmentä sitten oikeustieteen harjoittajia innosti pyrkimys mahdollisimman suureen täsmällisyyteen ja objektiivisuuteen sekä juridiikan ja politiikan eron selventämiseen. Nyt näyttää suunta olevan toinen, pyrkimyksenä on lainopin selittäminen arvoväritteiseksi yhteiskuntapoliittiseksi keskusteluksi ja sen saattaminen sitä tietä poliittiseksi vaikutuskeinoksi.”⁴³⁷

Edellä on Kastarin väitteiden perusteella annettu toisenlainen kuva perinteisen valtiosääntöoikeuden neutraalisuudesta. Kastari määritteli vuonna 1948 omaisuudensuojan merkityksen juuri poliittisen tarkoituksenmukaisuuden pohjalta: ”Tuon garantian varauksettoman oikeudellisen kiinteyden korostamisella saattaa olla käytännöllistäkin merkitystä. Luonteeltaan kiinteänä ja selvänä oikeussäännöksenä se voi saavuttaa kriittillisissäkin tilanteissa suuren tosiasiallisen tehon. Ennen kaikkea se ei silloin kenties ole hetken käsitysten ja mielialojen vaihtelulle yhtä altis kuin erityisesti venyvyyttään korostavaksi standardiksi käsitettynä. Tämä saattaa olla varsin tärkeitä poliittisesti kiihkeinä aikoina.”⁴³⁸ Uutta lähestymistapaa esimerkiksi omaisuudensuojaa kohtaan edustanut Antero Jyränki kirjoitti oikeustieteen haasteista vuonna 1969 *Lakimiehessä*, että ”ne ongelmat, jotka nykyisin koetaan liittyviksi oikeussääntöihin, niiden soveltamiseen ja juridiikkaan yleensä, osittain johduvat siitä, että nykyiset ajattelumallit liittyvät toiseen historialliseen tilanteeseen kuin missä me elämme.”⁴³⁹

”Kuusikymmentälukulaisten” kohtaamat ennakkoluulot näkyivät dosentti Veikko O. Hyvösen artikkelissa *Omistusoikeuden ydin ja yhteiskunta*, joka hyökkäsi ”marxilaisuutta” vastaan. Hyvösen arvosteli oikeusministeriön lainvalmistelukunnan ehdotusta lunastuslainsäädännön muuttamisesta, jossa hän oli ollut asiantuntijana.⁴⁴⁰ Perinteisen oikeiston tavoin hän rinnasti ehdotuksen laajempaan, yhteiskunnan perusinstituutiota koskevaan sosialistiseen offensiiviin: ”Nykyisenä aikana kuuluu myös kuvaan, että voimassa olevan pohjoismaisen oikeus- ja yhteiskunta-

⁴³⁷ Simo Zitting, *Juridiikka ja politiikka*. Lakimies, vuosikirja 1973, 84–90

⁴³⁸ Kastari 1948, 289–318.

⁴³⁹ Antero Jyränki, Teesejä juridiikasta ja juristeista. Lakimies 1969, 880–892.

⁴⁴⁰ Ilmari Ojanen, Ehdotus lunastuslainsäädännön uudistamisesta. Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu 1/1973. Helsinki.

järjestyksen mukaisen maanomistusjärjestelmän mustamaalausta harjoitetaan valtion varoilla tieteellistä ja ammatillista pätevyyttä tavoittelevissa aikakausiulkaisuilla sillä tavoin, että poliittinen propaganda puetaan tieteellisessä tutkimuksessa muka saavutettujen tulosten valekaapuun.” Hyvösen mukaan oikeusministeriössä vallitsi uusi, aiempaa ”asiallisuutta” rajoittava vasemmistolainen henki: ”Myös nykyisen ajan nuoriso valitsee itse ihanteensa ja osa heistä on valinnut vallankumouksellisen sosialismin ja sen jumalat, Marxin ja Leninin”. Hyvösen mukaan oli pohdittava, mihin todella pyrkivät ne nuoret yhteiskunnan suunnittelijat, ”jotka haluavat kaikin käytettävissä olevin keinoin mustamaalata omaa pohjoismaista yhteiskunta- ja oikeusjärjestystä.”⁴⁴¹

Keskustelu *Lakimiehessä* oli vilkasta ja heijasteli yhteiskunnan muutosta. Professori Aulis Aarnio katsoi, etteivät oikeusdogmatiikasta johdotetut poliittiset suositukset olleet rationaalista argumentaatiota, vaan ”irrationaalista vakuuttelua, joka pyrkii vaikuttamaan vastaanottajan asenteisiin.” Koulujärjestelmädebatissa Kokoomus ja yksityisoppikouluväki hyödynsivät perustuslakeja ikään kuin puhtaan juridisina tosiasioina, vaikka kysymykseen kietoutui politiikkaa, edunvalvontaa, uhkakuvia ja yhteiskunnallisia ihanteita. Esimerkiksi Aarnio arvosteli ”puhtaan” juridis-tekni- nisen ratkaisun kuvitelmaa, sillä oikeussäännökset merkitsivät aina lainsäätäjän kompromissia ja tiettyjen arvostusten hyväksymistä.⁴⁴² Perustuslakien tietynlainen historiallisuus teki niistä eduskunnan oikeisto-oppositiolle helpon välineistön erilaisten hankkeiden torjumiseksi ja poliittisen argumentaation juridisoimiseksi.

Perustuslaeissa oli vahva talonpoikais-porvarillinen ihanne kansalaisten vapauspiirin suojelemisesta valtion mielivaltaa vastaan. Sosiaalivaltion läpimurto korotti tämän vapaamielisen painotuksen rinnalle keskustelun hyvinvointioikeuksista. Tällainen perusoikeuspainotus oli kuulunut jo vanhaan työväenliikkeeseen, ja esimerkiksi Eetu Salin (sos.dem.) oli muotoillut sosiaaliset, taloudelliset ja sivistykselliset perusoikeudet siten, että porvarillinen valtio pyrki toimimaan lähinnä poliisina, kun taas työväelle valtio ei ollut ”ainoastaan suoja varkaita ja ryöväreitä vastaan, vaan sen tarkoituksena on olla auttajana ja edistäjänä yhteiskunnalle kokonaan ja sen jäsenille erittäin, heidän pyynnöissään ja yrityksissään toimeentulonsa ja mukavuutensa hyväksi sekä hyödyllisten luonteisten taipumuksiensa ja ominaisuuksiensa kehittämiseksi.”⁴⁴³

Salinin kuvaus hyvinvointioikeuksista oli aikaansa nähden moderni. Vastaavasti Martti Kurjensaari kiteytti porvarillisen näkemyksen valtiosta ja oikeuksista esseessään *Päätoimittaja* (1965): ”Isänmaallisuus oli sotilaallista ajattelutapaa, siihen

⁴⁴¹ Veikko O. Hyvönen, Omistusoikeuden ydin ja yhteiskunta. Lakimies 1973, 550–563.

⁴⁴² Aulis Aarnio, Oikeustieteen vieraantuminen. Lakimies 1971, 456–484.

⁴⁴³ Kalevi Kalemää, Eetu Salin. Legenda jo eläessään. WSOY, Helsinki 1975, 73.

eivät kuuluneet taloudelliset kysymykset, palkka-asiat, lakot, työttömyys. Nämä olivat pelkkää politiikkaa, ikävää arkea, pahimmillaan sosialismia, joka yhä kantoi vuoden 1918 rikollista leimaa. Yhteiskunnallinen irtaantui isänmaallisesta. Yhteiskunnalliset seikat olivat lähinnä sosiaaliministeriön toimialaan kuuluvia virastokysymyksiä.”⁴⁴⁴ Kurjensaaren kuvailema ajattelu tuli päivänvaloon sosiaali- ja verovaltion läpimurrossa, yksityisoppikoulujen omistajayhteisöjen edunvalvonnassa ja niin koettujen perinteisten instituutioiden politisoitumisessa. Kun Impi Lukkarinen (tpsl) viittasi eduskunnan täysistunnossa yhtenäiskoulun sosiaalisiin tarkoitukseen, entinen IKL:n pääsihteeri, kansanedustaja Reino Ala-Kulju (kok.) huusi väliin: ”No eikö sosiaalilautakunta pidä huolta?”⁴⁴⁵ Valtion sosiaalisten tehtävien laajentaminen näytti perinteiselle oikeistolle yhteiskuntajärjestyksen perinpohjaiselta muuttamiselta, sillä klassisista vapausoikeuksista poiketen valtiolta edellytettiin puuttumista yhteiskunnallisiin suhteisiin ja omaisuuden käyttöön. Sosiaalivaltion seurauksena talonpoikais-porvarillinen vapausajattelu ajautui ahtaalle. Paavo Kastari kommentoi tätä kehitystä syksyllä 1968 siten, että valtiovalta menetti jatkuvasti järjestysvaltakeseisyttään omaksuessaan hyvinvointi-ideologian. Hänen mukaansa suuntaus liittyi YK:n yleiskokouksen 16.12.1966 hyväksymään perusoikeussopimukseen taloudellisista, sosiaalisista ja sivistyksellisistä oikeuksista⁴⁴⁶.

Perinteisen oikeiston näkökulmasta hyvinvointioikeudet liittyivät läheisesti sosialismin aatteeseen. Jyrkän linjan oikeistolainen presidenttiehdokas Matti Virkkunen (kok.) väittikin *Helsingin Sanomissa* 16.11.1967, että kommunistit pyrkivät hallituksesta käsin ”yhteiskuntajärjestyksemme kumoamiseen ja suomalaisen elämänmuodon mukaisen yhteiskunnan tuhoamiseen”. Kun oikeuslaitos ja yliopistolaitos näyttivät politisoituvan, sosialismin pelko ja sen hyödyntäminen alkoivat hallita oikeistopolitiikkaa. Jyrkän linjan oikeisto tulkitsi, että perustuslait, yksityisomistus ja niiden pohjalle rakentuva elämänmuoto olivat vasemmistolaisten lainsäädäntöhankkeiden seurauksena uhattuina. Ratkaisevaa oli, että ”suomalainen elämänmuoto”, jonka pyhyttä myös Tuhatkunnan ideologi Kari Palonen oli ahtaan vapauskäsityksen vuoksi vuonna 1969 arvostellut⁴⁴⁷, koettiin uhatuksi.

Koulujärjestelmälain perustuslaillistuminen palautui vanhoihin kiistoihin oikeusjärjestyksestä, juridisesta asiantuntemuksesta ja eduskunnan lainsäädäntötyön kontrollista. Perustuslakivaliokunnan rooli koulu-uudistuksen perustuslaillistumisessa ja yksityisoppikoulujen ”torjuntataistelussa” on joko sivuutettu tai väärinymmärretty tähänastisessa tutkimuksessa. Koulu-uudistuksen perustuslaillistuminen aiheutti peruskoulun myöhemmälle toimeenpanolle ongelmallisen tulkinnallisen epäselvyyden, jota Kokoomus ja yksityisoppikouluväki hyödynsivät. Tulkinna-

⁴⁴⁴ Kurjensaari 1965, 144.

⁴⁴⁵ 20.11.1963. Valtiopäivät 1963. Pöytäkirjat II.

⁴⁴⁶ HS 5.8.1968, 9.8.1968 & 15.8.1968.

⁴⁴⁷ Virtanen 2001, 321; Vares 1999, 80.

raisuus aiheutti sen, että perustuslakeja hyödynnettiin yksityisoppikoulujen puolistamisessa. Tästä syystä on kysyttävä, miten tähän epäselvään laintulkintaan lopulta päädyttiin? Oliko päätös koulujärjestelmälaista edes aidosti epäselvä? Vastaus kysymyksiin edellyttää lainsäädäntöprosessin avaamista.

3.5. Sivistysvaliokunnan ja perustuslakivaliokunnan näkemykset yksityisoppikouluista

Eduskunnan erikoisvaliokunnat kontrolloivat hallitusten politiikkaohjelmia⁴⁴⁸. Lisäksi keskeiset virkamiehet voivat pitkälle määritellä lakien käytännöllistä sisältöä⁴⁴⁹. Esimerkiksi oikeuskanslerilla saattaa olla poliittista merkitystä selvittäessään eduskunnan säätämän lain toteutusta. Jaakko Nousiainen mukaan ”[p]erustava taustainformaatio lainsäädäntöhankkeen motiiveista sekä yhteiskunnallisista tavoitteista ja niiden takana olevista arvoista sisältyy jo valmistelijärjestelmässä laadittavaan tilaukseen”⁴⁵⁰. Tällaiset lainsäädännön valmistelun, hyväksymisen ja toimeenpanon suhteet sekä perustuslakivaliokunnan kaksoisluonne ovat tärkeitä koululakiproessin ymmärtämisessä. Matti Wibergin havainto, etteivät perustuslakivaliokunnan lausunnot ole arvoarvostelmista vapaita tai lopputuloksiltaan ennustettavia⁴⁵¹, sopii koululakipäätökseen ja sen nostattamiin perustuslailisiin intohimoihin.

Mikäli koululain perustuslakiongelman olisi jätetty voimaan, Rafael Paasion hallituksen lakiesitys olisi siirtynyt yli vaalien. Tähänastinen tutkimuskirjallisuus on sivuuttanut perustuslait peruskoulupäätöksessä, ja esimerkiksi Veli Nurmi on nostanut vaikeimmaksi asiaksi kieltenopetuksen⁴⁵². Eduskunnan oikeisto-oppositiolle yksityisoppikoulujen omistusoikeudet olivat kuitenkin keskeinen kysymys. Voitto Kallion (sos.dem.) hallussa ollut muistio (2.5.1967) osoittaa, ettei lainvalmistelussa omaisuudensuoja-argumenttia pidetty yksiselitteisenä. Kallio hyödynsi R. H. Oittisen peruskoulukomitean mietinnön tiivistelmää, jonka mukaan yksityisoppikoulu nivellettäisiin kunnan koululaitokseen eikä keskikouluasteen valtionapua ollut syytä pitää perustuslaillisena oikeutena⁴⁵³.

⁴⁴⁸ Voitto Helander, Parlamentaarinen kontrolli pohjoismaissa. *Politiikka* 1/1991, 50–64.

⁴⁴⁹ Jyränki 1971, 14.

⁴⁵⁰ Jaakko Nousiainen, Lainsäädäntöperustelut parlamentaarisen ohjauksen välineenä. *Politiikka* 1/1982, 4–23.

⁴⁵¹ Wiberg 2003.

⁴⁵² Nurmi 1989, 139–140.

⁴⁵³ Voitto Kallio 2.5.1967: Koulujärjestelmän perusteita koskevan lain säätämisyjärjestys. Ote Saukkosen arkisto. k51. KA.

Hallitus antoi esityksensä peruskoululaista eduskunnalle 14.4.1967. Yksityisoppikoulurintamaa johtaneen Niilo Honkalan mielestä keskeistä oli, ”onnistuuko hallitus prässäämään lakiehdotuksensa enemmistövoimalla sellaisenaan lävitse vai saako laki eduskunnassa osakseen asiallisen käsittelyn.” Yksityisoppikouluväki oli valmistautunut vaikeutettuun säätämisyjärjestykseen, josta Honkalan mukaan oli hallituksessa ristivetoa⁴⁵⁴. Hallituksen esityksen jälkeen Honkala kertoi rehtoreille perustuslakivaliokunnan lausunnon siirtyvän syksyyn. Alustavien tietojen perusteella jotkin kohdat edellyttivät vaikeutettua säätämisyjärjestystä. Honkala viittasi mahdollisuuteen, että myös kuntien talousvaikeudet voisivat estää yksityisten oppikoulujen kunnallistamisen⁴⁵⁵. Hän luotti eduskunnan turvaavan yksityisille oppikouluille riittävän valtionavun⁴⁵⁶. Yksityisoppikoulujen omistajille hallituksen esitys oli kiistattomasti ongelmallinen: ”Koska peruskoulu on yleinen oppivelvollisten koulu ja koska kokonaan julkisen varoin rahoitettavaa koulua jo valvontasyidenkään vuoksi ei ole tarkoituksenmukaista antaa yksityisten hoidettavaksi, peruskoulun tulee olla yhteiskunnan omistama ja hoitama.” Hallitus jätti kuitenkin varauksen, että ”nykyiset oppikoulut voitaisiin mukauttaa uuteen järjestelmään”.

YOL:ssa hallituksen tavoitetta luonnehdittiin ”infernaaliseksi pakotemekanismissi”, sillä se ei sisältänyt yksityisen oppikoulun valinta-oikeutta. Keskeinen kiista nousi 14 §:n määrittelemästä yksityisen oppikoulun mahdollisuudesta jatkaa kunnan koululaitoksessa. Honkala kertoi tästä rehtoreille: ”Sen johdosta tämä säännös edellyttää lakiehdotuksen käsittelemistä perustuslain säätämisestä voimassa olevassa järjestyksessä. Valiokunta katsoi kuitenkin, että mikäli lakiehdotusta muutettaisiin niin, ettei yksityisen oppikoulun omistajaa voitaisi sanotuvin tavoin pyrkiä pakottamaan luovuttamaan omaisuuttaan ilman täyttä korvausta kunnan omaksi, olisi ehdotus tämän säännöksen estämättä käsiteltävissä tavallisen lain säätämisyjärjestyksessä. Valiokunta antaa myös viitteen siitä, miten tällainen muutos olisi tehtävä: lakiehdotuksen 14 §:ään olisi lisättävä säännös siitä, että kunnan koulu-suunnitelmaan otettavan yksityisen oppikoulun omistajalle olisi varattava tilaisuus valita, haluaako hän luovuttaa koulunsa varoineen ja velkoineen kunnalle vai käyttää sitä kunnan peruskoulua korvaavana kouluna.” Pykälää ei kuitenkaan päädytty muuttamaan Honkalan kertomalla tavalla. YOL huomioi, että muokattunakin ”67 edustajaa voisi estää lain hyväksymisen”, ja tulkitsi, että opetusministeriön sosialidemokraattiset virkamiehet ”freneettisesti” vastustivat politiikkaa, jossa järki mää räsi ideologian sijaan.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ Honkalan kirje rehtoreille 19.4.1967. YOLa. k15. KA.

⁴⁵⁵ Honkalan kirje rehtoreille 26.5.1967. YOLa. k15. KA.

⁴⁵⁶ Honkalan kirje rehtoreille 3.10.1967. YOLa. k15. KA.

⁴⁵⁷ Honkalan kirje rehtoreille 30.11.1967. YOLa. k15. KA.

Erkki Aho on jälkikäteen tulkinnut, että YOL toimi poliittisen oikeiston ”mielipiiteen muodostajana ja viejänä.”⁴⁵⁸ Tulkinta on sikäli oikea, että YOL toimi argumenttivarikkona, vaikka yksityisoppikouluja olisi luultavasti puolustettu muutenkin. YOL toimitti 3.2.1967 kansanedustaja Juho Tenhiälälle (kesk.) kirjeen Tukholmassa järjestetystä Pohjoismaiden sosialistien kokouksesta ja ”salaisesta”, vasemmiston ”todelliset” tarkoituksiperät paljastavasta ohjelmapaperista. Saatteen mukaan useat ohjelmakohdat oli ”kääritytty pumpuliin”, minkä vuoksi tekstiä oli luettava huolellisesti. Honkalan saatteen mukaan vasemmistolainen koulutuspolitiikka perustui laiskuuteen henkistä kulttuuria kohtaan ja inhimillisen olemassaolon korkeimpien muotojen halveksumiseen: ”Mutta jos yrittää ajatella millainen on ihminen, joka on käynyt tuollaisen koulun, niin luulisin, että tulos on jotenkin seuraavanlainen: hän on uskonnoton, vailla yrittämisen tarmoa (kilpailuhenkeä) oleva, valtion tukitoimenpiteiden varassa elävä, sosialistinen kaikkeen tyytymätön kverulantti, josta seuraavassa vaiheessa ja viimeistään seuraavassa polvessa tulee kommunisti.” Sama muistio lähetettiin Kokoomuksen eduskuntaryhmän Anna-Liisa Linkolalle, Jussi Saukkoselle, Olavi Lähteenmäelle, Helsingin kaupunginvaltuutetulle Pirkko Koskiselle (kok.) ja Kokoomuksen tiedotuspäällikkö Jouni Mykkäselle.⁴⁵⁹

Kokoomuksella ja YOL:n johdolla oli lainvalmistelussa tiivis yhteys, mitä Honkala kuvasi 11.9.1967 rehtoreille: ”Puitelain osalta meillä on huolellisesti valmisteltu rakentava ehdotus, joka yhteistoiminnassa kansanedustaja Sillantauksen kanssa on saatettu lakialoitteena eduskunnan käsiteltäväksi puitelain yhteydessä. Siinä on menty peruskouluhanketta vastaan kauaksi ohi puolitiehen. Asia on perin vaikea seuraavasta syystä: peruskoulun ja puitelain vaikutusvaltaisimmilla ajajilla ovat tavoitteet poliittis-ideologiset. Kouluväen kanta taas määräytyy pedagogis-didaktisten näkökohtien mukaan.”⁴⁶⁰ Yhteistyö noudatti aiemmin valittua strategiaa rakentavista ehdotuksista. On selvää, että koulujen omistussuhteita koskevissa esityksissä huomiot olivat ennen kaikkea poliittis-ideologisia.

Perustuslakivaliokunnassa⁴⁶¹ oli vasemmistoenemmistö, mutta hallituksen lakiesitystä korjattiin yksimielisesti. Ensimmäisinä asiantuntijoina kuultiin 5.5.1968 professori Paavo Kastaria ja eduskunnan oikeusasiamies Risto Leskistä. Jatketus-

⁴⁵⁸ Aho 2000.

⁴⁵⁹ YOL toimitti 3.2.1967 kansanedustaja Juho Tenhiälälle kirjeen. YOLa. k15. KA.

⁴⁶⁰ Honkalan kirje rehtori Erkki Kahralle 11.9.1967. YOLa. k15. KA.

⁴⁶¹ Perustuslakivaliokunnan jäseniä olivat varatuomari Eino Siren (sos.dem.), kirvesmies Eino Tainio (kd.), professori L. A. Puntila (sos.dem.), toimittaja Aulis Juvela (kd.), henkilöstöpäällikkö Väinö Vilponiemi (sos.dem.), Heikki Hykkälä (sos.dem.), Lauri Kantola (kd.), FM Eero Häkkinen (sos.dem.), kirvesmies Veikko Saarto (kd.), varatuomari Matti Kekkonen (kesk.), varatuomari Juuso Häikiö (kok.), agronomi Niilo Kosola (kok.), maanviljelijä Kustaa Tiitu (kesk.), varatuomari Georg Ehrnrooth (ruots.), agronomi Veikko Savela (kesk.), toimittaja Tapani Paavola (lib.), agronomi Arvo Pentti (kesk.) ja varajäseneninä varatuomari Seija Karkinen (sos.dem.), hum. kand. Esko Niskanen (sos.dem.), kivenhakaaja Aarne Saarinen (kd.), maanviljelijä Aaro Lintilä (kesk.), varatuomari Pentti Sillantaus (kok.) ja VTM Carl Olof Tallgren (ruots.).

sa käsittelyssä kuultiin myös hallintoneuvos Voitto Kalliota opetusministeriöstä ja professori Bo Palmgrenia. Kalliota kuultiin lakia valmistelleena virkamiesasiantuntijana, Leskistä ja Kastaria valtiosääntöasiantuntijoina ja Palmgrenia kielipolitiikasta. Lisäksi valiokunnan vasemmistojäsenet Väinö Vilponiemi (sos.dem.) ja Eino Tainio (kd.) ehdottivat 3.10.1967 kuultavaksi vielä professori Veli Merikoskea.

Tässä näennäisessä yksimielisyydessä muodostui ”koulusotien” eli yksityisoppikoulujen ”torjuntataistelun” perusta. Yksityisoppikoulujen säilyttäminen ei kuitenkaan ollut valiokunnissa tai eduskunnan käsittelyissä sillä tavalla esillä kuin myöhemmin ”koulusodissa” ja yksityisoppikouluväen aktivismissa esitettiin. Tämä pakottaa kysymään, mistä perustuslakiongelman oikein muodostui, kuinka se ratkaistiin ja miksi tulkintakiista ylipäätään oli mahdollinen? Perustuslakivaliokunta viittasi lausunnossaan hallituksen perusteluihin, joista ilmeni pyrkimys ”valtiovuon lopettamishuonon hyväksikäyttämisen” painostaa yksityisen oppikoulun omistaja luovuttamaan koulunsa kunnalle. Perustuslakivaliokunnan mukaan tavallinen sääntämisenjärjestys edellytti, ettei omistajaa ”voitaisi kerrotuin tavoin” pakottaa ”luovuttamaan omaisuuttaan ilman täyttä korvausta vastaan kunnan omaksi”. Tässä vaiheessa perustuslakivaliokunta ei käsitellyt tilannetta, jossa kunta jättäisi yksityisen oppikoulun koulupiirinsä ulkopuolelle erimielisyyden vuoksi, ja jolloin koulu myös menettäisi valtiovuonon.

Pinnallisesta yksimielisyydestä huolimatta asiantuntijoiden valinta antoi viitteitä osapuolijaosta. Eero Häkkinen (sos.dem.) kommentoi Kallion ja Merikosken puheenvuorojen jälkeen, että ”[o]lisi syytä muokata sellaiset pykälät, jotka ehkä vaativat” VJ 67 §:n mukaisen järjestyksen. Samoin Eino Tainio (kd.) totesi, että ”[o]lisi vain ilmoitettava mitä muutoksia olisi tehtävä, jotta tav. laki”. Vasemmisto halusi selvästi lain nopeasti läpi. Tässä vaiheessa ei ollut perusteita ajatella, että koulu-uudistuksen toimeenpano myöhemmin vaikeutuisi. Perustuslakivaliokunnassa ei keskusteltu mahdollisuudesta, että yksityisten oppikoulujen omistajayhteisöt katsoisivat päättävänsä perustuslakien pohjalta kunnan koululaitoksen järjestämisestä. perustuslakivaliokunnan lausunto ei perustunut sille yksityisoppikouluväen ajatukselle, että perustuslait suojasivat yksityisten oppikoulujen olemassaoloa sinänsä.

Käytännössä perustuslakivaliokunnassa oli kaksi asiantuntijalinjaa: Kallion näkemys, ettei muita kohtia tarvinnut muuttaa, mikäli 14 § muutettaisiin, ja Leskisen ja Kastarin linja muista pykälistä. Myös Niilo Kosola (kok.) totesi 2.11.1967, että ”[j]os lakiesityksen 14 muuttaminen auttaa, olisi sitä syytä suositella”. Ilmeisesti Kosola myös tarkoitti, että näin poistuisi tarve muilta muutoksilta. Lopullinen lausunto poikkesi asiantuntijalinjauksista siten, että muutokset esitettiin kokonaisuutena. Lisäksi ilmoitettiin kannatettavan Kastarin ja Leskisen linjaa sekä Kallion ehdo-

tusta. Valiokunnan yksimielisesti 8.11.1967 hyväksymässä lausuntopohjassa ei kuitenkaan mainittu 14 §:ää, vaan pelkästään Kastarin ja Leskisen huomioiden pykälän muodostamasta kokonaisuudesta. Niiden pohjalta kävi ”asiantuntijoiden Leskisen ja Kastarin mukaan selville, että kysymyksessä on konfiskatorinen säännös, jonka tavoitteena on valtionavun lopettamisuhkaa hyväksikäyttäen pyrkiä siihen, että kunnan kouluunnielmaan hyväksytyyn yksityisen oppikoulun omistaja luopuisi omaisuudestaan.” Lausunto oli jätetty valiokuntasihteerin Antti Okon ja puheenjohtaja Juuso Häikiön (kok.) muokattavaksi, ja lopullinen lausunto oli päättänyt pohjaluonnoksen tavoin 8.11.1967.

Perustuslakivaliokunnan yksimielisyys oli vahvasti pintapuolista. Sivistysvaliokunta ja eduskunta kannattivat äänestysten jälkeen perustuslakivaliokunnan ehdotuksia, ja ainoastaan Kokoomus arvosteli niitä yksityisoppikoulujen osalta riittämättöminä. 14 §:n muutos, johon Honkala edellä viittasi, perustui Voitto Kallion esitykseen. Sivistysvaliokunnan kokouksessa 8.12.1967 Anna-Liisa Tiekso (kd.) esitti pykälän muuttamista Kallion ehdotuksen pohjalta. Sivistysvaliokunta kuuli asiasta vielä Kalliota 13.12.1967, ja lopulta valiokunnassa ”hyväksyttiin yksimielisesti perustuslakivaliokunnan lausunnosta aiheutuva muutos, jota ed. Tiekso oli ehdottanut kokouksessa 8.12.67.” 14 §:n muuttaminen lähti vasemmiston aloitteesta ja Kallion ehdottaman linjan toteuttamisesta.⁴⁶² Myöhemmät ”koulusodat” ja yksityisoppikouluväen aktivismi pohjasivat logiikkaan, että Tiekson lisäys olisi muuttanut hallituksen lakiesitystä Kokoomuksen ja YOL:n tavoitteiden suuntaan.

Honkala tiedotti 11.1.1968 rehtoreille sivistysvaliokunnan päätöksestä kuvaavasti: ”Sivistysvaliokunnan enemmistön outo asenne johtui tietävästi siitä, että hallitusneuvos Voitto Kallio (puitelainen varsinainen kirjoittaja) oli toimittanut sivistysvaliokunnalle muistion, jossa hän viimeksi mainitun lainkohdan suhteen asettui sille kannalle, ettei perustuslakivaliokunnan ehdottamaa muutosta tarvinnut tehdä sen jälkeen, kun 14 §:ään on tehty perustuslakivaliokunnan ehdottama muutos. Todellisuudessa asian laita on niin, että ellei perustuslakivaliokunnan omaksumaa kantaa oteta huomioon, lakia ei voida käsitellä yksinkertaisessa järjestyksessä. Tälle kannalle on tietävästi mm. eduskunnan oikeusasiamies asettunut.”⁴⁶³ Honkala tiesi, että 14 §:n muutos oli tullut Kalliolta. Tulevien ”koulusotien” kannalta oli tärkeätä, ettei eduskunnan oikeusasiamies Risto Leskinen, josta tuli myöhemmin koulukiistoja selvittelyt oikeuskansleri, käsitellyt 14 §:ää. Honkalan mukaan sivistysvaliokunta muokkasi koulujärjestelmälakia hallituksen esityksestä poikkeavaksi: ”Hallituksen esityksessä laiksi koulujärjestelmän perusteista oli kylläkin ajateltu pääsäännöksi

⁴⁶² Sivistysvaliokunnan kokous 8.12.1967. Eduskunnan arkisto. Mikrofilmi: Sivistysvaliokunta 1967.

⁴⁶³ Honkalan kirje rehtoreille 11.1.1968. YOLa. k16. KA.

sitä, että valtion ja yksityisten oppikoulujen keskikouluaste sulatetaan kunnan peruskouluun.”⁴⁶⁴

Koulujärjestelmälain ja peruskouluasetuksen tulkinnoissa tuli pian riitautumaan laissa säädetty korvaavien koulujen valtionapu pääomamenoihin, joka voisi siirtää yksityisoppikoulujen taloudellista rasi- tusta kunnille. Koska tämä kannusti kunnal- listamiseen, Kalervo Aho on tulkinnut, että ”peruskoululain 14 § pyrittiin eräiden kouluviranomaisten taholta osoittamaan tulkinnanvaraiseksi”, ja ”[l]ainkohdan asianmukaisen tulkinnan varassa ymmärrettiin olevan... kaikkien yksityisoppikou- lujen kohtalo koko maassa.”⁴⁶⁵ Samoin Turun Suomalaisen Yhteiskoulun historiikki mainitsee, että ”[y]ksityisten oppikoulujen taholla 14 § tarjosi selkeän vaihtoehdon kunnalle luovuttautumisen sijaan.”⁴⁶⁶ Molemmat edellä mainitut tulkinnat ”asian- mukaisesta tulkinnasta” ja vaihtoehdon ”selkeydestä” syntyivät yksityisoppikoulu- väen aktivismin seurauksena.

Helsingin kaupungin koulusuunnittelukomitea lausui sivistysvaliokunnalle, että kunnallistamis- paine perustui osin 21 §:ään, jonka mukaan korvaavat koulut jäi- sivät rakennusvelkojen lyhennysten, korkomenojen, kalustehankintojen ja raken- nuskorjausten osalta ilman valtionapua, mikä rasittaisi kuntien taloutta ja ”ilmei- sesti aiheuttaisi kunnissa haluttomuutta peruskoulun järjestämiseen 14 ja 21 §:ssä tarkoitettulla tavalla.”⁴⁶⁷ 26 §:n mukaan korvaavan koulun valtionapuun oikeutta- viksi menoiksi ei luettaisi ”rakennuspääoman korkoa ja kuoletusta, velkojen kor- koja ja kuoletuksia”. Näin syntyi taloudellinen kannustin yksityisen oppikoulun kunnallistamiselle. Lain 22 §:n mukaan kunnan koulutarve määrittäi ”yksityisoppi- koulun nykyisessä muodossa tapahtuvan toiminnan tukemista julkisen varoin”⁴⁶⁸.

Vaikka ennen koulujärjestelmäpäätöstä kokoomuspoliitikot olivat vedonneet kan- salaisten oikeuteen perustaa kouluja, perustuslakivaliokunnan mukaan hallitus- muodon 82 § ei velvoittanut valtiota tukemaan yksityisoppikouluja⁴⁶⁹. Perustus- lakivaliokunnan huomio valtionavun konfiskatorisesta käyttömahdollisuudesta pohjasi keskikouluasteen valtionavun lakkaamisen mahdollisiin tarkoituksiperiin, ei

⁴⁶⁴ YOL:n muistio 30.4.1969. Korvaavan koulun asema peruskoulujärjestelmässä. K17. YOLA. KA.

⁴⁶⁵ Kalervo Aho, Koulun perustamisen tausta. Opin väylä. Ylitornion yhteiskoulu/ Ylitornion yhteiskoulun lukio. Historia ja matrikkeli 1947–1997, Ylitornio 1997, 128.

⁴⁶⁶ Aulis Jantunen, Uuteen koulujärjestelmään siirtyminen ja Tuureporin koulu / Turun Suomalaisen Yhteiskoulun yläaste 1976–2003. Turun suomalainen yhteiskoulu 1903–2003. Turun suomalaisen yhteiskoulun kannatusyhdistys, Turku 2003, 60.

⁴⁶⁷ Walter Erko, Helsingin kaupungin koulusuunnittelukomitean lausunto 19.2.1968.

⁴⁶⁸ Sivistysvaliokunta esitti lopulta kuitenkin samaa kuin hallitus 22 §:ssä.

⁴⁶⁹ Perustuslakivaliokunnan mietintö: Hallitusmuodon 79 §:n säännös siitä, että valtio tarvittaessa avustaa yleissivistystä oli yleisluontoinen, ”ettei se aseta valtiolle selvää velvoitetta tässä suhteessa. Siten onkin katsottava, että yksityiselle oppikoululle annettavasta valtionavusta ja sen ehdoista on säännön mukaan säädettävissä tavallisella lailla.

yksityisten oppikoulujen säilymiseen sinänsä. Siksi Kastari ja Leskinen ehdottivat 28 §:ään muotoa, että ”toimintansa lopettava koulu olisi luovutettava kunnalle, milloin koulun toiminta lopetetaan muusta syystä kuin valtionavun lakkaamisen johdosta koulun kuitenkin edelleen täyttäessä muut valtionavun saamisen edellytykset.” Koska yksityisten oppikoulujen toiminta perustui julkiseen tukeen, valtionapua oli Kastarin ja Leskisen mukaan tarkasteltava sitä mahdollisuutta vasten, että sen lakkaamisen uhkaa käytettäisiin ”keinona pakottaa yksityisen oppikoulun omistaja luovuttamaan omaisuuttaan korvauksetta kunnalle.”⁴⁷⁰

Sivistysvaliokunta muutti 14 §:n perustuslakivaliokunnan lausunnon pohjalta seuraavaan muotoon: ”Kunnan koululaitosta järjestettäessä on mahdollisuuksien mukaan käytettävä hyväksi kunnassa toimivia kouluja, ja on yksityisen oppikoulun omistajalle varattava tilaisuus valita haluaako hän luovuttaa koulunsa varoineen ja velkoineen kunnan peruskoulua korvaavana kouluna.” Hallituksen esityksessä pykälä oli ollut muodossa ”[k]unnan koululaitosta järjestettäessä on mahdollisuuksien mukaan käytettävä hyväksi kunnassa toimivia kouluja.”⁴⁷¹ Kokoomus ei hyväksynyt korjausta, vaan esitti 14 §:ää muotoon ”[k]unnan koululaitosta järjestettäessä on otettava huomioon kunnassa toimivat koulut”. Kokoomuksen eduskuntaryhmä ei luottanut siihen, että toteutunut muoto palvelisi yksityisoppikouluja. Lisäksi Kokoomus vaati 22 §:ään kirjausta yksityisoppikoulujen suojaamisesta: ”Tässä pykälässä tarkoitetun hyväksymättä jääneen sopimusesityksen koulun käyttämisestä korvaavana kouluna tulee olla, jotta sen hyväksymättä jättäminen saattaisi johtaa tässä pykälässä tarkoitettuihin seuraamuksiin, ehdoiltaan sellainen, että koulu kykenisi täyttämään sille annetun sivistystehtävän ja että sille jäisi myös taloudellisesti riittävät toimintaedellytykset.”

Perustuslakivaliokunnan muutoksilla pyrittiin estämään valtionavun lakkautusuhan konfiskatorinen käyttö. Muutoksilla ei edellytetty, että yksityiset oppikoulut säilyvät kunnan koululaitoksessa, mikäli omistajayhteisö vaatii. Vasemmisto halusi lain nopeasti läpi, mistä kertoivat yksimieliset näkemykset perustuslakivaliokunnassa ja valmius revisioihin. Missään vaiheessa ei viitattu mahdollisuuteen, että peruskoulun toimeenpano vaikeutuisi 14 §:n vuoksi. Mikael Hildén on sattuvasti luonnehtinut, ettei jonkin säännöksen sisältöä ratkaise vain sen kirjoitettu asu⁴⁷². Ratkaisevia olivat päätöksen jälkeiset tulkinnat. Yksityisoppikouluväki omaksui tulkinnan, että perustuslakivaliokunta oli vaatinut yksityisten oppikoulujen säilyttämistä perustuslakisyin ja taannut ehdottoman valintaoikeuden. YOL ja eduskun-

⁴⁷⁰ Perustuslakivaliokunnan lausunto n:o 3 sivistysvaliokunnalle 8.11.1967. Valtiopäivät 1968. Asiakirjat III.

⁴⁷¹ Sivistysvaliokunnan mietintö 13.3.1968 n:o 1 hallituksen esityksen johdosta laiksi koulujärjestelmän perusteista. Alkuperäinen muoto: ”Kunnan koululaitokseen kuuluvien koulujen ja sen peruskoulua korvaavien koulujen toiminta” Valtiopäivät 1968. Asiakirjat III.

⁴⁷² Hildén 1964, 587–595.

nan oikeisto-oppositio pitivät tätä tulkintaa puhtaan oikeudellisena, vaikka todellisuudessa kyse oli puhtaasta politiikasta.

Koululain käsittely perustuslakivaliokunnassa osoittaa, että valiokunnan suorittama lakien perustuslainmukaisuuden ennakkovalvonta piti sisällään sekä poliittista ja oikeudellista harkintaa⁴⁷³. Matti Wiberg on kuvannut sellaista vaatimusta absurdiksi, jossa ”poliittisesti kokoonpantu elin ei tekisi poliittisia päätöksiä – enimmäkseen jopa ensisijaisesti poliittisia.”⁴⁷⁴ Pekka Länsineva puolestaan on huomauttanut, että lakiehdotusten perustuslainmukaisuutta arvioidessaan perustuslakivaliokunta ”perustaa ratkaisunsa ensisijaisesti juridiseen harkintaan ja käyttää kannanottojensa perusteluina etupäässä oikeudellisuonteisia argumentteja”, mutta käsitellessään lakiehdotuksia valmistelevana valiokuntana perustuslakivaliokunta ”perustelee päätöksensä lähinnä yhteiskuntapoliittisin argumentein.”⁴⁷⁵ Kokoomuspoliitikkojen ”puhtaan oikeudellinen linja” koulujärjestelmäpäätöksessä perustui perustuslakivaliokunnan lausunnon tietynlaiselle reseptiolle. Vaikka liberaali oikeusvaltioperinne vakiintuneesti erottaa oikeuden ja politiikan toisistaan, ei ole selvää, milloin jonkin oikeudellisen asian poliittinen luonne häviää⁴⁷⁶. Koulujärjestelmälain tapauksessa eduskunnalla ei vuonna 1968 ollut näkemystä niistä ongelmista, joihin perustuslakivaliokunnan lausunnon pohjalta tehdyt lakimuutokset myöhemmissä viranomaisten ja poliittisten päättäjien tulkintakiistoissa johtaisivat.

Honkalan tulkinta, että perustuslakivaliokunta vaati ”kouluille oikeutta pysyä yksityisinä”⁴⁷⁷, oli poliittinen. Pikemminkin hänen johtamansa järjestö lietsoi epäselvyyttä, josta kertoo myös hänen kirjeensä rehtoreille, että ”peruskoulun ajajat nyt saavat jonkinlaisen lain ja pääsevät purkamaan intoaan kehumansa paremman koulun luomisessa.” Vasta myöhemmin yhtenäiskouluväki ymmärtäisi, mihin ”pyttyyn ovat astuneet”.⁴⁷⁸ *Uuden Suomen* pääkirjoitus 17.5.1968 oli kriittinen, sillä laki toteutui suuren valiokunnan ”enemmistön sanelupäätöksenä”. On huomattava, että yksityisoppikouluväki ja Kokoomus katsoivat lakia yksityisten oppikoulujen säilymisen näkökulmasta. Koska kysymyksessä oli puitelaki, siinä oli hallituksen esityksen mukaan ”ne suuntaviivat ja periaatteet, joiden mukaan

⁴⁷³ Antero Jyränki, Uusi perustuslakimme. Lura nova, Turku 2000, 260.

⁴⁷⁴ Wiberg, 2003, 967–991.

⁴⁷⁵ Pekka Länsineva, Eduskunnan perustuslakivaliokunta ja demokraattinen normikontrolli. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 30 vuotta. Toim. Leena Kartio, Kauko Wikström, Ari Saarnilehto ja Ari-Matti Nuutila. Turun yliopisto, Turku 1991, 276.

⁴⁷⁶ Wiberg 2003, 967–991.

⁴⁷⁷ Honkala 1977, 7.

⁴⁷⁸ Honkalan kirje rehtoreille 18.3.1968. YOLA. k16. KA.

koulujärjestelmäämme tulisi kehittää.”⁴⁷⁹ Yksityisoppikouluväki laski sen varaan, että laki muuttuisi myöhemmin poliittisten voimasuhteiden vaihduttua toisiksi.

3.6. Koulujärjestelmälaki hyväksytään

Oikeuskansleri Kai Korte kuvaa muistelmissaan *Ministerit tulivat ja menivät* hyvän lain laatimista: ”Muodoltaan sen tulisi olla täsmällinen, selkeä ja johdonmukainen, minkä lisäksi tekstin pitäisi olla jokaiselle helposti ymmärrettävää.”⁴⁸⁰ Hallituksen esitys koulujärjestelmäistä perustui, kuten lainsäädäntövalmistelu melko yleisesti, poliittisesti kiistanalaiselle pohjatyölle. Hallituksen kokoonpanon ja R. H. Oitisen peruskoulukomitean mietinnön pohjalta esitettiin kuitenkin selväsanaisesti kunnallista kouluorganisaatiota. Sivistysvaliokunta oli pyrkinyt poistamaan esityksen ilmeiset perustuslain tulkinnalliset ongelmat, mitä ymmärrettiin kuitenkin eri tavoin. *Helsingin Sanomat* kirjoitti 3.11.1967, ettei perustuslakivaliokunnan ehdotus 14 §:n muuttamisesta ”oleellisesti muuta lain sisältöä”. Tämä tulkinta jaettiin eduskunnassa vielä tässä vaiheessa yleisesti. *Uusi Suomi* kirjoitti 9.11.1967, että koulujärjestelmälain perustuslaillisuuden ratkaisisi yksityisoppikoulujen kohtalo. Uutinen referoi perustuslakivaliokunnan tulkintaa lain konfiskatorisesta käyttömahdollisuudesta. *Helsingin Sanomien* pääkirjoitus 10.11.1967 tulkitsi, että lausuntoa oli odotettu merkillisen kauan, jolloin koulu-uudistuksen ympärille oli muodostunut epäluottamuksen ilmapiiiri⁴⁸¹.

Sirkka Ahosen mukaan Kokoomuksen linja pehmeni vuonna 1968, koska se tarpeen vaatiessa olisi voinut lykätä lain hyväksymistä. Tästä Ahonen tulkitsee, että ”[p]eruskoulu-uudistus toteutui näin poliittisen konsensuksen vahvalla tuella.”⁴⁸² Hallituksella oli kuitenkin takanaan 152 paikkaa, jolloin lepäämäänjättäminen oli mahdotonta. Koulujärjestelmälakipäätöksen konsensus oli näennäistä ja tarkoitushakuista, sillä yksityisoppikoulut jakoivat edelleen rintamalinjoja. Polarisaatiosta kertoi myös se, että Kokoomus olisi kirjoittanut koulujärjestelmälain 1 §:n uusiksi siten, että koulun avulla nuoriso ”omaksuu yhteiskunnan säilymisen kannalta tärkeänä pidettävän yhtenäisen moraalin ja arvojen järjestyksen”.

Vaikka poliittisessa kiistassa hallitsevaksi nousi omaisuudensuoja, konfrontaation taustalla vaikutti tietynlainen käsitys kunnallisen yhtenäiskoulun poliittisista vaikutuksista. Honkala esimerkiksi kirjoitti Sallan lukion rehtorille Vesa Leppä-

⁴⁷⁹ Eduskunnan vastaus hallituksen esitykseen laiksi koulujärjestelmän perusteista. Valtiopäivät 1968. Asiakirjat III.

⁴⁸⁰ Kai Korte, *Ministerit tulivat ja menivät*. Gummerus, Helsinki 1992, 153.

⁴⁸¹ HS muut lehdet -palsta 12.11.1967: Turun Päivälehti.

⁴⁸² Sirkka Ahonen, *Muutoksen toimijat 1900-luvun Suomen peruskoulupoliitikassa*. Kasvatus 3/2004, 315–324.

selle, ettei uhkana ollut valtionavun lakkaaminen sinänsä, vaan päätösvallan siirtyminen yksityisten oppikoulujen johtokunnista kunnille. Honkala kertoi vieroksuvasansa ”[s]ellaista järjestelyä, että äänioikeus on vain poliitikoilla ja diletanteilla”.⁴⁸³ Honkala ei siis nähnyt yksityisoppikoulujen johtokunnissa vaikuttavia poliitikkoja kelvottomina, vaan ”asiantuntemusta” määrittä suhtautuminen peruskouluun. Kuvaavasti myös *Uuden Suomen* pääkirjoitus oli 1.9.1966 linjannut, ettei kouluuudistuksessa riittänyt ammattipoliitikkojen ja asianharrastajien keskustelu, vaan tarvittiin ”niiden sanaa, jotka näitä kouluja lapsiaan ja tulevia lastenlapsiaan varten verorahoillaan kustantavat.”

Poliittista järjestelmää koskevissa käsityksissä koulukeskustelu heijasteli myös poliittisten laitojen jonkinlaista konvergenssia. SKP:n vähemmistöläissiiven intellektuelli Rauno Setälä kuvasi kirjassaan *Uusstalinistin uskontunnustus* porvarillista demokratiaa samoin kuin Kokoomus kunnallista yhtenäiskoulua. Setälän mielestä porvarillinen demokratia pyrki ”estämään ja tukahduttamaan kansalaisten välittömän, konkreettisen ja kollektiivisen osallistumisen omien asioidensa hoitoon ja ratkaisemiseen” ja viemään ”päätökset ylös huipulle elimiin, joiden kokoonpanoon kansalaiset voivat vaikuttaa vain muutaman vuoden väliajoin äänestyskopin yksinäisyydessä suoritettulla yksittäisellä ratkaisulla.”⁴⁸⁴ Kokoomuksessa taas katsottiin, että kunnallinen yhtenäiskoulu siirtäisi vanhempien välitöntä vaikutusvaltaa vasemmistopoliitikoille ja yksityisoppikouluihin vihamielisesti suhtautuville byrokraateille.

Edellä kuvattu demokratiakysymys nousi esille myös koulujärjestelmälain 9 §:n käsittelyssä, jossa hallitus esitti koululautakuntien opettajajäsenten nimittämistä opettajayhdistysten esitysten pohjalta, mutta lopullisessa, sivistysvaliokunnan 13.3.1968 hyväksymässä ja eduskunnan äänin 113–63 päättämässä⁴⁸⁵ muodossa tehtävä annettiin kunnanvaltuustoille. Kasvatusalan Sosialidemokraattinen yhdistys oli arvostellut alkuperäistä pykälää sillä perusteella, että opettajajäsenet muuttivat vasemmistoenemmistöisissäkin kunnissa koululautakunnat oikeistoenemmistöisiksi⁴⁸⁶. Oikeisto perusteli hallituksen valintaperiaatetta sillä, että opettajaedustajat olivat nauttineet ”ainakin opettajiston enemmistön” luottamusta ja että opettajat olivat ”poliittisesti puolueettomia tai ainakin tasapuolisesti kaikkiin poliittisiin ryhmiin suhtautuvia henkilöitä”. Esimerkiksi Pirkko Aron (lib.) mielestä valinta ei

⁴⁸³ Honkalan kirje Sallan lukion rehtori Vesa Leppäselle 18.12.1967. YOLA. k15. KA.

⁴⁸⁴ Rauno Setälä: *Uusstalinistin uskontunnustus*: lähtökohtia 70-luvun luokkataisteluun. Kirjayhtymä, Helsinki 1970, 146.

⁴⁸⁵ Laki koulujärjestelmän perusteista. Kolmas käsittely 24.5.1968. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat II.

⁴⁸⁶ Yhdistyksen toimintakertomus 1967. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

kuulunut poliittisille elimille, sillä siinä tapauksessa siihen vaikuttivat poliittiset näkökannat ja voimasuhteet.⁴⁸⁷

YOL ei pitänyt perustuslakivaliokunnan lausunnon vastaanottoa riittävänä ja huomioi mahdollisuuden, että lakiesitys jätettäisiin lepäämään. Järjestö yritti saada linjansa päivälehdissä julki, mikä tuli esille 25.1.1968 *Kalevan* päätoimittaja Esko Saariselle lähetetyssä kirjeessä, jonka liitteenä oli luottamuksellinen sivistysvaliokunnan lausunto.⁴⁸⁸ Honkala kertoi kansanedustaja Niilo Kosolalle (kok.), että laki muodosti uuden ja seurauksiltaan arvaamattoman käytännön omaisuudensuojan kyseenalaistamiseksi. Vaarana oli, että muut yksityiset oppilaitokset, ”jopa yleensä valtionapua nauttivat laitokset” joutuisivat ”samanlaisten pyrkimysten kohteeksi kuin ne, jotka nyt kohdistuvat yksityisoppikouluihin.”⁴⁸⁹ Näin peruskoulu rinnastui osaksi laajempaa sosialistista, tässä vaiheessa sosiaali- ja verovaltioksi ymmärrettyä, yksityistä omistusta kyseenalaistavaa offensiivaa.

YOL oli jo varhain kiinnittänyt huomiota koulu-uudistuksen valmistelun kannalta keskeisten elinten voimasuhteisiin. Tämä näkyi Helsingin yhteislyseon rehtorin kirjeestä Honkalalle, jonka liitteenä oli valokopio litteroidusta puhelinkeskustelusta. Mäntsälän yhteislyseon rehtori Pekka Aukia, joka toimi Poijjärven koulun uudistustoimikunnassa, oli soittanut 17.10.1967 rehtori Pelkoselle. Puhelun sisältöä epäiltiin sellaiseksi, että Aukia mahdollisesti erotettaisiin niistä ”vähistä yhteyksistä, joissa hän on.” Aukia oli oppikouluväen silmissä kompromettoitu kirjoitettuaan Jaakko Itälän kanssa peruskoulumyönteisen pamfletin *Todellisen uudistuksen tie*⁴⁹⁰. Vaikka valokopio Aukian sanomisista oli epämääräinen, siinä osuvasti ilmaistiin henkilöyhteyksien merkitys. Aukia oli maininnut kielteisenä tendenssinä uudistukselle ”koko oppikoulujärjestöjen paineen”. Yksityisoppikoulujen ongelmana oli Aukian mukaan asiantuntijuuden puute, sillä edunvalvonnasta vastasivat ”diletantti Honkala... ja vieläpä diletantti Martti E. Miettunen”. Lisäksi hän oli ”varma, että peruskoulu menee läpi”. Honkalaa ohjeistettiin kääntymään materiaalin käytössä vielä nauhoittajan puoleen, joka ei tiennyt asian välittämisestä eteenpäin.⁴⁹¹

YOL oli siis valmis käyttämään koviakin keinoja. Koulujärjestelmälaki tuli kuitenkin eduskuntaan muodossa, joka kertoi YOL:n epäonnistuneen valmisteluvaiheessa. Eduskunnan täysistuntokäsittelyssä oikeisto alkoi hyödyntää argumentaatiota, joka vaikuttaisi poliittisesta paitsiosta käsin. Anna-Liisa Linkola (kok.) viittasi 2.4.1968 YK:n yleismaailmalliseen ihmisoikeuksien julistukseen, jonka mukaan ”[v]

⁴⁸⁷ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista. Toisessa käsittelyssä 21.5.1968 hallituksen esitys n:o 44 ja esitellään suuren valiokunnan mietintö n:o 47. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁴⁸⁸ YOL:n kirje *Kalevan* päätoimittaja Esko Saariselle 25.1.1968. YOLA. k16. KA.

⁴⁸⁹ Honkalan kirje kansanedustaja Niilo Kosolalle. YOLA. k15. KA.

⁴⁹⁰ Lappalainen 1985, 65.

⁴⁹¹ Helsingin Yksityislyseon rehtori Honkalalle. YOLA. k15. KA.

anhemmilla on ensi sijassa oikeus valita heidän lapsilleen annettavan opetuksen laatu.” Hänen mukaansa valinnanvapaus ja yksityisomistus turvasivat kasvatuksen vapauden, kun taas ehdotettu kunnallinen yhtenäiskoulu alisti päätösvallan julkisille ja mahdollisesti vasemmistolaisille elimille. Tällaista argumentaatiota heikensi se, ettei YK:n yleismaailmallinen ihmisoikeuksien julistus ollut sitova tai eksakti asiakirja. Julistuksen pohjalta YK:n vuonna 1966 laatiman kansainvälisen yleissopimuksen Suomi ratifioi vasta vuonna 1976. Linkolan sopimukselle antama merkityksisältö ja arviopremissit toivat esille universaalisuutta korostavan yleissopimuksen ongelman eli sen soveltamisen erilaisiin kilpaileviin käsityksiin perusoikeuksien keskinäisestä järjestyksestä⁴⁹².

Linkola linjasi kouluvalintapolitiikasta, porvarillisista vapausihanteista ja ihmisten kognitiivisten kykyjen erilaisuudesta. Lisäksi hän huomioi poliittisten voima-suhteiden mahdollisen muuttumisen seuraavissa vaaleissa, ja siksi perustuslakivaliokunnan pohjalta muokattu esitys oli ”pääpiirteissään hyväksyttävä” ja riittävän väljä ”tarpeelliselle jatkolainsäädännölle”.⁴⁹³ Myös hallituspuolueiden edustajat viittasivat puitelain väljyyteen. Eino Uusitalo (kesk.) uskoi sen aiheuttavan erimielisyyksiä kunnissa. Pykälät olivat selvät, ”mutta ei kenties sittenkään riittävän selvät, joten hankaluuksia saattaa syntyä.” Uusitalon mukaan näytti siltä, etteivät sivistysvaliokunnan korjaukset välttämättä tyydyttäneet täysin ketään.⁴⁹⁴

Kristian Gestrin (ruots.) luonnehti puitelakia yhdeksi Suomen historian merkittävimmistä ratkaisuista ja kiitti sivistysvaliokuntaa perustuslakivaliokunnan lausunnon huomioimisesta. Veikko Saarto (kd.) katsoi, että laki pienensi sosiaalista kuilua, jonka ”erilainen koulunkäynti eri yhteiskuntakerrostumien ja yksilöiden välillä on muodostanut”. Vasemmiston edustajat eivät katsoneet, että perustuslakivaliokunnan lausunnolla olisi muutettu koulujärjestelmälain periaatteita. L. A. Puntila (sos.dem.) arvosteli vastustajia perspektiivin välittömyydestä, sillä peruskoulun kaltaisen kansallisesti tärkeän projektin ”tulokset näkyvät vasta vuosikymmenien kuluttua”. Puntilan mielestä puitelaki oli hyväksyttävä välittömästi, eikä viivyttelyyn ollut varaa. Hän myös kritisoi Kokoomuksen väitteitä ”kiirehtimisestä” ja korosti, että ”kokemukset opettavat erottamaan suuret kansakunnalliset ratkaisut päivänpoliittisesta näpertelystä”.⁴⁹⁵

⁴⁹² Antero Jyränki, Euroopan ihmisoikeussopimus ja Suomi. Turun Yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 30 vuotta. Toim. Leena Kartio, Kauko Wikström, Ari Saarnilehto ja Ari-Matti Nuutila. Turun yliopisto, Turku 1991, 154–155.

⁴⁹³ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista. 2.4.1968. Esitellään sivistysvaliokunnan mietintö n:o 1 ja otetaan ensimmäiseen käsittelyyn hallituksen esitys. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁴⁹⁴ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista. Toisessa käsittelyssä 21.5.1968 hallituksen esitys n:o 44 ja esitellään suuren valiokunnan mietintö n:o 47. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁴⁹⁵ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista. Toisessa käsittelyssä 21.5.1968 hallituksen esitys n:o 44 ja esitellään suuren valiokunnan mietintö n:o 47. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

Lakiproessin aikana YOL:n ja Kokoomuksen viesti tuli kirkkaasti esille päivälehdissä. *Helsingin Sanomien* pääkirjoitus tulkitsi 21.4.1968 lakiproessia siten, etteivät ”mitkään asialliset syyt vaadi viemään koulun-uudistuslain käsittelyä päätökseen välttämättä tänä keväänä, kuten suuri valiokunta ja vasemmistoryhmät näyttävät haluavan.” *Uusi Suomi* taas arvosteli 6.4.1968 Johannes Virolaista ”kiirehtimisestä”. Lisäksi lehden pääkirjoitus 4.5.1968 viittasi julkisten menojen kasvuun, joka johtui ”suurimmaksi osaksi juuri siitä”, että säädettiin ”suuria menoja aiheuttavia lakeja selvittämättä, mitkä ovat niistä koituvat kustannukset ja kuinka ne peitetään.” Nimimerkki Vararehtori väitti *Uudessa Suomessa* 14.5.1968, ettei kukaan tiennyt peruskoulun kustannuksista. Samoin *Kauppalehti* epäili, ettei hallitus halunnut avata peruskoulun kustannuksia uudistuksen vaarantamiseksi⁴⁹⁶.

Uuden Suomen pääkirjoituksen 10.5.1968 mukaan lainvalmistelu oli heikkoa ja kiirettä ylläpidettiin vasemmistolaisella ”enemmistödiktatuurilla”, joka ei antanut kansanedustajille ”mahdollisuuttakaan asialliseen perehtymiseen ja omakohtaiseen kannanottoon”. Myös Pentti Mäki-Hakola (kok.) kommentoi, että koulujärjestelmälakipäätöksestä maksaisivat vielä veronmaksajat ja nuorisio. Hän arvosteli Keskustapuoluetta vastuuttomasta yhtymisestä vasemmistolaiseen koulu-uudistusrintamaan, jolla muokattiin ”kansalaiset yhä tasapäisemmiksi, johdettavaksi massaksi, jos radio ja televisio eivät ole tätä jo onnistuneet tasapäiseksi massaksi ennen tätä tekemään”.⁴⁹⁷ Margit Borg-Sundman (kok.) puolestaan linjasi, ettei koulu-uudistus vähentäisi ”luontaisten taipumusten, lahjojen ja älykkyyden” lähtöviivaa.⁴⁹⁸ Erkki Hara (kok.) tulkitsi lain etenemistä siten, että diktatoriset pyrkimykset ”suomalaisessa yhteiskunnassa ovat jälleen saamassa suurta voittoa.”⁴⁹⁹

Vasemmiston edustajat näkivät lain tarpeellisuuden ja oletetun kiirehtimisen täysin toisesta näkökulmasta. Jussi Linnamo (sos.dem.) arvosteli viivyttelijöitä siitä, että laki oli jo 15 vuotta myöhässä. Linnamo halusi erilaisten reformien avulla modernisoida yhteiskuntarakenteen, johon parhaan vaihtoehdon tarjosi vasemmiston yhteistyö.⁵⁰⁰ *Helsingin Sanomien* pääkirjoitus vastasi perinteisellä antikommunistisella retoriikalla 12.8.1968 Linnamolle, että kommunismi oli yhtä vaarallista ja konspiratiivista kuin ennenkin⁵⁰¹. Linnamon tavoin myös SDP:n koulutuspoliittinen yhdistys tulkitsi peruskouluhankkeen kuvaavan erinomaisesti

⁴⁹⁶ US 15.5.68. Muut lehdet -palsta.

⁴⁹⁷ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista. Toisessa käsittelyssä 21.5.1968 hallituksen esitys n:o 44 ja esitellään suuren valiokunnan mietintö n:o 47. Valtioapäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁴⁹⁸ Laki koulujärjestelmän perusteista. Kolmas käsittely 24.5.1968. Valtioapäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁴⁹⁹ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista. 2.4.1968. Esitellään sivistysvaliokunnan mietintö n:o 1 ja otetaan ensimmäiseen käsittelyyn hallituksen esitys. Valtioapäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁵⁰⁰ HS 10.8.1968.

⁵⁰¹ HS 12.8.1968.

vasemmiston yhteistyötä⁵⁰². Tätä entistä tiiviimpää yhteistyötä oli koulutuspolitiikassa rakennettu viimeistään 1950-luvun kansakoululain valmistelun pohjalta. Voimasuhteet oli kehittyneet kokonaisuudistukselle suosiollisemmiksi, ja siksi Arvo Salo (sos.dem.) linjasi, ettei päätöstä voitu viivyttää⁵⁰³.

Uuden Suomen pääkirjoitus 11.5.1968 liitti ”kiirehtimisen” vasemmiston puoluepoliittisiin laskelmiin, joissa ei huolehdittu ”koululaitoksemme tulevaisuudesta ja opiskelevan nuorisomme kohtaloista”. Kirjoituksen mukaan vasemmisto rakensi kulttuurihegemoniaa sosialisoimalla koulut. Pääkirjoituksen kuva hallituksesta oli apaattinen: ”Loppujen lopuksi keskustapuolueen ja vasemmiston tavoitteissa ei ole suurtakaan eroa, vaikka niiden taktilliset menetelmät poikkeavatkin toisistaan.” Kuvaus pyrki iskemään kiilaa hallituksessa vasemmiston vietäväksi ”antautuneen” Keskustapuolueen riveihin. Pääkirjoituksessa tiivistyi jyrkän linjan oikeiston liioitteleva tilannekuva: koulu-uudistus tähtäsi ”sosialistiseen hegemoniaan, demokratiasta diktatuuriin.”

Tulevien ”koulusotien” kannalta ratkaisevaa oli, ettei oikeisto-oppositio luottanut yksityisoppikouluja koskeviin pykälämuutoksiin. Anna-Liisa Linkola (kok.) piti sivistysvaliokunnan korjauksia näennäisinä, sillä ne eivät taanneet vanhemmille kouluvalinta-oikeutta, ja Pentti Sillantaus (kok.) peräänkuulutti rohkeutta kääntää koulu-uudistuksen suunta tarvittaessa.⁵⁰⁴ Tällaiset huomiot todistivat lakiprosessia leimanneesta sekavuudesta. Ensio Partanen (sos.dem.) arvosteli lakiprosessia siitä, että kouluhallitus luki merkittävistä puitelain muutoksista vasta sanomalehdistä, eivätkä kansanedustajat voineet ymmärtää yksittäisten pykälien hienosäädön merkitystä. Partanen katsoi, että oikeisto lietsoi epäselvyyksillä ”koko kansakuntaa koskevassa lainuudistustyössä tarpeetonta epävarmuutta.” Retrospektiivisesti katsoen hän osui oikeaan luonnehtiessaan, että eduskunnalla oli ”varsin vähän tietoa puitelain lopullisesta sisällöstä”.⁵⁰⁵

Lain kolmannessa käsittelyssä 24.5.1968 Partanen luonnehti päätöstä myönteiseksi. Myös Tampereen lyseon lehtori, kansanedustaja Kuuno Honkonen (kd.) oli helpotunut, että laki näytti vihdoinkin toteutuvan.⁵⁰⁶ Sen sijaan kansanedustaja Timo Mäen (kok.) mukaan laki ei riittävästi turvannut ”vapaiden kansalaisyhdistysten” ylläpi-

⁵⁰² Kasvatustyöntekijöiden sos.dem. yhdistys. Toimintakertomus vuodelta 1968. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, ki. TA.

⁵⁰³ Esimerkiksi Pauli Räsänen epäili lain eduskuntakäsittelyssä 2.4.1968, että muutokset voisivat heikentää lakia. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁵⁰⁴ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista. Toisessa käsittelyssä 21.5.1968 hallituksen esitys n:o 44 ja esitellään suuren valiokunnan mietintö n:o 47. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁵⁰⁵ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista. Toisessa 21.5.1968 käsittelyssä hallituksen esitys n:o 44 ja esitellään suuren valiokunnan mietintö n:o 47. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁵⁰⁶ Laki koulujärjestelmän perusteista. Kolmas käsittely 24.5.1968. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

tämien yksityisoppikoulujen asemaa, ja siksi hän vaati laista sellaista, että ”kaikki voivat asettua sen taakse”. Erkki Paavola (lib.) katsoi, että laki osoitti ”arvoitukseksi vastenmielisyyttä” yksityisoppikouluja kohtaan.⁵⁰⁷ Näistä lähtökohdista on merkille pantavaa, että YOL:n lakimies Matti Höysti kirjoitti 28.5.1970 rehtoreille koulujärjestelmälain 14 §:n määräävän yksityisoppikoulujen kannanotot kunnan kouluuunnitelmien pohjaksi⁵⁰⁸. Tämä myöhemmin YOL:n propagoima tulkinta ei kuitenkaan perustunut koulujärjestelmälakiin tai peruskouluasetukseen. YOL:n viestintä yritti kuitenkin vaikuttaa kunnallisiin päätöksentekijöihin. Iin yhteiskoulun rehtori A. Murhu kirjoitti 3.4.1969 Honkalalle kuvaavasti, että koulun kunnallistamiseen pyrkivä SKDL tulkitsi koululakia poliittisesti⁵⁰⁹.

Honkalan rakentama tulkinta perustui sen varaan, että koska laki oli säädetty yksinkertaisessa lainsäädäntöjärjestyksessä, sillä ei ”voitu puuttua omistusoikeuteen eikä vähentää kouluja ylläpitävien yhteisöjen tai niiden asettamien johtokuntien toimintavapautta.”⁵¹⁰ Myös Saukkonen tulkitsi, että koulujärjestelmälain 14 § määräsi säilyttämään yksityiset oppikoulut kunnan koululaitoksessa⁵¹¹. Tällainen tulkinta oli kuitenkin heikosti perusteltu jo siksi, että Kokoomus oli äänestänyt toisenlaisen pykälämuodon puolesta. Äänestystulosten sijaan Honkalan ja Saukkosen tulkinnat perustuivat yksityisten oppikoulujen edunvalvontaan. Säättämisyjärjestyksen tarkistus ja perustuslakivaliokunnan lausunto eivät edellyttäneet, että yksityiset oppikoulut säilytetään kunnan koululaitoksessa. Kantaa otettiin vain keskiasteen valtionavun konfiskatorisesta käytöstä. Kokoomus hävisi esityksensä sivistysvaliokunnan mietintöä vastaan äänin 132–26⁵¹² ja esityksensä 14 §:stä äänin 35–130. Lisäksi Linkola esitti 22 §:ään muotoa kunnallistamismekanismin kumoamiseksi ja yksityisten oppikoulujen valinta-oikeuden vahvistamiseksi, mikä hävisi äänin –131 33. Eduskunta hyväksyi YOL:n intresseihin nähden ongelmallisen lain.

YOL:n aktivismi ja edunvalvonta kertovat epäluottamuksesta lakia kohtaan, vaikka järjestö propagandistisesti antoi kuvan, että yksityisoppikouluilla oli edelleen ”lakiin perustuva oikeus saada itse valita niiden kahden vaihtoehdon välillä, jotka koulujärjestelmälaki tarjoaa”. Tämä tulkinta on omaksuttu myös yksityisoppikouluväen näkemystä sympatisoivaan kirjallisuuteen. Edunvalvontatehtävänsä mukaisesti YOL tulkitsi kaiken viranomais- ja muun toiminnan laittomaksi, jolla pyrit-

⁵⁰⁷ 31.5.1968 esitellään suuren valiokunnan mietintö no: 60 ja otetaan toiseen käsittelyyn. Yleiskeskustelu. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

⁵⁰⁸ Höystin kirje rehtoreille 28.5.1970. k18. YOLa .KA.

⁵⁰⁹ Iin yhteiskoulun rehtori A. Murhun kirje 3.4.1969 YOL:lle. YOLa. k17. KA. Iissä oli kerätty 1700 nimeä adressiin koulun kunnallistamiseksi.

⁵¹⁰ Honkala 1977, 9.

⁵¹¹ Jussi Saukkosen esitelmä Koulunuudistus monimuotoisena ratkaisuna YOL:n vuosijuhlissa 1970. k18. YOLa. KA.

⁵¹² 21.5.1968. Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista. Toisessa käsittelyssä hallituksen esitys n:o 44 ja esitellään suuren valiokunnan mietintö n:o 47. Valtiopäivät 1968. Pöytäkirjat I.

tiin ”vaikuttamaan yksityisoppikoulun ylläpitäjän valintaan tai muuttamaan sen vapaasta tahdostaan tekemää valintaa”. Tästä ristiriitaisesta tulkintatilanteesta syntyivät myöhemmät kiistat peruskoulun toimeenpanosta.

Kuten edellä on kuvattu, lainsäädännön epäselvyydet perustuivat perustuslakivaliokunnan lausunnon intohimoiseen reseptioon. Jälkeenpäin YOL yritti rakentaa kuvaa, että muutokset lakiin olivat tulleet sen aloitteesta. Vaikka YOL kirjoitti 27.5.1968 maaliskuussa 1968 opetusministeriksi nousseelle Johannes Virolaiselle, että ”[s]inun toimenpiteitesi ansiosta lakiehdotus kunnallisten ja yksityisten oppikoulujen valtionavusta poistettiin esityslistalta joidenkin kysymysten... harkitsemista varten”⁵¹³, se säädettiin vuoden lopulla yksityisoppikoulujen kunnallistamisen vauhdittamiseksi⁵¹⁴. YOL:n lobbaus jäi yritykseksi, sillä Virolainen oli omaksunut kunnallisen yhtenäiskoulun parantaakseen harvaan asutetun maaseudun väestön asemaa⁵¹⁵.

Lain perusteluissa vanhan koulujärjestelmän ongelmana oli pidetty kotitaustan ja asuinpaikan kielteisiä vaikutusta koulutusmahdollisuuksiin. Yhtenäiskoulua perusteltiin ”nykyisen ja vastaisen henkisen ja aineellisen kehityksen” hyödyntämisellä. Vanhan järjestelmän piirteitä hallituksen esityksessä ja lopullisessa laissa edusti väljästi muotoiltu tasokurssipykälä, jota perusteltiin lukuvuosien 1967–1968 kokeilutoiminnalla⁵¹⁶. Se antoi yläasteen oppilaan huoltajalle mahdollisuuden valita matematiikan ja kielten oppimäärien laajuus⁵¹⁷. Sirkka Ahosen mukaan tasokurssilla hankittiin kunnalliselle yhtenäiskoululle riittävä poliittinen pohja⁵¹⁸. Prosessissa oli kuitenkin laitettu alulle uusia mahdollisuuksia peruskouluhankkeen kaatamiseksi. Peruskoulun poliittisissa ristiriidoissa tasokurssit jäivät lopulta omistusofoija koskevan kysymyksen varjoon, eivätkä jakaneet eduskuntaa yhtä voimakkaasti kuin yksityisoppikoulut.

3.7. Koulujärjestelmälain perustuslaillistuminen

Koulujärjestelmälaki nosti esille perustuslakien tulkinnan mahdollisuudet eduskuntatyössä. Vaikka lakia oli kannattanut selvä enemmistö, perustuslakivaliokunnan lausunto ja omaisuudensuojan kiistanalainen merkitys laajensivat oikeisto-opposition vaikutusmahdollisuuksia. Koululaki perustuslaillistui samanaikaisesti hallitusmuodon 50-vuotisjuhlan sekä vasemmiston ja sosiaaliliberaalien kaavai-

⁵¹³ YOL:n kirje 27.5.1968. k16. YOLa. KA.

⁵¹⁴ Pietiäinen 1995, 166.

⁵¹⁵ Ahonen 2012.

⁵¹⁶ Nurmi 1989, 78.

⁵¹⁷ Halinen & Pietilä 2005, 95–107.

⁵¹⁸ Ahonen 2003, 124.

leman valtiosääntöuudistuksen kanssa. Vasemmisto arvosteli omaisuudensuojan kireää tulkintaa sekä perustuslain säätämisen, kumoamisen ja siitä poikkeamisen hidasta menettelyä. Tämä problematiikka oli noussut esille myös koululaisissa. Perinteisten linjojen mukaisesti vasemmisto halusi vahvistaa eduskunnan asemaa ja oikeisto säilyttää valtiolinten toimivaltasuhteet⁵¹⁹ sekä vahvistaa eduskunnan lainsäädäntötyön juridista kontrollia. Suomalaisessa järjestelmässä perustuslain säätäminen oli tehty verrattain kireäksi, ja esimerkiksi Ruotsissa perustuslain muuttaminen tai siitä poikkeaminen edellytti kahta yksinkertaista enemmistöä peräkkäisillä vaalikausilla⁵²⁰.

Perustuslakiuudistus muodosti täsmälleen samanlaiset rintamalinjat kuin peruskoulu-uudistus. Molemmissa nousivat esille yhteiskuntajärjestystä koskevien ihanteiden erot: perinteinen oikeisto korosti vapausoikeuksia, erityisesti omaisuudensuojaa eli yksilöiden ja perheiden suojelua julkisen vallan puuttumiselta ja konfiskaatiolta⁵²¹, vasemmistolaiset taas vaativat perusoikeuksien laajentamista hyvinvointioikeuksilla, jotka olivat vahvistetut YK:n vuoden 1966 perusoikeussopimuksessa.

Perinteinen oikeisto ajautui marginaaliin vastustaessaan sosiaali- ja verovaltiota porvarillisen yhteiskuntajärjestyksen vastaisena, sosialismia edistävänä hankkeena. Keskustapuolue ei Virolaisen mielestä pyrkinyt samanlaisen yhteiskuntajärjestyksen säilyttämiseen kuin Kokoomus⁵²². Yhteiskunnan vastuun painottaminen ei siten tarkoittanut Virolaiselle väistämättömästi kumouksellista, yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen kokonaisvaltaisesti haastavaa tavoitetta. Sen sijaan Virolainen piti kunnallista yhtenäiskoulua ja sosiaalisen kasvatuksen ideaa ”maamme ja kansamme tulevaisuuden toivona.”⁵²³ Hän ei tarkastellut koululaitosta omistuskysymyksenä tai vanhempien kouluvalintaa perusoikeutena, vaan pyrki koulutusmahdollisuuksien alueelliseen tasaamiseen ja arvosteli joidenkin vanhempien tavoitetta saada lapsensa ”hinnalla millä hyvänsä oppikouluun”.⁵²⁴

Yksityisoppikouluväki rinnasti yksityisoppikoulujen säilyttämisen yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen toimivuuteen. Tulkinta jyrkkeni, kun siirtymä peruskouluun

⁵¹⁹ Ks. L. A. Puntila, Valtionpäämies ja hallitus. Teoksessa: Suomalaisen kansanvallan kehitys. Toim. Historian Ystävien Liitto. WSOY, Helsinki 1956, 184.

⁵²⁰ Antero Jyränki, Perustuslakiuudistus. Tammi, Helsinki 1974, 57, 60–61.

⁵²¹ Jyränki 1974, 83.

⁵²² Virolaisen juhlaesitelmä keskustapuolueen Reisjärven paikallisosaston 50-vuotisjuhlassa 21.9.1969. Virolaisen arkisto. k40. KA.

⁵²³ Johannes Virolainen Kannonkosken kirkonkylän kansakoulun 75-vuotisjuhlassa 20.4.1969. Virolaisen arkisto. k40. KA.

⁵²⁴ Virolaisen puhe ammattikoululaisten liiton liittokokouksessa 8.2.1969. Virolaisen arkisto. k40. KA; Virolaisen keskeisestä sivistys- ja kulttuuripoliittisesta merkityksestä on kirjoittanut mm. Tytti-Isohookana-Asunmaa, Virolaisen aika – Maalaisliitosta Keskustapuolue 1963–1981. Maalaisliitto-Keskustan historia 5. WSOY, Helsinki 2006, 117–121.

ajankohtaistui. Honkala katsoi perustuslakien vaativan, että ”yksityisoppikoulun ylläpitäjä päättää koulun käyttämisestä korvaavana kouluna tai sen luovuttamisesta kunnalle ja että kaikenlainen painostus on lainvastaista toimintaa.” Hänen mukaansa vasemmisto ja kouluviranomaiset lietsoivat lainvastaisesti käsitystä, että ”korvaavan koulun järjestelmä olisi tarkoitettu vain väliaikaiseksi järjestelyksi ta-soittamaan tietä täysin kunnalliseen järjestelmään siirtymiselle.” Tämä oli kuitenkin ollut puitelain avoimesti esitetty tavoite, johon perustuslakivaliokunta ei ottanut kantaa. Vastoin eduskunnan keskustelua ja äänestyksiä Honkala katsoi, että lakia oli muutettu oikeaan suuntaan ”kasvatuksen vapauden kannalta”.⁵²⁵

Jouko Teperi on myöhemmin tulkinnut lakia samalla tavalla kuin Honkala: ”Kun pahimpana vaihtoehtona olisi ollut koko yksityisoppikoulun pakkososialisointi, näytti eduskunnassa pitkällisen taistelun jälkeen saavutettu tulos yksityisoppikouluväestä selvältä voitolta.”⁵²⁶ Siitä, miltä asiat näyttivät, ei kuitenkaan vielä seuraa tulkintojen vastaavuus tosiasioihin nähden. Eduskunnan oikeisto-oppositio ei nähnyt lakimuutosta tällä tavoin. Yksityisoppikouluväen näkemys yksityisoppikoulujen valintaoikeuden perustuslaillisesta turvaamisesta konstruointiin myöhemmin poliittisista syistä. Silti Teperi katsoo yksityisoppikouluväen tehneen parhaansa, mutta ”[p]eruskoulun vannoutuneiden kannattajien mielipiteisiin runsaallakaan ja vankan asiapitoisten näkökantojen esittämisellä tuskin vaikutettiin mitenkään.”⁵²⁷ Todellisuudessa yksityisoppikouluväki omaksui legalistisen argumentaation sellaista poliittista tavoitetta varten, jota oli vaikea yhdistää lakiprosessiin.

YOL:n aktivismin jättämä kuva on löydettävissä joistain peruskoulun historian tulkintoista. Yksityisoppikoulujen puolesta 1970-luvulla taistellut Jouko Teperi edustaa tätä traditiota kirjoittaessaan, että ”[t]aistelu yksityisten koulujen puolesta alkoi näyttää isänmaalliselta velvollisuudelta”. Hänen mukaansa moni aikalainen käytti sanontaa, että yksityisoppikoulujen ”puolustajia elähdytti talvisodan henki.”⁵²⁸ Teperi on tulkinnut ”puolustustaistelun” yhteiskuntaa ja isänmaata yleisesti hyödyttäneeksi toiminnaksi, vaikka kysymys oli aikalaisten näkökulmasta äärimmäisen kiistanalaisesta käsityksestä. ”Puolustustaistelun” tulkinta jättää epäselväksi, mikä yksityisiä oppikouluja varsinaisesti uhkasi, jos taistelu oli luonteeltaan ”isänmaallista”. Teperi on varautunut tähän ongelmaan määrittelemällä, että ilman asianmukaista kontekstia ”saattaa koulutaistelu ja varsinkin yksittäisistä kouluista käyty kamppailu tuntua nykyihmisestä jopa absurdilta.”⁵²⁹

⁵²⁵ Niilo Honkalan avauspuhe 26.4.1970 YOL:n 35-vuotisjuhlassa. YOLa. k18. KA.

⁵²⁶ Teperi 1995, 250.

⁵²⁷ Teperi 1995, 255.

⁵²⁸ Teperi 1995, 276.

⁵²⁹ Teperi 1995, 279.

Teperi on oikeassa siinä, että kontekstilla on merkitystä menneisyyden kuvaamisessa. Historiantutkimuksen on tavoitettava se konteksti, joka on ollut aikalaisille relevantti. Teperin mukaan ”[p]eruskoulu luotiin maahan aikana, jolloin kommunistiset aatteet näyttivät etenevän vastustamattomasti niin Aasiassa, Afrikassa kuin Keski- ja Etelä-Amerikassakin.”⁵³⁰ Teperin mukaan ”[k]aikien sen valossa, mitä tiedämme niistä vuosista, jolloin peruskoulua isänmaahamme synnyttiin, ei ole pienäkään epäilyä siitä, että huomattava osa peruskoulua maahamme pystyttävistä virkamiehistä oli työssään tehdäkseen sen astinpuuksi sosialistiseen Suomeen.”⁵³¹ Tällainen huomio peruskoulun laajemmasta poliittisesta merkityksestä on perusteltu, mutta yksipuolinen, kiihkomielinen, pääasiassa jälkikäteen konstruoitu ja lähdeaineiston perusteella harhaanjohtava. Siihen kysymykseen, oliko peruskoulu esiaste ”sosialistisen Suomen” rakentamiseksi, aikalaiset tarjosivat kirjavia ja epäspesifejä vastauksia, joista ei suoraan voida sanoa, miten asiat olivat. Teperin viittaus kommunismin rintamavyörytykseen taas ymmärrettiin aikalaispuheenvuoroissa huomattavaksi laajemmaksi ja väljemmäksi niin kutsuttua perinteistä yhteiskuntajärjestystä kaatavaksi politiikkasuuntaukseksi.

Historiantutkija joutuu alkuperäislähteiden avulla etsimään, mitkä tekijät ovat olleet relevantteja ja millä tavalla. Matti Klinge on aiheellisesti muistuttanut, että mitään ”norjalaista maoismia tai Länsi-Saksan ja Italian väkivaltaisia punaisia prikaateja ei Suomessa onneksi tarvinnut nähdä”, ja niihin verrattuna ”stalinismimme oli sentään rauhallista yleistä oppositiopoliittikkaa”. Klingen aikalaiskäsitys 1960- ja 1970-lukujen poliittisesta kontekstista poikkeaa oleellisesti Teperin esittämästä, kaikin tavoin vaarallisesta ja moraalisesti kurjasta ajasta. Klinge esimerkiksi huomioi sen koulutuspoliittisesti merkittävän asian, että yhteiskunnan kääntyessä vasemmalle vastapuolena oli voimakas, ”oppositioasemassaan jyrkäksi kehittynyt oikeisto, jota sitäkin oli usein hyvin vaikeaa mieltää ’sivistysporvaristoksi’”.⁵³²

Peruskoulun vastustus ei avaudu vain subjektiivisilla aikalaistodistuksilla, mikä on rajoittanut joidenkin tutkimusten todistusvoimaa. Esimerkiksi Petri Nummi vuori on arvioinut teoksessaan *Oikeistolainen. Tuure Junnilan elämäkerta* peruskoulua yleisellä tasolla yhdistämällä sekä Kokoomuksen kansanedustajien puheita ja myöhempää suomettumisretoriikkaa: ”Peruskoulu-uudistus, joka mullisti koululomme perinpohjaisesti ja tuhosi enimmänsä osan yksityisistä oppikouluistamme, oli pantu alulle jo vuonna 1963... Oppikoululaitos oli, kuten Jussi Saukkonen eduskunnassa totesi, suomalaisen sivistyselämän perusta, eikä sen romuttaminen kokoomuslaisten käsityksen mukaan suinkaan ollut oikea tapa uudistaa koulujärjestelmää. Kansanrintamapuolueiden mielestä oppikoulu oli tuhottava ja tilalle ra-

⁵³⁰ Teperi 1995, 271.

⁵³¹ Teperi 1995, 276.

⁵³² Klinge 2015, 262.

kennettava itäblokin 'ihanneyhteiskuntien' mallin mukainen lopputuloksen ta-
sa-arvolle perustuva apparaatti.”⁵³³

Edellisen tulkinnan ongelmana on, ettei Nummivuori esitä kuvausta aikaisten lausuntoina, vaan yleisinä faktoina: peruskoulua vastustettiin, koska se oli valtiontaloudellisesti kestävä. Tämän objektiivisen asiantilan Nummivuori perustaa Tuure Junnilan (kok.) eduskunnassa 21.4.1967 pitämään puheeseen, jonka sisältö oli varsin poliittinen. Oletettu valtiontalouden kestävämyys perustui Junnilan näkemykseen, ettei ”opillisen sivistyksen hankkimisen kustannuksia... pitäisi kauttaaltaan säilyttää vain valtion kannettaviksi”, vaan ”yksityisille kansalaisille täytyisi yhä edelleen jättää tässä suhteessa omat velvollisuutensa.”⁵³⁴ Aikalaisilla oli peruskoulun kustannuksista ja koululaitoksen kokonaisuudistuksen tarpeellisuudesta jyrkästi ristiriitaisia käsityksiä. Peruskoulun vastustamisen ja oletetun valtiontaloudellisen kestävämyyden välille ei voida vetää yhtäläisyysmerkkejä.

Tähänastisen tutkimuskirjallisuuden perusteella on selvää, että peruskoulun toteutumista varjostivat jyrkät ristiriidat. Kari Uusikylän huomio, että peruskoulu syntyi ”ankaran taistelun” seurauksena, ei liioittele. Sen sijaan Uusikylän näkemys, että koulu-uudistuksella ”jotkut halusivat muuttaa koko suomalaisen yhteiskuntajärjestelmän”, on monitulkintaisempi. Jos määritellään, että kaikille peruskoulun kannattajille ”uusi koulu ei taatusti ollut vallankumouksen väline”⁵³⁵, arvioidaan aikalaissäilytyksiä ”vallankumouksesta” ja yhteiskuntajärjestelmän muuttamisesta. Esimerkiksi peruskoulun tärkeimpänä edistäjänä pidetty R. H. Oittinen (sos.dem.) katsoi, ettei ”paatuneimmallakaan parlamentaristilla” ollut mitään vallankumousta vastaan, jos se tarkoitti ”vallankäyttäjien vaihtamista, perusteellista uudelleenjärjestelyä tai yhteiskunnan talous- tai valtiojärjestyksen muuttamista laillisessa järjestyksessä, taikka vallitsevan arvojärjestyksen syvällistä muuttamista.”⁵³⁶ Uusikylän muistikuvat haastavat silti pohtimaan niitä lähtökohtia, joista keskustelut vasemmistovaarasta, koulun politisoitumisesta ja vallankumouksesta muodostuivat.

3.8. Kohti sosialismia, ruotsalaisittain

Vapaan koulutuksen tukisäätiön toiminnanjohtaja Jaakko Aho on jälkikäteen muistellut, että vasemmiston koulutuspolitiikkaa 1960- ja 1970-luvuilla leimasi ”luokkavastakohtaisuuksien korostaminen ja vallitsevan demokraattisen yhteis-

⁵³³ Petri Nummivuori, Oikeistolainen. Tuure Junnilan elämäkerta. Ajatus, 2000, 223.

⁵³⁴ Hallituksen koululakiesityksen lähettäminen sivistysvaliokuntaa, käsittely 21.4.1967. Valtiopäivät 1967. Pöytäkirjat I.

⁵³⁵ Kari Uusikylä, Rakastettu ja vihattu peruskoulumme. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005, 13–17.

⁵³⁶ R. H. Oittinen, Miksi peruskouluun. Tammi, Helsinki 1972, 276.

kuntajärjestyksen kumoamiseen kannustava ote.”⁵³⁷ Tulkinta jättää ”demokraattisen yhteiskuntajärjestyksen” abstraktiksi. Tarkoitetaanko sillä sosiaali- ja verovaltiota edeltänyttä elämänmuotoa? Tällaisessa tarkastelussa yksityisoppikoulujen vastainen politiikka leimataan helposti ”luokkakantaiseksi”, vaikka se oli poliittisena vaihtoehtana samalla viivalla kuin niiden säilyttäminen. Huomattavasti vasemmistoa laajemmat piirit kannattivat yhtenäiskoulua ”yhteiskunnallisiksi tulkittujen erojen” tasaamisessa ja luokkayhteiskunnan poistamisessa⁵³⁸. Monet aikalaiset kokivat tällaisten tavoitteiden edellyttävän yksityisoppikoulujen kunnallistamista.

Suomen peruskoulu-uudistus seurasi läheisesti ruotsalaista esimerkkiä, mistä johtuen peruskoulun kannattajat ja vastustajat viittasivat läntisen naapurin tapahtumiin ja ylläpitivät yhteyksiä sen eri järjestöihin. Matti Klinge on päiväkirjoissaan tarkkanäköisesti huomauttanut, että Ruotsin merkitys suomalaisen oikeiston sosialismin pelossa 1970-luvulla on unohtunut suomettumisella ja länsiyhteyksien säilyttämisellä maalailevien yleistysten seurauksena: ”Haluaisin kertoa näille `suomettumisesta` jatkuvasti puhuville polpetkirjureille, että suomalaisten `porvarillisen` yhteiskuntajärjestyksen vaarana ei ollut Neuvostoliitto. Paljon lähempänä ja soveltamiskelpoisempänä uhkasi Ruotsin palkansaajarahastojen edustama sosialisointi... Sitä ajattelua ei inspiroinut Neuvostoliitto, ideat tulivat lännestä.”⁵³⁹

Ruotsin koululaitoksen kokonaisuudistuksen valmistelu oli saanut vauhtia 1940-luvulla. Ensimmäiset 9-luokkaiset kokeilukoulut oli perustettu 1950-luvun alussa, ja vuonna 1962 valtiopäivät hyväksyi peruskoulun.⁵⁴⁰ Ruotsissa vakaa ja voimakas talouskasvu vahvisti sosialidemokraattisen reformipolitiikan edellytyksiä 1960-lukua kohti. Kuten Suomessakin, aikakautta leimasi sosiaalivaltion rakentaminen ja vasemmiston vahvistuminen.⁵⁴¹ Vuoden 1968 valtiopäivävaaleissa yhteiskunta kallistui vasemmalle sosialidemokraattien saadessa enemmistön, mikä voimisti puolueen pitkään jatkunutta hegemoniaa.⁵⁴² Vasemmistolainen, sosialismiin pyrkivä politiikka huipentui 1970-luvulla keskusteluun palkansaajarahastoista, joiden suunniteltiin ostavan asteittain tuotantovälineet⁵⁴³. Ruotsin ammattijärjestön (LO) edustajakokous oli vuonna 1971 päättänyt tavoitteen selvittämisestä, ja LO:n tutkijaryhmä esitti vuonna 1975 ruotsalaisyhtiöiden voittojen rahastoimista työntekijöiden kollektiiviseen hallintaan, jolloin voittoja olisi vaihdettu palkansaajarahastojen

⁵³⁷ Jaakko Aho 2010.

⁵³⁸ Kettunen, Jalava, Simola & Varjo 2012; Sirkka Ahonen, Yleissivistävä koulutus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012, 144–175.

⁵³⁹ Klinge 2012, 70.

⁵⁴⁰ Kouluhallituksen suunnittelutoimiston tutkimuksia ja selvityksiä. C 10. 1969.

⁵⁴¹ Tommy Möller, Svensk politisk historia 1809–1975. Studentlitteratur, Lund 2005, 193–194.

⁵⁴² Möller 2005, 195.

⁵⁴³ Möller 2005, 203–204.

omistamiin osakkeisiin.⁵⁴⁴ Ruotsin Maltillisen kokoomuspuolueen nuorisojärjestön 20.11.1975 julkaiseman selvityksen mukaan yli 40 prosenttia pörssinoteeratuista yrityksistä uhkasi siirtyä viidessä vuodessa näiden rahastojen kontrolliin⁵⁴⁵.

Suomalaisen oikeiston näkökulmasta Ruotsissa vasemmisto ja ammattiyhdistysliike rakensivat sosialismia, jonka vaikutukset uhkasivat levitä ja inspiroida kotimaista vasemmistoa. Kuvaava oli *Helsingin Sanomien* pääkirjoitus 17.9.1968 Ruotsin poliittisesta tilanteesta: vaikka kommunistit olivat kärsineet vuoden 1968 valtiopäivävaaleissa tappion, vasemmisto saattaisi ”voimansa tunnossa päätyä ratkaisuihin, jotka eivät ole maalle onneksi tulevaisuutta ajatellen.”

Suomen Tukholman-suurlähetystön raportti kesältä 1970 kuvasi nokkelasti Ruotsin poliittisen elämän jännitteitä, joilla oli merkitystä myös Suomen sisäpolitiikan käänteen kontekstissa: ”[Yhdysvaltojen] Suurlähettiläs Holland on joutunut radikaalisten nuorisojärjestöjen ja varsinkin pienten mutta äänekkäiden FNL-ryhmien arvostelun kohteeksi hallituksensa politiikan takia. Hänen päälleen heitetyt kannamunat ja väripurkit ovatkin olleet osoitetut presidentti Nixonia eikä täällä hänen edustajanaan toimivaa entistä urheilutähteä ja yliopistopresidenttiä kohtaan... Toinen Ruotsin ja Yhdysvaltain välisiä suhteita häirinnyt seikka on ollut se, että Ruotsista on tullut eräs amerikkalaisten sotakarkureiden tärkeimmistä tyyssijoista. Tämä seikka on herättänyt suuttumusta Yhdysvalloissa, jossa Vietnamin sota tavalla tai toisella läheisesti koskee niin monia perheitä ja jossa ei ymmärretä miksi Ruotsin pitäisi avata ovensa näille `maanpettureille` ... Yllä olevaa taustaa vasten ei ole niinkään ihmeellistä, että Olof Palme Castron rinnalla jäi tiettävästi ainoaksi Yhdysvalloissa käyneen vieraan hallituksen päämieheksi, jota Valkoinen Talo ei ole suostunut ottamaan vastaan... Yhdysvaltain tšekäläisen suurlähetystön edustaja totesi allekirjoittaneelle, ettei Palmen matka heidän mielestään ollut erityisen onnistunut... Ruotsin tuki erilaisille vapautusliikkeille on saavuttanut vähän ymmärrystä Yhdysvalloissa ja kertojani sanoi olevan vaikeata ymmärtää miksi Ruotsin pitäisi toimia jonkinlaisena maailman omatuntona. Hän totesi edelleen, että tämä tekee Ruotsin puolueettomuuden vähemmän uskottavaksi kuin Suomen, Itävallan tai Sveitsin.”⁵⁴⁶

Ruotsissa yhteiskunta muuttui vasemmistolaisemmaksi, ja valtiojohto oli avoimesti arvostellut Vietnamin sotaa, mikä poikkesi suomalaispoliitikkojen pidättyväi-

⁵⁴⁴ R-3837/1653. Ruotsin ammattijärjestö LO:n tutkijaryhmän raportti ”palkansaajarahastot”. 27.11.1975. Tukholman-suurlähetystön R-sarja 1975. Kansio UM ryhmä 5. Tukholma. 1970–1975.

⁵⁴⁵ Työvoima-avustaja Risto Laakkosen muistio 23.11.1975. Tukholman-suurlähetystön R-sarja 1975. Kansio UM ryhmä 5. Tukholma. 1970–1975.

⁵⁴⁶ Ulf-Erik Slotten raportti Palmen matkasta Yhdysvaltoihin 3.6.-12.6.1970. Tukholman-suurlähetystön R-sarja I. Vuosi 1970. Tammikuu-heinäkuu 15. Kansio UM ryhmä 5. Tukholma. 1970–1975.

syydestä⁵⁴⁷. Tästä kehityksestä johtuen Ruotsin yksityisoppikoulujärjestön johtaja Ragnar Pählman esitelmöi YOL:n tilaisuudessa 19.3.1970 sosialidemokratiasta, yhtenäiskoulusta ja sosialismin vaarasta. Hänen mukaansa Olof Palme oli julistanut koululaitoksen keihäänkärjeksi, ”joka muovailee sosialistisen ihmisen.” Sosialidemokraatit rakensivat Pählmanin mielestä monopolikoulua lasten manipulointiseksi sosialistiseen politiikkaan ja vallankumouksen toteuttamiseksi. Hänen mielestään sosialidemokraatit olivat romuttaneet sananvapauden soluttamalla pitkäjänteisesti koululaitosta, toimittajakoulutusta ja tiedotusvälineitä. Pählmanin kuvauksessa Ruotsi oli puolisosialistinen välietappi kohti diktatuuria.

Kun Ruotsin sosialidemokraatit saivat enemmistön vuoden 1968 valtiopäivävaaleissa, oikeistopuolueen johtaja Yngve Holmberg syytti tiedotusvälineitä puolueellisuudesta⁵⁴⁸. Samoin tulkitsti Pählman: ”Ihmiset, joilla uskoo olevan vakiintuneet mielipiteet, ovat Radion, TV:n ja koulua käyvien lasten ja lastenlasten toimesta aivopesty”. Pählman kertoi suomalaiselle yksityisoppikouluväelle, ettei Ruotsissa enää sallittu moniarvoista keskustelua.⁵⁴⁹ Pählmanin mielestä sanomalehtien ja vasemmistolaisen toimittajakoulutuksen välillä oli ideologinen ristiriita, jonka seurauksena oikeistolehtien oli vaikea hankkia ei-vasemmistolaista henkilöstöä.

Pählmanin tilanneanalyysi oli hyvin lähellä suomalaisen oikeiston kuvaa vuoden 1966 sisäpolitiikan käännteestä. Ruotsalainen yhteiskunta oli Pählmanin mukaan muuttunut ennakoimattomaksi. Hän viittasi Alva Myrdaliin, joka oli vaatinut opettajankoulutuksen uudistamista yhteiskunnallisin perustein. Näin yliopistojen opettajankoulutuksesta muodostuisi ”pullonkaula” sosialististen opettajien kasvatamiseksi. Pählman kertoi erään entisen Ruotsin Berliinin lähettilään (1940–1944) huomauttaneen, että ”silloinen kansallissosialismi ja Ruotsin nykyinen yhteiskuntasosialismi ovat hyvin lähellä toisiaan.”

Ruotsi tarjosi Pählmanin mielestä uskottavan näköalan tulevaisuuteen, sillä se oli kaksikymmentä vuotta edellä ”vapaaehtoisien”, Eurooppa-neuvoston sopimuksia kunnioittavan koulun ja moniarvoisen yhteiskunnan likvidoimisessa. Pählmanin näkökulmasta pohjoismainen yhtenäiskouluuute oli Euroopan ihmisoikeussopimuksen 2. artiklan vastainen. Sen mukaan keneltäkään ei voitu ”kieltää oikeutta opetukseen”, ja opetuksen harjoittamisen oli kunnioitettava ”vanhempien oikeutta varmistaa lapsilleen sellainen kasvatusta, joka on vanhempien uskonnollisen ja fi-

⁵⁴⁷ Majander 2004, 125.

⁵⁴⁸ HS 18.9.1968.

⁵⁴⁹ Demokratia ja koulu. Rehtori Ragnar Pählmanin esitelmä 19.3.1970. kt8. YOLA. KA.

losofisen vakaumuksen kanssa sopusoinnussa”⁵⁵⁰. Pählmanin viittaus ”uskonnolliseen ja filosofiseen vakaumukseen” oli kuitenkin marginaalissa suomalaisessa keskustelussa.

Pählman alleviivasi sitä, että Ruotsi oli ratifoinut sopimuksen ”vasta useita vuosia myöhemmin kuin muut maat”, vuonna 1953. Hän viittasi myös Unescon yleiskokouksen koulutusjulistuksen (1960) 3. ja 5. artikloihin, jotka Ruotsi oli hyväksynyt vuonna 1968. Näiden sopimusten nojalla Pählman perusteli Ruotsin rikkovan selviä kansainvälisiä sopimuksia, jotka velvoittivat kunnioittamaan vanhempien ”vapautta valita lapsilleen muita oppilaitoksia” kuin niitä, ”joita julkiset viranomaiset ylläpitivät”. Lisäksi Pählman katsoi, että yhteiskunnan oli rahoitettava näitä kouluja.⁵⁵¹ Näin yksityiset oppikoulut rinnastuivat osaksi vapaata yhteiskuntajärjestystä. Pählmanin mielestä valinnanvapauden turvaaminen oli tärkeätä, koska vanhemmat halusivat lapsensa yksityisiin oppikouluihin – ”vaikka tämä vaihtoehto maksaisikin”. Pählman selitti kuulijoilleen, että Ruotsin yksityisoppikoulujen liitto haki Euroopan neuvoston ja Unescon huomiota. Näiltä järjestöiltä kysyttiin, ”[p]itääkö demokraattisessa maassa olla kansalaisille vaihtoehto tarjolla” ja ”[p]itääkö tukea yksityiskouluja vai ei?” Pählman kertoi, että Pohjoismaisen neuvoston pääsihteerin, apulaisoikeusasiamiehen Gustaf Petrénin oli Ruotsin yksityisoppikoulujen suojelija. Pählman oli hiljalleen vakuuttumassa, että muut Pohjoismaat havaitsisivat Ruotsin kokemusten pohjalta sosialismin vaaran.

Edellä on jo todettu, että kunnallisen yhtenäiskoulun vastustaminen ihmisoikeuksiin vetoamalla oli ongelmallista. Geoffrey Waldorfin mukaan Euroopan ihmisoikeussopimuksen 2. artikla, YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallinen julistus tai YK:n yleiskokouksen vuonna 1966 hyväksymät taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet eivät velvoita valtiota kustantamaan kouluvalintaoikeutta. Suomalainen yksityisoppikouluväki ei myöskään perustellut kouluvalintaoikeutta uskonnollisella vakaumuksella, mikä oli YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen kouluvalintalinjauksen taustalla.⁵⁵² Suomessa kouluvalintaa kannatti vain poliit-

⁵⁵⁰ “No person shall be denied the right to education. In the exercise of any functions which it assumes in relation to education and to teaching, the State shall respect the right of parents to ensure such education and teaching in conformity with their own religious and philosophical convictions.” http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 3.

⁵⁵¹ 5. artiklasta: “It is essential to respect the liberty of parents and, where applicable, of legal guardians, firstly to choose for their children institutions other than those maintained by the public authorities but conforming to such minimum educational standards as may be laid down or approved by the competent authorities and, secondly, to ensure in a manner consistent with the procedures followed in the State for the application of its legislation, the religious and moral education of the children in conformity with their own convictions; and no person or group of persons should be compelled to receive religious instruction inconsistent with his or their convictions” 3. artiklasta: “Not to allow, in any form of assistance granted by the public authorities to educational institutions, any restrictions or preference based solely on the ground that pupils belong to a particular group.”

⁵⁵² Waldorf 2006, 11, 13.

tinen oikeisto. Myös kansainvälisesti lähinnä konservatiivit tukivat sitä intohimoisesti⁵⁵³. Kansainväliset ihmisoikeussopimukset eivät linjanneet mitään valtion velvollisuudesta rahoittaa yksityisiä oppikouluja ja vanhempien kouluvalintapolitiikkaa. Suomalaisen oikeiston koulutuspoliittiset ihanteet perustuivat silti erilaisiin sopimuksiin yksilöä julkisen vallan puuttumiselta suojaavista vapausoikeuksista⁵⁵⁴. Tämän ajattelun mukaan perusoikeuksien oli turvattava vapaus ”valtion asettamista rajoituksista”⁵⁵⁵. YOL:n näkökulmasta esimerkiksi keskikouluasteen valtionavun lakkaaminen rajoitti yksityisten oppikoulujen mahdollisuuksia toimia. Toisin sanoen kunnallinen yhtenäiskoulu supistaisi kansalaisten vapauspiiriä rajamalla yksityisoppikoulun omistajan ja vanhemman oikeuksia.

Pählman ja suomalainen yksityisoppikouluväki katsoivat puolustavansa yksilö- ja vapausoikeuksia, joita sosiaalivaltio, hallintokoneiston kasvu ja vahva vasemmisto uhkasivat. Kansainvälisiä sopimuksia tulkitsemalla he vaativat vanhemmille oikeutta päättää lastensa koulutuksesta, mikä puolestaan edellytti yksityisten oppikoulujen olemassaoloa ja koulutuspolitiikan hahmottamista omistuskysymyksenä. Pählmanin mielestä vanhemmilla tuli olla mahdollisuus valita parempi opetus, sillä keskitetty koululaitos oli kaavamainen, kun taas yksityisoppikouluissa oli ”usein vähemmän oppilaita” ja opetus ”henkilökohtaisempaa”. Yksityisoppikoulujen puolustaminen kansainvälisiin sopimuksiin viittaamalla hyödynsi ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen väljyyttä. Näin pyrittiin kansainvälisten sopimusten avulla juridisoimaan ja epäpolitisomaan arvopäämääriä.

Suomalaisesta yksityisoppikouluväestä hieman poiketen Pählman alleviivasi yhtenäisen peruskoulun maailmankatsomuksellista ongelmaa. Näin hänen ajattelunsa oli suomalaisia kiinteämmin yhdysvaltalaisessa keskustelussa, jossa historiallisesti tärkeäksi käännekohtaksi ymmärrettiin korkeimman oikeuden päätös *Pierce vs. Society of Sisters* -tapauksessa⁵⁵⁶ vuonna 1925, jossa uskonnollinen yksityiskoulu oli haastanut kuvernööri Walter Piercen ja aiheuttanut yksityiskouluja rajoittaneen Oregonin oppivelvollisuuslain kumoutumisen perustuslakisyin. Tapauksessa korkein oikeus oli viitannut omaisuuden vapaaseen käyttöön ja vanhempien oikeuteen valita lapsilleen koulu: ”The child is not the mere creature of the State; those who nurture him and direct his destiny have the right, coupled with the high duty, to recognize and prepare him for additional obligations.”⁵⁵⁷

⁵⁵³ Salomone 2003, 244–270.

⁵⁵⁴ Vapausoikeuksista tarkemmin ks. Jyränki 1974, 83. Vapausoikeuksia ovat mm. omaisuuden, henkilökohtaisen vapauden, hengen ja kunnian turva, uskonnonvapaus, kirje- ja puhelinsalaisuus, liikkumisvapaus sekä yhdistymis- ja kokoontumisvapaus.

⁵⁵⁵ Jyränki 1974, 85.

⁵⁵⁶ Tapaus: *Pierce, Governor of Oregon, et al. v. Society of the Holy Names of Jesus and Mary* (1925)

⁵⁵⁷ Patrick McKinley Brennan, Response. Book: *School Choice. The Moral Debate*. Edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003, 271–279.

Yhdysvalloissa oppivelvollisuus, yksityiskoulut ja vanhempien kouluvalinta olivat varhain hankautuneet kiihkeäksi oikeustaisteluksi, jossa tuomioistuinten perustuslailliset näkökohdat vaikuttivat koululaitoksen kehittymiseen. Vuosina 1891–1903 joukko vanhempia aktivoitui neljässä osavaltiossa syyttämään oppivelvollisuutta perustuslakienvastaiseksi ja epäamerikkalaiseksi. Aktivismia perusteltiin ajatuksella, ettei lainsäädäntövallan kuulunut määrätä lasten koulutuksesta ja puuttua vanhempien ”luonnolliseen oikeuteen” arvioida lastensa parasta. Julkisen vallan koulutusvastuiden laajeneminen oli saanut vauhtia ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän lokakuun vallankumouksen aiheuttamasta siirtolaisuudesta, joka loi pelkoa sosialismin ja epäamerikkalaisen elämänmuodon leviämisestä. Kuuluisissa Meyer v. Nebraska (1923) ja Pierce v. Society of Sisters (1925) -tapauksissa koulupakko samastettiin kuitenkin tuomioistuinpäätöksissä juuri sosialismiin. Jälkimmäisestä korkein oikeus lausui seuraavasti: ”The fundamental theory of liberty upon which all governments in this Union repose excludes any general power of the State to standardize its children by forcing them to accept instruction from public teachers only.”⁵⁵⁸

Uskonnollisten yhteisöjen sijaan Pählman puolusti kouluvalintaa vanhempien arvoilla, joita hänen mukaansa esimerkiksi valtion oppikirjakustantamon julkaisema sukupuolikasvatuksen oppikirja halvensi. Samanlainen konservatiivinen tulkinta ruotsalaisesta yhteiskunnasta avautui *The Observerin* toimittaja Ronald Huntfordin kirjassa *Uusi uljas Ruotsi*⁵⁵⁹. Kirjan mukaan moraalista oli Ruotsissa ”tullut hallituksen asia, kun se muualla” oli ”jotakin riippumatonta, joka kasvaa yhteiskunnassa tapahtuvista muutoksista.”⁵⁶⁰ Huntfordin mielestä kouluopetus oli alkanut hämärtää ”perinteisiä” käsityksiä sijoittamalla sukupuolten tasa-arvoisuuden koulujen opetusohjelmiin. Näin ”[s]ovinnaiset käsitykset miehen ja naisen rooleista murskattiin jo varhaisessa iässä.”⁵⁶¹ Huntford havainnollisti muutoksen merkitystä lähihistoriaan nähden: ”Vielä 1950-luvun loppupuolella sovinnainen kansallistunto, johon liittyi kaihoa Ruotsin suurvalta-aikoja kohtaan, oli läksy jota koululaisille opetettiin. Kymmenen vuotta myöhemmin tämä oli muuttunut ohjatuksi kansainvälisyydeksi, joka ilmaistiin solidaarisuutena kehitysmaita kohtaan.”⁵⁶²

Huntfordin mukaan sosialidemokraatit olivat määrätietoisesti miehittäneet valtionhallintoa: ”1960-luvulta alkaen puolueen mieltymykset ovat tulleet selvästi ilmi sellaisissa nimityksissä, joissa on ollut kysymys yhteiskunnalliseen kehitykseen vaikuttavista aineista, ennen muuta sosiologian, poliittisen taloustieteen ja kasvatustieteen oppituleista. On hyväksytty tosiasia, että huipulle pää-

⁵⁵⁸ Provasnik 2006, 311–347.

⁵⁵⁹ Ilmestyi vuonna 1971 nimellä *The New Totalitarians*.

⁵⁶⁰ Ronald Huntford, *Uusi Uljas Ruotsi*. Otava, Helsinki 1972, 13.

⁵⁶¹ Huntford 1972, 265.

⁵⁶² Huntford 1972, 260.

seminen noissa tiedekunnissa edellyttää, että hakija on sosialidemokraatti.”⁵⁶³ Näkemys ei ollut ainutlaatuinen. SYT hahmotti Suomen sisäpolitiikan käänteen ja vasemmiston nousun identtisesti: ”Kumouksellisen sodan runsaat 28 vuotta kestäneen valmisteleavan vaiheen tulokset näkyvät: solutus on eri tahoilla edennyt pelottavan pitkälle... Uusvasemmisto rynnistää rajusti, häikäilemättömistä ja menestyksellisesti.”⁵⁶⁴

Suomalaisen yksityisoppikouluväen tavoin Huntford käsitti kasvatuksen vanhempien oikeudeksi siirtää ajatuksensa ja ihanteensa lapsilleen: ”Kaikki kasvatukseen nuorten muovaamista vanhempiensa ajatusten mukaisesti.”⁵⁶⁵ Romuttaakseen tämän tavoitteen sosialidemokraatit pyrkivät hänen mukaansa hävittämään ”valikoidummassa sosiaalisessa ympäristössä” opetusta tarjoavat yksityisoppikoulut⁵⁶⁶. Tätä Huntford perusteli viittaamalla opetusministeri Ingvar Carlssonin ajatukseen, että esikouluopetus oli tärkeä ”sosiaalisen perinnön poistamiseksi”⁵⁶⁷. Sosialidemokraattien valta-aseman pohjalta Huntford johti oikeistolaisesta näkökulmasta synkän mutta marxismia imartelevan analyysin Ruotsista: ”Kuten Neuvostoliitto myös nykyaikainen Ruotsi on yhden poliittisen puolueen luomus” ja ”eräs aidoimmin marxilaisia maita.”⁵⁶⁸ Huntford mainitsi Olof Palmén lainopillisen neuvonantajan Carl Lidbomin todenneen, että sosialidemokraatit pyrkivät lainsäädännöllä yhteiskunnan muuttamiseen. Tämä antoi Huntfordille aiheen huomauttaa, että ”[r]uotsalaiselle laki ei ole kansalaisten suojelija, vaan valtion palvelija.”⁵⁶⁹

Pählmanin arvio ruotsalaisesta koululaitoksesta oli vähintään yhtä synkkä. Ruotsi kuului ”käytännöllisesti katsoen itäblokkiin – myös tässäkin asiassa”. Vastaavasti suomalaisessa jyrkän linjan oikeiston *Nootti*-lehdessä Olavi Koskinen huomautti Huntfordin kirjan pohjalta, että Ruotsista oli ”tullut yhtä totalitaarisesti hallittu kuin Neuvostoliitosta, erona on se että ruotsalaiset itse siunaavat niitä kahleita, joilla he ovat itsensä vanginneet”.⁵⁷⁰ Niin Ruotsissa kuin Suomessakin jyrkän linjan oikeistopiirit tuomitsivat 1960-luvun lopun poliittisen kehityksen. Arvostelun ideologiset painotukset korostivat niin ymmärrettyjä perinteisiä instituutioita ja arvoja, joita vasemmisto entistä paremmista asemistaan politiso.

Kun Pählman kertoi suomalaisille Ruotsin kouluissa vallitsevasta epäjärjestyksestä, hän mainitsi esimerkkinä tyttärensä, joka ei uskaltanut maistaa koulussa

⁵⁶³ Huntford 1972, 170.

⁵⁶⁴ Osmo Kupiaisen luonnosteleva paperi. k4. SYTa. KA.

⁵⁶⁵ Huntford 1972, 244.

⁵⁶⁶ Huntford 1972, 249.

⁵⁶⁷ Huntford 1972, 266.

⁵⁶⁸ Huntford 1972, 57, 79.

⁵⁶⁹ Huntford 1972, 144.

⁵⁷⁰ *Nootti* 3-4/1973.

tarjottua suklaapatukkaa, sillä pelkäsi ”saavansa jotain huumausainetta”. Lisäksi tytär oli puhunut koulun tansseista, jossa virvoitusjuoma oli mahdollisesti sisältänyt ”jotakin huumausainetta”. Tällaisilla esimerkeillä Pählman pohjusti väitettään, että kouluissa, erityisesti Tukholman oletetusti maolaisilla seuduilla, vallitsi vasemmistolainen komento ja huliganismi. Pählman piti hävyttömänä, että veronmaksajat joutivat kustantamaan vasemmistolaisten opiskelijoiden väittelytekniikan opinnot. Hän mainitsi vasemmistolaisten oppilaiden esimerkiksi huutaneen puheensa päälle. Pählmanin mukaan Ruotsin koululaitoksen ongelmat nousivat sosialistisesta ideologiasta, kun taas R. H. Oittisen mukaan puoluepoliittinen toiminta ei haitannut ruotsalaiskoulujen arkea⁵⁷¹.

Pählmanin ja Huntfordin ajattelussa oli vivahteita Yhdysvalloissa ja Länsi-Euroopassa 1970-luvun öljykriisin seurauksena virinneestä⁵⁷² uusoikeistolaisesta ”hitaan vallankumouksen” opista, jonka mukaan sosiaali- ja verovaltio oli sosialismin alalaji⁵⁷³. Ajattelu pohjasi väljästi Friedrich Hayekin filosofiaan, jossa sosiaalivaltio merkitsi rajoitusta luonnollisten yhteisöjen kuten perheiden vapaudelle⁵⁷⁴. Ainakin Palme oli jo vanhastaan hyvin perillä tästä, eikä uusoikeiston kritiikki sellaisenaan ollut merkittävä uutuuus Ruotsin sosialidemokraateille⁵⁷⁵. Suomessa ”uusoikeistolaisuus” istui perinteisen oikeiston ajatteluun, ja esimerkiksi Vesa Vares on luonnehtinut, että ajattelutapa oli vakiintunut suomalaiseen oikeistoon ilman Hayekiäkin.⁵⁷⁶ Tämä näkyi muun muassa perinteisessä oikeistolaisessa epäilyssä ”puoluevaltaa”, eduskuntakeskeisyyttä ja yhteiskunnan sosiaalisia vastuita kohtaan.

”Uusoikeistolainen” tulkinta näkyi kirkkaasti Huntfordin ja Pählmanin Ruotsi-kuvauksissa sekä suomalaisen perinteisen oikeiston tilannekuissa. Huntford ja Pählman ajattelivat, että sosialidemokraattien oletetusti rajaton vallanhimo siirsi ruotsalaista yhteiskuntaa kohti sosialismia. Vastaava käsitys sävytti suomalaisen oikeiston tilannekuvaa yhteiskunnan nopeasta, vakiintuneita instituutioita ravistelevasta muutoksesta. Kuten Kaarle Nordenstreng on muistellut, ”[m]aassa vallitsi 60-luvulle tultaessa konservatiivinen asenneilmasto.”⁵⁷⁷ Kun poliittinen ja kulttuurinen pluralismi yhdistyivät vasemmiston nousuun, 1950-luvun selvärajainen luokkayhteiskunta ja tiettyjen instituutioiden itsestään selvä porvarillinen hegemonia

⁵⁷¹ Oittinen 1972, 198.

⁵⁷² Hobsbawm 2014, 343.

⁵⁷³ Hobsbawm 2014, 316.

⁵⁷⁴ Allardt & Littunen 1979, 135.

⁵⁷⁵ Henrik Berggren, Edessä ihana tulevaisuus. Olof Palme ja kansankoti. Otava, Helsinki 2011, 121, 566.

⁵⁷⁶ Vares 2008, 136.

⁵⁷⁷ Kaarle Nordenstreng, Arvojen vallankumous 1960- ja 1970-luvuilla: Mihin pyrittiin ja mitä jäi jäljelle. Vapaussodan ja Itsenäisyyden Lempäälän Seudun Perinneyhdistyksessä 6.10.2010. http://www.uta.fi/cmt/yhteystiedot/henkilokunta/kaarlenordenstreng/index/Yleisoluento_Lempaalassa.pdf

jäivät historiaan. Tämä asetti yksityiset oppikoulut, yliopistot, Yleisradion, oikeuslaitoksen ja maanpuolustuksen uudenaikaiseen tarkasteluun.

Pohjoismaissa peruskouluhanketta leimasi syvä kulttuuri- ja yhteiskuntapoliittinen vastakkainasettelu. Suomen eduskunta ja päivälehdet toivat ilmi edellä kuvattuja käsityksiä perinteisten arvojen murroksesta. Pählmanin sanoma suomalaisille kuulijoille oli pessimistinen: ”Minusta on pahinta, että ihmiset eivät yleensä tiedosta lainkaan tätä vaaraa, vaikka se on niin ilmeinen. Erityisesti silloin kun on puuhaillut tämän laatuisten pulmien parissa ja verrannut maan kehitystä toisten demokraattisten maiden kehitykseen – kaikki tämä pelästyttää.” Ajatus muistutti suomalaista keskustelua kommunistien manipulaatio- ja solutustyöstä. Pessimistinen näkemys ”perinteisten” instituutioiden rapautumisesta ja poliittisen kehityksen haitallisuudesta yhdisti jyrkän linjan oikeistoa Suomessa ja Ruotsissa.

Merkitykset, joita edelliset kuvaukset liittivät Ruotsin yhteiskunnalliseen kehitykseen, olivat äärimmäisen tulkinnanvaraisia ja aikalaisten silmissä kiistanalaisia. Täysin toisenlaiset lähtökohdat olivat olleet marraskuussa 1968 esillä Etelä-Ruotsin Ronnebyssa, jonne oli kokoontunut sosialidemokraattisia koulutuspoliitikkoja eri puolilta Eurooppaa. Suomea olivat kokouksessa edustaneet koulu- ja tiedepoliitikkaa uudistanut parivaljakko Oittinen ja Oiva Ketonen, joiden raportti esiteltiin SDP:n kasvattajapäivillä joulukuussa 1969.⁵⁷⁸ Ruotsi oli keskeinen esimerkki suomalaisille koulu-uudistajille, vaikka yhtenäiskouluhanke perustuikin pitkälti kotimaiseen keskusteluun. Ruotsi nousi silti argumenteissa esille puolin ja toisin. Käytännössä YOL piti yhteyttä Ruotsiin koulutuspoliittiseen marginaaliin, kun taas SDP:n koulutuspoliittinen yhdistys solmi kontakteja hallitsevaan vasemmistolaiseen suuntaukseen⁵⁷⁹.

⁵⁷⁸ Kasvatustyöntekijöiden sos.dem. yhdistys. Jäsenkirje 2/69; Ronnebyn raportti. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

⁵⁷⁹ Anomus puolueitoimikunnalle 7.5.1968. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY ki. TA.

4. VUODEN 1970 ”VASTAKÄÄNNE”

4.1. *Kansanrintaman takaisku*

Vuoden 1966 käänne ei päättynyt seuraavien eduskuntavaalien yllätykseen, jossa oikeisto nousi. Jukka Tarkka on osuvasti tiivistänyt, että vuoden 1970 vaalit protestoivat ”uusvasemmistolaista radikalismia, hallitsematonta yhteiskuntamuutosta, Kekkonen häikäilemättömyyttä, maatalouden henkistä lamaa ja maalaisliiton nimenmuutosta vastaan.”⁵⁸⁰ Oikeiston vaalivoitto hankautui vasemmistökäännetä vasten, ja siitä tuli olennainen tekijä 1970-luvun alun poliittisille ristiriidoille. Vasemmistoenemmistön päättymisestä huolimatta niin kutsutut perinteiset instituutiot olivat avautuneet vasemmistolaisille. Oikeiston voitto ei katkaissut vasemmiston etenemistä yliopistoissa, oikeuslaitoksessa, kulttuurielämässä ja Suomen Teiniliitossa, vaan sosialismi ja kommunismi pääsivät entistä näkyvimille paikoille yhteisöissä, joita oli pitkään elävöittänyt toukokuun 16. päivän henki lievempana tai vahvempana.

Vaalitulos oli tappio hallituspuolueille, minkä seurauksena eduskuntaan tuli ei-sosialistinen enemmistö. Tärkeänä syynä Suomen Maaseudun Puolueen (SMP) menestymiselle olivat Mauno Koiviston (sos.dem.) hallituksen rajaukset maata-

⁵⁸⁰ Tarkka 2006, 156.

loustuille sekä elinkeinorakenteen muutoksen voimistaminen⁵⁸¹. Porvarillista yhteiskuntaa ”säilyttämään pyrkineet” voimat halusivat katkaista kehityksen, joka oli syntynyt kansanrintamayhteistyöstä. Kokoomuksen hallitusasemaa rajoittivat suhde vasemmistoyhteistyöhön, Kekkoseen sekä sosiaali- ja verovaltioon. Lisäksi peruskoulu oli oivallinen esimerkki Kokoomuksen hallitusaseman esteestä. Kokoomuksen kanta peruskouluun poikkesi olennaisesti vuosien 1966–1970 hallituspuolueiden, erityisesti vasemmiston mallista. Vaikka vuoden 1970 periaateohjelmassaan Kokoomus linjasi sovitellen yksilöllisyyden ja valinnan mahdollisuuksien laajentamisesta⁵⁸², sen peruskoulupolitiikka oli kiristymässä ja entisestään etääntymässä vuoden 1968 koululakipäätöksestä.

Vuoden 1970 vaalit eivät kääntäneet yhteiskuntapolitiikan suuntaa, vaikka uusia ristiriitoja ilmeni. Sosiaalivaltion rakentaminen, maan poliittisen johdon vasemmistolaistuminen ja keskusvirastojen voimistuminen avasivat mahdollisuuksia herravihaa ja oikeistoaatetta yhdistävälle liikehdinnälle. Huolimatta hallituspuolueiden tappiosta ja Kokoomuksen sekä SMP:n menestyksestä, poliittinen elämä ei vakiintunut oikealle. Vasemmiston päävirtausten yhteistyö näytti entistä tiiviimmältä, eikä sen suuntaa määritellyt kommunistisessa järjestökentässä muodostunut nuorleninistinen siipi. Tämä ei silti estänyt kommunismin vastustajia omaksumasta liioittelua taistolaisten vallasta SKP:n sisällä⁵⁸³. SYT:ssä SKP:n sisäinen hajaannus oli nähty mahdollisuutena, sillä se vaati puoluejohdolta ”hyökkäävämpää ja kovempaa”⁵⁸⁴ linjaa ja perusteli kommunismin eristämistä⁵⁸⁵.

Jyrkän linjan oikeistopoliitikot ja vanhaporvarillinen sivistyneistö olivat pyrkineet torjumaan 1960-luvun poliittis-yhteiskunnallisen suunnan jatkumista. SYT:n toiminnanjohtaja Osmo Kupiainen lähetti 11.12.1969 *Savon Sanomien, Kalevan, Keski-suomalaisen, Turun Sanomien* ja *Karjalaisen* päätoimittajille Reijo Ahtokarin kirjan *Punainen Valpo. Valtiollinen poliisi ”vaaran vuosina”*. Saatekirjeen mukaan teos pyrki ”herättämään ajatuksia siitä, millaiseksi sisäpoliittinen tilanteemme saattaa muodostua, jos jokin äärimmäisainees pyrkii ja pääsee yksin hallitsemaan jotakin tärkeitä valtiollisen koneistomme osaa”. Kuvaavasti kirjalla oli haluttu käynnistää keskustelu, jolla olisi ”merkitystä myös maaliskuun vaaleja ajatellen”.⁵⁸⁶ SYT:n näkökulmasta kansallisen historiakuvan muutos vaikutti vasemmiston nousun taus-

⁵⁸¹ Virtanen 2001, 261.

⁵⁸² Kokoomuksen ohjelmat 1970–1979. Kansallisen Kokoomuksen periaateohjelma ja lähiajan tavoiteohjelma. Hyväksytty puoluekokouksessa 23.–24.5.1970. Ca 01. Porvarillisen Kulttuuriryön Liitto. k3. PTA.

⁵⁸³ Rentola 2005, 131, 184.

⁵⁸⁴ SYT:n toimintasuunnitelma vuodelle 1970. Kansio 10. SYTa. KA

⁵⁸⁵ Esim. OK 22.11.1971. Käsikirjoitettu muistio. Hh159. SYTa. KA.

⁵⁸⁶ Osmo Kupiaisen kirje Mauri Auviselle 11.12.1969. Kansio 13. SYTa. KA.

talla. Tästä syystä SYT pyrki historiapolitiikalla muuttamaan kuvaa kommunismista kielteisemmäksi⁵⁸⁷.

Vuoden 1970 vaalien ”vastakäännö” nosti keskusteluun äärimmäisen lavean sosialismin uhkan. Vaalien jälkeen opetusministeriön virkamies Arvo Jäppinen perusteli Virolaiselle Keskustapuolueen tappiota liian pehmeällä asenteella vasemmistoon⁵⁸⁸. Matti Virkkusen presidentinvaali ja Kokoomuksen eduskuntavaalikampanjat olivat väittäneet Keskustapuoluetta sosialismin palvelijaksi. Myös Kokoomuksen maltillista linjaa edustanut Juha Vikatmaa lausui Ahti Karjalaisen (kesk.) hallituksen muodostamisesta, että jotkut kannattivat siirtymistä sosialismiin ja demokratian hävittämistä⁵⁸⁹. Oppositioon jääneen oikeiston kuva Karjalaisen hallituksesta ja politiikan suunnasta muodostui synkisteleväksi. Porvarillisen yhteiskuntajärjestyksen puolustajat saivat tulkinnoilleen vahvistusta, kun Erkki Tuomisen (kd.) johtama oikeusministeriö aloitti valtiosääntöuudistuksen.

Jyrkän linjan konservatismi ja oppositioasenne synnyttivät Kokoomuksen sisällä uudenlaisia jännitteitä. Rihtniemen ja Holkerin johdolla puolue rakensi uutta modernia oikeistolaisuutta, vaikka vuoden 1970 hallitusratkaisu ajoi tiukempaan oppositiopolitiikkaan. Kokoomuksen maltilliset voimat ja nuorisjärjestö vieroksuivat vuorineuvospuolueen leimaa ja rakensivat kevyeen sosiaalivaltioon ja ei-sosialististen puolueiden yhteistyölle perustuvaa ohjelmaa. Nämä voimat halusivat Kokoomuksen pois arvo- ja yhteiskuntapoliittisesta marginaalista tekemällä pesäeron vanhaoikeistoon.

Rihtniemen linjana oli vastustaa kommunismia ja ylläpitää Suomen ja Neuvostoliiton suhteita⁵⁹⁰. Kotimainen kommunismi määriteltiin kuitenkin väljästi, ja Rihtniemi tulkitsi, että Kokoomus oli ainoa porvarillinen puolue Keskustapuolueen ja Liberaalisen Kansanpuolueen hyväksyessä sosialismin.⁵⁹¹ Vikatmaa puolestaan oli pannut merkille SDP:n ja SKDL:n entistä tiiviimmän yhteydenpidon⁵⁹². Erkki Häkämies (kok.) korosti, että Karjalaisen hallitus oli muodostunut ”vapaita vaaleja halveksivan toimenpiteen kouristuksissa”. Keskustapuolue oli hänen mielestään ”valmis luomaan kansanrintamassa sosialisti-Suomea”. Tulkinnat olivat jatkoa

⁵⁸⁷ Lisänäkökohtia vuoden 1963 toimintasuunnitelmaan. Kansio 10. SYTa. KA.

⁵⁸⁸ Arvo Jäppisen muistio 10.4.1970 vaalitappiosta Etelä-Karjalan puolueväen keskuudessa. Virolaisen arkisto. k6. KA.

⁵⁸⁹ 18.9.1970. Tulo- ja menoarvio vuodelle 1971. Lähetekeskustelu. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat 1.

⁵⁹⁰ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksesta, Helsinki, 22.4.1970, Rihtniemi, 97. PTA.

⁵⁹¹ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston ylimääräisestä kokouksesta, Helsinki, 8.1.1970, keskustelupöytäkirja. Rihtniemi, 27. PTA.

⁵⁹² Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston ylimääräisestä kokouksesta, Helsinki, 8.1.1970, keskustelupöytäkirja. Vikatmaa, 66. PTA.

vanhalle, vuonna 1966 kärjistyneelle porvarilliselle tilannekuvalle. Kokoomus arvosteli entistä selvemmin kansanrintamahallituksen politiikkaa ja vahvisti profiiliaan muista ei-sosialisteista poikkeavana porvarillisena voimana⁵⁹³. Noustakseen oikeistorintaman johtoon Kokoomuksen intressissä oli osoittaa, että Keskustapuolue oli luopunut arvoistaan ja edisti sosialismia, ja että puolue oli oppositiossa selvin vaihtoehto sosialismille.

Vuosina 1966–1970 hallituksen ei-sosialistiset voimat olivat vaaleissa ja julkisuudessa joutuneet todistelemaan porvarillisille äänestäjille kansanvaltaisuuttaan ja isänmaallisuuttaan. Niin kutsuttujen perinteisten arvojen ja ”kuusikymmentälukulaisuuden” ristiriitaa kuvasi Erkki Häkämiehen (kok.) vaatimus, että eduskunta käsitelisi Keskustapuolueen julkaisemaa painatetta, jossa oli seuraavin sanoin vitsailtu Kokoomuksen vanhoillisuudella: ”Isänmaa, mitä se on? Se on kypäräpäinen kokoomus vastaanottamassa kesäkuun 4. päivän paraatia, kuuro sotilaspappi sankarihaudalla tai Snellman satasen setelissä. Kenen on isänmaa? Se on kokoomuksen, sotilaspapin ja satasen omistajan.” Häkämiehen mukaan kirjoitus ei häpäissyt vain Kokoomusta, vaan ”erittäin törkeästi siniristilippuamme ja isänmaattamme”. Tästä Keskustapuolueen ”henkisestä saastasta” oli Häkämiehen mukaan tehty rikosilmoitus.⁵⁹⁴

Kansanedustajaksi noussut entinen ylioppilaskuntapoliitikko Ulf Sundqvist (sos. dem.) tulkitsi vaalivoittajien lietsovan onnistuneesti vallankumoushysteriaa. Sundqvist kannatti vasemmistoyhteistyön tiivistämistä ja katsoi, että huhupuheilla oikeisto etsi perusteita taistelulleen yhteiskuntajärjestyksen puolesta. Sundqvist joutui pian perinteisen oikeiston, vanhoillisen yliopistoväen ja yksityisoppikouluaktivistien huomion kohteeksi. Sundqvist katsoi Kokoomuksen jääneen hallitusyhteistyön ulkopuolelle, sillä sen eduskuntaryhmää kiinnosti kunnollisen reformikeskustelun sijaan pornopaketit ja jumalanpilkka.⁵⁹⁵ SKP:n hajaannus ei Sundqvistin mielestä ratkaisevasti haitannut vasemmistoyhteistyötä – ”pikemminkin päinvastoin”. Oikeiston uhkakuvia vastaavasti hän piti SDP:n virallista, kommunisteihin päin myötämielistä linjaa kehittämisen arvoisena.⁵⁹⁶

Oikeiston voiton seurauksena tai siitä huolimatta Sundqvist vaati SDP:n linjan terävöittämistä ja vasemmistoyhteistyön tiivistämistä, sillä aiemmin ei-sosialistiset

⁵⁹³ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksesta, Kouvola, 28.9.1970. Kansallisen kokoomuksen toimintasuunnitelma vuodelle 1971, Kansallinen Kokoomus r.p. Keskustoimisto. Liite 5. PTA.

⁵⁹⁴ Tulo- ja menoarvio vuodelle 1971. Lähetekeskustelu. 23.9.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat 1.

⁵⁹⁵ U. S. Pohjois-Karjalan sos.dem. piirin kokouksessa 13.11.1971. Ulf Sundqvistin kokoelma. 92. Kansio HB1. TA.

⁵⁹⁶ SNK:n Punainen viikko, kesäkuussa 1971. Ulf Sundqvistin kokoelma. 92. Kansio HB1. TA.

hallitusvoimat olivat hänen mukaansa haitanneet johdonmukaista vasemmistopoliittista. Siksi seuraavassa puoluekokouksessa Tampereella oli hyväksyttävä ”ideologisesti selkeä, radikaali muutosohjelma.”⁵⁹⁷ Ilmeisesti tulkinta perustui sille, että SDP:n vasemmistolaistumisprosessi oli edellisellä vuosikymmenellä onnistuneesti kallistanut yhteiskuntaa vasemmalle. Vaikka vasemmistopuolueet pyrkivät ohjelmissaan sosialismiin, kyse oli oikeusjärjestyksen puitteissa toimimisesta eivätkä perustuslait kieltäneet sitä. Porvarillinen horisontti tähän ”sosialistiseen offensiiviin” perustui tiettyihin yhteiskunnallisiin näkemyksiin ja kommunismin vastustamisen nimissä esiintymiseen.

4.2. Keskustapuolueen arvio koulu-uudistuksesta ja yksityisoppikouluista pitää pintansa

Koulujärjestelmälaki ja peruskouluasetus jättivät yksityisille oppikouluille mahdollisuuden korvata kunnan peruskoulua. Vuoden 1970 peruskouluasetus määritteli korvaavan koulun valtion tai yksityisen yhteisön ylläpitämäksi oppikouluksi, joka sopimuksella korvasi perusopetusta peruskoulun opetussuunnitelman mukaisesti. Korvaavan koulun mahdollisuus osoittautui hyvin kiistanalaiseksi. Jouko Kauranteen mukaan korvaavan koulun sopimuksella ”yksityiset koulut halusivat säilyttää itsenäisyytensä mahdollisimman laajana ja saada kaupungilta samat taloudelliset edut kuin kunnan omillakin kouluilla tulisi olemaan”. Nimestään huolimatta yksityiset koulut eivät saaneet mainittavaa tuloa kuntien ja valtion ulkopuolelta. Ennen peruskoulua yksityiset oppikoulut saivat käyttömenoihin eli opettajien palkkoihin ja sosiaaliturvamaksuihin keskimäärin 80 %:n valtionavun, jonka jälkeen loput menot katettiin lukukausimaksuilla ja kuntien avustuksilla.⁵⁹⁸ Omistuskysymyksessä oli siten oleellisesti muitakin puolia kuin yksityisomistuksen puolustaminen sinänsä.

Yksityisoppikoulujen lain tunnustama asema peruskoulujärjestelmässä oli herättänyt kiistoja eduskunnassa. Jouko Teperin analyysin mukaan peruskoulun käynnistyessä vuonna 1972 ”ei vielä ollut tietoa edes monista koulujärjestelmälain ja peruskouluasetuksen tulkinnoista.”⁵⁹⁹ Tulkinta on perusteltu vain osittain. Pykälistä oli äänestetty eduskunnassa selvin enemmistöin Kokoomuksen jäädessä oppositioon. Mikään ei viittaa siihen, että lakiesitystä olisi muutettu Kokoomuksen haluamaan suuntaan. Silti lakia oli päädytty muuttamaan perustuslakisyin, mikä avasi mahdollisuudet eri tulkinnoille ja yksityisoppikouluväen levittämälle käsitykselle, että vuonna 1968 päätettiin säilyttää yksityisoppikoulut perustuslakisyin.

⁵⁹⁷ Avaspuhe sos.dem. nuorison keskusliiton seminaarissa Jyväskylässä 20.–21.2.1971. Ulf Sundqvistin kokoelma. 92. Kansio HB1. TA.

⁵⁹⁸ Kauranne 1988, 11–12.

⁵⁹⁹ Teperi 1995, 295.

Vuonna 1968 koulujärjestelmän rungoksi oli hyväksytty kunnallinen, maksuton 9-vuotinen peruskoulu, johon voisivat kuulua myös lastentarha, esiluokkia, peruskoulun oppimäärään pohjaavia ammattioppilaitoksia tai lukio. Kokoomuksen eduskuntaryhmä oli vaatinut yksityisoppikoulujen vahvistamista useissa pykälissä. Äänestystappioista riippumatta eduskunnan oikeisto-oppositio ja YOL pitivät kaikkia kunnallistamisyrittämiä laittomina ja oikeusjärjestyksen vastaisina. Kannanotoissa viitattiin perustuslakeihin ja vuoden 1968 ”konsensukseen”. Honkala kirjoitti yksityisoppikoulujen rehtoreille 19.8.1970, ettei suuri yleisö tiennyt riittävästi koulu-uudistuksesta tai lain oikeasta tulkinnasta. Siksi liitto palkkasi myös vakituisen tiedottajan, filosofian maisteri Rauni Vornasen.⁶⁰⁰

Kun näkemykset peruskoulusta polarisoituivat, Keskustapuolueen rooli korostui. Opetusministeriön virkamies Jukka Sarjala (kesk.) piti – Keskustapuolueelle 12.10.1970 laaditussa muistiossa – peruskoulua hyvällä tavalla kumouksellisena: nuoria ei enää jaettaisi ”etuoikeutettuihin oppikoululaisiin ja alemmalle tasolle jääviin kansakoululaisiin”. Sarjalan näkökulma peruskouluun oli hyvinvointioikeudellinen, toisin sanoen vanhempien valintaoikeus ja yksityisoppikoulu eivät nousseet kynnyskysymyksiksi. Sarjalan mielestä peruskoulu toteuttaisi viimein pohjakoulun ja lopettaisi kouluvalinnan 11-vuoden iässä. Porvarillinen, vanhempien vapautta korostava ajattelu sopi huonosti Sarjalan individualistiseen ajatukseen peruskoulusta, joka tarjosi ”jokaiselle nuorelle yhtäläiset mahdollisuudet asuinpaikasta tai vanhempien varallisuudesta riippumatta päästä osalliseksi peruskoulutuksesta”.

Sarjalan muistion merkitystä korostaa se, että Keskustapuolueen puoluesihteeriksi Mikko Immonen säilytti sen. Sarjala hahmotteli selvästi vastinetta opposition syytöksille, esimerkiksi vapaaoppilaspaikkoihin perustuvalla hyvinvointikonservatismille. Hän linjasi peruskoululle suotuisasti, että yhteiskunnan vastuuta koululaitoksessa oli vahvistettava, ja että yhteiskunta oli ”maksanut lähes kokonaisuudessaan myös vanhan järjestelmän aiheuttamat kustannukset.”⁶⁰¹ Ajattelu oli samanlaista kuin Oittisella; yksityiset oppikoulu olivat syntyneet tietynlaisessa historiallisessa tilanteessa eikä niiden ylläpitäminen ollut itseisarvo. Immosen säilyttämät koulutuspoliittiset artikkelit olivat poikkeuksetta myönteisiä yhtenäistä kunnallista kouluorganisaatiota kohtaan. Sarjala kirjoitti myöhemmin 7.10.1977, että merkittävä osa 1960-luvulla suoritetusta suunnittelusta oli kulunut ”peruskoulu-uudistuksen tarpeellisuuden osoittamiseen sekä ratkaisujen etsimiseen kouluväkeä ja poliitikkoja kahtia jakaneessa kiistassa.”⁶⁰²

⁶⁰⁰ Honkalan kirje rehtoreille 19.8.1970. YOLa. k18. KA.

⁶⁰¹ Jukka Sarjalan paperi koulu-uudistuksesta. Kopio myös YOL:lle. 12.10.1970. Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka. Mikko Immosen arkisto. Keska.

⁶⁰² Jukka Sarjalan luonnos 7.10.1977. Peruskoulun kustannukset 1974-1978. Nummisen arkisto. OPMa.

Peruskouluun siirtymiseksi kunnat laativat alueellisia toimeenpanosuunnitelmia, joissa ratkaisevaa oli koulujärjestelmälain 14 §:n tulkinta. Yksityisoppikouluväki katsoi, ettei yksityisoppikouluja voitu jättää kunnan koululaitoksen ulkopuolelle, mikäli koulun omistaja halusi korvaavan koulun sopimuksen. Pykälän mukaan kunnan koululaitosta järjestettäessä oli ”mahdollisuuksien mukaan käytettävä hyväksi kunnassa toimivia kouluja.” Näin ”mahdollisuuden” tulkittiin sulkevan pois yksityisoppikoulujen käyttämättä jättämisen, mikäli käyttämiseen ylipäänsä *oli si mahdollisuus*. Mahdollisesti tällaista järjestelyä tarkoittanut pykälän jyrkempi muoto oli kuitenkin äänestetty eduskunnassa nurin.

Kuten Immosen hallussa ollut Arvo Jäppisen 6.10.1970 päivätty muistio korosti, kunnilla oli koulu-uudistuksen toteuttamisessa ratkaiseva vastuu⁶⁰³. Kuntien asettamalla koulusuunnittelutoimikunnilla oli keskeinen rooli yksityisten oppikoulujen niveltämisessä kunnan koululaitokseen. Kuntien päätöksistä oli myös mahdollista valittaa kouluhallitukseen ja korkeimpaan hallinto-oikeuteen⁶⁰⁴. Tulkintaongelmat 14 §:n osalta eskaloituivat, kun YOL:n ja kouluhallinnon virkamiesten sekä Lapin läänin peruskouluun siirtyvien kuntien näkemykset koululaitoksen järjestämistä törmäsivät yhteen.

Jaakko Nummisen hallussa ollut muistio, päiväyksen perusteella perustuslakivaliokunnan asiantuntijalausunto (11.10.1967) viittasi siihen, ettei konfiskaatiotulkinta tarkoittanut valinta-oikeutta: ”Tämän johdosta toteaisin ensinnäkin, ettei lakiesitykseen sisälly säännöstä, joka oikeudellisesti velvoittaisi yksityisoppikoulun omistajan luopumaan omaisuudestaan. Kun lakitekstin mukaan koulun omistajalla on valta valita, lopettaako hän koulunpidon vai jatkaako hän sitä ilman valtionapua taikka ottaa vastaan valtionavun ja siten antautuu siihen riskiin, että joutuu luovuttamaan koulun kunnalle varoineen ja velkoineen tai käyttämään koulua ns. korvaavana kouluna, ’konfiskaatio’ jää riippumaan koulunpitäjän omasta tahdosta.” Yksityisoppikoulujen valtionavusta annetun lain mukaan valtionavun ehtona oli, ettei koulua ylläpidetä taloudellisen voiton tavoittelemiseksi. Edellä mainittu lausunto, joka ei sanallakaan maininnut 14 §:ää, jatkui seuraavasti: ”Kun yksityisoppikoulujen omaisuus on perin harvaa poikkeusta lukuun ottamatta koottu valtionavuin, oppilasmaksuin ja vähäisin lahjoituksin, merkitsisi korvauksen maksaminen koulun omistajalle siltä osin kuin se ylittää velkojen määrän sen taloudellisen voiton realisoimista, joka mainitussa lainkohdassa on valtionapujärjestelmän yleisten periaatteiden mukaisesti nimenomaisesti kielletty. Yksityisoppikoulun omistajan on tosin lakiehdotuksen mukaan mahdollista realisoida tämä voitto, mutta valtio

⁶⁰³ Arvo Jäppinen koulu-uudistuksesta 6.10.1970. Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka. Mikko Immosen arkisto. KeskiA.

⁶⁰⁴ Jukka Sarjala. Näkökohtia peruskoulun toteuttamisen nykyvaiheesta. 12.10.1970. Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka. Mikko Immosen arkisto. KeskiA.

ei avustuksin osallistu sen rahoittamiseen.” Lausunnon mukaan lainsäätäjää ei voitu kieltää asettamasta ehtoja valtionavulle, vaikka se saattoi vaikuttaa omaisuuden siirtoihin.⁶⁰⁵

Kun eduskunnassa Timo Mäki (kok.) esitti 10.11.1972 hallitukselle suullisen kysymyksen korvaavien koulujen hävittämisyrittämisistä, opetusministeri Ulf Sundqvist vastasi edellä esitellyn laintulkinnan mukaisesti, että kunta oli velvollinen huolehtimaan perusopetuksen järjestämisestä, eikä kuntia voitu pakottaa osallistumaan korvaavasta koulusta aiheutuviin menoihin: ”Koska peruskoulun järjestämisvelvollisuus kuuluu kunnalle, on kunta koulujärjestelmälain 26 §:n 5 momentin nojalla oikeutettu saamaan peruskoulua korvaavan kouluasteen käyttömenoihin saman valtionavun kuin oman peruskoulunsa käyttömenoihin. Mainitun pykälän 2 momentin mukaan käyttömenoihin ei lueta velkojen korkoja ja kuoletuksia.” Näin kunta joutuisi huolehtimaan yksityisen oppikoulun veloista saamatta valtionapua. Kunnallistamista tuki 25 §, jonka mukaan kunta oli oikeutettu valtionapuun ja kuoletuslainaan yksityisoppikoulun velkojen maksamiseksi ”siinä tapauksessa, että se liittyy koulun kunnan koululaitokseen”.

Sundqvist korosti, että valtionapusääntösten vuoksi kunnan oli edullisempi ottaa yksityinen oppikoulu kunnan koululaitokseen, kuin käyttää sitä korvaavana kouluna. ”Näin menetellessään kunnat järjestävät lakimääräisen velvoitteensa koulujärjestelmälain sisältämän pääsääntöisen organisaatiomallin mukaisesti”, hän vastasi Mäen kysymykseen. Eduskunta oli hänen kertomansa mukaan kahdesti hyväksynyt tämän pääsääntönsä mukaisen järjestelyn yksityisoppikoulujen asemaksi, viimeksi koulujärjestelmälain valtionapusääntöksiä muutettaessa. Sundqvistin mukaan ”[e]duskuntakäsittelyn aikana eräät kansanedustajat ehdottivat, että peruskoulun käyttömenoiksi tulisi lukea myös kunnan peruskoulua korvaavan koulun velkojen kuoletuksista ja koroista kunnalle aiheutuvat menot, minkä ehdotuksen hyväksyminen olisi merkinnyt korvaavien koulujen ratkaisun tulemistakin kuntien kannalta nykyistä edullisemmaksi. Tämän ehdotuksen eduskunta kuitenkin suurella enemmistöllä hylkäsi.”⁶⁰⁶ Näin opetusministerin vastauksesta hahmottui R. H. Oittisen ajatuksia mukaillut linja: eduskunta oli hyväksynyt kunnallistamismekanismiä, mutta kyse ei ollut pakkolunastuksesta. Sundqvist lausui peruskoulua koskevien säädösten ja valtion kouluviranomaisten antamien ohjeiden lähtevän siitä, että ”yksityisten oppikoulujen sisällyttäminen kunnan koululaitokseen on ensisijainen vaihtoehto ja korvaava koulu poikkeustapaus”.⁶⁰⁷ Juuri tämä oli kiistojen ydin.

⁶⁰⁵ Eräitä näkökohtia koulujärjestelmän perusteita koskevan lain säätämisyrittämisestä 11.10.1967. Kansio: Peruskoulu 1967–1977. Jaakko Nummisen arkisto. OPMa.

⁶⁰⁶ Sundqvistin vastaus Mäen suulliseen kyselyyn 10.11.1972. Kansio: Peruskoulu 1967–1977. Jaakko Nummisen arkisto. OPMa.

⁶⁰⁷ Anna-Liisa Hyvösen suullinen kysymys 15.12.1972. Kansio: Peruskoulu 1967–1977. Jaakko Nummisen arkisto. OPMa.

YOL:n 35-vuotisjuhlassa keväällä 1970 Jussi Saukkonen arvosteli johtavien kouluviranomaisten puheita ”korvaavasta koulusta” tai ”väliaikaisratkaisusta”, sillä hänen mukaansa laki antoi omistajalle oikeuden ”määrätä koulunsa kohtalosta”.⁶⁰⁸

Kuntien näkökulmasta peruskoulumenot kannustivat yhtenäiseen kunnalliseen kouluorganisaatioon. Kouluhallituksen suunnittelija Esko Toivonen (kesk.) piti yksiselitteisenä, että yksityisoppikoulujen kunnallistaminen laski peruskoulumenoja⁶⁰⁹. Kunnan kouluksi muutettavan oppikoulun velkojen maksamiseen kunta sai valtionavustusta sekä edullista valtionlainaa.⁶¹⁰ Myös Suomen Kunnallisliitto taustoitti, ettei korvaava koulu saanut peruskoulurakennusten hankkimiseen, velkojen maksuun ja perusparannuksiin valtiolta avustusta tai kuoletuslainaa⁶¹¹. Korvaavan koulun velkojen kuoletusmenot jäivät kunnille maksettaviksi. Toivosen argumenteilla oli luultavasti vaikutus Keskustapuolueeseen, sillä hän oli puolueen keskeisiä koulutuspoliittisia virkamiesasiantuntijoita.

Toivosen mukaan laki lähti siitä, että kunnan koulusuunnitelman oli osoitettava, ”muutetaanko peruskoulutarpeen niin vaatiessa valtion oppikoulun keskiaste tai sitä vastaavat luokat kunnan koululaitokseen kuuluvaksi kouluksi vai tulevatko mainitut koulut korvaamaan kunnan peruskoulu”. Vastoin YOL:n näkemystä kuntaa ei pidetty velvollisena ”tekemään sellaista sopimusta korvaavaksi kouluksi jääneen yksityisen koulun kanssa, jonka mukaan peruskouluu vastaavien luokkien osalta kustannukset nousisivat oleellisesti suuremmaksi kuin kunnan koululaitoksessa”.⁶¹² Näiden perustelujen pohjalta yksityisen oppikoulun kunnallistaminen oli ideologisen valinnan rinnalla lainmukainen ja taloudellinen vaihtoehto.

Professori Paavo Kastari taas yhtyi oikeistorintamaan katsoessaan, että koulujärjestelmälain mukaan yksityisoppikouluille oli ”varattava tilaisuus itse ratkaista, tuleeko siitä kunnan koulu vai jääkö se korvaavaksi kouluksi.” Kastarin mukaan valittaminen korkeimpaan hallinto-oikeuteen suojasi yksityisiä oppikouluja väärämielisiltä ja laittomilta menettelyiltä sekä kunnalliselta ”pakkovallalta”. Hä-

⁶⁰⁸ Etelä-Suomen Sanomat 27.4.1970.

⁶⁰⁹ Koulujen pääomamenot muodostuivat rakennusten hankinnasta, korjauksista ja veloista. Mikäli yksityisoppikoulu siirtyisi kunnalle, se saisi valtionapua rakennuskustannuksiin. Korvaava koulu taas ei saisi valtionapua eikä kuoletuslainaa rakennuskustannuksiin, vaan kunnan ja koulun omistajan oli sovittava rakennuskustannuksista. Kunnan koulu sai rakennusten kunnostamiseksi ja hankkimiseksi valtion tukea ja lainaa, mutta korvaavalla koululla oli mahdollisuus vain velkajärjestelyihin kunnan kanssa. Koulun kunnallistamisessa valtio tukisi velkojen maksua. Kunnallistettu koulu saisi valtionapua peruskoulun käyttömenoihin, kuten opettajien palkkoihin ja sosiaaliturvamaksuihin.

⁶¹⁰ Koulusuunnittelija Esko Toivosen artikkeli (ilmeisesti v. 1970). Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka. Mikko Immosen arkisto. KesKA.

⁶¹¹ Etelä-Suomen Sanomat 12.12.1970.

⁶¹² Koulusuunnittelija Esko Toivosen artikkeli (ilmeisesti v. 1970). Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka. Mikko Immosen arkisto. KesKA.

nen mukaansa lain säännösten ”näennäisestä ristiriitaisuudesta huolimatta” lainsäätäjän tarkoituksena oli ollut kunnan koulutoimen kehittäminen yksityisten oppikoulujen avulla. Tämä ei vielä ollut täysin kiistanalainen huomio, sillä kysymys oli 14 §:n mahdollisuus-sanan määrittelystä. Kuten edellä on esitetty, mikään lainsäädäntöprosessissa ei kerro siitä, että lakia olisi muutettu puoltamaan ehdotonta valintamahdollisuutta.

Immonen oli säilyttänyt myös koulusuunnittelija Erkki Äyrösen artikkelin, joka kritisoi Kastarin ja YOL:n lakimies Matti Höystin tulkintoja. Erkki Aho on myöhemmin luonnehtinut Äyrystä tärkeäksi peruskoulun rakenteen ideoijaksi⁶¹³. Äyrösen mukaan ”[u]udentyyppinen, ns. kokonaisvaltainen koulusuunnittelu” oli ”maassamme alkanut pääasiallisesti kunnallisena tehtävänä”. Hän arvosteli Höystin käyttämää koulukokonaisuus-käsitettä, joka viittasi oppikoulun hallinnolliseen ja johdolliseen eheyteen, kun yksityinen oppikoulu jatkaisi korvaavana kouluna säilyttäen saman johtokunnan lukiossa ja peruskoulussa. Höysti perusteli kokonaisuutta ja siten korvaavan koulun vaihtoehtoa myönteisillä sivistysvaikutuksilla, kun vanhemmilla, jotka ”tietenkin pyrkivät siihen, että opettajat ovat mahdollisimman päteviä ja opetusvälineet mahdollisimman nykyaikaisia”, olisi parempi yhteys johtokuntaan. Sitä vastoin kunnalliseen koululaitokseen vaikuttivat ”tarpeettoman voimakkaasti... kunnallispoliittiset ja -taloudelliset tekijät”, jolloin ”koulun kehittämissuunnitelmat” pysähtyisivät.⁶¹⁴

Äyrösen mielestä Höysti tulkitsi lakia virheellisesti. Vain Kokoomus oli puhtaimmin edustanut Kastarin ja Höystin näkemystä yksityisten oppikoulujen asemasta. Äyrösen mukaan korvaavan koulun vaihtoehto oli syntynyt poikkeusoloissa ja käytettäväksi ”vain erityisten syiden niin vaatiessa”. Koulujärjestelmälain 14 § ei siten hänen mukaansa antanut yksityisille oppikouluille valtaa päättää kuntien koulusuunnitelmista. Sen sijaan se antoi kunnille mahdollisuuden ratkaista koululaitoksen järjestämisen taloudellisesti tarkoituksenmukaisesti, kunhan kouluolot eivät heikentyneet. Äyrösen mukaan YOL:n kannattama ehdoton valintaoikeus oli mahdottomuus, sillä se ”loukkasi kunnan oikeutta päättää oman koulutoimensa kehittämisestä haluamallaan tavalla.”

Äyrösen ja Höystin näkemykset kiteyttivät poliittiset jakolinjat. Niistä oli mahdollista ennakoita tulevat ”koulusodat” ja ristiriitojen kärjistyminen. Näkemyserot palautuivat kysymykseen, millaisen lain eduskunta oli hyväksynyt vuonna 1968. Äyrösen perusteli kantaansa sillä, että kuntalaisten etu oli ”yksityistä etua merkittävämpi”, mikä oli koulu-uudistuksen poliittisten ristiriitojen oleellinen kysymys. Kun lain tarkoitusta ja eduskunnan tahtoa julkisuudessa selvitettiin, osa

⁶¹³ Aho 2000.

⁶¹⁴ Oittinen 1972, 118.

asiantuntijoista ymmärsi hallituspuolueiden linjaa, osa opposition. Porvarillisella puolella tulkinnoissa korostui näkemys yksityisen omistuksen, porvarillisen yhteiskunnan ihanteiden ja kouluopetuksen laadun heikkenemisestä. Omistuskysymyksen keskeisyys oli sikäli ongelmallinen, että yksityisten oppikoulujen toiminta perustui lähes täysin yhteiskunnan tukeen.⁶¹⁵

YOL levitti julkisuuteen käsitystä, että valintaoikeus oli yksinkertainen ja ehdoton tosiasia. Järjestön kanta 14 §:n tulkintaan oli seuraava: ”Eduskunta otti mainitun säännöksen lakiin ensi sijassa suojaamaan yksityistä omaisuutta ja koulun ylläpitämisoikeutta. Samalla eduskunta antoi oppilaiden vanhemmille mahdollisuuden valita ne puitteet, joissa lasten koulutus ja kasvatus tapahtuisi.”⁶¹⁶ Jyrkällä edunvalvonnallaan ja aktivismillaan YOL oli laintulkinnan riitauttajana selvästi aloitteellinen osapuoli.

Kokoomuksen Nuorten Liiton aktiivi Tommi Anttila toisti Teinien Tuki ry:n rahoittamassa *Oppikoululaisessa* (3/1974) samanlaisia näkemyksiä korvaavan koulun vaihtoehdosta kuin Höysti: ”On väitetty, ettei kunnan tarvitse hyväksyä yksityisoppikoulun tekemää valintaa korvaavasta koulusta, jos kunta katsoo ratkaisun itselleen epäedulliseksi. Tällainen väittäjä ei nojaudu lakiin. Lain mukaan valintaoikeus on säädetty koululle, eikä kunnalle ole lainsäädännössä varattu mitään tosiasiallista perustetta, jolla se voisi jättää valinnan huomioimatta.” Anttilan mukaan korvaavassa koulussa opetusolosuhteet olivat ”samanlaiset kuin kunnallisissa peruskouluissa, mutta tietenkin opetusta” voitiin ”kehittää muita kouluja paremmaksi.” Peruskoulun puolustajat levittivät Anttilan mukaan virheellistä käsitystä, ”ettei kunta saa korvaavaksi kouluksi jäävän koulun pääomamenoihin valtionapua”.

Myös Kalervo Aho on väittänyt Ylitornion yhteiskoulun historiikissa, että korvaavat koulut olisivat saaneet valtiolta riittävän tuen pääomamenoihin⁶¹⁷. Kunnallisten ja yksityisten oppikoulujen valtionavusta vuonna 1968 säädetty laki lähti kuitenkin siitä, että valtionapuun oikeutetun koulun tuli olla ”todellisen ja jatkuvan” sivistystarpeen vaatima. Eduskunnan päätös kunnallisesta yhtenäiskoulusta muutti yksityisten oppikoulujen keskikouluasteen valtionavun tarvetta. Paavo Ruuhijärvi ja Esko Toivonen kirjoittivat *Peruskoulun hallinto* -kirjassa (1977) pääomamenojen valtionavusta selkeästi: ”Kunta saa valtionapua koulutoimen hoitamista varten pääomamenoihin ja käyttömenoihin. Vertaamalla kunnan ja korvaavan koulun valtionapuja voidaan todeta oleelliset erot valtionavussa, jotka kunta saa kunnan kouluksi muutetun ja korvaavaksi kouluksi jäävän yksityisen oppikoulun osalta.

⁶¹⁵ Koulusuunnittelu kuntien näkökulmasta. koulusuunnittelija Erkki Äyrynen. Artikkelit Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka. Mikko Immosen arkisto. KesA.

⁶¹⁶ Länsi-Savo 16.1.1971.

⁶¹⁷ Kalervo Aho 1997, 127.

Kustannustekijöitä tarkasteltaessa voidaan todeta, että käyttömenot muodostuvat ilmeisesti lähes saman suuruisiksi kummassakin tapauksessa. Ainoa merkittävä ero muodostuu siitä, että kunnan kouluksi muutettavan oppikoulun velkojen maksamiseen kunta saa valtionavustusta sekä valtionlainaa.”⁶¹⁸

Pääomamenot tarkoittivat rakennuskustannuksia, opetusvälineiden ja kaluston perushankintakustannuksia ja lainakuluja, ja valtionapua ja kuoletuslainaa haettiin kouluhallitukselta. Korvaavan koulun valtionapu myönnettiin kunnille, joiden vastuulla oli peruskouluopetuksen järjestäminen. Kunta sai lain mukaan valtionapua pääomamenoihin, jotka ”aiheutuvat omien peruskoulurakennusten hankkimisesta ja niissä tehtävistä perusparannuksista, kunnan oman ja valtion rahoituksen tuella hankitun peruskoulurakennuksen ensikertaiseen kalustamiseen ja varustamiseen tarpeellisin opetusvälinein, elementtirakenteisen siirtokelpoisen peruskoulurakennuksen hankkimiseen, kunnan ylläpitämisen ja kunnan haltuun otetun yksityisen oppikoulun vakautettujen velkojen maksamiseen ja yksityisen oppikoulun ostamiseen.”⁶¹⁹ Korvaavan koulun valtionapu oli kunnille yksiselitteisesti epäedullinen: ”Kunnalla, joka koulujärjestelmälain 19 §:ssä tarkoitettu tavoin ottaa haltuunsa yksityisen oppikoulun varoineen ja velkoineen, on oikeus saada valtiolta avustusta ja kuoletuslainaa koulun vakautettujen velkojen maksamiseen soveltuvin kohdin samojen perusteiden mukaan kuin se saisi sitä haltuun otettavan koulun rakennuksen hankkimiseen peruskoulua varten, kuitenkin niin, että kuoletuslainaa ei myönnetä valtion antamien lainojen maksamiseen.”⁶²⁰

Yksityisoppikouluväen aktivismi pyrki kiistämään tämän näkökohdan. Kouluhallinnon virkamiehet Vilho Hirvi, Pekka Käppi ja Esa Ranta katsoivat, että korvaavista kouluista oli politiikassa muodostunut suhteettoman suuri kysymys. Heidän mukaansa asioiden oikominen vei kohtuuttomasti yksittäisten henkilöiden ja kouluviranomaisten aikaa. He korostivat, kuten kunnallisen yhtenäiskoulun kannattajat yleisesti, ettei kukaan kieltänyt yksityisoppikoulujen kulttuurihistoriallisesti merkittäviä saavutuksia, esimerkiksi sodan jälkeisten suurten ikäluokkien koulutustarpeisiin vastaamisessa. Samalla he katsoivat, ettei yhteiskunnallisesti tärkeitä toimintoja, kuten koululaitosta, sairaaloita ja sosiaalitoimeja voitu ylläpitää ”yksityisin voimavaroin, hyväntekeväisyyden ja lahjoitusten turvin”. Kolmikön mukaan korvaavilla kouluilla ei peruskoulujärjestelmässä ollut pedagogista merkitystä, sillä niiden kuului noudattaa peruskoulun opetussuunnitelmaa ja ottaa oppilaat määrättyistä koulupiireistä. Korvaava koulu oli kolmikön mielestä kunnille epäedullinen, sillä siirryttyään peruskoulujärjestelmään ja otettuaan yksityiset oppikoulut hal-

⁶¹⁸ Paavo Ruuhijärvi & Esko Toivonen, *Peruskoulun hallinto 1977*. Kolmas uudistettu painos. Suomen Kunnallisliitto, Helsinki 1977, 69.

⁶¹⁹ Ruuhijärvi & Toivonen 1977, 245.

⁶²⁰ Ruuhijärvi & Toivonen 1977, 247.

tuunsa, kunta sai velkoihin valtionapua ja kuoletuslainaa, mutta korvaavan koulun tapauksessa menetti ne.⁶²¹

Viime kädessä edellä kuvattu tulkintakiista perustui kysymykseen, säädettiinkö vuonna 1968 Oittisen kannattama yhtenäinen kunnallinen kouluorganisaatio vai yksityisoppikouluväen konstruoima ehdoton valinta-oikeus. Oittinen oli ajatellut koko ajan, etteivät yksityisoppikoulut sopineet yhtenäiskoulujärjestelmään. Hänen mukaansa yksityisille oppikouluille oli varattu vuoden 1968 päätöksessä ”tietty elin-tila”, vaikka laki tarkoittikin, että ”[p]eruskouluopetus olisi yleensä sijoitettava kunnan peruskouluun.” Oittinen oli hahmotellut korvaavia kouluja tilapäisratkaisuksi, ja siksi hänen mukaansa oli ”turha haaveilla tai pelätä rinnakkaiskoulujärjestelmän palauttamista peruskoulua korvaavien koulujen avulla, sillä ne on tarkoitettu ennen kaikkea tasoittamaan siirtymistä uuteen täysin kunnalliseen järjestelmään.”⁶²² Oittinen oli tietoinen siitä, että eduskunnassa vähemmistönä ollut yksityisoppi-kouluväki tulkitsi lakia toisenlaisesta näkökulmasta⁶²³.

Yksityisoppikouluväen levittämistä käsityksistä johtuen kunnallisen yhtenäiskoulun kannattajat joutuivat jatkuvasti perustelemaan, ettei laintulkinta perustunut yksityisoppikoulujen halveksimiseen tai vihaamiseen. *Suomen Kunnallislehdessä* Oittinen kirjoitti 25.5.1971, ettei yksityisoppikouluja kunnallisteta niiden opetus-toiminnan väheksymisen tai kiittämättömyyden osoituksena, vaan yhtenäisen peruskouluorganisaation rakentamiseksi. Oittisen mukaan vuoden 1968 päätöstä oli rasittanut ”pyhän omistusoikeuden” ongelma, vaikka yksityisten oppikoulujen varallisuus perustui valtion ja kuntien avustuksiin. Oittinen piti kiistattomana, että korvaavan koulun salliminen oli ollut vain myönnytys ”ihmisten tunteille sekä vastenmielisyydelle muutoksia ja uudistuksia kohtaan.”⁶²⁴ Lainsäädäntöprosessi antoi lähes olematonta tukea jyrkän linjan oikeiston käsitykselle, ettei Oittisen muotoilema linja olisi toteutunut.

Jouko Teperin myöhemmän tulkinnan mukaan Oittisen linja hyökkäsi sellaista ”länsimaisen kasvatusideologian” ajatusta vastaan, että vanhemmille kuului oikeus valita lastensa koulutus. Teperi ei kuitenkaan täsmentänyt, miksi oppi oli juuri ”länsimainen”. Pohjoismaita tarkastelemalla Teperin kuvaama ajattelu edusti poliittista marginaalia. Yhtä lailla vaatimus kotitaustan vaikutuksen vähentämisestä nousi eurooppalaisesta aatepohjasta⁶²⁵. Teperi pyrki ilmeisesti hakemaan legitimi-teettiä kouluvalinnalle, koska ”länsimaisena” se ei ainakaan edustanut neuvosto-

⁶²¹ Hirvi, Käppi & Ranta 1974, 35–40.

⁶²² Oittinen 1972, 172.

⁶²³ Oittinen 1972, 173.

⁶²⁴ Oittinen 1972, 116.

⁶²⁵ Alan Wolfe, Introduction. Book: School Choice. The Moral Debate. edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003, 1.

liittolaista yhteiskuntajärjestystä. Teperin tulkintaa peruskoulun historiasta ja Oittisen ajatuksissa ihmisillä kyllä oli oikeus olla rikkaampi kuin toinen, hankkia itselleen isompi asunto, parempi auto, komeampi moottorivene, pukea vaimonsa muita upeampiin turkiksiin, mutta koulun valinta häneltä piti kieltää. Lapset on pantava yhteiskunnan diktatorisella käskyllä parhaassa kasvuiässä kaikille yhteiseen yhdeksän vuotta kestävään opintoputkeen.”⁶²⁶

Teperin viittaus ”yhteiskunnan diktatoriseen käskyyn” toisti perinteisen oikeiston epäilyä eduskuntavaltaisuutta kohtaan ja käsitystä traditionaalisiksi miellettyjen instituutioiden politisoitumisesta. Kylmän sodan voiton narratiivissa 1960-luvun lopun käänne on hahmotettu kauttaaltaan epälegitiiminä vasemmistovallan vyörytyksenä. Teperin kuvauksessa yhtenäiskoulua kannattaneet voimat saavat merkityksensä pitkälti aikalaispropagandan pohjalta: ”Sosialistisessa ajattelussa valtio, käytännössä kulloisetkin vallankäyttäjät, tunnetusti tietävät käskyläisiä paremmin, mikä näille on hyväksi. Samoin peruskoulun luojat tiesivät lasten vanhempia paremmin, minkälainen koulu heidän lapsilleen oli paras.”⁶²⁷

Teperin myöhemmän historianesityksen tavoin Georg C. Ehrnrooth (ruots.) vaati 23.9.1970 eduskunnan ei-sosialistiselta enemmistöltä ”länsimaisen ajattelutapamme ja pohjoismaisen yhteiskuntajärjestyksemme” ehdotonta puolustamista, mutta jätti viittaukset ”länsimaisuuteen” ja ”pohjoismaisuuteen” abstrakteiksi. Tarkoittiko hän Barry Goldwaterin vai Lyndon B. Johnsonin poliittista vaihtoehtoa länsimaisuutena, tai Olof Palmen vai Yngve Holmbergin yhteiskuntamallia pohjoismaisuutena? Matti Klinge on arvostellut nyansoimatonta läntinen arvomaailma -käsitteen käyttöä, sillä samaksi arvomaailmaksi lasketaan silloin ”amerikkalainen kapitalismi, ranskalainen gaullismi, ruotsalainen palmelainen sosialidemokratia, Saksan, Italian ja Suomenkin ääri vasemmistolaiset nuorisoliikkeet ja paljon muuta”.⁶²⁸ Teperin tavoin Ehrnrooth viittasi tietynlaiseen, poliittisesti kiistanalaiseen ”länsimaisuuteen”. Olof Palmelle olisi ollut vierasta samastaa länsimaisuus ja vapaa markkinatalous. Hän näki demokraattisen sosialismin niin vasemmistovirtausten myötäilynä kuin sosialidemokratian päämääränä, jolla oli pitkät, eurooppalaiseen ajatteluun kiinnittyvät juuret: ”Den demokratiska socialismen fick sina teoretiska grundvalar utarbetade av främst Karl Marx”.⁶²⁹

⁶²⁶ Teperi 1995, 251.

⁶²⁷ Teperi 1995, 251.

⁶²⁸ Matti Klinge, Onko omaisuus varkautta? Päiväkirjastani 2008–2009. Siltala, Helsinki 2009, 140.

⁶²⁹ Olof Palme, Socialdemokraterna partikongressen 1975. Olof Palme arkiv. http://www.olofpalme.org/wp-content/dokument/750928b_sap.pdf

Teperin näkemys vuoden 1968 koulujärjestelmäistä vastaa YOL:n aikalaiskuva. Hänen mukaansa ”Oittisen johtama vasemmistolainen kohortti ei ollut saanut eduskunnassa läpi haluamaansa lakia, jossa kaikki yksityiset oppikoulut olisi automaattisesti sosialisoitu eli pakotettu kuntien haltuun.”⁶³⁰ Karikatyyrisen luonnehdinnan pohjalta Teperi olettaa, että Kokoomus ja YOL olivat saaneet eduskunnassa tahtonsa läpi. Kuten edellä on osoitettu, ehdotonta valintaoikeutta ja yksityisoppikoulujen säilyttämistä ei voitu johtaa perustuslakivaliokunnan lausunnosta ja lopullisista päätöksistä. Oittinen on jälkeenpäin luonnehtinut, että korvaavan koulun kannattajat halusivat antaa yksityisille oppikouluille ”mahdollisuuksia peruskoulun luonteen ja sävyn muovaamiseen.”⁶³¹ Eduskunta ei kuitenkaan enemmistönä asettunut tällaisen linjan taakse.

Edellä kuvatuista syistä lähtökodot peruskoulun toimeenpanolle olivat poliittisesti vaikeat. Yksityisoppikouluväen taistelutahto lisääntyi ja jyrkkä selvästi vuoden 1970 ”vastakäänteessä” ja Kokoomuksen hallituspaitsiossa. Oikeistovoimien näkökulmasta Karjalaisen hallituksen muodostaminen innosti toimimaan sosialismin torjumisen nimissä. Oikeiston aikalaishuomiot politisoitumisesta ja vasemmistovyörytyksestä eivät kuitenkaan todista vakiintuneiden instituutioiden voimasuhteiden yksipuolistumisesta, vallankumousvaarasta tai radikalismista. Suomessa oli mahdollista muuttaa perinteisten instituutioiden poliittista sävyä, asettaa ne kyseenalaisiksi ja pyrkiä yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseen oikeusjärjestyksen puitteissa.

Koulutuspoliittisesti Kokoomuksen hallituspaitsiota perusteli kiihkeä suhde yksityisoppikouluihin ja YOL:n edunvalvontaan. Vaikka Kokoomus oli osallistunut vuosina 1962–1966 sosiaalivaltion laajentamiseen, yksityisoppikoulut olivat vaikea, suurta koulu-uudistusta rajaava kynnyskysymys. Kokoomuksen puoluevaltuusto keskusteli 25.9.1971 toimista, joilla yksityisten oppikoulujen kunnallistaminen esittäisiin⁶³². Puoluevaltuuston edustaja Timo Juti arvosteli yksipuolista ripustautumista oppikoululaitokseen, sillä se edisti vasemmistosuuntauksen leviämistä kansakouluopettajien keskuudessa⁶³³. Oppositiossa Kokoomus ei kuitenkaan kehittännyt linjaansa, päinvastoin.

Perusopetuksen laajentaminen ei sinänsä muodostunut kiistakysymykseksi. Kansanedustaja Anna-Liisa Linkola (kok.) linjasi puoluevaltuustossa, ettei Kokoomus vastustanut koulu-uudistusta sinänsä, vaan kannatti vuoden 1963 ponsi-

⁶³⁰ Teperi 1995, 253.

⁶³¹ Oittinen 1972, 117.

⁶³² Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksesta, Tuusula, 25.9.1971. Kunnallistoimikunnan esitys koulutuspoliittiseksi ponneksi. PTA.

⁶³³ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksesta, Tuusula, 25.9.1971. Timo Juti, 96. PTA.

päätöksen periaatetta.⁶³⁴ Tämä periaate oli kuitenkin yksityisoppikoulujen osalta epämääräinen, vaikka se sopi puoluevaltuuston suosimaan linjaan vanhempien kouluvalinnasta⁶³⁵. Tämä lähtökohta palautui perhekeskeiseen ideologiaan, jota oli vaikea sovittaa sosiaalivaltion ideaan mahdollisuuksien tasa-arvosta. Yksityisoppikouluväen näkökulmasta kouluvalinnan ajateltiin silti palvelevan viime kädessä koko yhteiskuntaa, kun lahjakkaat oppilaat valikoituisivat vanhempien asiantunteumuksen perusteella kykyjään vastaaville opinteille.

Kansanedustaja Sinikka Karhuvaara (kok.) yritti syksyllä 1972 avata Oppikoulunopettajien Helsingin piirille Kokoomuksen vaikeaa suhdetta peruskouluun. Karhuvaaran mukaan yksityisiä oppikouluja puolustettiin, koska ”Kokoomuksessa ollaan vain realisteja”. Samassa tilaisuudessa suomalaisen kommunismin historiasta SYT:n tuella väitellyt filosofian tohtori Ilkka Hakalehto (kesk.) linjasi, ettei Keskustapuolue kannattanut ”sosialistien yhdenmukaistavaa koulukaavaa”.⁶³⁶ Linjaus kertoi kuitenkin lähinnä Hakalehdon omasta ajattelusta, jollainen oli selvässä alakynnessä kunnallista yhtenäiskoulua melko johdonmukaisesti kannattaneessa Keskustapuolueessa.

Yksityisoppikoulujen asia sai nostetta sosialistisena offensiivina nähdyn suunnan jatkumisesta. Immosen säilyttämät artikkelit osoittavat, ettei Keskustapuolue suunnitellut horjuvansa suhteessa yhtenäiseen kunnalliseen kouluorganisaatioon. Vielä etäisemmiltä alkoivat oikeiston mahdollisuudet näyttää, kun vuoden 1972 vaaleissa eduskunta kallistui vasemmalle, vaikka ei-sosialistinen enemmistö säilyi. Perustuslakeihin ja vuoden 1968 ”konsensukseen” vetoaminen näytti yksityisoppikouluväen näkökulmasta ainoalta toimivalta strategialta. Muuten Kokoomuksen oli rakennettava suhteita ei-sosialistiseen puoluekenttään. Kuten myöhemmin osoitetaan, Keskustapuolueen ja Kokoomuksen välille syntyi kiinteä kulissien takainen koulutuspoliittinen yhteistyö, kun yksityisoppikoulujen kohtalosta oli päätetty. 1970-luvun alussa ei-sosialistiset puolueet olivat alkaneet hahmottaa ”vasemmistovaaran” niissä instituutioissa, joissa perinteistä hegemoniaa oli menetetty vasemmalle. Tässä yhteistyössä koululaitos, Yleisradio, yliopistot ja oikeuslaitos nivoutuivat yhteen. Koululaitokseen liitetyt uhkakuvat avautuvat tästä laajemmasta kontekstista. Välittömästi vuoden 1970 vaalien jälkeen Pertti Salolainen kertoi täysitunnossa odottavansa ”kestävän porvarillisen yhteistyön syntymistä Yleisradion hallintoneuvostossa”.⁶³⁷

⁶³⁴ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksesta, Tuusula, 25.9.1971. Anna-Liisa Linkola, 105–107. PTA.

⁶³⁵ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksesta, Tuusula, 25.9.1971. Marja Suominen, 128. PTA.

⁶³⁶ HS 28.9.1972.

⁶³⁷ Tulo- ja menoarvio vuodelle 1971. Lähetekeskustelu 8.9.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat 1.

4.3. Perinteiset instituutit ja ”vasemmistovaara”

Päivi Istalan muistikuvien mukaan Yleisradiosta tuli ”kaiken pahan alku ja juuri vuoden 1970 eduskuntataisteluun.”⁶³⁸ Vuoden 1970 eduskuntavaalien jälkeen Kes- kustapuolue ryhtyi Yleisradiossa oikeistoyhteistyöhön vasemmistoa vastaan⁶³⁹. Vä- littömästi vuoden 1970 vaalien jälkeen Suomen Työnantajain Keskusjärjestön joh- taja Tapani Virkkunen muotoili SYT:lle toimenpiteitä Yleisradion irrottamiseksi 1960-luvun lopun ilmapiiristä: ”Kun Yleisradion hallintoneuvosto lähikuukausina muuttuu porvarillis-enemmistöiseksi, herää kysymys, mihin toimenpiteisiin tele- visio- ja radio-ohjelmien värin muuttamiseksi ja tason parantamiseksi olisi ryhdyt- tävä.” Virkkusen näkökulmasta kuusikymmentälukulaisuuden vaikutus oli yksise- litteisesti kielteinen.

Perinteinen oikeisto oli alusta lähtien arvostellut Eino S. Revon (sos.dem.) johta- man (1965–1969) ohjelmayhtiön tarjontaa niin kutsuttuja perinteisiä arvoja koh- taan. Oikeistopiirit olivat havahtuneet, kun Yleisradioon nousi ”porvarillisen libe- ralismin ihanteita”⁶⁴⁰ edustaneen Revon aikana vasemmistomielisiä, ”suomalaista elämänmuotoa” uusista näkökulmista tarkastelleita toimittajia⁶⁴¹. Virkkunen kat- soi, ettei Yleisradio riittävästi turvannut perustuslaillista yhteiskuntajärjestystä⁶⁴², mikä oli raskas väite. Näin hän ikään kuin hahmotti tietynlaiset yhteiskuntajärjes- tyksen piirteet koskemattomiksi.

Raimo Salokangas on luonnehtinut, että konfrontaatio ohjelmayhtiön uudista- jien ja perinteisen eliitin välillä olisi syntynyt myös ilman Repoa, sillä yhteiskunta muuttui niin merkittävästi. Niin kutsuttu Reporadio nosti esille sellaista, ”mitä ei ennen ollut julkisesti olemassa” ja mikä lopulta ”näennäiseksi osoittautuvassa re- pivyydessään tasoitti tietä konsensukselle.”⁶⁴³ Johannes Koroma taas väittää, että ”yritysjohtajia kiusasivat monet aggressiiviset ohjelmat, joita esimerkiksi Reino Paasilinna toimitti.” Erityisen vaikeata oli se, että ”[y]ritysjohto oli voimaton vai- kuttamaan niiden sisältöön ja siksi harkittiin jopa kieltäytymistä osallistumasta niihin.”⁶⁴⁴ Vaikka yritysjohto koki ohjelmat poliittisiksi, niihin vaikuttamisessa olisi myös ollut kysymys politiikasta, ei neutralisomisesta.

Ohjelmatoiminnan ja resurssien laajeneminen televisiolupien määrän kasvettua siirsi henkistä vaikutusvaltaa politiikasta medialle. Kokemus Yleisradion ideologi-

⁶³⁸ Päivi Istala, Ristivetoa ja muita kertomuksia elämästä. Siltala, Helsinki 2012, 159.

⁶³⁹ Isohookana-Asunmaa 2006, 220.

⁶⁴⁰ Tarkka 2002, 23.

⁶⁴¹ Raimo Salokangas, Aikansa oloinen. Yleisradion historia 1926–1996. 2. osa. Yleisradio Oy 1996, 151.

⁶⁴² Tapani Virkkusen muistio ”Toimenpiteistä Yleisradion tervehdyttämiseksi” 8.4.1970k 159. SYTa. KA.

⁶⁴³ Salokangas 1996, 151.

⁶⁴⁴ Koroma 2015, 14.

sesta muutoksesta ei siten ollut merkityksetön. Jukka Tarkka on selvästi liioitellut todetessaan, että ”julkinen toisinajattelu Yleisradion kanssa oli... siviilirohkeuden vaarallisimpiin kuuluva laji.”⁶⁴⁵ Yleisradiosta poikkeavia näkökantoja tarjosivat esimerkiksi *Uusi Suomi* ja *Tiedonantaja* sekä iso määrä pienempiä julkaisuja. Tarkan huomio oli kuitenkin relevantti sitä poliittista suuntausta vasten, joka ajautui marginaaliin 1960-luvulla ja pyrki presidentti Urho Kekkosen kaatamiseen.

Yleisradion muutos oli tosiasia, mutta poliittiset ryhmät debatoivat sen merkityksestä. Syytöksille yksipuolisuudesta oli vaikea löytää selviä perusteita aikalaisselvityksistä⁶⁴⁶. Salokankaan mukaan Reporadion kritisoinen pohjasi osittain siihen, että ohjelmayhtiö sitoutui muuttuvaan aikaan ja poikkesi vanhasta⁶⁴⁷. Yhteiskunnan kallistuminen vasemmalle oli johtanut perinteisen oikeiston Suomi-kuvan kyseenalaistamiseen niin kutsutuissa perinteisissä instituutioissa. Anna-Liisa Linkola (kok.) linjasi eduskunnan täysistunnossa, että Yleisradion ohjelmapolitiikka oli ”vastoin Suomen kansan enemmistön käsityksiä”. Hän vaati ohjelmapolitiikan korjaamista vuoden 1970 vaalien osoittamaan tulokseen vetoamalla. Kauko Hjerppe (kd.) puolusti Revon linjaa sillä, että 1960-luvun lopulta lähtien oli ”hiukan rikottu yksinomaan porvarillisen katsomuksen omaavien ohjelmien kenttää.”⁶⁴⁸ Vaalit voitaneen oikeiston näkökulmasta Revon kausi oli paljastanut vuoden 1966 käänteen todellisen luonteen, ”vasemmistovyörytyksen” ja ”suomalaisen elämänmuodon” halveksimisen. Eeva Kauppi (kok.) kommentoi 13.11.1970 eduskunnan täysistunnossa, että lainsäädännöllä oli ”pyrity heikentämään niitä perusarvoja, joiden varaan suomalainen elämänmuoto ja demokratia oleellisesti rakentuu.”⁶⁴⁹ Jyrkästi eriävät tulkinnat näyttäisivät selittyvän sillä, mistä asemasta 1960-luvun poliittista käännettä tarkasteli.

”Vastakäänte” seurauksena Yleisradion linja asettui alttiiksi uudelleenarvioille. Kun oikeisto-oppositio vaati hallitukselta tietoa Yleisradiosta, Aulis Juvela (kd.) ihmetteli erään vasemmistolaiseksi mielletyn ohjelman lopettamista: ”Olen saanut kuulla, että syynä tähän yllättävään ohjelman peruutukseen oli se, että mainitussa ohjelmassa hymyiltiin viihdemäiseen tapaan mm. herrojen rotary-liikkeelle ja sen toilauksille sekä puututtiin niin ikään viihdemäisessä mielessä eräisiin maamme metsäpolitiikan arvosteltaviin piirteisiin.” Juvela ihmetteli, miksei edellisen vaalikauden vasemmistoenemmistöinen johtokunta ollut määrätietoisemmin purka-

⁶⁴⁵ Tarkka 2002, 24.

⁶⁴⁶ HS 4.8.1968: Yleisötutkimusten mukaan radion ja television ohjelmat olivat tasapuolisia. Tampereen yliopistossa valmistuneen tutkimuksen mukaan poliittisesti tasapuoliseksi ohjelmia arvioi 65 % haastatelluista.

⁶⁴⁷ Salokangas 1996, 245.

⁶⁴⁸ Tulo- ja menoarvio vuodelle 1971. Lähetekeskustelu. 18.9.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat 1.

⁶⁴⁹ Ehdotukset laiksi rikoslain 10 luvun muuttamisesta ja 41 luvun kumoamisesta sekä räiksi siihen liittyviksi laeiksi. 13.11.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat II.

nut Yleisradion oikeistohegemoniaa.⁶⁵⁰ Myös Leo Kohtala (sos.dem.) tulkitse, että oikeistolaiset hallintokunnat pyrkivät muuttamaan ohjelmapolitiikkaa⁶⁵¹. Maailmankatsomuksellisista eroista johtuen Revon aikaista ohjelmapolitiikkaa ei koettu yhteiseksi. Juha Rihtniemi (kok.) kommentoi eduskunnan täysistunnossa, että Ahti Karjalaisen hallitus halusi Yleisradion komentoonsa siirtääkseen Suomen sosialismiin⁶⁵².

Keskustelu Yleisradiosta noudatti koulutuspolitiikan argumentteja: vasemmiston katsottiin vahvistaneen asemiaan ja politisoineen aiemman epäpoliittisen ilmapiirin. Kokoomuksen näkökulmasta vasemmisto pyrki tiedotus- ja sivistysinstitutioiden avulla kumoamaan yksityisen omistusoikeuden, perheiden omaehtoisuuden ja yrittämisen vapauden varaan muodostetun yhteiskuntajärjestyksen. Vaikka Kokoomusjohto oli omaksunut sosiaalivaltion teemoja, sen oppositiopolitiikka muodostui vuoden 1970 jälkeen jyrkäksi, erityisesti niin ymmärrettyjen perinteisten instituutioiden osalta.

Poliittisesta katsomuksesta riippuen 1960-luku oli joko ”pluralistinen” tai ”vasemmistovaaran” leviämisen vuosikymmen. Tällainen kehitys näkyi myös yliopistolaitoksessa. Lokakuussa 1971 yliopistojen ja talouselämän johtohenkilöt perustivat Korkeakoulu- ja tiedepoliittisen tutkimussäätiön (KTTS) eli niin kutsutun Kanslerisäätiön vasemmistolaisen yliopistopolitiikan torjumiseksi. Vuonna 1973 KTTS:n hallituksessa istuivat professori Gunnar Fougstedt, professori Pekka Kivalo, professori Pekka Heinänen, vuorineuvos Heikki Herlin, professori Raimo Lehti, rehtori Pentti Laasonen, pankinjohtaja Eero Numerla, kansleri Tauno Nurmela, professori L. A. Puntila, kansleri Pentti Renvall, kansleri Arvo Sipilä, kansleri V. J. Sukselainen, kansleri Klaus Waris ja pääjohtaja Matti Virkkunen.⁶⁵³ Vaikka järjestö reagoi vasemmiston nousuun, sitä ei voida pitää ”puolustusorganisaationa”. Pikemminkin sen aktivoitumisessa sopii huomioida Matti Klingen muistikuva, että ”nuorison radikalismi oli osaksi vanhemman sukupolven aiheuttamaa ja provosoimaa”.⁶⁵⁴ Kylmän sodan voiton narratiivissa tämä näkökulma on lähes kategorisesti sivuutettu. Esimerkiksi Johannes Koroma katsoo, että ”[k]un vapaa tutkimus korvattiin marxilaisella metodiikalla ja yritysten ja yliopiston välinen yhteistyö kiellettiin, Sotavahinkoyhdistys päätti vuonna 1973 lähteä puolustamaan yliopistojen ja tieteenteon itsenäisyyttä.”⁶⁵⁵ Koroman tulkinta olettaa, että Sotavahinkoyhdis-

⁶⁵⁰ Tulo- ja menoarvio vuodelle 1971. Lähetekeskustelu. 23.9.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat 1.

⁶⁵¹ Leo Kohtalan suullinen kysymys kansalaispiirien sananvapaudesta yleisradion ohjelmatoiminnassa. 27.10.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat II.

⁶⁵² Tulo- ja menoarvio vuodelle 1970. Lähetekeskustelu. 17.9.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat I.

⁶⁵³ KTTS, hallituksen sääntömääräinen vuosikokous, 29.5.1973. L. A. Puntilan arkisto. Renvalli. KTTS 1973–1974. Kansio 405. KA.

⁶⁵⁴ Klinge 2015, 31.

⁶⁵⁵ Koroma 2015, 16.

tyksen johdolla olisi ollut jokin määrätty kelpoisuus itsenäisen ja vapaan tieteen määrittelemiseksi.

Vastaavasti Jari Leskinen on tulkinnut, että uusista oikeistopoliittisista järjestöistä KTTS ja Vapaan koulutuksen tukisäätiö keskittyivät ”vasemmistoradikalismien vastaiseen torjuntataisteluun.”⁶⁵⁶ Ilmaisua on sikäli epämääräinen, että 1970-luvun alussa ”vasemmistoradikalismi” oli valtiollistunut reformipolitiikaksi, eivätkä suuntaukseen lukeutuneet vaikuttajat välttämättä itse mieltäneet hankkeitaan, joista monet myös toteutuivat, radikaaleiksi. KTTS-läiset katsoivat sinänsä perustellusti, että Kalevi Sorsan hallituskaudella haluttiin vahvistaa yliopistojen ohjausta⁶⁵⁷. Tämä siirsi tiede- ja korkeakoulupoliittista päätösvaltaa vasemmistijohtoiseen opetusministeriöön. Kanslerisäätiön ajankuvassa 1960-luvun käänne oli tuonut yliopistoihin marxilaisuuden ja vasemmistolaiset tutkijakaaderit⁶⁵⁸. Pentti Renvallin laatiman selvityksen mukaan suuntaus näkyi erityisesti *Sosiologia*-lehdessä, VAMOKAP-projektissa⁶⁵⁹, Jaakko Itälän (lib.) koulukomiteassa ja Sosialistisen Opiskelijaliiton ohjelmassa⁶⁶⁰. Näillä hankkeilla ei kuitenkaan ollut mitään yhtenäistä ”marxilaista” tai yleisesti epälegitiimiä pohjaa. Radikalismien ja reformismien samaistamisesta kertoi Renvallin kirje L. A. Puntilalle, jonka mukaan eduskunta oli keväällä 1970 torjunut vallankumouksen yliopistoissa, toisin sanoen torjunut hallinnonuudistuksen⁶⁶¹.

Kun Kokoomus oli eristetty valtioneuvoston istunnoista ja ministeriöiden johdosta, mahdollisuudet keskushallinnon resurssien hyödyntämiseen ja poliittisesti merkittäviin nimityksiin heikkenivät oleellisesti. Vasemmiston vahva asema myös näkyi opetusministeriön nimityksissä⁶⁶². Pertti Salolainen (kok.) katsoi, että suunnauksella oli jonkinlainen keskustalaisten virkamiesten hyväksyntä⁶⁶³. Siksi puoluevaltuusto suunnitteli vuodelle 1972, että ”[v]oidakseen luoda kohtuullisen vastapainon hallituspuolueiden omalle ja niiden valtiokoneiston avulla suorituttamalle tutkimustyölle, on puolueen pyrittävä määrätietoisesti kehittämään eri alojen tut-

⁶⁵⁶ Leskinen 2004, 224.

⁶⁵⁷ KTTS, hallituksen sääntömääräinen vuosikokous, 29.5.1973. Liite 2. L. A. Puntilan arkisto. Renvall. KTTS 1973–1974. Kansio 405. KA

⁶⁵⁸ Valtiomonopolistisesta kapitalismista muutamia näkökohtia. L. A. Puntilan arkisto. Puntila Renvall. Kirjeenvaihto. KTTS 1973–1974. Kansio 405. KA.

⁶⁵⁹ Kirjainlyhenne tarkoittaa valtiomonopolistista kapitalismia. Sosialistisen Opiskelijaliiton piirissä alkoi vuosina 1971–1972 muotoutua ajatus vamokaprojektista, jossa selvitettäisiin suomalaista kapitalismia. Suuren hankkeen lopputyönä valmistui vuonna 1979 teos Suomalainen kapitalismi.

⁶⁶⁰ Tiede- ja koulutuspoliittiset vaikuttimet marxilaisen tutkimusotteen syntymiselle ja voimistumiselle. L. A. Puntilan arkisto. Puntila Renvall. Kirjeenvaihto. KTTS 1973–1974. Kansio 405. KA.

⁶⁶¹ Artikkelin radikalismista. Renvall jättänyt Puntilalle 17.9.1973. L. A. Puntilan arkisto. Puntila-Renvall. Kirjeenvaihto. KTTS 1973–1974. Kansio 405. KA.

⁶⁶² Marja Jalava, *The University in the Making of the Welfare State*. Peter Lang, Frankfurt am Main 2012, 121.

⁶⁶³ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen puoluevaltuuston kokouksesta, Cc 13. 17.5.1971, Helsinki. Salolainen, 35. PTA

kimustoimintaa.”⁶⁶⁴ Kokoomus oli ajautumassa paitsioon, vaikka sillä oli lähtökoh-
taisesti ja perinteisesti ollut erinomainen asema eri hallinnon aloilla. Paitsioasema
mahdollisesti myös kannusti VKTS:n ja KTTS:n toimintaa, vaikka järjestöt eivät
syntyneet Kokoomuksen vaan yksittäisten porvarillisten toimijoiden aloitteesta.

Kokoomuksen poliittinen paitsio herätti jännitteitä puolueen sisällä. Pankinjohtaja
Päiviö Hetemäki (kok.) analysoi keväällä 1972 Kokoomuksen sisäistä jakoa ja por-
varillisen yhteistyön mahdollisuuksia Felix Seppälän, Kokoomuksen eduskunta-
ryhmän entisen puheenjohtajan (1954–1956) kanssa. Seppälän mielestä Kokoomus
oli itse syyllinen luottamusputaan⁶⁶⁵. Myös Hetemäen mukaan Kokoomuksella
oli itsekritiikin paikka. Hän toivoi ja odotti, että ”uusi eduskuntaryhmä vähitellen
tottuisi valtiomiesmäisempään ajatteluun”, erityisesti Raimo Ilaskivi. ”Tällaisessa
monipuoluejärjestelmässä, missä me Suomessa elämme, kaikkien olisi pyrittävä
mahdollisuuksien mukaan sovitteluun ja sillä tavalla tuomaan oman positiivisen
panoksensa yhteiskunnan rakentamiseen”, Hetemäki linjasi ja korosti yhteistyö-
tä aggressiivisen konfrontaation sijaan.⁶⁶⁶ Hetemäen ja Seppälän havainnoista on
mahdollista lukea ymmärrys jyrkkyyden, ennakkoluulojen ja hallituspaitsion suh-
teesta. Kokoomuslaisen politiikan toteutuminen ei riippunut vain puolueen linjan
oikeaoppisuudesta, vaan ennen kaikkea ei-sosialistisen puoluekentän kiinnostuk-
sesta yhteistyöhön.

4.4. Keskustapuolueen asema vaikeutuu

Raskas vaalitappio herätti Keskustapuolueen kentällä jonkin verran kritiikkiä halli-
tussyhteistyöstä. Vaikka arvostelu pohjasi subjektiviisiin havaintoihin, niissä toistui
eduskunnan oikeisto-opposition tulkinta vasemmiston nousun haitallisuudesta.
Eräs huolestunut vanhempi kertoi Johannes Virolaiselle siirtyneensä Kokoomuk-
sen kannattajaksi, koska ”Radio ja TV syöttivät jatkuvasti samaa teemaa riistosta ja
kehottivat vallankumoukseen”. Hän kertoi Virolaiselle opiskelijalehdessä, joka ke-
hotti ryhmäseksiin ja riiston vastaiseen taisteluun.⁶⁶⁷ Vastaavalla päätöksellä tur-
kulainen Sven Laaksonen pohti painajaismaisen tilanteen purkamista: ”Keskusta-
puolue hallitukseen kokomustien ja ruotsalaisten kanssa. Punaiset renkipojat pois
hallituksesta ja kaikki lakkokenraalit ja jarrumiehet paitsioon. Keskustasta pois
Väyrynen & Haavisto niin ovat täysin esiintymiskelpoisia. Tilalle Te, mr ministeri,
niin Hyvä tulee... Muuten menee päin prinkkalaa, kuten Åbossa sanotaan. Renki-

⁶⁶⁴ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Pöytäkirja Kansallisen Kokoomuksen
puoluevaltuuston kokouksesta, Tuusula, 25.9.1971. Ehdotus Kansallisen
Kokoomuksen toimintasuunnitelmaksi vuodelle 1972, 12. PTA.

⁶⁶⁵ Felix Seppälä kirjoitti Hetemäelle 2.8.2.1972. k11. Hetemäen kokoelma. KA.

⁶⁶⁶ Hetemäki vastasi 10.3.1972. k11. Hetemäen kokoelma. KA.

⁶⁶⁷ Esa Niemi Virolaiselle 10.4.70. Virolaisen arkisto. k7. KA.

poikien valtaa on vähennettävä. Kumpi voitti sotamme, punikit vai lahtarit? Minä olen lahtari.”⁶⁶⁸

Kirjeistä välittyi viesti ”sosialistisen offensiivin” vaarasta ja epäluottamuksesta vasemmistopuolueiden Suomi-käsitettä kohtaan, johon Keskustapuolue hallitusyhteistyössä kiinnittyi, ja joka oli noussut kommunismin laajemman hyväksymisen ja ”suomalaisen elämänmuodon” uudelleenmäärittelymisen ilmapiiiristä. Vastavaa kritiikkiä sai myös kansanedustaja Kerttu Saalasti. ”Entiset maalaisliittolaiset” lähettivät hänelle mielenosoituksellisen kirjeen, joka alkoi julistavasti: ”Kuten tiedätte hyvin oli entinen maalaisliitto isänmaallisten, vapautta rakastavien, kommunisteja vihollisina pitävä sekä henkistä ja ruumiillista moraalia palvova puolue.” Kirjoittajien mukaan Ahti Karjalainen oli elävä ”todiste siitä, että käytännössä olemme jo kommunisteja.” Kirjeen mukaan Keskustapuolue antoi vasemmistoyhteistyöllä valtakirjan yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseksi: ”Osasto 70 on se likaisen työntekijä, joka emäpuolueen luvalla tekee tuhoa maallemme olemalla yhteistyössä itsenäisyytemme nakertajien kanssa”. Kirje linjasi, että taistelu vasemmistoa vastaan oli suomalaisen yhteiskunnan sisäinen asia, eikä Neuvostoliittoa tai ulkopoliittikkaa pitänyt sotkea strategisiin hallitusvalintoihin, sillä ”pahinkaan porvari” tai ”pirullisinkaan lahtari” ei vihannut Neuvostoliittoa vaan kommunismin leviämistä Suomessa.⁶⁶⁹ ”Entiset maalaisliittolaiset” vahvistivat sanomaansa korostamalla Keskustapuolueen sisäisen vasemmiston merkitystä: ”Kepu on mennyt vasemmalle ja jos se sieltä katuvaan vielä liukuisi oikealle eli isänmaalliselle tasolle, emme enää jaksa siihen uskoa... Kekkonen on suojellut kaikkia vallankumousasioita, hyväksynyt ne ja antanut maan mennä kommunismia kohti... Ja onko niin, että hallituspuolueet kaikki haluavat, että Suomi muuttuu kom. maaksi ja vasalliksi?”⁶⁷⁰

Vasemmistopiireissä ei ollut tavatonta ajatella, että oikeisto ja elinkeinoelämä manöveroivat laajoja vasemmistovastaisia kampanjoita julkisuudessa. Tällaisen käsityksen syntymistä on mahdollista tukea SYT:n lehdistöyhteyksillä, ja säätiön valiokunta katsoikin vuonna 1978, että sillä oli ”jo parinkymmenen vuoden ajan jatkunut hyvä yhteys päivälehdistöön.”⁶⁷¹ Vuonna 1974 SYT:n hallitus luonnehti ”artikkeliryökköiden” ja muun propagandatoiminnan edellytyksiä seuraavasti: ”Erittäin pyritään lujittamaan ja laajentamaan päivälehtiin luotuja kiinteitä yhteyksiä. Tässä tarkoituksessa järjestään tavanmukaiset neuvottelupäivät päivälehtien päätoimittajille ja artikkelitoimittajille... Mahdollisuuksien mukaan on tarkoitus

⁶⁶⁸ Sven Osk. Laaksonen Turusta Virolaiselle. Virolaisen arkisto. k7. KA.

⁶⁶⁹ Kerttu Saalastille lähetetty kirje, joka on päätyntä Immosen arkistoon. Lähettänyt: entiset maalaisliittolaiset. Mikko Immosen arkisto. Saapuneet kirjeet. Keska.

⁶⁷⁰ Entisten maalaisliittolaisten kirje Immoselle. Ilmeisesti vuoden 1970 jälkeen, koska puhutaan siitä, ettei vaalitulokset toteutuneet hallituksessa. Mikko Immosen arkisto. Saapuneet kirjeet. Keska.

⁶⁷¹ SYT:n valtuuskunnan ptk 26.4.1978: Täydennysliite toimintakertomukseen vuodelle. Kansio 7.

käynnistää uudelleen yhteiskunnallisia kysymyksiä ja erityisesti kommunismia, sen tavoitteita ja toimintaa käsittelevien artikkeleiden valmistaminen ja lehdistön kautta kansalaisten tietoon saattaminen.”⁶⁷² Tämän tiedotuksen tarkoituksena oli kehystää ”vasemmistovaara” todelliseksi, yhteiskuntaa ja ”suomalaista elämänmuotoa” uhkaavaksi tekijäksi.

”Vastakäännne” johti eduskunnan oikeistoenemmistöön, vaikka vasemmisto jatkoi etenemistään niin kutsutuissa perinteisissä instituutioissa. Perinteisen oikeiston näkökulmasta vasemmistoaatteen leviäminen ja valtiollistuminen vaaransivat neutraalit hallintoperiaatteet ja porvarillista yhteiskuntajärjestystä koossapitävät ihanteet. Tämä näkyi vahvana koulu-uudistuksessa, erityisesti yksityisoppikoulujen puolustuksessa. Vuoden 1966 käänneen jatkuminen, vasemmistoyhteistyön mahdollisuudet, kokemus omistusoikeuden kyseenalaistumisesta ja perustuslakiuudistus kannustivat lopulta myös elinkeinoelämän aktivoitumista.

4.5. Perinteisen oikeiston oppositiopolitiikka kovenee

Vaikka Kokoomusjohto omaksui kuusikymmentäluvun lopulla eräitä sosiaalivaltion oppeja, sen linja kiristyi oppositiossa. Kokoomuslaiseen mentaliteettiin oli aina kuulunut ”vivahteeton kommunisminvastaisuus”⁶⁷³, mutta 1960- ja 1970-lukujen taitteessa oppositioasema loi uudenlaisia jännitteitä ja ryhmäkuntaisuutta, kun jyrkän linjan edustajat halusivat ylläpitää kolmekymmentälukulaista viholliskuvaa kommunismista.⁶⁷⁴ Ahti Karjalaisen hallituksen muodostamisen jälkeen Georg C. Ehrnrooth (ruots.) syytti ei-sosialistisia puolueita liian kevyestä kommunismin vastustuksesta: ”Uuden opin jälkiä näkyi jopa kokoomuspuolueen riveissä.”⁶⁷⁵ Jyrkän linjan oikeisto tulkitsi, että vasemmiston ja keskiryhmien yhteistyö hivutti maata hiljalleen kohti sosialismia ja rapautti perinteistä yhteiskuntajärjestystä. Kaarle Salmivuori (sos.dem.) taas selvensi eduskunnan täysistunnossa vasemmiston kiinnittymistä sosiaali- ja verovaltioon: valtio ei ollut olemassa vain sosiaalisen järjestyksen turvaamiseksi, vaan ”[j]ärjestyksen ylläpitäjistä ja maanpuolustajasta on tullut sosiaalipoliitikko, kasvattaja, terveydenhoitaja, teollisuusmies, merenkulkija”.⁶⁷⁶

Jonkinlaista perinteistä irrottautumista ja ajan teemoihin mukautumista Kokoomuksessa osoitti vuoden 1972 tavoiteohjelman talousosan johdantoluvun periaat-

⁶⁷² SYT:n hallituksen ptk 25.11.1974. Liite: Vuoden 1975 toimintasuunnitelma. k4. SYTa. KA.

⁶⁷³ Vares 2008, 175.

⁶⁷⁴ Virtanen 2001, 323.

⁶⁷⁵ Tulo- ja menoarvio vuodelle 1971. Lähetekeskustelu. 23.9.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat I.

⁶⁷⁶ Tulo- ja menoarvio vuodelle 1971. Lähetekeskustelu. 24.9.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat I.

teeksi hyväksytty sosiaalinen valintatalous, joka oli ”vastaus sosialidemokraattien tasa-arvoajattelulle ja keskustapuolueen hajasijoitukseen tähtäävälle aluepolitiikalle.” Periaate korosti silti ”talousjärjestelmän vapautta ja yksilön oikeuksia”, ei niinkään sosiaalivaltion laajentamista. Ohjelman perusteluissa Ilkka Suominen avasi käsitettä kuitenkin sosiaalivaltiolle suopeasti: ”Sosiaalinen valintatalous on sellainen sekatalousjärjestelmä, joka pyrkii ottamaan realistisesti huomioon yhteiskunnassa tapahtuneen kehityksen. Kukaan ei enää tosiasiaissa kiellä, että sosialistiseen teoriaan pohjautuva talousjärjestelmä ja kapitalistinen talousjärjestelmä ovat vuosikymmenien kuluessa lähentyneet toisiaan.”⁶⁷⁷ Ohjelmallinen muutos oli merkittävä Kokoomuksen keskustoimiston 1950-luvun lopulla julkaisemaa pienpainatetta *Sosialisointi sotien jälkeisessä Suomessa* vasten, joka jyrkästi tuomitsi valtion yritystoiminnan laajentamisen, erilaiset ”sosialisoinnit” ja korkean verotuksen⁶⁷⁸.

”Vastakäänteen” seurauksia kuvasi myös SDP:n entisen puoluesihteerin ja myöhemmin perustuslaillisiin siirtyneen Kaarlo Pitsingin aloite (3.12.1972) Kansalaisoikeusyhdistyksen perustamisesta. Järjestön pääajatuksena oli uusvasemmiston torjuminen ja taustana ”yhteiskunnan uhanalaisuus”. Vasemmiston menestyminen oli yhdistyksen katsauksen mukaan osoittanut, että ”spontaani reaktiosysteemi ei pelaa”, mikä viittasi kansalaisten yleiseen välinpitämättömyyteen ”vasemmistovaaraa” kohtaan. Kansalaisoikeusyhdistystä perusteltiin sillä, että vasemmisto oli saanut ”nopeasti poliittista valtaa erityisesti opetus- ja oikeusministeriöiden sektoreilla”, mikä oli lamaannuttanut ”yhteiskunnan perusinstituutit vaaranalaiseen tilaan.” Vaikka tällaisilla tilannekuvilla epäilemättä haluttiin kannustaa taloudelliseen tukemiseen, ne olivat oikeistopiireissä varsin yleisiä. Kansalaisoikeusyhdistyksen tarkoituksena oli suojella ”yhteiskuntaa (kumouksellisilta) muutoksilta, jotka eivät perustu yhteiskunnan normaaliin kehitysprosessiin.” Vasemmiston vahvistunut asema ei tämän näkemyksen mukaan kuulunut suomalaisen yhteiskunnan kansanvaltaiseen kehitykseen.

Kansalaisoikeusyhdistyksen perustaminen ajoittui KTTS:n ja VKTS:n aktivoitumiseen. Kuten nämäkin järjestöt, Pitsinki suunnitteli yhdistyksensä verkostoituvan tieteellisten säätiöiden ja yhdistysten kanssa. Samoin kuin muu elinkeinoelämän rahoittama aktivismi myös Kansalaisoikeusyhdistys haluttiin pitää poissa julkisuudesta.⁶⁷⁹ Pitsingin operaatio näyttäisi liittyneen erityisesti oikeuslaitosta ja valtiosääntöä uudistaneiden komiteoiden vasemmistosuuntausten kompromet-

⁶⁷⁷ Sosiaalinen valintatalous. Kansallisen Kokoomuksen julkaisusarja 2. Tekijän hallussa.

⁶⁷⁸ Sosialisointi sotien jälkeisessä Suomessa. Kansallisen Kokoomuksen Keskustoimisto. Tekijän hallussa.

⁶⁷⁹ Kansalaisoikeusyhdistyksen papereita. Ilmeisesti Pitsingin kirjoittama 3.12.1972. k44. EVAa. KA.

toimiseen, ja SYT:ssä oli 29.11.1972 hahmoteltu toimintaa, joilla ”perustuslakijärjestelmäämme vastaan kohdistetut hyökkäykset saadaan torjutuksi.”⁶⁸⁰

Vastaavanlaista tilannekuvaa välitti Atra-yhdistys, jonka tehtävänä oli vaikuttaa koululaisten ja ylioppilaiden ajatteluun, kun ”kommunismi voimakkaasti tunkeutui kouluihin ja yliopistoihin hajottaen perheitä ja aiheuttaen koulurettelöitä”. Atran taustalla oli Varsinais-Suomen reserviupseeripiirin turvallisuuspoliittinen toimikunta, ja sitä tuki Taloudellinen Tiedotustoimisto. Yhdistyksen johtohenkilö, apulaisprofessori Pentti Airas oli määritellyt käytännön ongelmaksi sen, että aktiivijäsenet olivat insinöörejä ja ekonomeja, ”sitä osaa kansasta, jonka ponnistusten varassa elinkeinoelämä pyörii ja joiden aika ei enää liikene kirjoittamiseen”. Airas kertoi EVA:n toimitusjohtajaksi nousseelle Max Jakobsonille yhdistyksen idean siten, ettei ”olisi vain puolustauduttava vallankumouspuuhia vastaan, vaan olisi saatava aloite takaisin omiin käsiin ja olisi rakennettava yhteiskunnallista teoriaa nykyisen taloudellisen tilan pohjalta”. Mielipiteisiin vaikuttamiseksi Atra julkaisi hyvin marginaalista *Kärki*-lehteä koululaisille ja opiskelijoille, sillä kommunistinen toiminta Turussa oli ”erittäin aktiivista.”⁶⁸¹

Edellä kuvatut yhdistykset pohjasivat tietynlaiseen, myös yksityisoppikoulujen ”puolustustaistelua” elävöittäneeseen tilannekuvaan 1960- ja 1970-lukujen taitteesta. Näiden yhdistysten toiminta oli konfrontaatiohakuista, mikä mahdollisesti lujitti niin kutsutuissa perinteisissä instituutioissa toimivan vasemmiston taistelutahtoa. Sosiaalipsykologian professori Antti Eskola kommentoi kirjassaan *Vasemmiston tunnonvaivat* (1972) oikeistoyhdistysten aktivoitumista ja alarmismia ivallisesti: ”Viime aikoina tosin muutammat oikeistolaiset tutkijat ovat katsoneet aiheelliseksi syöksyä tieteestä politiikkaan pelastamaan ’suomalaisen elämänmuodon’ noilta mystisiltä ’maolaisilta’ tai ’stalinisteilta’, jotka ’kommunistimaista kauko-ohjattuina’ käyvät informaatio-sotaa.”⁶⁸²

SYT:n hallitus suunnitteli toimintaa vuonna 1972 juuri Eskolan kuvaamista lähtökohdista: ”Vuoden 1972 aikana uudelleen käynnistetty koulutus- ja kurssitoiminta sekä keskitetyn informaatiotoiminnan aloittaminen uudessa muodossa ovat saaneet ’kentällä’ positiivisen vastaanoton. Koska näiden molempien toimintamuotojen voidaan nyt katsoa selvinneen käynnistysvaikeuksistaan, tullaan vuoden 1973 aikana toimimaan täydellä teholla molemmilla sektoreilla. Näiden lisäksi pyritään syventämään toimintaa myös opiskelijamaailmassa sekä kiinnittämään erityistä huomiota tutkimustoiminnan laajentamiseen. Tuloksettyön varmistamiseksi pyritään vuoden aikana erityisesti kehittämään yhteistyötä Taloudellisen Tiedo-

⁶⁸⁰ 29.11.1972 Iso Operaatio. Hh159. SYTa. KA.

⁶⁸¹ Pentti Airaksen kirje Jakobsonille 28.5.1975. Kansio 14. EVAa. KA.

⁶⁸² Eskola 1972, 66.

tuskeskuksen, Professoriliiton ym. vastaavien järjestöjen kanssa.” Lisäksi suunnitelmissa oli käynnistää vuoden 1973 alussa ”lähes keskeytyneenä ollut lehdistölinja” eli ”jatkuvasti (päivittäin) toimiva artikkelipalvelu”, kansandemokraattisen lehdistön jatkuva seuranta ja ”niiden kirjoitteluun puuttuminen eri tavoilla”.⁶⁸³

”Vastakäänteen” jälkeen aktivoituneista oikeistojärjestöistä vuoti tietoja julkisuuteen, mikä luultavasti perusteli vasemmistovoimien ajatusta poliitikkojen, rehtorien, professorien sekä teollisuus- ja pankkipääoman siteistä. Molemmipuoliset mielikuvat mahdollisesti kärjistikö konfrontaatiota ja perustelivat aktivismia. Vasemmisto pyrki vahvistamaan asemaansa, kun taas perinteisen oikeiston tilannekuva syntyi tiettyjen instituutioiden hegemonian menetyksestä. Oikeiston aktivismi jakautui kahteen tyyppiin. VKTS ja KTTS pyrkivät epäsuorasti vaikuttamaan eduskunnan lainsäädäntötyöhön ja tieteelliseen tutkimukseen. Turkulainen oikeistopoliittinen tutkijayhteisö Atra, Teinien Tuki ja SYT taas pyrkivät vaikuttamaan yleiseen mielipiteeseen painotuotteilla, kursseilla ja artikkeliryynnäköillä. Tarkoituksena oli horjuttaa vasemmiston asemaa vahvistamalla mediamaiseman oikeistopoliittista ilmapiiriä. Toiminnalla ei ollut ulkopoliittista ulottuvuutta, vaikka myöhemmin uusvasemmistolaisuuden, ruotsalaisen sosialidemokratian, taistolaisuuden ja kotimaisen vasemmistoyhteistyön torjumisesta on kylmän sodan voiton hengessä muodostettu apologeettinen, nykysuomeksi jälkifaktuaalinen tarina länsiyhteyksien säilyttämisestä ja itäisten aatteiden loitolla pitämisestä.

4.6. Kamppailua koulumaailman hengestä

Eric Hobsbawm on luonnehtinut länsimaiden 1960- ja 1970-lukujen taitetta ”perheen kriisiksi”, jossa sosiaalivaltion laajeneminen ja työelämän muutos vahvistivat sukupuolten tasa-arvoa. Valtiovallan tehtävät ja perinteelliseksi mielletty yhteiskuntajärjestys muuttuivat oleellisesti.⁶⁸⁴ Suomessa peruskoulu-uudistus, yliopisto-opiskelun laajeneminen ja kunnallinen päivähoito toivat esille ideologisia näkemyseroja perheinstituutiosta ja individualismista. Eduskunnassa ei silti ollut mitään konsensusta siitä, mitä mahdollisuuksien tasa-arvolla ja yksilöllisyyden tukemisella käytännössä tarkoitettiin. Erilaiset vastaukset pohjasivat historiallisesti muotoutuneisiin yhteiskunnallisiin ihanteisiin.

Koulu-uudistus ja vasemmiston nousu käynnistivät 1960- ja 1970-lukujen taitteessa keskustelun koulumaailman vanhoillisen hengen muuttamisesta. Tätä käsiteltiin muun muassa Nuoren Keskustan Liiton (NKL) koulunuorisotapaamisessa joulukuussa 1970. Tapaamismuiston mukaan kouluissa poliittisesti aktiiviset oppilaat

⁶⁸³ SYT:n hallituksen ptk 21.11.1972. k4. SYTa. KA.

⁶⁸⁴ Hobsbawm 2014, 407, 409.

olivat ”pääasiassa kokoomuslaisia ja sos.demokraatteja” ja opettajat ”yleensä kokoomuslaisia ja vanhoillisia”. Yksityisoppikoulujen opettajien katsottiin valikoituvan ”liian usein poliittisin perustein”. NKL ei sinänsä tuominut poliittisuutta, mutta vaati eri suuntauksille yhtäläistä ja tasapainosta käsittelyä.⁶⁸⁵

NKL:n huomioidut koulu- ja yliopistomaailman porvarillisuudesta olivat SYT:n aineistojen valossa realistisia. Tietyillä yhteiskunnan aloilla vallitsi vahva oikeistosuuntaus, joka ilmeni SYT:n, A. I Arwidsson -yhdistyksen, KTTS ja VKTS:n toiminnassa⁶⁸⁶. Vasemmisto oli koululaitoksessa oikeistoon nähden altavastaaajana, mikä näkyi esimerkiksi siinä, että oikeisto käsitti yksityiset oppikoulut politiikasta vapaaksi instituutioksi. Niilo Honkala katsoi, että ”[k]un yksityisten oppikoulujen johtokunnissa... lasten vanhemmat ja koulu muutoinkin” olivat ”kiinteämmässä kosketuksessa paikkakunnan väestön ja ympäristön elämän kanssa”, näiden ”oli helpompi olla selvillä niistä tarpeista ja joustavammin sopeuttaa toimintansa niiden tyydyttämiseksi.” Yksityisoppikoulut mahdollistivat Honkalan mielestä parhaiten kykyjen mukaisen oppimisen, minkä vuoksi lukukausimaksujen alentaminen ja vapaaoppilaspaiikkojen lisääminen voitiin nähdä lähes epäpoliittisena vaihtoehtona.⁶⁸⁷

Keskustapuolueen puoluesihteeriksi Mikko Immonen oli säilyttänyt lehtori Väinö Kinnusen esitelmän koulumaailman poliittisuudesta. Kinnusella oli kymmenen vuoden opettajatausta, jonka perusteella hän tarkasteli koululaitosta. Perustavanlaatuisen kiista oli hänen mukaansa ”edistysmielisyyden ja konservatiivisuuden välinen”. Oikeisto halusi pitää koululaitoksen yksityisissä käsissä ja siten ylläpitää puolueettomuuden illuusiota. Kinnusen mukaan politisoitumisen juuret löytyivät kouluväen ideologisesta yksipuolisuudesta, joka esti havaitsemasta yhteiskunnan muutosta. Tämän ”ns. puolueettomuuden vartijoina” olivat opettajat ja virkamiehet, jotka suhtautuivat kielteisesti vuoden 1966 sisäpolitiikan käänteeseen ja ”repivään” puoluepolitiikkaan.

Kinnunen myös ihmetteli koululaitoksen säilymistä ”oikeiston pesäpaikkana ja pelinappulana” näinkin pitkään. Hänen mukaansa opettajanhuoneiden ilmapiiri oli edelleen ”useimmiten henkisesti niin ahdas ja tunkkainen”, että keskustalainen opettaja viihtyi paremmin oppilaiden seurassa. Vaikka kuvaus kosiskeli koululaispoliitikoita, se toisti saman käsityksen opettajakunnan poliittisesta suunnasta kuin SYT. Kinnusen mukaan opettajanhuoneessa ”hyväksytyksi tulisi jos morkkaisu nuorisoa, heittäisi herjoja Kekkosesta ja valittaisi aina palkkansa pienuutta”. Koulu-yhteisö löi Kinnusen mukaan poliittisia leimoja kevein perustein; jos et ollut porva-

⁶⁸⁵ Nuoren Keskustan Liitto. Koululaisnuorisotapaaminen. 28.12.1970–1.1.1971. Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka. Mikko Immosen arkisto. KesäA.

⁶⁸⁶ Tästä tämän tutkimuksen lisäksi esim. Klinge 2015, 34.

⁶⁸⁷ Niilo Honkala, Yksityisoppikoulu kehityksen ja uudistusten tienraivaajana. Helsinki 1960, 43, 49, 31.

ri, olit kommunisti. Vaikka Kinnusen esitelmässä oli poliittista tarkoituksellisuutta, hänen kritisoimansa ajattelu, jota SYT ja perinteinen oikeisto pitkälti edustivat, kyseenalaistui koko ajan entistä laajemmissa piireissä. Tämä ajattelutapojen muutos, jota vuoden 1966 hallitusratkaisu ilmensi, oli tulkittu SYT:n piirissä edelleen traditionaalisesti: ”Tämä uusi vastavoima ei ole mikään ryhmä tai puolue tai yleensäkään yhteisö. Se on tavallinen suomalainen, joka on yksilönä – mutta lukumääräisesti suurin joukoin – saatu johdetuksi harhaan.”⁶⁸⁸

Kinnunen kertoi, ettei vasemmistolaisten opettajien asemassa ollut kehumista. Oikeistolaiset opettajat ohjasivat ”helposti samanmielisiä oppilaitaan kun taas keskustalaisten ja etenkin vasemmistolaisten opettajien ja oppilaiden asema on vaikea”. Hieman ivailevasti hän luonnehti oikeiston puuhailevan ”ns. moniarvoisuusoppiensa parissa”, vaikka oikeasti heidän ihanteenaan oli yksimielinen kansakunta. SYT:n opettajille 1960-luvulla jakamat painotuotteet, kuten *Maanpuolustuksemme*, *Lapset SKP:n koulussa* ja *Aktiivisuus ja radikalismi*, olivat hengeltään hyvin konservatiivisia ja kertoivat jyrkän linjan oikeiston ehdottoman kielteisestä ja torjuvasta suhtautumisesta yleisvasemmistolaiseen ajatteluun ja kommunismiin. SYT:n aineistot antavat viitteitä siitä, että poliittisten ristiriitojen sallimisen sijaan vasemmistosuuntausta pyrittiin aktiivisesti torjumaan koululaitoksen avulla.

Kinnunen käsitteli myös kouluneuvostovaaleja, ja ristiinäänestys opettajien ja oppilaiden välillä oli hänen mielestään perusteltu järjestely, koska muuten tulos oli ”varmasti useimmissa kouluissa se, että opettajaedustajat ovat kaikki porvareita”. Monissa vasemmistomielisissä aikalaiskuvauksissa toistuivat samanlaiset sisällöt. Muistellessaan opiskeluaikojaan vuosien 1944–1952 Salon Yhteislyseossa Pertti Hemánus kirjoitti, että ilmapiiri oli kuin ”vanhassa sääty-yhteiskunnassa”. Hän piti oppikoululaitoksen traditionaalisuuden säilymistä erikoisena ”sitä taustaa vasten, että yhteiskunta jossa se vaikutti kutsui... itseään demokraattiseksi.”⁶⁸⁹

Kinnusen mukaan eduskunnan peruskoulupäätös osoitti, että ”jarrumiehistä ja -naisista ei tule olemaan puutetta koulun uudistamisessa”. Hänen mukaansa oikeiston äänitorveksi perustetussa ja elinkeinoelämän rahoittamassa Teinien Tuki ry:ssä ”vanha taantumus puolueettomuuden ja ei-sosialistisuuden valekaapuun verhoutuneena” yritti ”pelastaa mitä vanhasta järjestelmästä on pelastettavissa”. Kuten edellä on osoitettu, SYT tuki porvarillista teinitoimintaa 1960-luvun lopulta lähtien. Vuonna 1972 sen hallitus varasi Riippumattomille ylioppilaille 35 000, teinille 10 000 ja valistukseen 100 000 markkaa⁶⁹⁰. Riippumattomuus oli sikäli hä-

⁶⁸⁸ Dokumentti ”Alkuasetelma” 1960-luvun lopulta. Kansio 6. SYTa. KA.

⁶⁸⁹ Poliitiikan puntari 4/1964.

⁶⁹⁰ SYT:n hallituksen ptk 21.11.1972. Liite toimintasuunnitelmaehdotus vuodelle 1973. k4. SYTa. KA.

määvä tunnus, että tehtäväksi määriteltiin ”[p]orvarillisten opiskelijaliikkeiden tukeminen”⁶⁹¹

Koska Teinien tuki ry:n *Oppikoululainen* oli julistautunut ”riippumattomaksi mielipidelehdiksi”, Kinnusen mielestä Keskustapuolueen oli paljastettava kyseisen ”puulaakin luonne”, jotta lapset eivät altistuisi ”oikeiston ryhtiliikkeeseen”. Kinnunen ei pitänyt koululaitoksen poliittisuutta ja yhteiskunnallisuutta ongelmana sinänsä, vaan arvosteli yksipuolisuutta ja yhden poliittisen suunnan samastamista puolueettomuuteen. Hänen mukaansa ”hämärämiesten toiminta” markkinoitiin taitavasti ”isänmaallisuus ym. kyltein”⁶⁹², mikä oli SYT:n toiminnan valossa varsin perusteltu huomio.

Kriisitietoisuus ”solutuksesta” ja ”harhautuksista” näkyi SYT:n valtuuskunnan kevätkokouksessa 1972. Järjestön tietojen mukaan oli ilmeistä, että ”kansamme on tänä päivänä ainakin kohtuullista vauhtia kulkemassa tietä, joka johtaa kommunismiin ja sen seurausvaiheisiin ilman näkyvän väkivallan käyttöä”. Kommunismin katsottiin levinneen niin laajaksi ajattelutavaksi, että ”vihollinen” oli kaikkialla, ”myös omassa joukossamme”.⁶⁹³ Vastaavassa sävyssä kansanedustaja Gunnar Laatio (kok.) huomautti joulukuussa 1971 Kokoomuksen puoluevaltuustossa, että Kokoomusta sympatisoi joukko niin kutsuttuja puolueettomia, häpeällisiä porvareita, jotka eivät ymmärtäneet sosialismin vaaraa, ja jotka siksi olivat kommunistejakin pahempia⁶⁹⁴. Tällainen tilannekuva oli hallitseva poliittisen paineen suuntaamisessa ei-sosialistiseen puoluekenttään ja hoiperteleviin porvareihin. SYT:n näkökulmasta kriisitietoisuutta oli levitettävä eri järjestöjen ja perinteellisissä instituutioissa toimivien porvarien käyttöön.

4.7. Poliittiset voimasuhteet 1970-luvun alussa

Sisäistä ristiriidoista huolimatta SDP ja SKDL menestyivät vuoden 1972 eduskuntavaaleissa. Keskustapuolue menetti yhden ja Kokoomus kolme paikkaa. SMP menetti kaikkiaan 30 000 ääntä, mutta vaaliliittojen ansiosta säilytti 18 paikkaa. Tuokalien hallitusneuvottelujen päätteeksi muodostettiin Rafael Paasion (sos.dem.) vähemmistöhallitus, johon nousi opetusministeriksi oppikouluväen näkökulmasta pahamaineinen Ulf Sundqvist. Jari Leskinen on tulkinnut, että kouluhallituksen

⁶⁹¹ SYT:n hallituksen ptk 26.10.1972. Liite 1. k4. SYTa. KA.

⁶⁹² Lehtori Väinö Kinnusen (toiminut kymmen vuotta opettajana) esitelmäpaperi. Vuodenvaihteissa 1972–1973. Koulunuorisosta ja kouluneuvostovaaleista. Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka. Mikko Immosen arkisto. Keska.

⁶⁹³ Valtuuskunnan kevätkokouksen 1972 paperit. Muistio. k6. SYTa. KA.

⁶⁹⁴ Puoluevaltuuston pöytäkirjat, Cc12. Puoluevaltuuston ylimääräinen kokous 13.12.1971. Laatio, 46–47. PTA.

pääjohtaja Erkki Ahon, opetusministeri Sundqvistin ja SDP:n puheenjohtaja Kalevi Sorsan julkittuomat poliittiset tavoitteet olivat ”suoranaista myrkyä oikeiston mutta myös monille keskustan kannattajille.”⁶⁹⁵ Johannes Koroma väittää, että SDP:n vasemmiston yksiselitteisenä tavoitteena tässä vaiheessa oli ”[v]altiokoneiston luhistuminen”, jonka ”jälkeen luotaisiin uusi sosialistinen yhteiskunta.”⁶⁹⁶ Koroman mukaan tästä kertoi, että niin kutsuttujen ”pälkäneläisten ajatukset näkyivät SDP:n puoluekokouksessa 1972 ja siirtyivät syksyllä aloittaneen Kalevi Sorsan hallituksen ohjelmaan, jossa johtavana ajatuksena oli valtiojohtoisen suunnittelun ja yhteiskunnallisen otteen tiukentaminen kaikilla yhteiskunnan lohkoilla.”⁶⁹⁷

Kun vähemmistöhallituksen taival päättyi pian, Virolainen katsoi SDP:n hallitus- aseman jatkossa edellyttävän Keskustapuolueen tukea. Hänen mukaansa ongelmana SKDL:n oppositioasemasta huolimatta oli, että SDP pelaisi hallituksessa ”koko vasemmiston voimalla”. Myös kansanedustaja Erkki Haukipuro (kesk.) tulkitsi, että kommunistit vaikuttivat ”sos.demeihin erittäin voimakkaasti”, eikä Kokoomus politiikkansa perusteella ”halunnutkaan hallitukseen”. Tämä vasemmistolaisti voimasuhteita. Virolainen kommentoi eduskuntaryhmälle, ettei silti ollut maan edun mukaista ”vetää kokoomusta suurella rytinällä hallitukseen.” Ilmeisesti hän tarkoitti poliittisia hankkeita, joita Kokoomus vastusti jyrkästi. Matti Ruokola jatkoi, että Keskustapuolueen kentältä puuttui luottamusta Kokoomukseen, koska siellä oli ”junnilat ja muut äärioikeistolaiset”. Näin Kokoomuksesta ei ollut oikeistolaisiksi yhteistyökumppaniksi, vaikka Ruokolan mukaan kannattajien piirissä ilmeni myös ”kokoomuskaipua”. Oikeiston hajaannuksen vuoksi ei-sosialistisen politiikan liikkumavara oli pieni, minkä pohjalta Haukipuro tulkitsi, etteivät kokoomuslaiset teollisuusmiehet edes ilahtuisi, jos ”kokoomus nyt tulisi hallitukseen.”

Keskustapuolueessa ymmärrettiin, että hallituspolitiikan liiallinen vasemmistovetoisuus antoi propaganda-aseita oikeistolle. Siksi kansanedustaja Eino Uusitalo (kesk.) piti hallitustyön tarkoituksenmukaisuutta voimasuhdekysymyksenä: ”66–70 johti yhteistyötä vasemmisto. Tuloksen muistamme”. Analyysi perustui siihen, että Keskustapuolueen ja vasemmiston yhteistyö oli johtanut niin aggressiiviseen arvosteluun, että puolueen imago oli vaurioitunut.⁶⁹⁸ Uusitalon mukaan jyrkän linjan oikeistoa ei lähtökohtaisesti tyydytetty minkäänlaisella vasemmistoyhteistyöllä. Tästä asenteesta antoi myöhemmin näytteen Matti Virkkusen politiikkaa käsittelevä kirje Virolaiselle 19.11.1974: ”Se on usein ideologisesti vaikea, koska meidän järjestelmämme rakentuu yrittämisen vapauden ja kuluttajien itsenäisen päätäntä-

⁶⁹⁵ Leskinen 2004, 361.

⁶⁹⁶ Koroma 2015, 14.

⁶⁹⁷ Koroma 2015, 15.

⁶⁹⁸ Keskustapuolueen lausuma hallituspolitiikasta 3.8.1972. Keskustapuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjoja 1972. Ca. KeskiA.

vallan pohjalle. Näinhän asia on ja ihmettelen vain, miksi valtion pitäisi sitten säädellä ja ohjata, jos meillä yrittämisen ja kuluttamisen vapaus tunnustetaan.”⁶⁹⁹

Vasemmiston ja keskiryhmien yhteistyölle oli kriittistä, että Keskustapuolueen eduskuntaryhmä tulkitsi sosialidemokraattien vahvistuneen opetusministeriössä liiaksi. Vasemmiston päälinjojen yhteistyö siirsi, kuten jyrkän linjan oikeisto oli varoitellut, voimasuhteita vasemmalle, mistä Keskustapuolue teki päätelmiä. Opetusministeriön budjettia pidettiin liiaksi kulttuuriministeri Pentti Holapan (sos. dem.) ja Sundqvistin aikaansaannoksena. Eduskuntaryhmässä viitattiin epämääräisesti suunnan kääntämiseen, jota Marjatta Väänänen piti mahdollisena.⁷⁰⁰

Oikeistolaisen koulutuspolitiikan mahdollisuudet kytkeytyivät edellä kuvattuun kontekstiin. SYT määritteli 1970-luvun alun tärkeimmiksi toimintakohteikseen juuri ne alat, joilla vasemmisto oli vahvistunut. Edellä on jo kuvattu, kuinka SYT suoritti tehtäviä, jotka ulottuivat – ainakin paperilla – kaikkiin ”valtakunnan osiin ja kaikkiin yhteiskuntaryhmiin tiedotusvälineiden, koululaitoksen, lukuisten kymmenien valtakunnallisten järjestöjen ja niiden kenttäorganisaatioiden kautta.”⁷⁰¹ Vasemmiston vahvistuminen tarjosi propagandamahdollisuuksia hallitusrintaman hajottamiseksi. Oikeiston huomion kohteeksi noussut Sundqvist tulkitsikin 18.3.1973, että oikeisto-oppositiota myötäilevät voimat pyrkivät huhuilla horjuttamaan hallituksen yhtenäisyyttä. Hän piti selvänä, että ”ulkoparlamentaarisien vaikutustoiminnan eräänä pääkohteena” oli SDP, jota syytettiin ”vallanhimosta, nimityspoliittisesta yksisilmäisyydestä ja sovitteluhaluttomuudesta”.⁷⁰²

Eduskunnan oikeisto-oppositio ja YOL viittasivat säännöllisesti siihen, että kouluhallinnon virkamiehet tulkitsivat koululakia poliittisesti. Tähän tulkintaa kuului, että vasemmiston katsottiin nimittävän omaa väkeä toimeenpanon kannalta ratkaiseviin tehtäviin, jotta lakia voitaisiin tulkita yksityisoppikoulujen kannalta haitallisesti. Kun ”koulusodat” alkoivat, oikeisto-oppositio alkoi entistä jyrkemmin vedota perustulakeihin. Ja samalla kun vasemmisto näytti etenevän yhteiskunnan eri sektoreilla, peruskoulutaistelusta tuli oikeiston kokemuksissa oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksen puolustamista. Seuraavaksi tarkastellaan tämän ”oikeustaistelun” vaikutusta peruskouluun sekä elinkeinoelämän aktivismiin.

⁶⁹⁹ Pääjohtaja Matti Virkkusen kirje Virolaiselle 19.11.1974. Virolaisen arkisto. k109. KA.

⁷⁰⁰ Eduskuntaryhmän ptk. 21.9.1972. Keskustapuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjoja 1972. Ca. KeskA.

⁷⁰¹ Muistio SYT:n toiminnasta 21.10.1974. Kansio 10. SYTa. KA.

⁷⁰² Sundqvistin puhe Pohjois-Karjalan sos.dem. piirin kokouksessa 18.3.1973. Kansio HB 3. Sundqvistin kokoelma. TA.

5. KOULUTAISTELUT PERUSTUSLAILLISTUVAT JÄLLEEN

5.1. 1970-luvun alun ”koulusodat”

Kukaan ei voinut vuosien 1967–1968 koululakipäätöksen pohjalta ennakoida, millaisiin ongelmiin koulujärjestelmälain toimeenpano tulisi johtamaan. Kun peruskoulujärjestelmään siirryttiin elokuun 1. päivänä 1972 Lapin läänissä, Ylitornion kunta (27.9.1971) ja Kemin kaupunki (28.1.1972) jättivät yksityisoppikoulut kunnallisen koululaitoksen ulkopuolelle. Päätöksistä valitettiin oikeuskanslerille, ja myöhemmin Kemin kaupunginvaltuuston päätökseen puuttui myös korkein hallinto-oikeus. Tapahtumat käynnistivät ”koulusodat”, joissa palatettiin lain perustuslakikiistaan. Toimeenpano-ongelmista kehittyi kiihkeä ja oikeuden poliittisen käytön näkökulmasta värikäs vaihe peruskoulun historiaan. Yksityisoppikoulujen puolustus huipensi myös Keskustapuoluetta vastaan suunnatun kouluoikeiston paineen. ”Koulusodat” osoittavat, kuinka eri lähtökohdista eduskunnan oikeisto-oppositio ja hallituspuolueet tulkitsivat perustuslakeja ja niiden poliittista merkitystä.

Näkyvän arvostelun kohteeksi joutui kouluhallituksen sosialidemokraattinen pääjohtaja Erkki Aho, joka muistelmissaan on arvioinut toiminnan tietoisesti propagandaksi⁷⁰³. Ahon mukaan peruskoulusta luotiin kauhukuvia, mikä nykytutkimuksen valossa pitää paikkaansa. *Uudessa Suomessa* eräs nimimerkki kysyi 8.5.1974 Aholta aamunavauksista, jotka tulivat aamuhartausten tilalle: ”On melko todennäköistä, että aamunavauksia käytetään ja tullaan käyttämään manipulaatiokanavana. Mikä on oppilaiden oikeusturva?” Tällaiset ajatukset salaisista ”manipulaatiopyrkimyksistä” ja koulu-uudistuksen mahdollisista poliittisista tavoitteista olivat olleet esillä jo 1960-luvulla.

Tähänastisesta tutkimuksesta puuttuu kokonaiskuva oikeiston aktivismista ja eduskuntatyöstä kontekstissa, josta voisi arvioida ”koulusotia” perustuslaillisuuden puolustamisena. Miten johdonmukaisesti ja uskottavasti viitattiin vuoden 1968 päätökseen? ”Koulusodissa” vuoden 1967 perustuslakivaliokunnan lausunto koulujärjestelmäistä nousi uudelleen ajankohtaiseksi, kun yksityisoppikouluväki ja eduskunnan oikeisto-oppositio syyttivät hallitusta yksityisoppikoulujen lainvastasesta hävittämisestä. Vasemmistossa puolestaan vahvistui käsitys omaisuuden suojan kireän tulkinnan haitallisuudesta ja perustuslakien vanhoillisuudesta. Esimerkiksi Erkki Tuomioja (sos.dem.) arvosteli 18.9.1970 ”porvarillista perustuslakia” demokratian ja eduskunnan toimivallan rajauksista sekä ”pyhän yksityisomaisuuden” koskemattomuudesta.⁷⁰⁴ ”Koulusodat” konkretisoivat tämän kritiikin ja nosivat esille valtioelinten toimivaltasuhteet sekä perusoikeudet.

Kun oikeuskansleri osallistui koulujärjestelmälain toimeenpano-ongelmien tutkimiseen, Ulf Sundqvist arvioi 12.5.1973 demokratiakäsitysten polarisoituneen. Hänen mukaansa oikeisto-oppositio arvioi peruskoulua yksipuolisesti yksityisoppikoulujen etujen pohjalta, mikä vaikeutti eduskunnan päättämien tavoitteiden toteuttamista. Sundqvist vetosi perusteellisemmän vasemmistoyhteistyön puolesta ”konkreettisten yhteisten tavoitteiden toteuttamiseksi”, sillä uudistukset näyttivät törmäävän ”porvarilliseen perustuslakiimme”.⁷⁰⁵ Sundqvist perusteli vasemmistoyhteistyötä sillä, että Kokoomus hyödynsi ”edistyksellisen porvariston horjuvuutta ja taktikoinnin halua” ja että Keskustapuolue näytti siirtyvän kohti oikeistoa. Sundqvistin mielestä perustuslakitekstien väljyys mahdollisti liiaksi yhteiskuntapolitiikan jarruttamisen, mikä ”koulusotien” yhteydessä tuli todistetuksi. Hän halusi nostaa omaisuuden suojan rinnalle muitakin perusoikeuksia, jolloin taattaisiin ”nk.

⁷⁰³ Aho 1996, 99.

⁷⁰⁴ Tulo- ja menoarvio vuodelle 1971. Lähetekeskustelu. 18.9.1970. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat I.

⁷⁰⁵ Sundqvistin alustus Ruotsalaisen työväenliiton liittokokouksessa 12.5.1973. Kansio HB 3. Sundqvistin kokoelma. TA.

taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset perusoikeudet, kuten oikeus työhön ja kohtuulliseen toimeentuloon, oikeus asuntoon ja sivistykseen sekä koulutukseen”.⁷⁰⁶

Sundqvist tulkitsi kouluhallituksen tavoin, että vuonna 1968 oli päätetty mahdollisimman ehyestä kunnallisesta kouluorganisaatiosta, jossa yksityisten oppikoulujen asema oli mahdollista arvioida paikkakuntaakohtaisesti. Kun peruskoulun toimeenpano ajautui umpikujaan, opetusministeriö pyrki selventämään tilannetta, ”jotta kuntien valtuudet kouluolojensa järjestämisessä lisääntyisivät”. Sundqvistin mukaan ”koulusodat” olivat ajaneet kunnat kohtuuttomaan tilanteeseen, jossa ”vain parikin tai muutama yksityisoppikoulun omistaja” päätti ”kuntalaisten valtaenemistön koulutuspoliittisen tahdon toteuttamisen”.⁷⁰⁷

Eduskunnan oikeisto-oppositio ja YOL katsoivat, että hallituksen käynnistämä pykälämuutos tähtäsi yhteiskuntajärjestyksen ja perustuslaillisten olojen romuttamiseen. Toimittaja Sakari Talvitie referoi *Uuden Suomen* kirjoituksessaan ”Sen sortin sosialistiministeri” 11.5.1974 huhuja, joita Sundqvistista liikkui. Sundqvist oli kuulemma laulanut vallankumouslauluja koulutyöntekijöiden illanistujaisissa Lahdessa, samoin kuin Itä-Berliiniin lentäneessä matkustajalentokoneessa. Vaikka Sundqvist olisi kannattanut yhteiskuntajärjestyksen muuttamista, sitä ei voida rekonstruoida vastustajien levittämistä uhkakuvista. Samoin koulujärjestelmälain patoaminen ei vielä merkinnyt ”länsimaisen demokratian” puolustamista, vaikka tutkimuskirjallisuudessa tällainen näkemys on ollut esillä.

Peruskoulun hallintopäivillä 31.10.–2.11.1973 Sundqvist kysyi, miten oli ”ymmärrettävissä se ankara vastustus, joka koulunuudistusta kohtaan eräiltä tahoilta edelleenkin” jatkui. Lisäksi hän kysyi, ”[k]enen joukoissa seisovat ne mielenilmaisijat, joiden tarkoituksena aivan ilmeisesti on koulunuudistuksen sabotointi eikä sen asiallinen, rakentava arvostelu?”. Sundqvistin mukaan kriitikot eivät tunteneet kansainvälistä keskustelua peruskoulusta. Hänen mukaansa muualla länsimaissa ideologiset rintamalinjat olivat ylittyneet sen puolesta, että ”tasa-arvoisen, oikeudenmukaisen ja huomispäivän ongelmiin keskittyvän koulutuspolitiikan aikaansaaminen on yhteiskunnan kaikenpuolisen kehityksen ensimmäisiä edellytyksiä.”⁷⁰⁸

Yksityisoppikouluväki liitti koulu-uudistukseen uhkakuvia, jotka poikkesivat Sundqvistin kuvailemasta peruskoulusta. Kokoomukselle yksityisoppikoulut olivat koulu-uudistuksen sopivuuden keskeinen kriteeri. Pohjois-Suomen kouluoloja oli kehitetty monivaiheisesti ja julkisen vallan tuella jo kymmeniä vuosia, mutta

⁷⁰⁶ Ulf Sundqvist, Työläisnuorisopäivät 9.9.1973. Kansio HB 3. Sundqvistin kokoelma. TA.

⁷⁰⁷ Opetusministeri Sundqvistin puhe Siilinjärven kansakoululaitoksen 100-vuotisviihkiäisjuhlassa 29.4.1973. Kansio HB 3. Sundqvistin kokoelma. TA.

⁷⁰⁸ Peruskoulun hallintopäivät Tuusulan kunnallisopistolla 31.10.–2.11.1973. Sundqvistin alustus. Kansio HB 3. Sundqvistin kokoelma. TA.

1970-luvun alussa valtiovallan koulutuspoliittiset toimet alkoivat herättää entistä jyrkempiä ristiriitoja. Kemin yhteislyseo oli saanut ensimmäiset oppilaansa elokuussa 1897, ja perustamisestaan lähtien sekä valtion että Kemin kaupungin apu olivat olleet ratkaisevia sen toiminnassa. 1920-luvulla kemiläinen oppikouluväki oli vaatinut koulua valtiollistettavaksi opetusolojen kehittämiseksi.⁷⁰⁹ Lopulta 10.12.1924 eduskunta oli hyväksynyt Oskari Jussilan (kok.) ehdotuksen yhteiskoulun ottamisesta valtion haltuun.⁷¹⁰ Kansanedustaja, opetusministeri Uno Hannula (kesk.) tulkitsi vuonna 1947, että koulun rehtori, Vihtori Friman oli suorittanut poikkeuksellisen elämäntyön Peräpohjolassa: ”Sen sivistyshistoriassa tapaa tuskin yhtään nimeä, joka voitaisiin rehtori Frimanin nimen rinnalle asettaa. Suomen koululaitoksen historiassa hänen elämäntyönsä oli kauneimpia, sillä sellaisella uskollisella rakkaudella, mikä hänelle oli ominaista vain harva kykenee työhönsä kiintymään... Rehtori Frimanin hartain toive oli saada koulunsa kerran valtion kouluksi.”⁷¹¹

Kemin kaupungin koulu-historiikissa Pekka Pasanen on kirjoittanut, että paikallinen koululaitos kytkeytyi alusta alkaen maan taloudelliseen ja poliittiseen kehitykseen, eikä 1960- ja 1970-lukujen taite ollut poikkeuksellinen⁷¹². Esimerkiksi kommunismin vastustamisen nimissä toimineen oikeistosuunnan aikoihin Länsipohjan piirin kansakouluntarkastaja oli ohjeistanut 9.8.1930 kansakoulujen opettajia ja kuntien viranomaisia, että ”[k]ommunistien työskentely lasten keskuudessa on lopetettava heti, jos sellaista on.”⁷¹³ Vaikka Kemin kaupunginvaltuusto oli vuonna 1937 ollut vasemmistoenemmistöinen, koulujen johto oli säilyttänyt torjuvan asenteen esimerkiksi SDP:n nuorten raittiusseuran toimintaa kohtaan⁷¹⁴.

Opiskelijamäärien kasvaessa sotien jälkeen oppikouluun oli entistä enemmän pyrkijöitä. Kemin kaupunki lahjoitti 1947 Kemin tyttölyseolle tontin, ja lisäksi valtioneuvosto varasi koulurakennusta varten varoja vuoden 1949 menoarvioon⁷¹⁵. Vuonna 1956 Kemin yhteiskoulun kannatusyhdistys aktivoitui ja toimi uuden koulun perustamiseksi. Toiminta tuotti tulosta, ja uusi koulu aloitti toimintansa vuonna 1957.⁷¹⁶ Kemin kolmesta oppikoulusta Kemin lyseo ja tyttölyseo olivat valtion ylläpitämiä, mutta Kemin yhteiskoulun omisti kannatusyhdistys. Ylitornion yhteiskou-

⁷⁰⁹ Kemin Suomalainen Yhteiskoulu, yhteislyseo ja lyseo. 1897–1947. Lahden kirjapaino- ja sanomalehti-osakeyhtiö. Lahti 1947, 15.

⁷¹⁰ Kemin Suomalainen Yhteiskoulu, yhteislyseo ja lyseo. 1897–1947, 1947, 17.

⁷¹¹ Kemin Suomalainen Yhteiskoulu, yhteislyseo ja lyseo. 1897–1947, 1947, 42.

⁷¹² Pasanen 1978, 38.

⁷¹³ Pasanen 1978, 30.

⁷¹⁴ Pasanen 1978, 71.

⁷¹⁵ Sinikka Hjerppe, Lyhyt historiikki: ”Sortavalan tyttökoulu Kemin tyttölyseoksi 50 vuotta sitten.” Teoksessa: Kemin Suomalainen Porvari-Yhteiskoulu, yhteiskoulu, yhteislyseo, lyseo ja lukio, Kemi 1998, 136–142.

⁷¹⁶ Kauko Kemppinen, Kemin Suomalaisesta Porvari-Yhteiskoulusta Kemin lukioksi 1997–1997, Teoksessa: Kemin Suomalainen Porvari-Yhteiskoulu, yhteiskoulu, yhteislyseo, lyseo ja lukio, Kemi 1998, 16–135.

lu oli perustettu vuonna 1946 ja sen kannatusosakeyhtiö heti seuraavana vuonna. Perustamisestaan lähtien kunnallisen keskikoulun suunnitelmat olivat varjostaneet yksityisoppikoulun olemassaoloa.⁷¹⁷ Ennen kuin peruskoulujärjestelmä tuli ajankohtaiseksi, Ylitornion kunta oli käsitellyt oppikoulun kunnallistamista useita kertoja. Vuonna 1970 kunta ja yhteiskoulun edustajat neuvottelivat kunnallistamisesta, mutta ilman yhteistä näkemystä. Kun kunnanhallitus päätti jättää koulun koulusuunnitelman ulkopuolelle, paikallinen kiista laajeni valtakunnalliseksi.

Peruskoulu merkitsi Lapin läänissä suurta murrosta kouluoloissa. Lain mukaisesti Kemissä toimi kaupunginvaltuuston asettama koulusuunnittelutoimikunta 17.12.1970–1.8.1972. Sen työn pohjalta valtion oppikoulut olivat helposti nivellettävissä kunnan peruskouluun, mutta Kemin yhteiskoulun kannatusyhdistyksen johdolta päätti äänin 31–30 siirtyä korvaavaksi kouluksi. Koulutoimenjohtaja Atso Vilkkijärvi yritti marraskuussa 1971 perustella kannatusyhdistykselle kunnallistamista seuraavasti: ”Koulun opettajakunnan kannalta korvaavaksi kouluksi jääminen merkitsisi siirtymäsäännösten (hallituksen esitys valmiina) antaman suojan käyttämättä jättämistä. Koulun itsensä kannalta korvaavaksi kouluksi jääminen merkitsisi sitä, että kannatusyhdistyksen vastattavaksi jäisi pääomamenoja, joihin ei valtio eikä kaupunki osallistu”.⁷¹⁸ Kemin yhteiskoulu oli historiallisesti saanut ”laajaa tukea” Kemin kaupungilta, maalaiskunnalta, Simolta ja Kuivaniemeltä. Kun kaupunginvaltuusto hyväksyi koulusuunnitelman ilman Kemin yhteiskoulua, päätöksestä valitettiin korkeimmalle hallinto-oikeudelle.⁷¹⁹

Lapin läänin ”koulusotia” alettiin johtaa Helsingistä käsin. Yksityisoppikoulujen liiton näkökulmasta koulujärjestelmälain toimeenpano Lapin läänissä paljasti koulu-uudistuksen todelliset tarkoitusperät: yksityisoppikoulujen hävittämisen oikeusjärjestyksen vastaisesti. YOL:n mukaan kuntien päätöksissä toteutui vuoden

⁷¹⁷ Kalervo Aho 1997, 122–123. Ylitornion yhteiskoulun kannatusyhdistys esimerkiksi lausui kunnanhallitukselle 15.1.1957, että kunta voisi kunnallisen keskikoulun perustamisen sijaan selvittää pienemmällä kustannuksella ja osallistua oppilaiden lukukausimaksuihin ja matkakustannuksiin.

⁷¹⁸ Pasanen 1978, 86.

⁷¹⁹ Tämän seurauksena kouluhallituksen tuli käsitellä uudestaan Kemin koulusuunnitelma. Kouluhallitus otti lopulta kielteisen kannan Kemin kaupunginvaltuuston hyväksymään kouluohjesääntöön. Tästä Kemin kaupunki valitti KHO:lle, joka kuitenkin säilytti kouluhallituksen lausunnon. Lopulta Kemin kouluohjesäännön ratkaisi koulujärjestelmälain 14 §:n muuttaminen eduskunnassa.

1967 hallituksen esityksen konfiskatorinen⁷²⁰ mekanismi, jonka eduskunta oli perustuslakisyin poistanut.

Oikeuskanslerin virasto tutki Kemin ja Ylitornion ”koulusotia” käymällä marras-kuussa 1972 Kemissä ja Ylitornion kirkonkylässä. Päiväreissujen tarkoituksena oli selvittää kouluolojen mahdollinen heikentyminen, josta yksityisoppikoulujen käyttö lain mukaan riippui. Kemissä virasto kuuli kaupunginjohtaja Taisto Johteista (kd.), koulutoimenjohtaja Atso Vilkipjärveä (kok.), Lapin läänin kouluosaston osastopäällikkö Erkki Lämsää, kaupunginvaltuutettuja Urho Knuutia (sos.dem.) ja Heikki Rautiaista (kok.) sekä talouspäällikkö Kalevi Heikkilää. Oikeuskanslerin lausuntoa varten haastateltiin myös Meripuiston lukion rehtori Hilja Ruokasta ja vahtimestari Lyyli Peltosta. Ruokanen oli jo kirjeessään oikeuskanslerille kuvannut kaupungin päätöstä painajaismaiseksi, eikä siitä ”seurannut kenellekään mitään hyvää, vaan päinvastoin kaikki kärsivät siitä”.

Kun oikeuskanslerin selvitys alkoi, Kemin yhteiskoulun kannatusyhdistys ry:n johtokunnan jäsenet Raimo Pirilä ja Jaakko Liutu kertoivat 12.6.1972, että kannatusyhdistys oli ”jopa kahteen kertaan tehnyt päätöksen siitä, että koulu toimii korvaavana kouluna kunnan koululaitoksessa.” Kunta oli kuitenkin päättänyt toisin. Ylitornion yhteiskoulun kannatusosakeyhtiön johtokunta taas oli katsonut, että kunta oli ”vain antanut sen käsityksen”, ettei yhteiskoulun ”tiloja, kalusteita ja opetusvälineitä” käytetä kunnan koululaitoksessa. Vaikka kunnan päätös oli ollut yksiselitteinen, johtokunnan mukaan ”Suomen kunnallisliiton ja maan kouluhallinnon edustajat” olivat aktiivisesti ja lainvastaisesti kannustaneet korvaavan koulun mahdollisuuden mitätöimiseen. Kuten edellä on osoitettu, käsitys kaikkien kunnallistamispyrkimysten laittomuudesta oli YOL:n edunvalvonnan ydintä.

YOL ja eduskunnan oikeisto-oppositio saivat oikeuskanslerin 6.2.1973 päätöksestä tukea linjalleen. YOL oli aiemmin taustoittanut oikeuskanslerille, että lakia sovellettiin ”lainsäätäjän tarkoituksen että itse lain vastaisesti”. Järjestön mukaan kunnan oli otettava yksityinen oppikoulu koulusuunnitelmaansa aina, mikäli se oli mahdollista. Saman tulkinnan omaksui myös oikeuskansleri Risto Leskinen, mutta varovaisemmin. Tähän päätyäkseen virasto selvitti kuntien perustelujen painavuutta ja eduskunnan tahdon toteutumista. Leskisen tulkinta pykälästä oli poikkeuksellisen sumeilematon ja perusteeton. Kiistanalaisen 14 §:n ”mahdollisuuksien

⁷²⁰ Mikäli yksityinen oppikoulu jäisi koulusuunnitelman ulkopuolelle, omistaja saattaisi kohdata ”joko valtionapua koskevien lakien tai suoraan koulujärjestelmälain 28 §:n 4 momentin mukaan annettavan sitoumuksen perusteella juuri ne seuraamukset, joiden torjumista eduskunta oli tarkoittanut lisäämällä perustuslakivaliokunnan esityksestä sanottuun lainkohtaan valtionavun lakkauttamista koskevan perusteen.” Perustelu on kuitenkin sikäli ongelmallinen, että siinä viitataan kunnan päätöksen mahdollisiin seurauksiin. Eduskunnan, sivistysvaliokunnan tai perustuslakivaliokunnan keskustelupöytäkirjoista ei ilmene, että vuonna 1968 olisi päätetty tällaisesta ratkaisusta.

mukaan” tarkoitti hänelle mahdolloman vastakohtaa, sääntöä, josta oli mahdollista poiketa ”vain sellaisten, erittäin painavien syiden nojalla”, joista loogisesti seurasi mahdollisuus hyödyntää yksityisiä oppikouluja. Leskisen tulkinnan mukaan kunnilla oli mahdollista jättää yksityinen oppikoulu käyttämättä ”ainoastaan siinä tapauksessa”, että menettelylle osoitetaan ”erittäin painavat perusteet”. Vuoden 1968 äänestyksiin nähden tämä näkemys eduskunnan tahdosta oli ongelmallinen.

Koulusuunnitelmien hyväksymisestä vastannut kouluhallitus taustoitti 3.7.1972 Leskiselle 14 §:n tulkintaa. Virkamiehet katsoivat, että peruskoulu oli lain mukaan ”yhteiskunnan omistama ja hoitama”. Tämä vastasi eduskunnan äänestyksiä vuodelta 1968. Tuolloin Kokoomuksessa oli katsottu, ettei laki suojannut riittävästi yksityisoppikouluja⁷²¹. Kouluhallituksen ja YOL:n tulkinnat poikkesivat siis olennaisesti toisistaan. Käytännössä niiden väliltä oli äänestetty vuonna 1968. Kouluhallituksen mukaan 14 § säati, ettei yksityistä oppikoulua tarvinnut hyödyntää aina, kun se ei ollut mahdotonta, eikä yksityisoppikoulujen jättäminen kunnan koululaitoksen ulkopuolelle ollut lainvastaista, jos kunta pystyi muuten järjestämään koululaitoksen. Kouluneuvos Olli Sampolan eriävä mielipide kouluhallituksen lausunnossa lähti siitä, että Kemin kaupunginvaltuuston päätös heikensi kouluoloja. Sampola ei pitänyt ”tarkoituksenmukaisena”, että suuri ja hyväkuntoinen rakennus jäisi hyödyntämättä.

Koulujärjestelmälain 14 § oli tulkinnoiltaan polarisoitunut, mutta lopulta poliittisesti keskeisiksi muodostui oikeuskanslerin, YOL:n tulkintaa lähelle tuleva lausunto. YOL oli linjannut oikeuskanslerille, että yksityisoppikoulujen käyttämisen ”tarpeellisuus ja toimintamahdollisuudet” vaihtelivat ”tosiasiallisten olosuhteiden ja lain säännösten eivätkä kunnan käsityksen mukaan”. Tämä oli tarkoitushakuinen tulkinta vuoden 1968 päätöksestä, sillä eduskunnan selvä enemmistö oli äänestänyt yhtenäisen kunnallisen kouluorganisaation puolesta.

Kemin kaupunginhallitus arvosteli kirjeessään Leskiselle yksipuolista valintaoikeuden tulkintaa. Kaupunginhallituksen mukaan oli mahdoton ajatus, että ”lainsäätäjä olisi tahtonut luovuttaa kunnallisvaltuustoille kuuluvan päätösvallan merkittävässä taloudellisissa kysymyksissä yksityisille yhteisöille.” Kemin kaupunginhallitus vastusti ajatusta, että parikymmentä kaupunkilaista päättäisi Kemin kaupungin koulujen kehittämistä tästä näkökohdasta käsin, vaan lähinnä tilakysymyksenä. Tässä ilmeni kaupunginvaltuutettujen Heikki Rautiaisen (kok.) ja Veijo Kärjen (lib.) tulkinta, jonka mukaan kouluolot heikkenivät, jos tytöt ja pojat sijoitettaisiin Kemin

⁷²¹ Kokoomuksen vastaesityksessä jo koulujärjestelmälain 1 § oli kirjoitettu kokonaan uusiksi.

pieneen tyttölyseoon, josta puuttuivat sopivat saniteettitilat. Rautiainen ja Kärki katsoivat, että kaupungin päätös oli tästä syystä koulujärjestelmälain vastainen.

Leskinen tulkitsi, etteivät Kemi ja Ylitornio toteuttaneet eduskunnan laille antamaa sisältöä, vaan Kemissä ja Ylitorniolla toimeenpantiin hallituksen alkuperäistä esitystä, joka nojasi vain kunnalliseen kouluorganisaatioon. Leskisen johtopäätös hallituksen alkuperäisen esityksen ja lopullisen lain eroista oli kuvaava: koska lakia oli muutettu, eduskunta ei katsonut parhaaksi toteuttaa koulu-uudistusta yhtenäisen kunnallisen kouluorganisaation varassa, vaan kunnan koululaitos oli, mikäli se ei ollut mahdotonta, rakennettava korvaavien koulujen avulla⁷²². Vuoden 1968 eduskuntapäätökseen ja äänestyksiin nähden tulkinta oli harhaanjohtava. Leskinen havaitsi, että eduskunta oli muuttanut lakia, mutta ei problematisoinut sitä, millaiseksi lakia oli muokattu. Hallituksen alkuperäistä esitystä ja lopullista lakia vertaamalla Leskinen katsoi, ettei peruskouluun siirtyminen ollut ”mahdollista eikä tarkoituksenmukaista” vain kunnallisen organisaation varassa.

Leskisen mukaan lain 14 § ohjeisti kunnan toimittamaan kouluhallitukselle kouluuunnitelman, joka sisälsi ”arvioidun koulutustarpeen perusteella” selvityksen kunnan koululaitoksen järjestämisestä. Koska koulu-uudistus oli valtakunnallinen reformi, koulujärjestelmälain 3 §:n 1. momentti⁷²³ rajoitti kunnan itsenäistä arviota kouluoloista ja myös yksityisten oppikoulujen käyttöä. Leskinen viittasi peruskouluasetuksen (1970) 161 §:ään, jonka mukaan laki ei koskenut vain kunnan koululaitoksen kehittämistä, ”vaan kunnan kouluolojen edistämisestä ja kehittämisestä kokonaisuudessaan”, ja tästä syystä Kemin ja Ylitornion päätökset olivat johtaneet ”saavutettujen ja jo olevien kouluolojen huononemiseen”. Leskinen tulkitsi tätä siten, etteivät kunnat voineet kehittää kouluoloja luopumalla ”jo aikaisemmin toteuttamistaan erityispalveluista korvaamatta niitä muilla vastaavilla palvelumuodoilla.” Leskisen mukaan tämä perustui 14 §:ään, jonka mukaan yksityisen oppikoulun omistajalle ”oli varattava tilaisuus valita, haluaako hän luovuttaa koulunsa varoineen ja velkoineen kunnalle”.⁷²⁴

Kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho on jälkepäin muistellut, että oikeuskanslerin kielteinen päätös lujitti taistelutahtoa molemmin puolin⁷²⁵. Vaikka Leski-

⁷²² Hallituksen perusteluissa, joihin Leskinen vertasi eduskunnan toteuttamaa muutosta, luki: ”peruskoulun tulee olla yhteiskunnan omistama ja hoitama” ja ettei peruskoulua ollut ”tarkoituksenmukaista antaa yksityisten hoidettavaksi”.

⁷²³ ”Kunnan tehtävänä on muutoinkin edistää kouluolojen kehittämistä.”

⁷²⁴ Yksityinen oppikoulu jätetty vastoin omistajan tahtoa kunnan kouluuunnitelman ulkopuolelle yhtenäiskoulujärjestelmään siirryttäessä. Kysymys kunnan viranomaisten ja kouluhallituksen menettelyn lainmukaisuudesta. Oikeuskansleri Risto Leskisen päätös 6.3.1973. Eräitä oikeuskanslerinvirastossa syntyneitä asiakirjoja. Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus oikeuskanslerin virkatoimista ja lain noudattamista koskevista havainnoista. Annettu vuodelta 1973. Helsinki 1974.

⁷²⁵ Aho 1996, 112–113.

sen päätös oikeudellisesti auktorisoi yksityisoppikouluväen pyrkimyksiä, se sisälsi myös selvän kirjauksen lakimuutoksen puolesta: ”Koulujärjestelmälain säännökset kunnan päättävällällä koulusuunnitelman valmistamisessa, yksityisen oppikoulun ja sen omistajan oikeudellisesta asemasta uuteen koulujärjestelmään siirryttäessä sekä kouluhallitukselle kuuluvien johto- ja valvontatehtävien laajuudesta ja sisällöstä ovat kuitenkin vaikeaselkoiset.”⁷²⁶ Jouko Teperi on yksityisoppikouluhistoriikissaan tulkinnut, että koulu-uudistajat saivat tästä lausuntokohdasta ”teko-syyn” koulujärjestelmälain 14 §:n muuttamiselle⁷²⁷. Tulkinta on tarkoitushakuinen, sillä YOL:n hyödyntämiä lausunnon kohtia Teperi on toisaalla luonnehtinut huolellisesti valmistelluiksi.⁷²⁸

”Koulusotien” lähtökohtana oli yksityisoppikouluväen tulkinta vuoden 1968 oletusta torjuntavoitosta ja sen perusteella käynnistetty aktivismi. YOL:n mukaan Kemin ja Ylitornion tapahtumat todistivat Ruotsin mallin rantautumisesta Suomeen ja opetusministeri Ulf Sundqvistin sosialistisesta linjasta.⁷²⁹ YOL:n lakimies Matti Höysti kirjoitti rehtoreille, että ”koulusodat” osoittivat aiemmat uhkakuvat tosiksi⁷³⁰. Viesti sopi heikosti vuoden 1968 päätökseen, jolloin yksityisille oppikouluille ei luovutettu oikeutta päättää kuntien koulusuunnitelmista. ”Torjuntavoitto” oli poliittinen konstruktio, johon oikeuskanslerin lausunto antoi oikeudellista auktoriteettia.

Yksityisoppikouluväki oli korostanut, että moniarvoisuus ja perustuslait edellyttivät yksityisiä oppikouluja. Jussi Saukkonen oli linjannut, että koulujärjestelmä ki velvoitti kehittämään kouluoloja yksityisoppikoulujen avulla, sillä näillä oli ”kokemusta ja tietoa koulutoiminnan tehokkaasta hoitamisesta.”⁷³¹ Hieman tällaisen tulkinnan pohjalta Leskinen päätyi ratkaisuun, etteivät kunnat voineet jättää yksityisoppikouluja koulusuunnitelmien ulkopuolelle heikentämättä kouluoloja. Leskinen tulkinnan avulla eduskunnan oikeisto-oppositio tukeutui tiukemmin oikeusjärjestyksen oletetusti takaamaan suojaan, jota vasten yhtenäinen kunnallinen kouluorganisaatio näytti laittomalta tavoitteelta.

⁷²⁶ Oikeuskanslerin päätös yksityiskoulun oikeudesta valita korvaava koulu Kemissä ja Ylitorniolla. Sivistyvaliokunnan pöytäkirjat. Mikrofilmirulla 12. Eduskunnan arkisto.

⁷²⁷ Teperi 1995, 265.

⁷²⁸ Teperi 1995, 260. Teperin mukaan lausunto oli siis vain siltä osin huolellisesti valmisteltu, kun se sopi YOL:n linjaan.

⁷²⁹ YOL:n kirje jäsenkouluille. Oikeuskanslerin Kemin ja Ylitornion yhteiskoulujen päätöksen merkitys. Matti P. Aho. YOLA. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Informaatiokirjeet 1973. KA.

⁷³⁰ Kirje jäsenkouluille. Matti Höysti, 19.7.1973. YOLA. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Informaatiokirjeet 1973. KA.

⁷³¹ Onko peruskouluasetus tuonut korvaavan koulun sovellutukseen uusia positiivisia näkökohtia? Saukkosen kirjoitus, päiväämätön. Saukkosen arkisto. k51. KA.

”Koulusodat” perustuivat kamppailuun hallituksen esityksestä, perustuslakivaliokunnan lausunnosta ja lopullisista sivistysvaliokunnan muokkauksista. Yksityisoppikouluväki katsoi oikeuskanslerin sanoneen viimeisen sanan. Eduskunnassa oli muodostunut kaksi rintamaa, jotka tulkitsivat vuoden 1968 päätöstä eri tavoin. Yksityisoppikoulujen ”puolustustaistelu” johti syksyllä 1973 myös Vapaan koulutuksen tukisäätiön (VKTS) perustamiseen. Järjestön tarkoituksena oli koota taloudellista ja poliittista tukiverkkoa yksityisoppikouluille.⁷³² Elinkeinoelämän vähäisestä kiinnostuksesta yksityisoppikouluja kohtaan kertoi kuitenkin taloudellisen tuen niukkuus. Jaakko Aho on luonnehtinut järjestökentän toimivaltasuhteita siten, että ”[e]linkeinoelämän suuret kuten Päiviö Hetemäki, Erkki Partanen, Mika Tiivola, Filip Pettersson jne. määräisivät kaapinpaikan. Muut saivat ’renkeinä’ totella ja toimia. Niin Max Jakobsonkin.”⁷³³

Hallituksen käynnistämä koulujärjestelmälain 14 §:n muuttaminen oli välitön konteksti VKTS:n perustamiselle, ja järjestön aktiivit katsoivat vasemmiston suhteettomasti vahvistuneen opetusministeriössä, kouluhallituksessa ja yliopistoissa. VKTS:ssä toimi joitain Erkki Ahon johtaman kouluhallituksen virkamiehiä, esimerkiksi kehittämistoiminnan ylijohdaja, opetusosaston päällikkö, opetussuunnitelmatoimiston päällikkö ja budjetista vastannut toimistopäällikkö. Näin VKTS:ssä toimineet henkilöt ”olivat myös osa sen tiimin ydintä, jonka vastuulla Kouluhallituksessa oli eduskunnan säätämien uudistusten valmistelu ja toimeenpano”⁷³⁴.

Yksityisoppikouluväen intressissä oli vakiinnuttaa yksityisoppikouluille suotuisa tulkinta. Helsingin yksityisoppikouluja varten perustettu Hyry tiedotti joulukuun lopussa 1971 Helsingin yksityisoppikouluille, että monet koulu-uudistuksen yksityiskohdat olivat ”vielä hämärän peitossa”. Laki arvioitiin riittävän väljäksi yksityisoppikoulujen puolustamiselle, ja YOL kannusti jäsenkoulujaan korvaavan koulun vaihtoehtoon, sillä sen ”kuluista – myös pääomamenoista – vastaa kunta”, eikä ”mitään taloudellista riskiä” ollut. Kemissä ja Ylitorniolla kunnat kuitenkin arvioivat tämän riskin toisin, laajemmin kuin yksityisoppikoulujen omistajayhteisöt. Tästä syystä Suomen Kunnallisliitto kannatti yksityisoppikoulujen kunnallistamista, mikä poikkesi YOL:n edunvalvontanäkökulmasta⁷³⁵. Kuntien näkökulmasta korvaavan koulun ongelma perustui yksityisten oppikoulujen velkoihin, joita valtionapu ei enää kattanut. Yhtenäisen kunnallisen kouluorganisaation kannattajat yrittivät vedota siihen, että yksityisoppikoulujen varallisuus oli kertynyt valtion

⁷³² Jaakko Aho 2010.

⁷³³ Jaakko Ahon sähköpostiviesti 26.6.2013. Tekijän hallussa.

⁷³⁴ Aho 2005, 54–60.

⁷³⁵ Hyryn kirje, Timo Tenhola ja Jouko Teperi, 29.12.1971. SYKa. Johtokunnan kokousten pöytäkirjojen liitteet. Ce 19–21. KA.

ja kuntien tuesta, velkojen takauksista, lukukausimaksuista ja edullisten lainojen myöntämisestä.

”Koulusotien” osapuolet hyödynsivät informaatioväyliään. Kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho puhui 9.8.1973 Kasvatusalan Sosialidemokraattiselle Yhdistykselle (KSY) koululain muuttamisesta ja tehokkaan tiedottamisen tarpeellisuudesta. Aho viittasi lehdistön ja radion sosialidemokraattisen väen tiedottamisen tärkeyteen⁷³⁶. KSY oli jo aiemmin huomionut oikeiston toiminnan ”puolueen koulutuspolitiikkaa ja sen johtohenkilöitä vastaan”,⁷³⁷ Rintamalinja oli siten valmiina, ja KSY hahmotteli myös laajempien yleisvasemmistolaisten yhdistysten perustamista, jotka kannustaisivat mukaan myös SKDL:n jäseniä ja sitoutumattomia. Yhdistysten tarkoituksena olisi hallituksen koulutuspolitiikasta tiedottaminen ja yhteydenpito teinijärjestöihin sekä paikallislehtiin. Yhdistykset ohjaisivat ”opettajayhdistyksiä ja opettajakuntia edistyksellisiin kannanottoihin levittämällä informaatiota sellaisessa muodossa”, joka sopi myös ei-vasemmistolaiselle opettajalle. KSY:n suunnitelmassa oli myös porvarillisten opettajien mielipiteen kääntäminen korvaavaa koulua vastaan.⁷³⁸

Opettajien näkemykset kehittyivät vähin erin peruskoululle myönteisemmiksi, mutta sillä ei välttämättä ollut mitään tekemistä tiedotustoiminnan kanssa. Esimerkiksi kesällä 1974 julkaistu kyselytutkimus osoitti, että ”[k]äsitys peruskoulun tasa-päistävyydestä oli sitä yleisempää mitä myöhemmin kunta siirtyy peruskouluun.”⁷³⁹ Näyttäisi siltä, että peruskouluun siirtyminen poisti vahvimpia ennakkoluuloja. Opetusministeriön pitkäaikainen kansliapäällikkö Jaakko Numminen on muistellut mielialojen kehitystä siten, että ”[k]un peruskoulujärjestelmästä näin [toimeenpanon aikana] saatiin kaiken aikaa myönteistä palautetta, niin etelässäkin mielialat peruskoulua kohtaan lientyivät.”⁷⁴⁰ Tiukimmin asemiaan puolusti yksityisoppikouluväki, jonka toiminta jäi lähes tuloksettomaksi.

Vaikka ”koulusodissa” oli panoksina laillisuus ja oikeusjärjestys, kysymys oli pohjimmiltaan tietyn säännöksen ideologisesta ja poliittisesta tulkinnasta, myös oikeuskanslerin lausunnon tietynlaisesta vastaanotosta. Lausunnon seurauksena yksityisoppikouluväki sai näkemyksilleen oikeudellisen auktoriteetin. Oikeuskans-

⁷³⁶ Ptk yhdistyksen johtokunnan työvaliokunnan kokouksesta 9.8.1973. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY kansio 1. TA.

⁷³⁷ Ptk yhdistyksen johtokunnan työvaliokunnan kokouksesta 1.4.1973. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY kansio 1. TA.

⁷³⁸ Luonnos vuodelta 1972 alueyhdistysmiesten toiminnan ja paikallisyhdistysten luonteen ja tehtävien korostamiseksi: Seminaarien järjestämien ja aluekohtaisten koulutuspoliittisten ohjelmien tuottaminen. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY kansio 1. TA.

⁷³⁹ HS 12.4.1975.

⁷⁴⁰ Jaakko Numminen, Peruskoulu elää – peruskoululainsäädännön kehitys 1960-luvulta 1990-luvulle. Onko peruskoulu romuttunut? Peruskoulu 25 vuotta. Toim. Sirpa Wass. OKKA-säätiö, Helsinki 2000, 36–46.

lerin lausunnon perustelut olivat kuitenkin vuoden 1968 koululakipäätöstä vasten varsin harhaanjohtavat ja pinnalliset. Lisäksi lausunto vastaanotettiin poliittisessa oikeistossa tasapainottomasti.

5.2. Koululaitos ja yksityisomistus

Kouluneuvos Alfred Salmela edusti edellä kuvattuakin jyrkempää perustuslakinäkökulmaa yksityisiin oppikouluihin. Hänen mukaansa hallitusmuoto suojasi yksiselitteisesti yksityisten oppikoulujen olemassaoloa: ”Erityisellä lailla on säädetty, että Suomen kansalaisella on oikeus perustaa yksityinen koulu, ellei sen tarkoituksiperä sodi lakia ja hyviä tapoja vastaan”. Salmelalle yksityisoppikoulujen perustaminen ”ja sen toiminnan vapaa järjestäminen” eli valtionapu ja valtioneuvoston luvat olivat ”kansalaisten lailla taattu oikeus”. Näin hän vetosi vapausoikeuksia korostaen, etteivät poikkeukset yksityisoppikoulujen turvaamisessa saaneet johtua ”hallituksen mielivallasta”. Salmelan mukaan hallitusmuodon antama suoja oli erityisen tärkeä siirryttäessä ”erittäin yksipuoliseen yleiseen peruskouluun”. Hän vaati opetuksen eriyttämistä ja erityiskoulujen oikeutta valita oppilaansa, sillä muut ratkaisut rikkoisivat perustuslakeja.⁷⁴¹ Näin tiukkaa linjausta ei esiintynyt eduskunnan koululakikeskusteluissa vuosina 1968–1967.

Salmela oli pitänyt hallituksen koulujärjestelmälakiesitystä hallitusmuodon vastaisena jo syksyllä 1967⁷⁴², mutta hänen näkemyksensä ei saanut huomiota ”koulusodissa”. Asianajotoimisto Niemelä & Relander selvitti 8.6.1972 Salmelan tulkintaa ja Helsingin Suomalaisen Yhteiskoulun (SYK) pääsykokeiden järjestämistä. Hallitusmuodon pykälä, johon Salmela viittasi, lausui seuraavasti: ”Oikeudesta perustaa yksityiskouluja ja muita yksityisiä kasvatustaitoksia sekä niissä järjestää opetus säädetään lailla”. Asianajotoimiston mukaan kysymys ei ollut perusoikeudesta, vaan ohjelmallisesta, eduskuntaa velvoittavasta julistuksesta. Siten Salmelan tulkinta oli perusteeton, eivätkä hallintoviranomaisten määräykset ja ohjeet kouluille rikkooneet perusoikeuksia.⁷⁴³

Salmelan huomiot liittyivät yksityisoppikoulujen, kyseessä olevassa tapauksessa SYK:n mahdollisuuteen anoa valtioneuvostolta kokeilulupaa. SYK:lla oli pitkät perinteet kokeilutoiminnassa. 1970-luvun alussa SYK:n johtokuntaan kuuluivat muun muassa kauppaneuvos Viljo K. Ruoho ja johtaja Väinö Nurmimaa, jotka olivat allekirjoittajina VKTS:n perustamiskirjassa. Peruskoulujärjestelmä näytti ra-

⁷⁴¹ Alfred Salmelan mielipidekirjoitus, US, 1.6.1972. SYKa. Johtokunnan kokousten pöytäkirjojen liitteet. Ce 19–21. KA.

⁷⁴² HS 12.11.1967.

⁷⁴³ Jorma Nevanlinna asianajotoimisto, 8.6.1972, Niemelä & Relander, selvitti pääsytutkintoasiaa: Hallitusmuodon kohta kuuluu seuraavasti. SYKa. Johtokunnan kokousten pöytäkirjojen liitteet. Ce 19–21. KA.

jaavan koulumahdollisuuksia ja poistavan sisäänpääsyttökinnon, mitkä SYK pyrki säilyttämään⁷⁴⁴. Koulun johtokunnassa taloudellinen huoli koski erityisluokkien oikeutta valtionapuun, mistä YOL laati korkeimmalle hallinto-oikeudelle valituksen Helsingin yliopiston esineoikeuden professori Simo Zittingin lausunnon pohjalta.⁷⁴⁵ Eduskunnan muuttaessa koulujärjestelmälain 14 §:ää Zitting oli eräs oikeisto-opposition auktoriteetti.

Helsingissä Hyry kannusti yksityisiä oppikouluja korvaavan koulun vaihtoehtoon. Hyry sai lopulta merkittävän haastajan Opettajien Keskusjärjestön (OK) Helsingin piiristä, joka linjasi 27.11.1974 korvaavia kouluja vastaan⁷⁴⁶. OK:n mukaan yksityisoppikouluväki jarrutti yhtenäiseen kunnalliseen kouluorganisaatioon perustuvaa peruskoulu-uudistusta. Yksityisoppikouluväen pettymykseksi järjestön kannanotto oli yksiselitteinen: opettajille turvallisempi vaihtoehto oli ”myös Helsingissä peruskoulun ja kunnan omistaman lukion käsittävä yhtenäinen kunnan koululaitos, jossa vanhempia ja opettajia pyrittäisiin kuulemaan”.⁷⁴⁷ Niilo Honkala katsoi OK:n antautuneen kommunistien käsikassaraksi⁷⁴⁸. Hänen mukaansa oppikoulunopettajien porvarillisena pidetty Helsingin piirihallitus oli osoittautunut sosialistiseksi, sillä se tuki *Helsingin Sanomissa* äärivasemmiston koulutuspolitiikkaa ja manipuloi lasten vanhempia⁷⁴⁹.

OK:n kanta perustui opettajien työllisyysturvasta huolehtimiseen. Kunnan peruskoulussa opettajat olivat virassa ja korvaavassa koulussa yksityisoikeudellisessa työsuhteessa. OK:n näkökulmassa painoi muun muassa se, että peruskouluun siirryttäessä kunnan koululaitoksen opettajille kuului lakkautuspalkka ja siirtosuoja. Toisaalta keskusjärjestön puheenjohtaja Samuli Apajalahti oli linjannut, että koulujärjestelmälain 14 §:n muutos yksityisoppikoulujen tappioksi johtaisi demokratian kannalta ristiriitaiseen keskitykseen. Hänen mielestään ”[y]htenäisesti johdetussa järjestelmässä oppilaiden vanhemmilla ei ole edes sitä mahdollisuutta vaikuttaa kouluun, mikä heillä on ollut yksityisoppikoulujen kannatusyhdistyksissä”. Lisäksi keskitys antoi Apajalahden mielestä ”aiheen pelätä, että opettajien työtä tultaisiin tässäkin mielessä keskitetyksi ohjaamaan”, mikä taas johtaisi ristiriitoihin ”kodin ja koulun kesken.”⁷⁵⁰ Apajalahden käsitys ”poliittisesta ohjauksesta” oli yleinen oikeis-

⁷⁴⁴ Ptk 8.6.1972. Johtokunnan pöytäkirjat. SYKa. Johtokunnan pöytäkirjat Ce: 18. 1972–1977. KA.

⁷⁴⁵ Ptk 18.10.1972. Johtokunnan pöytäkirjat. SYKa. Johtokunnan pöytäkirjat Ce: 18. 1972–1977. KA.

⁷⁴⁶ Johtokunnan pöytäkirjat. SYKa. Johtokunnan pöytäkirjat Ce: 18. 1972–1977. KA.

⁷⁴⁷ Opettajien Keskusjärjestön Helsingin piirin hallituksen kannanotto korvaaviin kouluihin, 27.11.1974. SYKa. Johtokunnan kokousten pöytäkirjojen liitteet. Ce 19–21. KA.

⁷⁴⁸ Näkökohtia Opettajain Keskusjärjestön Helsingin piirin HS:ssa 1.11.75 julkaistun kirjoituksen johdosta. YOLA. HA 9. Vapaan koulutuksen tukisäätiö. KA.

⁷⁴⁹ Opettajain Helsingin piirin harhanäkyjä, päivämätön kirjoitus. YOLA. HA 9. Vapaan koulutuksen tukisäätiö. KA.

⁷⁵⁰ US 16.5.1974.

toppi-reissä, ja se nousi näkyville koululain muuttamisessa. Vastaavan argumentaation pohjoismaisesta ulottuvuudesta kertoi *Uuden Suomen* uutinen 28.5.1974 Norjan ”koulusodista”, jossa norjalaisrehtori tulkitsi julkista monopolikoulua uhkaksi ”koko yhteiskuntajärjestykselle, koska koulun päättävät elimet valitaan poliittisin perustein.” Myöhemmin lausunnossaan sivistysvaliokunnalle YOL:n johtohahmo Veikko Hallenberg väitti vastaavasti, että kunnallinen yhtenäiskoulu vähensi vanhempien ja vahvasti poliitikkojen vaikutusta kouluasioihin⁷⁵¹.

Jyrkän linjan oikeiston näkökulmasta koululain muuttamisessa oli kyse vasemmiston valtapyrkimyksistä. *Uuden Suomen* pääkirjoitus 25.4.1974 luonnehti Ulf Sundqvistia yksityisten oppikoulujen vihaajaksi ja kunnallistamisen ajoitusta ovelaksi: ”Onhan juuri äskettäin aloitettu keskustelu valtiosääntökomitean välimietinnöstä.” Kirjoituksen mukaan vasemmistopolitiikka tavoitteli henkistä ja taloudellista vallankumousta, mikä monien vasemmiston edustajien julkilausumien ja virallisten ohjelmien perusteella piti paikkansa. Oikeusjärjestys ei kieltänyt pyrkimästä sosialistiseen yhteiskuntaan. *Uuden Suomen* 5.3.1974 pääkirjoitus viittasi Ruotsin esimerkkiin siinä merkityksessä, että Suomessa oli ”aivan liian helposti mukauduttu ja antauduttu yleisten muotivirtausten vietäväksi myös poliittisella alalla”. Tällä viitattiin yhteiskuntajärjestyksen asteittaiseen muuttamiseen, jossa pääkirjoituksen mukaan oli kyse ”todellisesta vaarasta”.

Ruotsin mallin hallitsevuus näkyi myös Keskustapuolueen koulutuspoliittisessa toimikunnassa, joka keväällä 1973 valmisteli puolueen koulutuspoliittista ohjelmaa Ruotsin Center-partietin ohjelman pohjalta.⁷⁵² Suomalaisessa mediassa ei ollut poikkeuksellista kauhistella ruotsalaisnuorten lukutaidottomuutta ja peruskoulun epäonnistumista⁷⁵³. Niilo Honkala käsitteli Ruotsin peruskoulua muistiossaan *Valtion oppikoulujen tuho* (1973), ja sen mukaan Ruotsista Suomeen saapunut ”peruskouluintoilu” vei kohti ”monopolikoulua”. Vaikka otsikko nimenomaisesti sivuutti yksityiset oppikoulut, Honkala katsoi, etteivät suomalaiset riittävästi ymmärtäneet yksityisoppikoulujen asiaa ja tilanteen vakavuutta.⁷⁵⁴ Kun *Uuden Suomen* pääkirjoitus oli 26.5.1966 taustoittanut koulu-uudistajien ”todellisia motiiveja” siten, että ne nousivat ”henkilökohtaisten kompleksien ja ambitioiden maaperästä”, pääkirjoitus 28.4.1974 määritteli uhkakuvat jo selvemmin: ”Kysymys on pikemminkin halusta kaapata laaja ja korkeatasoinen yksityisoppikoululaitos palvelemaan pitkällä tähtäyksellä puhtaasti ideologisia päämääriä.”

⁷⁵¹ Veikko Hallenbergin lausunto sivistysvaliokunnalle. Sivistysvaliokunnan pöytäkirjat. Mikrofilmirulla 12. Sivistysvaliokunta 1973–1974. EA.

⁷⁵² Keskustapuolueen koulutuspoliittinen toimikunta. Ohjelmapolitiittinen tilanne 11.3.1973. Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Keska.

⁷⁵³ Aamulehteen 4.2.1972 lähetetty juttu. YOLA. F 14. Informaatiokirjeet 1971–1975. KA.

⁷⁵⁴ Niilo Honkalan kirjoittama moniste: Valtion oppikoulujen tuho, marraskuu 1973. YOLA. Ha 3. Koulukysymyksiä koskevia muistiota 1965–1979. KA.

Peruskoulu-uudistuksessa – ja laajemminkin yhteiskunta- ja työmarkkinapolitiikassa – oikeistopiirien kokema sosialismin uhka tuli Ruotsista. Helmikuussa 1972 Kööpenhaminassa perustettu Pohjoismainen Yksityiskoulujen Unioni levitti käsitystä, että pohjoismaalaiset suhtautuivat vaarallisen välinpitämättömästi yksityisiin oppikouluihin⁷⁵⁵. Pohjoismainen yksityisoppikoulujen yhteistyö huipentui järjestön toiminnassa, johon osallistui vaikuttajia Norjasta, Ruotsista, Tanskasta ja Suomesta. Järjestön tarkoituksena oli pitää esillä YK:n ja Euroopan Neuvoston hyväksymiä sopimuksia vanhempien oikeuksista⁷⁵⁶. Järjestö osallistui 30.12.1972 *Uudessa Suomessa* peruskoulukeskusteluun nimimerkillä ”opettaja”, ja sen toinen vuosikokous järjestettiin 14.–15.4.1973 Suomessa keskellä yksityisoppikoulujen kamppailua. *Uusi Suomi* julkaisi tilaisuudesta katsauksen, jonka mukaan Ruotsi oli rappeutunut sivistysvaltiosta ihmisoikeuksien loukkaajaksi.⁷⁵⁷

Ruotsalaiset peruskoulukriitikot välittivät dramaattista kuvaa peruskoulusta ja sosialidemokratiasta. *Suomen Kuvalehti* julkaisi helmikuussa 1972 ruotsalaisen ex-rehtori Ragnar Pählmanin kirjoituksen *Ruotsin sosialidemokratian rappio – muiden maiden tienviittako?* Pählman oli johtanut Ruotsin yksityiskoulujen valtakunnan liittoa vuosina 1971–1965 ja hän oli YOL:lle ennestään tuttu. Hän luonnehti ”monopolikoulua” sosialistiseksi loukkaukseksi kansainvälisiä ihmisoikeussopimuksia vastaan, mikä kuului yksityisoppikouluväen ajatteluun myös Suomessa. Tällaisen katsantotavan mukaisesti Pohjoismaiden neuvoston jäsen Elsi Hetemäki (kok.) kirjoitti Pohjoismaiden ministerineuvostolle aloitteen yksityisten koulu- ja oppilaitosten säilyttämisestä. Hänen vaatimuksenaan oli, että vanhemmille kuului ”oikeus valita vapaasti se opetusmuoto, jonka he haluavat lapsilleen”.⁷⁵⁸

YOL:n Hallenberg ja Höysti kirjoittivat 26.3.1974 samasta asiasta myös Pohjoismaiden neuvoston Suomen valtuuskunnalle. Kirjeen liitteenä oli aloite, jonka olivat allekirjoittaneet Norjan entinen keskustapuoluelainen pääministeri Per Borten, Norjan konservatiivipuolueen kansanedustaja Jo Benkow, Tanskan liberaalipuolueen kansanedustaja, ministeri ja Pohjoismaiden neuvoston puheenjohtaja Poul Hartling, Norjan kristillisen kansanpuolueen parlamenttiryhmän puheenjohtaja Asbjørn Haugstvedt, Suomen Kokoomuksen kansanedustaja Elsi Hetemäki, Ruotsin oikeistopuolueen valtiopäiväedustaja Eric Krönmark, Tanskan konservatiivisen kansapuolueen poliitikko, Pohjoismaisen neuvoston jäsen Gerda Møller ja Tanskan sosiaaliliberaalisen puolueen poliitikko Karl Skytte. Saatteessa kirjoittajat katsoivat, ”että kysymyksessä on periaate siitä, että kansalaisilla on oltava oikeus valita

⁷⁵⁵ Harry Osbornson kirje. Päiväämätön. YOLa. F 14. Informaatiokirjeet 1971–1975. KA.

⁷⁵⁶ YOLa. F 13. Kirjeenvaihtoa 1976–1980. Kirjeenvaihtoa m–ö. Jyrki Melinin yleiskokouksen kuvaus. Päiväämätön. KA.

⁷⁵⁷ Niilo Honkalan raportti Pohjoismaisen Yksityiskoulujen tilaisuudesta. US 17.4.1973. YOLa. F 14. Informaatiokirjeet 1971–1975. KA.

⁷⁵⁸ US 7.3.1974.

vapaasti se opetusmuoto, jonka he haluavat lapsilleen.” Kirje viittasi YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmalliseen julistukseen ja väitti, että vanhempien oikeudella oli ”aina ollut vankat perinteet Pohjoismaissa.” Kirje puolusti valinnanvapautta, koska ”usein opetukseen ja koulutuksen alueella julkiseen monopoliin liittyy suuria vallan väärinkäytön ja yhdenmukaistamisen vaaroja.” Konkreettisenä aloitteena Pohjoismaiden ministerineuvostolle esitettiin oikeus ”perustaa ja ylläpitää yksityisiä oppilaitoksia” ja ”saada niitä varten valtionapua laissa vahvistettujen perusteiden mukaan.”⁷⁵⁹

Kirjoittajat lähtivät siitä, että koulukasvatuksella tuli olla vahva eettinen perusta, jonka vanhemmat saattoivat valita. Aiemmin suomalainen oppikouluväki ei juuri ollut huolehtinut opetuksen poliittisuudesta. Yksityisoppikoulut, joita vasemmisto ja sosiaalivaltio uhkasivat, ylläpiti perinteisen oikeiston näkökulmasta jonkinlaista totunnaista moraalikoodistoa. Pohjoismaiden koulutuspolitiikkaa arvelut Pählman katsoi sen laiminlyöväen Benjamin Disraelin universaalina viisautta, että tasa-arvosta seurasi velttous ja luonteettomuus. Tasa-arvosta oli Pählmanin mukaan tullut Pohjoismaiden ”muotikäsite”, jolla perusteltiin valtion holhousta ja perheiden asioihin puuttumista. Samoin kuin suomalainen yksityisoppikouluväki, Pählman erotti julkisen vallan ihanteellisesta kasvatuksesta. Hänelle kasvatusta oli ainoastaan perheen sisäinen kysymys, johon puuttuminen rikkoi luontaista järjestystä. Pählmanin ajattelusta kertoi se, että hän julisti muuttaneensa perheeseen Australiaan pakoon sosialidemokraatteja.⁷⁶⁰

Norjan Yksityiskoulujen Liiton puheenjohtaja Ole Jacob Treider tervehti pohjoismaisia tovereitaan YOL:n vuosikokouksessa 27.4.1974 ja ilmoitti ilostaan Pohjolan yksityisoppikouluväen yhteyksien tiivistymisestä. Hänen mukaansa oli muodostumassa ”yhteispohjoismainen rintama kaikkia demokraattista koulujärjestelmää kohtaan suunnattuja hyökkäyksiä vastaan”. Treiderin mukaan ”vanhempien oikeus valita lapsilleen koulu ja tähän liittyen aikuisten oikeus valita vakaumuksensa mukaan” oli ”itsestään selvä osa demokraattista yhteiskuntamuotoa”. Hän vetosi puheessaan lasten vanhempiin ja puolusti heidän oikeuttaan koulun valitsemiseen. Treider viittasi demokratian itsepuolustuksen tarpeeseen, sillä demokratiaa rapautti se, että kaikille sallittiin oikeus ”lausua julki mielipiteensä”. Näin demokratia mahdollisti voimia, tässä tapauksessa yksityisoppikoulujen hävittäjät, jotka ”vastustavat ja heikentävät sitä”. Pohjoismaisen yhteistyön tarkoituksena oli Treiderin mukaan herättää ”kansaa, herättää vanhemmat ja oppilaat tunnustamaan sen, että perityt ja kansaan iskostuneet kulttuuriarvot, joita koulumme tähän asti ovat vaa-

⁷⁵⁹ Ole Jacob Treider 27.4.1974. Jaakko Nummisen arkisto. Oppikoulut, yksityiset oppikoulut, keskikoulut 1971–1975. OPMa.

⁷⁶⁰ Suomen Kuvalehdessä helmikuussa 1972 julkaistu Ragnar Pählmanin artikkeli Ruotsin sosialidemokratian rappio – muiden maiden tienviittako? YOLA. F 14. Informaatiokirjeet 1971–1975. KA.

lineet, tulevat murenemaan, mikäli kenelläkään ei ole lupaa edustaa vastakkaista näkemystä vapaiden koulujen muodossa”. Treider mainitsi ilahtuneensa Suomessa perustetusta ”uudesta lapsesta”, Vapaan koulutuksen tukisäätiöstä: ”Mikäli olen oikein ymmärtänyt, tämä on ensimmäinen askel kerätä voimia myös Suomen rajojen sisällä yhteistä päämäärää silmällä pitäen”. Lopuksi hän toivotti menestystä koulujärjestelmälain muutoksen kaatamisessa: ”Toivokaamme, että se voi tapahtua ilman enempiä aikaa vieviä oikeusjuttuja ja kamppailuja.”⁷⁶¹

Pohjoismaisen Yksityisoppikoulujen Unionin hallitukseen valittiin vuonna 1973 tanskalaiset Knud Geckler ja Jens Wiggo, norjalaiset Ole Jacob Teider ja Even Fougner, ruotsalaiset Lennart Silfveberg ja Kjell Holmqvist sekä suomalaiset Veikko Hallenberg ja Niilo Honkala. Helsingissä järjestetty vuosikokous 1973 lähetti kirjeen Pohjoismaiden neuvostolle: ”Pohjoismaiden kansoilla on vuosisatojen perinne vapautensa ja itsenäisyytensä vaalimisessa. Pohjoismainen demokratia merkitsee paitsi mahdollisuutta valita elämäntapansa myös osallistumisen oikeutta. Tähän oikeuteen sisältyy myös ehdoton vaatimus siitä, että toisin ajattelevatkin saavat vaakaumuksensa mukaiset tarpeensa tyydytetyiksi ja että heille varmistetaan oikeus järjestää myös koulu- ja kasvatusolonsa toivomustensa mukaan.”⁷⁶²

Muissa Pohjoismaisissa yhteyksissä korostui amerikkalaisempi keskustelu pluralismista ja vanhempien maailmankatsomuksen mukaisesta kouluopetuksesta, kun taas Suomessa painottuivat koulujen omistajayhteisöjen oikeudet. Yksityisoppikoulujen liitto tosin käsitteli edellä mainittujakin teemoja, esimerkiksi vuoden 1971 vuosikokousjulkilausumassa: ”Demokraattisen yhteiskunnan on tarjottava vaihtoehtoja ja valinnanmahdollisuuksia kaikilla elämänelämänsä... Vanhempain oma-aloitteinen osallistuminen yksityisoppikoulujen kehittämiseen on olennaisesti rikastuttanut sivistyselämäämme.”⁷⁶³ YOL perusteli kouluvalintaa jo vuonna 1969 vetoamalla siihen, että koska yksityisten oppikoulujen johtokunnissa oli myös lasten vanhempia, ”nämä tietenkin pyrkivät pitämään huolen siitä, että opettajat ovat mahdollisimman päteviä ja opetusvälineistö mahdollisimman nykyaikaista.”⁷⁶⁴ Näin yksityiset oppikoulut käsitettiin itsenäisen hallintonsa ansiosta kunnallisia kouluja paremmiksi. Tästä syystä vanhemmille kuului oikeus valita myös kunnan peruskoulua korvaava yksityinen oppikoulu.

⁷⁶¹ Ole Jacob Treider 27.4.1974. Jaakko Nummisen arkisto. Oppikoulut, yksityiset oppikoulut, keskikoulut 1971–1975. OPMa.

⁷⁶² Yksityisoppikoulujen Liiton toiminta vuonna 1973. Oppikoulut, yksityiset oppikoulut, keskikoulut 1971–1975. Opetus- ja kulttuuriministeriö. Jaakko Nummisen arkisto. OPMa.

⁷⁶³ Etelä-Suomen Sanomat 19.4.1971.

⁷⁶⁴ YOL:n muistio 30.4.1969. Korvaavan koulun asema peruskoulujärjestelmässä. YOLa. k17. KA.

Ei ollut sattumaa, että konservatiivipuolueet olivat kiinnittyneet kouluvalintaan. Perhe patriarkaalisen yhteiskuntarakenteen perusyksikkönä oli perinteisesti korostunut konservatiivisten puolueiden ohjelmissa. Onni Rantalan mukaan perheen suosio perustui sen ymmärtämiseen perinteiden vaalijana ja yhteiskunnan säilyttäjänä, sillä sen välityksellä ”mennyt, nykyinen ja tuleva sukupolvi” olivat ”tehokkaammin yhteydessä keskenään.” Konservatiivit olivat tavallisesti katsoneet, että lapsen ajattelun oli pohjattava kodin piiriin, sillä sen ulkopuolella vallitsi ”alituinen alistamisen ja kaavoittumisen uhka.”⁷⁶⁵ Tällainen ideologia näkyi selvästi Kokoomuksen pienpainatteessa *1960-luvun politiikan tavoitteet*, joka problematisoi yhteiskunnan ja työelämän muutoksen, naisten aseman murroksen sekä vapaa-ajan seuraavasti: ”Koti ja sen jäsenet ovat näistä syistä joutuneet entistä enemmän yhteiskunnan vaikutuksille alttiiksi... Tällaista kehityssuuntausta ei voida pitää terveenä. Perheestä on jälleen tehtävä jäsenilleen sama keskus, joka se on vapaassa yhteiskunnassa aina ollut.” Analyysi päättyi siihen, että lapset oli ”vedettävä nykyistä enemmän yhteiskunnasta kotiin”⁷⁶⁶.

Vanhempien koulutusvastuuseen oli viitattu jo oppivelvollisuus- ja pohjakoulutaisteluissa. Sosiaali- ja verovaltion seurauksena naisten ansiotyön lisääntyminen, kunnallinen päivähoito ja peruskoulu kavensivat kodin vaikutuspiiriä kasvatuksessa, mikä loi konservatiivisesta, yhteiskuntaa säilyttämään pyrkivästä näkökulmasta uusia jännitteitä. Kulttuuriantropologi Claude Lévi-Strauss on kiteyttänyt (1952) sosialisatioprosessin merkityksen osuvasti: ”Se, minkä kulttuurin yksilö omaksuu, riippuu siitä, mihin hän sattuu syntymään ja minkälaiselta yhteiskunnalta hän saa kasvatuksensa.”⁷⁶⁷ Hieman vastaavasti sosialisatiota oli käsitellyt Turun yliopiston filosofian professori J. E. Salomaa, jonka mukaan ”jokainen henkisesti terve aikuinen” oli ”kasvanut häntä ympäröivään sivistysmaailmaan eli siinä vallitsevaan objektiiviseen henkeen ja arvojen maailmaan.”⁷⁶⁸ Luonnehdinta yleispätevästä hengestä sopi aikaan, jolloin perinteisten instituutioiden kulttuuriperintöpolitiikka oli melko vapaata vasemmistopolitiikasta. 1960-luvulla yhteiskunta muuttui konservatiivisesta näkökulmasta arvaamattommaksi, sillä sosiaalivaltio ja kaupungistuminen pienensivät perhe- ja sukutaustan suoraa merkitystä ihmisten elämässä. Konservatiivisesta perspektiivistä yhteiskunta muuttui ennakoimattomaksi, kun samanaikaisesti valtionhallinto, koululaitos, Yleisradio ja yliopistot aiempaan nähden avautuivat vasemmistovaikutukselle. Tällaiset vaikutteet eivät olleet tuontitavaraa Neuvostoliitosta, vaan vasemmistolainen reformipolitiikka ja marxismi nousivat yhtä lailla eurooppalaisesta aateperinnöstä kuin Yksityisoppikoulujen liiton ja

⁷⁶⁵ Onni Rantala, *Konservatismi ja sen kannattajat*. Tammi, Helsinki 1960a, 80.

⁷⁶⁶ *1960-luvun politiikan tavoitteet*. Vapaus ja turvallisuus. Kansallinen Kokoomus, Helsinki 1961, 23.

⁷⁶⁷ Claude Lévi-Strauss, *Rotu, historia ja kulttuuri*. Gaudeamus, Helsinki 2004, 84, 96.

⁷⁶⁸ J. E. Salomaa, *Persoonallisuudesta ja sen kehityksestä*. Länsi n:o 3/1938.

Pohjoismaisen Yksityiskoulujen Unionin talonpoikais-porvarilliset arvot ja vaatimus koulujen yksityisomistuksesta.

Kouluvalintapolitiikan historialliset juuret yhdistetään tavallisesti Milton Friedmanin vuonna 1955 esittämään voucher-malliin, jonka mukaan toimiva ja tehokas koululaitos edellytti yksityisten koulujen vapaata kilpailua, ja jossa valtion tehtävänä oli vain rahoittaa perheiden kouluvalintaa.⁷⁶⁹ Suomessa kouluvalintapolitiikka nousi talonpoikais-porvarillisista arvioista ja yksityisoppikoulujen poikkeuksellisen suuresta merkityksestä maan koululaitoksessa, eivätkä poliitikot, edunvalvontakoneisto tai journalistit viittaneet Friedmaniin. Silti perustelut muistuttivat yhdysvaltalaista keskustelua, jossa kouluvalintaa puolustettiin vanhempien oikeuksilla, paremmilla oppimistuloksilla ja moniarvoisuudella. Kouluvalintapolitiikka, joka määrittää yksilön, perheen ja julkisen vallan suhteita, on edelleen merkittävä ja kiistanalainen malli eri Euroopan maissa ja Yhdysvalloissa⁷⁷⁰. Kuten aiempina vuosikymmeninä, erityisesti oikeiston ajatushautomot ovat kampanjoineet kouluvalinnan puolesta⁷⁷¹. Kouluvalintaa on Yhdysvalloissa tukenut 1970-luvulta lähtien elinkeinoelämärahoitteinen Cato Institute ja Isossa-Britanniassa Institute for Economic Affairs and Centre for Policy Studies⁷⁷². 1970-luvun puolivälissä ympäri Eurooppaa uusioikeistolainen, sosiaali- ja verovaltiota kritisoinut ja kouluvalintaa kannattanut politiikkasuuntaus teki silmätikukseen sosialidemokraattisen Ruotsin⁷⁷³.

Yksityiskoulujen kannattajat katsoivat yhteiskunnan lopulta hyötyvän vanhempien kouluvalintaoikeudesta, ja tätä mahdollisuutta puolustettiin Suomessa, samoin kuin Yhdysvalloissa⁷⁷⁴, kansainvälisten sopimusten turvaamana ihmisoikeutena. Kouluvalinta-aktivistit vetosivat YK:n yleiskokouksen joulukuun 10. päivänä vuonna 1948 hyväksymän ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 26. artiklaan, jonka mukaan opetuksen oli ”pyrittävä ihmishengen täyteen kehittämiseen sekä ihmisoikeuksien ja perusvapauden kunnioittamisen vahvistamiseen”, minä pohjalta vanhemmilla oli ”ensi sijassa oikeus valita heidän lapsilleen opettavan opetuksen laatu.” Julistus liittyi luontaisoikeuden renessanssiin, ja se oli tarkoi-

⁷⁶⁹ Joseph P. Viteritti, *Defining Equity: Politics, Markets, and Public Policy*. Book: *School Choice. The Moral Debate*. edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003, 13–30.

⁷⁷⁰ Martha Minow, *Parents, Partners, and Choice: Constitutional Dimensions of School Options*. Book: *School Choice. The Moral Debate*. edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003, 217–230.

⁷⁷¹ Geoffrey Waldorf, *Diversity an choice in school education: an alternative view*. *Markets and Equity in Education*. 1st Edition. Continuum, New York 2006, 13.

⁷⁷² Harry Brighouse, *School Choice and Social Justice*. Oxford Scholarship Online: November 2003, 25, 29.

⁷⁷³ Eric Hobsbawm, *Äärimmäisyyksien aika*. Lyhyt 1900-luku (1914–1991). Vastapaino, Tampere 2014, 514.

⁷⁷⁴ Amy Gutmann, *Assessing Arguments for School Choice: Pluralism, Parental Rights, or Educational Results?* Book: *School Choice. The Moral Debate*. edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003, 126–148.

tettu soveltuvaksi hyvin erilaisiin yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisesta julistuksesta haettiin oikeudellista voimaa poliittisille argumenteille. Suomen peruskoulukamppailussa yksityisoppikouluväki viittasi säännöllisesti vanhempien oikeuksiin ehdottomana kokonaisuutena, mikä oli ongelmallista, sillä julistuksen johtolauseessa tähdennettiin ristiriitautottuvuutta, yhteisen käsityksen etsimistä oikeuksien sisällöstä⁷⁷⁵.

5.3. Yksityisoppikouluväki ryhdistäytyy

Elinkeinoelämän ja Yksityisoppikoulujen liiton yhteydet muotoutuivat ”koulusodissa” hyvin samanlaisista lähtökohdista kuin Korkeakoulu- ja tiedepoliittisen tutkimussäätiön, Teinien Tuen ja Suomalaisen Yhteiskunnan Tuen toiminta. Tarkoituksena oli puolustaa niin kutsuttua perinteistä yhteiskuntajärjestystä ja torjua väljästi ymmärrettyä sosialismia koululaitoksessa ja yhteiskunnassa yleisemmin. Tässä toiminnassa yksityiset oppikoulut ymmärrettiin osaksi porvarillista yhteiskuntajärjestystä, jota laajeneva vero- ja sosiaalivaltio sekä sosialismi uhkasivat. ”Koulusotien” käynnistyttyä Niilo Honkala otti yhteyttä Sanoma Osakeyhtiön varatoimitusjohtaja Väinö J. Nurmimaahan, joka kuului Helsingin Suomalaisen Yhteiskoulun johtokuntaan ja joka oli jo ennen Honkalan yhteydenottoa keskustellut Weilin & Göösin toimitusjohtaja Viljo Ruohon kanssa ”vapaan koulutuksen tukemisesta”. Näistä lähtökohdista elinkeinoelämän ja yksityisoppikouluväen kiinteämpi yhteys kehittyi. Ruoho allekirjoitti Vapaan koulutuksen tukisäätiön perustamiskirjan, ja Honkala kirjoitti järjestöstä myös Nurmimaalle alleviivaten kirjeen henkilökohtaisuutta.⁷⁷⁶

VKTS:n perustaminen kytkeytyi yksityisten oppikoulujen rahoittamiseen. Keväällä 1974 Ylitornion Yhteiskoulun johtokunta anoi tukisäätiöltä 50 000 markan lainaa kahdeksi vuodeksi⁷⁷⁷. Lisäksi YOL:n johto oli jo maaliskuussa 1973 anonut Kansallis-Osake-Pankin (KOP) pääjohtokunnalta 200 000 markkaa yksityisoppikoulujen tukemiseen⁷⁷⁸. Matti Virkkunen myös toimi KOP:n edustajana VKTS:n säädekirjassa. Tukisäätiön tarkoituksena oli parantaa yksityisten oppikoulujen varainhankintaa, sillä kuntien ei kannattanut hyväksyä pahasti velkaisen koulun anomusta korvaavaksi kouluksi. VKTS:n ajatuksena oli rahoittaa yksityisiä oppikouluja ja torjua

⁷⁷⁵ Aatos Alanen, Ihmisoikeuksien julistus ja luontaisoikeudelliset periaatteet. Lakimies 1962, 235–241.

⁷⁷⁶ Niilo Honkalan kirje Väinö J. Nurmimaalle, 8.11.1973. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

⁷⁷⁷ Ylitornion Yhteiskoulun johtokunnan kokouksen pöytäkirjaote, 30.5.1974. Jaakko Mutka. YOLa. F 12. Kirjeenvaihto 1974–1975. KA.

⁷⁷⁸ Niilo Honkalan ja Matti Höystin kirje KOP:n johtokunnalle, 2.3.1973. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

koulujärjestelmälain muuttaminen. Edellinen tavoite jäi kuitenkin visioimisen tasolle ja jälkimmäisessä epäonnistuttiin.

VKTS:ssä ymmärrettiin, että koulujärjestelmälakiin vaikuttaminen edellytti Koocomusta laajempaa ei-sosialistista pohjaa. Tätä varten Honkala yritti saada marraskuussa 1973 Eino Uusitalolta (kesk.) tietoa lakimuutoksen valmistelusta⁷⁷⁹. Hän ymmärsi, että onnistuminen edellytti hallitusrintaman yhtenäisyyden heikentämistä. Honkala kirjoitti koulujärjestelmälaista myös entiselle Keskustapuolueen kansanedustajalle Martti Suntelalle, ja kertoi saaneensa hallituksen tulevasta lakimuutoksesta alleviivatun kappaleen. Honkalan mukaan laki syrji kansanvaltaa, minkä vuoksi ei-sosialististen voimien oli kaadettava se.⁷⁸⁰

YOL:n johto tulkitsi, etteivät kunnallistamispyrkimykset perustuneet lakiin. Näin järjestö profiloitui laillisuuden esitaistelijana, sillä vasemmisto halusi korvata yksityisoppikoulujen johtokunnat ”sosialistisen mielipiteen mukaan”. YOL:n johdolle kunnallistaminen tarkoitti todellisen demokratian häpäisemistä, kun kuntalaiset yritettiin rinnastaa poliittisten elinten ”jääräpäiseen” kantaan.⁷⁸¹ YOL:n tulkinnoista hahmottui olennainen vastakohta-asetelma, johon peruskouluriidat kiinnittyivät: oikeisto rinnasti vasemmistopolitiikan ideologiaan ja yksityisten oppikoulujen puolustamisen yhteiskuntajärjestykseen, perinteisiin arvoihin ja isänmaan asiaan. YOL hahmotti vanhempien edunvalvonnan vasemmistopoliittisten tavoitteiden vastustamisena, mitä kuvasti myös *Uuden Suomen* pääkirjoitus 21.6.1974, jonka mukaan vasemmiston toiminta oli tehokasta, koska koulumaailma ei ollut tottunut ”koviin poliittisiin otteisiin ja viekkaisiin saartoliikkeisiin”.

”Koulusodat” ja oikeuskanslerin lausunto pakottivat Kalevi Sorsan punamultahallituksen selvittämään koululakia. Honkalan mukaan muutosesitys oli vastaanotettu ristiriitaisesti hallituksen iltakoulussa 3.10.1973, kun Marjatta Väänänen ja jotkut virkamiehet olivat vastustaneet sitä. Kirjeessään Väänäselle Honkala muistutti tapaamisesta, johon myös valtiovarainministeri Johannes Virolainen oli osallistunut. Honkala kertoi tietävänsä, ettei Keskustapuolue ollut asiassa yhtenäinen, ja hän kannusti aktiivisesti vapautumaan vasemmistopolitiikan paineesta muistuttaen, ettei eduskunta välttämättä ollut oikea väylä ”paimentamiseen”, sillä vasemmistolla oli koulutuspoliittisissa kysymyksissä enemmistö. Honkala väitti, että yksityisten oppikoulujen säilyttäminen oli tärkeätä, koska ne merkitsivät vaihtoehtoa ”puolue-

⁷⁷⁹ Niilo Honkalan kirje Eino Uusitalolle, 29.11.1973. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA

⁷⁸⁰ Niilo Honkalan kirje Martti Suntelalle, 20.11.1973. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

⁷⁸¹ Matti P. Ahon kirje Niilo Honkalalle, 1.4.1973. YOLa. F 14. Informaatiokirjeet 1971–1975. KA.

poliittisen aivopesulaitoksen” rinnalla.⁷⁸² Samalla hän lähetti Väänäselle listan Keskustapuolueen poliitikoista, jotka kannattivat korvaavaa koulua⁷⁸³.

YOL pyrki kohdistamaan kovan paineen hallitukseen. Honkala kirjoitti yksityisoppikouluista ja koululaista lokakuussa 1973 puolustusministeri Kristian Gestrinille (ruots.), jolla oli hallussaan lakimuutoksen teksti. Gestrinin mukaan pykälämuutoksesta oli keskusteltu valtiovarainministeri Johannes Virolaisen (kesk.) ja opetusministeri Marjatta Väänäsen (kesk.) kanssa, ja tekstiä oli myös pohdittu pienessä juristityöryhmässä. Gestrinin näkemystä kuvasi huomio, että hallituksen esitys antaisi kunnille vapauden hävittää yksityisoppikoulut.⁷⁸⁴

SDP:lle ja SKDL:lle oli tärkeätä saada epäselvyydet korjattua vuoden 1968 päätöksen ja R. H. Oittisen alun perin muotoileman linjan mukaiseksi. Valtioneuvoston yleisessä istunnossa 13.9.1973 opetusministeri Sundqvist ehdotti pykälämuutosta yksityisoppikoulujen ja kuntien suhteisiin: ”Esitän kunnioittavasti, että valtioneuvosto päättäisi esittää Tasavallan Presidentille, että esitys annettaisiin eduskunnalle.” Ongelmana oli, että asia oli jäänyt 31.5.1973 yleisistunnossa pöydälle, eikä hallitus ilmeisesti ollut kysymyksessä täysin yhtenäinen. Sundqvistin ehdotus noudatti lain alkuperäistä tarkoitusta, eli ettei kunnan ollut ”pakko suostua käyttämään yksityistä oppikoulua peruskoulua korvaavana kouluna.”⁷⁸⁵

Honkala pyrki vaikuttamaan koululakiin Keskustapuolueen ministeriryhmän avulla. Vaikutuksen varmistamiseksi pyrittiin heikentämään Keskustapuolueen imagoa porvarillisena puolueena. Tähän oli myös edellytyksiä, koska Keskustapuolueen koulutuspoliittinen toimikunta oli katsonut SDP:n vahvistuneen liikaa hallintokoneistossa. Professori Veikko Heinonen kirjoitti YOL:n johdolle huhtikuussa 1974, että Johannes Virolainen oli opetettava ”tuntemaan tosiasiat”. Heinonen avasi 6.2.1974 YOL:n johdolle myös VKTS:n päätymistä julkisuuteen: ”Säätiökin oli jo noteerattu närkästyksellä Demarissa. Mutta vastavoimia on tulemassa kuvioihin. Ensi viikolla opetetaan Virolaista tuntemaan, mistä on kysymys. Kireäksi toverit ovat tilanteen saattaneet. Tosin täällä yliopistossa heiltä ruuti näyttää vähenevän, kun ei vastaa tuleen. Olen järjestellyt melko paljon vastaliikkeitä ja nyt minulla on sihteeri

⁷⁸² Niilo Honkalan kirje Marjatta Väänäselle, 22.10.1973. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

⁷⁸³ Saapuneet/lähteneet 1973. Niilo Honkalan kirje Marjatta Väänäselle. Päiväämätön. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. KA.

⁷⁸⁴ Opetusministeri Kristian Gestrin hyvä veli -kirje Niilo Honkalalle, 15.10.1973. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

⁷⁸⁵ Valtioneuvoston yleinen istunto. Esittelylista 13.9.1973. Sundqvistin ehdotus. Oppikoulut, yksityiset oppikoulut, keskkoulut 1971–1975. Jaakko Nummisen arkisto. OPMa.

apuna muokkaamassa artikkelia artikkelin jälkeen. Yhä selvemmin alkaa vastarintaliike viritä monella taholla.”⁷⁸⁶

Koulujärjestelmäistä seurasi, että yksityisten oppikoulujen velkaantuminen oli vaikea lähtökohta edunvalvonnalle. Jo Kokoomuksen vastalause vuoden 1968 sivistysvaliokunnan mietintöön oli huomionnut taloudelliset kannusteet korvaavan koulun ratkaisulle: ”Kunnan koulusuunnitelmaan otettavan yksityisen oppikoulun omistajalle on varattava tilaisuus valita, haluaako hän luovuttaa koulunsa varoineen ja velkoineen kunnan haltuun vai käyttää kouluaan kunnan peruskoulua korvaavana kouluna. Tästä tehdään sopimus koulun omistajan ja kunnan kesken. Sopimuksen ehdot tulee kuitenkin olla sellaiset, että ne takaavat korvaavalle koululle riittävät taloudelliset toimintaedellytykset.”⁷⁸⁷ Tähän ongelmaan myös VKTS etsi ratkaisua ainakin Lapin läänin ”koulusotien” osalta, mutta turhaan.

Toukokuuhun 1973 mennessä Kemin ja Ylitornion lisäksi viisi yksityisoppikoulua Oulussa ja Iin yhteiskoulu päättivät vaatia korvaavan koulun vaihtoehtoa. Helsingissä, yksityisten oppikoulujen edunvalvonnan keskuksessa, valtaosa kaupungin 52 yksityisoppikoulusta ilmoitti valitsevansa korvaavan vaihtoehdon. YOL:n intressissä oli lujittaa jäsenkoulujensa tahtoa tähän.⁷⁸⁸ Veikko Hallenberg kirjoitti 3.7.1973 Virolaiselle yksityisoppikoulujen taloudellisista vaikeuksista eli korvaavan koulun pääomamenojen rajaamisesta valtionavun ulkopuolelle. Hän ehdotti aiheesta pikaista keskustelua Honkalan ja opetusministeri Marjatta Väänäsen kesken.⁷⁸⁹ Honkala oli jo maaliskuussa 1973 pyytänyt Toivo Anttoselta julkista puheenvuoroa korvaavien koulujen kiinteistömenojen valtionavusta. ”Sinähän tiedät, että vaihdoni on kouluhallituksen pääjohtajan sihteeri, ja yhtä hyvin tiedät, että pelissä on hyvin suuri annos ideologiaa”, Anttonen oli vastannut.⁷⁹⁰ Korvaavien koulujen pääomamenojen valtionapu oli YOL:lle tärkeä kysymys, koska se perusteli koulujen kunnallistamista. Myöhemmin Anttonen kirjoitti Honkalalle, että SYK:n tulisi hyväksyä vasemmistolaisen ajan realiteetit. Voimasuhteet voisivat muuttua tulevaisuudessa, mikä vaikuttaisi koulutuspolitiikan trendiin. Anttosien mukaan lainsäätäjät ymmärtäisivät pian, ettei ideologialla voitu muokata oppimista sääteleviä geenejä.⁷⁹¹

⁷⁸⁶ Veikko Heinosen kirje Matti P. Aholle, 6.2.1974. YOLa. F 12. Kirjeenvaihto 1974–1975. KA.

⁷⁸⁷ Kokoomuksen vastalause 13.3.1968 sivistysvaliokunnan mietintöön. Valtiopäivät 1968. Asiakirjat III.

⁷⁸⁸ Kirje jäsenkouluille. Veikko Hallenberg ja Matti Höysti, 31.5.1973. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Informaatiokirjeet 1973. KA.

⁷⁸⁹ Veikko Hallenberg kirjoitti Virolaiselle 3.7.1973. Virolaisen arkisto. k5. KA.

⁷⁹⁰ Toivo Anttosien kirje Niilo Honkalalle, 14.2.1973. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

⁷⁹¹ Toivo Anttosien kirje Niilo Honkalalle, 19.3.1973. YOLa. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

Yksityisoppikouluväen tulkinta koululain 14 §:stä pyrki peruskoulun viivyttämiseen. Eduskunnan oikeisto-oppositio ja yksityisoppikouluväki rinnastivat lakimuutoksen sosialismiin. *Uuden Suomen* pääkirjoitus tulkitsi 15.3.1974, että Sundqvist ja Aho ”esittelevät kilvan utopistisia, toteuttamiskelvottomia esityksiään.” Kirjoituksen mukaan oikeuskanslerin lausunto paljasti SDP:n oikeusjärjestyksen vastaiset tavoitteet palauttaen ”mieleen autonomian ajan pahamaineiset vuodet.” *Uuden Suomen* pääkirjoitus 4.5.1974 oli otsikoitu repäisevästi: ”Laittomuus aiotaan laillistaa”. Kirjoitus leimasi ”sundqvistilaisen lakiesityksen” yksiselitteisesti laittomaksi. Sen mukaan ”monopolikoulu” rakentavat virkamiehet olivat aloittaneet lakimuutoksen, kun lain 14 § oli osoittautunut ”rajattoman vallanhimon tiellä olevaksi esteeksi.” Tällaisella tulkinnalla oli kuitenkin olematon yhteys vuoden 1968 koululakipäätökseen.

5.4. Koulujärjestelmälakia tarkistetaan

Kun hallituksen esitys koulujärjestelmälain 14 §:n muuttamisesta tuli eduskuntaan, osapuolet kävivät läpi vuoden 1968 tapahtumia. Vasemmisto toimi jälleen yhtenäisesti, kun taas oikeisto-opposition linja jyrkkeni hallituksen ei-socialistiisiin puolueisiin nähden. Eduskunnan keskustelu yksityisistä oppikouluista kytkeytyi myös valtiosäännön kokonaisuudistukseen. Kullervo Rainio (kok.) kommentoi hallituksen koulu-uudistuksen linjaa siten, että valtiontalouden ”jatkuva paisuttaminen” oli ”tietysti ymmärrettävissä sosialidemokraattien pyrkimysten valossa heidän tähdätessään ajan mittaan täysin keskitettyyn valtiojohtoiseen järjestelyyn”. Hän määritteli sosialismin – kuten Saukkonen 1960-luvun alussa – yhteiskunnan vastuun kasvattamiseksi, ”mikä tietysti tarkkaan ottaen merkitsee poliitikkojen harjoittamaa vallankäyttöä ja kontrollia”.⁷⁹² Myös *Uuden Suomen* pääkirjoitus 2.3.1974 katsoi, että opetusministeriö ja kouluhallitus manipuloivat koululaitosta sosialismin toteuttamiseksi. Television, radion ja päivälehtien toimittajia ohjattiin ”tasapäiseen socialistiseen ajatteluun”, joka oli osa ”socialidemokraattisten kouluviranomaisten... hymyilykampanjaa”.

Keskustelu eduskunnassa toisti perinteisiä teemoja. Antero Salmenkivi (kok.) nosti koulujärjestelmälain muutosesityksen lähetekeskustelussa esille YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen ja vanhempien oikeudet⁷⁹³. Juhani Korteesalmi (Smp) puolestaan tulkitsi, että vasemmisto pyrki pakkovoittoa byrokratian avulla, ja että yksityiset oppikoulut hävittämällä opetusministeri Ulf Sundqvist oli ”paljastanut” koulu-uudistuksen todellisen tavoitteen, ”socialistisen keski-

⁷⁹² Tulo- ja menoarvio vuodelle 1974. 19.9.1973 Valtiopäivät 1973. Pöytäkirjat III.

⁷⁹³ Edustajapuheenvuorot lähetekeskustelussa 10.5.1974. Sivistysvaliokunnan pöytäkirjat. Mikrofilmirulla 12. Sivistysvaliokunta 1973-1974. EA.

tyksen”. Sivistysvaliokunnan puheenjohtaja Mikko Ekorre (kd.) puolusti hallitusta sillä, että kunnissa päätökset perustuivat demokratiaan, eivät mielivaltaan.⁷⁹⁴

Kalevi Sorsan hallituksen uusi esitys 14 §:ään kuului seuraavasti: ”kunnan on koululaitosta järjestäessään mahdollisuuksien mukaan käytettävä hyväksi kunnassa toimivia kouluja vain siinä tapauksessa, että oppikoulun omistaja luovuttaa koulunsa kunnan haltuun.” Muutoksella pyrittiin vahvistamaan laissa jo ilmaistua koulutoimen kehittämisen periaatetta, että peruskouluopetus oli järjestettävä yhteisen kunnallisen kouluorganisaation varaan. Esityksellä oli tarkoitus selkeyttää sitä vuonna 1968 hyväksyttyä linjaa, että korvaavan koulun valtionapu keskiasteen osalta lakkaisi, koska se ei enää peruskoulujärjestelmässä ollut sivistystarpeen vaatima. Tätä hallitus tuki lain perusteluissa toteamalla, että yksityisten oppikoulujen omaisuus oli ”yleensä pääosaltaan” kertynyt ”yhteiskunnan avustuksista”, tonteista ja lainojen takauksista.⁷⁹⁵

Lain muuttamisessa jouduttiin määrittämään omaisuudensuojan piiriä. Kuten edelliselläkin kerralla, perustuslakivaliokunta otti luonnollisesti kantaa lainsäädäntötoimiin, joiden ajateltiin rajoittavan omistajan mahdollisuuksia vapaaseen omaisuutensa käyttöön⁷⁹⁶. Koululain muutoksesta syntynyt erimielisyys perustuslakivaliokunnassa ei ollut poikkeuksellista, vaan valiokunta oli usein äänestänyt omaisuudensuojakysymyksistä⁷⁹⁷. Tämä johtui siitä, että omaisuudensuojalla oli ollut preventiivinen vaikutus tietynlaiseen lainsäädäntöön, mikäli jonkun lain oli ajateltu loukkaavan omaisuuden perustuslainsuojaa ja jäävän vaille määränemistää. Koululain muuttamisessa konkretisoitui Mikael Hidénin havainto, että omaisuudensuoja oli ”eri ryhmien katsomuksissa saatettu kokea tietyn yhteiskuntamuodon ankkuriksi.”⁷⁹⁸

Lakimuutosta vastustettiin alusta lähtien pontevasti ja uhkakuville revitelten. *Uuden Suomen* pääkirjoitus 15.5.1974 vertasi koululakiesitystä natsi-Saksaan koululaitokseen ja Sorsan hallitusta Lapuanliikkeen vuosiin, tosin nyt koulujärjestelmää ”kyyditetään radikaalin vasemmiston helmaan”. *Uuden Suomen* kirjoitukset olivat jyrkkiä. *Uusi Suomi* väitti suomalaisten ihmettelevän yleisesti, ”miksi heidän lapsensa ehdoin tahdoin olisi luovutettava sundqvistilais-aholaisen juntan kasvatettaviksi.” Kirjassaan *Matkalla diktatuuriin* Helsingin hovioikeuden jäsen Paavo Hiltunen kommentoi ”vasemmistovaaraa” siten, että ”[j]otain perin

⁷⁹⁴ Edustajapuheenvuorot lain lähete keskustelussa 10.5.1974. Sivistysvaliokunnan pöytäkirja. Mikrofilmirulla 12. Sivistysvaliokunta 1973–1974. EA.

⁷⁹⁵ Hallituksen esitys n:o 52. eduskunnalle laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. Valtiopäivät 1974. Asiakirjat I.

⁷⁹⁶ Mikael Hidén, Omaisuuden perustuslainsuoja – näkymiä ja näkökohtia. LM 1971, 116.

⁷⁹⁷ Merikoski 1975, 78.

⁷⁹⁸ Hidén 1971, 101, 105–106.

vierasta on astunut Suomi-kotiin, jotain joka haiskahtaa vieraan maan komenolta. Se on kuin rasismia. Se haiskahtaa arjalaisuudelta, yli-ihmiserieologiaalta.” Oikeiston marginaalia edustanut Hiltunen hahmotti tilanteen poikkeuksellisen synkäksi: ”Raamatun profetioiden mukaan tämä maailma on päättävä yleismaailmalliseen antikristilliseen diktatuuriin. Olen vakuuttunut siitä, että Suomessa nyt tapahtuva kehitys liittyy tähän laajempaan prosessiin.”⁷⁹⁹

Vanhempien valinnanvapaus ja epäpoliittinen koululaitos haluttiin oikeistolehtien mukaan korvata vasemmistopoliittisella mielivallalla ja laittomuudella. Ylitornion Kristillisen opiston rehtori Lauri Impiö (kok.) kirjoitti *Uuden Suomen* yleisöpalsatalla 12.5.1974, että hallituksen esitys paljasti ”aivan aidot sosialismin kasvot”. Hän toisti oikeistopiireissä varsin yleisen ajatuksen, että koululain muuttamisella pyrittiin koululaitoksen poliittiseen kontrolliin.

Helsingin Sanomien pääkirjoitus arvioi 11.5.1974 hallituksen esitystä maltillisemmin, joskin kriittisesti. Lehti suhtautui optimistisesti koulujen ja kuntien vapaaseen sopimiseen, mikä oli kuitenkin Kemissä ja Ylitorniolla osoittautunut mahdottomuudeksi. Kun laki eduskunnassa eteni, myös *Helsingin Sanomien* linja kiristyi. Pääkirjoitus 13.6.1974 piti lakiesitystä jo ”heikonlaisesti valmisteltuna ja väärinkäsityksiäkin aiheuttavana.” Tällaisia tulkitusajoja ei tyynnytänyt sivistysvaliokunnan päätös 10.5.1974 pyytää perustuslakivaliokunnalta lausuntoa. *Helsingin Sanomien* pääkirjoitus 7.6.1974 oli jo täysin hallituksen esitystä vastaan: ”Lainmuutosta valmisteltaessa on vasemmalla vedottu muun muassa siihen, että yksityiskouluille varatut oikeudet loukkaavat kunnallista itsehallintoa ja demokratiaa. Tämä on hölynpölyä. Oikeuskanslerin mukaan kunnan täysin vapaalla päätäntävällälläkin on rajoituksia. Kunta ei esimerkiksi saa poistaa saavutettuja etuja eikä huonontaa kunnan kouluoloja.” Pääkirjoitus viittasi aivan oikein kouluoloihin, mutta saavutettujen etujen säilyttäminen oli oikeuskanslerin tulkintaa.

Ennen perustuslakivaliokunnan päätöstä, oppositio piti vaikeutettua lainsäätämisen järjestystä mahdollisena. YOL:n ajatuksena oli ollut, että Virolainen vaikuttaisi siihen presidentin esittelyssä. Kristian Gestrin oli kertonut Honkalalle ehdottaneensa valtioneuvoston istunnossa esityksen perumista. Tästä päätellen laki oli RKP:lle yhtä vaikea kuin Kokoomukselle. Mikään ei kuitenkaan viittaa siihen, että yksityisoppikouluväki olisi onnistunut tavoitteissaan. Virolainen ei Honkalan tietojen mukaan ollut lopulta edes ”lotkauttanut korviaan”. Honkala selvästi luotti perustuslakivaliokuntaan lain torjumisessa, sillä hän oli erikseen ehdottanut valiokunnan puheenjohtajalle Juuso Häikiölle (kok.) ja Olavi Lähteenmäelle (kok.), että

⁷⁹⁹ Paavo Hiltunen, Matkalla diktatuuriin. Kuva ja sana, Helsinki 1975, 22.

sivistysvaltiokunta pyytäisi lausuntoa perustuslakivaliokunnalta.⁸⁰⁰ Perustuslakivaliokunta kuuli asiantuntijoina professori Paavo Kastaria, professori Simo Zittingiä, Toivo Holopaista, kansliapäällikkö Kauko Sipposta, apulaisprofessori Mikael Hidéniä, oikeustieteen lisensiaatti Heikki Karapuuta, YOL:n puheenjohtaja Veikko Hallenbergia, osastopäällikkö Jyrki Kivistöä Kaupunkiliitosta ja osastopäällikkö Mauno Kangasniemeä Suomen Kunnallisliitosta. Samoin kuin vuonna 1967 Honkala pyrki seuraamaan valiokunnan työskentelyä.

Kokoomus kannatti perustuslakivaliokunnassa vaikeutettua ja vasemmisto tavalista säättämisjärjestystä. Ahti Pekkala (kesk.) ehdotti yksityisen koulun valtiovuon huomioimista Perustuslakivaliokunnan lausunnon perusteluihin, johon Olavi Borg (lib.) yhtyi. Pekkalan ehdotus oli muodollinen ele yksityisoppikoulujen suuntaan eikä painanut lain eduskuntakäsittelyissä. Pekkalan ehdotuksen taakse tuli kuitenkin oikeisto, ja Kalevi Kivistö (kd.) ehdotti lausuman hylkäämistä. Lakiteksin epämääräisyydessä oli riskinsä, mikä oli todistettu vuoden 1968 jälkeen. Pekkalan ja Kivistön eriävät linjat päättyivät äänestyksessä tasan, jonka jälkeen Pekkalan esitys voitti arvalla. Eduskuntakäsittelyn kannalta ratkaiseva oli kuitenkin Niilo Koskenniemen (kd.) esitys tavallisena lakina hyväksymisestä, joka voitti äänin 11–5.

YOL yritti saada jälkensä perustuslakivaliokunnan päätökseen. Väänäsen ohella Honkala oli yhteyksissä muihin henkilöihin, joilla oli mahdollisuus vaikuttaa perustuslakivaliokunnan lausuntoon tai sen vastaanottoon. Honkala kirjoitti toukokuun lopulla 1974 kansleri Pentti Renvallille koulujärjestelmälain 14 §:n muuttamisesta seuraavasti: ”Rämettyneisyys on mennyt jo niin pitkälle, että perustuslakivaliokunta teki käsittelyjärjestystä koskevassa asiassa ilmeisesti poliittisen päätöksen, jopa niin että ed. Borg livahti ‘puhelimeen’ ratkaisevan äänestyksen ajaksi. Osaksi asia kuitenkin on voitettu, sillä jatkokäsittely nähtävästi siirtyy syksyyn. Silloin uskoisimme saatavan tarpeelliset 67 ääntä yli vaalien äänestämään. Nyt se olisi mahdotonta. Asiantuntijoista kolme: professori Holopainen, Kastari ja Zitting olivat perustuslainmukaisen säättämisjärjestyksen kannalla, minkä lisäksi yksi oli epäröivä ja pari vähempiarvoista nimeä puolsi yksinkertaista säättämisjärjestystä. Kuten tästäkin näkyy, taistelu vain kiristyy, mutta emme enää pitkään aikaan olekaan uskoneet, että vähällä selvittäisiin.”⁸⁰¹

Honkalan lobbauksesta huolimatta perustuslakivaliokunta suositteli 4.6.1974 lain muuttamista tavallisessa järjestyksessä ja linjasi, ettei koulun omistajalla ollut oikeutta päättää kunnan koulusuunnitelmasta eikä kunnilla ollut velvollisuutta ottaa yksityistä oppikoulua korvaavaksi kouluksi. Lausunnon mukaan koulujen valin-

⁸⁰⁰ Niilo Honkalan kirje Veikko Hallenbergille, 5.5.1974. YOLa. F 12. Kirjeenvaihto 1974–1975. KA.

⁸⁰¹ Niilo Honkalan kirje Pentti Renvallille, 31.5.1974. F 12. Kirjeenvaihto 1974–1975. YOLa. KA.

taoikeus ei ollut perustuslakikysymys. Tulkinta poikkesi siis oleellisesti oikeuskansleri Leskinen näkemyksestä, vaikka hänkin oli lausunnossaan viitannut lain epäselvyyteen.

Perustuslakivaliokunnan lausunnon mukaan valintaoikeudella oli merkitystä vain, jos ”kunta suostuu sen mukaiseen ratkaisuun.” Se tulkitsi, että sivistysvaliokunta oli vuonna 1968 poistanut kunnallistamismekanismiin muokkaamalla 22 §:ää ja 28 §:n 4. momenttia. Tästä syystä hallituksen esitykseen 14 §:n muokkaamisesta ei sisällynyt sellaista mekanismia, että ”kouluviranomaiset voisivat muodollisesti vaikuttaa sellaisen tilanteen syntymiseen, joka pakottaisi koulun omistajan luovuttamaan koulunsa kunnalle.”⁸⁰² Kokoomuksen jättämän vastalauseen mukaan lain muutos kyseenalaisti yksityisen oppikoulun omistajan valinnanvapauden⁸⁰³. Kokoomus katsoi lakimuutoksen poistavan yksityisoppikoulun omistajalta oikeuden valita koulunsa käyttämisestä, jolloin ”yksityisen oppikoulun omistajalta riistettäisiin korvauksetta oikeus käyttää kouluaan valintansa mukaisesti koulutarkoitukseen lakkauttamalla keskikoulun osalta valtionapu”. Koska omaisuuden käyttöoikeutta rajoitettaisiin, lakia ei Kokoomuksen mukaan voitu säätää tavallisessa järjestyksessä.⁸⁰⁴

Perustuslakivaliokunnan lausunnon jälkeen sivistyslakivaliokunnan enemmistö kannatti hallituksen esitystä⁸⁰⁵. Juha Vikatmaa (kok.), Kullervo Rainio (kok.), Erkki Häkämies (kok.) ja Olavi Ronkainen (krist.) viittasivat sivistysvaliokunnan vastalauseessaan vuoden 1968 päätökseen, jossa 14 § olisi asettanut ”velvoitteen kunnalle käyttää kunnan koululaitosta järjestettäessä hyväksi kunnassa toimivia kouluja ja ottaa ne kunnan koulusuunnitelmaan”. Tässä merkityksessä pykälä olisi velvoittanut kuntia suostumaan yksityisoppikoulujen tahtoon. Vastalauseen kirjoittajat katsoivat, että eduskunta olisi aiemmin omaksunut Kokoomuksen esittämät huomiot lopulliseen lakiin. Samoin Elly Sigfrids (ruots.) vastusti vastalauseessaan yksityisoppikoulujen hävittämistä.⁸⁰⁶

⁸⁰² Perustuslakivaliokunnan mietintö 4.6.1974 sivistysvaliokunnan mietintöön n:o 15. Valtiopäivät 1974. Asiakirjat I.

⁸⁰³ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite.

⁸⁰⁴ Perustuslakivaliokunnan jäsenten eriävä mielipide 4.6.1974 sivistysvaliokunnan mietintöön n:o 15. Valtiopäivät 1974. Asiakirjat I.

⁸⁰⁵ Hallituksen esitys n:o 52. eduskunnalle laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta: Hallituksen esityksessä koulujärjestelmälain 14 §:n vaikea kohta kuului siten, että kunnan ”koululaitosta järjestettäessä on mahdollisuuksien mukaan käytettävä hyväksi kunnassa toimivia oppikouluja edellyttäen, että valtio tai yksityisen oppikoulun omistaja luovuttaa koulun kunnan haltuun. Yksityisen oppikoulun omistajalle on varattava tilaisuus valita, haluaako hän luovuttaa koulun varoineen ja velkoineen kunnan haltuun vai käyttää kouluaan kunnan peruskoulua korvaavana kouluna.”; Sivistysvaliokunnan mietintö n:o 15 hallituksen esityksen johdosta laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. Valtiopäivät 1974. Asiakirjat I.

⁸⁰⁶ Vastalauseet sivistysvaliokunnan mietintöön n:o 15. Valtiopäivät 1974. Asiakirjat I.

Lain eduskuntakäsittelyssä perinteiset uhkakuvat nousivat peittelemättömästi esille. Antero Salmenkivi (kok.) viittasi ihmisoikeuksiin: ”Jo Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeuksien julistuksessa todetaan, että lasten vanhempien tulee saada päättää siitä, millaista opetusta lapsille annetaan.” Salmenkiven mielestä vuonna 1968 lakiin oli säädetty 14 §, jotta pluralismin periaate säilyisi koululaitoksen järjestyksessä. Nyt hallitus halusi antaa toiselle ”sopimuskumppanille, kunnalle, yksipuolisen oikeuden mitätöidä koululle nyt voimassa olevassa laissa turvattu valinnanvapaus.” Salmenkiven tulkinta voimassa olevasta laista oli vaikeasti sovitettavissa vuoden 1968 päätökseen. Hän tarkasteli vuoden 1968 päätöstä Kokoomuksen vastaesitysten pohjalta ja piti lakimuutosta vaarallisena siksi, että ”vanhempien osallistuminen koulun hallintoon” väheni ja koululaitos siirtyi ”yhteen keskitettyyn koululautakuntahallintoon”.

Anna-Liisa Linkola (kok.) piti hallituksen esitystä ”ensi näkemältä” viattomana ja hurskaana. Lakimuutosta perusteltiin Linkolan mielestä harhaanjohtavasti valinnanvapauden oikeudenmukaisena ratkaisemisena. Esitys jätti Linkolan mielestä yksityisen oppikoulun omistajalle vain näennäisen tilaisuuden valita ”haluaako tämä luovuttaa koulunsa varoineen ja velkoineen kunnan haltuun tai toisena vaihtoehtona käyttää kouluaan kunnan peruskoulua korvaavana kouluna”. Linkola piti esitystä taitavana harhautuksena, sillä ”mitä merkitystä on tällaisella yksityiselle koululle varatulla valinnanvapaudella, jos toisen osapuolen, tässä tapauksessa kunnan, ei tarvitse ottaa huomioon yksityisoppikoulun tekemää päätöstä ja ratkaisua kuin vain siinä tapauksessa, että yksityisen oppikoulun omistaja päätyy valinnassaan nimenomaan lakiehdotuksessa mainittuun ratkaisuun eli päättää luovuttaa koulunsa kunnan haltuun.” Linkola puhui vuoden 1968 päätöksestä sikäli harhaanjohtavasti, että hän oli ollut Kokoomuksen vastalauseen allekirjoittajana.

Kokoomus vertasi oikeuskanslerin tavoin vuoden 1967 hallituksen esitystä toteutuneeseen lakiin. Linkolan mukaan hallitus oli vuonna 1967 pyrkinyt yksityisten oppikoulujen hävittämiseen, mikä kaatui perustuslakien ansiosta. Alkuperäisen esityksen ”säännösten yhteisvaikutusten kautta kunta olisi voinut anastaa itselleen yksityisoppikoulun talon, tontit ja opetusvälineet korvauksetta”. Veikko Vennamo huusi Linkolan selostuksen väliin, että ”Sehän on sosialisointia!” Linkola vetosi vuonna 1968 eduskunnassa istuneiden muistikuviiin, että yksityisille oppikouluille olisi annettu oikeus päättää koulujensa käyttämisestä. Pykälämuutoksilla oli kuitenkin vain vahvistettu yksityisen oppikoulun omistajan mahdollisuutta vaikuttaa koulunsa käyttämiseen, vaikka pykäläien väljyys mahdollisti erilaisia tulkintoja. Linkolan mukaan Kokoomus vaati ”perustuslain mukaisen säätämisyjärjestyksen niin nyt kuin vuonna 1968:kin.”

Kullervo Rainio (kok.) nosti eduskunnassa esille lakimuutoksen ”poliittisen puolen”. Hänen mukaansa Kokoomusta tuki oikeuskanslerin lausunto, mikä osoitti vasemmiston laskelmoineen yksityisten oppikoulujen kunnallistamisen virheellisesti. Huomio oli sikäli perusteltu, etteivät kunnallisen yhtenäiskoulun kannattajat olleet odottaneet ”koulusotia”. Rainion mukaan opetusministeriön vasemmistolaiset virkamiehet olivat pettyneet, kun yksityisillä oppikouluilla olikin oikeuskanslerin mukaan lain suoja; kun asioissa oli ”menty lainvastaisuuteen”, opetusministeriö oli käynnistänyt lain 14 §:n muutoksen ”tuon lainvastaisuuden suuntaisesti” – ”kär-siköön koululaitos tästä miten paljon tahansa”. Rainio arvioi kouluolojen kehittämistä sillä perusteella, että ”sosialististen arkkitehtien valtapyyteiden ja toiveiden toteuttaminen” esti järkevän koulu-uudistuksen. Hallituksen lakiesitys avasi hänen mielestään tien sosialismille, jota ”koululaitoksemme romuttajat ovat kulkeneet”.

Mikko Ekorren (kd.) mukaan oikeuskanslerin näkemys ei yksiselitteisesti ratkaisut Kemin ja Ylitornion kuntien menettelyjen laillisuutta. Ekorren mukaan oikeuskansleri oli arvioinut kouluolojen kehittymistä vain yksityisten oppikoulujen näkökulmasta. Rainio taas vastasi Ekorrelle, etteivät hallituksen esityksen kannattajat arvostaneet niitä ihmisiä, jotka olivat rakentaneet ”suurin uhrauksin” yksityisoppikouluja. Samaa argumenttia oli käytetty jo 1950-luvulla. Rainion mielestä koulu-uudistusta puolusti joukko laillisuutta halveksivia yhteiskuntatieteilijöitä. Tällä hän viittasi juristeihin, jotka kannattivat niin kutsuttua loivasti kaartavaa perustuslain tulkintaa. Myös Helsingin hovioikeuden jäsen Paavo Hiltunen oli puuttunut kirjassaan *Laki harhateillä* (1975) tähän yhteiskunnan muutosta seuraavaan, perustuslakien ajattomuuden kyseenalaistavaan tulkintaan: ”Totta onkin, että esim. minun arvomaailmani ei ole `tästä yhteiskunnasta` eikä sen poliittisesta arpapelistä, vaan ammennettu Jumalan sanasta, jota luen Israelin entistenkin kuninkaiden tavoin joka päivä oppiakseni tuntemaan Jumalan järjestystä, Jumalan lakia, pystyäkseen sitä virassani Helsingin hovioikeuden jäsenenä noudattamaan, kuten tuomarinvallassani olen sitoutunut.”⁸⁰⁷

Lakimuutos oli Rainion mukaan ”jo nyt sanalla sanoen häikäilemättömän sosialistisen uuden valtapolitiikan häpeällinen muistomerkki”, jolla vasemmisto ja Keskustapuolue tähtäsivät ”korvaavan koulun raivaamiseen” ja ”uussosialistisen vallan rakentamiseen”. Juhani Kortessalmi (smp) jatkoi, että esitys kuvasi ”sosialistisen taikka paremminkin sanottuna uussosialistisen opetusministeri Sundqvistin ns. moniarvoisuutta”. Kunnallistamalla yksityiset oppikoulut vasemmisto Kortessalmen mukaan siirtäisi opetustoiminnan ”yksiin käsiin, ahtaasti, suppean piiriin hallintaan ja valtaan.” Näin kunnalliselle yhtenäiskoululle annettiin poliittisempi sisältö kuin perinteiselle koulujärjestelmälle.

⁸⁰⁷ Paavo Hiltunen, *Laki harhateillä*. Ari-kustannus, Saarijärvi 1975, 19.

Lakikiista muodosti kaksi perustavanlaatuisesti ristikkäistä käsitystä koululaitoksen ja julkisen vallan suhteesta. Kokoomuksen kannanotot heijastivat epäilyä eduskuntakeskeisyyttä kohtaan. Oikeisto-oppositio katsoi yhteiskunnan pyrkivän sekaantumaan perheiden sisäisiin asioihin, mitä luonnehdittiin ”monopolikoulun” rakentamiseksi, josta päättäisivät vasemmistopoliitikot. Honkala piti kunnallistamista sosialismin rakentamisena: ”Oli laskelmoitu – ja aivan oikein, kuten sitten ilmeni – että kunnallisvaltuustossa vasemmisto joko enemmistönsä turvin tai ostamalla porvarien kannatusta kunnallispoliittisilla lehmänkaupoilla aina saisi aikaan yksityiskoulun kunnallistamista tarkoittavan koulusuunnitelman... Kun lisäksi oikeuskansleri ja myöhemmin myös korkein hallinto-oikeus omaksuivat sen kannan, että yksityisoppikoulun tekemä valinta pysyä yksityisenä oli kuntaa sitova, näytti siltä, että yksityisoppikoulut sittenkin pelastuvat.”⁸⁰⁸

Mikko Ekorre toi keskusteluun arvoja, joihin hänen käsityksensä mukaan merkittävä osa suomalaisista sitoutui. Hän korosti, että kunnallisella tasolla päätökset riippuivat poliittisista voimasuhteista, joihin jokaisella oli laillinen oikeus vaikuttaa. Lisäksi kunnan kouluasioista oli mahdollista valittaa korkeimpaan oikeuteen asti. ”Sen sijaan yksityisen oppikoulun, mm. Kemissä, tämän paikallisen koulun johtokunnan kokousten pöytäkirjoja ei edes kaupungin neuvottelijoille ole suosituttu näyttämään, saati sitten että yksityisellä kuntalaisella tai tämän oppikoulun kannatusyhdistyksen jäseneksi liittyneellä koulun oppilaan vanhemmalla olisi mahdollisuus käydä katsomassa, mitä päätöksiä johtokunta on tehnyt ja valittaa niistä”, Ekorre taustoitti.

Lakiprosessissa Kemin ja Ylitornion kiistojen rinnalle nousivat Iin kunnan peruskouluun siirtyminen. Iiläinen kansanedustaja Pentti Liedes (kd.) taustoitti eduskunnassa kotipaikkakuntansa sanomalehtien välityksellä valtakunnallista huomiota saanutta koulutuspoliittista umpikujaa. Liedeksen mielestä lakiesityksen arvostelu perustui epätietoisuuteen niistä vaikeuksista, joita erällä – lähinnä vasemmistolaisilla – peruskoulun toimeenpanoalueilla oli ilmennyt. Liedes tulkitsi, ettei vallankumouksella pelottelu auttanut arvioimaan kuntien kouluoloja, joiden kehittämiseen lain mukaan koulusuunnitelmien oli perustuttava. Huomio oli relevantti, sillä eduskunnan keskustelu ohitti nämä olennaiset kriteerit yksityisoppikoulujen käyttämisestä.

Liedeksen mukaan täysistuntokeskustelun jyrkkyys heikensi asiakeskustelun mahdollisuuksia. Hän ei hyväksynyt syytöksiä yksityisten oppikoulujen vihaamisesta tai vanhempien aliarvioimisesta, vaan kertoi pitävänsä vanhempien kiinnostusta kouluasioihin tärkeänä. Iissä oli kuitenkin ajauduttu tilanteeseen, jossa yhtenäistä kunnallista kouluorganisaatiota kannatettiin yksimielisesti. Iiläiset vanhemmat (ja

⁸⁰⁸ Honkala 1977, 8.

lapsettomat äänestysikäiset) olivat selvästi korvaavaa koulua vastaan. Osakeyhtiöpohjaisen lin yhteiskoulun linjasta päätti Liedeksen mukaan kuitenkin kaksi oululaista osakasta, Oulun yliopiston kirjastonhoitaja, maisteri Muhru ja tuomari Hirni, joilla oli valtakirjoina riittävä äänten enemmistö kunnanvaltuuston lähes yksimielisen päätöksen jarruttamiseksi. Lin kunta ei halunnut, että velkaantunut yhteiskoulu jatkaisi korvaavana, kunnan taloutta rasittavana kouluna. Lin yhteiskoulun yhtiökokous oli päättänyt kahdesti, Muhrun ja Hirnin valtakirjoin, että koulu jäisi korvaavaksi kouluksi. Kunnanvaltuustossa kaikki muut paitsi yksi SMP:n edustaja kannattivat kunnallistamista.⁸⁰⁹

Kun Liedes huomautti eduskunnassa, että lin kunnassa myös kokoomuslaiset kannattivat kunnallistamista, Salme Katajavuori (per.) vastasi: ”Ne on niitä eksyneitä”.⁸¹⁰ Lin yhteiskoulun kannatusyhdistyksen ylimääräisessä yhtiökokouksessa korvaava koulu oli voittanut äänin 363–191, jolloin yhtiöjärjestyksen edellyttämä kolmasosa oli ylittynyt ja asia palannut viidennen kerran kunnanvaltuustolle.⁸¹¹ Kunnansihteerri Urho Wilenius luonnehti *Helsingin Sanomissa* tilannetta kohtuuttomaksi, kun kaksi oululaista päätti iiläisten kouluoloista. Muhru taas katsoi, ettei ”olisi kohtuullista, että yksityisiltä osakkeenomistajilta riistettäisiin koulu ilman korvausta”. Tässä argumentissa hahmottui ”koulusotien” ydin. Muhrun kertomuksen mukaan koulu-yhtiössä ei ollut ”lainkaan poliittista jakoa”, vaan politisoituminen perustui kunnallisiin elimiin.⁸¹²

Myöhemmin tilanne kärjistyi niin pahaksi, että Opettajien Keskusjärjestö antoi huhtikuussa 1975 lin yhteiskoulun opettajille luvan ryhtyä lakkoon. Opettajien vaatimuksena oli, että koulu joko myydään tai luovutetaan lin kunnalle. Opettajat paheksuivat yksimielisesti sitä, että Muhru ja Hirni valtakirjoilla päättivät lin kunnan kouluolojen järjestämisestä. Valtioneuvosto oli joutunut yhteiskoulun johtokunnan vuoksi jo kerran lykkäämään lin kunnan siirtymistä peruskouluun.⁸¹³ Jouko Teperi on retrospektiivisesti avannut lin tapahtumien motiiveja yksityisoppikouluväen näkökulmasta. Kuvaavasti hän on kirjoittanut, että ”Suomen tasavallan valtioneuvosto, joka antoi lihin vuoden lisäajan peruskouluun siirtymiseen eli selväkielisesti ilmaistuna yhteiskoulun omistajayhteisön pakottamiseen luovuttautumaan.

⁸⁰⁹ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸¹⁰ 25.6.1974. Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III. Liedeksen tietojen mukaan lin opettajista 95 % kannatti kunnallistamista. Lin Yhteiskoulu Oy:n yhtiökokouksessa 363 ääntä kannatti kunnallistamista, mutta riittävä vähemmistö, 191 ääntä vastusti: ”Näistä 191 äänestä jälleen tällä kertaa oululainen maisteri [Oulun yliopiston kirjastonhoitaja Muhru] käytti 85 ääntä.” Liedeksen mukaan toinen suuri ääntenkäyttäjä oli ”yksityisten oppikoulujen liiton edustaja, jolla oli useita kymmeniä ääniä käytettävissään.”

⁸¹¹ US 21.6.1974.

⁸¹² HS 5.5.1974.

⁸¹³ HS 18.4.1975.

Lykkäys merkitsi lin kunnalle noin miljoonan markan valtionapujen menetystä, mutta nythän kyseessä oli todella suuret asiat: korvaavan koulun syntymisen estäminen.”⁸¹⁴ Lähes kaikki iiläiset halusivat yhtenäisen kunnallisen peruskoulun, eivät korvaavaa koulua.

Koska yksityisoppikouluväen retoriikka pyrki vetoamaan vanhempiin, edunvalvonnan uskottavuutta ei parantanut vanhempien kapinointi yksityisoppikoulujen johtokuntia vastaan. Esimerkiksi Lempäälän ja Vesilahden yhteiskoulun tilanne muodostui YOL:lle vaikeaksi. Sen johtokunnan puheenjohtaja Uno Piippo raportoi koulun naistoimikunnasta, joka väitetyesti manipuloi oppilaita. Piipon mielestä toiminnasta tuli kirjoittaa sanomalehtiin, ja jos ei muualle niin *Aamulehteen*. Hän ehdotti kirjoittajiksi Niilo Honkalaa tai Matti P. Ahoa, jonka jälkeen tekstit voitaisiin julkaista hänen nimellään.⁸¹⁵

Piippo laati naistoimikunnasta vanhemmille tiedotteen, jonka mukaan kunnallistaminen heikentäisi opetuksen tasoa ja koulun oppilaiden jatko-opintomahdollisuuksia⁸¹⁶. Näin Piippo palautti kouluvalinnan perheen eduksi. Lempäälän kunnanvaltuuston edustajat taas kirjoittivat 7.5.1974 eduskunnan sivistysvaliokunnalle, että yksityinen oppikoulu vaikeutti kunnan koulusuunnittelua ja peruskoulun toteuttamista. Lisäksi naistoimikunnan jäsenet pitivät vanhempien etuihin ja oikeuksiin viittaamista epäreiluna, sillä vanhemmat olivat lähes 100-prosenttisesti kunnallisen vaihtoehdon takana.⁸¹⁷ Koska YOL oli leimallisesti oikeistolainen etujärjestö, yleiset vetoamukset vanhempiin eivät välttämättä puhutelleet suurta yleisöä. Järjestön poliittiset tavoitteet ja yhteiskunnalliset ihanteet olivat yleisluontoisempia, eivät neutraalia vanhempien edunvalvontaa.

YOL:n johto tiesi lakimuutoksen ajavan järjestön umpikujaan. Mahdollisesti tästä syystä liitto ei keskustellut kuntien kouluoloista, vaan tukeutui oikeuskanslerin lausuntoon ja vuoden 1968 ”kompromissiin”. Viittaaminen perustuslakeihin tuli kesällä 1974 entistä ongelmallisemmaksi, kun uusi ”poliittinen” lausunto YOL:n näkökulmasta riisti yksityisomistukselta suojan. Uuden lausunnon pohjalta ei pyritty dialogiin, vaan entistä jyrkempään hyökkäykseen. Kun lakimuutos näytti etenevän, oikeisto-oppositio katsoi, että Suomessa rakennettiin entistä ”ruotsalaistyyppisempää” koululaitosta. Salme Katajavuori (kok.) vastusti lakimuutosta sillä perusteella, että hanke sokeasti seurasi ”Ruotsin esimerkkiä kaikessa”. Lakimuutoksen vastustajat jakoivat sen edellä esitetyn rehtori Ragnar Pählmanin vision, että Ruotsi oli

⁸¹⁴ Teperi 1995, 268.

⁸¹⁵ Uno Piipon kirje Matti P. Aholle, 13.5.1975. YOLA. F II. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

⁸¹⁶ Uno Piipon kirje Lempäälän-Vesilahden Yhteiskoulun oppilaiden vanhemmille, 16.5.1973. YOLA. F II. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

⁸¹⁷ Lempäälän kunnanvaltuuston kirje sivistysvaliokunnalle. Sivistysvaliokunnan pöytäkirjat. Mikrofilmirulla 12. Eduskunnan arkisto. 1973–1974.

jo lähes sosialistinen yhteiskunta. Tätä vasten myöhemmin muodostetut väitteet sosialismin torjumisesta ja länsiyhteyksien säilyttämisestä ovat harhaanjohtavia, sillä Ruotsin merkitys oikeiston uhkakuviassa korostui niin merkittävästi. Sivistysvaliokunnan jäsen Mikko Ekorre (kd.) taas pyysi epäilijöitä tutustumaan Ruotsin koululaitokseen.⁸¹⁸

Vaikka eduskunnan oikeisto-oppositio menetti mahdollisuutensa hyödyntää perustuslakivaliokunnan lausuntoa, tulkinnat oikeusjärjestyksestä hallitsivat keskustelua. Kokoomuksen eduskuntaryhmän mukaan lakimuutos oli vain taktinen toimenpide, jota SKDL käytti ”pelkästään jonkinlaisena verhona päätavoitteensa piilottamiseksi” ja pyrkiessään ”lasten edun vastaiseen” kaaokseen. Eduskunnan oikeisto-opposition näkökulmasta perustuslakivaliokunta oli rämettynyt eikä suojannut niin kutsuttua perinteistä yhteiskuntajärjestystä riittävästi.⁸¹⁹

SKDL:n eduskuntaryhmä vaati lakimuutoksen pikaista hyväksymistä. SKP:n poliittisessa toimikunnassa Paavo Aitio oli määritellyt 7.6.1974 koululain muutoksen tärkeäksi poliittiseksi tavoitteeksi. Hän esitti ratkaisuksi, että SKDL:n eduskuntaryhmä hyväksyisi eläkelain, jos hallituksen ei-sosialistiset voimat tukisivat lakimuutosta. SKDL:n eduskuntaryhmän tai SKP:n poliittisen toimikunnan keskustelut eivät kuitenkaan tue eduskunnan oikeisto-opposition käsitystä oletetuista vallankumouksellisista tavoitteista. Sen sijaan SKP:n poliittinen toimikunta linjasi, että SKDL:n eduskuntaryhmä ja hallitus neuvottelevat ratkaisun, joka jättää Kokoomuksen ”jarruttajan asemaan koulujärjestelmän uudistamisasiassa” tai pakottaa pehmenemään.⁸²⁰ Aitio tarkensi koulu- ja eläkelain kytkeytymisestä toisiinsa seuraavasti: ”Lupasimme että jos koululaki saadaan ulos sivistyksestä niin me päästämme eläkekysymyksen suuresta mutta ei pidemmälle.”⁸²¹ Lopulta hän kertoi 11.6.1974, että hallituksella oli yhteisymmärrys eläkkeistä ja koululaista.⁸²² Lakimuutos näytti varmalta, kun suuri valiokunta kannatti sitä muuttamattomana.⁸²³

Opetusministeriössä tapahtui samalla merkittäviä muutoksia. Opetusministeri Ulf Sundqvist jäi lomalle 31.5.1974, ja hänen sijaisekseen nousi Marjatta Väänänen (kesk.). Konservatiivina, yksityisoppikouluihmisenä ja oikeistolaisena Väänänen on

⁸¹⁸ Koulujärjestelmälain 14 §:n esittely valiokuntaan lähettämistä varten 10.5.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat II.

⁸¹⁹ Koulujärjestelmälain käsittely 6.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸²⁰ SKP:n poliittisen toimikunnan kokous 7.6.1974. Pöytäkirjat 1974.

⁸²¹ Pöytäkirja 5.6.1974, SKDL:n eduskuntaryhmän pöytäkirjat. 1974. Digitoitu. Kansan Arkisto.

⁸²² Pöytäkirja 11.6.1974, SKDL:n eduskuntaryhmän pöytäkirjat. 1974. Digitoitu. Kansan Arkisto.

⁸²³ Suuren valiokunnan mietintö n:o 91 hallituksen esityksen johdosta laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. Valtiopäivät 1974. Asiakirjat I.

sanottu muuttaneen opetusministeriön ilmapiiriä⁸²⁴. Keskustan koulutuspoliittinen liitto oli huomionnut ”huolestuneisuudella” SDP:n vahvistuminen kouluhallinnossa ja maalaiskuntien kouluhallinnon keskittämisen kuntien koululautakunnille⁸²⁵. Vasemmistossa tulkittiin aivan oikein, että ei-sosialistinen rintama vahvisti asemaansa, ja mahdollisesti tästä syystä SKDL vaati lakimuutoksen pikaista hyväksymistä. Honkala puolestaan ajatteli, että Virolainen puolustaisi vuoden 1963 periaatetta yksityisoppikoulujen säilyttämisestä.⁸²⁶

Kokoomuksen konfrontaatiolinjan rakentamisessa kunnostautui Kullervo Rainio, jonka mukaan offensiivi ”olisi kohdistettava oikeusministeriin ja opetusministerin viimeaikaisia edesottamuksia kohtaan”.⁸²⁷ Vyörytyksen kohteena olivat hallitus ja oppositioista SKDL, ja prosessin kuluessa vasemmistolaisiksi tiedetyt perustuslakivaliokunnan asiantuntijat luokiteltiin epäpäteviksi ja ”poliittisiksi”. Tämä perustui siihen, että Kokoomus, RKP ja SMP näkivät omaisuudensuojan kireän tulkinnan antavan liikkumavaraa yksityisoppikouluille. Pitäytymistä ”yhteisessä” koululakipäätöksessä puolustettiin näin ikään kuin oikeususkoisesti. Vaatimus perustuslakikontrollin ennakoitavuudesta sopi kuitenkin vaikeasti uuden lausunnon kritiikiksi, sillä edellinen lausunto oli ollut muodollisesti yksimielinen.

Olavi Ronkainen (krist.) katsoi, että hallitus oli valinnut sosialisoinnin tien. Pykälä loukkasi hänen mukaansa perustuslakivaliokunnan lausunnosta riippumatta yksityistä omistusoikeutta, kun ”tehdään yksityisten oppikoulujen eläminen riippuvaiseksi kunnallisvaltuustojen päätöksestä”. Näin omistajat olivat näennäisen valinnan edessä: ”joko luovutat koulusi korvauksetta tai kuolet – rahat tai henki.” Ronkainen arvosteli Keskustapuoluetta siitä, että vaikka sitä oli totuttu pitämään ”yksityistä omaisuutta puolustavana puolueena”, se oli myynyt ”yksityiskoulun rahatta ja hinnatta sosialisteille.” Näin ollen se ei enää kuulunut oikeistoon, vaan oli osa yksityistä omistusta vastustavaa ”ns. oikeistoa”, kun taas RKP sanoi ”kirkkaasti ei koulujen sosialisoinnille”.

Ronkainen rakensi argumenttinsa oletetulle laillisuudelle: ”Kysymyshän on mainituissa kunnissa yksinkertaisesti siitä, että vasemmisto ei voi sallia kunnissa toimivia yksityisiä oppikouluja kunnallisen peruskoulujärjestelmän osina”. Tästä syystä Ronkainen ei pitänyt mahdollisena, että ”raskas sosialisointisaate” määräisi koululaitoksen kehittämisen. Hänen mukaansa koulujärjestelmälain 14 §:n tavallinen

⁸²⁴ Väänästä oli pidetty merkittävänä muutoksena ministeriössä jo syksyllä 1972. HS 10.9.1972.

⁸²⁵ Keskustan koulutuspoliittisen liiton puheenjohtaja Mauri Paananen Virolaiselle 23.11.1975. Keskustapuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1975. KeskiA.

⁸²⁶ Niilo Honkalan kirje professori Yrjö Vasarille, 27.7.1973. YOLA. F 11. Kirjeenvaihtoa 1973. Saapuneet/lähteneet 1973. KA.

⁸²⁷ Pöytäkirja Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokouksesta 9.4.1974. Eduskuntaryhmä Ca 16. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

lainsäädäntöjärjestys oli oikeusjärjestyksenvastainen sosialisimoimenpide, joka perustui ”poliittiseen tarkoituksenmukaisuuteen”. Vaikka Ronkainen korosti perustuslaintulkinnan pysyvyyttä ja puhdasta oikeudellisuutta, hän tahattomasti konfirmoi vasemmiston tulkintaa perustuslaintulkinnan ongelmista. Ronkaisen näkemys palautui lopulta siihen, että lakimuutoksella vasemmisto halusi kumota ”vähitellen koko yhteiskuntajärjestyksemme”. Tähän liittyivät Ronkaisen mielestä myös ”ns. Itälän komitean suunnitelmat” oppivelvollisuusiän nostosta, jolla lapset väitetyesti riistettäisiin vanhemmilta.

Ronkainen syytti kokoomusedustajien tavoin vasemmistoa, Keskustapuoluetta ja Liberaalista Kansanpuoluetta perustuslakivaliokunnan aiemman tulkintalinjan hylkäämisestä. Näkemykselle oli vain vähän – jos lainkaan – perusteita, sillä se pohjautui vuoden 1968 häviäjien konstruktiolle. Ronkainen katsoi, että uudessa tilanteessa ”poliittinen tarkoituksenmukaisuus” oli syrjäyttänyt vuoden 1967 ”oikean”, puhtaaseen oikeudelliseen harkintaan perustuneen tulkinnan. Argumenttinsa tueksi Ronkainen viittasi yksityisoppikoulujen varallisuuden kertymiseen hallituksen perustelut riitauttaen: ”Edelleen lakiehdotuksen perusteluissa väitetään, että yksityisten oppikoulujen omaisuus on pääosin kertynyt yhteiskunnan avustuksista... Professori Simo Zitting on kiistattomasti osoittanut laajassa asiantuntijalau-sunnossaan, että yksityiskoulujen suurimmaksi osaksi yksityisin lainavaroin hankkiman omaisuuden muodostuminen on pääasiassa tapahtunut tonttimaan arvon noususta ja rahan arvon alenemisesta... Koulut ovat siis todellakin yksityistä omaisuutta, johon koskeminen on vastoin oikeustajuntaamme.”⁸²⁸

Vasemmisto puolustautui sillä, että valtionavun lakkauttaminen oli legitiimi yhteiskuntapolitiikan väline, esimerkiksi yhtenäisen kunnallisen kouluorganisaation rakentamisessa. Kun eduskunta oli päättänyt oppivelvollisuuskoulun järjestämisestä pääsääntöisesti julkisoikeudellisten yhteisöjen varaan, niin tätä voitiin tukea valtionapupolitiikalla. Kalevi Kivistön (kd.) mukaan tämä tarkoitti koululain kohdalla peruskoulun tehokkaan toteuttamisen asettamista omistusoikeuden edelle.⁸²⁹

Rainion mukaan lakimuutos oli perustavanlaatuisen, sillä yhden lauseen pieni täydennys kajosi ratkaisevasti koko koulujärjestelmään. Hän hahmotti sen taustalla Ulf Sundqvistin valtapyrkimyksiä: ”Siellä nuori opetusministeri, jolla on tietysti oma karriääri mielessä, tietysti haluaa palvella hyvin laajalti erilaisia poliittisia ryhmittymiä”. *Uudessa Suomessa* Rainio avasi 25.6.1974 yhden lauseen muutoksen merkittävyttä siten, että Sundqvistin tarkoituksena oli ”sujauttaa läpi ulkonaises-

⁸²⁸ Koulujärjestelmälain 14 §:n käsittely 11.6.1974. Esitellään sivistysvaliokunnan mietintö n:o 14 ja otetaan ensimmäiseen käsittelyyn hallituksen esitys n:o 52 sekä ed. Halmeen lakialoite n:o 166. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸²⁹ Koulujärjestelmälain 14 §:n käsittely 11.6.1974. Esitellään sivistysvaliokunnan mietintö n:o 14 ja otetaan ensimmäiseen käsittelyyn hallituksen esitys n:o 52 sekä ed. Halmeen lakialoite n:o 166. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

ti vähäinen lainmuutos, joka kuitenkin käytännössä tuhoaisi maastamme yksityiset oppikoulut”. Tämä puolestaan oli ”hallitusmuodon takaaman omaisuudensuojan karkea loukkaus”. Yhden lauseen muuttamisella ”[y]ksityiset oppikoulut jäisivät vaille koulupiiriä ja siis käytännössä vaille oppilaita ja vaille valtionapua.” Rainion mukaan ”yhdellä lauseen lisäyksellä, yhdellä edellytyksellä salakavalasti yritetään vetää pohjaa pois sellaisen laitoksen kuin korkeimman hallinto-oikeuden alta.”

Kokoomuksen eduskuntaryhmä aloitti eduskunnassa mielenosoituksellisen jarrutuskeskustelun. Rainio kertoi sivistysvaliokunnan ”räätelöidystä” asiantuntijalistasta ja kommunistien painostuksesta lissä. Hän kytki argumenttinsa muiden tavoin vuoden 1968 päätökseen, jolloin hallitusmuodon 6 § oli ”pelastanut” yksityisoppikoulujen omistajat lainsäätäjien mielivallalta. Skandalöösinä esimerkkinä perustuslakivaliokunnan uuden lausunnon poliittisuudesta Rainio mainitsi Olavi Borgin poistumisen ratkaisevasta äänestyksestä: ”Äänestettäessä yksi liberaali niin sanoakseni pakeni paikalta – ainakaan hän ei osallistunut äänestykseen... ja keskustapuolue äänesti vasemmiston mukana pelkästään poliittisista tarkoituksenmukaisuussyistä.”

Rainion mukaan perustuslakivaliokunnan tulkinta oli muuttunut vasemmistolaisen asiantuntijoiden vaikutuksesta: ”On syytä mainita, että tunnettu kumouksellinen sosialisti – lienee sosialidemokraatti edelleenkin... – sosialidemokraatti Antero Jyränki ja hänen hengenheimolaisensa ovat suositelleet sosialistisen vallankumouksen toteuttamisen yhtenä keinona juuri hallitusmuodon sivuuttamista perustuslakivaliokunnassa tekemällä yksinkertaisella enemmistöllä äänestyksissä päätöksiä perustuslakien vaatimusten vastaisesti.” Rainio arvioi lakimuutosta oletetun ankaran laillisuusperiaatteen näkökulmasta, koska valinnanvapauden turvaamisessa oli kysymys ”niin sanoakseni ikuisista arvoista, ikuisista arvoista siinä mielessä kun meidän perustuslakimme on ikuinen”. Hän perusteli toisenlaista tulkintaa avoimen poliittisesti toivomalla, että ”meidän lapsemmekin vielä saavat uskoa, että heidän ahkeruutensa tuloksia ei heiltä viedä perustuslakien kumoamisen taikka niiden mielivaltaisen tulkinnan avulla”. Näin koululain 14 §:n muuttamisessa oli kyse ”ensimmäisestä todellisesta tilanteesta, jossa omaisuuden perustuslainsuojaa on ryhdytty toteuttamaan tämän kumouksellisen sosialistin Antero Jyrängin mallin mukaan.”

Uuden Suomen pääkirjoitus 14.6.1974 tarkasteli lakihanketta samasta näkökulmasta. Sen mukaan eduskunnan enemmistö oli hävittämässä ”kansalaisten lailla suojattuja perusoikeuksia kunnioittavan toiminnan viimeisetkin rippeet”. Tämän toteuttamiseksi perustuslakivaliokunta oli hylännyt laillisuusperiaatteen, sillä asiantuntijoista ”vain yksi lainopilliseksi asiantuntijaksi katsottava henkilö, joka lukeutuu ääri vasemmiston riveihin, kannatti ehdottoman selkeästi ja

varauksettomasti yksinkertaista lainsäätämisyjärjestystä.” Edelleen oletettua rämettyneisyyttä ja ”poliittisuutta” perusteltiin sillä, että takavuosina ”Raamattuun ja lakikirjaan” nojannut Keskustapuolue oli hyväksymässä kommunistien ”perimmäiset tavoitteet”.

Rainio jaotteli eduskunnassa asiantuntijat luotettaviin ja epäluotettaviin, ja hänen systematiikassaan vasemmistolaiset kuuluivat jälkimmäiseen. Hän piti Simo Zittingiä, Veikko Hallenbergia, Sakari Yrjöstä, Veikko Heinosta ja Jouko Teperiä luotettavina, johon Pauli Puhakka (kd.) huusi väliin: ”Siis ne olisivat tulleet kokoomuksen kannan lausumaan!” Zitting kuului SYK:n johtokuntaan, Hallenberg, Yrjönen ja Heinonen olivat VKTS:n perustamiskirjan allekirjoittajia, ja Teperi toimi Hyyryssä. Rainio tarkasteli tilannetta sikäli ristiriitaisesti, että hän väitti länsimaisen demokratian tarjoavan mahdollisuudet puoluepolitiikan ulkopuoliseen vaikuttamiseen, mutta samalla hän jaotteli asiantuntijoiden uskottavuutta puoluepoliittisin perustein.

Rainion ajattelu muistutti Ronald Huntfordin kuvausta sosialidemokraattisesta Ruotsista. Vasemmiston tavoitteena oli Rainion mielestä muokata koulut ”jonkinlaisiksi avopesuloiksi, parlamentaarisisissa voimasuhteissa.” Perustuslakivaliokunnan lausunto osoitti hänelle, ettei ”uusi” tulkinta suojannut enää yhteiskunnallista vähemmistöä, mikä tarkoitti yksityisiä oppikouluja omistavia tai kannattavia yhteisöjä. ”Uusi” oli kuitenkin ongelmallinen luonnehdinta, koska todellisuudessa Rainio vertasi uutta lausuntoa tulkintaansa vuosien 1967–1968 päätöksistä. ”Meillä on ollut se onni näinä vuosina vuodesta 1968 lähtien, että koulujärjestelmälaki saatiin senlaatuiseen muotoon, että sekin osa kansasta, joka tietää, mikä merkitys yksityisoppikouluilla tässä maassa on, on kuitenkin tullut perusasenteiltaan nyt mukaan toteuttamaan peruskoulua”, hän kommentoi vasemmiston tavoitteita ja alkuperäistä lakia.

Yksityisoppikouluväen näkemys koululain muuttamisesta perustui valintaoikeudesta rakennettuun konstruktion ja vahvan omistusoikeuden aatteeseen, jota myös *Uusi Suomi* levitti. Lehden mukaan perustuslakivaliokunnassa oli ”tapahtunut koulutuspoliittisten pyrkimysten aiheuttama kömmähdys”, jossa taustavoimana oli ”kommunistinen kansanedustaja lista, jossa hän on paikallisesti käynyt kovaa taistelua oppikoulua vastaan.” *Uusi Suomi*, yksityisoppikouluväki ja oikeistokansanedustajat levittivät käsitystä, että vasemmisto vihasi yksityisiä oppikouluja: ”Keinoja kaihtamaton kiihko, jolla kommunistien eduskuntaryhmä nyt vaatii lakiehdotuksen viivytyksetöntä hyväksymistä, on vain johdonmukaista jatkoa sille, mitä kulissien takana on tapahtunut.”⁸³⁰

⁸³⁰ US 8.6.1974.

Rainio jarrutti lain käsittelyä kiihkeydellä ja poleemisuudella. Hän ei hyväksynyt, että hallitus muuttaisi väljäksi ja tulkinnanvaraiseksi osoittautuneen lain, sillä hän itse piti sitä selkeänä. Selvänä uhkien toteutumana Rainio näki, että hallituksen tavoitteet romuttivat ”vähitellen asia asialta meidän hallitusmuotomme” antaman suojan omaisuudelle. Koululain perustuslaillisuutta ei Rainion mielestä kuitenkaan mitattu ”tällä tavalla enemmistöillä”. Asiallisessa valiokuntatyössä ei voitu hänen mukaansa hyväksyä ”tällaista parlamentaarista jakoa asiantuntijoiden kohdalla”, vaan oli kuultava ”todella totuutta etsiviä ja asialleen pyhittäytyneitä asiantuntijoita.”⁸³¹ Rainio tukeutui oikeuskansleri Risto Leskisen perustuslaintulkintaan, koska se sopi poliittiseen linjaan, eikä alistanut yksityisoppikoulun omistajia ”täydellisen mielivallan alle.”

Veikko Turunen (krist.) jatkoi ehdottomalla linjalla. Hänen mukaansa ”[s]osialistista valtiota ei voida toteuttaa ilman, että nuorisoin asenteet muutetaan myönteisiksi koulu-uudistusta kohtaan.” Tällaista tendenssiä jarrutti Turusen mielestä vain korvaava, vanhempien tahdon varassa toimiva koulu. Oppivelvollisuuden laajentamisen ja Jaakko Itälän (lib.) koulukomitean välimietinnön pohjalta Turunen tulkitsi vasemmiston rakentavan ”marxilaista” koululaitosta. Ilmassa oli hänen mukaansa salaliiton aineksia: ”Kun kouluhallituksen pitkäaikaisen pääjohtajan Oitosen pyrkimykset olivat enemmän tai vähemmän salaisia, jopa eräissä suhteissa säyseitäkin, niin pälkäneläinen opetusministerimme rohkenee tuoda esille juuri ennen sotaväkeen lähtöään aloitteita, jotka nyt vihdoin saavat kiltin ja hiljaisen opettajakunnan protestoimaan.”⁸³²

Sinikka Karhuvaara (kok.) jatkoi siitä, että lakimuutoksessa palattiin alkuperäiseen esitykseen vuodelta 1967: ”Lakiin sisältyvien eri säännösten yhteisvaikutuksen kautta kunnan halu anastaa itselleen yksityisoppikoulun talo, tontti ja opetusvälineet olisi väistämättä vienyt tähän tulokseen ja tässä me nyt nähtävästi olemme.” Rainion tavoin Karhuvaara vertasi oikeuskanslerin ja perustuslakivaliokunnan lausuntoja kommentoiden, että eduskunnan oli tarpeetonta ”enä pohdiskella kysymystä yksityisoppikoulun valintoikeudesta”. Karhuvaara luotti edelliseen eikä halunnut antaa kouluasioita vain kunnallisille elimille, joihin saattoivat ”usein aivan liian voimakkaasti vaikuttaa kunnallispoliittiset ja kunnallistaloudelliset tekijät”. Oikeuskanslerin lausunnolla pyrittiin juridisoimaan selvästi poliittisia kysymyksiä. YOL:n johtaja Veikko Hallenberg katsoi, että oikeusviranomaisten lausunnot takasivat yksityisille oppikouluille lainsuojan: ”Onhan pidettävä luonnollisena, että yksityisoppikoulut saavat vapaasti tehdä ratkaisunsa siitä, millä tavalla ne parhai-

⁸³¹ Koulujärjestelmälain 14 § käsittely 11.6.1974. Esitellään sivistysvaliokunnan mietintö n:o 14 ja otetaan ensimmäiseen käsittelyyn hallituksen esitys n:o 52 sekä ed. Halmeen lakialoite n:o 166. Valtioapäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸³² Koulujärjestelmälain 14 käsittely 11.6.1974. Esitellään sivistysvaliokunnan mietintö n:o 14 ja otetaan ensimmäiseen käsittelyyn hallituksen esitys n:o 52 sekä ed. Halmeen lakialoite n:o 166. Valtioapäivät 1974. Pöytäkirjat III.

ten voivat niveltä peruskoulujärjestelmään.”⁸³³ Vastaavaa epäpolitisointia sovelsi myös *Uusi Suomi* 24.4.1974: ”Siis – koulutoimenjohtajille nykyistä tuntuvasti suuremmat kelpoisuusvaatimukset ja koululautakuntiin todellisia koulualan asiantuntijoita eikä poliittisia pyrkyreitä.”

Kalevi Kivistö (kd.) ei pitänyt uskottavana, että eduskunta olisi antanut vuonna 1968 päätösvallan kunnan koululaitoksen kehittämisestä yksityisten oppikoulujen johtokunnille. Kivistön mukaan oikeuskansleri ei ymmärtänyt vuoden 1968 päätöstä eikä tulkinnut perustuslakeja ”yhteiskunnallista kehitystä edistävällä tavalla”.⁸³⁴ Matti Hokkanen (kok.) taas katsoi yhtenäiskoulun palvelevan ”jotain toista sen tyyppistä yhteiskuntaa, jonkalainen ei perustu nykyisen suomalaisen demokraatian periaatteiden pohjalle.”⁸³⁵

Veikko Vennamo piti perustuslakivaliokunnan aiempaa lausuntoa johdonmukaisena, koska perustuslakeja ei sen jälkeen ollut muutettu. Hän piti uutta lausuntoa ”politisoituneena”, ”[s]uomeksi, kansanomaisesti sanottuna on siis romutettu Suomen perustuslakia”. Perustelu oli ongelmallinen, sillä se perustui tulkintaan lausunnosta. Perustuslakivaliokunnan uutta lausuntoa Vennamo piti yksiselitteisesti oikeusjärjestyksen ja kansalaisten luovuttamattomien perusoikeuksien vastaisena. Hän vetosi Urho Kekkoseen lain jättämisestä allekirjoittamatta.⁸³⁶ Toive osui poliittisesti tulenarkaankin kohtaan, sillä meneillään olleessa valtiosääntöuudistuksessa vasemmistopuolueet kannattivat presidentin valtaoikeuksien minimoimista.

Koululain käsittelyn kuluessa presidentin valtaoikeudet, valtioelinten toimivaltasuhteet ja perustuslakiuudistus nousivat näkyvästi esille. Koska vahva presidentti-instituutio ymmärrettiin vasemmistopolitiikan jarruksi, valtiosääntö oli vasemmiston keskeinen uudistuskohde 1970-luvun alussa. Valtiosääntökomitean kesällä 1974 julkaisemassa välimietinnössä vasemmisto kannatti, Taisto Sinisalo lukuun ottamatta, presidentin valtaoikeuksien olennaista vähentämistä. Kun presidentti Urho Kekkonen koulujärjestelmälakikeskustelun alla julkisesti päätyi kyseenalaistamaan valtiosäännön uudistamistarpeen, kansliapäällikkö Kai Korte taustoitti päätöstä seuraavasti: ”Sen Ilta-Sanomien otsikoinnista aiheutuvan käsityksen johdosta, että oikeisto haluaisi kaventaa presidentin valtaa, Korte totesi, että jyrkimmin presidentin valtaoikeuksien riisumista on vaatinut yhtynyt va-

⁸³³ US 25.5.1974.

⁸³⁴ Koulujärjestelmälain 14 käsittely 11.6.1974. Esitellään sivistysvaliokunnan mietintö n:o 14 ja otetaan ensimmäiseen käsittelyyn hallituksen esitys n:o 52 sekä ed. Halmeen lakialoite n:o 166. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸³⁵ Keskustelu koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta 13.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸³⁶ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

semmisto.”⁸³⁷ Myös *Uuden Suomen* pääkirjoitus asettui Kekkonen taakse ja havaitsi valtiosääntökomitean taustalla yhteiskuntajärjestyksen kumoamisen: ”Presidentti Kekkonen on varmasti oikeassa sanoessaan, että hänen mielestään koko hanke vaikuttaa jossakin mielessä keinotekoiselta.”⁸³⁸ *Keskisuomalainen* taas kehotti Keskustapuoluetta malttiin valtiosääntökysymyksessä, sillä Kekkonen sanat perustuvat ”pitkään kokemukseen vallankäytön ylimmillä portailla.” *Aamulehti* arvosteli niitä, jotka leimasivat Kekkonen kannanoton ”taantumukselliseksi”. Lehden mukaan vasemmistopoliittisten voimien tavoite perustuslakiuudistuksessa oli ”pikatie yhteiskuntajärjestelmämme muuttamiselle.” *Keskipohtajanmaa* luotti siihen, että Kekkonen lausuman jälkeen uudistuksen ihmeellinen ”vauhti hiljenee ja saa hiljettäkin.”⁸³⁹ *Maaseudun Tulevaisuus* otsikoi 6.8.1974, että ”[v]altiosääntökomitean työ romuttaa vapaan yhteiskuntajärjestyksemme.”

Yksityisoppikoulujen puolustaminen oli tuonut oikeiston silmissä lisää perusteita vanhan perustuslaillisen valtasuhdejärjestelmän säilyttämiselle. 1970-luvun alussa vasemmisto pyrki yhtenäisellä voimallaan haastamaan vuonna 1919 sinetöidyn, vahvaan valtionpäämieheen ja hallitusvaltaan perustuneen ”siipirikkoparlamentarismin”. Vennamon vetoaminen presidenttiin edusti selkeimmillään tämän linjan jatkuvuutta. Presidentin ja vasemmiston ristiriidoista oli tuoreita esimerkkejä, ja SKP:n puheenjohtaja Aarne Saarinen oli syksyllä 1973 arvostellut Kekkonen ja työnantajajärjestöjen mahdollista yhteisrintamaa. Saarinen oli pitänyt ongelmallisena ja vaarallisena sitä, että poliittisesti vaikeissa olosuhteissa jotkut puolustivat ”ns. vahvaa miestä” ja ”jonkinlaista de gaullelaista järjestelmää.”⁸⁴⁰

Valtiosääntöpoliittisen keskustelun sisältö ja rintamalinjat muistuttivat koulujärjestelmälakiprosessia. Tämä johtui siitä, että myös koulujärjestelmälaki nosti esille politiikan ja oikeuden suhteet, tuomioistuimet, eduskunnan aseman sekä valtiopäiväjärjestyksen määränemmistörajoitteet. Vaikka oikeuskansleri-instituutiota on pidetty osoituksena legalismin voimasta suomalaisessa yhteiskunnassa⁸⁴¹, Leskisen koulujärjestelmälakia koskevaan lausuntoon vetoaminen ei vielä tarkoittanut kannanoton ”oikeudellista puhtautta”. Oikeuskanslerin lausunto katsoi vuoden 1968 eduskunnan tahtoa yksityisten oppikoulujen näkökulmasta, vaikka pykälämuutos oli tullut vasemmiston aloitteesta. Perustuslakeihin tai oikeuskanslerin lausuntoon vetoamisessa oli ennen kaikkea poliittinen ulottuvuus.

Koulujärjestelmälaki oli nostanut esille enemmistöparlamentarismin pidäkkeet. Kokoomuksen eduskuntaryhmä oli yrittänyt kääntää Keskustapuoluetta lepää-

⁸³⁷ US 27.6.1974.

⁸³⁸ US 28.6.1974.

⁸³⁹ US 1.7.1974, muut lehdet.

⁸⁴⁰ Helsingin Sanomat 11.9.1972, Kommunistijohto UKK:n kimpussa.

⁸⁴¹ Eriksson 1969, 37–38, 41.

määnjättämisen kannalle⁸⁴². Vuoden 1968 päätöksen tavoin Kokoomus vaati, ettei yksityisoppikoulujen hylkääminen saanut heikentää ”kunnan kouluoloja”, mutta samalla linjasi, että ”ellei lakiin saada edellä mainittua lisäystä, esitetään lain kolmannessa käsittelyssä perustelulausuma, jossa mm. tuodaan esille sama periaate sekä annetaan joka tapauksessa julkisuuteen tiedonanto, jossa paljastetaan erityisesti keskustapuolueen ja liberaalisen kansanpuolueen menettely tämän asian yhteydessä, minkä seurauksena kokoomuksen ryhmä ei saa kokoon tarvittavaa 67 kansanedustajan määrävähemmistöä äänestämään lakiesitystä yli vaalien.” Kokoomuksen ja Keskustapuolueen tuloksettomiin neuvotteluihin osallistuvat Veikko Hallenberg, Johannes Virolainen, Veikko Ihamuotila ja Harri Holkeri. Holkeri keskusteli myös Kalevi Sorsan, Virolaisen ja Voitto Kallion kanssa, jonka jälkeen joutui ilmoittamaan ryhmälleen, ettei Kokoomuksen ehdotusta hyväksyttäisi.⁸⁴³ Keskustapuolueen eduskuntaryhmä oli jo hyvissä ajoin linjannut, ettei kukaan äänestäisi lakimuutosta lepäämään⁸⁴⁴.

Koululain muutosta ympäröivät mielikuvat vasemmiston ”todellisista tavoitteista”. Viljo Suokkaan (skyp) puheenvuoro tiivistä tämän ajattelun; vasemmisto pyrki harhauttamalla ja manipuloimalla hävittämään yksityisen omistuksen, ja toiminnan vaikutteina olivat ”muut kuin koululaitoksemme etu”. Suokkaan mielestä vasemmisto halusi tuhota kansalaisten omaehtoiset sivistyspyrkimykset, toisin sanoen sellaiset yhteisöt, jotka tunsivat ”koulun omakseen” ja myös ”suurempaa mielenkiintoa sitä kohtaan”. Hän perusteli yksityisiä oppikouluja sillä, ettei kunnallinen yhtenäiskoulu välttämättä vastannut ”paikkakunnan väestön odotuksia”. Kokoomuksen tavoin Suokas tulkitse, ettei vuoden 1968 ratkaisulle annettu ”enää minkäänlaista arvoa”.⁸⁴⁵

Oikeisto-opposition näkökulmasta yksityisoppikoulujen alasajo oli epäisänmaallista ja vallankumouksellista toimintaa, jossa perustuslain tulkinalla harhautettiin eduskuntaa. Gunnar Laatio (kok.) katsoi tämän noudattavan Ruotsin mallia. Hänen mukaansa perustuslakivaliokunnan lausunto osoitti, ettei perustuslaki ”enää anna turvaa sellaisenakaan kuin se on nyt meillä”. Eero Lattula (kok.) tulkitse, että lausuntoa edelsi ankara, perustuslakeja häpäisevä painostus, mikä antoi aiheen pohtia, ”minkälaisia kumouksellisia päämääriä tämä lainmuutosehdotus on tarkoitettu palvelemaan”. Lattulan mukaan kouluasioissa oli meneillään ”koko yhteiskuntamme sosialisointipyrkimysten kenraaliharjoitukset”, jossa esikuvana oli

⁸⁴² Kokoomuksen eduskuntaryhmän pöytäkirja 11.6.1974. Eduskuntaryhmä Ca 16. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

⁸⁴³ Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous 18.6.1974. Eduskuntaryhmä Ca 16. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

⁸⁴⁴ Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous 13.6.1974. Eduskuntaryhmä Ca 16. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

⁸⁴⁵ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite. Valtioapäivät 1974. Pöytäkirjat III.

Ruotsin sosialisoitu koululaitos.⁸⁴⁶ *Uudessa Suomessa* kouluneuvos Martti Miettinen kirjoitti 21.6.1974 Ragnar Pählmanin ja Ronald Huntfordin ajatusten mukaisesti, että peruskoulu pohjasi ruotsalaisittain väärin ymmärrettyyn tasa-arvoon.

Anna-Liisa Linkola (kok.) lähti siitä, että koulu-uudistus oli alusta alkaen ”ollut vasemmistolle vain tie yhteiskuntajärjestelmän muuttamiseen”. Tämän tulkinnan mukaan oikeusjärjestys oli pelastanut yksityisoppikoulut vuonna 1968. Linkolan mielestä yksityisoppikoulujen alasajolla pyrittiin yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseen – ”etenkin kun laki on sosialidemokraattisen opetusministerin antama ja kun on kysymyksessä koulujärjestelmälain kiistellyin pykälä”. Vaikka Linkola viittasi vuoden 1968 ”sopimukseen”, hän mainitsi, että ”silloinen opetusministeri R. H. Oittinen pyrki yksityisoppikoulun romuttamiseen”.⁸⁴⁷

Koulujärjestelmälakikeskustelussa ”suomalaiseen elämänmuotoon” ja sosialismin uhkaan viitattiin laveasti. Sirkka Lankinen (kok.) syytti Keskustapuoluetta sellaisen koulumuodon hävittämisestä, ”josta suomalaisuus ja suomen kieli ovat versoneet ja Suomen sivistyneistö syntynyt”. Lankisen mukaan Ruotsissa oli jo avoimesti tunnustettu, että peruskoulu oli ”vain eräs porras, yksi astinlauta yhteiskuntajärjestelmän muuttamiseen pyrittäessä”. Ragnar Pählmanin tavoin hän muistutti eduskuntaa Olof Palménin sosialistisista pyrkimyksistä.⁸⁴⁸

Yksityisoppikoulujen puolustuksessa tukeuduttiin professori Veikko Heinoseen. Hän oli vastustanut peruskoulua seuraavilla, eduskunnassakin esille nousseilla perusteilla: ”On esitetty varsin määrätietoisesti koulumenestyserojen kaventamista koskeva tavoite ja vaadittu, että koulun tulee näin pyrkiä poistamaan eriarvoisuutta... Koulun politisoituminen on Suomessa edennyt jo niin pitkälle, että tietenkin samalla olisi viisasta ryhtyä seuraamaan poliittisin perustein valittujen koululaitoksen keskusjohdon virkamiesten käsityksiä... Kun perustaksi asetetaan yksilö ja hänen ominaisuuksiensa vaihtelun huomioon ottaminen, on mahdollista täyttää parhaiten myös yhteiskunnan asettamat tarpeet. Suomalaisen yksityisoppikoulujen toimintaperiaatteet sisältävätkin tämän tavoiteasettelun.”⁸⁴⁹ Oikeistopoliitikkojen tavoin Heinonen tulkitsi yksityisoppikouluja ihmisoikeuksien näkökulmasta⁸⁵⁰.

⁸⁴⁶ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁴⁷ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁴⁸ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁴⁹ Veikko Heinonen, Ihminen, kasvatusta ja isänmaa. Gummerus Oy, Jyväskylä 1982, 172–176.

⁸⁵⁰ Heinonen 1982, 230–235.

Lain eduskuntakäsittelyssä vallankumousvisiot ja ihmisoikeudet kytkeytyivät toisiinsa. Eeva Kauppi (kok.) uskoi, että naiiveimmatkin olivat havahtuneet lakimuutoksen todelliseen luonteeseen, kun savuverhon suojassa ajettiin ”sangen kauas tähtääviä vasemmiston puoluepoliittisia valtapyyteitä”. Hänen mielestään koulu-uudistus oli SDP:lle vain väline ”valta-aseman vakiinnuttamiseen ja vallan keskittämiseen”, jolla hajotettaisiin se, mikä ”vähänkin voisi tarjota vaihtoehtoja yhden puolueen ja yhden ideologian kontrolloimalle kunnalliselle koululle”. Peruskoululla ei turvattaisi vanhempien vaikutusmahdollisuuksia lasten kasvatukseen ja kehitykseen, vaan riistettäisiin vanhemmilta YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallisessa julistuksessa lausuttu oikeus vaikuttaa ”lastensa kasvatukseen kotona ja koulussa”. Kauppi siis tulkitsi yksityisoppikouluväen vähemmistöksi, joilla tuli olla ”oikeus valita lapsilleen tulevan kasvatuksen laatu.”⁸⁵¹

Alli Vaittinen-Kukka (kok.) katsoi, ettei lakimuutoksessa ollut kyse ”mistään muusta kuin poliittisesta asiasta”, jonka seurauksena koululaitos ”kiireestä kantapähän on sosialisoitu”. Hänen mukaansa vasemmisto halusi, että koululaitos oli ”keskivertoihmisten koulu, ihanteena pidettyyn tasapäiseen massayhteiskuntaan sopeutuvan ihmistyyppin joukkotuotantolaitos”. Vaittinen-Kukka korosti, että ”sundqvistilaisen ajatustavan mukaan peruskoulu ja sille Itälän kaavailema jatko ei tuotakaan ihmisiä elämää varten sellaisena, kuin se nyt meidän suomalaisessa yhteiskunnassamme on, vaan kuviteltua tulevaisuuden sosialistista ihanneyhteiskuntaa varten”. Koululaitoksen ja tiedotusvälineiden keskittämällä vasemmiston tarkoituksena oli ”porvarillisten arvojen tuhoaminen ja toisaalta sosialististen arvojen sisäänajo.”⁸⁵² Edelliset olivat ”neutraaleja” ja jälkimmäiset ”poliittisia”. Myös Mikko Asunta (kok.) tulkitsi, että vasemmistolainen politiikka muutti suomalaista yhteiskuntaa ”sille vieraaseen suuntaan”, eikä ”edes Yhdistyneiden Kansakuntienkaan ääni tunnu vaikuttavan tässä asiassa.”⁸⁵³

Juuso Häikiö jarrutti eduskunnan käsittelyä luennoimalla omaisuudensuojasta ja valtiosäännöstä. Hänen mukaansa lakimuutoksen jälkeen ”kunta saisi päättää, jättääkö se koulun korvaavaksi kouluksi vai pakottaako se luovuttamaan koulun kunnalle”. Häikiö arvioi perusoikeuksien toteutumista klassisten vapausoikeuksien ja vertikaalisen perusoikeusajattelun pohjalta pitäen perusoikeuksien keskeisenä

⁸⁵¹ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁵² Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁵³ Ehdotus laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 12.6.1974. Käsitellään sivistysvaliokunnan mietintö ja otetaan käsittelyyn hallituksen esitys sekä Halmeen ym. lakialoite. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

funktiona kansalaisten suoja ”julkisen vallan käyttäjiä vastaan”.⁸⁵⁴ Muotoillessaan Kokoomuksen perustuslakiargumentaatiota Häikiö katsoi lainsäädännön porrastuksen takaavan ”tempoilemattoman, tasaisen kehityksen” ja suojaavan kansalaisia ”puolueiden mahdollista mielivaltaa vastaan.”⁸⁵⁵ Näin muotoilu palasi perusteluihin, jotka oli esitetty jo Robert Hermansonin komiteamietinnössä (1905). *Maaseudun Tulevaisuus* viittasi pääkirjoituksessaan 6.4.1974 näihin samoihin perusteisiin: ”Nykyiset perustuslakimme ovat takeena siitä, että tilapäiset poliittiset heilahdukset eivät pääse häiritsemään yhteiskuntamme vakaata kehitystä.”

Argumentit lakimuutosta vastaan muodostivat melko yhtenäisen kaavan: ensiksi viitattiin yksityisoppikoulujen historiallisiin ansioihin ja vanhempien oikeuksiin, ja sitten kyseenalaistettiin perustuslakivaliokunnan uusi lausunto vanhan lausunnon ja oikeuskanslerin päätöksen avulla. Yksityisoppikouluväki ja eduskunnan oikeisto-oppositio katsoivat, että hallitus sekä oppositiosta SKDL pyrkivät kumoamaan vuoden 1968 ”yhteisen” päätöksen. Tätä kuvaa tuettiin oikeuskanslerin lausunnotlla, jonka avulla myös kyseenalaistettiin vasemmistolaisten tai sellaisiksi väitettyjen juristien valtiosääntöoikeustieteellinen asiantuntemus⁸⁵⁶. Suurena taustatekijänä näille ristiriidoille oli, kuten Pekka Jokinen (kok.) osuvasti eduskunnassa analysoi, 1950-luvulta lähtien yksityisoppikouluja uhanneen yhtenäiskouluperiaatteen vahvistuminen koululaitoksessa⁸⁵⁷.

Lakiprosessiin yritettiin liittää myös ulkopoliittista tematiikkaa. Kullervo Rainio piti aiempaa koululain 14 §:n muotoa länsimaisena ratkaisuna⁸⁵⁸, mikä oli ongelmallinen viittaus, sillä Ruotsi nousi lakiprosessissa niin keskeisesti esille. Rainion argumentaatio muistutti 1970-luvulla päätään nostanutta uusoikeistolaista sosi-aali- ja verovaltion arvostelua. Sen mukaan markkinatalousmaat liukuivat kohti sosialismia erilaisilla hyvinvointivaltioprojekteilla. Ruotsissa Olof Palme oli taustoitannut suurlähettiläs Max Jakobsonille tätä uudenlaista oikeistolaista yhteiskuntakritiikkiä seuraavasti: ”myös Ruotsissa esiintyy sen luontoista tyytymättömyyttä, joka Suomessa on saanut ilmauksensa vennamolaisuutena ja Tanskassa Glistrupin kannatuksessa, mutta täällä se koituu lähinnä keskustan ja oikeiston hyväksi. Uutta puoluetta ei tarvita, kun porvarilliset puolueet eivät ole 40 vuoteen olleet hallitusvallassa.”⁸⁵⁹

⁸⁵⁴ Keskustelu koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 13.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁵⁵ Häikiö 1974, 24, 28. Häikiö ei viittaa koulujärjestelmälakiin vaan yleisesti.

⁸⁵⁶ Keskustelu koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 13.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁵⁷ Keskustelu koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 13.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁵⁸ Keskustelu koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 13.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁵⁹ R-4487/1117. Ruotsin vaalien aattona. Max Jakobson 4.9.1973. Tukholman-suurlähetystön R-sarja II syyskuu- 1973. Kansio UM ryhmä 5. Tukholma. 1970–1975.

Koulujärjestelmälakiproessissa viittaukset yhteiskunta- ja oikeusjärjestykseen perustuivat historiallisiin ja oikeistolaisen maailmankatsomuksen kannalta keskeisiin käsitystapoihin. Mauri Sepän (kok.) mukaan kysymys oli oikeusvaltioperiaatteen hävittämisestä: ”On suorastaan ennenkuulumatonta oikeusvaltiossa, että yksityisoppikoulujen johtokuntien on ollut pakko kääntyä meidän oikeuskanslerin ja korkeimman hallinto-oikeuden puoleen lain säätämien laillisten oikeuksiensa puolustamiseksi”. Sepän mukaan perustuslakien kuului rajata politiikkaa ”oikean” tulkinnan mukaisesti. Kokoomuksen, SMP:n ja RKP:n puheenvuorot osoittivat yksiselitteisesti, että puolueet pitivät sopivana lähtökohtana kireämpää omaisuuden perustuslainsuojaa ja enemmistövallan rajoituksia. Nämä tahot argumentoivat, että valittavana oli joko perustuslaillinen yhteiskuntajärjestys tai sosialismi. Kuten Seppä kuvaili, ”[k]un kerran tavoitteena on sosialistinen Suomi, on koululaitos luotava sellaiseksi, että tämä tavoite voidaan saavuttaa.”⁸⁶⁰

Edelliseen liittyen Antero Salmenkivi (kok.) luonnehti, että Keskustapuolueen ja LKP:n kannattama Ulf Sundqvistin pyrkimys merkitsi ”moniarvoisen ja vapaan koulujärjestelmän voimakasta rajoittamista”. Salmenkiven mukaan perustuslakivaliokunta tulkitsi ”yksipuolisen poliittisesti lakia”, minkä vuoksi ”kaikki yhteiskuntajärjestystämme tukevat voimat olisi saatava yhteistyöhön yksityisen omistusoikeuden turvaamiseksi”. Myös Georg Ehrnrooth (ruots.) toivoi, että perustuslakivaliokunta luopuisi ”selvästi poliittisluontoisista päätöksistä”.⁸⁶¹ Tauno Vartia (kok.) taas ihmetteli Keskustapuolueen osallistumista sellaiseen lakiin, jossa ”yksityistä omaisuutta lain voimalla siirretään yhteiskunnan omistukseen ja käyttöön”. Hänen mukaansa Keskustapuolue ”sosialisoi” koululaitosta ja edisti Suomen ”kehitystä sille tielle, johon sosialidemokraatit sitä halusivat viedä ja koko vasemmisto halusi viedä”.⁸⁶²

Debatti osoitti, että oikeisto-oppositio kytki lakimuutoksen laajempaan ”sosialistiseen offensiiviin”. Vasemmistolaiset asiantuntijat tulkitsivat oikeiston mukaan perustuslakeja ”väärin” sosialististen tavoitteiden toteuttamiseksi ja ”suomalaisen elämänmuodon” romuttamiseksi. Erityisesti Kokoomus sitoutui vanhempien tahtoon perustuvaan koulumalliin, jossa oppilaiden vanhemmilla olisi, kuten Pentti Mäki-Hakola luonnehti, ”edelleen mahdollisuus välittömästi vaikuttaa koulun toiminnan ohjaamiseen”. Tämän näkemyksen mukaan yksityisen oppikoulun johtokunta noudatti oppilaiden vanhempien tahtoa ja toimi tehokkaasti, koska vanhempien

⁸⁶⁰ Keskustelu koulujärjestelmän perusteista annetun lain muuttamisesta. 13.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁶¹ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. Käsittelyn pohjana sivistysvaliokunnan mietintö 15. 18.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁶² Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. Käsittelyn pohjana sivistysvaliokunnan mietintö 15. 18.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

intressissä oli ”omien lasten helposti konkretisoituva etu”. Mäki-Hakola tulkitsikin, että yksityisten oppikoulujen johtokunnat olivat suoran demokratian elimiä, kun taas kunnallisessa järjestelmässä päätöksenteko keskittyi ”harvojen virkamiesten ja yhden kunnallisen toimielimen käsiin ilman, että oppilaiden vanhemmille jäisi välitöntä vaikutusta koulun asioihin”.⁸⁶³

Virolainen yritti vakuuttaa Kokoomusta lakimuutoksen vaarattomuudesta. Hänellä oli monipuolinen näkökulma pykälämuutokseen, sillä hän oli ollut opetusministerinä edellisen päätöksen jälkeen vuosina 1968–1970. Hän tunsikin keskustelun yksityisten oppikoulujen valintaoikeudesta ja oli pitänyt yhteyttä YOL:n edustajiin. Yksityisoppikouluväen jyrkkyys oli tullut Virolaiselle selväksi. Hänen mukaansa ei voitu etukäteen ”kuvitellakaan, että tästä asiasta voisi tulla tällainen riita, kuin nyt on tullut toisaalta äärimmäisen vasemmiston hallitsemisissa kunnissa ja toisaalta kokoomuslaisten hallitsemisissa kouluissa”. Rainio huusi tämän puheenvuoron väliin: ”On kysymys perustuslain omaisuudensuojasta!”⁸⁶⁴ Oikeiston puheenvuoroista päätelleen omaisuudensuojan ajateltiin suojaavan koululaitosta vasemmistolaisuudelta ja yleensä sosialismilta.

Rainio luonnehti Virolaisen myötäilyä häikäilemättömäksi. Hänen mukaansa perustuslakivaliokunnan uusi lausunto selittyi asiantuntijoiden epämääräisillä taustavoimilla: ”Nimenomaan koulujärjestelmälain 14 §:n muuttaminen on tuonut esille sen mahdollisuuden, johon ovat viitanneet jo varhain, useita vuosia sitten sellaiset valtiosääntöoppineina esiintyvät henkilöt, kuten oikeustieteen tohtori Antero Jyränki ja hänen hengenheimolaisensa Lars D. Eriksson”. Hallituksen ei-sosialistiset ryhmät olivat Rainion mielestä sulkeneet silmänsä näiden asiantuntijoiden ”perustuslakivallankumoukselliselta” toiminnalta.

Rainion mielestä vasemmisto eksytti keskiryhmiä laajemman taktiikkansa mukaisesti, ”jos yksi puolue kerrallaan, puolue, joka asettuu sanoissa, asettuu puheissaan ja ennen kaikkea vaalipuheissaan tukemaan tämän yhteiskuntajärjestyksen säilyttämistä, jos yksi puolue kerrallaan, yksi yhdessä asiassa, toinen toisessa asiassa, lähtee vasemmiston houkutusten tielle”. Tämä johti Rainion mukaan hiljaiseen, väkivallattomaan vallankumoukseen. Rainio perusteli ajatustaan sillä, että kaikki sosialismi oli lopulta yhtä vaarallista: ”Te pyritte samaan, ed. Alenius, edustajat Björklund, Kivistö, Honkonen ja muut.. mutta olette niin paljon viisaampia kuin ed. Sinisalo”. Hallituksen esitys ja perustuslakivaliokunnan lausunto osoittivat Rainiolle, että vasemmisto oli ottanut ratkaisevan vallankumouksellisen ”askeleen koulu-

⁸⁶³ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. Käsittelyn pohjana sivistysvaliokunnan mietintö 15. 18.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁶⁴ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. Käsittelyn pohjana sivistysvaliokunnan mietintö 15. Keskustelu jatkuu. 18.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

järjestelmälain 14 §:n muuttamisen yhteydessä” ja ryhtynyt ”kokeilemaan, miten tätä heikkoutta, jonka meidän hallitusmuotomme sisältää, kun meillä ei ole valtiosääntöoikeutta, vaan tällainen perustuslakivaliokunta, joka päättää yksinkertaisella enemmistöllä asiasta, voitaisiin käyttää hyväksi”. Rainion mielestä kysymys oli ”yhdenneistöistä hetkestä”, jonka jälkeen ei enää ehkä palattaisi ”jyränkiläisestä mallista”. Siksi julkisuudessa oli paljastettava lakimuutoksen todellisuus, ettei edettäisi ”täysin palaamattomalle hitaan vallankumouksen ja perustuslakien murentamisen tielle tässä maassa”.⁸⁶⁵

Eduskunnan oikeisto-opposition ja sitä tukevan lehdistön argumentaatio oli voimakkaan ideologista ja henkilöihin menevää. *Uusi Suomi* piti 15.6.1974 ”koulusotien” aloittajana Kemin kaupunginjohtaja Taisto Johteista (kd.), joka kulisseissa ”johti” laittomuutta. Kirjoituksen mukaan suomalaiset eivät ymmärtäneet asian oikeustaisteluluonnetta, mistä kertoi ei-sosialististen puolueiden alistumisen ”kouluja, valtiosääntöä ja yhteiskuntajärjestelmäämme” vastustavan vasemmiston tahtoon. Eduskunnassa Eero Lattula (kok.) katsoi, että vasemmisto ”sosialisointi-innossaan” uhkasi perusasioita: ”Nyt on kysymys nimenomaan oikeustaistelusta eli siitä, kunnioitetaanko tässä maassa lakia”. Jyrän linjan oikeiston konfrontaatiota avaten Lattula kertoi, että vasemmistolaisten kuntien poliittiset virkanimitykset saattoivat kannustaa myös opettajia socialisteiksi, ja hän rinnasti Oppikoulunopettajien Keskusjärjestön lausunnon laajempaan offensiiviin. Lattulan mukaan Ruotsi oli ”riittävän varoittava esimerkki” sosialistisesta koulutuspolitiikasta.⁸⁶⁶ Myös Asunta (kok.) katsoi, että vasemmiston lempiajatus oli toteutumassa ja yksityisopikoulut hävitettäisiin ”kuin naapurimaassa Ruotsissa”.⁸⁶⁷

Koululain toisessa käsittelyssä 19.6.1974 Rainio jatkoi asiantuntijoiden poliittista luokittelua. On huomionarvoista, ettei eduskunta vuonna 1967 arvostellut perustuslakivaliokunnan asiantuntijoita, vaikka hallituksen esitystä lopulta muutettiin. Mahdollisesti vasemmistolla oli toleranssia oikeistomielisiä asiantuntijoita kohtaan, kun taas vasemmistolaiset asiantuntijat olivat perustuslakivaliokunnassa uusi ilmiö. Nyt oikeisto-oppositio katsoi, että Jyränki ja Eriksson kannustivat perustuslakien ”ohittamiseen” ilman ”näkyviä vallankumouksellisia toimia”. Meillä oli Rainion mielestä ”ensimmäinen vakava koe, johon äärimmäinen vasemmisto on tähännyt”. Eduskunnalla oli ratkaistavana, ”pystytäänkö antamaan sulku tälle hitaalle, hiljaiselle vallankumoukselle, joka nyt kommunistien kasvojen loistaessa on päässyt alkuun ja johtanut tällaiseen tulokseen perustuslakivalio-

⁸⁶⁵ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. Käsittelyn pohjana sivistysvaliokunnan mietintö 15. 18.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁶⁶ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. 25.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁶⁷ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. 25.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

kunnassa”. Mäki-Hakola katsoi samalla tavalla, että menettely yksityisoppikoulujen kohdalla ”paljasti” myös valtiosääntöuudistuksen tulevaisuuden. Hän myös viittasi perustuslakiasiantuntijoiden aiempien lausuntojen oletettuun neutraalisuuteen: ”Sinä aikana kun olen ollut eduskunnassa, meni 5–6 vuotta, jolloin perustuslakivaliokunnassa yleensä ei äänestetty, vaan luotettiin asiantuntijoiden lausuntoihin.”⁸⁶⁸

Rainio viittasi VKTS:n ja YOL:n johdossa toimivan Hallenbergin lausuntoon, joka oli ”lainopillisen asiantuntijan ja oppikoulujen erittäin tarkan tuntijan” näkemys. Vastauksessaan Kuuno Honkonen (kd.) viittasi Tauno Niemiseen opetusministeriöstä, Opettajien Ammattijärjestön puheenjohtaja Samuli Apajalahteen, Suomen Kaupunkiliiton osastopäällikkö Jyrki Kivistöön ja Suomen Kunnallisliiton koulu- ja suunnittelupäällikkö Esko Toivoseen.⁸⁶⁹ Honkosen mukaan Rainion ohitti olennaisia asioita: ”Minä en ole missään vaiheessa pyrkinyt vähättelemään tämän lainmuutoksen merkitystä. Päinvastoin olen sitä mieltä, että me SKDL:ssä olemme saamassa tässä lainmuutoksessa erittäin merkityksellisen voiton. Me olemme tätä ajaneet pitkään ja olemme erittäin iloisia, että se on nyt menossa läpi.”⁸⁷⁰

Eduskunnan oikeisto-opposition argumentaatio rakentui sen varaan, että kysymys oli paremmalla harkinnalla käsitelty jo vuonna 1967. Tuure Junnila (kok.) perusti Kokoomuksen linjaa sillä, että edelleen viidestä ”professoritason asiantuntijasta” kolme kannatti vaikeutettua säätämisyjärjestystä. Junnila piti lausuntoa ”jälleen kerran” kuvaavana esimerkkinä ”siitä, miten perustuslakivaliokunta viime vuosina kerta toisensa jälkeen... on yhä ujoilemattomammin alkanut rakentaa kannanottonsa poliittisten tarkoituksenmukaisuusnäkökohtien varaan.” Junnilan mukaan poliittisesti asennoitunut vaikuttaja ei perustuslakiasioissa ollut ollut ”viileän objektiivinen asiantuntija, vaan opportunistinen, lyhytjänteinen, epäjohdonmukainen poliittisten pisteiden keräilijä ja puoluepoliittisten ja välistä henkilökohtaistenkin etujen tavoittelija”, ja siksi perustuslakivaliokunta ei hänen mukaansa lähtökohtaisesti pystynyt valvomaan lainsäädäntötyön perustuslainmukaisuuden toteutumista.⁸⁷¹

Oikeisto-opposition yritykset lakimuutoksen kaatamiseksi epäonnistuivat. Lattulan (kok.) esitys uudesta perustuslakivaliokunnan käsittelystä hävisi äänin 82–23. Rainio yritti vielä ujuttaa pykälään seuraavaa muotoilua: ”Kunnan koululaitosta järjestettäessä on mahdollisuuksien mukaan käytettävä hyväksi kunnassa toimi-

⁸⁶⁸ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. 19.6.1974. Toinen käsittely. Valtioapäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁶⁹ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. 25.6.1974. Valtioapäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁷⁰ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. 25.6.1974. Valtioapäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁷¹ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. 25.6.1974. Valtioapäivät 1974. Pöytäkirjat III.

via oppikouluja edellyttäen, että valtio tai yksityisen oppikoulun omistaja luovuttaa koulun kunnan haltuun tai että oppikoulun omistaja on päättänyt käyttää sitä kunnan peruskoulua korvaavana kouluna.”⁸⁷² Ehdotusta kannatti kuitenkin vain 32 edustajaa. Tiedotteessaan 18.6.1974 Kokoomuksen eduskuntaryhmä painotti, että laki oli Sundqvistin esitys ”yksityisen oppikoululaitoksen sosialisoinniseksi”. Kuten poliittinen debatti oli osoittanut, konfrontaatio oli syntynyt yksityisen omistuksen varjelusta. Kokoomuksen eduskuntaryhmä tuomitsi tiedotteessaan perustuslakivaliokunnan tulkinnan, että ”yksityisessä omistuksessa olevat koulut voidaan ottaa kunnan haltuun eduskunnan yksinkertaisella enemmistöllä.”⁸⁷³

Kolmannessa käsittelyssä 25.6.1974 Rainio esitti Vennamon ja Linkolan kannattamana lain siirtämistä. Vennamo katsoi, että kun ”eduskunnan enemmistö” voimansa tunnossa ”kumosi” perustuslain, ”niin tällöin on avattu ovi, josta kulkien romuttamme koko suomalaisen kansanvallan”. Vennamo luonnehti tilannetta kriittiseksi: ”Nythän kansaa pimennetään yleisradiota myöten. Lehdistö on siviilijuntan suuntauksen alla ja kurin alla. Kansa, rehellinen kansa on tietämätön. Tämä on diktatuuria. Tämä on fasismia. Tämä ei ole kansanvaltaa.” Anna-Liisa Linkola katsoi parhaaksi kertoa täysistunnossa Puolan, Unkarin ja Tšekkoslovakian luisumisesta sosialismiin 1940-luvulla. Lakiprosessin kannalta hieman yllättävästi 65 edustajaa äänesti siirtämisen puolesta.⁸⁷⁴ Jyrkän linjan oikeiston pyrkimys ei-sosialistisen rintaman muodostamiseksi jäi toteutumatta.

Sen lisäksi, että Vennamo oli toivonut Kekkoselta valtaoikeuksien käyttöä, hän vaati korkeimmalta oikeudelta lausuntoa lakimuutoksen perustuslainmukaisuudesta. Häkämies puolestaan vaati lain perusteluihin kirjausta yksityisoppikoulujen hyväksi: ”Hyväksyessään lakiesityksen eduskunta edellyttää, että siirtymävaiheessa esiintyvät vaikeudet huomioon ottaen huolehditaan siitä, että lakia sovellettaessa kunnan kouluolot eivät huonone ja että koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:m muutoksen johdosta tai sen seurannaisvaikutuksena lakkaavien oppikoulujen tai asteittain lakkaavien keskikouluasteiden opettajien asema siirtymävaiheessa ja sen jälkeen turvataan.” Vaikka ehdotus voitti täpärästi, se jäi yksityisoppikoulujen kannalta merkityksettömäksi ja ohjausvoimaltaan hallituksen myöhemmän mahdollisen huomion varaan.⁸⁷⁵ Antero Juntumaan (krist.) esitys huomattavasti kriittisemmästä lisäyksestä sen sijaan hylättiin. Siinä perusteluihin olisi kirjattu ”hallituksen valvovan sitä, että Yhdistyneiden Kansakuntien ihmisoikeuksien julistukseen perustuva vanhempien oikeus määrätä heidän lapsilleen annettavasta ope-

⁸⁷² Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. 19.6.1974. Toinen käsittely. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁷³ Kokoomuksen eduskuntaryhmän tiedonanto 18.6.1974. Eduskuntaryhmä Ca 16. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

⁸⁷⁴ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. 25.6.1974. Valtiopäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁷⁵ Näin luonnehtii tällaisten lisäysten merkitystä Nousiainen 1982, 4–23.

tuksesta ei tule tämän lainmuutoksen yhteydessä loukatuksi.”⁸⁷⁶ Juntumaan ehdotus hävisi, ja lopulta koululain muutoksen puolesta äänestettiin 101–65. Lepäämään jättämistä kannatti 64 edustajaa.

Lakien perustuslainmukaisuuden valvonnasta, perustuslakivaliokunnan asemasta ja asiantuntijoista sekä oikeuden ja politiikan suhteista ei käsitellyssä vallinnut yksimielisyyttä. Lakiprosessi osoitti kirkkaasti, että yhteiskuntajärjestyksen puolustaminen pohjasi mielikuviin ja että perustuslakeihin vedottiin poliittisena toimintana. Eerik Lagerspetz on todennut, että ”[p]erustuslait ovat aina syntyneet erilaisten intressien ja ideologioiden välisinä kompromisseina ja aina heijastavat syntyhetkensä poliittisia voimasuhteita.”⁸⁷⁷ Koululain juridisoituminen ja siihen kytkeytynyt valtiosääntödebatti vahvistavat tämän huomion, sillä perustuslakeihin viitattiin kiistanalaisten ihanteiden toteuttamiseksi. Laillisuuteen vetoaminen ymmärrettiin keinoksi torjua vasemmistopolitiikkaa. Poliitiikan perusteleminen oikeudellisilla argumenteilla oli valikoivaa ja tarkoitushakuista, eikä pelkkä oikeuteen vetoaminen taannut argumentin juridisuutta. On ymmärrettävää, että jonkin poliittisen ryhmän intressissä voi olla lain vaikeutettu säätämisyjärjestys sillä perusteella, että lain hyväksyminen vaikeutuu⁸⁷⁸. Toisin sanoen poliitikot voivat laskelellisesti sen varaan, että perustuslakivaliokunnan tai jonkin oikeudellisen viranomaisen lausunto vähentää jonkin hankkeen poliittista kannatusta⁸⁷⁹.

Peruskoulu-uudistus saattoi näkyväksi varallisuus-oikeuksien ja sosiaalireformien hankalan suhteen, omaisuuden suojan piirin määrittelyn sekä perustuslakivaliokunnan ja oikeuskansleri-instituution aseman. Oikeuskansleri-instituutio oli noussut arvostelun kohteeksi myös korkeakoulujen hallintouudistuksessa, jolloin oikeuskansleri Risto Leskinen oli muuttanut tulkintaansa lainsäädännön valmistelun eri vaiheissa⁸⁸⁰. Perustuslakivaliokunnalla oli historiallisesti ollut lähes valtiosääntötuomioistuimen asema, mihin oli kuulunut asiantuntijoiden vaatimus ”puhtaan” oikeudellisista ratkaisuksista⁸⁸¹. Juuri tätä perinnettä vasemmistopoliitikot arvostelivat, kun taas eduskunnan oikeisto-oppositio piti kiinni ”puhtaan” oikeudellisesta tulkinnasta. Näin lakiprosessi paljasti myös demokratiaperiaatteen ja oikeuden itsenäisyyttä korostavan ajattelun⁸⁸² komplisoidun suhteen.

⁸⁷⁶ Ehdotukset laiksi koulujärjestelmän perusteista annetun lain 14 §:n muuttamisesta. 25.6.1974. Valtioapäivät 1974. Pöytäkirjat III.

⁸⁷⁷ Eerik Lagerspetz, Perustuslaillisista ristiriidoista. Teoksessa: Perustuslakiahaasteet. Toim. Matti Wiberg. Edita, Helsinki 2010, 134

⁸⁷⁸ Saraviita, 1970, 1070–1082.

⁸⁷⁹ Saraviita 1970, 1070–1082

⁸⁸⁰ Hannu Tapani Klami, Oikeuskansleri ja laki. Korkeakouluhallinnon uudistuspirstojen vaiheita. Oikeus 4/1976, 190–193.

⁸⁸¹ Riepula 1969, 19.

⁸⁸² Tämä jaottelu on peräsiin: Juha Lavapuro, Perustuslakivaliokunta perustuslain varijana. Teoksessa: Perustuslakiahaasteet. Toim. Matti Wiberg. Edita, Helsinki 2010, 77–91.

Koulujärjestelmälakiprosessi osoitti, että vaikka perustuslakivaliokunta hyväksyi asiantuntijanäkemykseen perustuvan lausunnon vuonna 1967 yksimielisesti, poliittinen tarkoituksenmukaisuus määrittäi lausunnon myöhempää reseptiota. Sama tendenssi ilmeni oikeuskanslerin vastaanotosta. Hannu Tapani Klami on osuvasti huomauttanut, että oikeudellinen sääntely oikeusnormilausein on aina informaatiosuhde lähettäjän ja vastaanottajan välillä, minkä seurauksena vastaanottajat ymmärtävät normilauseiden informaation eri tavoin. Lisäksi demokraattisessa yhteiskunnassa on voimassa oikeusnormeja, ”joiden mukaan tietyillä valtio-orgaaneilla on tiettyjen oikeusnormilauseiden (relatiivisesti) oikean merkityssisällön määrittämistä koskeva päätösvalta.” Juuri tähän päätösvaltaan eduskunnan oikeisto-oppositio viittasi.

Oikeudellinen sääntely edellyttää oikeusnormilauseilta informaatiota ratkaisujen perusteiksi. Tulokset koulujärjestelmälain oikeusnormilauseista polarisoituivat YOL:n aktivismin seurauksena. Tästä syystä on olennaista korostaa Klamin näkemystä oikeudellisesta sääntelystä tavoitteellisena toimintana, jolloin normeja noudatetaan ”niiden yhteiskunnallisten tavoitteiden takia, joihin niiden säätämällä on pyritty.” Koulujärjestelmälakiprosessissa oikeuskansleri oli selvittänyt lainsäätäjän tahtoa, jonka vastaisesti kouluolot hänen mukaansa olivat heikenneet. Tämä näkemys perustui oikeuspoliittiseen harkintaan, mikä antoi perusteita suhteellistaa ja arvostella oikeuskanslerin mielipiteitä⁸⁸³. Eduskunnan oikeisto-oppositio otti oikeuskanslerin lausunnon kuitenkin ”puhtaan oikeudellisenä”.

Koulujärjestelmälakiprosessin legalismi oli ensi sijassa poliittista argumentaatiota; eduskunnan oikeisto-oppositio puolusti vuoden 1967 lausuntoon ”perustuvaa” perustuslakikontrollia, sillä sen ymmärrettiin tukevan yksityisiä oppikouluja. Demokratiaperiaate ja puhtaan oikeudellisen ratkaisun vaatimus olivat siten yhtä lailla poliittisia. Lakiprosessi osoitti, että oikeuskansleri ylimpänä syyttäväviranomaisena oli merkittävä poliittinen toimija lausunnon reseption näkökulmasta. 1960- ja 1970-luvun valtiosääntöasiantuntijoilla oli ristiriitaisia näkemyksiä instituution merkityksestä. Helsingin yliopiston valtiosääntöoikeuden professori Paavo Kastari piti sitä vuonna 1962 tarpeellisena suojana julkista valtaa vastaan: ”Valtion ja yleensäkin julkisen vallan puuttuessa yhä tuntevamminkin yksilön olosuhteisiin onkin luonnollista, että vastaavasti käy tähdelliseksi sellaisen elimen tarve, joka valvoo yksilön oikeusturvaa ja on mutkattomasti mutta riittävän arvovaltaisesti apuna ja turvana siltä varalta, että joku katsoo joutuneensa viranomaisten taholta oikeuksissaan sorretuksi.”⁸⁸⁴ Kastarin mukaan ”oikeuden puolustajina” suomalaiset olivat nostaneet ”tämän viran erinomaiseen arvovaltaan”. Presidentin nimittämän oikeuskanslerin poliittista merkitystä korosti myös se, että mikäli hallitus ja oikeuskans-

⁸⁸³ Klami 1976, 190–193.

⁸⁸⁴ Kastari 1962, 351–367.

leri joutuivat keskenään ristiriitaan, julkisuus todennäköisesti haittasi hallitusta. Mahdollisesti YOL piti juuri tätä mahdollisuutta silmällä. Kastarin mukaan hallitusten oli ”sangen vaikea puolustaa yleisen mielipiteen edessä toimenpidettä, jonka lainvastaisuudesta oikeuskansleri on esittänyt huomautuksensa”⁸⁸⁵. Antero Jyrängin mukaan oikeuskansleri rinnastui vaikutusmahdollisuuksiltaan yksittäiseen ministeriin, joka pystyi ”myös vailla aineellis-oikeudellista pohjaa manipuloimaan valtioneuvostossa tapahtuvaa päätöksentekoa, edistämään ja jarruttamaan yhteiskuntapoliittisten tavoitteiden saavuttamista.”⁸⁸⁶

Edellisten huomioiden pohjalta on ymmärrettävää, että oikeuskansleri-instituutio joutui arvostelun kohteeksi 1970-luvun alussa. Antero Jyränki on arvioinut oikeuskanslerin tehtävän hallituksen lainopillisena neuvojana ja politiikan tulkitsijana vaativaksi⁸⁸⁷. Hallitusmuodon 46 §:n mukaan oikeuskanslerin tuli ”valvoa, että viranomaiset ja virkamiehet noudattavat lakia sekä täyttävät velvollisuutensa, niin ettei ketään laillisessa oikeudessaan sorreta.” Kastari puolestaan uskoi aiemmin esitellyn lähtökohtansa mukaisesti, että tehtävästä oli mahdollisuus suoriutua puhtaasti oikeudellisesti: ”Etukäteisneuvotteluissa ja asian käsittelyn yhteydessä valtioneuvoston istunnossa oikeuskansleri saattaa katsoa tarpeelliseksi kiinnittää huomiota selvän lainvastaisuuden lisäksi myös ristiriitaan yleisten oikeusperiaatteiden kanssa taikka jopa pelkästään kohtuuttomuuteenkin aiotussa ratkaisussa, mutta käsiteltävänä olevien asioiden poliittiseen tai muuhun puhtaasti tarkoituksenmukaisuutta koskeviin puoliin ei hänen asianaan ole hallituksen kokouksissa puuttua.” Risto Leskinen arvioi tehtäviä samalla tavalla. Hänen mukaansa oikeuskansleri tai oikeuskanslerinviraston virkamies eivät puuttuneet ”säädös- tai päätösvalmisteluun, vaan ainoastaan jo laaditun lakiehdotuksen oikeudellisen puolen tarkastamiseen, puhumattakaan siitä, että oikeuskansleri ottaisi kantaa toimenpiteiden tarkoituksenmukaisuuden harkintaan.”⁸⁸⁸

Oikeuskansleri saattoi ratkaista asian myös kurinpidollisilla huomautuksilla, kuten koululain soveltamisessa kävi. Kastarin mukaan huomautus ei ollut periaatteellisesti rangaistus, sillä ”oikeusasiamiehellä enempää kuin oikeuskanslerillakaan ei ole sitovaa ratkaisuvaltaa itse asiassa, vaan he huomautuksen muodossa ainoastaan lausuvat vastaisen varalle käsityksensä, mikä virkamiehen menettelyssä on ollut virheellistä tai mikä heidän mielestään olisi ollut oikea lain tulkinta.” Tähän nähden lausunnon reseptio ”koulusodissa” oli erittäin jyrkkä. Oikeuskanslerin valtuuksien vuoksi Kastari katsoi tehtävän edellyttävän ”juridisen asiantuntemuksen lisäksi tarkkaa objektiivisuutta sekä tasapainoista ja kypsää harkintaa ynnä tah-

⁸⁸⁵ Kastari 1962, 351–367.

⁸⁸⁶ Antero Jyränki, Oikeuskanslerin harjoittama ennakkovalvonta tasavallan presidentin ja valtioneuvoston päätöksenteossa. Oikeus 4/1976, 179–189.

⁸⁸⁷ Jyränki 1974, 71–72.

⁸⁸⁸ Risto Leskinen, Oikeuskanslerin asema ja tehtävät. Oikeus 4/1976, 151–156.

dikkuutta, mutta toisinaan myös selkärankaa ja energiaa käydä käsiksi suuriinkin asioihin ja korkeallakin sijaitsevaan kasvannaiseen tai virheeseen.”⁸⁸⁹ Tästä luonnehdinnasta voitiin kuitenkin johtaa myös viraston poliittinen merkitys.

Klamin mukaan oikeuskansleri saattoi esittää kestävämpiäkin argumentteja. Jos oikeuskansleri puuttui ”laillisuusperusteluihin ns. ’poliittisiin’ kysymyksiin, ja jos hänen vetoaan kunnioitetaan, tulee yhdelle poliittiselta kannalta valistumattomalle virkamiehelle liian suuri (jarrutus)valta.”⁸⁹⁰ Tämä oli ristiriidassa Kastarin tulkintaan nähden, jossa lähes sivuutettiin se mahdollisuus, että oikeudellinen viranomaisomainen voisi tulla arvioineeksi eduskunnan tahtoa myös yhteiskuntapoliittisten mielipiteidensä pohjalta. Esimerkiksi Leskisen tulkinta, että kunnan kouluolot kehittivät vain yksityisten oppikoulujen avulla, ei ollut puhtaasti oikeudellinen. Leskisen lausuntoa voidaan kontekstualisoida oikeustieteilijä Kaarlo Makkosen huomautuksella, ettei juridinen perustelemistekniikka ”merkitse yleispätevää todeksi osoittamista, vaan ainoastaan enemmän tai vähemmän painavien argumenttien esittämistä tietyn kannan puolesta tai vastaan.”⁸⁹¹ Leskisen lausunto eduskunnan tahdosta oli selvästi kestävämpi, mutta poliittisilta vaikutuksiltaan merkittävä. Mikael Hidén on osuvasti luonnehtinut, että ”laki säädettynä on tulkintaa ajatellen irronnut historiallisista säätäjistään ja muodostaa tämän jälkeen vain osailmauksen objektiivisesti käsitetyn lainsäätäjävallan tahdosta”⁸⁹².

Koulujärjestelmälain käsittely toi ilmi laajoja valtiosääntöpoliittisia ja maailmankatsomuksellisia rintamalinjoja. Oikeustieteilijä Lars D. Eriksson (kd.) piti tuomarivaltaa ongelmallisena ja epäili niin kutsutun ankaran laillisuusperiaatteen puhdasta oikeudellisuutta. Erikssonin mielestä käytännön esimerkit historiasta kertoivat oikeuden ja politiikan erottamattomasta yhteydestä. Perustuslait ja myös tuomioistuinten päätökset heijastivat Erikssonin mukaan kiistanalaisia ja tulkinnanvaraisia arvoja. Eriksson mainitsi hallituksen esityksen vuodelta 1931, jolla korkein oikeus olisi valtuutettu puuttumaan eduskunnan ”puoluevaltaan”⁸⁹³. Tämän ajattelun piirteitä näkyi vielä 1970-luvulla, jolloin ”puoluevallalla” perinteinen oikeisto tarkoitti eduskuntakeskeistä poliittista järjestelmää ja vakiintuneiden instituutioiden politisoimista eduskunnan yksinkertaisilla enemmistöillä.

Eriksson arvosteli ”ankaraa” laillisuusperiaatetta vetoamalla siihen, että pyrkimys juridisoida poliittiset kysymykset ”on pyrkimystä siirtää poliittiset kysymykset”

⁸⁸⁹ Kastari 1962, 351–367.

⁸⁹⁰ Klami 1976, 190–193.

⁸⁹¹ Makkonen 1970, 1056–1069.

⁸⁹² Mikael Hidén, Lakien perustuslainmukaisuuden tutkiminen (HM 92 §). Lakimies 1964, 587–595.

⁸⁹³ Jutikkala 1972, 109, 113.

pois ”demokraattisen vaikutuksen ja demokraattisen valvonnan piiristä.⁸⁹⁴ Tämä näkökulma nousi esille niin koulu-uudistuksessa kuin valtiosääntökomiteassa. Niin Jouko Teperin myöhempi tulkinta kuin myös YOL:n aktivismi -1970luvulla puolustivat yksityisoppikouluja oikeudellisten viranomaisten lausunnoilla⁸⁹⁵. Vastaavalla tavalla oikeusviranomaisten lausuntoa hyödynsi *Uuden Suomen* pääkirjoitus 22.5.1974: ”Jokaisen lainkuuliaisen kansalaisen myötätuntoa herättänyt yksityisoppikoulujen oikeustaistelu on jälleen johtanut merkittävään voittoon.” Kirjoitus viittasi korkeimman hallinto-oikeuden lausuntoon Kemin kaupunginvaltuuston päätöksestä, ja pääkirjoituksen mukaan vuonna 1968 oli sovittu ”nimenomaisesti siitä, että yksityisoppikouluille annetaan omaehtoinen elämisen oikeus ja tällä edellytyksellä laki voitiin säätää yksinkertaisessa lainsäätämisyjärjestyksessä.” Vuoden 1968 päätökseen nähden tällainen perustuslaillistaminen oli harhaanjohtavaa ja tarkoitushakuista.

5.5. Yksityisoppikoulut häviävät kamppailun

Kalevi Sorsan hallituksen 3.5.1974 eduskunnalle antama koulujärjestelmälain muutosehdotus hyväksyttiin lopulta pitkän prosessin jälkeen 25.6. Pääasiallisesti se merkitsi yksityisoppikoulujen kunnallistamista keskikouluasteiden osalta⁸⁹⁶. Kun lakiprosessi oli selvä, Päiviö Hetemäki (kok.) laati kriittisiä havaintoja yksityisoppikoulujen kunnallistamisesta: ”Nyt kuitenkin täysin piittaamatta valtiontaloudesta kiirehditään yksityisoppikoulujen sosialisointia ja tukahdutetaan se oma-aloitteisuus, johon perustuen Suomen kansaa tämän vuosisadan alusta asti on menestyksellisesti valistettu ja koulutettu... Sitä paitsi minua entisenä perustuslakivaliokunnan puheenjohtajana ihmetytti tapa, millä nykyisessä perustuslakivaliokunnassa lainsäädäntöjärjestyksestä päätetään. Kuulemani mukaan kaikki asiantuntijat yhtä ääriäisemmistölaista lukuun ottamatta olivat katsoneet, että laki olisi ollut säädettävä perustuslain säätämisyjärjestyksessä. Valiokunta oli kuitenkin äänestyksen jälkeen päätenyt yksinkertaisen lainsäädäntöjärjestyksen kannalle.”⁸⁹⁷ Hetemäen epäily perustuslakivaliokuntaa kohtaan oli sikäli johdonmukaista, että hän kannatti valtiosääntötuomioistuinta⁸⁹⁸. Toisaalta hänen arvostelunsa lausunnon virheellisyydestä näytti liittyvän vain tietynlaisiin asiantuntijoihin, ”ääriäisemmistöön”.

⁸⁹⁴ Lars D. Eriksson, Luokkayhteiskunnan tuomioistuimet. Teoksessa: Kantajana kansalainen. Raportti oikeusturvasta. Tammi, Helsinki 1969, 28, 36–37.

⁸⁹⁵ Teperi 1995, 261.

⁸⁹⁶ Teperi 1995, 265, 266.

⁸⁹⁷ Hetemäki Kekkoselelle 1.7.1974. Hetemäen arkisto. k12. KA.

⁸⁹⁸ Päiviö Hetemäki, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliitiikka. Valtiotieteellinen Yhdistys. 1/1967, 22–23. ”Voidaan siis todeta, että tarve erityisen valtiosääntötuomioistuimen perustamiseen ei ole niin polttava, etteikö asiaa voitaisi vielä perusteellisesti tutkia.”

Oikeiston näkökulmasta vasemmistolaiset perustuslakiasiantuntijat olivat uusi ilmiö. Vuodesta 1945 lähtien perustuslakivaliokunta oli kuullut enenevästi asiantuntijoita, mikä oli yhdenmukaistanut päätöksentekoa. Esko Rieppula tulkitsi vuoteen 1972 ulottuvan aineiston perusteella, ettei ”perustuslakien tulkinnan yhteydessä esitettyjä asiantuntijakannanottoja ole perustuslakivaliokunnassa koskaan totaalisesti sivuutettu”.⁸⁹⁹ Näin valiokunta myös muistutti perustuslakituomioistuinta, mikä alkoi muuttua -1960 ja -1970-lukujen taitteessa, jolloin valiokunnan asiantuntijoiksi nousi myös vasemmistolaisia. Vasemmistomieliset asiantuntijat, joihin koulujärjestelmälain täysistuntokäsittelyissä viitattiin, mahdollisesti vahvistivat valtiosääntötuomioistuimen kannatusta.

Opetusministeri Ulf Sundqvist ja hallintoneuvos Tauno Nieminen palasivat keväällä 1975 lakimuutoksen merkitykseen. Opetusministeriön mukaan kunnan ei tarvinnut hyväksyä korvaavan koulun ratkaisua ponnesta huolimatta. Tiedonanto heijasti huolta yksityisoppikouluväen jarrutusta ja peruskoulun toteutumisen vaikeuttamista kohtaan: ”Jollei kunnan omistuksessa ole riittävästi tarkoituksenmukaisia koulutiloja tai jolleivat yksityisten oppikoulujen omistajat halua luovuttaa koulujaan kunnan haltuun, olisi opetusministeriön mielestä paikallaan, että kunta, mikäli se ei hyväksy korvaavan koulun ratkaisua, pyrkii vuokraamaan yksityisoppikouluista vapautuvat tilat kunnan peruskoulun tarpeisiin. Kun yksityisoppikoulujen ylläpitäjät ovat yleishyödyllisiä yhteisöjä, joiden tarkoituksena on paikallisten kouluolojen kehittäminen ja turvaaminen ja joiden toiminta on ollut mahdollista vain yhteiskunnan avustusten turvin, olisi luonnollista ja tarkoituksenmukaista, että yksityisoppikoulujen ylläpitäjät vuokraisivat vapautuvat koulutilaansa kunnan koulujen tarpeisiin. Mikäli yksityiskoulujen omistajat vastoin eduskunnan lausumaa ja kunnalle lailla turvatun oikeuden mitätöimiseksi, kieltäytyvät vapautuvien koulutilojen vuokraamisesta, voi kunta kääntyä valtion viranomaisten puoleen uusien rakennusten hankkimiseksi.”⁹⁰⁰

Pykälämuutos ei poistanut peruskoulupolitiikan ristiriitoja. Kuten edellä on osoitettu, eduskunnan oikeisto-opposition argumentit muodostivat eheän kokonaisuuden yksityisen omistuksen ja perustuslaillisuuden suojelemiseksi. Tätä argumentaatiota omaisuudensuojan puolesta leimasi vahva ”perustuslakifundamentalistinen” poliittinen tarkoituksenmukaisuus. Lakiprosessin yhteyteen perustettu Vapaan koulutuksen tukisäätiö ei onnistunut vaikuttamaan lopputulokseen.

⁸⁹⁹ Esko Rieppula, Asiantuntijamenettelyn vaikutuksista perustuslakivaliokunnan päätöksentekoon. *Politiikka 1973*, Valtiotieteellinen yhdistys, 93–105, ks. myös Esko Rieppula, Eduskunnan perustuslakivaliokunta perustuslakien tulkitsijana. Valtiosääntötutkimus eduskunnan perustuslakivaliokunnasta perustuslakikontrollia ja perustuslakien tulkintaa harjoittavana toimielimenä vv:n 1907–1972. *Suomalainen Lakimiesyhdistys. A-sarja N:o 101*.

⁹⁰⁰ Ulf Sundqvistin ja Tauno Niemisen vastaus oikeuskanslerin kirjeeseen. Jaakko Numminen arkisto. *Oppikoulut, yksityiset oppikoulut, keskikoulut 1971–1975*. OPMa.

Lakimuutoksen hyväksymisen jälkeen tukisäätiön toiminta keskittyi Helsingin yksityisoppikouluihin ja muihin koulutuspoliittisiin kysymyksiin. Poliittinen keskustelu koululain muuttamisesta nosti joka tapauksessa esille teeman, joka elinkeinolämää kiinnosti: sosialismin torjumisen.

Peruskouluun siirtyminen merkitsi lukukausimaksujen poistumista, ilmaisia oppikirjoja, koulutarvikkeita ja kouluaterioita sekä matkakorvauksia. Vaikka koululain 14 §:n merkitystä oli eduskunnassa korostettu, YOL:n johtohahmot Niilo Honkala ja Veikko Hallenberg kirjoittivat päätöksen jälkeen yksityisoppikouluille, ettei tilanne ollutkaan kriittinen, vaan omistajayhteisöillä oli edelleen valinnanvapaus. Kohun mitätöiminen oli edellytyksenä YOL:n uskottavuuden säilymiseksi. Vaikka lakimuutos helpotti niin kutsutusti kajoamista yksityisoppikoulujen omaisuuteen, Honkala ja Hallenberg katsoivat, että ”väitteet ja sanomalehtiotsikot, että yksityisoppikoulut nyt on sosialisoitu ja luovutettu kunnalle, ovat vinoutunutta ja perusteetonta propagandaa”.⁹⁰¹ Tällaisia uhkakuvia oli kuitenkin lietsonut vain yksityisoppikouluväki.

Uuden Suomen pääkirjoitus jatkoi 16.7.1974 vanhalla linjalla tulkiten, että äärivasemmisto oli alusta lähtien pyrkinyt eliminoimaan yksityiset oppikoulut. Kirjoituksen mukaan sosialidemokraatit olivat ”jo ajat sitä ennen laskeneet kommunistien edessä aseensa.” Vaikka *Uusi Suomi* piti oikeiston ponsilausumaa torjuntavoittona, keskiryhmiä arvosteltiin yksityisten oppikoulujen uhraamisesta ”lyhytnäköisten taktisten intressiensä alttarille”. YOL:n ehdottomuutta kuvasi linjaus, että ”[v]alintaoikeus on siis edelleenkin koulun ylläpitäjällä”.⁹⁰² Sekavuus ei kadonnut edes pykälämuutoksen jälkeen. *Vaasa* kirjoitti eduskunnan oikeiston puheenvuorojen mukaisesti sortopykälästä ja laittomuuden laillistamisesta. *Karjalainen* viittasi YOL:n lausumaan, jonka mukaan vanhempien oli vasemmisto-enemmistöisissä kunnissa entisestään valvottava koulutoimen järjestämistä, sillä ”helposti saatetaan eduskunnan päätökset sivuuttaa virheellisesti.” *Länsiraja* kommentoi, että Ulf Sundqvist oli jo varhain vannonut lakimuutoksen puolesta. Samalla asia kytkettiin valtiosääntökeskusteluun, eli ”[n]oin se käy puoluevallassa, laki on enää vain tarkoituksenmukaisuusnäkökohta eli toisin sanoen vallassa olijoilla on tämäkin mahdollisuus näyttää voimansa.”⁹⁰³

Eduskuntakäsittelyn perusteella poliittisen polarisaation aiheutti yksinomaan oikeisto-oppositio taustaryhmineen. Koulujärjestelmälakiprosessin päätös osui myös valtiosääntökomitean välimietinnön julkaisemiseen ja Porvarilliset lakimie-

⁹⁰¹ Yksityisoppikoulujen Keskusliitto. Informaatiokirjeitä jäsenkouluille 1974. Yksityisoppikoulujen Liiton tiedote rehtoreille ja johtokuntien puheenjohtajille, 26.6.1974. Niilo Honkala ja Veikko Hallenberg. YOLA. F 15. Kirjeenvaihtoa 1974–1975. KA.

⁹⁰² US 16.7.1974.

⁹⁰³ US 17.7.1974, muut lehdet.

het ry:n perustamiseen. Eduskunnan lainsäädäntötoiminnan perustuslainmukaisuuden valvonta, valtioelinten toimivaltasuhteet ja perusoikeudet olivat nousseet näkyväksi poliittiseksi keskusteluksi. Prosessi nosti esille myös ”puoluevallan” ja ”enemmistödiktatuurin” käsitteet. Kesällä 1974 YOL:n johto kirjoitti talouselämän vaikuttajille tekevänsä ”kaiken mahdollisen, jotta koulutustoiminnan perinteisille päämäärille vieraat pyrkimykset tehtäisiin tyhjäksi ja eri vaihtoehtojen merkityksestä tiedotettaisiin kansalaisille.”⁹⁰⁴.

Yksityisoppikouluväki katsoi epäpoliittisen hallinnon toteutuvan johtokuntien ja rehtorin kautta, mihin verrattuna koululautakunnat edustivat poliittisia kokouksia. Oppikoulun opettajille ei kunnan koululautakunnissa ollut erityisiä paikkoja, minkä johdosta YOL piti korvaavaa koulua julkista joustavampana ja vapaampana.⁹⁰⁵ Vastaavasti Paimion yhteiskoulun teinikunnan puheenjohtaja Jussi Tala arvosteli *Oppikoululaisessa* (3/1974) vasemmistolaista demokratianäkemyksestä: ”Vasemmiston demokraattisuus on siis pyrkimystä diktatuuriin, enemmistövaltaan, jolloin vähemmistönä olevilta ryhmittymiltä on riistetty todelliseen demokratiaan kuuluvat perusoikeudet. Porvarillinen demokratiakäsitys pohjautuu yksilön omien vaikutusmahdollisuuksien turvaamiseen. Jokainen yksilö päättää itsenäisesti mitä hän ajattelee, mikä hänen aatteensa on, keiden hän haluaa itseään edustavan”.

Peruskoulun arvostelussa ja yksityisoppikoulujen puolustuksessa oli taustalla talonpoikais-porvarillinen käsitys poliittisesta järjestelmästä. Tämän käsityksen mukaan koulu oli perheasia ja kuului vasemmistopolitiikan ulkopuolelle. *Uudessa Suomessa* 25.6.1974 filosofian kandidaatti Viena Ritvanen esitti kuvaavasti peruskoulukritiikkinsä ”oppilaan äidin” puheenvuorona. Hän piti arvokkaana sitä, että vanhemmat saivat YK:n ihmisoikeuksien julistuksen mukaisesti valita lapselleen sopivan koulun. Eduskunta ei Ritvasen mielestä toteuttanut tarkoitustaan, mikäli se oli olemassa vain byrokraatteja ja perusoikeuksien polkemista varten. Kasvavan lapsen äitinä hän huomautti, ettei halunnut Suomeen vain kunnallisia, yksilöitä oletetusti rajoittavia peruskouluja. Hän ei halunnut valita lapselleen vain kunnan peruskoulua, koska ”Ruotsissa kokemukset ovat olleet karvaita.”

Kotilieden päätoimittaja Eila Jokela arvioi lakimuutoksen jälkeen *Suomen Kuvalehdelle* Erkki Ahoa. Hänen mielestään Aho oli ”pitkänhuiskea ja hoikkana pysynyt”, ”käynyt Neuvostoliitossa opiskelemassa koulunuudistusta”. Jokelan mukaan ”parivaljakko Sundqvist & Aho” olivat uskossa sosialismiin, jonka pohjalta koululaitosta muokattiin. Jokela tulkitsti, ettei kansa kuitenkaan tukenut heidän sosialismiaan, sillä oli ”arvaamattoman paljon äitejä ja isiä, jotka lastensa esikoulutuksessa

⁹⁰⁴ Niilo Honkalan ja Erkki Ketolan avustuskeräyskirje. 12.7.1974. Helsinki. VKTsa. Kansio 5. KA.

⁹⁰⁵ Helsingin yksityisoppikoulu ry. Opettajan asema ja oikeusturva korvaavassa koulussa, 30.1.1976. YOLA. HA 9. Vapaan koulutuksen tukisäätiö. KA.

ja koulutuksessa haluavat pitää kiinni valinnanvapauden oikeudesta”. Myös Jokela kiinnitti argumenttinsa oikeiston keskeiseen koulutuspoliittiseen tunnukseseen, vanhempien valinnan vapauteen. Hänen mielestään oli lähtökohtaisesti erikoista tavoitella täydellistä tasa-arvoa, johon vasemmisto pyrki korvaavien koulujen hävittämisellä.⁹⁰⁶ *Kotiliedessä* Jokela analysoi 5.6.1974 lakiprosessia ennakkoluuloisesti ja hyvin omaperäisesti: ”Mikäli tässäkin toukokuussa tehdyt päätökset tulevat toteutumaan, ne osaltaan vievät koululaitosta vuosikymmeniä taaksepäin. Ennen pitkää ollaan kuin sääty-yhteiskunnan idyllissä: varattomin ryhmä käy valtion yhdenmukaista koulua, varakkaammilla lapsilla on kotiopettajat.”

Uudessa Suomessa Impi Muroma avasi 23.11.1972 kirjoituksessaan ”Monopolikoulua kohti” vanhoillista sosiaalietiikkaa, jota oli vaikea sovittaa sosiaalivaltion universalismiin: ”Lasten kokonaiskasvatuksesta vastaavat loppujen lopulta heidän vanhempansa. Tämä on käsitykseni mukaan normaali, elämässä koettu tosiasia. Vanhemmilla tulee olla oikeus myös kodin ulkopuolella valita eri vaihtoehtoista kasvatuksen kannalta sopivimmaksi katsomansa koulutusmuoto... On vedottu heikossa taloudellisessa asemassa olevien tasa-arvoiseen mahdollisuuteen saada lapsilleen pätevä ja ilmainen koulusivistys, jonka mahdollistaa peruskoulu. Samassa yhteydessä olisi ollut tasa-arvoista muistuttaa siitäkin, että myös varakkaitten vanhempien lapset tulevat yhtäläisesti osallisiksi ilmaisopetusta, joten varsinaista todellista tasoitusta ei synny.”⁹⁰⁷

Muroman ajattelu edusti aikansa poliittista marginaalia. Keskustelu mahdollisuuksien tasa-arvosta oli nostanut esille myös lopputulosten tasa-arvon, jolla ei tarkoitettu tasapäästämistä, vaan lapsen kasvuympäristön huomioimista tasa-arvon toteuttamisessa. Lopputulosten tasa-arvoisuus perustui sukupolvidynamiikan huomioon, että vanhemman lopputulos oli lapsen mahdollisuus. Esimerkiksi Ulf Sundqvist katsoi, että mahdollisuuksien tasa-arvon lisäksi pyrittäisiin ”määrätietoisesti myös suoritusten entistä suurempaan tasa-arvoisuuteen ja sitä kautta avaamaan jokaiselle nuorelle ovet jatko-opintoihin ja yhteiskunnallisten vaikutusmahdollisuuksien käyttämiseen.”⁹⁰⁸ Tätä oli toki mahdollista tulkita joko siten, että Sundqvist tarkoitti kaikkien oppimistason parantamista, tai siten, että hän halusi keinotekoisesti tasoittaa arvosanjakauman.

Vaikka kesän 1974 tilanne oli näyttänyt oikeistolehtien perusteella ”vallankumoukselliselta”, tilannekuvassa oli runsaasti propagandaa. Osa uskoi silti varmasti vielä

⁹⁰⁶ Eila Jokelan ja Juhani Salosen kirjoittama teksti kouluhallituksen seminaarista, Ei hullua hurskaammaksi. SK. päiväamätön. Sisällöstä päätellen ilmestymisvuosi on 1975. Kansio UA 1. Sundqvistin kokoelma. TA.

⁹⁰⁷ Impi Muroman artikkeli ”Monopolikoulua kohti”, US, puheenvuoro, 23.11.1972. F 12. Kirjeenvaihto 1974–1975. YOLa. KA.

⁹⁰⁸ Sundqvistin puhe Aittakorven kansakoulun vihkiäisjuhlassa 23.4.1972. Kansio HB 2. Sundqvistin kokoelma. TA.

kauheampiinkin skenaarioihin, kuten Helsingin hovioikeuden jäsen Paavo Hiltunen, joka kysyi kirjassaan *Matkalla diktatuuriin* (1975), ”onko oikeastaan Jumalan edessä eroa esim. Ranskan ja Saksan vallankumouksilla v. 1789 ja 1933 ja Suomen tilanteessa 1975?”⁹⁰⁹. Kokoomus halusi konfrontaatiollaan vaikeuttaa Keskustapuolueen asemaa hallituksessa. Vasemmistopoliitikka, tässä tapauksessa yhtenäinen kunnallinen peruskouluorganisaatio, nähtiin uhkaksi niin yksityisomistukselle kuin vanhempien valinnanvapaudelle. Tätä tavoitetta oli kuitenkin vaikea tulkita offensiiviksi yksityistä omistusta vastaan, sillä eduskunnassa ei vallinnut yksimielisyyttä siitä, missä määrin yksityisoppikoulut olivat edes ”yksityisiä”. Joka tapauksessa yksityisoppikouluväen ihanteita määritti omaisuuden mahdollisimman vapaa käyttö. Tällaista ajattelua kuvasi Päiviö Hetemäen (kok.) ihmettely *Aamulehdessä* 12.9.1975: ”Miksi ihmeessä kouluihin pitää tyrkyttää valtion varoja silloinkin kun olisi oma-aloittaisia ihmisiä, jotka pitäisivät kouluja yllä”.⁹¹⁰

Oikeistopoliittista vaihtoehtoa oli perusteltu lietsomalla uhkakuvia lehdissä. Kirjoituksia peruskoulun kompromettoimiseksi laativat muun muassa professori Veikko Heinonen, maisteri Niilo Honkala, professori Kullervo Rainio ja Helsingin Suomalaisen Yhteiskoulun rehtori Vesa Nikunen⁹¹¹. Kun Oulu siirtyi ensimmäisenä suurena kaupunkina peruskoulujärjestelmään vuonna 1974, silloinen kaupunginjohtaja Ilmo Paananen on muistellut, että yksityisoppikouluväki puuttui politiikkaan aktiivisesti: ”kaupungin poliittiset ryhmät olivat kyllä samassa rintamassa, mutta neuvottelukumppanien uskoa yksityiskouluna pysymiseen olivat Oulussa vahvistamassa Helsingistä lähetetyt agitaattorit, joita suurteollisuus tuki.”⁹¹²

Eräs 1970-luvun koulutuspolitiikan kiisteltyjä aiheita on ollut elinkeinoelämän tukeman tiedotus- ja suhdetoiminnan avoimuus. Teperi on jälkeinpäin arvostellut 1970-luvun vasemmistolehtiä väitteistä, että liikepankit olisivat rahoittaneet oikeiston koulutuspolitiikkaa. Teperin mukaan jälkikäteen on vain voitu todeta ”[k]unpa olisivatkin niin tehneet.”⁹¹³ Tosiasiassa elinkeinoelämä kuitenkin tuki oikeiston koulutuspolitiikkaa. Teperin kriittinen huomio voidaan silti suhteuttaa siihen, että tuki jäi tavoitteisiin ja toiveisiin nähden vaatimattomaksi. Munkkiniemen yhteiskoulussa rehtorina toiminut Teperi itse anoi vuonna 1975 VKTS:ltä taloudellista avustusta koululleen. Koulu oli rakentanut 500 000 markalla lisätiloja, joihin Helsingin kaupungilta oli saatu lainaa 200 000, Vakuutus Oy Pohjolalta 100 000, Yksityiskoulujen Eläkekassalta 100 000 ja Postipankilta 100 000. Kolmen viimeisen

⁹⁰⁹ Hiltunen 1975, 31.

⁹¹⁰ Aamulehti 12.9.1975, k46. EVAa. KA.

⁹¹¹ Muistio syyskuussa 1975 toteutettavasta tiedotuskampanjasta. Jaakko Nevalainen. VKTSa. Kansio 6. KA.

⁹¹² Turo Manninen, Kasvun aika: Oulu 1945–1990. Teoksessa: Oulun vuosisadat 1605–2005. Toim. Reija Satokangas. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Oulu 2005, 162.

⁹¹³ Teperi 1995, 299–301.

ehtona oli ollut Helsingin kaupungin takaus. Varsinaiseksi ongelmaksi oli muodostunut, että Helsingin kaupunki halusi takuita vastaan kiinnitykset koulutaloon. ”Kun kaupungin taholta esitettyyn vaatimukseen yritettiin saada muutos Helsingin kaupunginvaltuustossa, ilmoitettiin a.o. virkamiehelle, että sos.dem. valtuustoryhmä tulee esittämään takuuehtoja muutettaviksi siten, että ne annetaan vain, mikäli koulu sitoutuu luovuttautumaan kunnalle”, Teperi kirjoitti. Koulu oli ajautunut tilanteeseen, jossa se tarvitsi uudet pankkitakuut Pohjoismaiden Yhdyspankista. ”Nyt anomme kunnioittavasti, että arv. Säätiö ryhtyisi toimenpiteisiin, joiden seurauksena koulu saisi takuut kahteen em. lainaan ilman, että se joutuu maksamaan siitä 1 %:n suuruista lisähintaa”, Teperi kirjoitti⁹¹⁴.

Kun peruskoulun toimeenpano oli riitautunut Lapin läänissä, YOL:n johto, oikeistopoliitikot ja elinkeinoelämän vaikuttajat perustivat VKTS:n tukemaan yksityisten oppikoulujen asemaa⁹¹⁵. Tukisäätiön perustamistilaisuuteen oli kerääntynyt elinkeinoelämän, puoluepolitiikan, yksityisoppikoulujen ja yliopistojen edustajia⁹¹⁶. Kokonaan toinen kysymys on, onnistuiko VKTS yksityisoppikoulujen pelastamisessa. Tukisäätiön toiminnanjohtaja Jaakko Aho on myöhemmin korostanut, että tavoite oli koota teollisuudelta rahaa yksityisoppikouluille: ”Taustat säätäjineen oli saatu kootuksi tuota tehtävää varten. Mm. säätäjistä päätellen ulkopuolelta tarkastellen saattoi näyttää, että toiminnan takana olisi ollut vankka elinkeinoelämän tuki. Näin ei ollut. Säätäjien taustat eivät hankkineet tai tuoneet säätiöön pääomaa. Eikä esimerkiksi teollisuus ollut mitenkään kiinnostunut YOL:n tavoitteista ja politiikasta.” Ahon mukaan Taloudellisen Tiedotustoimiston (TT) johtaja Leif Fast ”ilmoitti kantanaan, että STK:n ei tule olla missään tekemisissä Säätiön kanssa.” Näin tiiviit yhteydet elinkeinoelämään kehittyivät vasta yksityisoppikoulukysymyksen väistyttyä.⁹¹⁷ Muistikuva on melko uskottava, mutta vaatii tarkennuksia alkuperäisaineiston pohjalta. Ahon mukaan elinkeinoelämän ”yhteistyön edellytys

⁹¹⁴ Jouko Teperin kirje VKTS:lle. 1975. Kansio 2. VKTSa. KA.

⁹¹⁵ Leskinen 2004; Sakari Suutarinen, Vapaan koulutuksen tukisäätiö – koulukasvatuksen, opettajankoulutuksen ja tutkimuksen näkymätön vaikuttaja 1973–1991. Kasvatus & aika 2/2008; Ville Okkonen, Vapaan koulutuksen tukisäätiön perustaminen ja yhteiskunnallinen muutos. Kasvatus & aika 3/2012; Ville Okkonen, Politiisoimisella ei-sosialistiseen yhteistyöhön – Vapaan koulutuksen tukisäätiö ja peruskoulukritiikin jyrkkä linja. Ennen ja nyt 2012.

⁹¹⁶ Säädekirja 16.11.1973. VKTSa. Kansio 1. KA. VKTS:n säädekirjan allekirjoittivat muun muassa Helsingin yliopiston kansleri, Korkeakoulu- ja tiedepoliittisen tutkimussäätiö jäsen Pentti Renvall, Osuuspankkien Keskuspankin pääjohtaja Seppo Konttinen, Suomen Kulttuurirahaston toiminnanjohtaja Matti Ilmanen, Vakuutusosakeyhtiö Pohjolan toimitusjohtaja Tauno Angervo, Jyväskylän yliopiston kasvatustieteen professori Veikko Heinonen, kouluneuvos, entinen opetusministeri Jussi Saukkonen, kouluneuvos Einari Joutsamo, Weilin & Göös -kustannusosakeyhtiön toimitusjohtaja, kauppaneuvos Viljo K. Ruoho, professori Torsti Rafael Verkkola, Keskuskauppakamarin toimitusjohtaja Sakari Yrjönen, Helsingin Yksityisoppikoulut ry:n hallituksen jäsen, toimitusjohtaja Veikko Hallenberg, toimitusjohtaja, Hyryn sihteeri Matti Höysti, Helsingin Osakepankin pääjohtaja Filip Pettersson, Helsingin kaupunginjohtaja, ylipormestari Teuvo Aura, pankinjohtaja Päiviö Hetemäki, Yksityisoppikoulujen liiton puheenjohtaja Niilo Honkala, Turun yliopiston kansleri Tauno Nurmela, vuorineuvos Erkki Partanen ja Kansallis-Osake-Pankin pääjohtaja Matti Virkkunen.

⁹¹⁷ Jaakko Ahon sähköpostiviesti 7.6.2013. Tekijän hallussa.

oli, että YO-liittoa ei toiminnassa ole mukana vaikuttavasti ja näkyvästi.”⁹¹⁸ Hänen mukaansa tämä johtui YOL:n totaaliseen eristämiseen ”Veikko Hallenbergin ja Niilo Honkalan aggressiivisen ja poliitikkoja uhkaavan käytöksen takia”.⁹¹⁹

Tukisäätiö rahoitti toimintaansa keräämällä lahjoituksia. Säätiön omien tietojen perusteella vuonna 1974 lahjoituksia kertyi lähes 100 000 markkaa⁹²⁰. Aura-yhtiöille vuonna 1974 lähetetyssä anomuksessa toimintaa kuvattiin seuraavasti: ”Yksityisoppikoululaitoksen hävittämisestä seuraisi luultavasti myös muun yksityisluontoisen ja poliittisista puolueista riippumattoman opetus- ja sivistystoiminnan vaikeutuminen maassamme.”⁹²¹ Anomuksissa oli vakuuttelun makua. Tukisäätiön toimintaa perusteltiin mahdollisille rahoittajille silti samoilla perusteilla kuin yksityisiä oppikouluja yleisemmin.

Eduskuntakeskustelujen perusteella YOL ei ollut paitsiossa, vaan sai viestinsä sellaisenaan esille eduskunnan oikeisto-opposition kautta. Keskuskauppakamarin toimitusjohtaja Sakari Yrjönen taustoitti YOL:n vuosikokouksessa 27.4.1974 elinkeinoelämän suhdetta yksityisoppikouluihin: ”Tässä yhteydessä tahdon erityisesti mainita sen, kuinka suuri merkitys yksityiskouluilla on ollut laajan maaseudun väestön kouluttamisessa... Toisenlaisen koulujärjestelmän, nimittäin raskasliikkeisen, byrokraattisen koulujärjestelmän vallitessa emme varmastikaan olisi pystyneet mukauttamaan opetuksen sisältöä ja sen laajuutta palvelemaan yhteiskunnassa tapahtuneita ja tapahtuvia muutoksia.” Yrjönen viittasi yksityisoppikoulujen kokeilutoimintaan, jonka merkitys tunnustettiin yleisesti. Näistä traditionaalisista lähtökohdista hän piti peruskoulutoimenpiteitä kohtalokkaina: ”On ilmeistä, että radikaaliset toimenpiteet, joilla estettäisiin yksilöiltä mahdollisuus hankkia koulutusta ja sivistystä tarpeittensa, harrastustensa ja kykyjensä mukaan ja jotka jättäisivät yhteiskunnan tarpeet huomioimatta, ennen pitkää eristäisivät maamme muusta Euroopasta”. Yrjönen epäili, että oppimistulosten yhdenvertaisuudessa piili vaaroja, sillä pienen valtion talous-, kulttuuri- ja tiede-elämä olivat riippuvaisia ”huippukyvyyistä”. Jaakko Itälän johtama komitea ei Yrjösen mukaan ollut tunnustanut tätä ”perustavaa laatua olevaa tosiasiaa”. Erityisen ongelmallisena Yrjönen piti ajatusta peruskoulutuksen pidentämisestä, sillä siinä tapauksessa ”ammattillinen yleiskoulutus ei vielä antaisi pätevyyttä mihinkään ammattiin, jonka oppimiseen jäisi suoritusasolla aikaa vain yksi vuosi ammatillisessa erikoiskoulutuksessa”.

Yrjönen katsoi peruskoulua työnantajanäkökulmasta. Hänen mukaansa Itälän komitean ehdotusten toteutuminen johtaisi ammattitaidon yleistason laskuun. ”Siitä syystä elinkeinoelämä on valmis tukemaan virastajohtoisen koulujärjestelmän

⁹¹⁸ Jaakko Ahon sähköpostiviesti. 15.7.2013. Tekijän hallussa.

⁹¹⁹ Jaakko Ahon sähköpostiviestit 23.7.2013 & 7.6.2013. Tekijän hallussa.

⁹²⁰ VKTS:n hallituksen ptk 8/1980. Varainhankinta. k1. VKTSa. KA.

⁹²¹ Lahjoitusanomus 58/1974. k2. VKTSa. KA.

rinnalla olevaa ja sitä täydentävää yksityistä sivistystoimintaa”, hän linjasi. Yrjösen mukaan ”[n]äkyvänä ilmoituksena tästä” oli ”viime vuoden lopulla perustettu Vaapaan koulutuksen tukisäätiö, jota perustamassa ovat olleet koulu- ja tiedemiesten lisäksi eri elinkeinoalojen johtavia edustajia”. Säätiö pyrki Yrjösen mukaan edistämään kasvatuksen vapauden periaatteille perustuvaa koulutus- ja sivistystoimintaa. Tarkoituksena oli ”luoda edellytyksiä yksityisten koulujen ja oppilaiden työskentelylle ja jatkuvalla kehittämiselle sekä tukea niiden taloudellista asemaa” sekä järjestää ”tutkimus-, julkaisu- ja neuvottelutoimintaa”, myöntää ”avustuksia ja lainoja yksityisille kouluille ja oppilaitoksille” sekä muilla tavoin tukea ja edistää ”tarkoituksperiensä mukaista koulutus- ja sivistystoimintaa maassamme”. Yrjösen mukaan kokemus osoitti, että ”ainoastaan valinnanvapaudelle perustuva toiminta vie kehitystä riittävän voimakkaasti ja kilpailukykyisesti eteenpäin myös koulutuksen alalla”. Johtopäätös tästä oli Yrjösen mielestä yksiselitteinen: ”Tämän vuoksi elinkeinoelämä edellyttää, että eri perusteille rakentuvat, toisiansa täydentävät koululaitoksemme pystyvät myös tulevana vuosina kasvattamaan kehityskelpoisesta ja terveellä pohjalla kasvaneesta nuorisostamme pätevän, monipuolisen ja kunkin luontaisia taipumuksia vastaavan koulutuksen saaneita kansalaisia talouselämämme, sivistyksemme ja koko yhteiskuntamme palvelukseen.”⁹²²

Koulujärjestelmälain muutos vaikeutti ratkaisevasti yksityisoppikoulujen tukemista ja ”koulusodat” keskittyivät peruskoulun toimeenpanosuunnitelman mukaisesti Etelä-Suomeen. Alueellisen suunnitelman mukaisesti viimeisenä (1977) peruskouluun siirtyivät Espoo, Vantaa, Kauniainen ja Helsinki. Helsingin yksityisoppikoulut ry (Hyry) järjesti marraskuussa 1974 seminaarimatkan yksityisten oppikoulujen rehtoreille, opettajille ja johtokuntien jäsenille, jossa tutustuttaisiin myös ruotsalaisiin kouluvaikuttajiin. Mukana oli Helsingin koulutoimenjohtaja Walter Erko, ja tilaisuudessa esittäytyi myös VKTS kartoittaen koulujen tilannetta.⁹²³ Seminaarin otsikkona oli ”Miten laki turvaa kouluille valinnanvapauden peruskouluun siirryttäessä (oikeuskanslerin päätökset)”. Laivaseminaarissa VKTS:n edustaja, varatuomari Martti Talvela varoitti koulujärjestelmän kulttuurista ja talouselämää uhkaavasta ”monopolisoitumisesta”. Hänen mukaansa oli ”pelättävissä, että koulujärjestelmän totaaliseen muuttamiseen” liittyi ”puoluepoliittisia tavoitteita”. Talvelan mukaan aihetta huoleen antoivat kouluhallinnon johdon esiintymiset, joissa avoimesti viitattiin ”koululaitoksen merkitykseen yhteiskuntajärjestelmämme muuttamispyrkimyksissä”.⁹²⁴ Seminaarin jälkeen VKTS perusti ryhmän laatimaan

⁹²² Sakari Yrjösen esitelmä YOL:n vuosikokouksessa 27.4.1974. Jaakko Nummisen arkisto. Oppikoulut, yksityiset oppikoulut, keskikoulut 1971–1975. OPMa.

⁹²³ Korvaavat koulut Helsingin koulujärjestelmässä. Muistio 54/74. VKTSa. Kansio 2. KA.

⁹²⁴ Varatuomari Martti Talvelan puheenvuoro HYRY:n laivaseminaarissa 17.11.1974. 55/74. VKTSa. Kansio 2. KA.

korvaavan koulun politiikkasuosituksia Helsingin kaupunginvaltuuston ei-sosialistisille ryhmille.⁹²⁵

VKTS:n aktivoituminen Etelä-Suomessa kertoi paikallistason aktivismista. Peruskouluun siirtymistä valmisteltaessa Helsingin koulusuunnittelutoimikunnan puheenjohtajaksi oli nimitetty Jussi Saukkonen (kok.), jolla oli puolueensa ja VKTS:n kautta yhteys Honkalaan. Hyryn puheenjohtajana tuolloin toiminut Jouko Teperi on muistellut, että Helsingin koulusuunnittelukomiteassa oli ”uusvasemmistolaisilla peruskoulufanaatikoilla voimakas ote asioihin.”⁹²⁶ Näkemys on liioitteleva. Koulusuunnittelutoimikunnan ja kaupungin aloitteesta oli marraskuussa 1973 perustettu Oppikoulujen neuvottelutoimikunta (Okne) keskustelemaan Hyryn ja YOL:n kanssa korvaavan koulun sopimuksista ja peruskouluun siirtymisestä. Sen puheenjohtajaksi nousi Yrjö Larmola (kok.)⁹²⁷, joka osallistui myös edellä kuvattuun laivaseminaariin.

Helsingissä oli yksityisoppikoulujen kannalta poikkeukselliset lähtökohdat. Koulujen taloudellinen ja kulttuurinen status poikkesi muusta Suomesta. Hyryn järjestämässä marraskuun 1974 seminaarissa oli lähdetty siitä, että huomattava osa Helsingin yksityisoppikouluista jatkaa korvaavina kouluina. Ongelmana pidettiin silti sitä, että opettajien keskuudessa yleistyi käsitys korvaavan koulun haitallisuudesta työllisyysturva, lähinnä lakkautuspalkkaoikeudelle. Lisäksi ongelmana pidettiin sitä, ettei kaikilla kouluilla ollut pitkiä traditioita ja henkisiä kannustimia jatkamiseen. ”Joidenkin, etenkin nuorempien koulujen osalta, saattaa tilanteen tiukentuesssa motivaatio ja perusteet korvaaviksi kouluiksi pyrkimisen suhteen ilman päättäväistä tukea myös heiketä”, todettiin VKTS:n muistiossa.⁹²⁸ Hyryn näkökulmasta kaupungin ja oppikoulujen neuvotteluihin oli varauduttava siten, että opettajakunnan edustajilta kysyttäisiin ennen valintaa ”opettajakunnan suhtautumista koulu-
muotokysymykseen”.⁹²⁹ Tämä varovaisuus perustui siihen, että Helsingin kaupunki ja opettajat olivat vaatineet sopimusneuvotteluihin myös opettajaedustusta, ja valtaosa opettajista kannatti koulujen luovuttamista Helsingin kaupungille.⁹³⁰ VKTS sai syksyllä 1975 Riihimäen Lasi Oy:ltä lahjoituksena Espoon vanhimman suomalaisen oppikoulun, Viherlaakson yhteiskoulu Oy:n osakkeita⁹³¹. Ilmeisesti tarkoituksena oli vaikuttaa yhtiökokouksen kantaan korvaavan koulun puolesta.

⁹²⁵ Helsingin koulusuunnitelman tarkistusprojekti. Jyrki Helin, HYY. VKTSa. Kansio 2. KA.

⁹²⁶ Teperi 1995, 302.

⁹²⁷ Jouko Kauranne, Pääkaupungin koulusodat. VKTS, Helsinki 1988, 12.

⁹²⁸ Korvaavat koulut Helsingin koulujärjestelmässä. Seminaari 14.–16.11.1974. k2. VKTSa. KA.

⁹²⁹ Hyryn kirje 24.1.1973: Helsingin ja suomenkielisten yksityiskoulujen neuvottelut ovat käynnistyneet. Hyryn hallitus kysyi kantoja koulujärjestelmälain 14§:sta. SYKa. Johtokunnan kokousten pöytäkirjojen liitteet. Ce 19–21. KA.

⁹³⁰ Kauranne 1988, 19.

⁹³¹ VKTS:n hallituksen ptk 8/1975. k1. VKTSa. KA.

On ilmeistä, että yksityisoppikouluväen näkökulmasta taloudellinen ja poliittinen tuki jäi riittämättömäksi. VKTS:n ja YOL:n välinen perussopimus kertoi kuitenkin suurista suunnitelmista: ”Tällä sopimuksella VKTS sitoutuu tekemään YOL:n jäsenenä olevan ja korvaavaksi kouluksi jäävän yksityisoppikoulun kanssa, tämän niin vaatiessa, sopimuksen, jonka perusteella VKTS maksaa koulun työsuhteessa olevalle tai olleelle vakinaiselle, ylimääräiselle ja vähintään kaksi vuotta toiminnassa olleelle päätoimiselle tuntiopettajalle erityistä palkkahyvitystä seuraavissa tapauksissa: a) opettaja menettää toimensa koulussa peruskoulujärjestelmään siirtymishetkellä eikä hänelle voida siirtomenettelyteitse taikka koulun tai säätiön toimesta osoittaa uutta työtä, b) peruskoulujärjestelmään siirtymisen jälkeen opettajan palkkaus alenee muista kuin peruskoulun opetusohjelman tai palkkauslainsäädäntöön liittyvistä tekijöistä johtuen, c) opettaja menettää peruskoulujärjestelmään siirtymisen jälkeisenä 3 ensimmäisenä lukuvuotena toimensa korvaavassa koulussa tai lukiossa koulun ylläpitäjältä välittömästi johtuvien toimenpiteiden takia”. Sopimuksessa VKTS edellytti, että koulut sitoutuivat osittain tai kokonaan korvaamaan säätiölle palkkahyvityksen arvon.⁹³²

Hyrä oli myös kerännyt aineistoa helsinkiläiskoulujen julkilausumaa varten, ja sen mukaan yksityiset oppikoulut ”tulevat käyttämään hyväkseen niille koulujärjestelmälain 14 §:ssä määriteltäviä valinta-oikeutta valitsemaan korvaavan koulun vaihtoehdon ja jatkamaan toimintaansa niille osoitettavissa peruskoulun yläasteen piireissä kunnan peruskoulua korvaavina kouluina”.⁹³³ Hyryssä ja VKTS:ssä korvaavaa koulua perusteltiin seuraavasti: ”Säädösten mukaisten lukusuunnitelmien yhteydessä ja niiden ulkopuolella korvaavan koulun on mahdollista harjoittaa tukiovetusta, vapaaehtoisten aineiden ja harrastuspiirien toimintaa, hankkia tehokasta opetusmateriaalia ja välineistöä jne. Korvaava koulu voi myös halutessaan maksaa opettajille tehokkaasta ja vapaaehtoisesta työstä lisäkorvauksen. Kaikki edellä mainittu toiminta voi tapahtua pääasiassa ainoastaan valtionapuperusteiden ulkopuolella.”⁹³⁴ VKTS toimi tiiviissä yhteistyössä Hyryn kanssa ja tuki sen toimintaa. Ulf Sundqvist mainitsikin pääkaupunkiseudun koulutuspoliittisilla neuvottelupäivillä 9.2.1974 huomanneensa oikeiston aktivoitumisen pääkaupungin koulutuspolitiikassa: ”Eduskunnalle vastuullisena kouluviranomaisena toivon, että vasta perustettu Vapaan koulutuksen tukisäätiö ei ole Helsingin kaupungin osalta osoitus halusta pyrkiä ratkaisemaan julkisen ja yhteiskunnallisen koulutusjärjestelmän

⁹³² Vapaan koulutuksen tukisäätiö. Luonnos perussopimuksesta, VKTS sitoutui tähän 1.6.1976. HA 9. YOLa. KA.

⁹³³ Hyryn kirje 10.10.1973. SYKa. Johtokunnan kokousten pöytäkirjojen liitteet. Ce 19–21. KA.

⁹³⁴ Korvaavat koulut Helsingin koulujärjestelmässä. Seminaari 14.–16.11.1974. k2. VKTSa. KA.

toteuttamiseen liittyviä ongelmia kunnallisen ja valtakunnallisen päätösten valmistelun ja päätösten teon ulkopuolella.”⁹³⁵

Hyryn laivaseminaarissa vuoden 1975 lopulla VKTS tarjoutui antamaan tukea koulutaisteluihin⁹³⁶. ”[K]orvaava koulumuoto joko seisoo tai kaatuu Helsingin korvaavien koulujen mukana,” katsottiin Hyryssä⁹³⁷. Oppikouluneuvottelukunnan sopimusluonnos hyväksyttiin kesällä 1975 kaupunginhallituksessa äänin 9–6, mutta Helsingin kaupunki ei katsonut mahdolliseksi tukeutua vain siihen, vaan asetti vielä peruskouluneuvottelukunnan, jonka pohjalta hyväksyttiin alustava ehdotus kesällä 1976 ja koulusuunnitelma joulukuussa 1976. Oikeisto voitti täpärästi, jolloin yksityiset oppikoulut saivat peruskoulutehtävän ja pääsivät neuvottelemaan tulevaisuudestaan. Teperin mukaan taistelu oli kovaa, koska ”Espoon innostava esimerkki koulujen pakkokunnallistamisessa pani pääkaupunkiseudun koulusosialistit yrittämään parastaan.”⁹³⁸ Puolet maan noin neljästäkymmenestä korvaavasta koulusta jäi Helsinkiin.

Hyryn sihteeri Timo Tenhola kirjoitti *Helsingin Sanomissa* 26.4.1975, että vasemmisto oli Helsingissä ”itsekkäistä syistä” asettunut ”helposti ylhäältäpäin johdet-tavan kunnallisen monoliittikoulun korvaavan koulun edelle”. Tenhola nosti esille Oppikoulunopettajien Keskusjärjestön Helsingin piirin hallituksen linjauksen ja kommentoi vasemmiston saaneen ”yllättävältä taholta tukea koululaitoksen kunnallistamispyrkimyksilleen”. Opettajajärjestö oli huolestunut siitä verkkaisuudesta, jolla Helsingin siirtymistä peruskouluun valmisteltiin: ”Yksityisten oppikoulujen siirtyminen kunnan koululaitoksen osaksi tai jääminen korvaavaksi kouluksi on muodostunut siinä määrin ongelmalliseksi kysymykseksi, että se varjostaa ja hidastaa kaikkea suunnittelua”. Järjestön kannanoton Tenhola kuittasi toteamalla, että ”[o]nneksi kuitenkin opettajat eivät yleensä asetu niin yksimielisesti koulujen kunnallistamisen kannalle, kuin ammattijärjestön julkilausumasta voisi päätellä”. Vaikka opettajien enemmistö kannatti useimmissa helsinkiläisissä yksityisoppi-kouluissa kunnallistamista⁹³⁹, Tenholan mukaan Helsingin yhteiskoulussa korvaavaa koulua kannatettiin 18–8, Herttoniemen yhteiskoulussa 17–12, Kulosaaren yhteiskoulussa 20–12, Maunulan yhteiskoulussa 26–13, Munkkivuoren yhteiskoulussa 30–1, Puotinharjun yhteiskoulun päivälinjassa 19–6 ja Töölön yhteiskoulussa 28–5. Tenhola mainitsi myös Ruotsin luvattuna maana sosialistiselle koululle.⁹⁴⁰

⁹³⁵ Ulf Sundqvistin puhe pääkaupunkiseudun yhteistyövaltuuskunnan koulutuspoliittisilla neuvottelupäivillä 9.2.1974. Kansio: Peruskoulu 1967–1977. Jaakko Nummisen arkisto. OPMA.

⁹³⁶ Esim. VKTS:n hallituksen ptk 1/1975. Hyrylle myönnettiin 10 000 markkaa.

⁹³⁷ Hallituksen kokous 21.1.1976. HYRYn toiminnasta ja rahantarpeesta. Liite 2. Asia 5. VKTSa. Kansio 1. KA.

⁹³⁸ Teperi 1995, 304.

⁹³⁹ Kauranne 1988, 19.

⁹⁴⁰ HS 5.6.1975.

Helsingissä perinteikkäällä yksityisoppikouluilla oli vahvoja puolustajia. Erityisen tärkeä yksityisoppikouluväen toiminnalle oli ollut Helsingin Suomalaisen Yhteiskoulun (SYK) johtokunta, johon kuului VKTS:n ja YOL:n johtoa. SYK oli aloittanut toimintansa vuonna 1886, ja valtion tukema kokeilutoiminta oli käynnistetty vuonna 1955. Vuonna 1958 valtioneuvosto oli luvannut jatkaa SYK:n kokeilulupaa lukuvuoteen 1974–1975 asti. Peruskouluun siirtyminen varjosti tätä mahdollisuutta, ja lopulta lukuvuoden 1976–1975 alusta koulu siirtyi kouluhallituksen vaatimuksesta pienempiin projektikokeiluihin.⁹⁴¹ Asetus SYK:n kokeilutoiminnasta siis hävisi peruskoulua vastaavilta luokilta Helsingin siirtyessä peruskoulujärjestelmään⁹⁴². Koulun johtokunta oli pitänyt kokeilutoiminnan päättymistä merkittävänä takaiskuna, ja asiasta oli keskusteltu 17.1.1972 pankinjohtaja Olli Kailan työhuoneessa.⁹⁴³

Antero Leitzinger on muistellut opiskeluaikansa SYK:a osuvasti: ”Tuolloin tulevaisuutemme yllä väijyi vain yksi kammottava vaara: peruskoulu. Olimme kuulleet, että se uhkasi tehdä koulunkäynnistämme lopun, vaihtaa opettajat, moninkertaistaa lukukausimaksut, häätää ulkopaikkakuntalaiset tai syytää alaluokille haagalaisia huligaaneja, jotka toisivat mukanaan tappeluja ja tupakanpolttoa.”⁹⁴⁴ Peruskoulu uhkasi SYK:n asemaa, kokeiluja ja perinteellisyyttä. Heikki Brotherus kirjoitti *Helsingin Sanomissa* 6.6.1975 näistä rajoitteista kriittisesti: ”Nyt SYK:ta uhkaa niveltyminen peruskouluun ja tason väistämätön laskeminen, elleivät vanhemmat korvaa poisjäävää valtionapua. Uskoisin Ulf Sundqvistin sisässään myöntävän yhteiskunnan kannalta tärkeäksi sen, että sen palvelukseen voidaan kouluttaa huipputason väkeä. Edistäähän sellaista pitäisi, ei estää kuten on tapahtumassa, kun erinomaisesti toimiva elävä yksikkö tuhotaan. Jos periaatteena on älymystön preshtigen hävittäminen, se onnistuu, mutta kova on hintakin.”

Pärijätäkseen neuvotteluissa SYK:n johtokunta päätti 7.1.1975 hankkia yhteyksiä hallituspuolueisiin ja Helsingin kaupungin korkeimpaan johtoon. Johtokunnan mukaan tärkeätä kouluneuvotteluissa oli, että korvaavan koulun sopimukseen kirjataan SYK:n poikkeaminen peruskoulun lukusuunnitelmasta. Opiskelu SYK:ssa alkoi kansakoulun 2. luokalla ja oli kymmenvuotinen. SYK pyrki osoittamaan kaupungin avustusvelvollisuuden muistiossa, jolle hankittaisiin korkeiden kouluviranomaisten vahvistus. ”Pyritään siis voimassaolevien ja hajanaisten rinnakkaistapausten perusteella osoittamaan, että vastaavan koulun avustaminen on kunnan velvoite, jossa ei ole harkintavaltaa”, johtokunta linjasi. Tarkoituksena oli tarkistaa

⁹⁴¹ Vesa Nikunen, Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886–1976. SYK, Helsinki 1978, 15.

⁹⁴² Muistio peruskoulua korvaavan ja vastaavan koulun asemasta. Neuvottelutilaisuus 22.11.1971. SYKa. Johtokunnan kokousten pöytäkirjojen liitteet. Ce 19–21.

⁹⁴³ Johtokunnan kokous 17.1.1972. SYKa. Johtokunnan pöytäkirjat Ce: 18. 1972–1977. KA.

⁹⁴⁴ Antero Leitzinger, Onko opettaja ihminen? Teoksessa: Muutos ja pysyvyys. Rehtori Vesa Nikusen juhlaakirja. Toim. Kirsti Mäkinen ja Tuula Uusi-Hallila. SYK, Helsinki 1997, 117–120.

valtioneuvoston asetus SYK:sta siten, että kunnan avustusvelvollisuus osoitettaisiin varmuudella. Johtokunta oli käsityksessä, että asetuksen tarkistus edellytti ”kiinteitä yhteyksiä hallituksessa oleviin porvarillisiin puolueisiin”, sillä muuten asetuksella ”ei liene vähäisimpiäkään toteutumismahdollisuuksia.”⁹⁴⁵ Johtokunnalle kuitenkin selvisi, että kouluviranomaiset tulkitsivat koulujärjestelmälakia siten, että oppikoulu hajautui kahdeksi erilliseksi oppilaitokseksi, jolla ei olisi yhteistä johtokuntaa, rehtoria tai opettajakuntaa. Tällä tarkoitettiin peruskoulua vastaavan osan ja lukion erottamista.⁹⁴⁶

Kun peruskouluun siirtyminen oli käynnissä, VKTS alkoi rakentaa Helsinkiin ei-sosialististen poliitikkojen ja virkamiesten yhteistyöverkosta Helsingin kouluuunnitteluun ja eduskunnan sivistysvaliokuntaan vaikuttamiseksi. Varsinainen toiminta alkoi marraskuussa 1976 Helsingin kouluuunnittelussa porvarillisten ryhmien yhteistoimintana. Se loi edellytyksiä laajemmalle ei-sosialistiselle yhteistyölle, jonka tarpeesta Kokoomuksessa oli puhuttu⁹⁴⁷. VKTS muodosti epävirallisen ryhmän kokoamaan ehdotuksia Helsingin kaupunginvaltuuston ei-sosialistisille ryhmille⁹⁴⁸. Tukisäätiön organisoimaan porvarilliseen rinnakkaissuunnitteluun osallistuivat opetusministeriöstä kansliapäällikkö Jaakko Numminen (kesk.) ja osastopäällikkö Veli Nurmi (kesk.) ja kouluhallituksesta osastopäällikkö Vesa Lyytikäinen (kesk.), ylijohtaja Yrjö Yrjönsuuri (lib.), ylitarkastaja Leena Jääskeläinen (kok.) ja toimistopäällikkö Tuomo Häyhä (kesk.). Lisäksi Kokoomuksesta mukana olivat Elsi Hetemäki, Matti Peltonen ja Manu Renko. Kokoonpanon tarkoitus oli muotoilla ei-sosialistinen linja peruskoulun eriyttämistoimikunnan mietintöön ja kanta lukion kehittämiseksi.⁹⁴⁹

Helsingissä yksityisoppikouluväki onnistui koulujärjestelmälain muutokseen ja valtakunnalliseen tappioon nähden hyvin. Valtakunnallisen kamppailun painopisteen siirtyminen pääkaupunkiin helpotti kouluoikeiston työtä, joka oli joutunut kiusalliseen valoon kesän 1974 koululakitappiossa. Varsinais-Suomen Kokoomus ry (VSK) vaatikin puolueelta selkeämpää ja monipuolisempaa koulutuspoliittista linjaa, sillä nyt sitä leimasi tappio jarrutuskeskustelussa. Yhdistyksen mukaan näytti siltä, että Kokoomus puolusti vain korvaavia kouluja.⁹⁵⁰ Huomiossa oli itsekritiikin sävy; jyrkällä linjallaan Kokoomus ja YOL olivat tarjonneet epäselvän, uhkakuvi-

⁹⁴⁵ Ptk 7.1.1975. Johtokunnan kokousten pöytäkirjojen liitteet. Ce 19–21. SYKa. KA

⁹⁴⁶ Ptk 12.3.1975. Johtokunnan pöytäkirjat. Johtokunnan pöytäkirjat Ce: 18. 1972–1977. SYKa. KA.

⁹⁴⁷ Esimerkiksi: Pöytäkirja Kokoomuksen puoluevaltuuston sääntömääräisestä syyskokouksesta 24.9.1973. Ce 15. Puoluehallituksen ehdotus Kokoomuksen toimintasuunnitelmaksi vuodelle 1974. Liite 7. PTA.

⁹⁴⁸ Helsingin kouluuunnitelman tarkistusprojekti. Jyrki Helin, HYRY. VKTSa.. Kansio 2. KA.

⁹⁴⁹ VKTS:n hallituksen kokouksen ptk. 25.10.1976. Liite asiaan 4. VKTSa. Kansio 1. KA.

⁹⁵⁰ Puoluehallitus 1975, pöytäkirjat Cb 19. Ph:n kokous 19.1.1975. Aloitteet. Aloite no 18, Varsinais-Suomen Kokoomus r.y. PTA.

en ja vasemmiston torjumisen varaan rakennetun koulutuspoliittisen vaihtoehdon. Kaiken lisäksi vaatimuksissa olivat nousseet enemmän esille yksityisten oppikoulujen omistajayhteisöjen edut ja omaisuuden perustuslainsuoja kuin koululaitos.

5.6. Yhteiskuntajärjestelmän jähmeys – perustuslait politiikan lyömäaseina

Yksityisoppikoulujen puolustajat vetosivat perinteiseen yhteiskuntajärjestykseen. Mutta mitä he sillä todella tarkoittivat? Erik Allardt ja Yrjö Littunen taustoittivat yhteiskuntajärjestyksestä ja yhteiskuntajärjestelmästä klassikkokirjassaan *Sosiologia* (1979) seuraavasti: ”Yhteiskunnan päämääristä voidaan tietenkin keskustella monella tasolla, ja tietenkin myös käydään keskustelua itse yhteiskuntajärjestelmän luonteesta ja perusteista. Useimmat tavoitteita koskevat selvitykset ja keskustelut lähtevät kuitenkin päämäärien asettelussaan muutoksista, joita voidaan aikaansaada vallitsevan järjestelmän puitteissa.”⁹⁵¹ Yksityisoppikoulujen puolustaminen osoitti, ettei vallitseva järjestelmä ollut yksiselitteinen käsite. Eduskunnassa ei ollut yhteistä kuvaa siitä, kajosiko koululain muuttaminen jotenkin oleellisesti yhteiskuntajärjestykseen. Yhteiskuntajärjestyksellä tarkoitettiin oikeistolaisiin ihanteisiin perustuvaa valtio- ja oikeusjärjestyksestä, jonka vasemmistovetoinen reformoiminen uhkasi viedä kokonaan toisenlaiseen yhteiskuntajärjestelmään, sosialismiin. Oikeisto hahmotti yhteiskuntajärjestyksen ja yhteiskuntajärjestelmän vahvan omaisuuden suojan ja olemassa olevien yhteiskunnallisten instituutioiden säilyttämisen näkökulmasta.

Kokoomuspoliitikko ja rehtori Jussi Saukkonen tiivistä ”vallitsevan” porvarillisen yhteiskuntajärjestyksen ihanteen vuonna 1973 näin: ”Suomen talousjärjestelmä perustuu yksityisomistukseen ja yrittäjien vapauden pohjalle. Sen juuret ovat vapaiden talonpoikien itselleen hankkimissa oikeuksissa. Nämä perustuslailla suojatut oikeudet ovat kansanvallan toteuttamisen edellytyksiä ja ne ovat juurtuneet syväälle suomalaiselle ajattelutapalle.”⁹⁵² Saukkonen tulkitsi, että vasemmistomiellinen sosiaalivaltiohanke rapautti vapausoikeuksiin perustuvaa yhteiskuntajärjestyksestä ja oikeiston pitkäaikaista poliittista ihannetta, ”pohjoismaista kansanvaltaa”. Jälkimmäisessä kansanvaltaisuus ymmärrettiin vaaralliseksi miellettyjen määränemmis-
töparlamentarismin ja ”puoluevaltaisuuden” rajoittamiseksi.

1960- ja 1970-lukujen poliittisissa ristiriidoissa virittyi uudelleen oikeistolainen, vapaata talonpoikaa ihannoinut vapausajattelu, jonka lähtökohtia oli kiteytetty esimerkiksi maanomistusta käsitelleessä pienpainatteessa *Varjoisäntäkö itsenäisestä*

⁹⁵¹ Allardt & Littunen 1979, 82

⁹⁵² Saukkonen 1973.

talonpojasta (1951): ”Itsenäinen talonpoikaisluokka, jota ei tarvitse joka käänteessä yleisin varoin avustaa, on aarre ja tukipylväs kansakunnalle.” Painatteen mukaan talonpoikaisväestö muodosti maan taloudellisen selkärangan, josta taide, hengenviljely ja teollisuus elävöityivät. Oikeistopiireissä sosiaalivaltion politiikkatrendin katsottiin rapauttavan tämän ihanteen perustoja. Tästä syystä pienpainatteessa keskiöön nostettiin kysymys, ”halutaanko näitä arvoja pitää kunniaassa, vai tehdäänkö talonpojasta valtion avusta ja holhouksesta riippuvainen varjoisäntä.”⁹⁵³ Juuri tämä lähtökohta oli ilmiömäisesti korostunut sosiaali- ja verovaltion sekä kunnallisen yhtenäiskoulun torjumisessa.

Yksityisoppikouluaktivisti, VKTS:n säädekirjan allekirjoittaja Veikko Heinonen kuvasi 28.3.1978 elinkeinoelämän vaikuttajille ajankohtaista yhteiskuntajärjestyksen kumoamisen uhkaa seuraavasti: ”Yhteiskuntajärjestelmäämme vastaan kohdistetut hyökkäykset ulottuivat yliopistoissa ja korkeakouluissa myös opetukseen. Kuluneina vuosina puoluepolitiikka ja poliittiset ideologiat pesivät yliopistojen laitoksille, missä opetuksen vapauden nimissä on harjoitettu usein todellista aivopesua... Koululaitostamme on käytetty ja käytetään jatkuvasti kanavana ideologisten vaikutusten aikaansaamiseksi. Tosin pyrkimykset koulun politisoimiseksi eivät onnistuneet. Mutta jatkuvasti ilmenee painetta vaikuttaa koulun kautta kasvuikäisiin tavalla, joka etäännyttäisi asenteita ja arvoja suomalaiselle yhteiskunnalle ominaista tavoista.”⁹⁵⁴

Heinosella oli vahva vakaumus suomalaisen yhteiskunnan perusarvoista. Hän jatkoi jyrkän linjan oikeiston käsityksen, että yhteiskuntaa ohjattiin epälegitiimisti ja vallankumouksellisesti kohti sosialismia. Vaikka Heinonen mielsi vasemmistolaisen politiikka suunnan radikaaliksi ja epälegitiimiksi, yhteiskunnan muuttamispyrkimyksiä yleisesti leimaava valtarakenteisiin koskeminen ei lähtökohtaisesti merkitse oikeusjärjestyksen vastaista toimintaa tai sisäistä turvallisuusuhkaa.⁹⁵⁵ Pikemminkin kyse oli niistä yhteiskunnallisista ihanteista, jotka Heinonen koki väistyviksi ja haastetuiksi. Jyrkimmän oikeiston ajattelussa oikeusjärjestyksen vastaisen ja vasemmistoradikaalin toiminnan piiri oli laeva, kuten eduskunnan täysistuntokeskustelu koulujärjestelmälain muuttamisesta osoitti. Tällaisessa ajattelussa ainakin epäsuoraan radikaaliksi ja vaaralliseksi rinnastettiin myös iso osa sosialidemokraattista liikettä ja maltillista oikeistoa.

Kuten koululakiprosessi ja siihen osunut valtiosäännön uudistamiskeskustelu osoittivat, vallankumouspelko pohjasi käsitykseen lainsäädäntötein toteutettavasta sosialismista. Heikki Mäki-Kulmalan muistelu laitavasemmiston vallankumouk-

⁹⁵³ Varjoisäntäkö itsenäisestä talonpojasta. Helsinki 1951. Kaupparehti Oy:n Kirjapaino. Tekijän hallussa.

⁹⁵⁴ Heinonen 1982, 85.

⁹⁵⁵ Nikula 1983, 177–189.

sellisuudesta muodostaa vertailupinnan oikeiston tilannekuville: ”Tavoitteenamme oli Sosialistinen vallankumous ja sen mukainen Suomi. Suunnitelmissamme ei kuitenkaan ollut mitään salaista tai laittomaksi todettua. Se oli painettuna asiakirjoihin, jotka olivat jokaisen vapaasti luettavissa ja kommentoitavissa.” Mäki-Kulmalan muistelu käsitteli taistolaisuutta, mutta VKTS:n aktivistit ja eduskunnan oikeisto-opposition poliitikot olivat viitanneet vallankumouksellisuuteen myös koulujärjestelmälain käsittelyn kohdalla, siis huomattavasti laajemmassa merkityksessä. Koululain muuttamisessa oikeistovoimat väittivät todistaneensa virkamiesten ohjailua, poliittista manipuloimista, perustuslaintulkinnan harhautuksia ja muita konspiraatioita. Oikeistolaista asennoitumista oli tuettu vasemmiston ”todellisten” tarkoituksien paljastamisella. Radikalismien ja vallankumouksellisuuden määrittelyihin liittyen Mäki-Kulmala on huomauttanut, ettei laki velvoittanut Suomen kansalaisia pitämään ”maamme yhteiskunta- tai oikeusjärjestystä parhaana mahdollisena.”⁹⁵⁶ Yksityisoppikoulujen puolustuksessa eduskunnan selvän enemmistön hyväksymä politiikkavaihtoehto hahmottui yksityisoppikouluväen silmissä vallankumouksellisena ja yhteiskuntajärjestyksen vastaisena hankkeena. Näin oikeistohenkinen ”demokratian itsepuolustus” 1970-luvun alussa oli itse asiassa poliittiseen marginaaliin ajautuneen käsityksen tukemista.

Osassa 1970-lukua käsittelevässä kirjallisuudessa VKTS:n ja Kanslerisäätiön toiminta on yksioikoisesti yhdistetty demokratian ja moniarvoisuuden säilyttämiseen. Näin kiistanalainen demokratia-käsite on määritelty sellaisen poliittisen ryhmän näkökulmasta, jonka mukaan vasemmistomielinen politiikka uhkasi ajan koettelemaa ja oikeusjärjestyksen suojaamaa yhteiskuntajärjestystä. Ruotsissa Olof Palme arvosteli oikeistopiirejä siitä, että he herkästi samastivat asemiansa puolustamisen demokratian säilyttämiseen ja lietsoivat Eurooppaa punaisen vaaran puhdistamiseen⁹⁵⁷. Suomen ja Ruotsin jyrkän linjan oikeistovoimat rinnastivat sosiaalireformistiset hankkeet yhteiskuntajärjestyksen asteittaiseksi kaatamiseksi. Tämän ajattelutavan mukaisesti *Uusi Suomi* linjasi pääkirjoituksessaan 21.7.1974, ettei vapauden ja sosialismin välillä enää ollut harmaata vyöhykettä. Kun vasemmisto oli vahvistunut yliopisto-, oikeus- ja koululaitoksessa, ”vapauden ideologia” oli ”puolustettava samanaikaisesti, rinta rinnan sekä talouselämässä että kulttuuripolitiikassa.”

Perinteisen oikeiston näkökulmasta yksityisoppikoulut olivat keskeisessä roolissa yhteiskuntajärjestyksen määrittelyssä. Siinä korostuivat yksityinen omistusoikeus ja perhekeskeinen valinnanvapaus. Näistä lähtökohdista käytiin sosialismia vastaan, mitä kuvasi osuvasti rehtori Mikko Mielosen kirjoitus 25.11.1973 *Uudessa*

⁹⁵⁶ Mäki-Kulmala, Taistolaisuuden harmaa kirja. Pilot Kustannus, Tampere 2004, 115.

⁹⁵⁷ Anförande vid Kvinnoförbundets konferensen 20.2.1976. Olof Palme arkiv. http://www.olofpalme.org/wp-content/dokument/760220a_sskf_konferens.pdf

Suomessa: ”Käy yhä todennäköisemmäksi, että koulunuudistuksen toteuttamista ei enää määrää opetuksen tason kohottaminen ja sosiaalinen tasa-arvoisuus, vaan yhä selvemmin on käynyt ilmi, että pyrkimyksenä on johtaa sosialismiin ja suomalaisen yhteiskuntamuodon muuttamiseen.”⁹⁵⁸ *Uuden Suomen* pääkirjoitus oli jo 7.4.1974 linjannut, että vasemmiston tavoitteena oli ”perustuslaillisen vallankumouksen yrittäminen”.

YOL:n aktivismin pohjalta peruskoulun vastustaminen oli kiinnittynyt 1970-luvun alun valtiosääntöpolitiikkaan. Valtiosääntökomitean välimietinnön erilliset vasemmisto- ja oikeistojohdannot kertoivat jyrkästi eriytyneistä lähtökohdista. Vasemmisto lähti siitä, että vuoden 1906 eduskuntauudistuksesta lukien perustuslait olivat estäneet yhteiskunnallisten valtasuhteiden ”muuttamisen parlamentaarista tietä enemmistödemokraattisin keinoin.” Perustuslait nähtiin aikansa tuotoksina, mitä ilmeni myös eduskunnan täysistuntokeskusteluista. Koulujärjestelmälain kannalta keskeisen hallitusmuodon 6 §:n säädösaikana oli uskottu omistusoikeuden määrättyyn ydinsisältöön, johon lainsäätäjä ei saisi kajota.⁹⁵⁹ Sosiaalivaltio ja vasemmiston vahvistuminen tulivat kuitenkin koettelemaan omistusoikeuden perinteisesti vahvaa asemaa. Oikeisto katsoi vasemmiston pyrkivän tavoitteisiinsa valtiolinten toimivaltaa muuttamalla. *Uuden Suomen* pääkirjoitus 17.5.1974 huomioi, että ”kansanvallalle vieraat korjaukset” perustuslakiin jäisivät toteutumatta, ”jos ei-sosialistien kesken sopu päälinoista säilyy.”

Antikommunistisessa, melko pienlevikkisessä *Kärki*-julkaisussa (1972) Paavo Tuomisto esitteli vasemmiston perustuslakitavoitteiden ongelmia. Hänen mukaansa esitykset johtaisivat siihen, että ”yksinkertaisella enemmistöllä vallankumouksen teko kävisi helposti”. Kuvaus muistutti Rainion ja muun jyrkän linjan oikeiston ajattelua, sillä Tuomiston mukaan ”perustuslakien ahdistelemisessä” aktiivisia olivat ”vallankumousjuristit”, jotka manipuloivat eduskunnan päätöksentekosääntöjä. Tuomiston mukaan eduskunnassa oli tehty ”kovaa politiikkaa viileän ja rehellisen laintulkinnan sijasta”. Uhkana oli, että ”vallankumousmiehet saisivat eduskuntaan enemmistön” ja nuijisivat ”pala palalta tulkintoja, joiden nojalla perustuslain luonteisia lakeja muutettaisiin tavallisina lakeina”. Yhteiskuntajärjestyksen säilyttäminen oli Tuomiston mukaan tärkein perustuslaillisuuden kriteeri. Se edellytti eduskunnan ei-sosialistista enemmistöä, sillä muuten laillinen vallankumous oli mahdollinen.⁹⁶⁰ Tällainen ajattelu ei ollut yksityisajattelua, vaan näkyi vahvasti perinteisen oikeiston ja elinkeinoelämän kannanotoissa.

⁹⁵⁸ Rehtori Mikko Mielosen puheenvuorokirjoitus US:ssa 25.11.1973. F 12. Kirjeenvaihto 1974-1975. YOLA. KA.

⁹⁵⁹ Hannu Tapani Klami, Omistusoikeus ja yhteiskunta. LM 4/1994, 443.

⁹⁶⁰ Paavo Tuomisto, Tekohengitystä demokratialle. Vallankumous vai edistys. *Kärki*-sarja 1. Atra. Vammala 1972, 33-45.

Kokoomuksen keskeinen valtiosääntöpoliittinen vaikuttaja, kansanedustaja ja perustuslakivaliokunnan puheenjohtaja Juuso Häikiö pyrki selkeyttämään puolueensa valtiosääntöpoliittista linjaa ja rakentamaan perustuslaillista kansanliikettä vasemmistopainetta vastaan⁹⁶¹. Rintamalinjojen jyrkkyys hahmottui Antero Jyrängin ja Häikiön pamfleteista, joissa avattiin osapuolten lähtökohtia ja tavoitteita. Molemmat olivat eri mieltä perustuslakien kokonaisuudistuksen tarpeellisuudesta, eduskunnan asemasta ja omistusoikeudesta. Häikiö tulkitsi realistisesti, että vasemmisto pyrki perustuslakiuudistuksella vahvistamaan politiikkansa edellytyksiä⁹⁶².

Vasemmisto arvosteli nimenomaan omaisuudensuojan kireää tulkintaa, joka ulottui yhteiskuntapolitiikkaan, kuten koulu-uudistukseen. SKP:n mukaan perusoikeuksien ristiriitatilanteessa omaisuuden suojan oli ”väistyttävä aina sosiaalisten tavoitteiden hyväksi.”⁹⁶³ Kannanotto vaati hyvinvointioikeuksien nostamista vapausoikeuksien rinnalle ja omaisuudensuojan aseman heikentämistä. Vasemmistopuolueiden kannanotoissa omaisuudensuojan vahvuutta ei asetettu yhteiskuntajärjestyksen toimivuuden arvosteluperusteeksi. Sen piiriin kuuluvista asioista oli myös totuttu äänestämään perustuslakivaliokunnassa⁹⁶⁴. Koulujärjestelmälain eduskuntakäsittelyjen voidaan katsoa noudattaneen sitä 1960- ja 1970-lukujen valtiosääntötulkintoille tyypillistä piirrettä, että ”omaisuudensuojakäsymykset hallitsivat keskustelua muiden perusoikeuksien kustannuksella.”⁹⁶⁵

Helsingin yliopiston hallinto-oikeuden emeritusprofessori Veli Merikoski tulkitsi yhteiskuntajärjestysdebattia siten, että eduskunnalla oli valittavanaan joko kommunismi tai länsimais-demokraattinen suuntaus. Vaikka tätä luonnehdintaa oli vaikea sovittaa sosiaalivaltioon, Merikoski ei jakanut perinteisen oikeiston näkemystä yksityisomistuksen asemasta, vaan piti tärkeänä, että ”eduskunnalla tavallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä ja tavallisella lailla annetun valtuutuksen nojalla myös maan hallituksella olisi oikeus perustuslain estämättä määrätä toimenpiteistä sellaisten suurten yhteiskunnallisten epäkohtien kuin työttömyyden, asuntopulan, ympäristön saastuttamisen jne. poistamiseksi.”⁹⁶⁶ Vaikka Merikoski ei liputtanut vasemmiston puolesta, hän edusti keskitietä ja tulkitsi omaisuudensuojan kireän tulkinnan lähinnä voimistavan yksityisomistuksen arvostelua.

⁹⁶¹ Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous 20.5.1974. Eduskuntaryhmä Ca 16. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

⁹⁶² Häikiö 1974, 54.

⁹⁶³ Liite 3. Valtiosääntöuudistuksesta, 4.12.1974. SKP:n poliittisen toimikunnan pöytäkirja 1974. KansA.

⁹⁶⁴ Merikoski 1975, 78.

⁹⁶⁵ Pekka Länsineva, Perusoikeudet ja varallisuussuhteet, Suomalainen lakimiesyhdistys. Helsinki 2002, 40.

⁹⁶⁶ Merikoski 1975, 81.

Perustuslakien käyttö yksityisoppikoulujen puolustuksessa valaisi eriäviä käsityksiä oikeuden ja politiikan suhteista. Pekka Länsineva onkin luonnehtinut, että perustuslain säännösten tulkinnalla on aina läheinen suhde ”perimmäisiä yhteiskunnallisia arvoja koskevaan keskusteluun” ja poliittiseen elämään⁹⁶⁷. Koulujärjestelmäläkiprosessiin sopi väljästi myös se Merikosken havainto, että vasemmisto kannatti kansalaisten varallisuus oikeudellisen suojan vähentämistä, koska sen politiikka riippui ”kajoamisesta yksityisoikeudellisten yhteisöjen omaisuuteen.”⁹⁶⁸ Yksityisoppikoulujen kohdalla omaisuudensuoja oli kiistelty kysymys. Koulujärjestelmäista seuranneet vaikeudet tukevat Mikael Hidénin havaintoa, että omaisuudensuojan arvioimisessa poliittiset ja yhteiskunnalliset vaikutukset ovat lopulta ratkaisevia⁹⁶⁹. Oikeistovoimat pitivät yllä yksityisoppikoululaitoksen ja valtiosäännön elinvoimaisuutta, sillä niiden katsottiin edustavan porvarillista yhteiskuntajärjestystä meneillään ollutta vasemmistopainetta vastaan.

Vuoden 1918 sisällissodan jälkeen oikeisto oli mieltänyt perustuslait yhteiskunnallisten ihanteidensa suojaksi⁹⁷⁰. Kireä omaisuudensuojan tulkinta oli historiallinen, vanhojen Ruotsin vallan aikaisten privilegioiden ja perustuslakien yllävaaraan tulkintaan perustunut ja kiistanalaisena vuoden 1919 hallitusmuotoon siirtynyt rakkennelma⁹⁷¹. Sotien välillä esimerkiksi Yrjö Ruutu oli arvostellut näkemyksiä omistusoikeuden pyhydestä ja eduskuntavallan rajaamisesta.⁹⁷² Työväenliikkeen niin kutsutun ”juristisocialismin” kehittäjä, Wienin yliopiston oikeustieteen professori Anton Menger oli jo 1880-luvulla kehittänyt teoriaa omistusoikeuden vaikutuksesta yhteiskunnan kehittämiseen. Tutkimustensa pohjalta hän oli kannustanut työväenliikettä muuttamaan oikeusjärjestystä tarkoitustensa hyväksi⁹⁷³. Poliittisille ristiriidoille altistavaa omaisuudensuojan tulkintaa oli arvostellut vuonna 1907 myös A. I. Heikel antisosialistisessa pamfletissaan *Sosialismi. Mitä se on, mitä se tahtoo ja mitä se ei voi*. Hänen tulkintansa oli hyvin samanlainen kuin vasemmistopuolueilla 1970-luvulla: ”[n]ykyinen oikeusjärjestys ja käytännössä olevat omaisuuden hankkimista koskevat lait ovat vanhentuneet. Ne eivät vastaa niitä vaatimuksia, jotka ovat käyneet välttämättömiksi sen kautta, että tuotantota-

⁹⁶⁷ Länsineva 2002, 40.

⁹⁶⁸ Merikoski 1975, 83.

⁹⁶⁹ Mikael Hidén, Näkökohtia omaisuudensuojasäännöstöstä uudistuskaavailujen kohteena. Lakimies 1975, 440–457. Vuoden 1919 Hallitusmuodon 6.1 §:n mukaan jokainen Suomen kansalainen on ”lain mukaan turvattu” ”omaisuuden puolesta”. HM 6.3 §:n mukaan ”omaisuuden pakkolunastuksesta yleiseen tarpeeseen täyttää korvausta vastaan säädetään lailla.”

⁹⁷⁰ Riepula 1969, 16.

⁹⁷¹ Jyränki 2006, 53–55.

⁹⁷² Klinge 2012, 183, 185.

⁹⁷³ Nils af Ursin, Proletaariaatteita. Kokoelma kirjoituksia. Suomalainen sosialistinen kustannusyhtiö, Fitchburg 1914, 32–39.

pa nykyään on aivan toinen kuin milloin yksityisomaisuutta koskevat määräykset säädettiin.”⁹⁷⁴

1970-luvun alun keskustelu oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksen suhteista nousi uusista oikeussosiologisista ja valtiosääntöpoliittisista tutkimuksista sekä oikeuslaitostoimikunnan ja valtiosääntökomitean avauksista. Erityisesti vasemmistopiirit – mutta myös useat tutkijat – katsoivat, että oikeusjärjestys ja sitä koskeva asiantuntijavalta kallistuivat liiaksi oikealle. Matti Klinge onkin luonnehtinut, ettei oikeiston voima koskaan ole ollut vain kansanedustuslaitoksessa⁹⁷⁵. Koulujärjestelmälain täysistuntokäsittelyissä oikeiston edustajat olivat viitanneet raflaavasti ”poliittisiin” perustuslakiasiantuntijoihin. Nuorempi, vasemmistoon päin kallistunut sukupolvi edusti opillisesti ”väärää” ja porvarillisesta näkökulmasta arveluttavaa tutkimusta, kuten Helsingin hovioikeuden jäsen Paavo Hiltunen kiteytti: ”Tähän vallankumoukselliseen tykistövalmisteluun lakeja ja tuomareita vastaan tiedotusvälineissä liittyi myös eräiden nuorten uusvasemmistolaisten oikeus- ja valtiotieteilijäin esiinmarssi erinäisissä julkaisuissa ja yliopistojen oppituleissa, jonne nämä nuoret tutkijat konsistorien nenän edessä pääsivät. Nämä sosialismiin sitoutuneet tutkijat alkoivat kovin sanoin arvostella oikeusjärjestystämme selittäen lakimme luokkayhteiskunnan vanhentuneiksi tuotteiksi, jäänteiksi ja myyteiksi, jotka olisi kaadettava.”⁹⁷⁶

Sosiaalivaltion lyödessä läpi 1950- ja 1960-luvuilla perustuslakivaliokunnan suhtautuminen omaisuudensuojaan oli kiristynyt⁹⁷⁷. Tätä perusoikeuskontrollia oli mahdollisesti vaikeata sovittaa aikakauden politiikkaan. Antero Jyrängin mukaan hallitusmuodon 6 §:ssä turvattu omistusoikeus oli perinteisesti ymmärretty ”periaatteessa täydelliseksi, yksinomaiseksi oikeudelliseksi vallaksi esineeseen”, jolloin mikä tahansa omaisuuden käytön rajausta oli voitu ”periaatteessa katsoa hallitusmuodon 6 §:n vastaiseksi.”⁹⁷⁸ Tätä näkökulmaa yksityisoppikouluväki yritti sovittaa peruskoulu-uudistukseen.

Yksityisoppikoulujen puolustaminen eduskunnassa osoitti, ettei omaisuuden suojan määrittely ollut lainsäädäntövallan näkökulmasta vähäpätöistä toimintaa. Omaisuudensuojalla saattoi olla aiheetonta preventiivistä vaikutusta siihen, ettei tiettyyn lainsäädäntötoimeen ryhdytty, koska sen oletettiin loukkaavan omaisuu-

⁹⁷⁴ A. I. Heikel, *Sosialismi. Mitä se on, mitä se tahtoo ja mitä se ei voi*. Toinen painos. WSOY, Porvoo 1907, 33–34.

⁹⁷⁵ Klinge 2012, 212.

⁹⁷⁶ Paavo Hiltunen, *Matkalla diktatuuriin*. Kuva ja sana, Helsinki 1975, 124.

⁹⁷⁷ Antero Jyränki, *Omistaminen perusoikeutena*. *Oikeus* 2/1978, 65. HM:n tulkintaongelmaista ks. myös Toivo Holopainen, *Säänneltävän arvo ja perustuslainsäätämisyjärjestys*. *Lakimies* 6/1970, 672–673.

⁹⁷⁸ Jyränki 1978, 72.

den perustuslainsuojaa ja jäävän siksi vaille riittävää enemmistöä.”⁹⁷⁹ Mikael Hidén on arvioinut, että eri yhteyksissä ”omaisuudensuojasäännöstä olisi voitu tulkitta joustavammin ilman, että mitään yhteiskuntajärjestyksen muuttumisen tai edes hallitusmuodon 6 §:n säännöksen vesittymisen riskiä olisi ollut olemassa.”⁹⁸⁰ Yksityisoppikoulujen puolustamiseksi omaisuudensuojaan vedottiin leväperäisesti, esimerkiksi ”perustuslakivallankumouksella” pelotellen. Eduskunnan oikeisto-opposition täysistunnoissa esittämien ”ankarien” ja ehdottomien laillisuusvaatimusten mieli oli Hidénin mukaan ymmärrettävissä siltä kannalta, että omaisuudensuojan sopiva tiukkuus perustui aina yhteiskunnallisiin arvostuksiin⁹⁸¹.

Myöhemmin on vakiintunut käsitys, että valtiopäiväjärjestyksen päätöksentekosäännöt sekä ”yksityiselle omaisuudelle annettu vankka suoja” rajoittivat vielä 1970-luvulla oleellisesti eduskunnan enemmistöpäätöksiä⁹⁸². Kun asiantuntijavaltaa oikeusjärjestystä koskevissa asioissa siirtyi hiljalleen myös vasemmalle, oikeistovoimat esittivät vakiintuneet tulkintatavat epäpoliittisina. 1960- ja 1970-luvuilla oikeustieteen piirissä eivät olleet harvinaisia sellaiset puheenvuorot, ”joissa omaisuudensuojan tulkintalinjan vähäistenkin tarkistusten katsottiin avaavan tietä esimerkiksi yksityisomistuksen sosialisoinnille ja merkitsevän siirtymistä kohti sosialististen valtioiden omaisuudensuojakulttuuria.”⁹⁸³ Tällainen valikoiva lakiuskoisuus tuli konkreettisesti esille koulu-uudistuksessa.

Koulujärjestelmälakiprozessista on löydettävissä tukea Pekka Länsinevan huomiolle, etteivät perustuslait 1960- ja 1970-lukujen taitteessa tarjonneet ”sanottavaa tukea sellaisillekaan lainsäädännöllisille muutoksille, joiden tarkoituksena oli edesauttaa ja tasapainottaa eri ihmisryhmien perusoikeuksien toteutumista.”⁹⁸⁴ Eduskunnan täysistuntopöytäkirjoista hallitsi omaisuudensuojakysymys. Koulujärjestelmälain käsittelyissä oikeisto-oppositio yritti häivyttää perustuslain tulkinnan läheistä yhteyttä arvoihin ja politiikkaan, ja esimerkiksi oikeuskanslerin lausunnon pohjalta yksityisoppikoulujen puolustaminen esitettiin pitkälti oikeudellisena toimintana. Yksityisoppikoulujen puolustaminen yritettiin perustella juridisella argumentaatiolla. Aki Rasilainen on osuvasti todennut, että ”[k]un legalistisessa kulttuurissa poliittisen vallankäytön hyväksyttävyydestä ja tarkoituksenmukaisuudesta vallitsee erimielisyys, keskustelu politiikan legitimiisyydestä pelkistyy

⁹⁷⁹ Mikael Hidén, Omaisuu den perustuslainsuoja – nykynäkymiä ja näkökohtia. B, 100.

⁹⁸⁰ Hidén 1971, 105–106.

⁹⁸¹ Hidén 1971, 130.

⁹⁸² Jaakko Nousiainen, Suomen poliittinen järjestelmä. WSOY, Helsinki 1998, 92.

⁹⁸³ Länsineva 2002, 51–52.

⁹⁸⁴ Länsineva 2002, 52.

helposti kysymykseksi sen laillisuudesta.”⁹⁸⁵ Juuri näin kävi koulujärjestelmälain muutoksen kohdalla, jossa oikeisto kompensoi poliittisen vallan puutetta oikeuskanslerin lausunnon tietynlaisella reseptillä.

Joissain tutkimuksissa on hyväksytty perinteisen oikeiston aikalaistulkinta, jonka mukaan asiallinen oikeusajattelu joutui tulilinjolle vasemmistopolitiikan seurauksena. Pekka Suvanto on väittänyt, että ”Jyränki kehotti vasemmistoa murskaamaan myytin ns. puolueettomista asiantuntijoista.” Suvannon mukaan Jyränki olisi katsonut, että ”kaikki asiantuntijat ovat subjektiivisia, sidoksissa poliittisiin arvostuksiin”.⁹⁸⁶ Todellisuudessa Jyrängin näkemys oli nyansoidumpi ja perustui tutkimuksiin laintulkinnan ja oikeuslaitoksen yhteiskunnallisista vaikutuksista. Vaikka 1970-luvun alussa virkakoneisto edusti entistä vähemmän vanhaa ”valkoista isänmaallista perinnettä”, se ei tarkoita, että väistyvä suuntaus olisi ollut epäpoliittinen. Puolueettomuuden kyseenalaistamisen sijaan Jyränki katsoi, että oikeiston valtiosääntöhegemonia perustui muuhunkin kuin puhtaaseen asiantuntemukseen. Sitä oli hänen mukaansa uskallettava myös demokraattisessa prosessissa haastaa. Oikeistopiireissä taas oli ollut pitkään vahvoilla ajattelu, jonka mukaan poliittinen demokratia syrji asiantuntijuutta⁹⁸⁷. Tällainen ajattelu oli voimakas vielä yksityisoppikoulujen ja vanhojen perustuslakien puolustamisessa.

1970-lukua käsittelevissä historiantesityksissä valtiosääntöuudistus on jäänyt melko vähälle huomiolle, vaikka kyse oli yhteiskuntajärjestyksen perusteista: demokratiasta, yksityisestä omistusoikeudesta ja presidentin vallasta⁹⁸⁸. Vasemmistolähtöiset ja liberaalit kaavailut valtasuhdejärjestelmän muuttamiseksi, erityisesti valtioneuvoston 9.10.1970 asettama ensimmäinen valtiosääntökomitea⁹⁸⁹ ja 14.7.1971 asetettu oikeuslaitostoimikunta, olivat tärkeä konteksti oikeiston tilannekuville. Sekä komitean että toimikunnan henkilövalinnat herättivät kritiikkiä. Juha Vikatmaan (kok.) mukaan edelliseen sihteeriksi valitut Antti Seppälä, Heikki Karapuu ja Esko Rieppala eivät olleet osoittaneet perustuslakiasiantuntijoiksi kelpuuttavia ”tutkimuksellisia näyttöjä”. Vikatmaa kertoi odottaneensa juuri poliittisia henkilövalintoja, sillä hallituksessa toimi ”yhteiskuntajärjestyksen kumoamista” kannat-

⁹⁸⁵ Aki Rasilainen, Oikeudellinen argumentointi politiikassa. Suomalaisen legalismin poliittinen historia. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisuja. A-sarja N:o 257, Helsinki 2004, 1.

⁹⁸⁶ Suvanto 1994, 314.

⁹⁸⁷ Kettunen 2012, 82.

⁹⁸⁸ Rentola 2005, 288.

⁹⁸⁹ Puheenjohtajana oli Aarne Nuorvala (Jyrängin mukaan ”sitoutumaton porvari”), varapuheenjohtaja Antero Jyränki (sos.dem.), hallintoneuvos Matti Kekkonen (kesk.), kansanedustaja Sulo Suortanen (kesk.), kansanedustaja Juuso Häikiö (kok.), Georg Ehrnrooth (ruots.), professori Veli Merikoski (lib.), kansanedustaja Veikko Vennamo (smp), VTM Ahti Tele (krist.), kansliapäällikkö Kai Korte (Jyrängin mukaan ”sitoutumaton porvari”), päätoimittaja Pauli Burman (sos.dem.), kansanedustaja Leo Kohtala (sos.dem.), kansanedustaja Jacob Söderman (sos.dem.), kansanedustaja Väinö Vilponiemi (sos.dem.), kansanedustaja Aulis Juvela (kd.), kansanedustaja Taisto Sinisalo (kd.) ja Kalevi Kivistö (kd.)

tavia ministerejä. Hän tiedusteli hallitukselta, pääsivätkö muissa demokraattisissa maissa vallankumousta ajavat henkilöt näin tärkeisiin asemiin, ja miksi yhteiskuntaa ylläpitävät asiantuntijat oli sivuutettu.⁹⁹⁰ Arvostelussa oli vaalivoiton tuomaa jyrkkyyttä, ja myöhemmin vuoden 1973 puoluekokouksessa Vikatmaa itse kritisoi omaisuudensuojan kireää tulkintaa⁹⁹¹.

Oikeiston jyrkkyyttä taustoitti se, että aloite valtiosääntöasioissa oli siirtymässä vasemmalle. Antero Jyräni on pitänyt tärkeänä huhtikuussa 1969 järjestettyä Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunnan perustuslakifoorumia, joka osoitti nuorten sosialidemokraattien johtavan kommunisteja ja kansandemokraatteja perustuslakipohdinnoissa. Tilaisuuden pohjalta julkaistiin vuoden 1970 alussa Heikki Karapuun kirjoittama *Harvojen tasavalta*. Jyrängin mukaan vasemmistolaiset oikeustieteilijät haastoivat tutkimuspohjaisesti perinteistä kirjallisuutta, jossa laiminlyötiin oikeussääntöjen yhteiskunnallisuus.⁹⁹² Samaan aikaan jyrkän linjan oikeisto kaavaili perustuslakiuudistusta täysin päinvastaisesta lähtökohdasta, olemassa olevan oikeusjärjestyksen tiukentamisesta ja eduskunnan lainsäädäntötyön perustuslainmukaisuuden tuomioistuinkontrollista⁹⁹³.

Georg Ehrnroothin (ruots.) toivomusaloite (1967) vaati selvitystä valtiosääntötuomioistuimen perustamisesta, jolla toteutettaisiin politiikasta steriili ja ”ankara lailisuusperiaate”. Aloite totesi vallitsevan oikeusjärjestyksen ongelman seuraavasti: ”Huolimatta hallitusmuodon (19, 45 ja 58 §) ja valtiopäiväjärjestyksen (46 ja 67 §) säännöksistä, jotka käytännössä suuressa määrin vähentävät vaaraa, että lakeja säädettäisiin perustuslainvastaisessa järjestyksessä, puuttuu Suomessa päinvastoin kuin useimmissa oikeusvaltioissa mahdollisuus oikeudellisesti valvoa, että valtiosäännön määräykset otettaisiin lakia säädettäessä huomioon”. Aloitteen laatijoiden mukaan perustuslakivaliokunta poikkosi ”puhtaan oikeudellisista” näkökannoista. Tiukemman perustuslakikontrollin puolesta allekirjoittajien mielestä puhui se, että oli ”vaikea uskoa, että meidän aikamme kansanedustuslaitos katsoisi itsensä virheettömäksi”.⁹⁹⁴

Myös Kokoomus kannatti vuonna 1967 lakien perustuslainmukaisuuden valvonnan tehostamista ja valtiosääntötuomioistuimen tarpeellisuuden tutkimista⁹⁹⁵. Puolue

⁹⁹⁰ 13.11.1970. Ehdotus toivomukseksi valtiosäännön tarkastamista koskevasta kokonaistutkimuksesta. Käsitteilyn pohjana on perustuslakivaliokunnan mietintö n:o 22. Valtiopäivät 1970. Pöytäkirjat I.

⁹⁹¹ Vares 1999, 113.

⁹⁹² Jyräni 1971, 22.

⁹⁹³ Saraviita 1970, 1070–1082.

⁹⁹⁴ Toivomusaloite n:o 5. Ehrnrooth ym. Valtiosääntötuomioistuimen perustamista koskevasta selvityksestä. Procope, Ehrnrooth, Häggblom, Melin, Tallgren ja Gestrin. Valtiopäivät 1967 liitteet I–XII A.

⁹⁹⁵ Lähtenmäki ym. toivomusaloite n:o 6. lakien ja hallinnon perustuslainmukaisuuden valvonnan tehostamisesta 10.2.1967. Valtiopäivät 1967 liitteet I–XII A.

suhtautui myönteisesti valtiosääntötuomioistuimeen 1970-luvun alussa, ja vuoden 1973 puoluekokous kannatti sitä traditionaalisilla, jo vuoden 1906 valtiopäiväjärjestyksessä esille nousseilla perusteilla: ”Määräenemmistöjä ja -vähemmistöjä koskevat määräykset takaavat tasaisen ja nopean yhteiskunnallisen kehityksen. Niiden olemassaolo on tasapainottava tekijä poliittisten ryhmien välillä, koska ne johtavat erilaisten mielipiteiden monipuoliseen huomioimiseen päätöksenteossa... Yksityisen omistusoikeuden tulee olla yhteiskunnallisen kehityksen perustana... Valtiosäännön on taattava tasainen, nopea ja tempoilematon yhteiskunnallinen kehitys... Tasavallan presidentin asema on tarkoituksenmukaista järjestää edelleen vahvaksi, koska nykyinen osittain parlamentaarinen järjestelmämme on osoittautunut sopivaksi poliittisiin oloihimme erityisesti ulkopoliittikan alueella... Perustuslakien noudattamisen valvonta on järjestettävä perustamalla valtiosääntötuomioistuin.”⁹⁹⁶

Oikeiston tilannekuvia on suhteutettava siihen, että vasemmistolaiset valtiosääntöasiantuntijat pitivät yhteiskunnan keskeisten instituutioiden muuttamista laillisin keinoin täysin realistisena tavoitteena⁹⁹⁷. Oikeistopoliitikot viittasivat tähän mahdollisuuteen eduskunnassa ja päivälehdissä, ja näitä huomioita taustoitti yhteistyö vasemmiston päälinjojen kesken. Vasemmistopuolueet olivat sitoutuneet valtiosääntöuudistukseen määrätietoisesti ja kiinteästi, ja hankkeen taustalla vaikutti demokraattisen sosialismin ihanne. Kalevi Sorsa näki tärkeänä esimerkkinä Ruotsin, jossa vastaavia perustuslakimuutoksia oli hyväksytty kesällä 1973. Keskusteltuaan Olof Palmen kanssa Sorsa taustoitti Suomen valtiosäännön kehittymättömyyttä määrävähemmistösäädöksillä, joilla voitiin torpedoida tärkeitä uudistuksia ja estää vahvankin enemmistöhallituksen tahto.⁹⁹⁸ *Helsingin Sanomat* arvioi pääkirjoituksessaan Sorsan puheita mustavalkoisesti eikä löytänyt niille perusteita. Sen sijaan Sorsan puheiden taustalla nähtiin valtapyrkimyksiä ja äänten kalastelua, ei aitoa aatteellista visiota tai perusteltua tilannekuvaa.⁹⁹⁹

Vuodesta 1945 lähtien perustuslakivaliokunnan käytetyimpiin asiantuntijoihin kuulunut ja koululakikiistoihinkin osallistunut Paavo Kastari suhtautui valtiosäännön kokonaisuudistukseen kriittisesti ja katsoi, että vasemmiston suosittelema järjestelmä sopi paremmin Ruotsiin kuin Suomeen. Ruotsissa perustuslaista päätettiin yksinkertaisilla enemmistöillä siten, että välissä oli vaalit, ja tätä mallia valtiosääntökomitean sihteeri Heikki Karapuu (kd.) esitteli 29.8.1973 SKP:n po-

⁹⁹⁶ Kokoomuksen puoluekokouksen kannanotto valtiosääntöuudistuksen peruslinjoihin 28.4.1973. Tekijän hallussa.

⁹⁹⁷ Rentola 2005, 296.

⁹⁹⁸ HS 6.4.1975.

⁹⁹⁹ HS 8.4.1975.

liittiselle toimikunnalle.¹⁰⁰⁰ Kastari katsoi, ettei vasemmiston tarjoama perustuslakimalli sinänsä tarkoittanut ”Neuvosto-Suomea eikä edes suunnistautumista sitä kohti”, mutta häntä huolestutti vasemmiston yhtenäisyys asiassa. Antero Jyränki on jälkikäteen tulkinnut, että vasemmiston yhtenäisyys perustui laajempiin yhteisiin tavoitteisiin¹⁰⁰¹. Kastarin mukaan oikeiston ryhtiä heikensi kommunistien ”todellisten” tarkoituksien todistamisen vaikeus, sillä ”eiväthän he eduskunnassakaan ole 1920-luvun tapaan enää tehneet lakialoitteita kommunistisen valtio- ja yhteiskuntajärjestyksen aikaansaamiseksi meillä.”¹⁰⁰²

Kastari arvosteli perusoikeuksien laajentamista klassisista vapausoikeuksista, sillä ne perustuslakitasolla jäisivät merkityksettömiksi¹⁰⁰³. Antero Jyränki taas lähestyi perusoikeuksia toisenlaisesta näkökulmasta, jota hän taustoitti vuonna 1969 perustuslakivaliokunnan jäsenille: ”Perustuslain perusoikeusluettelo on jäänyt jälkeen. Vapausoikeuksia on täydennettävä, kirjoitettava perustuslakiin perusoikeudet nyt YK:n ihmisoikeussopimusten mukaan, niihin luettuina taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet.” Jyränki arvosteli myös omaisuudensuojan kireää tulkintaa ja oikeuskanslerin vahvaa asemaa, sillä ei ollut ”paikallaan, että oikeuskansleri on samalla kertaa laillisuusvalvoja, ylin syyttäjä ja kruununjuristi eli hallituksen oikeudellinen neuvonantaja.”¹⁰⁰⁴ Nämä tulivat olemaan relevantteja havaintoja koululain perustuslaillisten ulottuvuuksien näkökulmasta.

Taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet olivat niin kutsuttuja hyvinvointioikeuksia, joiden toteuttamiseen tarvittiin pelkän julistamisen ja poliittisen tahdon ohella taloudellisia voimavaroja¹⁰⁰⁵. Tässä suhteessa hyvinvointioikeudet, jotka oli julistettu esimerkiksi sosialististen valtioiden perustuslaeissa, poikkesivat klassisista vapausoikeuksista, kuten omistusoikeudesta. Hyvinvointioikeuksien nousun taustalla vaikuttivat YK:n vuoden 1966 perusoikeussopimukset ja sosiaalivaltion trendi länsimaissa¹⁰⁰⁶. Kuten Kaarlo Tuori on huomauttanut, perus- ja ihmisoikeustasolla hyvinvointivaltio ankkuroitiin taloudellisiin, sosiaalisiin ja si-

¹⁰⁰⁰ Pöytäkirja poliittisen toimikunnan kokous 29.8.1973. Valtiosääntökomitean sihteeri Heikki Karapuu selosti valtiosääntöuudistuksesta. SKP:n poliittinen toimikunta. Pöytäkirjat. CC. Pöytäkirjat 1973. I B. SKP; lisäksi Karapuun selostusta on jatkettava sillä, että ajatuksena oli myös kehittää perusoikeuksia siten, ettei näillä enemmistöpäätöksillä kumottaisi perustavia oikeuksia.

¹⁰⁰¹ Jyränki 1974, 32, 59.

¹⁰⁰² Paavo Kastari, Valtiosääntöuudistuksen näköaloja. Otava, Helsinki 1974, 6, 11, 13.

¹⁰⁰³ Kastari 1974, 25.

¹⁰⁰⁴ Jyränki 2009, 228.

¹⁰⁰⁵ Saarnio 1975, 183–192.

¹⁰⁰⁶ Helsingin Sanomat muistutti 21.12.1993 liioittelevasti, että ”DDR:n ja muiden sosialististen maiden perustuslakiuudistusten kautta tulivat muotiin kansalaisten taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset perusoikeudet, jotka asettavat yhteiskunnalle velvollisuuksia suhteessa kansalaisiinsa.” HS 21.12.1993. Pääkirjoitus.

vistyksellisiin oikeuksiin¹⁰⁰⁷. Eduskunnan täysistuntokeskusteluissa kunnallista yhtenäiskoulua haastettiin nimenomaan vapausoikeuksiin tukeutuen.

Vasemmisto perusteli perustuslakiuudistusta tavoitteilla, jotka olivat rivien välisiä luettavissa sosialistisiksi. Paavo Reinikainen korosti *Kansan Uutisissa* 7.4.1974, että perinteinen perusoikeusjärjestelmä oli poliittiselle taantumukselle mieleinen, sillä se oli ”luonteeltaan yhteiskuntaa konservoiva eikä suinkaan kehittävä”. Hän perusteli ajatustaan hallitusmuodon tuntemilla perusoikeuksilla, jotka olivat lähinnä vapausoikeuksia, eli rajoittivat lainsäätäjää ja takasivat siten yksilölle tietyn vapauspiirin. Sosiaalivaltion lähtökohdan mukaisesti hän arvosteli perinteisiä perusoikeuksia siitä, etteivät ne velvoittaneet lainsäätäjää ”aktiivisiin toimenpiteisiin kansalaisten hyväksi” ja että ”nk. taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset perusoikeudet puuttuvat HM:sta (lähes) tyystin.”

Vasemmistopoliitikot ja tutkijat pyrkivät etsimään poliittisen järjestelmän epäkohtiin historiallisia syitä. Leena Mäntynen katsoi, että suomalaista oikeuselämää olivat kehittäneet vanhoilliseen suuntaan oikeistolaiset asiantuntijat. Hän luonnehti Robert Hermansonin, Rafael Erichin, Kaarlo Kairan, Paavo Kastarin ja Veli Merikosken valtiokäsitystä porvarillis-liberalistiseksi eli yhteiskuntaa säilyttäväksi. Tämä ajattelu lähti yksilön ja yhteiskunnan välisestä perusristiriidasta, jossa perusoikeudet turvasivat yksilön vapausoikeudet. ”Varsinkin juuri vallitsevan järjestelmän säilyvyys/vaarantuminen näyttää olevan kriteeri, jonka kannalta kirjoittajat tarkastelevat valtiosääntöoikeudellisia kysymyksiä”, Mäntynen tulkitsi. Porvarillis-liberaaliseen traditioon oli Mäntynen mukaan kuulunut yksikamarijärjestelmän ja sen sisältämän enemmistövallan mieltäminen yhteiskuntajärjestelmälle vaaralliseksi.¹⁰⁰⁸ Vasemmistopoliitikan näkökulmasta yhteiskuntajärjestystä säilyttävä lainkäyttö oli ongelmallista. Paavo Kastari puolestaan hahmotti suomalaisen lainkäytön historiaa puhtaan oikeuden näkökulmasta ja korosti laillisuuden keskeisyyttä jopa valkoisen Suomen kurinpitotoimissa kevät-kesällä 1918: ”Pohjimmiltaan kansalaissotakin käytiin – ja voitettiin! – paljolti laillisuuden puolustamisen ja rikollisen toiminnan kukistamisen merkeissä. Voittaneiden puolella olivat ilmeisesti juuri laillisuusnäkökohdat myös hairahduttamassa kapinallisten – rikollisten – kovin ankaraa käsittelemistä kansalaissodan jälkiselvittelyissä.”¹⁰⁰⁹

Perustuslakivaliokunnan käyttämien asiantuntijoiden avoimen poliittisista mielipiteistä vasemmisto sai perusteita arvostelulleen. Vasemmiston näkökulmasta perustuslain säätämisyjärjestys, lepäämäänjättäminen, verolakien määräänemmistövaatimukset sekä presidentin veto- ja hajotusoikeudet heikensivät parlamentarismia

¹⁰⁰⁷ Kaarlo Tuori, Oikeus hyvinvointivaltion suojana. Oikeus 4/1992, 363–366.

¹⁰⁰⁸ Leena Mäntynen, Käsitteitä valtiosta ja valtiosäännöstä. Oikeus 3/1976, 121–126.

¹⁰⁰⁹ Paavo Kastari, Kansalaisvapauksien perustuslain turva. Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta, Helsinki 1972, 19.

ja eduskunnan lainsäädäntövaltaa. Oikeisto, erityisesti RKP ja Kokoomus, ymmärsivät vasemmiston tarjoaman eduskuntakeskeisen järjestelmän vallankeskitykseksi¹⁰¹⁰. Valtiosääntökomiteassa enemmistö asettui silti kannattamaan omaisuuden suojan lieventämistä ”sosiaalisten tarkoituksien hyväksi”¹⁰¹¹ sekä puuttumista parlamentarismiin pidäkkeisiin. Komiteassa jakolinjan muodostivat, kuten Juuso Häikiö (kok.) luonnehti, vasemmistolaiset ja ”socialismista vapaat jäsenet”. Huolimatta jälkimmäisten enemmistöstä (9–8) vasemmisto sai useissa kannanotoissa puolelleen enemmistön.¹⁰¹²

Oikeistopuolueiden järjestöt lähettivät valtiosääntökomitealle kirjeitä, joissa vaadittiin kasvatuksen vapauden kirjoittamista perustuslakiin. Oriveden Kokoomuksen Naiset ry pyysi komiteaa huomioimaan YK:n Ihmisoikeuksien yleismaailmallisen julistuksen 26 artiklan siten, ettei valtio saisi ”määrätä opetuksen sisällöstä”. Lisäksi yhdistys vaati perustuslakiin kirjausta, jonka mukaan ”vanhemmilla tulee olla oikeus päättää millaista opetusta annetaan.”¹⁰¹³ Kokoomuksen Naisten Uudenmaan Piiri viittasi samaan artiklaan siten, että vanhemmille oli varattava perustuslaeissa ”oikeus valita heidän lapsilleen annettavan opetuksen laatu.”¹⁰¹⁴ Yksityisoppikouluväkeä lähellä toiminut kouluneuvos Jaakko Toivio kirjoitti komitealle perinteisistä arvoista, kasvatuksen vapaudesta ja evankeliumin julistamisesta, ja niiden perustuslaillisesta suojelusta, jossa ”[p]residentin valtaa olisi mieluummin lisättävä kuin vähennettävä”. Hän vaati kirkon, armeijan ja koulun suojaamista niin, ”etteivät ne muodostu poliittisluontoisten intohimojen temmellyskentiksi”¹⁰¹⁵

Komiteatyön aikana Kokoomus ja SMP organisoivat perustuslakiuudistuksen vastaista, sosialismin ja ”eduskuntakaappauksen” vaaroilla pelotellutta kansalaisliikkeitä¹⁰¹⁶. Vasemmistopuolueet eivät hyväksyneet jyrkän linjan oikeiston käsityksiä komitean kumouksellisista tavoitteista. *Kansan Uutisissa* Eija Niskanen avasi 19.3.1974 valtiosääntöuudistuksen merkitystä korostamalla, että kysymys oli ”ns. porvarillisen demokratian laajentamisesta”. Niskasen mukaan väitteet radikaalista omistusoikeuden supistamisesta olivat poliittista propagandaa, ja kysymys oli työväenliikkeen pitkästä historiallisesta linjasta, esimerkiksi presidentin valtaoikeuksien rajaamisen osalta, jonka komitean vasemmistojäsenet johdonmukaisesti Taisto Sinisaloa lukuun ottamatta jakoivat: ”Ei voi olla oikein, että yksi henkilö

¹⁰¹⁰ Häikiö 1974, 35.

¹⁰¹¹ Jyränki 1974, 37, 38, 55.

¹⁰¹² Häikiö 1974, 20.

¹⁰¹³ Lausunto valtiosääntökomitean mietinnöstä 17.9.1974, Oriveden Kokoomuksen Naiset ry. Valtiosääntökomitean arkisto. Kirjeenvaihto 3. KA.

¹⁰¹⁴ Kokoomuksen Naisten Uudenmaan Piiri ry:n kannanotto valtiosääntökomitean välimietintöön. Valtiosääntökomitean arkisto. Kirjeenvaihto 4. KA.

¹⁰¹⁵ Jaakko Toivion kirje valtiosääntökomitealle 21.4.1974. Valtiosääntökomitean arkisto. k15. KA.

¹⁰¹⁶ Tätä on koottu satoja kirjeitä/adresseja valtiosääntökomitean arkistoon.

pystyy jarruttamaan Suomen kansaa edustavan eduskunnan päätöksiä... Ensinnäkään ei ole mitään todisteita siitä, että vain ulkopoliittisen vallan ollessa presidentillä voitaisiin turvata järkevän ulkopoliittisen linjan jatkuminen”.

Perinteisen oikeiston näkökulmasta presidentin valtaoikeudet takasivat valtioiden tasapainon. Vahvan valtionpäämiehen perinne ja parlamentarismien pidäkkeet oli omaksuttu vuoden 1919 hallitusmuotoon, ja perustuslain säätämisaikojen ideologiset rintamalinjat erottuivat selkeinä vielä 1970-luvulla, erityisesti presidentti Urho Kekkosen asettuessa valtiosääntökomitean vasemmistojäsenten kannanottoja vastaan. Jyrkän linjan oikeiston ajattelussa oli läsnä se professori Robert Hermansonin muotoilu, että vahva valtionpäämies oli ”eduskunnassa ilmevien harhasuuntien vastustuskeino.”¹⁰¹⁷ Harhasuunnilla hän tarkoitti sosialisteja. Poliittisessa valtiosäännössä valtaoikeudet olivat muodostuneet parlamentarismien rajoittamiseksi¹⁰¹⁸.

Perinteisen oikeiston näkökulmasta presidenttivaltainen järjestelmä turvasi maata vasemmistoradikalismilta ja -reformismilta. Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiön toiminnanjohtaja Osmo Kupiainen oli luonnostellut 27.12.1972 muistion, jossa perustuslait, oikeiston vahvistaminen ja jyrkä presidentti-instituutio kytkettiin toisiinsa: ”Tasavallan sisäpoliittinen meno on tuskin koskaan ollut niin matalalla – ja likaisellakin – tasolla kuin noin vuonna 1972... Kumouksellisen sodan runsaat 28 vuotta kestäneen valmistelemaan vaiheen tulokset näkyvät; solutus on eri tahoilla edennyt pelottavan pitkälle... Uusvasemmisto rynnistää rajusti, häikäilemättömästi ja menestyksellisesti. Pelko ja alistumis-mieliala saavat yhä enemmän ja enemmän sijaa tavallisten suomalaisten keskuudessa... Palvelutehtävien suorittaminen sen toimintaryhmän puitteissa, jonka tarkoituksena on Suomen perustuslakeja vastaan suunnatun hyökkäyksen torjuminen... Palvelutehtävien suorittaminen sen toimintaryhmän puitteissa, jonka tarkoituksena on eduskunnan ’oikeakäisyyden’ säilyttäminen ja kasvattaminen. Palvelutehtävän suorittaminen sen toimintaryhmän puitteissa, jonka tarkoituksena on kokoomuksen pelastaminen. Palvelutehtävien suorittaminen sen toimintaryhmän puitteissa, jonka tarkoituksena on hakea mahdollisimman vähän kielteisiä piirteitä sisältävä muoto UKK:n edelleen-valitsemiseksi.”¹⁰¹⁹

Jyrkän linjan oikeiston *Nootti*-lehdessä puolustettiin vahvaa presidentti-instituutiota, mutta vieroksuttiin Urho Kekkosta ja hänen valintaansa valtiopäiväjärjestyksen päätöksentekosääntöjen mukaisella poikkeuslailla: ”Ei Suomen kansa ole nykyistä presidenttiä valinnut, vaan siltä otettiin poikkeuslailla tuo nimenomaan

¹⁰¹⁷ Jyräki 1971, 23–24.

¹⁰¹⁸ Voitto Helander, Parlamentaarinen kontrolli pohjoismaissa. *Politiikka* 1/1991, 50–64.

¹⁰¹⁹ Osmo Kupiainen paperi, ”olennaisinta” 27.12.1972. 159hh. SYTa. KA.

demokratiaamme kuuluva oikeus pois... Lienee siis varsin kyseenalaista, oliko laki laillinen ja onko meillä tällä hetkellä laillista presidenttiä.”¹⁰²⁰ Vuosina 1919–1970 oli säädetty kaikkiaan 713 lakia vaikeutetussa järjestyksessä, joista 682 poikkeuslakina. Siten hitaampi normaalimenettely, jossa välissä oli vaalit, oli harvinaisempi.¹⁰²¹ *Nootissa* varoiteltiin, ettei valtiosääntöuudistusta saanut laatia ”eduskuntavaltaisuuden pohjalle, koska siitä seuraisi vaara, että vallankäyttö luisuu yhden puolueen käsiin, mikä merkitsisi kansanvallan tuhoa.”¹⁰²² Valtioelinten keskinäiset suhteet, ”puolue- ja eduskuntavalta” sekä päätöksentekosäännöt olivat olleet esillä myös koulujärjestelmäpäätöksessä. Oikeiston yrittämää lepäämäänjättämistä Paavo Kastari puolusti yleisellä tasolla sillä perusteella, että se suojasi vähemmistöjä ja pakotti eduskunnan kohtuullisuuteen¹⁰²³. Vaikka Kastari ei edustanut jyrkän linjan oikeistoa, hän ajattelussaan oli *Nootti*-lehden kirjoituksista tuttuja piirteitä ”ensimmäisen tasavallan” oikeistolaisuuteen kuuluneesta puolueiden ja demokratian vastaisuudesta¹⁰²⁴. *Nootissa* valtiosääntöuudistusta pidettiin kehityksenä kohdittua eduskuntakeskeistä järjestelmää: ”Komitea pyrkii eduskuntavaltaiseen järjestelmään, jossa presidenttikin olisi jokin parlamentin liitännäinen”. *Nootti* puolusti presidentti-instituutiota juuri vasemmiston vastavoimana.¹⁰²⁵

Elinkeinoelämän näkökaloja edellä esitelyihin teemoihin avasi Max Jakobsonin kooste Keskuskauppakamarin, Maataloustuottajain Keskusliiton (MTK) ja Suomen Työnantajain Keskusliiton (STK) valtiosääntöpoliittisista linjoista. Keskuskauppakamarin mukaan uudistusten ”pohjalta voitaisiin omaisuuden suoja elinkeinoelämän alalla saattaa hallituksen tahdonvallan varaan”. MTK puolusti lepäämäänjättämistä, koska muuten päädyttäisiin ”haitalliseen epävakaisuuteen yhteiskunnallisesti tärkeissä kysymyksissä”. Yksityisomistus oli säilytettävä ”yhteiskuntajärjestelmämme pohjana”, eikä omaisuuden perustuslainsuojan kuulunut ”väistyä sosiaalisten tavoitteiden hyväksi”. STK:n mukaan valtiosäännön uudistajat pyrkivät ”valtiovallan jyrkkään keskittämiseen sekä yksityiselle omistusoikeudelle ja yksilön vapaudelle perustuvan yhteiskuntajärjestyksemme perusteelliseen romuttamiseen”. Perustuslakien tehtäväksi linjattiin ”nimenomaan voimassaolevan yksityiseen omistusoikeuteen pohjaavan vapaan yhteiskuntajärjestyksemme” suojeleminen.¹⁰²⁶ Perusteet nousivat samasta aatepoliittisesta perinteestä kuin koulu-

¹⁰²⁰ Nootti 1/1974. Sivun alalaitaan, 35.

¹⁰²¹ Markku Laakso, Määräenemmistösäännökset ja eduskuntapuolueiden voimasuhteet. Poliitiikka 1/1973. Valtiotieteellinen yhdistys, 3–14.

¹⁰²² Nootti 1/1974. ”Puoluekirjureiden valtiosääntöuudistus, 12.

¹⁰²³ Paavo Kastari, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliitiikka. Valtiotieteellinen Yhdistys. 1/1967, 20–22.

¹⁰²⁴ Tästä ajattelusta: Virtanen 2001, 342.

¹⁰²⁵ Nootti 1/1974. Kirjeitä toimittajalle. Valtiosääntö ja tasa-arvo. A. Koro, 5.

¹⁰²⁶ Max Jakobsonin kirje EVA:n yhteyshenkilöille 7.9.1976. Liite: Valtiosääntöuudistus. Saapuneet asiakirjat, tunnus 140. TUKO Oy. ELKA.

lain muuttamisen tapauksessa; yksityisomistuksen asemaa oli puolustettava, sillä siihen nojasi porvarillinen yhteiskuntajärjestys.

Yksityisoppikoulujen, perustuslaillisen valtasuhdejärjestelmän ja yksityisomistuksen puolustaminen reformoinnilta muodosti näköalan, josta perinteinen oikeisto tarkasteli vasemmistopolitiikkaa. Eduskunnan oikeisto-opposition ja työnantaja-piirien mukaan vasemmisto pyrki sosialismiin eduskunnan aseman vahvistamisella. 1970-luvun alkua leimasi jyrkän linjan oikeistolaisesta näkökulmasta ”vallankumouksellinen”, vasemmistoyhteistyöhön ja sosiaalireformismiin perustunut tilanne. Yksityisoppikouluväen ja oikeiston syytösten kohteeksi joutunut Ulf Sundqvist tulkitsi vasemmistopuolueiden päälinjojen mukaisesti, että perustuslait antoivat mahdollisuuksia jarruttaa ”tänä päivänä yhtä välttämättömämmiksi käynnystä uudistusohjelmaa.” Siksi oli tärkeätä keskustella mahdollisesta tulevasta vasemmistoenemmistöstä ja tiiviimmistä yhteistyöstä ”varovaisissa merkeissä”.¹⁰²⁷ Tällaisesta lähtökohdista nousi elinkeinoelämän ja oikeiston aktivismi, vaikka sitä on jälkikäteen kylmän sodan voiton narratiivin hengessä luonnehdittu neuvostokommunismiin tai DDR:n mallin patoamiseksi.

5.7. Vasemmiston yhteistyö ja oikeiston hajaannus

1960- ja 1970-lukujen taitteessa Suomessa oli poikkeuksellisen vahva vasemmistososialistinen ja kommunistinen liike, joka oleellisesti vaikutti poliittisiin rintamalinjoihin¹⁰²⁸. Loka-joulukuussa 1974 gallupit näyttivät vasemmistolle suotuisilta: yhteiskannatus oli kasvanut vuoden 1972 eduskuntavaaleista joulukuuhun 1974.¹⁰²⁹ Vuoden 1974 vappujuhlassa vasemmistoyhteistyössä kuitenkin alkoi näkyä säröjä ja puolin ja toisin esitettiin syytöksiä hajaannuksesta. *Uuden Suomen* pääkirjoitus 3.5.1974 viittasi silti vasemmiston yhteiseen tavoitteeseen: ”vallankumoukseen” valtiosääntöuudistuksella. Pääkirjoitus esitti tuekseen raflaavan tulkinnan menneisyydestä: ”Näiden piirien vallankumousnostalgiaa tyydyttävät enemmän tsaarien Venäjän kaartinjoukkojen marssien säveliin sanoitetut taistelulaulut kuin uudemmat tasavaltaisen Suomen sävelet.”¹⁰³⁰

Jukka Tarkka on katsonut, että kommunisteilla oli yhteistyössä taktisia ja pitkälle suunniteltuja tavoitteita. Epäsuorasti Veikko Puskalan tiedusteluaineistoihin pohjaten Tarkka on esittänyt, ”että kommunistien päävihollinen oli länsimainen so-

¹⁰²⁷ Sundqvistin puhe Vaasan sosialidemokraattisen piirin kokouksessa 31.3.1973. Kansio HB 3. Sundqvistin kokoelma. TA.

¹⁰²⁸ Alapuro 2003, 557.

¹⁰²⁹ HS 13.4.1975.

¹⁰³⁰ US pääkirjoitus 3.5.1974; US 3.5.1974.

sialidemokratia.”¹⁰³¹ Väite perustuu Kalevi Sorsan muistelmakirjaan *Sisäänajo. Poliitiikan kuvioita 1969–1972*, jossa referoidaan Puskalan aineistojen pohjalta SKP:n Tampereen vähemmistöjohtoisen piirijärjestön työvaliokunnan ja Taisto Sinisalon kommentteja. Puskalan tietojen mukaan Aarne Saarinen piti edellisistä poiketen yhteistyötä myönteisensä, sillä se oli parempi lähtökohta konkreettisiin tuloksiin. Sorsan muistelmat eivät anna perustetta Tarkan väitteelle, että SKP:n varsinainen tavoite yhteistyössä olisi ollut sosialidemokratian tuhoaminen.¹⁰³²

Aikalaiset saivat eri puolilta, esimerkiksi Puskalan kautta, vihiä vasemmistoyhteistyön tiivistymisestä, mikä herätti epäluuloa oikeistolaisissa voimissa. Puskala oli erikseen koonnut vasemmiston kirjeenvaihtoa ja puoluejohdon linjauksia, jotka tukivat lähentymisteoriaa¹⁰³³ Hänellä oli muistio Sorsan puheesta 4.2.1973, jossa perusteltiin vasemmistoyhteistyötä lainsäädäntöhankkeiden toteuttamisella ja perustuslain uudistamisella¹⁰³⁴. Puskalan muistio 11.5.1974 sisälsi myös synkän ja porvarillisesta näkökulmasta relevantin kuvauksen SKDL:n sitoutumattomista sosialisteista: ”Aleniuslaisten siirtyminen omaksi puolueeksi siirtäisi heidät lopulta SDP:hen... Tällainen siirtymä taas olisi omiaan entisestäänkin vaikeuttamaan sos. dem. puolueen sisäistä tilannetta. SDP:ssä nämä muodostaisivat oman ongelmakenttänsä ja muodostuisivat ilmeisesti vahvistukseksi ”pälkäneläisille” ja aktivoisi heidän toimintaansa sos. dem. puolueen sisällä. Tämä kehitys puolestaan olisi omiaan vain johtamaan siihen, että sos. dem. puolueen sisälle kehittyisi Troijan puuhonon, jolla SKP ennen pitkää suorittaisi sen valtauksen sisältä päin... saarislainen linja toteutettuna johtaisi viimekädessä SDP:n tuhoutumiseen, sillä tämän tavoitteen saavuttamiseksi koko saarislainen taktiikka on luotu.”¹⁰³⁵

Vasemmistoyhteistyö ei käynnistynyt kommunistien oletetusti konspiratiivisista hankkeista. Vasemmistopuolueiden johto kartoitti yhteistyötä vuosina 1973–1974 neuvotteluilla, kun SDP oli vastannut SKP:n yhteistyötarjoukseen 19.2.1973¹⁰³⁶. SKP:n poliittinen toimikunta piti mahdollisuutta tärkeänä ja ainutlaatuisena. Esimerkiksi Anna-Liisa Hyvönen, Erkki Tuominen ja Aarne Saarinen pitivät neuvotteluja suurena saavutuksena toisin kuin *Tiedonantajan* toimitus ja Taisto Sinisalo, jotka arvostelivat neuvottelujen ”epävirallista luonnetta”.¹⁰³⁷ Yhteistyön edellytyksenä pidettiin molempien osapuolten aatteellista ja järjestöllistä itsenäisyyttä. Neu-

¹⁰³¹ Tarkka 2002, 50. Tarkka viittaa Sorsan kirjan (1998) sivuille 63–65.

¹⁰³² Kalevi Sorsa, *Sisäänajo. Poliitiikan kuvioita 1969–1972*. Otava, Helsinki 1998, 63–66.

¹⁰³³ Kansiossa muistio ”SDP. Vasemmiston yhteistyö. Aineistoa”. k125. SYTa. KA.

¹⁰³⁴ Sorsan puhe Jyväskylän talvessa 4.2.1973. k125. SYTa. KA.

¹⁰³⁵ Kommunistien suhde Sos. dem. puolueeseen sisäisen linjajakauman valossa. 11.5.1974. k121. SYTa. KA.

¹⁰³⁶ Paasion ja Sorsan kirje SKP:n poliittiselle toimikunnalle 19.2.1973. pöytäkirja 21.2.1973. SKP:n poliittinen toimikunta. Pöytäkirjat. CC. Pöytäkirjat 1973. I B. SKP.

¹⁰³⁷ Pöytäkirja 21.2.1973. SKP:n poliittinen toimikunta. Pöytäkirjat. CC. Pöytäkirjat 1973. I B. SKP.

vottelua taustoitti myös SKP:n luottamus vasemmistoenemmistön saavuttamiseen seuraavissa eduskuntavaaleissa.¹⁰³⁸

Vasemmistoyhteistyön tiivistymisen luotettiin siirtävän voimasuhteita vasemmalle. Maaliskuussa 1974 puolueiden neuvotteluissa SKP:sta mukana olivat Aarne Saarinen, Arvo Aalto, Olavi Hänninen ja Erkki Tuominen sekä SDP:sta Rafael Paasio, Kalevi Sorsa, Veikko Helle ja Margit Eskman. SDP joutui välittömästi reagoimaan Saarisen julkilausumaan, jota pidettiin takaiskuna, koska neuvotteluissa oltiin ”vakavasti liikkeellä”. Pekka Paavola tulkitsi Saarisen lausunnon perusteella, että kommunistit ajoivat yhteistyöllä omaa agendaansa. Sorsa oli kuitenkin harkitsevampi ja esitti, että ”sisäinen toteamus riittäisi”. Hän selvästi luotti Saariseen ja korosti, että puheenjohtajan vastaus puheenjohtajalle oli paras menettely julkilausuman arvo-telemiseksi.¹⁰³⁹ Sorsa tunsu SKP:n sisäisen tilanteen ja luultavasti ymmärsi julkisen arvostelun palvelevan SKP:n oppositiota.

Ulf Sundqvist tulkitsi puolueensa valtiosääntölinjan mukaisesti, että yhteistyöhön ryhdyttiin ”työväenhenkisen uudistuspolitiikan toteuttamisen nopeuttamiseksi.”¹⁰⁴⁰ On mahdollista katsoa, että koulu-uudistus oli ollut antanut vauhtia yhteistyörintaman tiivistämiselle. Sundqvist oli selvästi tyytymätön vasemmiston ja keskiryhmien yhteistyöhön, minkä vaikeuksista kiistat Yleisradion ja kouluhallinnon nimityksistä kertoivat. Hän kaipasi linjan selkeyttämiseksi vasemmistoenemmistöä ja vasemmistolaisempaa hallitusta.¹⁰⁴¹ Sundqvistin mukaan oikeisto-opposition jarrustoisimet korostivat ”entisestään työväenpuolueiden yhteistyön välttämättömyyttä”.¹⁰⁴²

Lokakuussa 1974 Sundqvist tulkitsi 1960-luvun lopun kansanrintamahengen väljenneen ja oikeiston aktivoituneen ”suuren pääoman edusmiesten” huolesta, että Suomi siirtyy sosialismiin: ”Ilmeisesti virkkuset ja hetemäet olivat aivan tosissaan peloissaan suomalaisen yhteiskunnan kehittymisestä”. Sundqvistin mukaan oikeiston paine välittyi kielteisesti vasemmiston ja Keskustapuolueen hallitustyöhön. Hän arvosteli ”[i]sänmaan vastuunkantajia” SDP:n toimintakyvyn heikentämisestä, minkä vuoksi SDP:n oli rakennettava tiiviimpää yhteyttä vasemmalle: ”[v]asemmiston yhteistyöhön ei enää asennoiduta periaatteessa kielteisesti vaan sille

¹⁰³⁸ SKP:n ja SDP:n yhteistyöneuvottelut, liite 21.3.1973 kokoukseen. SKP:n poliittinen toimikunta. Pöytäkirjat. CC. Pöytäkirjat 1973. I B. SKP.

¹⁰³⁹ 7.3.1974. Puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1974. Ca 55. TA.

¹⁰⁴⁰ Yhteistyön ennakkoluulottomasta kartoituksesta: Sundqvistin puhe Vaasan sosialidemokraattisen piirin kokouksessa 31.3.1973. Kansio HB 3. Ulf Sundqvistin kokoelma. TA; Yhteistyön välttämättömyydestä: Sundqvist: Vaasan sos. dem. piirin kokous 31.3.1973: Aika on kypsä perustuslakiuudistukselle. Kansio HB 3. Ulf Sundqvistin kokoelma. TA.

¹⁰⁴¹ Ulf Sundqvist Pohjois-Karjalan sos. dem. piirin kokouksessa 13.11.1973. & SNK:n punaisten viikkojen puheessa kesällä 1971. HB1. Ulf Sundqvistin kokoelma. TA.

¹⁰⁴² Sundqvist: Vaasan sos. dem. piirin kokous 31.3.1973. Kansio HB 3. Sundqvistin kokoelma. TA.

on olemassa myötätuntoa yleispoliittisten olosuhteiden muuttuessa asialle nykyistä suopeammiksi”.¹⁰⁴³ Rafael Paasio katsoi, että kommunistien riidat olivat seurausta pitkästä oppositiokaudesta, joka oli painanut rasitteena vielä vuosina 1966–1970. Erinäisistä vaikeuksista huolimatta Sorsa piti tärkeänä neuvotella kommunistien kanssa.¹⁰⁴⁴

Vasemmistoyhteistyössä oli useita tasoja. Kalevi Sorsa piti puoluetoimikunnassa 3.6.1974 Ele Aleniuksen (kd.) tulkintoja vasemmistoyhteistyöstä rohkaisevina. Rafael Paasio oli kiinnittänyt huomiota Kokoomuksen ja Keskustapuolueen lähenytymiseen, mistä kertoi muun muassa Kokoomukseen julkinen yhteistyövetoomus Keskustapuolueelle sekä Tuure Junnilaa ja Kullervo Rainiota arvostellut porvariparlamentti. SDP:n johdon mukaan Harri Holkerin ja Juha Vikatmaan linja hirvitti laita-oikeistoa, mutta tarjosi samalla pohjan oikeistoyhteistyölle. Sorsa jakoi Sundqvistin näkemyksen, että oikeisto ryhdistäytyi elinkeinoelämän tukeman aktivismin avulla ja hyökkäsi erityisesti sosialidemokraatteja vastaan.¹⁰⁴⁵ Sorsa kertoi myös huhupuheista, että Kaarlo Pitsinki perustaisi veropopulistisen ja Erkki Raatikainen vasemmistososialidemokraattisen puolueen. Siksi puolue oli sitäkin suuremmalla syyllä pidettävä kasassa, kun oikeisto kohdisti siihen painetta.¹⁰⁴⁶

Vasemmiston yhteistyö ei ollut poikkeuksellista vahvan kommunistipuolueen eurooppalaisissa maissa. Yhtenäisen vasemmistorintaman mahdollisuus oli esillä Ranskassa, Portugalissa ja Italiassa. Portugalissa oikeistodiktatuurin ja sotilasjuntan kaatuminen synnytti sosialistien, sosialidemokraattien, vasemmistokatolilisten ja kommunistien ”demokraattisen liikkeen”. Ranskassa taas presidenttiehdokas François Mitterrandin taakse tuli vasemmiston yhteisrintama. Suomessa SKDL:n hallitusvastuu ja Neuvostoliiton läheisyys aiheuttivat jännitteisemmän alustan eurokommunismille. Ilmeisesti Kalevi Sorsa piti vasemmistoyhteistyötä tärkeänä, Aarne Saarisen asemasta riippuvana tekijänä. Sorsa kertoi puoluetoimikunnassa, että vasemmistoyhteistyö oli saamassa myönteisiä virikkeitä Länsi-Euroopan kommunistipuolueiden kokouksesta Brysselissä, jonka NKP oli yrittänyt estää. Siellä Saarinen oli Sorsan mukaan puhunut innostavasti vasemmistoyhteistyöstä.¹⁰⁴⁷

Vasemmistoyhteistyö määritteli ratkaisevasti 1970-luvun alun Suomen poliittisia voimasuhteita, esimerkiksi Kokoomuksen oppositioasemaa. Vasemmisto sitoutui kiinteästi suomalaisen valtasuhdejärjestelmän muuttamiseen, mikä herätti vahvan

¹⁰⁴³ Sundqvist Tampereen Akateemisen sos.dem. yhdistyksen tilaisuudessa 21.10.1974. Kansio HB 4. Sundqvistin kokoelma. TA.

¹⁰⁴⁴ 2.10.1974. Puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1974. Ca 55. TA.

¹⁰⁴⁵ 3.6.1974. Puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1974. Ca 55. TA.

¹⁰⁴⁶ 24.2.1974 keskustelumuistio Puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1974. Ca 55. TA.

¹⁰⁴⁷ 24.2.1974 keskustelumuistio Puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1974. Ca 55. TA.

porvarillisen vastareaktion. Koululaitos ja valtiosääntö muodostuivat näissä rintalinjoissa tärkeiksi. Sundqvist korosti Koulutusalan Sosialidemokraattisen Yhdistyksen 10-vuotisseminaarissa toukokuussa 1974, että SDP:n koulutuspoliittinen ohjelma oli mahdollista toteuttaa vain yhteistoiminnassa koko vasemmiston kanssa: ”Toverit vasemmalla ovat luonnollisin ja läheisin yhteistyöryhmä nykyisestä poliittisesta ilmapiiristä huolimatta”. Sundqvist viittasi siihen viimeistään 1950-luvulla selkiytyneeseen asiaan, että vasemmiston erimielisyydet olivat ”koulutuspolitiikan alueella vähäisemmät kuin monilla muilla yhteiskuntapolitiikan sektoreilla”.¹⁰⁴⁸ Kun hallituksen toimintakyky vaikeutui, SDP:n johto kiinnitti huomiota oikeiston näkyvään kampanjointiin, jonka mukaan ”[v]apaus on uhattu, demokratia on vaarassa ja itsenäisyytemme riskinalaisena”. Puolueen johto arvioi, että aktivismi perustui elinkeinoelämän tuntoihin ja Keskustapuolueen oikeistolaistumiseen.¹⁰⁴⁹ Sundqvist rinnasti oikeiston hyökkäykset sosiaalireformismiin pelkoon. Elinkeinoelämä oli hänen mielestään aktivoitumassa, koska ”taloudellisia vaikeuksia hyväksi käyttäen olisi juuri nyt otollinen tilaisuus pysäyttää se yhteiskunnallinen uudistus työ, joka sosialidemokraattien aloitteesta on viime vuosina saatu käyntiin”.¹⁰⁵⁰ Paa-vo Lipponen kuvasi puoluetoimikunnassa, ettei Neuvostoliittoa kiinnostanut niinkään tällainen vasemmistoyhteistyö, vaan se kannatti kansanrintamayhteistyötä¹⁰⁵¹.

Elinkeinoelämän ryhtiliike vuosina 1974–1975 perustui havaintoihin kehityksestä, jossa vakiintuneet instituutiot altistuivat vasemmistopolitiikalle. Tähänastinen tutkimus on melko yksityiskohtaisesti avannut tämän järjestäytymisen taustaa, järjestöjen reviirikamppailuja ja poliittisia tavoitteita¹⁰⁵². EVA perustettiin tukemaan ja vahvistamaan ei-sosialistista yhteistyötä ja irrottamaan SDP vasemmistoyhteistyöstä. Vasemmiston tiivis yhteistyö ymmärrettiin tärkeäksi tekijäksi Kokoomuksen paitsiolla, ja tästä kertoi esimerkiksi EVA:n muistio ”Minne menet markkinatalous?” (27.10.1976): ”Kokoomuksen joutuminen paitsioon johtuu lähinnä vasemmistupuolueiden lähentymisestä toisiinsa.” Huomio kiinnittyi siihen, että ”[p]orvarillisen rintaman hajanaisuuden seurauksena” poliittinen valta oli siirtynyt vasemmalle.¹⁰⁵³ Uudenlaisella järjestäytymisellä pyrittiin heikentämään vasemmistolle suotuista poliittista asetelmaa. Vuoden 1973 alussa tällaista toimintaa oli karotettu Hotelli Marskiin kokoontuneen ”ystäväpiiriin” yhteiskuntapolitiisilla keskusteluilla, joihin osallistuivat Kokoomuksen puheenjohtaja Harri Holkeri, Päiviö

¹⁰⁴⁸ Sundqvist, KSY:n 10-vuotisseminaari, 4.5.1974. Kansio HB 4. Sundqvistin kokoelma. TA.

¹⁰⁴⁹ Ilmeisesti Suomen Sosialidemokraatti 5.8.1975. Kansio UA 1. Sundqvistin kokoelma. TA.

¹⁰⁵⁰ Sundqvist 14.9.1975. Kansio HB 5. Sundqvistin kokoelma. TA.

¹⁰⁵¹ 20.3.1975. Puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1974. TA.

¹⁰⁵² Ks. Maiju Wuokko, Markkinatalouden etujoukot: Elinkeinoelämän valtuuskunta, Teollisuuden keskusliitto ja liike-elämän poliittinen toiminta 1970–1980-lukujen Suomessa. Helsingin yliopisto 2016.

¹⁰⁵³ Minne menet markkinatalous? Luottamuksellinen. 27.10.1976. Ilmeisesti Matti Sipilän laatima. Kansio 41. EVAa. KA.

Hetemäki ja kansanedustajat Erkki Huurtamo (kok.), Juha Vikatmaa (kok.) sekä Aaro Lintilä (kesk.) ja Sulo Suorttanen (kesk.). Maksajana oli ”näkyttömästi” mukana SKOP.¹⁰⁵⁴ Mahdollisesti näihin keskusteluihin liittyen Harri Holkeri selosti 15.8.1974 eduskuntaryhmälleen, että EVA pohjustettiin jo vuonna 1973¹⁰⁵⁵.

Vaikka koululain muuttamisen jarrutuskeskustelussa Kokoomuksen eduskuntaryhmä oli ehdoton ja jyrkkä, näkemykset oikeistolaisen yhteistyön tarpeesta jakautuivat kahteen leiriin. Anna-Liisa Linkola (kok.) selvensi 17.5.1973 ryhmälleen paitioaseman purkua seuraavasti: ”Meillä on kaksi toisistaan poikkeavaa mielipidettä: Junnilla ajaa oppositioon ja Vikatmaa hallitukseen.” Juha Vikatmaa muistutti oppositiohenkisille, että oli muitakin lukuja kuin 34: ”On 67 ja 101.” Samoin Ilkka Suominen piti ei-sosialistista yhteistyötä mahdollisena, kun Keskustapuolueen kenttäväki osoitti tyytymättömyyttä vasemmiston myötäilyyn. ”Siksi Kokoomuksen oli osoitettava maltillisuutta jopa suopeuttakin”, hän lausahti. Edellä mainitussa ystäväpiirissä vaikuttanut Erkki Huurtamo (kok.) lisäsi, että ”[m]itä nopeammin yhteistyö Kepun kanssa saadaan alkuun sen parempi”.

Vanhaoikeistolainen Tuure Junnilla (kok.) piti 4.2.1974 tärkeänä, ettei hallitusaseman tavoittelu johtaisi ihanteiden ja periaatteiden hylkäämiseen¹⁰⁵⁶. Hän kannatti ei-sosialistista yhteistyötä, mutta kokoomusjohtoisempaa, ja katsoi kuten EVA:n johto, että ”vasemmistovaara” oli vuonna 1974 merkittävämpi kuin vuosina 1958 tai 1966.¹⁰⁵⁷ Junnilan mukaan vasemmisto haki seuraavissa eduskuntavaaleissa enemmistöä, mihin oikeiston hajaannus tarjosi hyviä mahdollisuuksia. Kun vasemmistoyhteistyö oli tosiasia, Kokoomuksen tuli tarkkailla ”koko porvaririntaman menestymisen mahdollisuuksia”.¹⁰⁵⁸ Vastaavasti Antero Salmenkivi (kok.) piti syyskuussa 1974 seuraavien vaalien keskeisenä kysymyksenä SDP:n ja Keskustapuolueen kykyä yhteistyöhön. Mikäli jälkimmäinen ei liikkuisi oikealle, SDP:n vaikutusvalta kasvaisi ”porvarillisesta näkökulmasta kielteisine seurauksilmiöineen.”¹⁰⁵⁹

Mikäli Kokoomus halusi hallitukseen, sen oli peräännyttävä äärimmäisyyksistä. Työnantajajohtaja Juhani Kivelä kirjoitti toukokuussa 1975 Hetemäelle Kokoomuksen mahdollisuuksista hallitukseen: ”Juha Vikatmaan poismeno ja

¹⁰⁵⁴ Kirje Aaro Lintilältä 20.2.1973. Pienen porukan kanssa päätetty käydä yhteiskuntapolitiittista keskustelua 13.3.1973 Hotelli Marsissa. kii. Hetemäen kokoelma. KA.

¹⁰⁵⁵ Pöytäkirja KK:n eduskuntaryhmän kokouksesta 15.8.1974. Eduskuntaryhmä Ca 16. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

¹⁰⁵⁶ Tuure Junnilla: puhe eduskuntaryhmän ensimmäisessä kokouksessa 4.2. vuoden 1974 valtiopäivien aikana. Eduskuntaryhmä Ca 16. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

¹⁰⁵⁷ Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokous 3.4.1975. Liite: eduskuntaryhmän tiedonanto. Ca 17. KK:n eduskuntaryhmän pöytäkirjat. PTA.

¹⁰⁵⁸ KK:n eduskuntaryhmän pöytäkirja 4.2.1975. Eduskuntaryhmä Ca 17. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

¹⁰⁵⁹ Antero Salmenkivi: Kokoomuksen eduskuntaryhmän kokouksen ptk 19.9.1974, Eduskuntaryhmä Ca 17. Pöytäkirjat. PTA.

siitä johtunut Ilaskiven nopea nousu eduskuntaryhmän puheenjohtajaksi sekä Holkerin aseman samanaikainen heikkeneminen ovat olleet v. 1975 aikana tekijöitä, jotka ovat ajamassa puoluetta tilanteeseen, jossa sen vaikutusmahdollisuudet ovat entisestään hupenemassa sisäisistä syistä.” Kivelä tiedusteli Hetemäeltä kiinnostusta Kokoomuksen johtoon. Asiasta oli kuulemma keskusteltu Matti Virkkusen kanssa, joka oli luvannut keskustella Klaus Wariksen kanssa.¹⁰⁶⁰ Kokoomuksen eduskuntaryhmän jyrkän linjan edustaja Kullervo Rainio arvioi 20.2.1975, että ennen vaaleja tuli ”erittäin varovasti” puhua hallituspyrkimyksistä ja harjoittaa ”selväpiirteistä oppositiopolitiikkaa”¹⁰⁶¹.

Erilaisia oikeiston vastaliikkeitä rahoittaneen EVA:n johto piti vuoden 1975 eduskuntavaalien edellä jakoa sosialisteihin ja ei-sosialisteihin tärkeämpänä kuin koskaan aikaisemmin. Valtuuskunnan johtaja Juha Sipilän mukaan vaara oli vasemmistoyhteistyön ja perustuslakiuudistuksen vuoksi aikaisempaa aktuaalisempi: ”Olכוןkin, että vähemmistösuojasäännökset eduskunnassamme ovat merkittävät, on odotettavissa, että monissa kysymyksissä sosialistisen enemmistön turvin pyrittäisiin tekemään yksinkertaisella enemmistöllä kauaskantoisia periaatepäätöksiä, joilla muutettaisiin valtiollisen järjestelmämme perusteita”¹⁰⁶². Hänen mukaansa oikeusjärjestyksen jatkuvuus edellytti pysyviä eduskunnan ”voimasuhteita ei-sosialististen puolueiden eduksi.” Kohtalokasta ajankuvaansa hän perusteli SDP:n vaikutuksella tärkeissä nimityksissä ja Pirkkalan opetuskokeilulla, jolla oli ”haluttu todella pohjustaa maan tulevaa kehitystä pitkällä tähtäyksellä”¹⁰⁶³.

EVA:n toiminnassa keskeisenä lähtökohtana oli vasemmistokallistuman taittaminen. 1970-luvun alussa ei-sosialistisissa piireissä oli levinnyt tietoisuus, että vasemmisto oli vahvistunut liikaa. Myös Keskustapuolueen puoluesihteerі Mikko Immosen säilyttämä muistio ”Mitä nyt pitäisi tehdä?” (1974) tarkasteli tätä problematiikkaa ja sen vaikutusta oikeistoon: ”1966 vaalien jälkeen valta tasavallassa on siirretty valtion keskushallinnolle ja SAK:lle, joita ohjaa ja koordinoi SDP.” Muistion mukaan SDP:n tavoitteena oli ”valtion keskushallinnon, valtionyhtiöiden, SAK:n ja E-liikkeen avulla tapahtuva yksityisen sektorin alistaminen tiukkaan sosialidemokraattien johtoon.” Analyysi seurasi oikeistopiirien näkemystä SDP:n valtapyrkimyksistä ja sosialismin etenemisestä sekä muotoili vastaliikettä, jossa ”paikallinen ja maakunnallinen taso” kapinoi ”keskushallintoa, Helsingin herroja, salonkiosialisti-nappulaliigateknokraatteja vastaan”. Muistio huomioi, että ideologiseen kapiinaan ”olisi ilmeisesti saatavissa olennainen määrä talouselämää pyörittäviä henki-

¹⁰⁶⁰ Juhani Kivelän kirje Hetemäelle 18.5.1975. Hetemäen arkisto. k12. KA.

¹⁰⁶¹ KK:n eduskuntaryhmän pöytäkirja 20.2.1975. Eduskuntaryhmä Ca 17. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

¹⁰⁶² Juha Sipilän kirjoitus syyskuussa 1975 eduskunnan voimasuhteista. Kansio 43. EVAa. KA.

¹⁰⁶³ Eduskunnan voimasuhteet, 29.8.1975. Luottamuksellinen. Juha Sipilä. Kansio 43. EVAa. KA.

löitä”.¹⁰⁶⁴ Vasemmiston vahvistuminen opetusministeriössä sekä kouluhallituksessa synnytti protestia Keskustapuolueen piirissä. Jyrkän linjan oikeiston näkemyksiin hallituspolitiikan kohtalokkaista virheistä ei kuitenkaan yhdytty. Vasemmistolla ja poliittisella keskustalla oli riittävän yhtenäinen ja selvä näkemys peruskoulusta, ettei jyrkän linjan oikeiston yksityisoppikoulujen ja yhteiskuntajärjestystematiikan avulla pääsyt iskemään niiden väliin.

5.8. Max Jakobsonin paluu kotimaahansa – ruotsalaisen sosialismin asiantuntija tärkeään tehtävään

Suomen kytkeytyminen Pohjoismaiden vyöhykkeeseen näkyi Max Jakobsonin nimittämisenä Elinkeinoelämän valtuuskunnan puheenjohtajaksi. Hän oli seurannut Suomelle poliittisesti ajankohtaisia asioita Suomen Tukholman-suurlähettiläänä ja raportoinut niistä elinkeinoelämän vaikuttajille. Esimerkiksi vuonna 1970 Jakobson kuvasi raportissaan Olof Palmen laskevan kommunistien tukeen tähdätessään ”valtion aseman vahvistamiseen talouselämässä ja yhteiskunnassa yleensä” ja ”ns. vahvan yhteiskunnan aikaansaamiseen”.¹⁰⁶⁵ Jakobsonin nousu suomalaisen elinkeinoelämän poliittisen toiminnan johtoon liittyi kiinteästi sosiaali- ja verovaltion hankkeiden rantautumiseen Ruotsista Suomeen. Elinkeinoelämän edustajat kokivat, että sosialismin paine tuli nimenomaan Ruotsista. Lähetystöraporttien perusteella Jakobson oli Ruotsissa seurannut keskustelua, joka tuli Suomessa entistä ajankohtaisemmaksi.

Ruotsin poliittinen tilanne muuttui loppuvuonna 1973 erityisen kiinnostavaksi suomalaisen yhteiskuntajärjestysdebatin näkökulmasta, sillä valtiopäivät hyväksyivät suuren valtiosääntöuudistuksen. Jakobson raportoi ei-sosialististen puolueiden heikkoudesta vasemmiston paineessa: ”Järjestövoiman ohella sosialidemokraattien vaalivalttina on aina ennen ollut myös porvarillisen rintaman sisäinen heikkous. Tällä kertaa oppositio on kuitenkin yhtenäisempi kuin pitkiin aikoihin. Moderaatit ovat vuoden mittaan tehneet useita myönnytyksiä keskustalle luodakseen edellytykset tulevalle hallitusyhteistyölle ja taittaakseen kärjen sosialidemokraattien väitteeltä, että hallituksen vaihtuminen merkitsisi oikeistopolitiikan voittoa.”

Ruotsi näytti olevan koulutus-, työmarkkina- ja valtiosääntöpolitiikassa Suomea edellä. Jakobsonin kautta raportoitiin keväällä 1974 Ruotsin työmarkkinajärjestöjen voimasuhteista ja sosialidemokraattien pyrkimyksistä: ”LO:n uusi puheenjohtaja Gunnar Nilsson onkin korostanut, että ellei suoriteta radikaalia verouudistusta,

¹⁰⁶⁴ Virallisuontoinen, huoliteltu mutta allekirjoittaman kirje Mikko Immoselle: ”Mitä nyt pitäisi tehdä”. Vuosi 1974. Mikko Immosen arkisto. Saapuneet kirjeet. KeskiA.

¹⁰⁶⁵ Tukholman-suurlähetystön R-sarja II. Vuosi 1970. Heinäkuu 16.-joulukuuta. Kansio UM ryhmä 5. Tukholma. 1970–1975.

ammattijärjestöjen ja työnantajien välisten palkkaneuvottelujen merkitys jatkuvasi vähenee. Kun Suomessa puhutaan vallan siirtymisestä poliittisilta elimiltä intresijärjestöille, niin täällä Gunnar Nilsson väittää kehityksen kulkevan päinvastaiseen suuntaan: työntekijäin reaaliansioiden taso riippuu poliittisista päätöksistä pikemmin kuin perinteisistä palkkaneuvotteluista.¹⁰⁶⁶ Lisäksi Jakobson mainitsi valtiovarainministeri Gunnar Strängin todenneen, että "[v]ain ekspansiivinen talouselämä voi luoda edellytykset täystyöllisyydelle, jolla puolestaan on ratkaiseva merkitys nykyistä oikeudenmukaisemmalle tulonjaolle."

Jakobsonin raporttien kuva Ruotsista yhdistyy helposti EVA:n tulevaan olemassaolon tarkoitukseen. Raportit käsittelivät juuri niitä kysymyksiä, joihin EVA tarttui. Ruotsi tarjosi esimerkin siitä, millaiseksi suomalainen yhteiskunta muuttuisi vasemmiston vahvistumisen seurauksena. Tammikuun 16. päivänä 1973 Jakobson avasi raportissaan myös ei-sosialistista yhteistyötä, joka hiljalleen nousi hallituspolitiikan ristiriitojen ja vasemmistojohtoisuuden seurauksena oikeistopiirien huulille myös Suomessa: "Vaalien lähestyminen sävyttää luonnollisesti tästä eteenpäin kaikkea poliittista toimintaa ja keskustelua. Työväenpuolueen lähtöasemat näyttävät vuoden alkaessa heikoilta... Kolmella porvarillisella puolueella olisi siten ollut selvä enemmistö. Porvarillisilla puolueilla on valttinaan laajalle levinnyt tyytymättömyys korkeisiin hintoihin ja veroihin, työttömyyteen ja turvattomuuteen. Vastapainoksi sosialidemokraatit korostavat paitsi budjettiesitykseen sisältyviä sosiaaliturvajärjestelmän parannuksia myös työelämän uudistamisen, ympäristönsuojelun ja yritysdemokratian alalla tehtäviä uudistuksia... Sosialidemokraatit ovat usein ennenkin lähteneet vaalitaisteluun toivottomalta näyttävistä asemista ja sittenkin pysyneet vallassa. Heidän valttejaan ovat puolueen ja ammattiyhdistysliikkeen suuri järjestövoima ja opposition heikkous ja hajanaisuus. Jälkimmäinen tekijä näyttää jälleen kerran osoittautuvan sosialidemokraattien kannalta arvokkaimmaksi. Vielä vuosi sitten kolme porvarillista puoluetta pyrkivät yhteisesiintymisillään osoittamaan, että he pystyvät tarjoamaan valitsijoille reaalisen hallitusvaihtoehdon."¹⁰⁶⁷ Kun Sträng esitti keväällä 1973 uudenlaista yleistä eläkerahastoa, Jakobson raportoi porvarillisten ryhmien näkemyksistä, joiden mukaan esitys pyrki "poliittisen ja taloudellisen vallan entistä pidemmälle menevään valtiovallalle keskittämiseen" ja "sosialismiin".¹⁰⁶⁸ Ruotsista mahdollisesti välittyviä vaikutteita pidettiin suomalaisissa teollisuuspiireissä todellisena uhkana¹⁰⁶⁹.

¹⁰⁶⁶ R-843/360. Ruotsin työehtosopimukset. 14.3.1974. Tukholman-suurlähetystön R-sarja. Vuosi 1974 I tammi-elokuu. Kansio UM ryhmä 5. Tukholma. 1970-1975.

¹⁰⁶⁷ R-175/75. Tukholmassa 16.1.1973. M. Jakobson. Tukholman-suurlähetystön R-sarja 1973. Kansio UM ryhmä 5. Tukholma. 1970-1975.

¹⁰⁶⁸ Sähkejäljennös. Tukholma 22.3.1973. Jakobson. Tukholman-suurlähetystön R-sarja 1973. Kansio UM ryhmä 5. Tukholma. 1970-1975.

¹⁰⁶⁹ Wuokko 2016, 88.

EVA:n perustaminen ja aktivoituminen nousivat sen rahoittamien järjestöjen perusteella sosiaali- ja verovaltion patoamisesta, vasemmiston asemien vahvistumisesta ja oikeiston hajaannuksesta. Jälkikäteen kylmän sodan voiton hengessä muodostettu populaari kuva EVA:sta länsisuuntauksen ylläpitäjänä ja kommunismin torijana on yksipuolinen, tarkoitushakuinen ja pinnallinen.¹⁰⁷⁰ EVA:a perustettaessa oli ratkaisevaa, että vuoden 1975 vaaleissa vasemmistoenemmistö näytti oikeiston hajaannuksen vuoksi todennäköiseltä¹⁰⁷¹. EVA:n johtaja Juha Sipilä tulkitsi toukokuussa 1975 kirjoituksessaan ”Näkökohtia eduskuntavaalitoiminnan rahoituksesta ja tukemisesta”, että elinkeinoelämän organisaatioita oli informoitava vaalien keskeisestä tavoitteesta eli ”ei-sosialistisen enemmistön saavuttamisen merkityksestä ja vaalitoiminnan tukemisen tärkeydestä.”¹⁰⁷²

EVA piti matalaa profilia oikeistokentän rahoituksesta ja vaalitaisteluun osallistumisesta. Jakobson esimerkiksi kertoi kesällä 1975 toimitusjohtaja Niilo Jaakkolalle, että EVA:n tarkoituksena oli ”laaja-alainen yhteistoiminnan edistäminen suomalaisen yhteiskunnan kehittämiseksi”, ei osallistuminen ”käynnissä olevaan vaalitaisteluun”.¹⁰⁷³ Samalla kuitenkin suunniteltiin vaaleihin vaikuttamista ja osallistumista ”aktiivisemmin ajankohtaiseen poliittiseen keskusteluun”, jonka ”ei kuitenkaan välttämättä tarvitse tapahtua EVA:n tai sen jäsenjärjestöjen nimissä”.¹⁰⁷⁴ Näin vältettiin poliittista leimautumista, vaikka muistiossa ”Verotusteemat tulevassa eduskuntavaalikeskustelussa” kerrottiin materiaalien jakamisesta oikeistopuolueiden ehdokkaille ja puoluetoimistoille.¹⁰⁷⁵

EVA hoiti julkisuussuhteet huolellisesti ja yritti kääntää kritiikkiä vastustajan tappioksi. Toimitusjohtaja Max Jakobson kuvaili taitavasti väitteitä ”demariajojahdista” keinotekoiseksi vaalipuheeksi, eikä EVA hänen mukaansa ottanut mitään roolia vaalitaistelussa.¹⁰⁷⁶ Vasemmalla EVA:n liikkeet huomioitiin tarkasti. Ulf Sundqvist katsoi, että porvarilliset puolueet olivat solmineet ”ennätysmäisen määrän vaaliliittoja”¹⁰⁷⁷, ja SDP:n puolueenvosto tulkitsi, että sosialidemokraattien vastainen

¹⁰⁷⁰ EVA voidaan hahmottaa osana kansainvälistä suuntausta, joka haastoi eri maiden sosiaali- ja verovaltion poliittisia trendejä. EVA:n tietojen mukaan siihen verrattavia järjestöjä vuonna 1975 olivat Ruotsin Studieförbundet Näringsliv och Samhälle, Englannin Aims of Freedom and Enterprise sekä Political and Economic Planning, Norjan Libertas, Itävallan Institut für Angewandte Soziale Wirtschaftsforschung ja Tanskan Erhvervenes Oplysningsråd. Näiden tietynlaista oikeistopoliittista suuntausta edustaneiden järjestöjen kanssa oli tarkoitus jakaa materiaalia, ks. EVA:an verrattavat järjestöt 1975. k1. EVAa. KA.

¹⁰⁷¹ HS 17.4.1975.

¹⁰⁷² Juha Sipilän kirjoitus 12.5.1975, Näkökohtia eduskuntavaalitoiminnan rahoituksesta ja tukemisesta. Kansio 43. EVAa. KA.

¹⁰⁷³ Jakobsonin kirje 22.7.1975 toimitusjohtaja Niilo Jaakkolalle. Kansio 14. EVAa. KA.

¹⁰⁷⁴ Muistio EVA:n kokouksesta 3.4.1975. Kansio 1. EVAa. KA.

¹⁰⁷⁵ Piepposen muistio. Verotusteemat tulevassa eduskuntavaalikeskustelussa 1975. Kansio 15. EVAa. KA.

¹⁰⁷⁶ Aamulehti, 14.9.1975. Kullervo Rainio, puheet ja lehtileikkeet, 1971–1979, KR2. PTA.

¹⁰⁷⁷ Sundqvist Porvoossa 28.8.1975. Kansio HB 5. Sundqvistin kokoelma. TA.

rintama oli ”porvarillisella puolella muodostunut joko vaaliliittojen tai suuren rahan pakottamana”.¹⁰⁷⁸ Kalevi Sorsa kuvaili *Ahjon* haastattelussa elokuussa 1975, ettei tiennyt ”missä määrin ja onko EVA:lla lainkaan vaikutusta nyt käytävän vaalitaistelun luonteeseen”. Hänen mielestään taistelu oli jyrkempää kuin aiemmin. Samassa haastattelussa SKP:n puheenjohtaja Arne Saarinen kertoi havainneensa, että ”[s]osialidemokraattista puoluetta vastaan kohdistetaan varsin voimakasta kampanjaa”. Hän liitti toiminnan vasemmiston hajottamiseen¹⁰⁷⁹, mikä oli realistinen johtopäätös.

EVA:n kautta julkisuuteen välitetyt materiaalit tekivät tunnetuksi samanlaisia teemoja kuin Jakobson Ruotsista, tosin kantaaottavammin. Kirjoitus ”Markkinatalous vaiko sosialisoitu talousjärjestelmä” tarkasteli valinnanvapauden häviämistä: ”Markkinatalouden puolustaminen kuuluu meidän poliittisessa järjestelmässämme kaikille niille kansalaisille, jotka haluavat säilyttää valinnan vapauden. Heidän tehtävänä on asettaa kysymyksen alaiseksi jokainen sellainen poliittisten puolueiden toimenpide, joka on ristiriidassa yksityisen omistusoikeuden kanssa. Siinä on kysymys jokaisen omakohtaisesta edusta. Julkinen omistusoikeus on vain harhakuvitelma, joka eduista voi puhua mitä tahansa joutumatta itse henkilökohtaisesti tekemään tiliä sanoistaan.”¹⁰⁸⁰ Kirjoitus ei suuntautunut reaaliosialismia tai kommunismia vastaan, vaan käsitteli länsimaiden vasemmistolaisista politiikkaa.

Kirjoitus ”Miksi ei saa vapaasti yrittää?” avasi siirtymää sosialismiin, joka oli akuutti poliittinen aihe Pohjanlahden molemmin puolin: ”Emme tunne yhtään ainuttakaan maata, joka olisi palannut sosialismista demokratiaan. Vuodesta toiseen jatkunut piilososialisointi on nyt pysäytettävä. Muutos on saatava aikaan näissä vaaleissa, toista mahdollisuutta ei ehkä enää tule.” Kirjoituksen mukaan vasemmisto kajoaisi valtiosääntöuudistuksella yksityiseen omaisuuteen ja yrittämisen vapauteen.¹⁰⁸¹ Kirjoitus ”Suu säkkiä myöten” pohti 1960-luvun sisäpolitiikan käännettä, joka oli tuonut mukanaan ”koko joukon muutoksia, jotka ovat jääneet pysyviksi ilmiöiksi suomalaisen yhteiskuntaelämään.”¹⁰⁸² Kirjoitusten mielikuva sosialistisesta kehityksestä pohjasi vasemmistolaiseen reformipolitiikkaan, ei vallankumouksen tai niin kutsutun tunkkaisen ilmapiirin torjumiseen.

¹⁰⁷⁸ SDP:n puolueneuvoston kokous Helsingissä 20.8.1975. Kansio HB 5. Sundqvistin kokoelma. TA.

¹⁰⁷⁹ Ahjo, elokuu 1975, irrallinen leike. Kansio 46. EVAa. KA.

¹⁰⁸⁰ Markkinatalous vaiko sosialisoitu talousjärjestelmä. Yrittäjien Keskusliiton artikkelit vaalitaisteluun. Kansio 43. EVAa. KA.

¹⁰⁸¹ Miksi ei saa vapaasti yrittää? Yrittäjien Keskusliiton artikkelit vaalitaisteluun. Kansio 43. EVAa. KA.

¹⁰⁸² Suu säkkiä myöten. Yrittäjien Keskusliiton artikkelit vaalitaisteluun. Kansio 43. EVAa. KA.

EVA:n perustamista inspiroivat samat ilmiöt, jotka esiintyivät koulujärjestelmälain muuttamisen eduskuntakeskusteluissa ja oikeistolaisessa julkisuudessa. Työnantajapiireissä yhteiskunnallisen ilmapiirin katsottiin kehittyneen liian vasemmistolaiseksi. Ilmiöllä oli kansainvälinen ulottuvuus, mikä näkyi Jakobsonin EVA-väelle jakamasta pääkonsuli Kai Heleniuksen muistiosta (20.5.1975), joka käsitteli elinkeinoelämän toimintaa Saksan liittotasavallassa. Sen mukaan teollisuudelle myönteinen tiedotus perustui teollisuuden ja talouselämän järjestöjen puheenjohtajien julkisiin esiintymisiin ja painotuotteisiin. Koordinoitua tiedotustoimintaa varten oli perustettu Institut der Deutschen Wirtschaft (IW), ja sitä rahoitti Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände. IW halusi puolustaa vapaata markkinataloutta, mitä varten elinkeinoelämälle selvitettiin, ”mitä teollisuuteen kielteisesti suhtautuvat nuorisjärjestöt (radikaalit, ylioppilaat ym.)” halusivat. Järjestö muun muassa tutki ”käytettyjä marxilaisia hokemia” ja jakautui puolueita, juriikkiä, talous- ja sosiaalitieteitä sekä koulu- ja yhteiskuntapolitiikkaa käsitteleviin osastoihin. Lisäksi järjestö edisti koulujen ja elinkeinoelämän vuoropuhelua.¹⁰⁸³

Elinkeinoelämän aktivoitumista yhdisti käsitys eduskunnan lainsäädäntövaltaan nojaavasta vasemmistovaarasta ja vakiintuneiden instituutioiden ”politisoitumisesta”. Myös poliittisessa keskustassa omaksuttiin käsitys vasemmiston liiallisesta voimistumisesta, mutta varovaisemmin. Tällaista tematiikkaa avasi yrittäjä Kalevi Lehtonen kirjeessään 11.3.1976 Johannes Virolaiselle: ”Nyt olemme ohittaneet 70-luvun puolivälin. Kansalainen, talonpoika, yrittäjä ja yleensä voimassaolevan yhteiskuntajärjestelmän kannattajan kulmakarvat rypistyvät entisestään. Kukaan ei puutu asioiden kulkuun. Nukumme syvää unta. Toisaalta vasemmisto sen kuin lisää vauhtia. Sosialisointi. Peruskoulu (Pirkkala). Maapaketti. Työttömyysavustukset. Radio tulvillaan vallankumouslauluja. TV2:ksi täyttä paskaa. Mihin ollaan menossa?”¹⁰⁸⁴ Lähes vastaavin sanakäntein yhteiskunnan muodonmuutoksesta oli sanaillut professori Matti Kuusi reilu vuosikymmen aiemmin: ”Pohjoismainen talonpoikais-idoli, Odalboden, vapaa, riippumaton, omalla konnuillaan kuninkaan hallitseva maamies on väistymässä ja tilalle tulossa yleisproletaarinen usko messiaaseen, joka ruokkii viisituhatta opetuslastaan niillä muruilla, jotka hän kokoaa toisten pöydiltä.”¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸³ Jakobsonin 20.5.1975 eteenpäin laittama kirje pääkonsuli Kai Heleniuksen luottamuksellisesta muistiosta. Kansio 14. EVAa. KA.

¹⁰⁸⁴ Yrittäjä Kalevi Lehtosen kirje Virolaiselle 11.3.1976. Virolaisen arkisto. k7. KA.

¹⁰⁸⁵ Matti Kuusi, Pohjoiset reservit. Epätieteellisiä puheenvuoroja. Kirjayhtymä, Helsinki 1965, 33.

6. PERUSKOULU TOTEUTUI, KUINKA KÄVI VASTUSTUKSEN?

6.1. Peruskoulun leikkaukset vuonna 1975

Keskustelu peruskoulusta kuumeni uudelleen keväällä 1975, kun valtioneuvosto päätti 50 miljoonan markan leikkauksista peruskoulun rahoitukseen. Päätöksen taustalla vaikutti kansainvälisen talouden kriisi, joka seurasi öljyntuottajamaiden järjestön päätöksestä vähentää öljyntuotantoa vuoden 1973 Israelin, Egyptin ja Syyrian Jom Kippur -sodan tuloksena. Öljykriisistä seurasi maailmanlaajuinen inflaation ja korkean työttömyyden yhdistelmä, joka synnytti voimakkaan yhteiskunta- ja talouspoliittisen paineen sosiaali- ja verovaltiota vastaan¹⁰⁸⁶. Talouskriisi pahensi Suomessa vaihtotaseen vajetta, lisäsi inflaatiota ja syvensi olemassa olevia talousongelmia.

Taloustilanne vaikeutti sosiaalivaltion rakentamista. Elinkeinoelämän valtuuskunnan johtaja Kari Nars kiteytti liikkumavaran supistumisen tiukasti: ”Jokainen tunnustaa, että olemme nyt kansakuntana pakkotilanteen edessä.”¹⁰⁸⁷ Kansallis-Osake-Pankin pääjohtaja Matti Virkkunen esitti julkisuudessa, ettei työttömyyttä enää

¹⁰⁸⁶ Yliaska 2014, 70–71.

¹⁰⁸⁷ Savon Sanomat 26.11.1975.

”pitäisi kovinkaan paljon tukea valtion varoista”, sillä se heikensi taloudelle tärkeää yrittämisenvapautta¹⁰⁸⁸. Helsingin Osakepankin pääjohtaja Filip Pettersson korosti 25.9.1975 *Helsingin Sanomissa*, etteivät poliitikot ymmärtäneet inflaation ja vaihtotaseen vajeen ongelmia, vaan työttömyyttä pidettiin ”poliittisista syistä meillä suurempana ongelmana kuin monissa muissa maissa¹⁰⁸⁹. Max Jakobson taas linjasi, että yhteiskuntapolitiikan suuntaa ja kehitysoptimismia oli arvioitava uudelleen¹⁰⁹⁰.

Kokoomus sekä vastusti koulutuksen supistamista että vaati julkisten menojen vähentämistä inflaation hillitsemiseksi. Peruskoulupolitiikassa oli syntynyt uusi, lähinnä näennäinen jakolinja, kun SKDL ja Kokoomus arvostelivat leikkauksia. Pääministeri Kalevi Sorsa perusteli 26.3.1975 niiden välttämättömyyttä seuraavasti: ”Taloudellinen kehitys on läntisissä markkinatalousmaissa kääntynyt vakavaksi lamaksi. Tämä on heijastunut myös omaan maahamme, vaikka toistaiseksi melko lievästi... Tässä yhteydessä on syytä korostaa, ettei hallituksen päättämä julkisten menojen kasvun hidastaminen merkitse suinkaan kasvun pysäyttämistä. Ne uudistukset, joita hallitus ja eduskunta ovat pitäneet tärkeimpinä, tulevat edelleen saamaan voimavarojen lisäyksiä.”

Koulutusleikkausten arvostelussa ei löytynyt yhteistä perustaa. Oikeisto-oppositio vaati julkisten menojen supistusta, verotuksen kevennystä ja peruskoululeikkausten perumista. Raimo Ilaskivi (kok.) luonnehti Suomen kulkevan ”hyvää vauhtia... kohti verorasituksen kansainvälistä kärkiluokkaa.” Paavo Tiilikainen (sos.dem.) vastasi pisteliäästi, että oikeiston välikysymys vaati veroalea ja monipuolisten julkisten palvelujen takaamista.¹⁰⁹¹ Ele Alenius (kd.) kertoi ymmärtävänsä Sorsan hallituksen tilanneanalyysiä, mutta arvosteli menoleikkauksia: ”Kysymys on siitä, että hallitus on ryhtynyt kiristävään talouspolitiikkaan juuri siinä vaiheessa, jolloin kansainvälisen taantumun vaikutukset vasta alkavat tuntua maassamme... Katsomme aiheelliseksi varoittaa tästä, sillä jos kansainvälinen taantuma leviää maahamme syvempänä kuin hallitus tällä hetkellä ilmeisesti arvioi, silloin tämän talouspolitiikan seuraukset voivat olla hyvin kohtalokkaita ja raskaita.”¹⁰⁹² Aleniuksen varoitukset edustivat marginaalia, sillä Suomessa keynesiläisyys oli perinteisesti jäänyt vaille viranomaisten ja päättäjien huomiota¹⁰⁹³. Sixten Korkmanin mukaan öljykriisin seurauksena ”[s]uureksi kasvaneen vaihtotasealijäämän rahoittamiseksi Suomi harjoitti korkeasta työttömyydestä huolimatta erittäin tiukkaa raha- ja finanssipolitiikkaa vuosina 1975–1976, mikä syvensi ja pitkitti taantumaa.”¹⁰⁹⁴

¹⁰⁸⁸ Esim. Pohjanmaan Kansa 30.VII.1975; Pohjois-Karjala 29.VII.1975. k 46. EVAa. KA.

¹⁰⁸⁹ HS 25.9.1975. k46. EVAa. KA.

¹⁰⁹⁰ EVA:n kokous 4.12.1974, Jakobsonin katsaus. Kansio 1. EVAa. KA.

¹⁰⁹¹ Talouspolitiikkaa koskeva välikysymys. 26.3.1975. Valtiopäivät 1975. Pöytäkirjat I.

¹⁰⁹² Talouspolitiikkaa koskeva välikysymys. 6.5.1975. Valtiopäivät 1975. Pöytäkirjat II.

¹⁰⁹³ Sixten Korkman, Väärää talouspolitiikkaa. Otava, Helsinki 2015, 129.

¹⁰⁹⁴ Korkman 2015, 139–140.

Talousvaikeudet tarjosivat välineitä sosiaali- ja verovaltion haastamiseksi ja niin kutsuttujen perinteisten arvojen palauttamiseksi. Juuri tästä lähtökohdasta Raino Westerholm (krist.) luonnehti koululaitoksen laajentamista virheenä: ”Paisuttamalla voimakkaasti koulumuotoja, jotka muodollisesti kyllä tuovat myönteistäkin tullessaan, mutta asiallisesti ovat jopa mahdottomat pitkällä tähtäyksellä toteuttaa, pyritään eri tavoin irti eräistä Suomen kansan perinteisesti syvästi arvostamista ja kunnioittamista päämääristä.” Salme Katajavuoren mukaan (perust.) yhteiskuntapolitiikka oli kauttaaltaan epäonnistunutta: ”Lainsäädäntömme on kautta vuosisatojen perustunut vapauden periaatteelle. Lähtökohdat ovat peräisin omavaraistalouden ajoilta... Sosialististen tavoitteiden vaihtaminen vasemmistopuolueissa on kuitenkin vaikeaa, kun kannattajat on kasvatettu marksiimiin eikä ole oman maan kamaralta ryhdytty kehittämään asioita.” Sitä vastoin Erkki Häkämies (kok.) vastusti peruskoulusupistuksia Kokoomusta äänestävän ammattiryhmän työllisyysnäkökohdilla, koska ”satoja hyvin koulutettuja ja päteviä opettajia joutuu joko virkaa vailla olevaksi tai lakkautuspalkalle”, ja vasemmiston yhtenäiskouluideologialla: ”Tasoryhmituksen poistaminen vaikuttaa erittäin haitallisesti oppimistuloksiin... Lahjakas oppilasaines ei pääse etenemään kykyjään vastaavalla tavalla, koska opetus on suoritettava keskitason omaksumiskyvyn mukaan.” Oikeisto-oppositio tulkitsi, että koululaitoksen supistusohjelma perustui huonoon taloudenhoitoon, kun valtion tulot eivät riittäneet tiettyjen palvelujen säilyttämiseen.¹⁰⁹⁵ Samoin Vapaan koulutuksen tukisäätiössä supistusohjelman katsottiin romuttavan peruskoulun keskeiset tavoitteet.¹⁰⁹⁶

Kokoomuksen linja tuli kirkkaasti esille ehdotuksessa päiväjärjestykseen siirtymisen sanamuodoksi: ”Kuultuaan hallituksen vastauksen välilyksymykseen eduskunta toteaa, ettei vastaus tyydytä eduskuntaa. Hallituksen tulee eduskunnan mielestä tehostaa toimenpiteitään verorasituksen tason alentamiseksi ja erityisesti fyysisten henkilöiden aseman helpottamiseksi. Menopolitiikassa hallituksen tulee asettaa ensisijaiseksi tavoitteeksi valtiolle kuuluvien peruspalvelujen moitteettoman tason turvaaminen.” Perustuslaillisen Kansanpuolueen ehdotus oli sitäkin kriittisempi: ”Kuultuaan hallituksen vastauksen eduskunta toteaa, että hallituksen talouspolitiikka on merkinnyt Suomen rauhanaikaisen historian ankarinta verotusta, nopeinta inflaatiota sekä johdonmukaisimpia markkinatalousjärjestelmän ja vapaan yhteiskuntajärjestyksen vastaisia sosialismiin soveltuvia toimenpiteitä.”¹⁰⁹⁷

Opetusministeri Ulf Sundqvist puolusti 10.4.1975 peruskoulun supistusohjelmaa kansainvälisen talouslaman vaikutuksilla: ”Kun julkisen talouden kulutusmenojen kasvun rajoittamiseksi oli pakko monien muiden säästötoimenpiteiden ohella ryh-

¹⁰⁹⁵ Talouspolitiikkaa koskeva välilyksymys. 26.3.1975. Valtiopäivät 1975. Pöytäkirjat I.

¹⁰⁹⁶ Alustava muistio. Maamme kasvatus- ja koulutuspolitiikan kehitysnäkymiä. Jaakko Nevalainen ja Seppo Kahila. 26.6.1975. VKTsa. Kansio 3. KA.

¹⁰⁹⁷ Talouspolitiikkaa koskeva välilyksymys. 2.4.1975. Valtiopäivät 1975. Pöytäkirjat I.

tyä myös peruskoulumenojen lisäyksen rajoittamiseen, pyrittiin säästötoimenpiteet suunnittelemaan nimenomaan niin, ettei peruskoulun keskeisten tavoitteiden toteutuminen vaarannu.¹⁰⁹⁸ Kokoomuksen eduskuntaryhmä pyysi vastauksia Pirkkalan koulukokeilusta, joka oli ”ehtinyt herättää huomiota myös ulkomaita myöten ja antanut entistä enemmän tuulta purjeisiin väitteille maamme sosialisoitumisesta”. Olavi Ronkainen (krist.) palasi edellisen kesän yksityisoppikoulutaisteluun: ”On hyvä muistaa, että kun eduskunta pitkän taistelun jälkeen vuoden 1974 juhanuksen alla muutti koulujärjestelmälain 14 §:n, merkitsi tämä yksityisoppikoulujen tappamispäätöstä (Ed. Rainio: Vastoin perustuslakia!). Yksityisten oppikoulujen henki on tästä lähtien kunnallisvaltuustojen käsissä. Jos koulunuudistajat jatkosakin saavat tahtonsa läpi, merkitsee se Pirkkalan kommunistiopetuksen leviämistä Suomen kouluihin”. Samaan hengenvetoon Georg Ehrnrooth (perust.) vaati talous- ja yhteiskuntapolitiikan totaalista käännöstä: ”Mutta hallituspuolueet, jotka yhdessä vain muodollisesti oppositiossa olevien kommunistien ja uuskokoomukselaisten kanssa ylläpitävät K-linjaa, eivät enää huomaa pohjoismaisen kansanvallan ja Suomeen luodun poliittisen sekajärjestelmän eroavaisuuksia.”¹⁰⁹⁹

Kun SKDL antoi oman välikysymyksensä talouspolitiikasta, Sorsan hallitus jäi risitituleen. Paavo Aitio (kd.) tulkitsi peruskoululeikkauksia koululaitokselle vahingollisina¹¹⁰⁰. Hänen mukaansa ne vähensivät ”yksilöiden mahdollisuuksia kehittää itseään koulutuksen piirissä taipumustensa mukaisesti” ja ”oppilaiden mahdollisuuksia yhdenvertaisen koulutuksen saavutustasoon.” Meeri Kalavainen (sos.dem.) vastasi, ettei SKDL ymmärtänyt päätösten tavoitetta, vaan tarjosi ”mahtavia aseita peruskoulujärjestelmän vastustajille.”¹¹⁰¹ Peruskoulun aiempiin ristiriitoihin nähden Kalavaisen havainto oli perusteltu. Ulf Sundqvist lisäsi, että oppiaineiden valinnaisuuden supistaminen kehitti koulua yhtenäiskouluperiaatteen mukaisesti.¹¹⁰² Supistuksilla lisättiin kaikille oppilaille yhteisten pakollisten aineiden osuutta kokonaisuutena määrässä ja karsittiin valinnaisuuksia, mikä sopi yhtenäiskouluajatukseen.

Oikealta ja vasemmalta tuleva kritiikki siirsi vakiintuneita rintamalinjoja. Entinen opetusministeri Jaakko Itälä (lib.) taustoitti 16.6.1975 *Helsingin Sanomissa* peruskoulun säästöpäätösten ristiriitaista vastaanottoa. Itälän mukaan säästöt eivät perustuneet mihinkään yksiselitteiseen linjaan, vaan valtiontalouden näkymiin. Peruskoulumenoja supistamalla yläasteen valinnaisaineiden keskimääräistä luokkakokoa suurennettiin, valinnaisuudet 7. luokalta ja erikoiskurssit yläasteelta poistettiin sekä valinnaisaineita yhdistettiin. Itälän mielestä eduskuntakeskustelu oli

¹⁰⁹⁸ Ed. Sepän suull. ksm. n:o 110. 10.4.1975. Valtiopäivät 1975. Pöytäkirjat I.

¹⁰⁹⁹ Talouspolitiikkaa koskeva välikysymys. 6.5.1975. Valtiopäivät 1975. Pöytäkirjat II.

¹¹⁰⁰ Talouspolitiikkaa koskeva välikysymys. Ed. Aition ym. välikysymys. 18.4.1975. Valtiopäivät 1975. Pöytäkirjat II.

¹¹⁰¹ Talouspolitiikkaa koskeva välikysymys. 6.5.1975. Valtiopäivät 1975. Pöytäkirjat II.

¹¹⁰² HS 23.4.1975.

epäjohdonmukaista. Säästöjen merkitys riippui hänen mukaansa siitä, millaista valinnaisuutta, karsivaa vai auttavaa, poistettiin. Karsivaa valinnaisuutta oli Itälän mukaan peruskoulun tasoryhmitys ja eritasoiset ruotsin kurssit. Auttava valinnaisuus puolestaan palveli vähempiosaiten tarpeita, sillä "[v]arakkaiden ja sivistyneiden kotien lapsille" oli "kodin puolesta tarjolla runsaasti" erikoistumista. Tämän vuoksi Itälä korosti, ettei "koulun varassa" olevien oppilaiden auttavaa valinnaisuutta leikattaisi.

6.2. Opetusmateriaalit ja Pirkkalan kohu

Keskustelu koululaitoksen politisoitumisesta koski myös oppimateriaaleja, joihin liittyi maailmankatsomuksellisia intohimoja. Tämänkin keskustelu sai nostetta 1960-luvun lopun käännteestä. Hakalehdon yhteiskoulun rehtori Olavi Bonsdorff yritti *Uudessa Suomessa* tulkita koulukeskustelua hovioikeudenneuvos Paavo Hiltusen ajatusten avulla. Hiltunen oli kirjassaan *Kohti kaaosta* pohtinut yhteiskunnallisten arvojen muutosta seuraavasti: "Se, että emme enää ylpeile historiallammme, suurmiehillämme, kansallisilla erikoispiirteillämme, suomalaisuudellamme ja sano 'oma maa mansikka, muu maa mustikka'. Se että emme enää kehtaa laulaa maamme laulua ääneen. Se että kansallinen olemassaolomme ei enää ole monelle meistä itseisarvo, jonka hyväksi me olisimme valmiit uhraamaan vaikka henkemme." Bonsdorffin siteeraaman Hiltusen mukaan alennustila johtui vasemmiston onnistuneesta miehityksestä oikeusministeriössä, kouluhallituksessa, opetusministeriössä, oikeuspoliittisessa tutkimuslaitoksessa sekä koululais- ja opiskelijajärjestöissä.¹¹⁰³ Näkemys noudatti yleistä oikeistolaista kokemusta vasemmiston noususta ja sosialistisesta offensiivista.

Esimerkiksi VKTS seurasi edellä mainittuja sektoreita ja pyrki "soveliaalla miehityksellä" muuttamaan ne "asiallisiksi ja tasapuolisemmiksi".¹¹⁰⁴ Hallinnon neutralisoinnin katsottiin edellyttävän ei-vasemmistolaisia viranhaltijoita. Oikeistopiirejä yhdisti näkemys, että 1960-luvun lopun käänne vaikutti kohtuuttomasti vielä 1970-luvun puolivälissä. Lehtori Vieno Savikon mielestä radio ja televisio lietsoivat kansallisesti kielteistä ilmapiiriä, kateutta ja tyytymättömyyttä. Ihmisten siirtymisen syrjäseuduilta asutuskeskuksiin oli hänen mukaansa synnyttänyt pohjaa "kommunismiin vihkiytyneiden" toimittajien harjoittamalle manipulaatiolle. Tiedotusvälineiden hyökkäykset koulua, kirkkoa ja perhettä vastaan muistuttivat Savikon mukaan "diktatuurien valtiollista poliisia".¹¹⁰⁵ *Uudessa Suomessa* nimimerkki Ei Pe-

¹¹⁰³ US 11.7.1974.

¹¹⁰⁴ Esitys Vapaan koulutuksen Tukisäätiö r.y:n toimenpiteiksi selvitystyötä varten sekä jatkuvan valvonnan ja tarvittavien toimenpiteiden aikaansaamiseksi opettajakoulutuksen kohdealueella. Liite 5. Hallituksen kokous 16.9.1975. Asia 3. Renko. VKTSa. Kansio 1. KA.

¹¹⁰⁵ Vieno Savikon kirje Hetemäelle 24.9.1974. Kansio 12. Päiviö Hetemäen arkisto. KA.

dakoomikko tulkitsti 30.6.1974, että koululaitoksen uudistamisen ja peruskoulun oli tarkoitus ”luoda täysin arvostelukyvytön ja poliitikkojen (sosialistien?) johdettavissa oleva sukupolvi”. Tällaisten ajatusten mukaan vasemmisto hyödynsi vakiintuneita instituutioita epäkansanvaltaiseksi miellettyssä propagandassaan.

Sosialidemokraatit, vasemmistososialistit ja kommunistit katsoivat tiedotusvälineiden ja koululaitoksen maailmankatsomuksellisuutta täysin toisenlaisesta näkökulmasta. SKP:n keskuskomitean muistiossa Juhani Lehto ja Timo Niitemaa arvioivat syksyllä 1975, että koululaitoksen ilmapiirillä oli ”edelleen merkittävä oikeistolaistava vaikutus nuoriin” ja ”yhteiskuntajärjestelmän lujittamiseen”. Lehto ja Niitemaa pitivät Yleisradion ohjelmia liian porvarillisina, vaikka vasemmiston ja keskiryhmien yhteistyöllä oli tasapuolistettu tarjontaa.¹¹⁰⁶ Oikeisto- ja vasemmistopiirejä yhdisti näkemys, että niin kutsutut perinteiset instituutiot olivat tärkeitä maailmankatsomuksellisessa kamppailussa. ”Ensimmäisen tasavallan” oikeistosuuntaus oli menettänyt näissä instituutioissa valta-asemiaan vasta 1950- ja 1960-lukujen taitteesta lähtien.

Koululaitoksen maailmankatsomukselliset ulottuvuudet olivat nousseet esille suomalaisen Yhteiskunnan Tuen ja VKTS:n toiminnassa. Jyrkän linjan oikeistossa levisi ajatuksia, että vuonna 1971 säädetty opettajankoulutuslaki yleissivistävän opettajankoulutuksen siirtämisestä yliopistoihin tarjosi vasemmistolle mahdollisuuksia vaikuttamiseen. Vasemmistopoliitiikan katsottiin hyökkäävän vakiintunutta seminariperinnettä vastaan¹¹⁰⁷. Perinteisiä opettajaseminaareja oli luonnehtinut kansallisten arvojen korostaminen. Vasemmistolaisten tai sellaisiksi epäiltyjen opettajien ja opettajiksi opiskelevien asema helpottui 1960- ja 1970-lukujen taitteessa. Koululaitos oli vuoden 1918 sisällissodan, 1930-luvun alun äärioikeistolaisen liikehännän ja 1940-luvun lopun ”vaaran vuosien” seurauksena muovautunut porvarilliseksi instituutioksi. Opettajille vasemmiston julkinen kannattaminen oli näistä lähtökohdista vaikeata, eikä 1940-luvun ”uusi suunta” juuri vaikuttanut siihen¹¹⁰⁸. Yleisoikeistolaisen ilmapiirin vahvuudesta käsin koululaitoksen opetussisältöjen kysymykset tulivat osaksi laajempaa poliittista kamppailua ja vakiintuneiden instituutioiden murrosta.

¹¹⁰⁶ SKP:n keskuskomitea nuorisokysymyksestä 8.–9.11.1975. Aineisto. Pöytäkirjat 1975.

¹¹⁰⁷ Hannele Niemi, Rinnakkaiskoulujen puurtajista koko ikäluokan opettajiksi. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005, 170–186.

¹¹⁰⁸ Jukka Rantala, The Political Ethos of a Model Citizen. Ensuring the Correct Political Attitude of Elementary School Teachers during the First Decades of Finland's Independence. Nordic Lights. Education for Nation and Civic Society in the Nordic Countries, 1850–2000. Edit. Sirkka Ahonen ja Jukka Rantala. SKS, Helsinki 2001, 153–172.

Vaikka asteittainen siirtymä moniarvoisempaan opettajankoulutukseen oli alkanut 1950-luvun lopulla¹¹⁰⁹, erilaiset epäviralliset mutta vaikutusvaltaiset yhteisöt yrittivät säilyttää oikeistohenkisen isänmaallisuuden valta-asemia. 1970-luvun kiihkeä keskustelu opetussisällöistä juonsi juurensa oikeistolaisten ja vasemmistolaisien menneisyyskäsitteiden ja yhteiskunnallisten ihanteiden yhteentörmäyksestä. Opettajankoulutuksesta opetusministeri Ulf Sundqvist linjasi 8.1.1974 seuraavasti: ”Opettajankoulutuksen tulisi sisältää enemmän yhteiskunnallista ainesta. Koulutuksen on synnyttävä pyrkimys demokraattisen yhteiskuntakehityksen turvaamiseen ja kehitettävä koulutettavissa kasvatuksen ja koulutuksen yhteiskunnallisen luonteen tuntemusta.”¹¹¹⁰ Vastapuoli taas piti tällaista tavoitetta poliittisena ja yhteiskunnallisesti perusteettomana, koska sen ajateltiin tarjoavan mahdollisuuksia vasemmistololle¹¹¹¹.

Keskustelu oppimateriaalien maailmankatsomuksellisuudesta sai tuulta purjeisiin 1970-luvun alussa, kun Ruotsista Suomeen välittyi hanke valtion oppikirjatuotannosta¹¹¹². Keväällä 1975 oppimateriaalikeskustelu eskaloitui, kun Pirkkalan kunnan koulukokeiluun (1973–1975) kuulunut historiamoniste ”paljastui” näyttävästi ja vedettiin osaksi eduskuntavaalikamppailuja. Pirkkalan kunnan koulukokeilu oli osa yhteiskunnallisten oppiaineiden opetussuunnitelmien tieteellistä kehittämistä, johon kokeiluluvan oli myöntänyt opetusministeriö.

Vasemmistolehdet pitivät esillä oikeistojärjestöjen opettajille tarjoamia oppimateriaaleja, joista kansanedustaja Pirkko Työläjärvi (sos.dem.) laati molempia vasemmistopuolueita innostaneen eduskuntakyselyn.¹¹¹³ Poliittisia ryhmiä kiinnosti yleisesti, mistä näkökulmista vuoden 1918 tapahtumia, sotavuosia, talouselämää ja poliittisia puolueita opetettiin. Keskustelu opetusmateriaalien maailmankatsomuksellisuudesta ja poliittisuudesta ulottui kaikkiin poliittisiin suuntiin, vaikka nykyistä kuvaa näistä vaiheista hallitsee Pirkkalan kunnan koulukokeilu, erityisesti sen historiamoniste.

Pirkkalan kunnan koulukokeilun historiamoniste viritti uudelleen keskustelun yksityisoppikouluista ja vanhempien valinnanvapaudesta. Opetusministeri Ulf Sundqvist ja kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho joutuivat keskelle kohua, kun Helsingin yliopiston sosiaalipsykologian professori, kansanedustaja Kullervo Rainio ja

¹¹⁰⁹ Rantala 2001.

¹¹¹⁰ Opettajankoulutuksen ideointiseminaari. 8.1.1974. Kansio HB 4. Sundqvistin kokoelma. TA.

¹¹¹¹ Maamme kasvatusta- ja koulutuspolitiikan kehitysnäkymiä. Alustava muistio. Nevalainen ja Kahila. VKTSa. Kansio 3. KA.

¹¹¹² Keijo Ahti, Onko oppikirjatuotanto sosialisoitava? Aika N:o 2/1972. Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka. Mikko Immosen arkisto. Keska.

¹¹¹³ Hämeen Kansa kirjoitti 7.VI.1975. Kansio 1. EVAa. KA.

30 muuta kokoomuspoliitikkoa tekivät Kalevi Sorsan hallitukselle kirjallisen kyselyn Pirkkalan kunnan kokeilusta. Tapaus uutisoitiin laajasti ja sensaatiohakuisesti, minkä seurauksena opetusmoniste jäi elämään 1970-luvun koulutuspolitiikan ja jopa koko aikakauden yhteiskuntaelämän tunnusmerkkinä. Eduskunnan oikeisto-oppositio hyödynsi monistetta syksyn 1975 eduskuntavaaleissa, ja YOL lahjoitti juhlallisesti kokeilumonisteen ja siihen liittyneet asiakirjat Kullervo Rainiolle kiitoksena isänmaalle tehdystä palveluksesta¹¹⁴.

Pirkkalan kunta oli anonut kokeilua aloitettavaksi lukuvuoden 1973–1974 alusta. Kouluhallituksen esityksestä opetusministeriö myönsi tutkimukseen määrärahan ja kokeilulle luvan. Jari Leskinen on katsonut, että Pirkkalan kunnan koulukokeilu oli monivaiheinen kokeiluohjelma, jonka seurauksena 1973–1975 ”kaikkiaan peräti lähes tuhannelle pirkkalalaiselle peruskoulun ja lukion oppilaalle oli annettu marxilais-leniniläistä kokeiluopetusta”.¹¹⁵ Koska julkinen keskustelu laajeni peruskoulun arvosteluksi, kouluhallituksen pääjohtaja Erkki Aho ja toimistopäällikkö Veikko Lepistö esittivät toiveen, ettei liioittelulla vaikeutettaisi koulujen kokeilutoimintaa ja eri tutkimuslaitosten ja kouluviranomaisten yhteistyötä.¹¹⁶ Samoin Pirkkalan kunnan koululautakunta katsoi kohtuuttoman julkisuuden vaikeuttavan muutakin kokeilutoimintaa¹¹⁷.

Kun koulukokeilu joutui oikeuskanslerin selvitettäväksi, Erkki Aho otti Jari Leskisen mielestä välinpitämättömän ja epärehellisen asenteen: ”Muistelmissaan ja muissa kirjoituksissaan Erkki Aho on paitsi johdonmukaisesti kyseenalaistanut oikeuskansleri Risto Leskisen päätöksen tutkinnan aloittamisesta myös oman kuulustelunsa. Näin Aho on halunnut mustamaalata ja saattaa oikeuskansleri Leskisen määräämän tutkinnan kaikin puolin mahdollisimman kielteiseen valoon.”¹¹⁸ Oikeuskanslerin virasto tutki tapahtunutta vuoden ajan ja tarkasteli 80 ihmisen toimia. Lausunnon mukaan historiamoniste ei ollut läpäissyt normaalia, peruskouluasetuksen 87 §:n mukaista hyväksymismenettelyä, jolloin kouluhallituksen ohjeet eivät toteutuneet. Jari Leskisen tulkinta Ahosta on kuitenkin naljaileva ja yksipuolinen.

Leskisen näkemyksen mukaan koulukokeilu oli SDP:n konspiraatio, jonka ”pääarkkitehteinä oli opetushallinnon johtohahmoja.”¹¹⁹ Yksityisoppikouluväen vanhoja

¹¹⁴ Veikko Hallenberg ja Niilo Honkala, 3.11.1975. YOLa. F 12. Kirjeenvaihto 1974–1975. KA.

¹¹⁵ Leskinen 2016, 48.

¹¹⁶ Suomen sosialidemokraatti, 23.4.1975, Pirkkalan kokeilu: Kouluhallituksen toiminta kestää asiallisen kritiikin. Ha 8. Pirkkalan opetuskokeilu. Koonnut Niilo Honkala. YOLa.KA.

¹¹⁷ Etelä-Suomen Sanomat, 26.4.1975 Ha 8. Pirkkalan opetuskokeilu. Koonnut Niilo Honkala. . YOLa. KA.

¹¹⁸ Leskinen 2016, 377.

¹¹⁹ Leskinen 2016, 47.

tulkintoja mukaillen Leskinen liittää kokeilun R. H. Oittiseen¹¹²⁰. Leskisen mukaan sosialidemokraatit kohusta ”vähät välittäen... vaativat valtiota edustavan pääjohtaja Ahon johtaman kouluhallituksen aseman vahvistamista opetussuunnitelmien ja oppimateriaalien tuottajana, jotta yksityisten oppikirjakustantajien porvarillinen maailmankuva saataisiin kitketyksi oppikirjoista juuria myöten.”¹¹²¹ Leskisen kuvaus Oittisesta on vähintään mustavalkoinen: ”Sosialistisen Suomen vankkumattomana puolestapuhujana... Oittinen kuuluihin niihin puolueensa jäseniin, jotka vuosikymmenten läpi vaihtuvien poliittisten suhdanteiden aallokossa uskollisesti pitivät kiinni jo nuoruudessaan omaksumistaan marxilaisista arvoista.”¹¹²² Vaikka Oittinen saattoi olla kiinnostunut marxilaisuudesta, hän toimi esimerkiksi Suomalaisen Yhteiskunnan Tukea lähellä vaikuttaneessa Kansalaiskasvatuksen keskuksessa, jonka toimintaa Kauko Sipponen luonnehti 29.1.1970 Erik Serlachiukselle seuraavasti: ”Osallistumme sekä yhteiskunnan että nuorisjärjestöjen suorittamaan kasvatus-työhön. Tehtävämme on kehittää nuorisotyötä vapaan sosiaalisen markkinatalouden hyväksi, opastaa nuoria käyttämään äänioikeuttaan ja aktivoida heidät toimintaan, mutta tosipohjaisen taloudellisen ja yhteiskunnallisen tiedon pohjalta.”¹¹²³

Vastaavasti Leskisen kuva Erkki Ahosta on kulmikas. Leskinen osoittaa kyllä seikkaperäisesti kouluhallituksen keskeisen joskin hyvin sekavan roolin kokeilussa, mutta ei konspiraatiota yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseksi. Kun hanke ei ollut saanut julkisuudessa huomiota, Leskinen tulkitsee, että salailun avulla Aho halusi ”edeltäjänsä ja oppi-isänsä R. H. Oittisen lailla merkittävät käytännön vaikutusmahdollisuudet ohjata suomalaista koululaitosta, käytännössä miljoonapäistä koululaisten joukkoa SDP:n koulutuspoliittisten tavoitteiden pohjalta.”¹¹²⁴

Peruskoulussa oli peruskouluasetuksen 87 §:n mukaan mahdollista järjestää opetusministeriön luvalla kokeiluja. Pirkkalan kunnan anoma yhteiskunnallisen opetuksen kehittämiskokeilu oli tarkoitettu ensimmäiselle ja toiselle luokalle ympäristöopissa, viidennelle ja kuudennelle luokalle historiassa ja maantiedossa sekä yhdeksännelle luokalla yhteiskuntaopissa ja maantiedossa. Kokeilun asiantuntijatyö pohjasi Tampereen yliopiston psykologian laitoksen tutkimukseen opetussuunnitelmien kehittämisestä. Kouluhallitus piti kokeilua peruskoulun opetussuunnitelmien kehittämiselle tärkeänä ja hyväksyi Erkki Ahon ja Veikko Lepistön allekirjoittamina kokeiluohjelman. Kouluhallituksesta pääjohtajan sijainen Olli Sampola ja ylitarkastaja Leo Eskola kirjelmöivät 11.7.1974 opetusministeriölle: ”Käsiteltyään istunnossaan kyseisen kokeilusuunnitelman supistamista kou-

¹¹²⁰ Leskinen 2016, 47.

¹¹²¹ Leskinen 2016, 341.

¹¹²² Leskinen 2016, 65.

¹¹²³ Kauko Sipposen Kansalaiskasvatuksen Keskuksen nimissä lähetetty kirje Erik Serlachiukselle 29.1.1970. Kansio 14. SYTa. KA.

¹¹²⁴ Leskinen 2016, 96.

luhallitus kunnioittavasti esittää, että opetusministeriö myöntäisi Pirkkalan kunnalle lukuvuodeksi 1974–1975 luvan yhteiskunnallisen kokeiluaineksen kehittämiskokeiluun”.¹¹²⁵

Kun julkinen keskustelu käynnistyi, Seppo Tiitinen toimitti Jaakko Nummiselle muistion, josta ilmenee kokeilun vastuuden sekavuus. Hänen mukaansa vastuussa Pirkkalan kokeilusta olivat opetusministeriö ja kouluhallitus. Valvonnasta ja ohjauksesta vastasi kouluhallitus, erityisesti opetusosaston osastopäällikkö sekä kokeilu- ja tutkimustoimiston toimistopäällikkö. Kouluhallitus oli päättänyt kokeilun hyväksymisestä 12.6.1973. Tiitisen mukaan päätöksen tekivät Olli Sampola ja Veikko Lepistö. Vastuu siirtyi opetusministeriöön, jossa päätöksen kokeiluksi lukuvuodelle 1973–1974 allekirjoittivat 17.8.1973 ministeri Marjatta Väänänen ja opetusneuvos Jukka Sarjala. Lukuvuodeksi 1974–1975 kokeilua esittivät 4.4.1974 Erkki Aho ja Lepistö, josta lopulta Väänänen ja Sarjala päättivät 8.8.1974. Kouluhallituksen kirjeen projektin asiantuntijaryhmän asettamisesta allekirjoittivat 5.12.1974 ylijohtaja Yrjö Yrjönsuuri ja Lepistö. Aho ja Ilppo Klemetti taas myönsivät 16.2.1973 Tampereen yliopiston psykologian laitokselle avustusta oppilaiden maailmankuvan tutkimiseksi. Kouluhallitus anoi Ahon ja Seppo Tiitisen allekirjoittamana opetusministeriöltä lisää rahaa 24.1.1974, ja opetusministeriö myönsi tuen 8.3.1974 opetusministeri Ulf Sundqvistin ja hallitussihteeri Pentti Arajärven allekirjoituksilla.¹¹²⁶

Edellisistä muodollisista vastuusuhteista ei voida johtaa suoria yhteyksiä opetuksessa käytettyihin aineistoihin. Vaikka Leskinen osoittaa kokeilun ilmiselvän poliittisuuden, hänen tulkintansa monisteen taustasta rakentuu liiaksi sen oletuksen varaan, että Erkki Aho ja professorit Annika Takala, Juhani Karvonen ja Tapio Nummenmaa olisivat yhteistyöneuvotteluissa ”vuodenvaihteessa 1971–72” päättäneet Pirkkalan opetuskokeilun salatut poliittiset tavoitteet. Tässä hankkeessa olisi Leskisen mukaan ollut erityisesti kyse ääriivasemmistolaisesta ja neuvostokommunistisesta salajuonesta. Tulkintansa tukena Leskinen käyttää henkilöön meneviä leimoja. Leskisen mukaan Annika Takala oli ”tarpeen vaatiessa valmis voimallisesti puolustamaan näkemystään koululaisten marxilais-leniniläisestä opetuksesta oikeusviranomaisten edessä.”¹¹²⁷ Näin on otettu annettuna, että Takalan tutkimukselliset lähtökohdat olivat tieteellisesti epäasiallisia. Leskinen kirjoittaa: ”Lähes saman tien he kutsuivat mukaan Tampereen sosiologian laitokselta psykologian tohtori Liisa Rantalaihon. Tohtori Rantalaiho oli poliittisesti hyvin valveutunut ääriivasemmistolainen tutkija, jonka tieteellinen työ 1970-luvun alussa perustui yksinomaan marxilais-leniniläiseen analyysiin keskittyen siteeraamaan Karl Marxin,

¹¹²⁵ Pirkkalan opetuskokeilusta. Jukka Sarjalan toimittamia asiakirjoja Pirkkalan kokeilusta. Jaakko Nummisen arkisto. OPMa.

¹¹²⁶ Pirkkalan opetuskokeilusta. Seppo Tiitinen toimitti Nummiselle muistion Pirkkala-projektista 26.4.1975. Jaakko Nummisen arkisto. OPMa.

¹¹²⁷ Leskinen 2016, 55.

Friedrich Engelsin ja V. I. Leninin kirjallista tuotantoa.”¹¹²⁸ Leskisen mukaan ”Takala ja Rantalaiho kuuluivat siihen 1970-luvun alun suomalaisten sosialistista vallankumousta tavoittelevien taistolaiskommunistien joukkoon, joihin pätee luonnehdinta, että vaikka he olivat syntyneet Suomessa, heidän todellinen kotimaansa oli totalitaarinen neuvostokommunismi.”¹¹²⁹ Vaikka Annika Takalalla ei ollut mitään tekemistä taistolaisuuden kanssa, tällainen vasemmistomielisyyttä kompromettoiva tulkintatapa on ollut kylmän sodan voiton kertomuksen keskeinen rakennusosa. Ilman lähdettä Leskinen antaa ymmärtää, että ”[p]aljon paremmin oli Takalan mukaan kommunismia rakentavissa sosialistisissa maissa”, ja että Takala ennusti Neuvostoliitolle ”loistavaa tulevaisuutta”.¹¹³⁰

Professori Antti Eskolasta Leskinen antaa samalla metodilla yksipuolisen kuvan. Leskisen mukaan ”Eskolalle Peto-ryhmän jäsenten marxilaiseen analyysiin perustuva tutkimushanke vastasi täydellisesti hänen omia marxilaisia koulutuspoliittisia näkemyksiään ja tavoitteitaan. Tuon ajan lukuisten äärivasemmistolaisten taivoin Eskola katsoi, että suomalaisen kapitalistisen yhteiskunnan koululaitoksen tärkein tehtävä oli ’aivopestä’ oppilaita porvarillisen arvomaailman kannattajiksi”.¹¹³¹ Eskolan näkemys oli kuitenkin Leskisen luonnehdintaa nyansoidumpi ja tutkimuspohjainen. Kirjassaan *Suomi sulo Pohjola* Eskola perusteli Leskisen ilmeisesti tarkoittamaa väitettä viittaamalla Pertti Pesosen väitöskirjaan, jonka mukaan maalaisliittoa tai sosialidemokraatteja kannattaneiden vanhempien ylioppilaslapsista yli 40 % siirtyi oikeistoon, kun esimerkiksi Kokoomuksen kannattajissa muutokset olivat marginaalisia¹¹³².

Kun Pirkkalan moniste nousi kohujulkisuuteen, oikeisto rinnasti sen SDP:n asemaan hallinnossa¹¹³³. Käpylän Kansallisseura kommentoi Kokoomuksen puoluehallitukselle, että peruskoulun toimeenpano osoitti selvästi vasemmiston pyrkimyksen käyttää koulu-uudistusta poliittisen propagandansa välineenä¹¹³⁴. Kokoomuksen puoluehallituksen asettama toimikunta seurasi parhaillaan kouluhallitusta ja muita kouluviranomaispäätöksiä¹¹³⁵. Matti Haapalainen kuitenkin arvosteli toimikuntaa viitsimättömyydestä eikä uskonut sen riittävästi lukevan ”peruskoulun aapista”

¹¹²⁸ Leskinen 2016, 53.

¹¹²⁹ Leskinen 2016, 53.

¹¹³⁰ Leskinen 2016, 147–149. Leskisen käyttämä A. Takalan kirja Uuden sukupolven vaihtoehdot ei mainitse tällaista. Kirjassaan Takala vertaili ja kuvasi neutraalisti yhdysvaltalaisista, eurooppalaisista ja neuvostoliittolaista kehityspsykologiaa, joista viimeistä selvästi vähiten. Voidaan myös kysyä, olisiko ollut tieteellisesti perusteetonta esitellä ”itäistä” kehityspsykologiaa enemmänkin? Vastaus vaatisi tuon ajan kehityspsykologisen tutkimuksen tuntemusta.

¹¹³¹ Leskinen 2016, 60.

¹¹³² Eskola 1969, 63.

¹¹³³ Puoluehallitus 1975, pöytäkirjat Cb 19. Ph:n kokous 19.1.1975. Tiedonanto. PTA.

¹¹³⁴ Puoluehallitus 1975, pöytäkirjat Cb 19. Ph:n kokous 19.1.1975. Aloitteet. Aloite no 27, Käpylän Kansallisseura r.y. PTA.

¹¹³⁵ Puoluehallitus 1975, pöytäkirjat Cb 19. Ph:n kokous 19.1.1975, 35. PTA.

selvittääkseen sinne sijoitetun indoktrinaation määrää. Hänen mukaansa Kokoomus tarvitsi työryhmän, joka ”lukee aapisenkin kannesta kanteen, vähän samaan tyyliin kuin sanotaan paholaisen lukevan raamattua”.¹¹³⁶ Kokoomuksen eduskuntaryhmä tulkitsti, ettei opetusministeri Sundqvist uskottavasti irtaantunut Pirkkalan monisteesta. Eduskuntaryhmän mukaan moniste kertoi laajemmasta kriisistä kouluhallituksessa.¹¹³⁷ Myös VKTS:ssä Pirkkalan monistetta pidettiin todisteena koulu-uudistuksen kumouksellisuudesta¹¹³⁸. VKTS:n mukaan olisi ”väärin salata, että kasvatus- ja opetustoimien monopolisointi avaisi nuorison arimmat kehitysvuodet pyrkimyksille muuttaa koko yhteiskuntaa”.¹¹³⁹

Porvarillisesta perspektiivistä moniste todisti laajasta ”vasemmistovaarasta” ja vuoden 1966 käänteen vaikutuksesta koululaitoksessa ja yliopistoissa. Moniste vahvisti oikeistopiireissä käsitystä, että vasemmistopoliitikot nostivat merkittäviin asemiin marxilaisia¹¹⁴⁰. YOL:n vuosikokouksen julkilausuma 20.4.1975 liitti oppimateriaalit vanhempien oikeuteen valita lastensa opetus: ”Opetusmateriaalia kokeiltaessa lapset eivät saa joutua henkisen väkivallan kohteeksi vaan sekä opetus- että kokeilutoiminnassa on pyrittävä tasapuoliseen ja totuudenmukaisen tiedon jakamiseen. Koulutointa kehitettäessä on lähdettävä YK:n ihmisoikeuksien julistuksen ja maamme perustuslain mukaisesta periaatteesta, että lasten vanhemmilla on ensisijainen oikeus valita heidän lapsilleen annettavan opetuksen sisältö ja laatu.”¹¹⁴¹ Toisin kuin aiemmat Pirkkalan kunnan koulukokeilua koskevat julkiset tiedot, historiamoniste näytti tarjoavan uusia virikkeitä YOL:n kritiikille.

Historian opetusmonisteen vastaanotto osoitti tapahtumien kehystämisen polarisoituneen. Oikeiston jyrkkiin näkemyksiin vaikutti monisteen yksipuolisuuden ohella mahdollisesti tappio yksityisoppikoulukiistassa. Moniste liitettiin erityisesti SDP:hen, joka oli vahvoilla kouluhallinnossa. On myös huomionarvoista, että oikeisto oli hyvässä valmiudessa jo ennen monistekohua. VKTS:n valtuuskunnan puheenjohtaja Veikko Hallenberg kirjoitti tammikuussa 1975 *Aamulehden* toimittukseen Matti Arjanteelle vapaan kansanvallan turvaamisesta. Hänen mukaansa vasemmisto oli päässyt tavoitteissaan niin pitkälle, ettei paluu välttämättä enää onnistunut. Tästä syystä hän ehdotti tapaamista isänmaallisessa hengessä Karjala-talon kabinetissa Helsingissä. Sama kirje lähetettiin *Uuden Suomen* Sakari Talvitie-

¹¹³⁶ Pikakirjoituspöytäkirja kokoomuksen puoluevaltuuston syyskokouksesta 28.9.1975. 1. Kokouspäivä, Elsi Hetemäki, 90. Puoluevaltuusto 1975-. Cc 16. PTA.

¹¹³⁷ KK:n eduskuntaryhmän tiedonanto 14.5.1975. Eduskuntaryhmä Ca 17. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

¹¹³⁸ Alustava muistio. Maamme kasvatus- ja koulutuspolitiikan kehitysnäkymiä. Jaakko Nevalainen ja Seppo Kahila. 26.6.1975. VKTSa. Kansio 3. KA.

¹¹³⁹ VKTS:n hallituksen kokouksen ptk. 7.3.1974. Helsinki. VKTSa. Kansio 1. KA.

¹¹⁴⁰ VKTS:n hallituksen kokouksen ptk. 26.6.1975. Liite2. VKTSa. Kansio 1. KA.

¹¹⁴¹ YOL:n 40. vuosikokouksen julkilausuma Helsingissä 20.4.1975. Kokouksen puheenjohtaja Kaarlo Pettinen ja sihteeri Matti E. Kohvakka. F 15. Kirjeenvaihtoa 1974–1975. Yksityisoppikoulujen Keskusliitto. Informaatiokirjeitä jäsenkouluille 1974. YOLa. KA.

le, *Satakunnan Kansan* Erkki Teikarille sekä useiden muiden lehtien toimituksille.¹¹⁴² Pian paljastetusta historiamonisteesta oli vaivatonta etsiä tukea tällaisille oikeistopoliittisille mielikuville koululaitoksen vasemmistolähtöisestä politisoitumisesta.

Varsinaiset kohumonisteen puolustajat eivät joutuneet oikeiston propagandan kohteiksi. *Tiedonantajassa* nimimerkki Aleksandrovits palautti kohun siihen, että moniste oli ”sen verran kovaa tavaraa”. SKP:n oppositiossa kohua pidettiin pääasiassa antikommunistisena hyökkäyksenä¹¹⁴³, vaikka oikeiston arvostelu oleellisesti kohdistui kouluhallituksen ja opetusministeriön sosialidemokraattiseen johon. Oikeistolaisesta näkökulmasta huomio kiinnittyi myös SDP:n kesän 1975 puoluekokouksen sisäpoliittiseen, *Suomen Sosialidemokraatissa* julkaistuun julkilausumaan liikepankkien, vakuutusyhtiöiden ja apteekkien siirtämisestä yhteiskunnan hallintaan¹¹⁴⁴. Merkit vasemmistoyhteistyöstä ja mahdollisesta eduskuntaenemmistöstä loivat oikeistolaista kriisitunnelmaa.

Kohu Pirkkalan monisteesta laajeni käsittämään historian tulkintoja, yhteiskuntajärjestystä, peruskoulua, sosialismin oletettua rintamavyörytystä, mitkä nousivat esille syksyn eduskuntavaaleissa, erityisesti kokoomusehdokkaiden viestinnässä. Kullervo Rainio kirjoitti *Yrittävä Oulu* -lehdessä, että tulevissa vaaleissa vastakkain olivat sosialistinen yhteiskunta ja vapaa demokratia. Sorsan punamul-tahallitus, sosialidemokraattijohtoinen kouluhallitus ja marxilainen yhteiskuntatiede eivät hänen mukaansa kuuluneet vapaan demokratian ihanteeseen ja suomalaisen elämänmuotoon, sillä ne pyrkivät kansanvallan hävittämiseen. Rainion mukaan kommunistit ja heidän myötäilijänsä toteuttivat hiljaista vallankumousta laajoilla rintamilla ja soluttautuneina joukkotiedotukseen.¹¹⁴⁵ Hän vetosi lasten vanhempiin vahvistaakseen ymmärrystä totalitaristista koululaitosta kannattavista puolueista¹¹⁴⁶ ja kehotti jokaista oikeistolaista miettimään ehdokkaansa koulutuspoliittista kantaa¹¹⁴⁷.

Veikko Hallenberg tiedotti YOL:n jäsenkouluille, että Pirkkalan tapaus oli paljastanut koulu-uudistuksen todellisen tarkoituksen: sosialistisen ihmisen kasvatta-

¹¹⁴² Veikko Hallenbergin kirje Aamulehden toimittaja Matti Arjanteelle, 16.1.1975. Lähetetty myös seuraaville toimittajille: Matti Arjanne, Irma Heydemann, Eila Jokela, Leo Lahtinen, Sakari Talvitie, Erkki Teikari ja Olavi Vänttinen. F 12. Kirjeenvaihto 1974–1975. YOLa. KA.

¹¹⁴³ Tiedonantaja 18.4.1975; 23.4.1975 ja 24.4.1975

¹¹⁴⁴ Juhani Suomi, Liennytyksen akanvirrassa. Urho Kekkonen 1972–1976. Otava, Helsinki 1998, 623–624.

¹¹⁴⁵ Kullervo Rainion artikkeli *Yrittävä Oulu* -lehdessä. Tästä vaaleissa on kysymys: Sosialistinen yhteiskunta – vai vapaa demokratia. 26.6.1975. Kullervo Rainio, puheet ja lehtileikkeet, 1971–1979, KR2. PTA.

¹¹⁴⁶ Uusi Suomi. Puheenvuoro. 21.8.1975: Korvaava koulu Espoossa. Kullervo Rainio, puheet ja lehtileikkeet, 1971–1979, KR2. PTA.

¹¹⁴⁷ US:n pääkirjoitus Korvaavan koulun puolesta. 21.8.1975. Kullervo Rainio, puheet ja lehtileikkeet, 1971–1979, KR2. PTA.

misen. Moniste todisti ruotsalaisen ajattelun rantautumisesta Suomeen: ”Kuinka oikeassa ovatkaan olleet ne, jotka ovat esittäneet varoituksen sanoja Ruotsin peruskoulun mukaisen mallin ottamisesta meille.” Hallenberg liitti kohun yksityisoppikoulujen hävittämiseen ja kommentoi, etteivät poliittiset päättäjät tiedostaneet peruskoulujärjestelmän riskejä. Hän korosti, että ”[k]aikkien niiden voimien, jotka eivät tahdo tähän maahan kommunistista peruskoulua, on vastuunsa tuntien herättävä toimimaan länsimaisen demokratian periaatteiden voimassa pitämiseksi isäimme maassa.”¹⁴⁸ Näin monisteella yritettiin vahvistaa jo olemassa olevia epäluuloja peruskoulun vallankumouksellisia, epähumaaneja ja yksityistä omistusta loukkaavia tavoitteita kohtaan.

VKTS:n hallituksen puheenjohtaja Niilo Honkala tiedotti yksityisoppikouluille muuttuneesta tilanteesta elokuussa 1975: ”Peruskoulun malli lainattiin Ruotsista ja tuloksetkin näyttävät kehittyvän samoja jälkiä. Mutta toteuttamistavoissa on ollut eroa. Kuninkaallisessa Ruotsissa vasemmistoenemmistö ja sen asettamat virkamiehet suunnittelivat ja avoimesti toteuttivat hankkeen. Porvarien vastarintaa ei oikeastaan ollut tai se kohdistui vain joihinkin pedagogis-organisatorisiin yksityiskohhtiin. Tosin oli niitäkin, jotka oivalsivat, että oli kysymys indoktrinaatiomonopolin luomisesta, mutta heitä ei kuunneltu.” Honkalan mukaan Suomessa oli meneteltävä toisin: ”Vasemmistolla tosin sattui täälläkin vuoden 1966 eduskuntavaalien jälkeen olemaan täpärä enemmistö, mutta vähemmistösuojaa koskevat valtiopäiväjärjestyksen säännökset saattoivat olla tiellä. Perustuslain suojaamiin oikeuksiin puuttumisen saattoi 34 edustajaa estää ja 67 edustajaa äänestää yli vaalien.” Sosialistisen hyökkäyksen Honkala katsoi alkaneen 1960-luvun alussa yksityisoppikoulujen mustamaalaamisella ja jatkuneen yksityisoppikoulujen ahdisteluna kesällä 1974. Hänen mukaansa offensiivi oli ”hävittänyt” yksityisoppikouluilta niiden ”perustuslailliset oikeudet”. Tiedotteen lopuksi Honkala kertoi, että ”koulunuudistus on vasemmiston käsissä ja oppikirjoja laatii SKP:n jäsen!”¹⁴⁹

Asenne SDP:hen ei muuttunut kylmäkiskoisemmaksi vain oikeisto-oppositiossa. Keskustapuolueen koulutuspoliittiset asiantuntijat kertoivat marraskuussa 1975 Johannes Virolaiselle, että Sorsan hallituksen sosialidemokraattinen koulutuspolitiikka ja nimitykset olivat herättäneet vastalauseita. Osittain tämä palautettiin Pirkkalan kokeilumonisteesta syntyneeseen kohuun. Puolueuskollisten asiantuntijoiden mukaan Keskustapuolueen oli silti saatava ensimmäisen opetusministerin

¹⁴⁸ Yksityisoppikoulujen Keskusliitto. Informaatiokirjeitä jäsenkouluille 1974. Referaatti Veikko Hallenbergin puheesta YOL:n 40. vuosikokouksessa Helsingissä 19.-20.4.1975. YOLa. F 15. Kirjeenvaihtoa 1974-1975. KA.

¹⁴⁹ Niilo Honkala, Peruskoulun tavoitteet, toteutus ja tulokset, 22.8.1975. YOLa. HA 9. Vapaan koulutuksen tukisäätiö. KA.

salkku, ettei se jäisi ”enää myöskään vasemmistolle”.¹¹⁵⁰ Myös joensuulainen koulu-toimenjohtaja kirjoitti Virolaiselle, ettei hallitukseen saanut ”missään tapauksessa” asettaa opetusministeriksi sosialidemokraattia. Koulumaailma oli SDP:n toiminnan vuoksi ”suuren hämmennyksen ja ahdistuksen ilmapiirissä”, ja ”[s]undqvistiläiset sosialistit ja kommunistit” olivat ”herrahissivirkamiehineen saaneet aikaan sen, että peruskoulusta on tullut kirosana.”¹¹⁵¹ *Helsingin Sanomat* puolestaan nosti 3.6.1975 esille Opettajien ammattijärjestön edustajakouksen epäsuosion osoitukset Ulf Sundqvistin sähköelle.

Keskustan koulutuspoliittisen liiton puheenjohtaja Mauno Paananen lähestyi Virolaista 13.11.1975 hallituksen koulutuspolitiikan heikosta julkisuuskuvasta. Erityisesti järkytystä olivat herättäneet nimitykset, joita ”nimenomaan kouluhallituksen alaisessa koulutoimessa on sosialidemokraattisen I opetusministerin aikana alkanut esiintyä.” Paananen palautti vasemmiston vahvistumisen myös koulujärjestelmäläkiin, sillä peruskoulujärjestelmässä oli ”maalaiskuntien kouluhallinnon osalta tapahtunut jyrkkä vallankeskitys koululautakunnille”. SDP:n vahvistuminen näytti herättävän protestia Keskustapuolueen virkamieskunnassa. Paananen mukaan kannattajien piirissä epätietoisuutta aiheuttivat myös uskonnon opetuksen vastaiset puheet, eräät koulukokeilut ja lukion vastaiset suunnitelmat. Paananen kertoi, että mikäli ”nykyinen ärtymystä herättävä sosialidemokraattinen koulutoimen poliittinen johto saa jatkaa, menetetään opettajien vastarinta-asenteen takia peruskoulun sisäisessä toteuttamisessa arvaamattoman paljon”.¹¹⁵²

Syksyn 1975 eduskuntavaalien jälkeen Elsi Hetemäki (kok.) piti oppimateriaaleihin vaikuttamista Kokoomuksen tärkeimpänä koulutuspoliittisena tavoitteena. Hänen mielestään siihen ei tarvittu uutta järjestöä, sillä olemassa olevat ryhmät olivat jatkuvasti yhteydessä niihin, jotka olivat kouluhallituksessa päättävissä asemissa.¹¹⁵³ Samaan aikaan Matti Haapalainen kirjoitti puoluehallitukselle tapauksesta, jossa helsinkiläiset opettajat olivat joutuneet äkillisesti äänestämään viidestä eri historian oppikirjasta. Haapalaisen mukaan ”Lehtosen kirja” oli voittanut, ja syyksi hän epäili, että Kai R. Lehtonen tunnettiin porvariksi.¹¹⁵⁴ Hieman salamyhkäisesti Suomalaisen Yhteiskunnan Tukeen yhteyksissä ollut Matti Uimonen kysyi myöhemmin asiamies Leo Kempvaiselta tietoja epäilyttävästä Lehtosesta: ”Kaksi tyyppiä,

¹¹⁵⁰ Kirje Virolaiselle, jätetty 18.11.1975. Keskustapuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjoja 1975. Ca. KeskiA. Allekirjoittajina opetusministeriön, kouluhallituksen ja Suomen Kunnallisliiton johtavia virkamiehiä.

¹¹⁵¹ Joensuun koulutoimen johtaja (Virpi?) Lehtikoinen 11.11.1975 Virolaiselle. Virolaisen arkisto. k7. KA.

¹¹⁵² Keskustan koulutuspoliittisen liiton, pj Mauno Paananen ja sihteeri Eetu Taskisen kirje Virolaiselle 13.11.1975. Eduskuntaryhmän ptk. 1975. KeskiA.

¹¹⁵³ Pikakirjoituspöytäkirja kokoomuksen puoluevaltuuston syyskokouksesta 28.9.1975. 1. Kokouspäivä, Elsi Hetemäki, 90. Puoluevaltuusto 1975-. Cc 16. PTA.

¹¹⁵⁴ Pikakirjoituspöytäkirja puoluevaltuuston syyskokouksesta 28.9.1975. 1. Kokouspäivä. Haapalainen, 93. Puoluevaltuusto 1975-. Cc 16. PTA.

Kai R. Lehtonen ja Veikko Huttunen ovat kirjoittaneet peruskoulua varten historiankirjan. Aiomme ruveta ruotimaan sitä, mutta pidä asia vielä omana tietonasi. Tärkeintä olisi saada tietää, mitä nuo ovat miehiään. Jälki on ainakin punainen.”¹¹⁵⁵

Vaikka opettajat Kasvatusalan Sosialidemokraattisen Yhdistyksen mukaan kannattivat entistä enemmän peruskoulua, ”erilaisten koko- tai puolioikeistolaisen järjestöjen” aktiivisuuden todettiin kasvaneen. Vasemmistolehdet kirjoittivat säännöllisesti Teinien tuesta, KTTS:stä ja VKTS:stä. KSY arvioi näiden järjestöjen vaikutusvallan kuitenkin olemattomaksi, vaikka ”ko. piirien kylvämällä myrskynkylvöllä” ja leimaamisella oli vaikutusta suureen yleisöön.¹¹⁵⁶ Vastaavasti Ulf Sundqvist katsoi, että oikeisto piti Pirkkalan monistetta tietoisesti ja strategisesti esillä¹¹⁵⁷. KSY:ssä tulkittiin, että vasemmistolaiset olivat alkaneet menettää asemiaan kouluhallinnossa, ja sen arveltiin liittyvän oikeistolehtien kampanjointiin SDP:ta vastaan¹¹⁵⁸. KSY:n toimintasuunnitelmassa vuodelle 1976 katsottiin, että ”[p]orvariston taantumuksellisin osa” yritti edelleen pysäyttää koulunuudistuksen hyödyntämällä taloudellista lamaa ja kampanjoimalla peruskoulua vastaan. KSY:n mukaan Etelä-Suomessa korvaavan koulun ratkaisussa oli alkanut esiintyä selvää oikeistoyhteistyötä.¹¹⁵⁹

”Koulusotien” tappion jälkeen VKTS oli ottanut etäisyyttä YOL:oon. Vaikka Taloudellisen Tiedotustoimiston johtaja Leif Fast erosi VKTS:n hallituksesta, tukisäätiö yritettiin saada lähemmäs elinkeinoelämää¹¹⁶⁰. Syksyllä 1975 tukisäätiö käynnisti tiedotuskampanjan Suomen koulutus- ja kasvatuspoliittisista tulevaisuudennäkymistä¹¹⁶¹. EVA:n toimiston neuvotteluissa heinäkuussa 1975 oli huomioitu itsenäisenä kokonaisuutena ”Kasvatus- ja koulutuspolitiikkakampanja”.¹¹⁶² VKTS:n ohella EVA rahoitti Teinien Tukea¹¹⁶³, joka julkaisi nuorisolle *Oppikoululais-ta*. EVA:n tietojen mukaan lehden tarkoituksena oli toimia ”kommunistipropagandaa edustavan Teinilehden ja Koulutoverin vastapainona.” Lisäksi suunnitelmissa oli, että ”[k]ouluneuvostovaaleja varten toimitetaan sitoutumattomia ja oikeistotei-

¹¹⁵⁵ Matti Uimonen kirjoitti Leo Kempvaiselle 19.10.1977. Kansio 14. SYTa. KA.

¹¹⁵⁶ KSY:n toimintasuunnitelma vuodelle 1975. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, kansio 6. TA.

¹¹⁵⁷ Sundqvist 22.8.1975, Vaalit ja koulutuspolitiikka. Kansio HB 5. Sundqvistin kokoelma. TA.

¹¹⁵⁸ KSY:n toimintakertomus vuodelta 1974. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY kansio 4. TA.

¹¹⁵⁹ Yhdistyksen toimintasuunnitelma 1976. Koulutusalan sos.dem. yhdistys, KSY kansio 4. TA.

¹¹⁶⁰ Leif Fastin kirje VKTS:n valtuuskunnalle 21.5.1975. 101/75. VKTSa. Kansio 2. KA.

¹¹⁶¹ Syksyn 1975 aikana toteuttava tiedotuskampanja Suomen koulutus- ja kasvatuspoliittisista tulevaisuuden näkymistä. Muistio. Jaakko Nevalainen. Kansio 41. EVAa. KA.

¹¹⁶² EVA:n toimiston neuvottelu 30.7.1975. Toiminta-asiat. Kansio 41. EVAa. KA.

¹¹⁶³ Päiväämätön dokumentti ”Talousarvio. Kansio 16. EVAa. KA.

nejä varten heidän pyytämäänsä vaaliaineistoa” ja autetaan ”k.o. teinejä painotuot-
teiden hankinnassa.”¹¹⁶⁴

EVA:ssa teinien katsottiin tarvitsevan koulutusta itsenäisyyden ajan historiasta ja
kokoustekniikasta eli poliittisesta tietoisuudesta ja strategiasta. EVA:n toimiston
rooli muotoiltiin seuraavasti: ”Toimisto seuraa jatkuvasti vasemmistoteinien toi-
mintaa ja pyrkii suorittamaan vastatoimenpiteitä mm. aktivoimalla omia teinejään
ja laatimalla kirjoituksia päivälehtiin.”¹¹⁶⁵ Yleisöä lähestyttiin hyödyntämällä to-
distelua epäpoliittisuudesta: ”Oppikoululainen on puolueista riippumaton lehti...
Lehti käsittelee koulutuspoliittisia asioita, yhteiskunnallisia artikkeleita, viihdettä,
tiedottomista... Lehti on tarkoitettu opettajien, oppilaiden ja kodinväliseksi yhdys-
siteeksi... Lehti on täysin ilmainen oppilaille... Nyt toivomme teiltä ja koulultanne
myönteistä suhtautumista Oppikoululainen-lehteä kohtaan ja pyydämme ystä-
vällisimminkin koulultanne 4–7 luokkalaisten oppilaiden nimiä ja kotiosoitteita luo-
kittain lehden postitusta varten.”¹¹⁶⁶

Teiniyhteyksillä haluttiin huolehtia vakiintuneiden instituutioiden porvarillises-
ta jatkuvuudesta. Poliittisen vasemmiston olemassaolo alkoi saada uudenlaista
merkittävyyttä teini- ja oppikoulumaailmassa, joita vasemmistopiireissä pidet-
tiin 1930-luvun AKS-läisen puoluevastaisuuden ja yksimielisen kansakunnan ihan-
teen ulkomuseoina. Oikeistopiirien näkökulmasta taas vasemmisto oli nousemassa
asemiin, josta se saattoi manipuloida nuoria ja politisoida virallisen historiakuvan.
Näihin keskusteluihin liittyen Lauttasaaren Kokoomus ry (LK) vaatikin puolue-
hallitukselta toimia Yleisradion lasten ja koululaisten ohjelmien puhdistamiseksi
sosialismista sekä selkeämpää sitoutumista suomalaiskansallisiin arvoihin ja lailli-
seen yhteiskuntajärjestykseen.¹¹⁶⁷

Vakiintuneiden instituutioiden politisoitumisesta, ajan katsomustapojen yhteen-
törmäyksestä ja Teiniliiton yhteiskunnallisesta suunnasta ei syntynyt yhtenäistä
käsitystä, vaan hallitsevissa asemassa vaikuttanut oikeisto tulkitsi kehitystä hal-
lituspolitiikan yleisvasemmistolaista käännettä vasten. Tällainen lähestymistapa
kiteytyi syksyllä 1975 *Aamulehden* julkaisemassa haastattelusarjassa, jossa eversti
Wolf H. Halsti, Suomen Pankin johtokunnan jäsen, VKTS:n säädökirjan allekirjoit-
taja Päiviö Hetemäki, EVA:n toimitusjohtaja Max Jakobson ja Oulun yliopiston ylei-

¹¹⁶⁴ Teinien Tuki r.y.:n toimintaohjelma. Kansio 16. EVAa. KA.

¹¹⁶⁵ Teinien Tuki r.y.:n toimintaohjelma. Kansio 16. EVAa. KA.

¹¹⁶⁶ Oppikoululainen-lehden kirje 7.2.1975 rehtori Vesa Nikuselle. Cf: 10–12. SYKa. KA

¹¹⁶⁷ Puoluehallitus 1975, pöytäkirjat Cb 19. Ph:n kokous 19.1.1975, Aloite no 44.
Lauttasaaren Kokoomus r.y., 56–57. PTA.

sen historian professori Kyösti Julku arvostelivat vasemmistolaiseksi käynnyttä henkistä ja yhteiskunnallista ilmapiiriä. Haastateltavat pitivät kehitystä vaarallisena.¹¹⁶⁸

Eri poliittiset ryhmät seurasivat tiiviisti kouluopetuksen ja oppikirjojen sisältöä. Vastakkain eivät olleet neutraali ja poliittinen opetus, kuten Pirkkalan kokeilumonisteen vuosikymmeniä jatkuneesta jälkipyykistä voisi päätellä. Vaikka oikeistolaisessa ajankuvassa painottui Pirkkalan koulukokeilu, taustalla oli huomattavasti moniulotteisempi väittely historiakuvista, kulttuuripolitiikasta ja virallisten sivistysinstituutioiden opetussisällöistä. Näihin keskusteluihin liittyen filosofian maisteri Osmo Rinta-Tassi selvitti VKTS:n apurahalla kansalaisten perusoikeuksien opetusta peruskoulussa, ja hänen mukaansa kouluopetus vaikeni suomalaisten historiallisista saavutuksista¹¹⁶⁹. Tuure Junnila ja 25 muuta Kokoomuksen kansanedustajaa laativat toukokuun lopulla 1975 hallitukselle kirjallisen kyselyn, jonka mukaan eräessä kokeilumonisteessa jääkäriiliike leimattiin maanpetokselliseksi ja vuoden 1918 tapahtumia selostettiin yksipuoliseksi¹¹⁷⁰. Matti Klinge on muistellut, että hänen vuonna 1968 julkaisemansa Ylioppilaskunnan historian kolmas osa (1872–1917) oli laukaisemassa kiistoja kansallisista historiakuvista, sillä teoksen tulkinta jääkäriiliikkeestä oli ristiriidassa ”dominoivaan historiakuvaan ja opetukseen nähden”¹¹⁷¹.

Historiapolitiittista reaktiota 1960-luvun vasemmistokäänteeseen ja perinteisen oikeiston valta-asemien menetykseen ilmaisi myös A.I. Arwidsson -seuran jäsenen Heikki Eskelisen ja Matti Lauerman polemiikki *Uudessa Suomessa* 16.6.1974 Valtionarkiston ”Vuoden 1918 sota” -asiakirjanäyttelyä kohtaan. Kirjoittajat pitivät näyttelyn otsikkoa ja sisältöä poliittisina: ”Punakapinan poliittisia ja yhteiskunnallisia syitä näyttelyssä esitellään suhteellisen laveasti, mutta vaietaan siitä, että kyseessä oli pienehkön vähemmistön väkivaltainen nousu yleisellä äänioikeudella valitun eduskunnan enemmistöä ja sitä edustavaa hallitusta vastaan”. Kannanotto

¹¹⁶⁸ Kysely siteerasi ongelmallisena pidettyä kohtaa: ”Taistelussa kaatuneiden lisäksi punaiset olivat surmanneet 1650 valkoista, joista suurin osa siviileitä. Punaiset puolestaan menettivät 3400 kaatunutta. Tämän lisäksi valkoiset olivat teloittaneet omavaltaisesti sodan aikana ja heti sen jälkeen 8380 punaista.” Junnila ym. Koulujen historian opetuksessa käytettävän opetusmateriaalin sisällöstä. VP 1975, Asiakirjat V. Aamulehti, 11.9.1975. Kullervo Rainio, puheet ja lehtileikkeet, 1971–1979, KR2. PTA.

¹¹⁶⁹ Hallituksen kokous 21.2.1977. Esityslista 1/1977. Jaakko Nevalainen. VKTSa. Kansio 1. KA.

¹¹⁷⁰ US, 29.5.1975. YOLA. Ha 8. Pirkkalan opetuskokeilu. Koonnut Niilo Honkala. KA.

¹¹⁷¹ Klinge 2014, 321–322. Näyttää siltä, ettei teeman poliittisuus ole kadonnut mihinkään. Parole, Jääkäripataljoona 27:n perinneyhdistyksen jäsenlehti 4/2014 arvosteli Matti Klingen ja Matti Lackmanin tulkintoja jääkäreiden maanpetoksellisuudesta. Lisäksi korkein valtiovalta osallistui keskusteluun jääkärien merkityksestä. Presidentti Sauli Niinistö kirjoitti: ”Jääkärit ansaitsevat erityistunnuksen vuosikymmeniä jatkuneesta työstään itsenäisen Suomen hyväksi. Heidän omistautumisensa on kannustava esimerkki tänäkin päivänä.” Puolustusministeri Carl Haglund kirjoitti: ”Jääkäriiliike syntyi, kun joukko rohkeita suomalaisia päätti hankkia sotilaskoulutusta Suomen itsenäisyyden varmistamiseksi... Jääkäreiden meille jättämä perintö kuitenkin velvoittaa myös meitä tämän päivän päättäjiä.”

liittyi oppikirjoja, historian tutkimusta ja kansalaisten historiakuvia koskevaan keskusteluun, joka oli saanut uudenlaisia otaksumia vuoden 1966 käänneestä ja vasemmiston koulutuspoliittisista hankkeista. Eskelisen ja Lauerman arvostelu kumpusi premissistä, että näyttelystä puuttui ”lyhyesti sanoen kaikki se aines”, joka perusteli termiä ”Suomen vapaussota”.

Kun yhteiskunnallinen kehitys kulki akateemisen oikeiston, oikeistopoliitikkojen ja elinkeinoelämän näkökulmasta vaaralliseen suuntaan, erilaisiin operaatioihin nuorten kasvattamiseksi irti sosiaali- ja verovaltion harhaopeista, marxismista, sosialismista ja kommunismista alettiin kiinnittää enemmän huomiota. Kun *Kauppakamarilehden* päätoimittaja Aarno Tertti laati muistion kauppakamarien edustajien koulutuspoliittisista näkemyksistä ja niin kutsutuista EST-tapahtumista, elinkeinoelämän suhdetpoliittisesta toiminnasta, hän mainitsi Tampereella 21.–22.10.1975 järjestetyt Teollisuuspäivät, joihin osallistui 19 yritystä, koululaisia, opettajia ja vanhempia. Tilaisuus muistutti Terttin mukaan Taloudellisen Tiedotustoimiston Tehdas ja yhdyskunta -päiviä, ja siihen oli kuulunut myös iltarientoja ja nuorisodiskoja. Muistion mukaan Vaasassa toimi ”elinkeinoelämän edustajien ja opettajien yhteistyöryhmä”, ja keväällä KOP:n tiloissa oli järjestetty tiedotustilaisuus oppimateriaaleista, jonne oli osallistunut 30 paikallista opettajaa. Toiminnan tarve arvioitiin vähäiseksi, koska Vaasassa ei ollut elinkeinoelämän vastaista asennetta niin paljon kuin muualla.¹¹⁷²

EST-toimintaa suunniteltiin 22.3.1976 ”Vapaan kasvatuksen säätiö” -nimen alle, mikä todennäköisesti viittasi Vapaan koulutuksen tukisäätiöön. Toiminnalla oli tarkoitus vahvistaa elinkeinoelämälle myönteistä yhteiskunnallista ilmapiiriä ja torjua kommunismia, johon ”vasemmistolaisia on enemmältikin tempaantunut mukaan”. Muistio mainitsi vastatoimenpiteinä ”koulutuksen” ja ”käännästyksen” sekä vaikuttamisen ”opettajamaailmaan ja opetustoimeen”. Erityisen tärkeänä pidettiin puheen ”aspektien” valintaa, sanamuotojen uudistamista ja kielteisyyden muuttamista ”myönteisyydeksi”. Muistion reunukseen oli kirjoitettu tussilla: ”Sinisalo pelleksi”. Tukea toiminnalle oli tarkoitus hakea kulttuurisäätiöiltä, ja marginaaliin oli merkitty Wäinö Aaltosen Säätiö, Antti ja Jenni Wihurin rahasto ja Kulttuurirahasto.¹¹⁷³

Edellä kuvatulla toiminnalla yritettiin vastata yhteiskunnan koettuun vasemmistolaisuuteen ja koulu-uudistukseen. SYT:n hallituksen puheenjohtaja Jorma Mattila kirjoitti huhtikuussa 1975 Max Jakobsonille koulumaailman ja elinkeinoelämän suhteista: ”Toiminnan painopiste oli edelleenkin nuorison kasvattajille ja opetta-

¹¹⁷² Aarno Tertti. Muistiinpanoja käynneiltä kauppakamarissa tammikuussa 1976. k10. SYTa. KA.

¹¹⁷³ Vapaan kasvatuksen säätiö. EST:tä koskevassa kysymyksessä. 22.3.1976. k10. SYTa. KA.

jille järjestetyissä neuvottelupäivissä, joiden tarkoituksena oli antaa ajankohtaista tietoa yhteiskuntamme keskeisistä aatteellisista ja taloudellisista kehitysnäkymistä, korostaa kasvatuksen ja opetuksen merkitystä sekä niiden parissa työskentelevien vastuunalaisuutta itsenäisen ja kansanvaltaisen yhteiskunnan perusteiden lujittamisessa ja kehittämisessä... Yleisen yhteiskuntaa koskevan tiedon antamisen ohella pyrittiin vähentämään ja poistamaan niitä esteitä, joita on havaittu koulun ja elinkeinoelämän keskinäisessä kommunikaatiossa. Saattamalla molemmat osapuolet tietoisiksi toisiinsa kohdistuvista asenteista ja odotuksista sekä luomalla foorumin keskinäiseen neuvonpitoon, voitiin paikallisella tasolla luoda jatkuvia käytännön toimiin ulottuvia kontakteja koulun ja elinkeinoelämän välille.”¹⁷⁴

Pirkkalan koulukokeilukohu epäilemättä perusteli tiiviimpää oikeistoaktivismia. Elinkeinoelämän ja oikeiston maailmankatsomuksellinen toiminta opetussisältöihin vaikuttamiseksi ei silti perustunut vain Pirkkalan monisteen kaltaisten aineistojen torjumiseen. Kysymys oli huomattavasti laajemman vasemmistolaiseksi mielletyn kulttuuririntaman torjumisesta ja yhteiskunnan kallistamisesta oikealle. Tämä näkyi muun muassa elinkeinoelämän suhdetoimintapoliittisen neuvottelukunnan 19.5.1975 perustamasta työryhmästä, jonka puheenjohtajaksi valittiin Keskukskauppakamarin toimitusjohtaja Sakari Yrjönen ja jäseniksi varatuomari Matti Aura, Leif Fast ja tiedotuspäällikkö Erkki Seitovirta. Kouluprojekteista mainittiin taloustiedon opettajien jatkokurssit, paikallisen oheisaineiston tuottaminen ja toimittaminen opettajille ja oppilaiden yrityskäynnit. Toiminta oli samanlaista kuin SYT:llä. ”Asiakkaiksi” määriteltiin korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten opettajat, lukioiden, ammattikoulujen ja peruskoulun opettajat, oppilaat, opettajien yhdistykset ja oppilasjärjestöt.¹⁷⁵

Oikeistopiireissä suosittu käsitys marxismin leviämisestä koululaitoksessa ja yliopistoissa nousi esille yleisesikuntaeversti J. Suviniemen 15.5.1981 päivätystä muistosta ”Myönteisen, rakentavan kansalaismielipiteen ohjelmoinnista sekä kehittyvän teollisuusvaltiomme henkisten ja aatteellisten toimintaperusteiden selkeyttämisestä”: ”Kasvatus- ja opetustoimen alueella on yliopistoissa sekä opettaja- ja kansalaisjärjestöissä ollut käynnissä 1970-luvulta alkaen spontaaninen vastainformaatio

¹⁷⁴ SYT:n hallituksen ptk 16.4.1975: Säätiön taloudellinen asema vakiintunut. EVA:n toimitusjohtajalle toimitettu yksilöity selostus ja talousarvio vuodesta 1975. Liite 1. Kertomus SYT:n toiminnasta 1974. k4. SYTa. KA.

¹⁷⁵ Muistio 4.12.1975: Elinkeinoelämän suhdetoimintapoliittisen toiminnan kehittämisestä. k10. SYTa. KA. EST-neuvottelukunnassa jäsenenä olivat Kaupan Keskusvaliokunta, Kesko Yo, Keskusosuusliike, Liiketyöntantajain Keskusliitto, Osuuspankkien Keskusliitto, Pienteollisuuden Keskusliitto, Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta, Suomen Pankkiyhdistys, Suomen Puunjalostusteollisuuden Keskusliitto, Suomen Säästöpankkiliitto, Suomen Teollisuusliitto, Suomen Tukkukauppiain Liitto, Suomen Työntantajain Keskusliitto, Taloudellinen Tiedotustoimisto, Taloustieto, Teknisen Tukkukaupan Keskusliitto, Teollisuudenharjoittajain Liitto, Tukkukauppojen Oy, Vakuutusyhtiöiden Keskusliitto ja Vähittäiskaupan Keskusliitto. Elinkeinoelämän suhdetoimintapoliittisen neuvottelukunnan säännöt. Liite 2. Vahvistettu Keskukskauppakamarin syyskokouksessa 10.12.1971. k10. SYTa. KA.

uusmarxilaisuuden vaikutuksen torjumiseksi. Sen ideologinen taso on kuitenkin varsin epäyhtenäinen ja selvästi tieteellisyyttä aina tavoittelevaa marxilaisuutta alhaisempi. Poliittisessa kentässä vasemmistolaisesti asennoituneet ja heitä myötäilevät ovat vahvistaneet vaikutusvaltaansa yliopistoissa, opetusministeriössä, koulu- ja ammattikasvatustalituksessa sekä myös alemmassa kouluhallinnossa. Varsinkin perustutkintojen alueella käytettävässä opetusmateriaalissa sekä peruskoulutukseen kuuluvissa oppikirjoissa on jatkuvasti lisääntynyt marxilainen sävytys... Tämä asetelma on kärjistynyt erässä Tampereen ja myös Helsingin yliopiston tiedekunnissa... Kasvatus- ja opetustoimen alueella tarvitaan suunnitelmallisia hallinto- ja korkeakoulupoliittisia vastatoimenpiteitä. Erityisesti yksipuolisesti marxilaissävytteinen opetusmateriaali olisi järjestelmällisesti saatettava julkisen asiantuntijakritiikin kohteeksi kasvatustieteellisissä julkaisuissa ja yleisesti tiedotusvälineissä... Käsite- ja arvostusmanipuloinnin vastustamisessa on tehokkain ase kasvatuksessa, opetuksessa ja koulutuksessa muodostuva selkeä käsite ja arvostuskuva.”¹¹⁷⁶

Nuorisolle omistetussa esitelmäpaperissaan 6.9.1982 Suviniemi arvosteli marxilaisuuden vaikutusta seuraavin perustein: ”Sen sijaan että uusi polvi olisi kiitollisena ottanut vastaan edeltäjiensä aineellisen hyvinvoinnin oman rakennustyönsä perustaksi, se sinkosi syytteet oman perintöosansa ja tulevaisuutensa vaarantamisesta”. Suviniemi ajatteli kuten hovioikeudenneuvos Paavo Hiltunen sekä jyrkän linjan oikeisto yleensä: marxilaiset perustivat yhteiskuntajärjestyksen kumoamisen menneisyyden hylkäämiselle ja vääristelylle. Tällaisen rämettyneisyyden alkupisteen Suviniemi paikansi 1960-luvun uusvasemmistoon: ”Kun sananvapauden perinteillä ylvästellyt läntinen tiedonvälitys keskittyi sisäiseen tiedotusvallanjakoon lehdistön, radion, television ja uuden teletekniikan välillä, uusvasemmistolaisuus kehotti tiedotusopin koulutuksessa ja kasvatuksessa yksipuolisen, sosiaalipoliittisista lähtökohdista nousevan, yksilökeskeisen tiedonvälityksen ja yhteiskuntakritiikin ainoaksi hyväksyttäväksi”.¹¹⁷⁷ Tässä katsannossa vasemmisto oli epälegitiimisti ja kansanvallalle haitallisesti noussut vakiintuneisiin instituutioihin, joista käsin se levitti käsityksiään vuoden 1918 tapahtumista ja toisesta maailmansodasta. Vaikka Suviniemen käsitys edusti omana aikanaan marginaalia, vastaava kuvaus isänmaallisesta torjuntataistelusta epäoikeutettua vasemmistovyörytystä vastaan on ollut kylmän sodan voiton narratiivin keskeisiä rakennusosia.

¹¹⁷⁶ Yleisesikuntaeversti J. Suviniemen muistio ”Myönteisen, rakentavan kansalaismielipiteen ohjelmoinnista sekä kehittyvän teollisuusvaltiomme henkisten ja aatteellisten toimintaperusteiden selkeyttämisestä, 15.5.1981. SYTa. k159. KA.

¹¹⁷⁷ Jukka Suviniemen paperi ”Aatteet ja puolustus. Eletyn eurooppalaisen kansanvallan kehitystä, kritiikkiä.” Toimitettu Pentti Airakselle 6.9.1982. Puheenvuoro on omistettu nuorisolle. k3. TTYa.

6.3. Opettajankoulutus ja politiikka

Koulu-uudistus vahvisti kasvatustieteellisen tutkimuksen merkitystä politiikan valmistelussa ja peruskoulun seurannassa. Ehkä tästä syystä VKTS:ssä havahduttiin seuraamaan opettajankoulutuksen ja kasvatustieteellisten tiedekuntien laajenemista. Tukisäätiötä kiinnosti nimenomaan tiedekuntien poliittiset voimasuhteet sekä tutkimusten sovellettavuus¹¹⁷⁸. Tätä tarkoitusta varten VKTS pyrki aktivoimaan ”ns. sitoutumattomia asiantuntijoita ja tutkijareserviä”.¹¹⁷⁹ Tukisäätiön toimintaan osallistui kasvatustieteen professoreja, yhtenä aktiivina Jyväskylän yliopiston kasvatustieteellisen tiedekunnan dekaani Veikko Heinonen, joka piti syyskuussa 1975 opettajankoulutusta keskeisenä selvityskohteena.¹¹⁸⁰ Yliopistolliseen opettajankoulutukseen oli Heinosen mukaan haasteellista vaikuttaa, koska sitä valvoi opetusministeriön ”politisoitunut” opettajankoulutustoimisto¹¹⁸¹.

Heinosta avusti yhteiskuntatieteiden kandidaatti Markku Andersson, joka valmisti VKTS:n tuella selvitystä opiskelijoiden yhteiskunnallisista arvoista¹¹⁸². Muistelmissaan Heinonen on luonnehtinut Anderssonia ”todelliseksi löydöksi”.¹¹⁸³ Hän selvitti opettajankoulutusyksikön oletettua politisoitumista ja laati kasvatusta käsitteleviä lehtikirjoituksia. Hän nousi myös Jyväskylän yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan suunnittelijan tehtävään, joka antoi ”oivan mahdollisuuden työskennellä näiden asioiden parissa sekä suorittaa tätä kartoitustyötä itsenäisesti.”¹¹⁸⁴

Luotettavaksi katsotun tutkimussuunnan vahvistamiseksi VKTS seurasi tutkimusrahan jakoa. Tutkijoiden ja hankkeiden poliittisuus määriteltiin väljästi, mikä näkyi Suomen Akatemian rahoituksen kartoituksessa vuosilta 1971–1976. Selvitys etsi myönnettyistä ja hylätyistä päätöksistä poliittista säännönmukaisuutta, ja hakijat oli jaoteltu *selvästi vasemmistolaisen, neutraalin ja varmasti porvarillisen* tutkijan luokkiin. Helsingissä selvityksestä vastasi Johannes Alikoski, Joensuussa Martti T. Kuikka, Jyväskylässä Heinonen, Oulussa professori Veli Nurmi sekä Tampereella ja Turussa Matti Peltonen. Vaikka selvitykseen oli satsattu resursseja, tuloksia pidettiin heikkoina ja kertynyttä aineistoa riittämättömänä.¹¹⁸⁵ Tällainen epäonnistuminen epäilemättä kertoi laajemmasta ”vasemmistovaaran” todistamisen ongelmasta.

¹¹⁷⁸ VKTS: Kirjemalli III/1977. Niilo Honkala ja Jaakko Nevalainen. VKTSa. k5. KA.

¹¹⁷⁹ VKTS:n hallituksen kokouksen ptk. 8.3.1982. Pöytäkirja 2/1982. Kaavio tutkimustoiminnan järjestämisestä 8.3.1982. Jaakko Aho. VKTSa. Kansio 1. KA.

¹¹⁸⁰ VKTS:n hallituksen kokouksen ptk. 16.9.1975. Liite 4. Veikko Heinonen. VKTSa. k1. KA.

¹¹⁸¹ VKTS:n hallituksen kokouksen ptk. 16.9.1975. Liite 4. Veikko Heinonen. VKTSa. k1. KA.

¹¹⁸² Liite Markku Anderssonin tutkimuspaperista. VKTSa. Kansio 2. KA.

¹¹⁸³ Heinonen 1989, 356.

¹¹⁸⁴ Markku Anderssonin kirje Jaakko Nevalaiselle 29.12.1975. VKTSa. k5. KA.

¹¹⁸⁵ Tutkimusrahoituksen selvittäminen. 20.3.1980. VKTSa. k3. KA.

Lähtökohtana tällaisessa seurannassa oli, että vasemmistolaisuus vaikutti haitallisesti yliopistoihin, valtionhallintoon, lainvalmisteluun ja kulttuuripolitiikkaan. Tästä syystä esimerkiksi SYT oli määritellyt kohteikseen yhteiskunnallisen ilmapiirin kannalta tärkeät instituutiot¹⁸⁶. SDP:n vahvistunut asema rinnastettiin oikeiston heikentymiseen. VKTS:n vuonna 1975 laatiman selvityksen mukaan poliittisesti sitoutuneita vuonna 1975 oli noin 60 % koulutuksen keskushallinnon virkakunnasta, joista sosialisteihin lukeutui 47 %. Selvityksessä puolueisiin kuuluvien virkamiesten määrän todettiin kasvaneen. VKTS:n näkökulmasta kielteinen tulos ei vielä riittänyt todistamaan vasemmistohegemoniasta vaan kehityksen mahdollisesta suunnasta.¹⁸⁷ Valtioneuvoston nimitysvallan ulkopuolella Kokoomus ja SKDL olivat luonnollisesti häviöjä.

Kartoituksessa oli virkamiehiä ja asiantuntijoita yhteensä 671, joista poliittisesti sitoutuneita oli 414 ja vasemmistolaisia 194. Vasemmistolaisista 152 oli sosialidemokraatteja. Keskustalaisia oli 150, kommunisteja 42, liberaaleja 24, ruotsalaisia 31 ja ”ilmikokoomuslaisia” 15. Kokoomuksen heikko edustus sopi puolueen peruskouluinjaan. Yhteensä 148 henkilöä jäi merkitsemättä ja 109 määriteltiin sitoutumattomaksi. Koska selvitys osoitti, ettei hallinto ollut olennaisesti vinoutunut, jätettiin huomio, että vasemmistolaiset virkamiehet toimivat silti tehtävissä ”voimakkaasti ideologisten tavoitteiden mukaisesti”. Tästä syystä voimasuhteiden ei ajateltu kerrotavan kaikkea. Lisäksi johtopäätöksenä oli, että ”[s]itoutumattomissa ja taustaltaan selvittämättömissä lienee suuri osa porvarillisesti ajattelevia, mutta samalla vanhan suomalaisen virkamiesperinteen mukaisesti politiikkaan nähden neutraalisti toimivia.”¹⁸⁸ Listaan oli merkitty myös puolueiden sympatisoijat, mikä teki tiedoista osin epävarmoja.

Matti Peltosen analysoi marraskuussa 1979 SYT:lle koulutuspolitiikan voimasuhteiden kehittymistä ja kasvatustieteellistä tutkimusta. Hänen mukaansa vasemmistopaine palautui ”uuteen suuntaan”, joka oli syrjäyttänyt L. Arvi P. Poijärven 1940-luvulla kouluhallituksesta. Peltosen mukaan Poijärvi oli kuitenkin myöhemmin kääntynyt ”taantumuksellisesta” koulu-uudistuksen kannattajaksi ja ”kehittäjäksi”, ei ”muuttajaksi”. Tämä oli Peltosen mielestä ratkaiseva rajalinja: ”Kenties Poijärven ja eräiden muidenkin ansiosta uudistustyö säilyi pitkään 1960-luvulle kehittämisenä”. Peltosen mukaan muuttamisen puolesta olivat ensiksi puhuneet SKDL ja SDP, ja siten yksityisoppikouluja vastaan suunnattu koulu-uudistus tuli R. H. Oittisen ja hänen ”esikuntansa” valmisteltavaksi. Tulkinta herätteli yksityisoppikouluväen mielteitä uudestaan eloon, samoin kuin Jouko Teperi ja Jari Leskinen huomattavasti myöhemmin. Peltosen mukaan ratkaiseva käänne voimasuhteissa

¹⁸⁶ Suomalaisen yhteiskunnan tukisäätiö. k16. EVAa. KA.

¹⁸⁷ Toiminnan lähtökohdista, tavoitteista ja järjestämisestä. Selvitys opetushallinnon nimityspolitiikasta. Henkilökohtainen. 1982. VKTSa. k6. KA.

¹⁸⁸ Selvitys opetushallinnon nimityspolitiikasta. Yhteenveto. k42. EVAa. KA.

ajoittui 1960-luvun alkupuolelle, jolloin ei-sosialisteja liittyi koulu-uudistuksen rintamaan.

Peltosen mielestä peruskoulu oli toteutettu ”lasten suotuisan kehityksen kustannuksella”. Hän oli itsekriittinen koululaitoksen ”kehittämistä” kohtaan, sillä se oli strategiana epäonnistunut: ”Taistelu jatkuu, mutta se on vaikeata, koska vieläkin Josefin miehet houkuttelevat kehittäjiäkin”. Peltonen näytti ajattelevan, että vasemmisto levitti edelleen aivoituksiaan myös oikeistopiireihin. Vasemmisto jatkoi Peltosen mukaan vahvistumistaan esimerkiksi opetusministeriössä, minkä seurauksena ”kehittäjien” ja ”muuttajien” voimasuhteet osasto- ja toimistopäällikkötasolla näyttivät huolestuttavilta: vuonna 1976 opetusministeriössä kehittäjiä oli 41 ja muuttajia 25, kouluhallituksessa 19 ja 25. Peltosen mukaan kasvatustieteelliset tiedekunnat ja opettajankoulutus olivat Joensuuta lukuun ottamatta ”kehittäjien” hallussa.

Vasemmiston paine näkyi Peltosen mukaan myös eri yliopistojen kasvatustieteellisten tiedekuntien opintovaatimuksissa. Kriteerit tämän ilmiön arvioimiselle olivat tietysti kovin subjektiiviset. Lukuvuonna 1976–1977 kirjallisuus jakautui hänen mukaansa seuraavasti: ”[s]osialistisen kirjallisuuden osuus approbatur-tasolla: kasvatustieteologia 4 %, kasvatustieteologia 67 %, kasvatustieteologia 29 % ja opetusoppi 0 %.” Cumlaude-tasolla luvut olivat seuraavat: ”[k]asvatustieteologia 18 %, kasvatustieteologia 50 %, kasvatustieteologia 29 % ja opetusoppi 0 %.” Peltonen tarkasteli kasvatustieteellisen kirjallisuuden sosialistisuutta myös laitoksittain: Helsingissä approbatur-tasolla oli 33, Joensuussa 56, Jyväskylässä 25, Tampereella 21 ja Turussa 15 kirjaa. Peltosen omassa tiedekunnassa ”sosialismi” oli siten heikoilla. Cumlaude-tasolla jakauma oli seuraavanlainen: Helsingissä 27, Joensuussa 39, Jyväskylässä 9, Tampereella 4 ja Turussa 17 kirjaa. Peltosen mukaan tilanne ei ollut huolestuttava: ”Tyydytyksellä on todettava, että perus- ja keskiasteen oppikirjojen kirjoittaminen ja tuottaminen on pääosin terveissä käsissä.”

Peltosen kriteerit kirjojen arvioimiselle olivat ilmiselvän poliittiset. Hänen mukaansa 1970-luvun ”vasemmisto-offensiivi” oli pääosin torjuttu onnistuneesti: ”Hyökkäykset teollisuuden ammattikouluja vastaan (Kivistö, Sundqvist) torjuttu... Oppimateriaalituotannon vapauden rajoitusyritykset pääosin estetty... Opettajankoulutuksen politisoimispyrkimykset (paitsi Joensuu) torjuttu”. Suurena saavutuksena Peltonen piti myös yleissivistävän opetuksen ”tolkuttoman” lisäyksen hylkäämistä ammattiopetuksessa. Vaara väijyi silti ”kuitenkin jatkuvasti”. Peltonen piti oleellisena myös ”kehittäjien” voittoa keskiasteen periaatepäätöksessä kesällä 1974. Hän luetteli erilaisia Vapaan koulutuksen tukisäätiössään esillä olleita keinoja ”vastaiskuihin”, esimerkiksi ”[n]euvottelukuntien, komiteoiden, toimikuntien ja

työryhmien valvonta ja ohjaus”, ”[v]aikuttaminen päätöksentekijöihin ja toimeenpanijoihin” sekä ”hyvillä valmiuksilla varustetun henkilöstön varmistaminen”.

Peltosen tilannekuva ja menetelmätavat nousivat samasta poliittisesta perustasta kuin SYT:n ja VKTS:n toiminta. Esitelmänsä loppuun hän kiteytti tulkintansa voimasuhteista: ”Emme ole menettäneet toivoamme. Kehittäjiä on kenties vielä enemmän kuin muuttajia. Kiitos kuuluu niille monille henkilöille, jotka eri puolilla joko virkansa puolesta tai vapaaehtoisesti ovat tehneet työtä turvataksaan kasvatuksen maailman vapauden ja tarkoituksenmukaisuuden, vapauden yhden aatesuunnan terrorista ja tarkoituksenmukaisuuden arvokkaan kulttuuriperinnön siirtämiseksi ja uuden rikkaan kulttuurin luomiseksi. Käsitykseni kuitenkin on: Jos kasvatusta on muuttajien hallussa, kansakunnalla on nopeasti matka ’proletariaatin diktatuuriin’ kautta henkiseen ja aineelliseen köyhyyteen.”¹¹⁸⁹

VKTS:n ja SYT:n toimijoiden käsitys yhteiskunnan ja koululaitoksen tilasta oli vielä 1970-luvun puolivälin poliittisissa voimasuhteissa melko harvinaislaatuinen, mikä vuoksi jyrkillä kannanotoilla leimautui helposti. Professori Veikko Heinosen kirjeestä turkulaiselle Atra ry:lle maaliskuussa 1974 ilmeni juuri huoli julkisesta arvostelusta, kun Jyväskylän yliopiston käytävältä oli löytynyt vasemmistolainen kirjoitus: ”Herjausten aiheena” oli ”lähinnä ollut Teinien Tuen suljetussa tilaisuudessa 17.2.1974 pitämäni alustus ja se, että mainittuna sunnuntaina olen toiminut niin kuin vapaan miehen maassa pitää menetellä.” Heinosen mukaan oli avoimesti paljastettava, mihin yhteiskunta oli ”äärivasemmiston kiihotustyön vaikutuksesta menossa”, eikä vain ”kävällä hiipien ja puhua kuiskaten”. Vaikka Heinonen osallistui oikeistopoliittiseen toimintaan, hän määritteli suuntauksensa isänmaalliseksi ja ”suomalaisen elämänmuodon” puolustamiseksi. Heinonen ajatteli, ettei ollut poliitikkojen tai yhteiskunnan asia ”tunkeutua kasvattajan ja kasvatettavan väliin ja rikkoo vanhempien ja lasten samoin kuin opettajien ja oppilaiden” suhteita. Toisin kuin aiemmin, nyt ei ollut ”puutetta korkeankaan tason henkilöistä, jotka tervehtivät tyydytyksellä uusvasemmiston raikasta tuulahdusta.”¹¹⁹⁰

Yliopistolaitoksen muutos antoi Heinoselle aiheen uskoa vallankumouksen mahdollisuuteen, mikä puolestaan perusteli varuillaan oloa yliopistolaitoksessa¹¹⁹¹. Mahdollisesti vastaavien kokemusten elähdyttäminä VKTS:ssä toimi professoreita, jotka hyödynsivät professioitaan opettajankoulutukseen ja kasvatustieteelliseen tutkimukseen vaikuttamiseksi. Keväällä 1975 VKTS kokosi koulutuspoliitti-

¹¹⁸⁹ Matti Peltonen, lyhennelmä esityksestä Koulutuspolitiikka yhteiskunnan muuttamisen välineenä, 21.11.1979. SYTa. k159. KA.

¹¹⁹⁰ Veikko Heinosen kirje, ilmeisesti Atra ry:lle 27.3.1974. k4. TTYa.

¹¹⁹¹ Esitys Vapaan koulutuksen Tukisäätiö r.y:n toimenpiteiksi selvitystyötä varten sekä jatkuvan valvonnan ja tarvittavien toimenpiteiden aikaansaamiseksi opettajankoulutuksen kohdealueella. Liite 4. Hallituksen kokous 16.9.1975. Asia 3. Veikko Heinonen. VKTSa. k1. KA.

sen asiantuntijaryhmän, johon osallistivat professorit Johannes Alikoski ja Veikko Heinonen, apulaisprofessori Matti Peltonen, dosentti Manu Renko ja maisteri, koulutuspäällikkö Seppo Kahila.¹¹⁹² Ryhmän tarkoituksena oli laatia selvitys ajankohtaisista koulutuskysymyksistä, ja lopputulos arvioi koululaitoksen kehittyneen aiempaa ideologisemmaksi. Opettajankoulutusyksiköiden henkilöstön rekrytointinissa oli ilmennyt määrätietoisia tavoitteita avainasemien miehittämiseksi vasemmistolaisilla.¹¹⁹³ Alikoski kuitenkin arvosteli tätä Kahilan ja Jaakko Ahon kirjoittamaa selvitystä kaunaiseksi ja vihjailevaksi¹¹⁹⁴.

Jyrkän linjan oikeistolaisesta näkökulmasta sisäpolitiikan käänteen aiheuttamat vinoutumat oli mahdollisimman nopeasti oikaistava. Heinonen kirjoitti 20.1.1977 turkulaiselle Atra ry:lle opettajankoulutuksen roolista tällaisessa yhteiskunnan stabiloimisessa. Kun yliopistollisen opettajankoulutuksen merkitys kasvaisi lähivuosina, oli Heinosen mielestä ”mitä tärkeintä saada jatkuvasti parasta mahdollista kasvattaja-ainesta hakeutumaan alan koulutukseen”. Opettajankoulutukseen tuli saada nuoria, ”jotka ovat syvästi sisäistäneet suomalaisen yhteiskunnan perusarvot, joilla on ollut kotiympäristössään hyvä kasvatussuhde ja jotka haluavat tehdä vaativaa työtä tämän maan hyväksi”. 1970-luvun loppua kohti opiskelija-aines oli Heinosen mielestä ”selvästi parantumassa yksiköissä, joiden toimesta asiaan on kiinnitetty riittävästi huomiota”. Kysymys oli kansallis-oikeistolaisesta näkökulmasta määritellyn asenteen kylvämisestä, joka palvelisi kansakunnan etua: ”Mitä enemmän saadaan pystyviä ja kasvattajantehtävään hyvin soveltuvia sekä yksimielisiä nuoria hakeutumaan alalle, sitä enemmän on toivoa kansakunnan tulevaisuuden turvaamisesta... Toimenpiteet järjestyksen puolesta ovat voineet pitää aisoissa yksipuolisten äärisuuntien yritykset vallata tärkeät asemat politisoidulla tutkimon uudistusliikkeellä ideologisen solutuksen palvelukseen. Eräitä kasvatusalaja on pyritty ja pyritään vieläkin asettamaan muiden kuin kasvatuksellisten arvojen palvelukseen.” Tällainen kansakunnan yksimielisyyttä ja ei-vasemmistolaisuutta ihannoiva ajattelu oli ollut läsnä myös SYT:n opettajille 1960-luvulla järjestämissä tilaisuuksissa.

Seuratessaan Jyväskylän yliopiston vasemmistolaista opiskelijatoimintaa ja maan kehitystä Heinonen alkoi havaita konspiraatioita eri puolilla yhteiskuntaa. Hän katsoi vasemmiston epälegitiimisti ”soluttavan” akateemista yhteisöä ja koululaitosta. Siksi ”[t]asapainottava toiminta” avasi mahdollisuuksia tavoitella perinteistä, aiemmin vallinnutta neutraalimmaksi katsottua tilannetta. Heinosen mielestä isänmaallisten voimien vastaooffensiivi oli jo hiljalleen johtamassa siihen, että ”op-

¹¹⁹² Keskustelutilaisuus Hyvinkäällä 18.–19.4.1975. Kokousmuistio. Jaakko Nevalainen. VKTSA. k3. KA.

¹¹⁹³ Maamme kasvat- ja koulutuspolitiikan kehitysnäkymiä. Alustava muistio. Nevalainen ja Kahila. VKTSA. Kansio 3. KA.

¹¹⁹⁴ Johannes Alikosken kirje Nevalaiselle ja Kahilalle. 24.6.1975 Helsinki. VKTSA. k3. KA.

pilaiden keskuudessa” suunta kääntyi ”suomalaisen yhteiskunnan parhaimpien arvojen hyväksi”. Kuten SYT-piirit ja yksityisoppikouluväki, Heinonen piti kamppailua ”suomalaisen elämänmuodon” ja perinteisen yhteiskuntajärjestyksen puolesta epäpoliittisena kansalaisaktivismina.

Heinonen ei ollut taloudellisesti riippuvainen Atrasta, joten hänen tilannekuvansa ei liittynyt taloudellisen aseman turvaamiseen. Hänen kertomansa mukaan kansakunnan parhaaksi toimivia opiskelijoita oli runsaasti, mutta ”ohjaus alalle” kaipasi ”jatkuvaa työtä vuodesta vuoteen”. Lisäksi oli ”saatava heräämään jonkinlainen kasvatuksen liike luotettavan kasvattajien rintaman tiivistämiseksi”. Tähän opettajakunnan poliittiseen mobilisoimiseen oli Heinosen mukaan olemassa edellytykset: ”Koulutuksen valvonta on vielä varsin luotettavissa käsissä, joten erillisistä kielteisistä ilmiöistä ei tulisi kasvatuksen tulevaisuuden toivoa menettää... Vastakaikua hyvälle kylvötyölle ja totuuden asialle kasvatustalossa jatkuvasti tarjoo. Alalle vakavasti hakeutuvat, pystyvät ja ahkerat opiskelijat ovat myös alkaneet kerätä voimia yhteen ja on toivottava, että he aikanaan muodostavat alan ainejärjestöjä yliopistoissa ja korkeakouluissa vastapainoksi nykyisille, voittopuoleisesti vielä suomalaista yhteiskuntaa halventamaan pyrkiville opiskelijaliikkeille. Varttuneen kasvattaja- ja opettajapolven tulee pyrkiä vaikuttamaan myös tällaisen yhteyden aikaansaamiseen.”¹¹⁹⁵

Johannes Koroma on katsonut oikeiston ja elinkeinoelämän aktivoituneen siksi, että ”Suomessa opiskelijoiden keskuudessa levinnyt sosialismin ihailu ja elinkeinoelämän toimintaperiaatteiden arvostelu laajeni vähitellen koko yhteiskuntaan.” Huomio on monenlaisten alkuperäisaineistojen pohjalta uskottava. Koroma antaa kuitenkin vasemmistosuunnalle pelottavaksi ja synkeäksi tarkoitettua merkityksen viittaamalla Suojelupoliisin päällikkö Armas Alhavan varoitukseen ”radikalisoitumisen yhteiskuntaa repivästä luonteesta, joka Saksassa johti 1970-luvulla anarkismiin ja Baadermainhof-ryhmän... avoimeen terrorismiin.” Tällaisista odotushorisonteista ei ole jäänyt merkkejä edes jyrkän linjan oikeiston aineistoihin, vaan aikalaiset olivat huolestuneita eduskunnan enemmistön voimin ja lainsäädäntötein toteutetusta sosialismista. Koroma antaa ymmärtää, että elinkeinoelämän ja oikeiston silmin olisi näyttänyt siltä, että ”sosialidemokraatit olivat hylkäämässä perinteisen sitoutumisen väkivallattomaan yhteiskunnan uudistamiseen.”¹¹⁹⁶

Vaikka oikeisto oli pitänyt vasemmiston vallankumouksellisuutta esillä niin peruskoulu-uudistuksessa, vuoden 1966 eduskuntavaaleissa kuin valtiosääntöuudistuksessa, sillä tarkoitettiin vasemmistolaista reformismia. Jyrkän linjan oikeisto-

¹¹⁹⁵ Kasvatustieteiden tiedekunnan dekaani Veikko Heinosen kirje Atralle 20.1.1977. k3. TTYa.

¹¹⁹⁶ Koroma 2015, 43.

laisissa ajatuskuvioissa mentiin pidemmällekin ja teoretisoitiin vallankumouksen vaarasta esimerkiksi Länsi-Saksan poliittisen tilanteen mutta ei silti terrorin pohjalta. Esimerkiksi *Nootti*-lehdessä (5–6/1973), julkaistiin referaatti professori Helmut Schelskyn kirjoituksesta ”Järjestelmän kumoamisesta”¹⁹⁷. Sen sisältö ”vasemmistovaarasta” oli yhdenmukainen Heinosen, SYT-väen ja Kullervo Rainion ajatuksiin nähden. Schelskyn mukaan Yhdysvalloista lähtenyt vasemmistoradikalismi oli levinnyt lähes kaikkiin ”länsimaisen leiman omaaviin maihin.” Hänen mukaansa tavoite oli suunnitelmallinen ja kohdistettu yhteiskunnan elintärkeisiin laitoksiin. Vasemmistovyörytyksellä kielletäisiin ”valtion normeilta, ihanteilta ja arvokäsityksiltä niiden absoluuttinen arvo irrottamalla ne yhteyksistään”. Tällainen käsitys esiintyi Suomessakin Yleisradiota, perustuslakeja ja koulu-uudistusta koskevissa eduskuntakeskusteluissa. Erityisen vahvoilla se oli poliittisen oikeiston marginaalin, kuten hovioikeudenneuvos Paavo Hiltusen julkaisuissa.

Schelsky ei käsitellyt avointa terroria ja ulkoparlamentaarista toimintaa vaan niin kutsuttuja vakiintuneita instituutioita. Hän epäili, että vasemmistoradikaalien riveihin kuului ”suuri määrä länsisaksalaisia lehtimiehiä ja nuorempia teologeja molemmista uskonnoista, useimmat korkeakoulujen opiskelija- ja assistenttiyhdistysten aktiivisista jäsenistä sekä olennaisia ryhmiä nuoremmasta opettajakunnasta, vaikka järjestöllinen side vasemmistojärjestöihin puuttuisikin.” Opetuslaitoksen roolin kuvaus oli samanlainen kuin Kai Heleniuksen Saksaa käsittelevässä muistiossa, jota Max Jakobson oli toimittanut eteenpäin. Schelskyn mukaan vasemmistolaiset pyrkivät lakkauttamaan ”perustavanlaatuiset yhteiskunnalliset esikuvat... ja yhteiskuntaa kannattavien ryhmien elämänmuodot riistämällä niiltä niiden arvokas ja ideologinen poliittis-yhteiskunnallinen perusta”. Tämä näkökohta painottui myös suomalaisessa keskustelussa niin kutsutuista perinteisistä instituutioista ja ”vasemmistovaarasta”.

Schelskyn kirjoituksessa oli monia piiriteitä suomalaisen oikeiston tilannekuvasta 1960- ja 1970-lukujen taitteesta. Schelsky katsoi vasemmistolaisten valtaavan yliopistojen oppiaineita, erityisesti sosiologiaa. Niiden avulla saataisiin lopulta haltuun muutkin koulumuodot ”lastentarhasta yliopistoon asti, aikuiskoulutuksesta eri järjestöjen koulutus- ja uudelleen koulutuslaitoksiin”, sekä kaikki laitokset, ”jotka jakavat informaatiota ja ajanvietettä sekä vaikuttavat mielipiteen muodostukseen, siis lehdistöä, radiota ja televisiota ja määrättyssä mielessä myös kaikkia viihdyttäviä ja samalla opettavia laitoksia kuten teatteria, elokuvia, museoita, taide- ja kirjallisuusyhdistyksiä”. Suomessa elinkeinoelämän tukemat oikeistolaiset järjestöt toimivat juuri näissä instituutioissa. Suomalaisen jyrkän linjan oikeiston taivon Schelsky piti enää ajankysymyksenä, ”milloin kaikki tärkeät kasvatukselliset laitokset, kirkko sekä tiedotus- ja viihdeorganisaatiot, joissa samoin on enimmäk-

¹⁹⁷ Julkaista alun perin Frankfurter Allgemeine Zeitungissa 10.12.1971.

seen akateemisen tutkinnon suorittaneita, voidaan vallata”. Vastaavasti suomalainen oikeisto halusi pitää vakiintuneet instituutiot ja valtion virat puhtaina vasemmiston vaikutuksesta.

Schelskyn ajatukset sopivat suomalaiseen keskusteluun myös siten, että hän liitti ”vasemmistovaaran” valtionhallinnon laajenemiseen. Schelskyn mukaan vasemmisto oli ajanut vanhat hallintovirkailijat puolustusasemiin ja hyödynsi uusia mahdollisuuksia, esimerkiksi oikeustieteitä. Tätä oletettua strategiaa Schelsky kutsui – lähes samoin kuin Kullervo Rainio koulujärjestelmälain muuttamisen täysistuntokäsittelyissä – ”suunnitelmalliseksi juristien panettelusosiologiaksi.” Schelsky ilmaisi myös tukensa oikeistopoliitikko Frans Joseph Straussin näkemykselle rauhaisan rinnakkaiselon mahdottomuudesta. Hänen mukaansa kyse oli vasemmistolaisesta hankkeesta, ”jolla sukupolvien vaihtumiseen pitäytyvä älymystöryhmä koettaa saada haltuunsa yhteiskunnassamme valtaa pitävien asemat ja johon liittyy päämäärä muodostaa työtätekeviä holhoava yhteiskunnallinen järjestelmä, jonka johdossa on uusi hallitseva luokka.”¹¹⁹⁸

Kansallis-oikeistolaisessa *Nootti*-lehdessä (3–4/1973) yleisesitysten laatija, suomentaja Heikki Eskelinen tulkitsi Schelskyn tavoin, että vasemmiston tarkoituksena oli ”tehdä vallankumous hivuttamalla, pukea kansa pakkosialismin pakkopaitaan ikään kuin vähitellen ja huomaamatta.” Eskelinen katsoi, että ”[s]urullisensuoluisia Antero Jyränki ja hänen tamperelainen kiihkomielinen satelliittinsa Esko Riepula” olivat ”keskeisinä puuhamiehinä tähän tähtäävässä toiminnassa valtiosäännön uudistamiskomiteassa.” Näitä uusia asemia hyödyntämällä vasemmisto Eskelisen mukaan paransi mahdollisuuksiaan oikeus- ja yhteiskuntajärjestyksen kumoamiseksi: ”Tämä yhteiskunta on haluttu näennäisliberaalisilla, tosiasiasa vallankumouksellisilla lakimuutoksilla saattaa puolustuskyvyttömäksi epäsosiaalista, väkivaltaista, rikollista toimintaa vastaan.”¹¹⁹⁹

Myös Veikko Heinosen artikkeli *Uusmarxismmin vanhentuneet kasvatusideat ja suomalainen yhteiskunta* tulkitsi poliittista tilannetta schelskyläisesti. Heinosen mielestä oli ratkaisevaa, ettei marxilaisten toiminta rajoittunut vain oppikoululaisiin ja heidän koteihinsa, vaan sen tarkoituksena oli ”läpäistä vähitellen” koko yhteiskunta. Heinosen mielestä marxilaisten ”kiihotustyö” oli ”oppilaiden ja heidän kotiensa osalta tapahtunut pääasiassa Teiniliiton toimesta”. *Teinilehden* edustama arvomaailma näytti perinteisen oikeiston näkökulmasta kehittyneen poliittiseksi ja vakiintuneina pidettyjä kulttuuriarvoja vasten kumoukselliseksi. Edellä kuvatut jyrkänkään linjan oikeiston tilannekuvat eivät silti sisältäneet Koroman esitystä SDP:n vasemmiston mahdollisesta väkivaltapotentiaalista. Sen sijaan uhkakuvissa koros-

¹¹⁹⁸ Nootti 5–6/1973, Helmut Schelsky, Järjestelmän kumoamisesta, 179–190.

¹¹⁹⁹ Nootti 3–4/1973, Heikki Eskelinen, Valta, valhe ja vallankumous, 127–131

tui murhe vanhan yhteiskuntajärjestyksen ja sitä ylläpitäneiden arvojen ja instituutioiden luhistumisesta sekä eduskunnan mahdollisen vasemmistoenemmistön käynnistämistä lainsäädäntöhankkeista.

Yhteiskunnalliseksi mieltämänsä yhtenäiskoulun sijaan Heinonen puolusti kotikasvatusta, koska siihen sisältyi ”erittäin vähän poliittis-ideologista ohjausta”. Hänen mukaansa vasemmistolainen ”[p]yrkimys tunkeutua koteihin” tavoitteli sitä, että ”kasvatus olisi saatettava oman yksiarvoisen ideologian määräysvaltaan, mikä sitoisi yksilön yhteiskunnan kahleisiin.” Heinosen hyvinvointikonservatiivinen ajattelu sopi kehnosti vero- ja sosiaalivaltion eetokseen. Lisäksi Heinonen piti lähtökohtaisesti epäoikeutettuna, että ”uusmarxistit pyrkivät lisäämään vaikutustaan kasvatuksen eri lohkoilla aina esikouluiästä ja päivähoitolaitoksista yliopistoihin asti ulottuvalla hoito-, ohjaus- ja opetusjaksolla”. Näin koulutetut, professoreiksi ja tärkeisiin valtiollisiin hallintovirkoihin nousseet vasemmistomieliset henkilöt rinnastuivat osaksi laajempaa, aikakauden ”rämettyneisyyden” suvaitsemaa vakiintuneiden instituutioiden ja perustuslakien vastaista offensiivia.¹²⁰⁰

Muiden jyrkän linjan oikeistolaisten tavoin Heinosen näkemys marxilaisuuden vyörytyksestä pohjasi voimakkaisiin mielikuviin. Huomattavasti rakentavammin tähän yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen haaraan suhtautui Helsingin yliopiston kansleri Mikko Juva, joka kirjoitti tammikuussa 1976 EVA:lle epätieteellisestä marxismin kritiikistä ja tiedepolitiikan leimakirveistä: ”Samalla kun on sanottava, että Suomen Akatemian määrärahojen turvin suoritetaan selvitystyötä, joka ei kestä tieteellistä kritiikkiä, ei kuitenkaan pidä myöskään suurennella epäkohtaa... Yhteiskuntamme täytyy kestää myös marxilaista tutkimusta eikä sen julkisessa rahoituksessa sellaisenaan ole mitään huomauttamista. Marxilaisuus ei ainoastaan ole poliittinen vaan myös tieteellinen teoria.”¹²⁰¹ Tällainen lähestymistapa on pitkälti puuttunut niistä historianesityksistä, joissa marxismi tai siihen liitetyt tutkimukset on leimattu lähtökohtaisesti poliittisiksi ja virheellisiksi opeiksi. 1970-luvun jyrkän linjan oikeistolle yliopistolaitokseen ja valtionhallintoon nousset vasemmistoinen edusti lähinnä sivistyksen katoamista.

Heinosen esittämä murhe vasemmiston etenemisestä toistui SYT:n ja VKTS:n tilannekuivissa. Samassa hengessä *Nootti* (1/1974) julkaisi listan Suomen Akatemian apurahansaajista, joiden väitettiin valikoituneen poliittisin perustein: ”Edessämme on satoja nimiä käsittävä leikekokoelma: tietoja tuoreista apurahan saajista. Jakoperuste on selvä: Neljä viidesosaa uus- tai vanhasosialisteille, sala- tai julkivallankumouksellisille ja myötäriporvareille. Yksi viidesosa sitoutumattomille sa-

¹²⁰⁰ Veikko Heinonen, Uusmarxismien vanhentuneet kasvatuseidat ja suomalainen yhteiskunta. Vallankumous vai edistys. Kärki-sarja 1. Atra. Vammala 1972, 55–62.

¹²⁰¹ Kansleri Mikko Juva kirjoitti EVA:lle korkeakoulu- ja tiedepolitiikasta 20.1.1976. luottamuksellinen. Ei julkisuuteen. k41. EVAa. KA.

nan, tyylin ja tiedon edustajille.” Tällainen leväperäinen poliittisen luotettavuuden ja asiantuntijuuden määrittely kuvasi ja leimasi laajemminkin todistuksia vasemmistovaarasta. Kyseinen kirjoitus nälvii erityisesti opetusministeri Ulf Sundqvistia, koska hän oli nimittänyt toukokuussa 1974 Suomen Akatemian tutkimusjohtajaksi ”uussosialistisen” Elisabeth Helanderin.¹²⁰² Jyrkän linjan oikeiston ajattelussa pienetkin sosialismilta vaikuttavat reformit tai vasemmistomieliset tutkijat ja viranhaltijat määrittyivät osaksi ”suomalaista elämänmuotoa” vastustavaa hyökkäystä.

Turkulaisen Atra ry:n esitelmäpaperi ”Koulunuudistajien motiivit” lähestyi koulunuudistuksen vaikutuksia edellä kuvatusta näkökulmasta. Esitelmäpaperin mukaan kouluhallinnon ylin johto oli 1960-luvun loppuun asti kunnioittanut valinnanvapautta eli yksityisten oppikoulujen tukemista julkisin varoin. Kaikki tämä oli hävitetty yhteiskunnan kallistuessa vasemmalle ja peruskoulun toteuduttua. Vasemmiston ansioista koululaitoksen nähtiin muuttuneen puoluepoliittisen kamppailun ja valtapyrkimysten välineeksi. Esitelmäpaperin mukaan yhtenäinen kunnallinen kouluorganisaatio johti vääjäämättä vasemmistovaltaistumiseen: ”Rehellistä kansanvaltaa toteuttavissa kunnallisissa lautakunnissa ei pitäisi eikä saisi olla mitään pelättävää; mutta voimmeko luottaa siihen, että kansanvallan periaatteita pyritään noudattamaan”. Tällainen näkemys oli ollut valtavirtaa myös eduskunnan oikeisto-oppositiossa.

Esitelmä viittasi siihen peruskoulukamppailun eri vaiheessa esiintyneeseen ajatukseen, ettei ”[k]oulutuspoliittista taistelua” käyty ”ainoastaan virkapaikoista, luottamustehtävistä ja komiteoiden jäsenyydestä, vaan myös koulun sisäisistä tavoitteista, hengen arvoista”. Vasemmiston nousun katsottiin kyseenalaistaneen ”suomalaisen elämänmuodon” mukaiset ja yhteiskuntajärjestystä säilyttävät arvot ja käsitykset: ”Kuinka yksin ja kummajaiseksi itsensä tuntevana arvoja esillä pitävä opettaja tämän päivän Suomessa seisookaan oppilaittensa edessä”. Esitelmässä päätettiin lausumaan toivomus, että ”mahdollisimman pian irtaudumme viime vuosia riivanneen ylioppilasvallankumouksen virvatulista ja rupeamme rakentamaan koitoiselle pohjalle yhteiskuntamme tukipilareita tasapuolisesti vahvistaen”.¹²⁰³ Jyrkän linjan oikeiston piireissä ei juurikaan pohdittu sellaista mahdollisuutta, että esitelmäpaperin kaltainen sisältö pikemminkin antoi virikkeitä nuorvasemmistolle kuin lannisti sitä.

Edelliseen nähden sopusointuisesti Heikki Helander kirjoitti *Nootissa* (1/1974) Teiniliiton ja SDP:n vaikutuksesta yliopisto-opiskelijoihin: ”Monet oikeistolaiset opiskelijat alkavat olla kärsimättömiä. Ei-sosialistisen rintaman olisi vihdoinkin ryh-

¹²⁰² Nootti 1/1974. Puutteellinen luettelo, 20.

¹²⁰³ Paperi: koulunuudistajien motiivit. Kirjoitettu ”nykyisen laman” aikana eli ilmeisesti 1976. k3. TTYa.

distäydyttävä. Korkeimpiin oppilaitoksiin saapuu syksy syksyltä entistä enemmän stalinistijohtoisen Teiniliiton kouluttamia kaadereita, joita korkeakoulujen ja yliopistojen yhä punertuvan nuoremman opettajakunnan on määrä manipuloida yhä sotaisammiksi ja uskovaisemmiksi... Jo nyt ennustetaan, että Sundqvistin – Ahon opetussuunnitelmien toteuduttua esikoululaisetkin ovat jäməköitä puoluepoliittikkoja; vaikka eivät ihan kaikki ainakaan ensi alkuun vasemmistolaisia... Koulutussysteemi, propaganda ja rahoitus pelaavat parhaiten ääri-vasemmalla. Heillä on erinomaiset toimintaresurssit.”¹²⁰⁴ Samoin Heinonen piti vanhemman polven opettajavoimia voimavarana uusvasemmiston torjumisessa: ”Jos opettajaksi valmistunut henkilö on sisäistänyt valmistuksen aikana uudet, radikaalit tavoitteet, mahdollisesti lisäksi ideologisesti painottuneet, hän joutuu työssään sovittamattomiin konflikteihin vanhemman opettajaryhmän ja lasten vanhempien enemmistön kanssa.”¹²⁰⁵

1970-luvun polarisoituneissa näkymissä VKTS:n, Kanslerisäätiön ja SYT:n oikeistovaikuttajat tulkitsivat toimivansa periaatteessa epäpoliittisista lähtökohdista. Järjestöjen piirissä katsottiin, että vasemmistovaaran torjuminen ja porvarillisen yhteiskuntajärjestyksen ylläpito oli isänmaallinen tehtävä. ”Sosialistisen offensiivin” kokemus syntyi reaktiona pragmaattisiin reformeihin, joiden ajateltiin loukkaavan yksityisomistusta ja kansallis-oikeistolaisia arvoja. Viisikymmentälukulainen yhteiskunta, jossa laitavasemmistolla ei ollut valtion virkoihin tai yliopistotehtäviin asiaa, oli jäämässä taakse. Pirkkalan opetusmoniste ja Teiniliiton vasemmistolaisuutuminen vain lujittivat tietyissä piireissä vanhoja oikeistolaisia asenteita.

¹²⁰⁴ Nootti 1/1974. Vapaita puheenvuoroja. Ylioppilaspolitiikka hakoteillä. Heikki Helander, 26.

¹²⁰⁵ Heinonen 1982, 214.

7. SYKSYN 1975 EDUSKUNTAVAALIT – YHTEISKUNTAKUMOUKSEN MAHDOLLISUUS?

7.1. Kohtalokkaat vaalit, mutta kenelle?

Vuoden 1975 eduskuntavaalit näyttivät oikeistolaista aktivismia rahoittaneen elinkeinoelämän näkökulmasta ”vaaran vuosien” uusinnalta. Vaalien edellä oli perustettu Elinkeinoelämän valtuuskunta. Jukka Tarkka on luonnehtinut järjestön syntyä siten, että ”[o]li poliittisia tabuja, joista ei saanut puhua kuin määrämukotoisin ilmauksin”, minkä pelättiin johtavan ”henkiseen umpioon” ja luovan ”yhteisön, joka olisi omahyväinen harvainvalta eikä demokratia.” Näistä lähtökohdista EVA Tarkan mukaan sitoutui moniarvoisuuteen ja länsimaiseen talousjärjestelmään, mikä vasemmistopiireissä ymmärrettiin oikeistolaisuudeksi ja ”riitti sen ajan asenneilmastossa ankaran kritiikin perusteeksi.”¹²⁰⁶ Vaikka Tarkka jättää ”ankaran” avoimeksi, ajan poliittisesta polarisaatiosta käsin on ymmärrettävää, että rekisteröimätön ja oikeistopoliittisesti asennoitunut järjestö herätti yhteiskunnallista keskustelua. Tuskin Tarkkakaan vakavasti ajattelee, ettei 1970-luvulla olisi saanut

¹²⁰⁶ Tarkka 2002, 92, 106.

puhua markkinataloudesta tai yrittäjyydestä. On mahdollista, että kritiikki nousi juuri niiden asioiden kiistanalaisuudessa, joka EVA:ssa mutkattomasti ymmärrettiin ”ahdasmielisyydeksi”.

Erityisesti perustamisvaiheessa EVA tuki aktivismia, jolla vasemmistoa padottiin niin kutsutuissa vakiintuneissa instituutioissa. EVA:n perustaminen pohjasi oikeistolaiseen tilannekuvaan lähestyvien eduskuntavaalien kohtalonomaisuudesta ja vasemmistoyhteistyöstä, mikä oli yleinen ymmärrys oikeistopiireissä. Tuure Junnila (kok.) teroittikin eduskuntaryhmässään syyskuussa 1975, että ”vaaleissa on tärkeintä päästä sellaiseen tulokseen, että sosiaalidemokraattien Jyväskylän puoluekokouksessaan käynnistämä ja kommunistien vanhastaan ylläpitämä hyökkäys maamme nykyistä yhteiskunta- ja talousjärjestystä vastaan saadaan lyödyksi takaisin”. Tämä edellytti Junnilan mukaan valppautta sen puolesta, että ”tietyt ainekset esim. keskustapuolueessa tai liberaalisessa kansanpuolueessa pysyvät linjassa eivätkä pääse liiallisessa kompromissialttiudessaan tekemään vaarallisia osamyonnytyksiä sosialismin suuntaan.” Junnilan mukaan ryhmän yhtenäisyys oli turvattava, jotta vastaisuudessakin kyettäisiin ”äänestämään perustuslain säätämisyjärjestystä edellyttävät lakiesitykset yli vaalien”, mikä oli ”painava poliittinen ase.”¹²⁰⁷ Juuri tästä näkökulmasta myös EVA halusi säilyttää valtiopäiväjärjestyksen päätöksentekosäännöt ennallaan¹²⁰⁸.

Vaikka syksyn 1975 eduskuntavaaleissa vasemmistoenemmistö jäi toteutumatta, EVA:n tukema SYT tulkitse ”yhteiskuntajärjestelmämme romuttamiseen” pyrkivien voimien edelleen vahvistuneen.¹²⁰⁹ SKDL kasvatti paikka- ja absoluuttista äänimääräänsä, ja eduskunnan suurimmiksi ryhmyksi muodostuivat SDP ja SKDL. Poliittinen asetelma oli muuttunut kesästä 1974 siten, ettei keskiryhmien ja vasemmiston yhteistyö ollut yhtä todennäköinen hallituspohja. Kun esimerkiksi Johannes Virolainen (kesk.) esitteli 30.11.1975 puolueensa eduskuntaryhmälle ministeriesityksiä, hän korosti, että mukaan tuli kaksi ”ei-sos. talousmiestä”, Viljo Luukka ja Sakari Lehto. Taisto Tähkämaa piti Lehtoa epäluotettavana, sillä häntä oli esittänyt vasemmisto. Ahti Karjalaisen mukaan taas Lehto oli varma ei-sosialisti; ”En usko, että hän lähtee yhteistyöhön vasemmiston kanssa.” Pohdinnat osoittivat, ettei Kalevi Sorsan hallituksen vasemmistovetoiseksi mielletty suuntausta haluttu jatkaa, vaan eduskuntaryhmässä oli halua ja valmiuksia viedä poliittista elämää oikealle. SDP:n puoluetoimikunnassa taas oli jo aiemmin katsottu, että Keskustapuolue yritti saada Keijo Liinamaan virkamieshallitusta mahdollisimman ei-sosialistiselle pohjalle.¹²¹⁰

¹²⁰⁷ Junnilan puhe eduskuntaryhmän järjestäytymiskokouksessa 30.9.1975. Eduskuntaryhmä Ca 17. Pöytäkirjat 1973–1974. PTA.

¹²⁰⁸ Pöytäkirja EVA:n työvaliokunnan kokouksesta 24.3.1977. k2. EVAa. KA.

¹²⁰⁹ SYT:n hallituksen ptk 4.11.1975. k4. SYTa. KA.

¹²¹⁰ 23.4.1975. SDP:n puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1974. TA.

Kun eduskuntavaalien jälkeisten pitkien hallitusneuvottelujen jälkeen muodostettiin Martti Miettusen (kesk.) hallitus SDP:n, SKDL:n, Keskustapuolueen, Ruotsalaisen kansanpuolueen ja Liberaalisen kansanpuolueen varaan, keskiryhmissä vasemmiston tulkittiin päässeen liian vahvoille¹²¹¹. EVA:n työvaliokunta arvioi joulukuussa 1975, että hallituksen muodostus oli lopulta ollut kiinni kommunisteista. Tällaisen vasemmiston vaa'ankieliaseman taas katsottiin torjuvan eduskunnan ei-sosialistisen enemmistön realisoitumista hallitustasolla: ”Näin vasemmalta tuleva vaatimuspainne kohdistuu koko voimallaan keskustaan, ja pääministerin äänen varassa oleva porvarillinen enemmistö joutuu yhä uudelleen koetukselle.”¹²¹²

Vaikka vasemmisto nousi kaksiin aiempiin eduskuntavaaleihin nähden, politiikan suunta vei hieman oikealle. Tässä keskeistä oli Keskustapuolueen suuntautuminen oikeistoon. Kun SKP:n poliittisessa toimikunnassa keskusteltiin hallitukseen osallistumisesta, esillä oli vasemmistovoimien tukeminen SDP:ssä¹²¹³. Hallituksessa SKP:n ajateltiin torjuvan oikeistolaista, antikommunistista vaikutusta SDP:ssä. Kun Arne Saarinen taustoitti 3.12.1975 SKDL:n hallitusryhmän toimintaa, hän arvioi hallituksen voimasuhteet 10–9 vasemmiston hyväksi. Kun puolueessa keskusteltiin oppositioon siirtymisestä, Arvo Hautala kertoi 18.12.1975 kannattavansa ehdottomasti jatkamista, sillä poislähtö aiheuttaisi vain hilpeyttä. Lisäksi hän perusteli hallituspolitiikkaa juuri vasemmistoyhteistyön mahdollisuuksilla: ”Aina tilanne työväenluokan keskuudessa kärjistyy kun toinen työväenpuolue on hallituksessa ja toinen ei.”¹²¹⁴ Vaikka puolueiden välillä oli ilmeisiä kiistoja, yhteistyöstä oli keskusteltu vakavissa merkeissä, ja ei-sosialististen ryhmien yhteistyö näytti tarjoavan suunnalle perusteita.

EVA perustettiin torjumaan tiiviimmän vasemmistoyhteistyön hankkeita, mikä oli ilmeistä esimerkiksi valtiosääntö- ja koulu-uudistuksen kohdalla. EVA:ssa ja sen tukemissa järjestöissä sosiaali- ja verovaltion politiikkasuuntaus yhdistettiin yhteiskuntajärjestyksen muuttamiseen. Muistiossa ”Elinkeinoelämän ideologiaa” (6.5.1976) tilannetta kuvattiin seuraavasti: ”Suomalaisessa yhteiskunnassa julkisen vallan rooli on viime aikoina voimakkaasti lisääntynyt. Tämä tapahtuu sekä yksityistä yritystoimintaa säätelemällä ja rajoittamalla että lisäämällä valtion omaa yritystoimintaa... On selvästi nähtävissä, että EVAlainen yritystoiminta kuristuu julkisen vallan sääntelyn käsissä toimintakyvyttömäksi.”¹²¹⁵ Lisäksi keskustelu-

¹²¹¹ Juhani Suomi, *Umpeutuva latu*. Urho Kekkonen 1976–1981. Otava, Helsinki 2000, 20–21, 38, 40.

¹²¹² Muistio EVAn työvaliokunnassa 18.12.1975. k1. EVAa. KA.

¹²¹³ SKP:n poliittisen toimikunnan ptk 5.11.1975. SKP:n poliittinen toimikunta. Pöytäkirjat 1975. KansA.

¹²¹⁴ Ilmeisesti Hautala vertasi tilannetta vaaleja edeltäneeseen neuvotteluvaiheeseen. Hän ilmoitti, että mikäli puolue päätti lähteä hallituksesta, ”tulen esittämään eronpyyntöni seuraavassa keskuskomitean kokouksessa” SKP:n poliittisen toimikunnan ptk 18.12.1975. Pöytäkirjat 1975. KansA.

¹²¹⁵ Elinkeinoelämän ideologiaa, luonnos 6.5.1976, Matti Sipilä. Kansio 41. EVAa. KA.

jen pohjaksi 3.6.1976 laaditussa muistossa ”Elinkeinoelämän tilannemuutos, päämäärät ja strategia” poliittisia uhkakuvia avattiin siten, että vuosina 1970–1975 oli ”muiden yhteiskunnallisten muutosten ohella (perhe, koulu, ”vanhat hyveet”) tapahtunut voimakkaita muutoksia toisaalta poliittisten päätöksentekijöiden, viranomaisten, yleisen mielipiteen ja työntekijöiden ja toisaalta elinkeinoelämän keskinäisissä suhteissa.” Näissä analyyseissa ei viitattu kommunismin tai Neuvostoliiton vaikutukseen, vaan niistä välittyi kuva pohjoismaisesta sosialidemokraattisesta reformismista, jossa ”eräät suunnitelmatalouden osat ovat jo toteutuksessa: julkinen valta säätelee yleisten puiteiden ohella elinkeinoelämää monissa suhteissa suoraan ja yksityiskohtaisesti.”

EVA:n tukemaa Vapaan koulutuksen tukisäätiötä inspiroineet pidemmän oppivelvollisuuskoulun torjuminen ja vanhempien valinnanvapauden säilyttäminen nousivat vastaavista ideologisista lähtökohdista kuin edelliset muistiot. Toimintaa ei millään muotoa voida rinnastaa minkäänlaisen länsimaisen suunnan puolustamiseksi. Pikemminkin EVA:ssa pidettiin ongelmana yleisen mielipiteen muuttumista yksityiselle omistukselle kielteiseksi, minkä virikkeitä oli mahdollista hakea Ruotsista. EVA:ssa sosiaali- ja verovaltion katsottiin tuottavan ”suunnittelijoiden, erikoistutkijoiden, tarkastajien ja monenlaisten ”uudistajien”” joukon ja aiheuttavan ”sietämättömän veropaineen”.¹²¹⁶ Ongelmaksi määriteltiin ”julkisen talouden että hallintokoneiston ja kontrolliverkoston nopea paisuminen varsinkin 1970-luvulla.”¹²¹⁷

Jo ennen EVA:n perustamista Päiviö Hetemäen hallussa ollut muistio ”tehostetusta tiedotustoiminnasta” (17.1.1974) hahmotteli oikeistopoliittista vaikuttamista lainsäädäntöä valmistelemissä ja valvovissa hallintoelimissä. Muistiossa mainittiin yhteydet nuorisojärjestöihin, opettajajyhdistyksiin, maanpuolustusjärjestöihin, tietteellisiin yhdistyksiin ja apurahoja jakaviin säätiöihin. Tiedotusvälineistä tärkeiksi määriteltiin ”toimittajarekrytointiin piiriin kuuluvat” osastot.¹²¹⁸ Muistion liitteesä viitattiin yhteiskunnallisen vaikuttamisen järjestökenttään, jonka alla mainittiin Kotikasvatusyhdistys, tehtävänään vanhempainyhdistysten perustaminen, ja A. I. Arwidsson -seura, inspiraationaan kansallistunteen vahvistamiseen. Muiksi vastaaviksi yhteistyösiteiksi luettiin ideologista keskustelua ylläpitänyt Atra ry ja teini-toimintaa Tampereen seudulla organisoanut Pirkanmaan Koulutustyön Keskus ry. Lisäksi paperissa mainittiin Historian, yhteiskuntaopin ja taloustiedon opettajien yhdistys, Suomen Yksityisoppikoulujen Liitto, Nuoren Keskustan Liitto, Teinien Tuki, *Suomen Sosialidemokraatti*, Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki ja Taloustieto.¹²¹⁹

¹²¹⁶ Matti Sipilän luottamuksellinen luonnos keskustelun pohjaksi 3.6.1976, Elinkeinoelämän tilannemuutos, päämäärät ja strategia. k41. EVAa. KA.

¹²¹⁷ Jakobsonin kirje toimitusjohtaja Juhani Kivelälle. k16. EVAa. KA; Ks. myös Risto Piepponen, Salon Seudun Sanomat, 30.3.1976. k46. EVAa. KA.

¹²¹⁸ Muistio ”Tehostettu tiedotustoiminta” 17.1.1974. Päiviö Hetemäen arkisto. k27. KA.

¹²¹⁹ Henkilökohtainen liite. Muistio ”Tehostettu tiedotustoiminta” 17.1.1974. Päiviö Hetemäen arkisto. k27. KA.

Edellä mainitut järjestöt toimivat niin kutsutuissa perinteisissä instituutioissa. Keskustanuoret ja sosialidemokraatit olivat mukana todennäköisesti vasemmistovaikutuksen ehkäisemisen vuoksi. Tiedostusvälineiden osalta elinkeinoelämän aktivoitumisella oli jo valmiiksi suotuisa lähtötilanne. Erilaisin hankkein EVA:n oli tarkoitus oikaista Yleisradion ”puolueellisuus”, johon kuitenkin vaikutettaisiin ”vain pitkän ajan kuluessa”. Tarkoituksena oli luokitella ”toimittajat yhteistyössä jäsenjärjestöjen kanssa” ja toimittaa elinkeinoelämän ”omille miehille” tausta-aineistoa ”pyrkien erityisesti vaikuttamaan uutis- ja ajankohtaistoitumisiin.” Näin ”elinkeinoelämälle myönteisten henkilöiden määrä kasvaa”. Toiminnasta ei ole paljoa lähdeaineistoa, mutta sitä kuvattiin seuraavasti: ”Oy Yleisradio Ab:n ei-sosialistisen johdon kanssa tehdyn sopimuksen mukaisesti suoritetaan ohjelmien valikoivaa seurantaa, jolla informoidaan molempia osapuolia.” Tähän hankkeeseen palataan jäljempänä. Koululaitoksen kohdalla suunniteltiin ”vaikutusjärjestelmää, jolla tuetaan moniarvoisen yhteiskunnanäkemyksen välittämistä koululaitoksen piirissä”. Tällä viitattiin erityisesti Taloudelliseen Tiedotustoimistoon, joka pyrki ”vaikuttamaan opetustoiminnan sisältöön”.¹²²⁰

Jukka Tarkan narratiivissa EVA oli lähinnä epäpoliittinen järjestö, joka osallistui yhteistoiminnan kehittämiseen ”yhteiskunnan kaikkien lohkojen välille”¹²²¹. Yhteistoiminnan valikoivuus tuli kuitenkin selvästi ilmi syksyn 1975 vaalien alla ja myöhemminkin, esimerkiksi EVA:n työvaliokunnan käsitellessä 26.1.1976 puoluetukea. EVA:n toimisto oli keskustellut yhteistyöstä Keskustapuolueen, Kokoomuksen, RKP:n ja LKP:n kanssa: ”Käydyssä keskustelussa todettiin tarpeelliseksi pyrkiä selvittämään yksityisten säätiöiden, tutkimus- ja kulttuuriapurahojen käyttämistä puoluetuohon ja mahdollisuutta apurahojen jaon koordinointiin. Samoin olisi pyrittävä hankkimaan tietoja elinkeinoelämän taholta annettavasta puolueiden rahoitustuesta ja tutkittava mahdollisuuksia tarkoituksenmukaiseen yhteistoimintaan.”¹²²² Vaalirahoitusta EVA jakoi oikeistolle. Maaliskuulle 1976 päivätyssä muistiossa poliittisen toiminnan tukemista avattiin seuraavasti: ”Suunnittelemla edellä mainituissa lehdissä tapahtuvan kirjoittamisen varsin tarkoin vaaleihin saakka voidaan ei-sosialististen puolueiden toimintaa näkyvällä ja merkittävällä tavalla tukea.” Elinkeinoelämän etujen mukaisiksi katsottiin ”sellaiset ei-sosialistiset enemmistöt, joiden avulla parhaiten voidaan toteuttaa politiikkaa, joka myös kunnallisella tasolla parantaa elinkeinoelämän toimintamahdollisuuksia.” Tätä varten elinkeinoelämän tuella ”kunnallisvaltuustoissa pystyttäisiin pitämään ei-sosialisti-

¹²²⁰ EVA ja sen toiminnan suunnittelu. Luonnos. k41. EVAa. KA.

¹²²¹ Jukka Tarkka, Max Jakobson – Kylmän sodan diplomaatti. Otava, Helsinki 2010, 257.

¹²²² EVAn työvaliokunnan pöytäkirja 26.1.1976. ki. EVAa. KA.

nen enemmistö ja toisaalta muuttamaan voimasuhteet eräissä valtuustoissa ei-sosialistisen enemmistön hyväksi.”¹²²³

EVA:n mahdikkaana tavoitteena oli säilyttää valtiopäiväjärjestyksen päätöksenteosäännöt, sillä valtiosääntökomitean enemmistön kaavailujen ajateltiin parantavan vasemmiston mahdollisuuksia. Valtionpäämiehen vahva asema ymmärrettiin tätä kautta vasemmistovallan jarruksi. Kun 1960-luvun lopulla Väinö Leskinen (sos.dem.) oli havitellut presidentin paikkaa SDP:lle kansandemokraattien tuella, Päiviö Hetemäki oli pyrkinyt kokoamaan teollisuutta ja oikeistoa Urho Kekkonen taakse.¹²²⁴ Elinkeinoelämän ja oikeiston huolena oli vasemmiston yhteinen presidenttiehdokas, joka veisi pidäkkeitä mahdolliselta vasemmistoenemmistöltä. Vasemmistolaisen ehdokkaan torjuminen näkyi myös SYT:n palvelutoimintaa käsittelevässä muistiossa 27.12.1972, jonka mukaan tarkoituksena oli ”hakea mahdollisimman vähän kielteisiä piirteitä sisältävä muoto UKK:n edelleen-valitsemiseksi.”¹²²⁵ Tasavallan presidentin vahva asema Suomen parlamentaarisisessa hallitusjärjestelmässä ymmärrettiin tätä kautta myös EVA:n kevätkokouksessa 10.6.1976, joka tarkasteli yhteiskunnan valtarakenteita ylläpitäviä tekijöitä. Näitä olivat seuraavat ”aksiomat”: presidentin ei-sosialistisuus, valtiosäännön määrävähemmistö-määräykset ja vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä puolustavien toimittajien hegemonia tiedotusvälineissä. ”On helppo osoittaa, että kaikkien näiden perustekijöiden kohdalla on joko jo tapahtunut tai tapahtumassa muutoksia”, tilannetta arvioitiin.

Kokouksen katsaus lähti siitä, että Urho Kekkonen seuraajaa valittaessa SKDL:n ja SDP:n yhteistyö saattaisi johtaa ei-sosialistisesta näkökulmasta kielteiseen ehdokkaaseen. Tämä oli erityisen huolestuttavaa siitä syystä, että ideologinen raja kommunistien ja SDP:n välillä oli hämärtynyt, sillä ennen [k]ommunistit eristettiin muiden puolueiden sanattomalla sopimuksella”. Eristämisen ansiosta kommunistien vaikutusmahdollisuudet olivat jääneet ”heidän parlamentaarista voimaansa paljon pienemmiksi”. Analyysi palautti ”vasemmistovaaran” vasemmiston yhteistyöhön, vasemmiston mahdolliseen yhteiseen presidenttiin ja eduskunnan vasemmistoenemmistöön. Lisäksi katsottiin, että asenteiden muokkaamiseksi ”[e]linkeinoelämän toimintaa opetuslaitoksen piirissä kaikissa portaissa” laajennetaan.¹²²⁶

EVA:n mukaan elinkeinoelämän kannalta tärkein asiaryhmä valtiosääntöuudistuksessa oli juuri enemmistöparlamentarismien vahvistaminen. Ongelmaksi todettiin, ettei hanke vaatisi juurikaan valmistelutyötä: ”Vasemmiston yleisenä tavoitteena tältä osin voidaan pitää pyrkimystä yksinkertaisella enemmistöllä tapahtuvaan

¹²²³ Kunnallisvaalit 1976 ja puolueiden rahoitus, EVA:n työvaliokunnan kokous 24.3.1976. ki. EVAa. KA.

¹²²⁴ Tarkka 2006, 181.

¹²²⁵ Osmo Kupiainen, ”olennaisinta” 27.12.1972. 159hh. SYTa. KA.

¹²²⁶ EVA:n kevätkokous 10.6.1976, liite A, 6. Tilannekatsaus. Kansio 1. EVAa. KA.

perustuslain muuttamiseen.” Elinkeinoelämän etujen mukaisena pidettiin lain-säädäntöjärjestyksen säilyttämistä ennallaan. Voimakkaiden ”poliittisten syiden” ajateltiin tarjoavan edellytyksiä tälle arveluttavalle suunnitelmalle, ja siksi siihen varauduttiin esittämällä myötäilevä ehdotus, joka ”sisältäisi lievennyksen taloudellisten valtuussäännöksiä antamisjärjestykseen.”¹²²⁷ Harri Holkerin kirje Jakobsonille 17.2.1977 kuvasi tätä strategiaa: ”Julkisesti on kerrottu, että suurimpien puolueiden puheenjohtajat puuhaavat pääministerin johdolla valtiosäännön rukaamista. Itse mukaan joutuneena voin todeta, että noissa puheissa on myös perää.” Holkeri kertoi toimivansa lähinnä ”vahingon minimoimisen periaatteen pohjalta”.¹²²⁸

7.2. Yleisradion nimityspolitiikka – esimerkki vuoden 1966 käänteen ”normalisoimisesta”

Edellä on avattu poliittisen ja akateemisen oikeiston sekä elinkeinoelämän tilannekuva 1960- ja 1970-lukujen taitteen vasemmistökäänneestä ja sen torjumisesta. Kun laitavasemmistolaisille tai sellaisiksi katsotuille avautui mahdollisuus edetä valtion virkoihin ja yliopistoihin, yhteiskuntajärjestys arvioitiin oikeistopiireissä vaarannetuksi. Vasemmiston oletettu rintamavyörytys palautui vuoden 1966 käänneeseen, SKDL:n ja SDP:n yhteistyöhön sekä keskiryhmien myötämielisyyteen vasemmistovetoista politiikkaa kohtaan. Viimeistään Kalevi Sorsan hallituskaudella keskiryhmät alkoivat suunnata enemmän oikealle, sillä SDP:n koettiin vahvistuneen liaksi.

Vuoden 1966 sisäpolitiikan käänne koettiin oikeistopiireissä sitkeäksi. Tämä ilmeni esimerkiksi SYT:n asiamies Leo Kempvaisen selvityksestä (5.10.1981), joka käsiteli nimityspolitiikkaa: ”En liene kovin paljon väärässä sanoessani, että melkoinen valtaosa kansastamme on vähitellen tuudittautunut siihen uskoon, ettei ole millään tavoin vaarallista vaan päinvastoin demokratian mukaista, että instituutiot ja tärkeät virkapaikat miehitetään meille vieraan ideologian vannoutuneilla kannattajilla.” Kempvaisen viittaus ”meille” vieraaseen ideologiaan asettaa kysymyksen, keihin varsinaisesti viitattiin. Yksityisoppikoulujen puolustamisessa ja eduskuntavaltaisen järjestelmän torjumisessa oli esiintynyt samanlaista isänmaallishenkistä vetoamista suomalaisiin oloihin sopivaan järjestelmään. Poliittiset voimasuhteet kuitenkin kertoivat, ja olivat pitkään kertoneet, etteivät suomalaiset suhtautuneet yksimielisesti koululaitoksen järjestelemiseen, sosialistisuuden ja kommunistisuuden tuomitsemiseen tai valtioelinten toimivaltasuhteisiin. Vielä 1980-luvun alkuun tultaessa Kempainen säilytti SYT:n 1950-lukulaisen perusnäkökuvan: ”Voi olla,

¹²²⁷ Pöytäkirja EVA:n työvaliokunnan kokouksesta 24.3.1977. liite 5 A. k2. EVAa. KA.

¹²²⁸ Holkerin kirje Jakobsonille 17.2.1977. k17. EVAa. KA.

ettei heillä tässä vaiheessa ole vallankumoukseen mahdollisuuksia, mutta on muistettava, että siihen he koko ajan pyrkivät”.¹²²⁹

SYT:n ja jyrkän linjan oikeiston ajattelussa eli voimakkaana käsitys kommunismin muuttumattomuudesta. Tämän ajattelun mukaan kaikki sosialismiin viittaava oli lopulta samanlaista; suomalaiselle elämänmuodolle vierasta ja yhteiskuntajärjestykselle vaarallista. SYT:n näkökulmasta SKDL ei yksiselitteisesti saanut kuulua maan hallitukseen. Näin sen piirissä edustettiin juuri sellaista ajattelua ja toimintaa, jolla nuorvasemmisto konfirmoi tulkintaansa ”oikeistovaarasta”. Heikki Mäki-Kulmalan muistikuvissa tällaisten epäilyksien herättäjillä oli oleellinen vaikutus laitasemmiston mielenmaisemaan: ”Siinä viidakossa, jonka läpi me juoksimme, suojelekunnat olivat nousemassa maan alta, reserviupseerit ja poliisi `todellakin` rasvailivat aseitaan ja vangitsemissuunnitelmat odottivat valmiina kassakaapeissa. Meillä oli aivan oma poliittinen opinkappaleemme oikeistovaarasta ja sen jatkuvasta kasvusta.”¹²³⁰ Vaikka muistikuva ei todistakaan jyrkän linjan oikeiston ajattelusta, ajan konfrontaatio auttaa ymmärtämään tällaisten odotushorisonttien olemassaoloa.

Mäki-Kulmala on selittänyt nuorleninistien järjestöllistä lujuutta ja ajattelun ehdottomuutta sillä, että ”[u]skoitimme lujasti olevamme monilla mustilla listoilla”.¹²³¹ Tällaisille uskomuksilla oli myös jonkinlaisia perusteita, joita SYT:n aineistot tukevat. Niissä näkyi edelleen sen ajattelun pitkä varjo, että tietyt instituutiot täytyi suojata sosialistiselta tai kommunistiselta vaikutukselta. Kun Toimihenkilö- ja Virkamiesjärjestöjen Keskusliittoon (TVK) valittiin puheenjohtajaa vuonna 1981, SYT keräsi tietoa eri ehdokkaista vasemmiston torjumiseksi. *Uusi Suomi* oli jo 20.4.1975 kuvaillut, että ”vasemmistolainen solutus” oli TVK:ssa voimakkaasti lisääntynyt ja että oikeiston oli ryhdistädyttävä ”itsepuolustukseksi” ja ”kaappausyrityksen” estämiseksi. Tällä viitattiin sosialidemokraatteihin.¹²³² *Helsingin Sanomien* pääkirjoitus 13.6.1975 luonnehti vasemmistolaisen julkilausuman vuoksi TVK:n liittokokousta ”väritymiseksi” ja ”politisoitumiseksi”. Molemmat kirjoitukset hahmottivat vasemmistolaisuuden oikeistolaisuutta enemmän poliittiseksi. Ennen oppikoulunopettajien lähtöä TVK:sta Akavaan oikeistohenkisiä opettajia oli ”kauhistuttanut TVK:n kokouksissa ja myös muussa toiminnassa silloin tällöin esiin pulpahtaneet vasemmistolaiset ilmiöt.”¹²³³

¹²²⁹ Leo Kempvaisen alustuspuheenvuoro SYT:n hallituksen kokouksessa 5.10.1981. K10. SYTa. KA.

¹²³⁰ Mäki-Kulmala 2004, 16.

¹²³¹ Mäki-Kulmala 2004, 19.

¹²³² *Uusi Suomi* 20.4.1975; HS 11.6.1975. Muut-lehdet.

¹²³³ Antti Lappalainen, *Koulu on kipeä*. WSOY, Helsinki 1976, 101.

SYT:n arkistossa on säilynyt aineistoa, joka kertoo vasemmiston kartoituksen menettelyistä. Asko Raunio otti 9.3.1981 yhteyttä SYT:n asiamies Leo Kempppaiseen TVK:n puheenjohtajuudesta: ”Kuten tiedät, Matti Kinnunen on ehdolla TVK:n puheenjohtajaksi. Hänellä lienee myös kohtuulliset mahdollisuudet syrjäyttää Oso Laakso. AOL:ssa pyrimme varautumaan mahdolliseen Matin siirtymiseen ja siksi olemme valinneet kolmihenken ryhmän selvittämään mahdollisten puheenjohtajaehdokkaiden taustoja. Tähän selvitysryhmään kuuluvat Kari Haavisto, Terttu Lappalainen ja minä. Itse en pysty tarvittavia tietoja hankkimaan, joten pyydän apuasi.” Laakso oli TVK:n pitkäaikainen puheenjohtaja. Raunio pyysi Kempppaiselta tiedot ehdokkaiden puoluekannasta, yhteiskunnallisesta toiminnasta ja soveltuvuudesta. Hän halusi tiedot ammattikurssiopettaja Raimo Smättistä, yleisaineiden opettaja Matti Pekosta, TVK-opiston rehtori Veikko Mäenpäästä, ammattikoulun rehtori Väinö Kinnusesta, sairaanhoidon opettaja Aino Maria Havannosta, TVK:n osaston johtaja Markku Seurista ja hallintosihteeri Pertti Launosesta. Kempppaisen lähettämät tiedot tulivat useasta lähteestä, sillä ne oli koottu eri paperihin. Havannosta tiedettiin, että ”lienee keskustaporvari”, ”kahden lähteen mukaan ei ainakaan radikaali vasemmistolainen”, ”salaa poliittisen näkemyksensä”, ”työssään kantaaottava” ja ”puolustaa omaa asiaansa jopa fanaattisesti”. Mäenpää oli SDP:n jäsen, ”sitoutumaton porvari antoi lausunnon ja sanoi pelänneensä, että Mäenpää poliisiko liiton.” Toisaalta hän oli ”järkevä” ja ”pyrkii sijoittamaan poliittisesti mieleisiiän henkilöitä ympärilleen”. Matti Vilho Pekko oli ”[t]unnustanut julkisesti olevansa sitoutumaton” ja ”[j]ossakin mielessä radikaali”. Ei ollut tietoa ”kenelle antaa äänensä”, mutta tunsii ”Leninin taustan varsin hyvin, mistä on kirjoittanut lehdistöön”.

SYT:n keräämät tiedot olivat seikkaperäisiä. Tiedot tulivat eri lähteistä ja myös työpaikalta. Pekko oli ”[l]uonteeltaan erittäin määrätietoinen”, minkä vuoksi ei hyväksyisi tappioita neuvottelussa. Smätt oli ”demari tai RKP:n demari.” Hän oli ollut taustavoimana Vaasan ammattikurssikeskuksen ”kapinassa”. Smätt ei vielä ollut mukana yhteiskunnallisessa toiminnassa, mutta ”pyrkii mukaan innokkaasti.” Kinnunen todettiin liberaaliksi, oikeudenmukaiseksi ja joustamattomaksi.¹²³⁴ Tiedot kattoivat poliittista toimintaa, persoonallisuuden piirteitä ja työntekoa. Näiden avulla pyrittiin muodostamaan poliittinen profiili ”kelpoisuuden” varmistamiseksi.

Vastaavanlainen poliittinen seuranta toteutui EVA:n suorittamassa Yleisradion henkilöstöselvityksessä. Taustalla vaikutti oikeisto- ja työnantajapiirien kokemus Yleisradion muuttumisesta vasemmistolaiseksi, millä mahdollisesti ymmärrettiin sitä, että ohjelmisto oli muuttunut yhteiskunnallisesti kantaaottavammaksi¹²³⁵. Mielikuvat Eino S. Revon johtamasta (1965–1969) ”punaisesta” ohjelmayhtiöstä ja

¹²³⁴ Leo Kempppaiseen otettiin yhteyttä, kun haluttiin tietää jotain: Asko Raunion kirje 9.3.1981. k14. SYTa. KA.

¹²³⁵ Ville Pernaa, Uutisista, hyvää iltaa. Ylen tv-uutiset ja yhteiskunta 1959–2009. Karisto, Helsinki 2009, 90.

sen vaikutuksista poliittiseen elämään liittyivät oikeistopiireissä yleiseen käsitykseen, että vasemmisto eteni ja miehitti valtionhallintoa. Veikko Puskalan (sos.dem.) tietojen mukaan SKP ”solutti” kommunisteja pitkäjänteisesti eri organisaatioihin, kuten Yleisradioon SDP:n jäsenkirjalla¹²³⁶. Koetun vasemmistopaineen seurauksena EVA käynnisti 1970-luvun alussa Yleisradion nimityspoliittisen kartoituksen¹²³⁷.

Yleisradion ristiriidat muistuttivat koulu-uudistusta ja keskustelua yhteiskuntajärjestyksestä. Perinteinen oikeisto koki vasemmiston politisoivan traditionaalisia, politiikan ulkopuolisia instituutioita¹²³⁸. SYT-väki koki 1960-luvun vasemmistökäänteen jäljet niin voimakkaiksi, että vielä 5.10.1981 Yleisradiota pidettiin tärkeänä seurantakohteena. Sen ohjelmapolitiikka haluttiin ohjata ”asiallisuuteen ja tasapuolisuuteen”, mikä edellytti ”aktiivisuutta pätevien toimittajien hakeutumisessa vapautuville vakansseille sekä kurssitoimintaa järjestöissä.”¹²³⁹

Peruskoulun, Yleisradion, yliopistojen ja oikeuslaitoksen ”politisoituminen” juontui vuoden 1966 käänneestä, jonka oikeistopiirit kokivat haitalliseksi. Tämä kokemus ”vasemmistovaarasta” perustui ihanteeseen oikeistolaisesta yhteiskuntajärjestyksestä, perheiden vapauspiiristä ja vasemmiston eristämisestä valtionhallinnosta. Vaikka oikeiston puheenvuoroissa viitattiin suomalais-kansallisiin arvoihin ja käsityksiin, vain osalle suomalaisia vuoden 1966 sisäpolitiikan käänne ja vasemmiston nousi vakiintuneisiin instituutioihin merkitsivät kansallista vaaratekijää tai uhkaa yhteiskuntajärjestykselle. Esimerkiksi Keskustapuolueeseen lukeutuneet radio- ja televisiotoimittajat kirjoittivat 8.2.1973 puolueensa työvaliokunnalle, että Yleisradion arvostelu oli usein perusteetonta ja maailmankatsomuksellista. Kirje vaati arvostelijoilta yksilöityjä todisteita väitteille, kuten ”yrittäjistä tehdään roistoja”.¹²⁴⁰ Elinkeinoelämän piirissä taas eli vahvana käsitys, että Yleisradio edisti liiaksi vasemmistolaista maailmankatsomusta. Vielä syksyllä 1981 Yleisradion johtoelimissä ja SYT:ssä toimineet Atte Pakkanen ja Osmo A. Wiio katsoivat, että ”[o]hjelmakritiikki [oli] kohdistettava yksilöiden tiettyihin ohjelmiin.”¹²⁴¹

Kuten koulu- ja oikeuslaitoksenkin kohdalla, Yleisradion seuranta perustui kokemukseen vasemmiston etenemisestä. EVA:ssa ohjelmayhtiön vasemmistolaistuminen liitettiin osin toimittajakoulutukseen, erityisesti Kaarle Nordenstrengin, Pentti

¹²³⁶ Analyysi kevään tapahtumista, 3.5.1975. Kullervo Rainio. Puskalan papereita 1974–1979 KR1. PTA.

¹²³⁷ Salokangas 1996, 274.

¹²³⁸ Ks. myös Raimo Salokangas, Yleisradion historia 1949–1996. 2. osa Yleisradio Oy, Helsinki 1996, 217.

¹²³⁹ Muistiolyhennelmä koordinaatiotilaisuudesta säätiön toiminnan suuntaamiseksi 1980-luvun vaatimuksia vastaavaksi. 5.10.1981. kio. SYTa. KA.

¹²⁴⁰ Keskustapuolueen työvaliokunnalle. 8.2.1973. Keskustapuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjoja 1973. Ca. Keska.

¹²⁴¹ Sarjassa Dc muistiinpanoja 17.9.1981. Alustajina Atte Pakkanen ja Osmo A. Wiio. Muistiinpanoja julkaisutoiminnasta. Paketti vasemmistoterminologiasta. k2. TTYa.

Hemánuksen, Yrjö Ahmavaaran ja Veikko Pietilän tiedotusopin opetukseen Tampereen yliopistossa. Helsingin Sanomien toimittajakoulu ymmärrettiin jonkinlaiseksi kiertotieksi, vaikka sielläkin vaikutti kurssilaisissa ”voimakkaasti vasemmistolaista suuntausta”. EVA:n mukaan tiedotusvälineiden toimittajavaltaistuminen oli lisännyt vasemmiston vaikutusmahdollisuuksia, vaikka ”esimiesporras olisi-kin toisenlainen”. Toimittajakunnan vasemmistomielisyys taas rinnastettiin elinkeinoelämälle kielteiseen ilmapiiriin ja tietynlaiseen poliittiseen päätöksentekoon: ”Pitkällä mielipidemuokkauksella on luotu yritysvihamielinen ilmapiiri, joka siten heijastuu monissa tärkeissä päätöksissä verotus-, hinta-, säännöstely- yms. asioissa.”¹²⁴²

Elinkeinoelämän masinoima toimittajakunnan seuranta lähti poliittisista motiiveista. SDP:n johdossa oli 23.5.1974 katsottu, että hallintoneuvoston puheenjohtaja Atte Pakkanen oli järjestänyt Yleisradion oikeistoryhmien yhteiskokouksen ja ”mennyt varsin pitkälle johtajien valinnan valmistelussa”.¹²⁴³ EVA:n käynnistämä seuranta, jossa Pakkanen oli mukana, ajoittui vaiheeseen, jossa puolueet kiinnittivät entistä enemmän huomiota Yleisradion hallintoon. Toukokuussa 1974 alkoi julkinen keskustelu Yleisradion hallintoneuvoston, SDP:n, SKDL:n, Kokoomuksen ja Keskustapuolueen tukemasta päätöksestä (23.5.1974), jonka mukaan ohjelmahenkilöstö valittaisiin puolueiden voimasuhteiden perusteella.¹²⁴⁴ *Helsingin Sanomien* toimituspäällikkö Simopekka Nortamo tulkitsi 29.5.1974, että Keskustapuolue ja Kokoomus kokivat vasemmiston ”soluttaneen tv:n ja radion toimittajakunnan niin tehokkaasti ja juonisti kuin ne olisivat itsekin tehneet, jos olisivat osanneet ja ensin ehtineet.” Päätöksen johdosta irvailen Nortamo kysyi, ”millä tavalla toimittajat saadaan kortistoiduksi tässä kiusallisen vaalisalaisuuden valtakunnassa.”¹²⁴⁵ Tällainen hanke oli kuitenkin juuri käynnistynyt.

EVA ryhtyi tukemaan Yleisradion ei-sosialistisia toimittajia ja hallintohenkilöstöä yhteistyössä ei-sosialistisen johdon kanssa¹²⁴⁶. EVA:n tietojen mukaan Yleisradion kasvu oli lisännyt kokemattoman ja opiskelunsa keskenjättäneen toimittajakunnan osuutta, mistä seurasi asenteellisia hyökkäyksiä kirkkoa, perhettä ja armeijaa vastaan. Kysymyksessä oli samanlainen huoli kuin koulumaailman kohdalla. Eri-tyismaininnan ansaitsi se, että hyökkääjät olivat tunnettujen ”kulttuuri- ym. por-

¹²⁴² EVA:n viestintäpoliittisia näkökohtia 3.12.1975. Kansio 15. EVAa. KA; Jakobsonin kirje Filip Petterssonille, 24.5.1977. Kansio 17. EVAa. KA.

¹²⁴³ 23.5.1974. Puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1974. Ca 55. TA.

¹²⁴⁴ HS 24.5.1974.

¹²⁴⁵ HS 29.5.1974.

¹²⁴⁶ EVA ja sen toiminnan suunnittelu. Luonnos. k41. EVAa. KA.

variperheiden lapsia”¹²⁴⁷. SYT:n mukaan häiriöistä tiedotettaisiin hallintoneuvoston puheenjohtaja Atte Pakkaselle ”vastatoimenpiteiden käynnistämiseksi”¹²⁴⁸

SYT:n välittämä viesti Max Jakobsonille 25.4.1978 kertoi Yleisradion seurantaan ladatuista odotuksista. Liitteenä viestissä oli Atte Pakkasen esitelmä (25.4.1978), joka avasi tilannetta seuraavasti: ”Tv-toiminnan voimakas ekspansio sattui 1960-luvulle, etenkin sen jälkipuoliskolle. Siksi mm. uusien toimittajien tarve oli suuri. Kun niitä ei ollut, tapahtui rekrytointi melkein ’kadulta’. Tällöin tuli yhtiöön runsaasti kokematon, opiskelunsa keskenjättänyttä, jopa heikkoakin ainesta. Se voimakas kansainvälinen uusradikalismien aalto, joka noihin aikoihin levisi meidänkin ylioppilas- ja muun nuorisomme keskuuteen, löysi otollisen maaperän YLE:ssäkin. Kanta-aottavien ja asenteellisten ohjelmien määrä alkoi kasvaa ja hyökkäykset voimassaolevia instituutioita, kuten esim. kotia, perhettä, koulua, kirkkoa, poliisia, armeijaa jne. vastaan voimistuivat”. Näin Pakkanen rinnasti Yleisradion politisoitumisen 1960-luvun lopun käänteeseen, mikä oikeistopiireissä nousi esille muidenkin instituutioiden kohdalla.

Koska Pakkasen mukaan toimittajakunnassa oli vahva vasemmistopainotus, ”[m] eidänkin olisi vihdoin päästävä siihen, että ainakin tärkeimmät porvarilliset puolueet nuoriso-, ylioppilas- ym. järjestöineen ryhtyvät vasemmiston tapaan tehokkaasti ja määrätietoisesti organisoimaan ja kouluttamaan YLE:n tarvitsemia free-lance-toimittajia ja muita ohjelma-avustajia ja yhteistyössä YLE:n asianomaisen johtokunnan jäsenten kanssa sijoittamaan niitä nykyistä enemmän sekä tilapäisiin toimittajatehtäviin että vakinaisiin toimiin.” Pakkasen mielestä tavoite edellytti porvarillista yhteistyötä, mikä kiinnosti myös elinkeinoelämää. Pakkanen kuvasi konkreettista ei-sosialistista yhteistyötä seuraavasti: ”Kun siis sopiva, yhteinen ehdokas talouselämän piiristä löytyy, on se pyrittävä saamaan YLE:n johtokunnassa olevien ’omien’ miesten välityksellä avoinna olevaan tehtävään.”¹²⁴⁹ Näin Yleisradion ei-sosialistisen väen tukeminen ymmärrettiin myös EVA:ssa¹²⁵⁰.

SYT käytti Yleisradiota koskevassa tilannekuvassaan SKP:n tiedotuspoliittista muistiota (2.10.1975), jonka mukaan oli ”avautunut mahdollisuuksia käyttäen hyväksi kapitalistisen valtiokoneiston määräysvallassa olevia sähköisiä tiedotusvälineitä” sekä ”kapitalismin omien organisaatioiden ylläpitämiä ja kustantamia sanoma- ja aikakauslehtiä”. Tämä tarkoitti muistion mukaan sitä, että ”[p]uolueen edustajat ovat antautuneet niiden haastateltaviksi ja näin vieneet sanomaansa sin-

¹²⁴⁷ SYT:n kirje Jakobsonille 25.4.1978, Leo Kemppainen. Liitteenä Atte Pakkasen esitelmä valtuuskunnan kokouksesta 25.4.1978. k18. EVAa. KA.

¹²⁴⁸ SYT:n hallituksen ptk 4.11.1975. k4. SYTa. KA.

¹²⁴⁹ SYT:n kirje Jakobsonille 25.4.1978, Leo Kemppainen. Liitteenä Atte Pakkasen esitelmä valtuuskunnan kokouksesta 25.4.1978. k18. EVAa. KA.

¹²⁵⁰ EVA ja sen toiminnan suunnittelu. Luonnos. k41. EVAa. KA.

ne, minne se muuten ei ehkä olisi ulottunut.” Suurten ikäluokkien aikuistumisen, hallintokoneiston laajenemisen ja sisäpolitiikan käänteen seurauksena laitavasemmistolaisia tai sellaisiksi tulkittuja oli rekrytoitu myös keskeisiin tiedotusvälineisiin. Riippumatta SKDL:n nimityspoliittisista pyrkimyksistä ja poliittisesta asemasta 1960-luvulla tuli entistä vaikeammaksi ylläpitää ja puolustaa koulutetun laitavasemmistolaisen väen eristämistä valtion viroista ja yliopistoista. Maalaisliittolaisen *Politiikan puntarin* päätoimittaja Mikko Kämäräinen olikin irvailut oikeistolähtöiselle ”politisoitumiskeskustelulle” jo vuonna 1960, sillä nimityksiin vaikutti sivistyneistön pohjan laajeneminen. Hän tulkitsi, että pian pienituloisetkin tuntisivat ”luottamusta tulevaisuuteen ja nykyiseen yhteiskuntajärjestykseen nähdessään sen johtopaikoilla henkilöitä, jotka se tuntee omikseen”. Tämä näytti toimivan myös toisin päin, mistä kertoivat esimerkiksi SYT:n ja perinteisen oikeiston tilannekuvat. Kämäräinen ajoittikin erilaiset väitteet hallinnon politisoitumisesta siihen, ”kun virkamiehistömme riveihin alkoi ilmestyä muitakin kuin oikeistolaisia henkilöitä”.¹²⁵¹

Päiviö Hetemällä oli hallussaan Yleisradioon vaikuttamista käsittelevä muistio, jonka mukaan oli etsittävä ”lupaavia ei-vasemmistolaisia tutkijoita, joita tuetaan stipendeillä ja rohkaistaan jatkamaan viestinnän opintoja.” Lisäksi oli ”saatava aikaan suunnitelma viestinnän opettajien ja tutkijoiden kouluttamisesta ja valittava tähän ohjelmaan sopivat henkilöt.”¹²⁵² On huomionarvoista, ettei EVA:a perustettaessa Yleisradion johtoeleimissä ollut vasemmiston hegemoniaa. Vasemmisto oli vahvoilla lähinnä radion uutistoimituksessa ja ajankohtaisryhmässä, ja lisäksi kouluradiossa vasemmisto johti kolmella kahta vastaan ja koulutelevisiossa viidellä kahta vastaan.¹²⁵³ Kuten koulu- ja yliopistolaitoksenkin kohdalla, huolta herätti vasemmiston vahvistunut asema, ei hegemonia. Lopulta vuonna 1981 valmistunut asiakirja Yleisradion voimasuhteista määritteli tilannetta seuraavasti: ”Yleisradion palveluksessa olevat toimittajat eivät edusta parlamentaarista jakaumaa poliittisesti. Yleisradio on vasemmistolaisen toimittajakunnan miehittämä lähes kokonaan.” Paperin mukaan viestinnän opetus oli ”tunnustuksellista” ja noudatti ”marxilaisen tieteellisiä periaatteita”. Toisaalta tähän ryhmään luettiin mukaan ”kiiluväsimäiset kepulaiset”, joilla tarkoitettiin ”stalinistisesti ajattelevia keskustalaisiksi tunnustautuvia toimittajia”.¹²⁵⁴ Tästä syystä kartoitettua ”vasemmistolaisuutta” on tulkittava kriittisesti.

Lopullisen henkilöstöselvityksen henkilötiedot olivat yksityiskohtaisia ja osalla kattoivat koko elinkaaren. Elokuvaaja Harry Kankaanpäästä mainintana oli ”so-

¹²⁵¹ *Politiikan puntari* 3/1960.

¹²⁵² Muistio joukkoviestinnästä: 27.8.1974: Joukkoviestimet vasemmiston hallussa. k27. Päiviö Hetemäen arkisto. KA.

¹²⁵³ Dokumentti Yleisradion poliittisista jakautumista. k159. SYTa. KA.

¹²⁵⁴ SYT:n julkisen sanan projekti 1981. Tausta. k159. SYTa. KA.

tilaskarkuri”. Toimittaja Erkki Kalevi Ilosta tiedettiin, että ”vanhemmat SKP:n ja SKDL:n jäseniä”. Kun poliittisesta taustasta ei ollut varmuutta, kuten esimerkiksi Hannu Karposta, ”vas”-merkkiä seurasi kysymysmerkki. Ohjelmaneuvoiston jäsenen Juhani Arton kohdalla mainittiin: ”Lukeutuu maolaisiin. Tekn. korkeak. yhd. edustajiston vaaleissa SKDL:n ehdokas -70. SKDL:n tiede- ja korkeakoulupol. työryhmän jäs. -71. Siirtyi SOL:n järjestösiht. tehtävistä SKP:n työntekijäksi marrask. 73. Sirola-op. Tieteellisen sosialismin jatkokurssi II -73. Kd-ehd. kunn. vaal. -80.” Perinpohjaisuudella oli kirjattu myös ohjelmapäällikkö Unto Miettisen tekemiset: ”1934–36. NL:ssa LVKY:n ja Lenin-koulun suorittaminen. Osallistui -35 Komm. nuorisointern. kongressiin Moskov. Suomi-Kiina-seuran johtok. jäsen v. -57. SKP:n knn. vaal.ehd. -60. SKP:n jäsen v:sta -34. SNL:n liittotoimik. jäsen ja järjestösiht. v. -45, TUL-lehden toimittaja -46, radiotoimittajana YLEssä v. -46. SKP:n H:g:n piirikom. vars. jäsen -67, kokouksen pj. -67, vars. jäsen -68, piirijäri. Pj. -68, -69, -70. Elannon edustajistoon -68. SKP:n H:g:n piirin ed. SKP:n 15. ed.kokouksessa -69. YLE:n pääselostaja. Aarne Saarisen tukiryhmän jäsen eduskuntavaal. -75. Kd-ehd. eduskuntavaal. -79.”

Tiedot koskivat pääasiassa järjestöosallistumista ja lehtijulkisuutta. ”Vas”-merkinäksi riitti tervehdys *Tiedonantajassa* tai Akateemisen Sosialistiseuran ehdokkuus Helsingin Ylioppilaskunnan edustajistovaaleissa. Tiedot edellyttivät lähteitä, jotka olivat turvallisuuspoliisin hallussa. Tätä tukee se, että Yleisradion Eino S. Revon kohdalle oli päätyntä väärä, inkeriläistaustainen Eino Repo seuraavilla tiedoilla: ”v. -36 marrask. Käynyt vakoilukomennuksella Suomessa oleskellen muutaman päivän Viipurissa ja Kannaksella ottaen selvää mahdollisesta liikekannallepanosta. -37 saap. uudelleen komennukselle Suomeen matkustaen ensin Pariisiin ja sieltä Turkuun väärillä passeilla sekä lopuksi Viipuriin, jossa yrittänyt värvätä vakoilua-gentiksi S. Massingbergiä. Pidätetty Viipurissa -37 ja tuomittu siellä HO:ssa. Osallistunut komm. ja kd-syksyn taistelujuhlaan `Elokuun tapaamiseen`. Valittu rauhanpuolustajain keskustoimikuntaan.”¹²⁵⁵ Valtiollisen poliisin henkilömappi Eino Revosta osoittaa, että tiedot olivat yhdenmukaiset SYT:n selvitykseen nähden¹²⁵⁶.

On mahdollista, että turvallisuuspoliisissa katsottiin vain nimen perusteella tietoja, jolloin väärän Revon henkilökuva päätyi SYT:lle. 1970-luvulla pidettiin melko yleisesti mahdollisena, että Suojelupoliisi luovutti lausuntoja henkilöistä, jotka joutuivat tehtävään ja asemaan, ”jossa saatetaan käsitellä valtakunnan turvallisuuden vuoksi salassa pidettäviä tai Suomen suhteille vieraisiin valtioihin merkitystä omaavia asioita.”¹²⁵⁷ Sisäasiainministeriön ohjeiden mukaan Suojelupoliisi saattoi jakaa tietoa julkisten viranomaisten ohella myös yksityisille yhteisöille, mikäli ne

¹²⁵⁵ Dokumentti Yleisradion poliittisista jakautumista. k159. SYTa. KA.

¹²⁵⁶ Valtiollisen poliisin henkilömappit. Eino Repo. KA.

¹²⁵⁷ Matti Wiberg, Suojelupoliisiin kohdistunut poliittinen valvonta. *Politiikka* 3/1985, 229–242.

harjoittivat ”maan virallisen kauppapolitiikan menestyksellisen hoitamisen kanalta tärkeätä vientiä.”¹²⁵⁸ Vaikka Yleisradion hallintoneuvoston ei-sosialistinen johto ja SYT eivät sopineet tähän luokkaan, on vaikea kuvitella muuta lähdettä tiedoille. Voidaan pohtia, vaikuttiko vallankumouksen pelko niin dramaattisesti ajatteluun, että tällainen huolimattomuus meni läpi.

Samoista lähtökohdista ja tilannekuvasta VKTS laati selvityksen (1980) Yleisradion toimittajakoulusta, ja kartoitus täydensi 1970-luvulla alkanutta laajaa Yleisradion seurantaa¹²⁵⁹. VKTS:n selvitystä jaettiin pienelle joukolle ”poliittisia, radion ja keskushallinnon päättäjiä”¹²⁶⁰. Se tarkasteli Rauno Kosken (kok.) johtaman Yleisradion hallintojaoston alaista henkilöstökoulutusyksikköä, jota jotkut ei-sosialistiset opiskelijat olivat pitäneet yksipuolisena. Koulutusyksikkö kärsi selvityksen mukaan henkilökiistoista, joissa keskiössä oli kommunistien ja sosialidemokraattien yhteistyö.¹²⁶¹

Koulutusyksikön toimittajakursseja johti Mikko Bruun (kd.), joka selvityksen mukaan oli Tampereen tiedotusopillisen koulun, professori Pertti Hemánuksen ja professori Kaarle Nordenstrengin kasvatti. Erikseen mainittiin, että kun sosialidemokraatit olivat uudistaneet toimitustekniikan kurssin vuonna 1978, pedagogisena asiantuntijana oli ollut vasemmistolaisena tunnettu Yrjö Engeström (kd.). Kursin huolestuttavimpana piirteenä pidettiin sitä, että helsinkiläisille ammattiopiston kurssijärjestelyt merkitsivät pitkäaikaista eristäytymistä ja siten alttiutta manipulaatiolle. Toisaalta opistossa oli jo tehty perusteellinen, Eino S. Revon aikaisiin vasemmistolaisiin kohdistettu henkilöstöreformi.¹²⁶² Vakituiset opettajat olivat selvityksen mukaan vain muodollisia, sillä opettajiksi hankittiin ulkopuolisia vasemmistolaisia asiantuntijoita¹²⁶³.

Edellä mainitut selvitykset kertovat Yleisradion merkityksestä 1970-luvun alun poliittisissa ristiriidoissa ja ei-sosialistisen yhteistyön lähtökohdista. Ajattelumalli oli tullut tunnetuksi jo peruskoulu-uudistuksen ristiriidoissa; vasemmiston katsottiin tunkeutuvan instituutioihin, joihin se ei kuulunut. Lisäksi vasemmistolaisuus nähtiin oikeistolaisuutta poliittisempänä. Ajatukset vasemmistohegemoniasta perustuivat väljään ”vasemmistovaaran” määritelmään, kuten huomiot ”kiiluväsilmaisistä kepulaisista” ja Yleisradion henkilöstön kartoitus osoittavat. Näissä hankkeissa

¹²⁵⁸ Timo Konstari, Valtion turvallisuus ja asiakirjasalaisuus. Poliitikka 3/1983, 190–198.

¹²⁵⁹ Nimityspoliitikka-projektin täydennys ja ajan tasalle saattaminen. 17.8.1977. Seppo Kahila. VKTSa. Kansio 3. KA.

¹²⁶⁰ VKTS:n hallituksen kokouksen ptk. 11.5.1981. muistio pöytäkirjan välissä. VKTSa. k1. KA.

¹²⁶¹ VKTS:n hallituksen kokouksen ptk. 11.5.1981. Yleisradion koulutustoiminnasta. VKTSa. k1. KA.

¹²⁶² VKTS:n hallituksen kokouksen ptk. 11.5.1981. Yleisradion koulutustoiminnasta. VKTSa. k1. KA.

¹²⁶³ Hallituksen kokous 11.5.1981. Yleisradion koulutustoiminnasta. VKTSa. k1. KA.

näkyi perinteisen yhteiskuntajärjestyksen jähmeys; oikeiston määräävä asema tiettyissä instituutioissa. Samoin kuin ajan konfrontaatiossa laajemminkin Yleisradion kartoituksella ei pyritty torjumaan jotain lainvastaista vasemmistoradikalismia, vaan vahvistettiin oikeiston asemia ja tuettiin ”elinkeinoelämälle myönteistä” ilmapiiriä. EVA:n tukema aktivismi Yleisradiossa perustui samanlaiseen tilanneanalyysiin kuin yksityisoppikoulujen puolustaminen, ja lisäksi siitä vastasivat samat järjestöt.

7.3. Vanhat herrat menneitä muistellessa – vuoden 1989 tirkistysaukko 1960- ja 1970-lukujen taitteeseen

Joulukuun 12. päivänä 1989 Elinkeinoelämän valtuuskunnan johtaja Risto Piippo, kouluneuvokset Antero Penttilä, Timo Kylliäinen ja vuorineuvos Erkki Salonen arvioivat suomalaisen yhteiskunnan tilaa. Meneillään oli murrosvaihe, joka Piepposen mukaan johti elinkeinoelämän poliittisen toiminnan uudelleenarvioimiseen; enää ei tarvittu perinteistä koulutus- ja yhteiskuntapoliittista oikeisto-toimintaa, sillä rahoittajat eivät uskoneet sen tarpeeseen. Toisin sanoen edellisten vuosikymmenten uhkakuvat ”vasemmistovaarasta” olivat hälvenneet. Kylliäinen yritti perustella Piepposelle, että nuoriso oli edelleen merkittävä ja maailmakatsomuksellisesti altis ryhmä; sen uusi poliittinen suuntaus, välinpitämättömyys, oli porvarillisesta näkökulmasta huolestuttava ilmiö ja näkyi eduskunnan vähäisessä arvostuksessa sekä tärkeiden asioiden siirtymisessä ”puoluepukarien harvainvalan haltuun”.

Kylliäinen vakuutteli Piepposta siitä, että poliittisen tason rinnalle tarvittiin toimiva, kansalaisten aktiivisuudelle perustuva verkosto. Tukea vaadittiin omaehtoiselle porvarilliselle kansalaisaktivismille, joka patoaisi rämettynyttä ”puoluevaltaisuutta”. ”Ollaanko vasemmistonuorison keskuudessa aktiivisempia?”, keskustelijat pohtivat ja muistelivat aikaa, jolloin kouluissa vielä huudettiin ”alas kommunistit”. Yhteiskunta oli muuttunut dramaattisesti yleisen vaurastumisen sekä sosiaali- ja verovaltion seurauksena.

Kokouksessa nousi esiin perinteinen oikeistopoliittinen tulkinta 1960-luvun ”politisoitumisesta”. Keskustelijat rinnastivat ei-vasemmistolaisen nuorison passiivisuuden 1960-luvun perintöön, joka nyt hahmotettiin laajemminkin piireissä kriittisesti. Kylliäinen syytti professori Antero Jyränkiä osakuntalaitoksen politisoinnista, minkä seurauksena tärkeä ja ”oikea” väylä nuorten yhteiskunnalliselle valvoutumiselle oli ”romutettu”. Penttilä puolestaan piti suomalaisen nuorison ongelmana epäpäisänmaallisuutta, mikä hänen mukaansa oli vieras ilmiö Suomenlahden eteläpuolella. Koska Suomessa kommunismin vaara oli osoittautunut hypoteetti-

seksi, kiinnostus vasemmistopoliittisten mielipiteiden torjumiseen oli vähentynyt. Lähimenneisyyden oikeistopoliittinen aktivismi kiteytettiin siten, että nuoriso oli sen seurauksena ”erittäin epäkommunistista, mutta toisaalta erittäin epäpoliittista”. Näin nuoriso uhkasi jäädä aatteelliseen tyhjiöön.

Keskustelussa käsiteltiin myös ”oikean” kulttuuriperinnön välittämistä tuleville sukupolville, missä koululaitosta pidettiin tärkeänä. Penttilä kertoi lisäksi rehtoriyhdistyksen matkasta Unkariin, jossa paikalliset olivat ihmetelleet suomalaisen yhteiskunnan menestystarinaa. Hän kertoi opettajajärjestöjen, alan yliopistotutkijoiden, ministeriöiden ja koulutuksen virkamiesasiantuntijoiden puhuvan Saksan sijaan suomalaisesta ihmeestä, jonka he halusivat omaksua. Suomi ja suomalaiset olivat muodostuneet Unkarin matkan kokemusten mukaan esikuvaksi ja maaksi, joka oli järjestänyt yhteiskuntansa ja koululaitoksensa loistavasti toisen maailmansodan hävityksen päätyttyä.

Suomen nousu ”mallimaaksi” oli ollut sekä voimakkaan konfrontaation että eheytyksen ajanjakso. Tästä kertoivat vuoden 1945 ”uuden suunnan” ja herättämät kamppailut, jotka päättyivät oikeiston voittoon. 1950-luvun loppua kohti myös vaikiintuneiksi ymmärrettyjen instituutioiden piirissä tuli entistä ilmeisemmäksi, ettei oikeistolainen käsitys ”vasemmistovaarasta” ja sen torjumisesta ollut yleinen isänmaalliseen herätykseen perustunut kokemus, vaan yhteiskuntajärjestyksen luonteesta vallitsi jyrkästi eriäviä mielipiteitä, vaikka laitavasemmisto olikin poliittisessa ja yhteiskunnallisessa paitsiossa. Perinteinen oikeisto katsoi pitkään, että kaikenlainen vasemmistolaisuus haastoi isiltä perittyä yhteiskuntajärjestystä. Vasta hiljalleen yleistyi käsitys, että markkinatalous ja sosialismi eläisivät myös rinnakkain, jota alettiin nimittää hyvinvointivaltioksi.

Toisen maailmansodan jälkeisinä vuosikymmeninä eduskunta päätti tasa-arvoistaista ja yksilöiden lähtökohtia tasoittavista reformeista, joissa oli vaikutteita useista eri aatteista ja teknokraattisesta yhteiskuntasuunnittelusta. Kuten Veli Merikoski teoksessaan *Valtiotietoa paloittain* (1980) kirjoitti, vapaiden markkinoiden kilpailutaloudet lähenivät sosialistista järjestelmää¹²⁶⁴. Vaikka poliittinen fraseologia ja uhkakuvat olivat määritelleet yhteiskuntajärjestelmät jyrkästi joko sosialistisiksi tai kapitalistisiksi, pohjoismainen sosiaali- ja verovaltiomalli yhdisteli markkinoita ja julkisomistusta. EVA:n toimitusjohtaja Kauko Sipponen (kesk.) luonnehtikin verotuksen ja julkisen hallinnon kasvattamista toisen tasavallan ”superideologiaksi”¹²⁶⁵.

Vuoden 1989 tirkistysaukosta 1960- ja 1970-lukujen yhteiskunnallisten ristiriitojen lähtökohdat olivat hautautuneet yleisen tietouden taustalle. EVA:n Risto Piep-

¹²⁶⁴ Veli Merikoski, *Valtiotietoa paloittain*. Librum Oy, Helsinki 1980, 15.

¹²⁶⁵ Kauko Sipponen, *Yhteiskuntapoliittinen katsaus* 13.3.1990. k39. EVAa. KA.

posta ei vakuuttanut oikeistolaisten järjestöjen rahantarve. Hän tulkitsti, että yritysten kilpailukyvyistä huolehtiminen oli keskeistä mielipidevaikuttamista, mutta siitä huolehtivat täysin toisenlaiset järjestöt, joissa oli toimivia esikuntia määrätietoisesti syöttämässä aineistoa lehdille. Uudessa tilanteessa ei tarvittu perinteistä, oikeiston paitsioaseman tarpeisiin syntynyttä toimintaa, vaan firmat maksoivat ”huikeita summia” Keskuskauppakamarille, Ulkomaankauppaliitolle, Teollisuuden Keskusliitolle ja Finnfacts-palvelulle. Siksi 1970-luvulla perustetuilta Vapaan koulutuksen tukisäätiöltä ja Korkeakoulu- ja tiedepoliittiselta tutkimussäätiöltä sekä 1950-luvulla aktivoituneelta Suomalaisen Yhteiskunnan Tuelta puuttui entisenlainen olemassaolon tarkoitus. Uutta vasemmistoenemmistöä ei ollut näköpiirissä. Myös Ruotsissa vasemmisto omaksui markkinamyönteisemmän linjan ihanteisiin sa perustuvan yhteiskuntamallin rahoitus pohjan vahvistamiseksi.

Penttilä yritti vakuuttaa Piepposta siitä, että Vapaan koulutuksen tukisäätiö oli ollut erityisen tehokas ja ”manipuloi politiikan alueella”. Salosen mukaan VKTS koordinoi ”porvarillisen puolen koulutuspoliittisia kannanottoja”, johon Penttilä tarkensi sen toimineen tuloksellisesti hetkinä, jolloin ”poliittinen vallanpitäjä yritti sinnikkäästi ja raivoisasti vasemmistolaistaa koko nuorison.” Penttilän mukaan ruohonjuuritason aktivismilla oli tuettu taistelua vasemmistoa ja koululaitoksen ”politisoimista” vastaan. Penttilän mielestä toiminnalla oli saavutettu ”torjuntavoitto”, mutta menetetty arvot. Opettajat olivat – ehkä sensaatiohakuisen politisoitumiskritiikin seurauksena – omaksuneet turhan neutraalin asenteen yhteiskuntajärjestykseen. Penttilän mielestä opettajiin oli samalla iskostettu penseys puolenvälintaan, vaikka opettajat perushengeltään olivatkin hyvin porvarillisia.

Perusteita aktivismille etsittiin edelleen 1960-luvun lopun käänteestä, jonka koettiin yhä vaikuttavan yhteiskunnassa voimakkaasti. Penttilän mielestä tärkeitä oli uudistaa vanhaa yhtenäiskoulua ja etäännyä ”monoliittisestä koululaitoksesta”, esimerkiksi antamalla kunnan koululaitokselle ”paikallista väriä” koulupiiri jaon poistamisella. Näin lopetettaisiin vuonna 1968 päätetty liian vasemmistolaiseksi ja kaavamaiseksi koettu peruskoulumalli. Koska rehtorien asema uudessa koulussa vahvistuisi, Penttilä suositteli SYT:lle yhteydenpitoa Rehtoriyhdistykseen. Hänen mielestään oli olennaista pohtia sellaisen ajattelun synnyttämistä, ”joka meiltä puuttuu.”¹²⁶⁶

Edellä kuvattu EVA-keskustelu on tirkistysaukko ”kylmän sodan” ristiriitojen kokemiseen. Näissä piireissä ajateltiin loppuun asti, ettei yhteiskunnallista valppautta ollut ”varaa säännellä suhdanteiden mukaan”, sillä vanhat ristiriidat olivat ”koko ajan pinnan alla odottamassa vuoroaan tulla esiin”. Keskustelut isänmaallisuuden

¹²⁶⁶ SYT:n toimintaa ja tulevaisuutta arvioiva neuvonpito 12.12.1989. Piepponen. k10. SYTa. KA.

herättämisen tarpeesta oli haikailua sellaisen yhteiskunnan perään, joka 1960- ja 1970-luvuilla oli jäänyt monilta piirteiltään historiaan. KTTS:n ja SYT:n edustajat tulkitsivat vielä 1980-luvun jälkipuoliskolla, että ”kommunistisen aaterakennelman omaksuneita ja sen toimintaperiaatteet hyväksyviä suomalaisia” oli edelleen ”tarpeettoman paljon”. Tulkinta laitavasemmistosta manipuloivana ja kaikin tavoin epälegitiiminä voimana kumpusi vanhasta oikeistolisesta traditiosta.¹²⁶⁷

1960- ja 1970-lukuihin nähden oikeisto oli hurjassa nousussa, Max Jakobson tulkitsikin yhteiskuntarakenteen muutoksen suosivan erityisesti Kokoomusta¹²⁶⁸. Muutoksen nopeudesta kertoi Kokoomuksen ääniosuuden kasvu vuoden 1966 eduskuntavaalien 13,8 prosentista vuoden 1979 21,7 prosenttiin. Elinkeinoelämän piireissä ideologisen tilanteen todettiin 1980-luvun alussa parantuneen koko Länsi-Euroopassa. Ainoana poikkeuksena pidettiin Ruotsia, josta Olof Palme ja hänen demokraattinen sosialisminsa aiheuttivat edelleen poliittista painetta myös Suomeen.¹²⁶⁹ Matti Klinge onkin muistuttanut, että Palmen Ruotsi ”halusi, niin kuin Midderrandin Ranska, vielä 1980-luvun alussa toteuttaa klassillisen marxismin mukaisen tuotantovälineiden sosialisoinen.”¹²⁷⁰

Vaikka kommunismin kannatus heikkeni, elinkeinoelämää koskeva ilmapiiri koettiin vielä 1980-luvullakin liian kielteiseksi ja kuusikymmentälukulaisuuden rasittamaksi. Ideologian levittämiseksi kaavailtiin EVA:n yhteiskunnallista ohjelmaa porvarillisesti ajatteleville henkilöille ja puolueille ja sen muodoksi keskustelukerhoa, jossa valikoidut ”nuoret leijonat” ja vaikuttajat teroittaisivat näkökantojaan ja taikoisivat porvarillista ideologiaa. Keskustelukerho oli tarkoitettu nuorille tutkijoille, ”jotka toimivat yhteiskunnallisesti relevanteilla aloilla (ekonomit, sosiologit, historioitsijat jne.)” ja jotka saatettaisiin ”kosketuksiin selkeän porvarillinen ajatusmaailman kanssa”. EVA:n roolin piti olla ”mahdollisimman diskreettiä, mieluummin epävirallista”.¹²⁷¹

Vaikka laitavasemmisto marginalisoitui, osa perinteisistä oikeistoaktivisteista piti yhteiskunnallista ilmapiiriä edelleen liian vasemmistolaisena. Valtiotieteiden tohtori, entinen Yksityisyrittäjien liiton toimitusjohtaja U. E. Moisala hahmotteli 10.4.1985 SYT:n asiamies Leo Kemppaiselle visiota yhteiskunnallisen mielipidemaston muuttamisesta. Kirje oli varustettu merkinnällä ”Ehdottoman luottamuksellinen, vain sovitun mielipidejohtajatasen paperi”. Tavoitteena oli ”vuosien 1995–

¹²⁶⁷ Katsaus toimintaan ja sen rahoitukseen. Toiminta 1952–1990. k10. SYTa. KA.

¹²⁶⁸ EVA:n kevätkokous 31.5.1979. Toimitusjohtaja Max Jakobsonin katsaus. Kansio 39. EVAa. KA.

¹²⁶⁹ EVA:n valtuuskunnan syyskokous 19.12.1983. Erittäin luottamuksellinen: ideologinen tilanne on elinkeinoelämän näkökulmasta Länsi-Euroopassa parantunut. k39. EVAa. KA.

¹²⁷⁰ Klinge 2009, 256.

¹²⁷¹ Teollisuuden Keskusvaliokunnan suunnittelukokous 1.11.1984. k39. EVAa. KA.

2000 tasolla poliittisesti itsenäinen, riippumaton suomalainen kansankoti, joka yrittäjyyttä ja ihmisen muuta omatoimisuutta suosien ja ketään syrjimättä pyrkii luomaan elinvoimaisen yhteiskunnan”. Tätä varten oli tarkoitus organisoida toimintaa eri kunnissa ja siirtää vastuu nuoremmille viimeistään 1990-luvun alussa. Moisan mukaan Suomeen oli ”saatava perinteisiä arvojamme arvostava ja ylläpitävä kolmas radio- ja televisioverkko tai paikallisradioverkko, joka tarjoaa vaihtoehdon nykyiselle politiikalle, uskonnolliselle ja historialliselle herjaukselle ja tukee suomalaisena olemista”.¹²⁷²

Moisala oli ollut tärkeänä vaikuttajana, kun elinkeinoelämän piirissä päätettiin perustaa ja rahoittaa vuonna 1976 Helsingin yliopistoon tiedotusopin professuuri vastapainona Tampereen yliopistolle. Moisala oli ollut valmistelemassa hanketta yhdessä Helsingin yliopiston valtiotieteellisen tiedekunnan dekaanin Paavo Seppäsen, vakuutusjohtaja Erkki Seitovirran ja pankinjohtaja Filip Petterssonin kanssa. Tuolloin Moisala oli pitänyt vasemmistoradikaaleja uhkana ja pelännyt marxismin leviämistä.¹²⁷³ Kun tilannekuva vielä 1980-luvulla oli edellä kuvatun tavoin jyrkkä, ehkä Moisan marxisminvastaisuus oli pohjannut muuhunkin kuin varsinaiseen opin leviämiseen.

Elinkeinoelämän rahoittamien poliittisten järjestöjen aktiivit ovat myöhemmin omaksuneen kylmän sodan voiton asenteen, mikä on näkynyt muistelmissa ja joissain historiantesityksissä. Tämä narratiivi on korostanut yleishyödyllistä isänmaallista työtä moniarvoisuuden puolesta Neuvostoliiton masinoimaa vasemmistovaa-
raa, tunkkaista ilmapiiriä, Kekkonen vallankäyttöä ja itsesensuuria vastaan. Tämä narratiivi on sivuuttanut ne lähtökohdat, joista kokemukset yhteiskunnan politisoitumisesta muodostuivat; vasemmiston paitsioaseman purkautumisen, mitä kautta koulu-, oikeus- ja yliopistolaitos sekä Yleisradio tulivat uudenlaisten ristiriitojen piiriin. Kuten toisen maailmansodan jälkeisten vuosikymmenten poliittiset ristiriidat osoittavat, ihanteellinen yhteiskuntajärjestys ja ”suomalainen elämänmuoto” olivat jo vaalituloksillakin tarkasteltuna kiistanalaisia ja muuttuvia käsitteitä. Tietystä kokemushorisontista 1960- ja 1970-lukujen vasemmistolaisuus näyttäytyi silti suomalaisen elämään kuulumattomalta uhkalta, jonka torjuminen oli itsessään arvokasta. Samalla poliittisessa retoriikassa tämä arvokkuus haluttiin esittää yleisenä ja kiistattomana. Varsin konkreettisesti aikaisten erilaiset käsitykset yhteiskuntajärjestyksestä ilmenivät peruskoulun ja yksityisten oppikoulujen kohdalla, jossa oikeistolaiset uhkakuvat olivat huolellisesti masinoituja. Tämä oli keskeistä myös yhteiskunnan politisoitumiselle.

¹²⁷² U. E. Moisan kirje Leo Kemppaiselle 10.4.1985. k14. SYTa. KA.

¹²⁷³ Leskinen 2004, 324.

8. JOHTOPÄÄTÖKSET

Peruskoulu nousi 1960-luvulla poliittisella painostuksella marginaalista keskiöön ja toteutui kiihkeästä vastustuksesta huolimatta suhteellisen vaivattomasti. Poliittisessa debatissa peruskoulu ei ollut vain koulu-uudistus, vaan siihen liitettiin erilaisia yhteiskuntajärjestystä koskevia mahdollisuuksia ja toiveita. Peruskoulun eli kunnallisen yhtenäiskoulun vastustus perustui käsitykseen porvarillisen yhteiskuntajärjestyksen luhistumisesta, sosialismin leviämisestä ja poliittisen vallan siirtymisestä vasemmistolle. Tätä kautta peruskoulureformi herätti perinteisen oikeiston piirissä levottomuutta ja hurmioitunutta vastarintaa eritoten vuoden 1966 sisäpolitiikan käänteen, tiiviimmän vasemmistoyhteistyön ja muiden vasemmistolaisten hankkeiden seurauksena.

Yksityisoppikoulujen puolustamista ja peruskoulun vastustamista käsittelevälle kirjallisuudelle ovat olleet leimallisia toisistaan oleellisesti poikkeavat tulkinnat, jotka selittyvät sekä käytetyn lähteaineiston niukkuudella tai – tutkimuksen marginaalin osalta – johonkin poliittiseen toimijaan rajatulla ja sitä pitkälti ymmärtävällä näkökulmalla. Tähänastinen tutkimus ei ole kiinnittänyt huomiota peruskoulun vastustusta leimannaisiin voimakkaisiin mielikuviin koulu-uudistuksen yhteiskunnallisista, jyrkän linjan oikeistopiireissä kumouksellisiksi ymmärretyistä tavoitteista. Tämä oikeistopoliittinen aikalaistulkinta sai virikkeitä kuusikymmentälukulaisesta murroksesta, jossa perinteinen oikeisto menetti asemiaan

yliopistoissa ja valtionhallinnossa, ja näin tarjosi mahdollisuuksia koulutetulle vasemmistoväelle. Vaikka oikeistolainen kritiikki vasemmiston ja joidenkin reformimyönteisten porvarien kannattamaan yhtenäiskouluun pysyi melko uskollisena 1900-luvun alun pohjakoulu- ja oppivelvollisuustaisteluille, poliittisten voimasuhteiden vasemmistolaistuminen ja vakiintuneiden instituutioiden niin kutsuttu politisoituminen nostivat sosialismin vaaran keskeiseksi teemaksi.

Peruskoulun vastustus ei sinällään tarkoittanut kieltäytymistä koululaitoksen uudistamisesta. Myös valtaosa vastustajista hyväksyi perusopetuksen laajentamisen yksityisoppikoulujen ja vanhan rinnakkaiskoulun puitteissa. Erityisesti vasemmistopuolueet pitivät peruskoulua huomattavana yhteiskunnallisena reformina, ja sen läpimurto osui selvästi sosiaali- ja verovaltion kannatuspohjan laajenemiseen. Peruskoulu merkitsi maksutonta, kunnallisen organisaation varaan rakennettua yleissivistävää koulutusta koko ikäluokalle. Vuoden 1968 koulujärjestelmälaki eli peruskoulun puitelaki yhdisti kansakoulun, kansalaiskoulun ja keskikoulun yhdeksänvuotiseksi peruskouluksi. Koulujärjestelmälaki ja vuoden 1970 peruskouluasetus pohjasivat siihen 1900-luvun alun pohjakoulutaisteluissa ja viimeistään 1950-luvun lopulla vasemmistoyhteistyössä syventyneeseen poliittiseen linjaan, jonka mukaan yhtenäiskoulu oli kunnan omistamien koulujen hallinnollinen kokonaisuus. Kaikki puolueet sitoutuivat perusopetuksen jonkinlaiseen laajentamiseen, mutta perinteinen oikeisto ja yksityisoppikouluväki protestoivat yhteiskunnan vastuun lisäämistä ja halusivat säilyttää vakiintuneen koululaitoksen ja sen ei-vasemmistolaisen hengen.

Perinteinen oikeisto ajatteli, että yhtenäinen kunnallinen kouluorganisaatio vasemmistolaistaisi koululaitosta tai epäsuoraan romuttaisi porvarillista yhteiskuntajärjestystä. Vuoden 1968 laki lujitti kunnallisten päätöksentekovelvoitteen valtaa, joista riippuivat koululautakunnan kokoonpano sekä kunnalliset virat, koulusuunnitelma sekä kouluohjesääntö. Tähän kytkeytyi ideologinen, jo oppivelvollisuustaisteluissakin esiintynyt kysymys erilaisten koulutus päätösten perustasta. Yksityisissä oppikouluissa päätösvalta oli johtokunnilla ja omistajayhteisöllä, joiden yksityisoppikoulujen kannattajat katsoivat toimivan suoraan vanhempien tahdon pohjalta. Käytännössä kuntavaalien tuloksen pohjalta muodostettu koululautakunta taas johti ja valvoi kunnallista, kouluohjesäännössä määriteltyä koululaitosta.

Yksityisoppikoulujen merkitys peruskoulun toimeenpanossa korostui, sillä valtaosa Suomen oppikouluista oli yksityisiä. Jukka-Pekka Pietiäinen on osuvasti kirjoittanut, että yksityisoppikoulut paransivat koulutuksen saatavuutta ja täyttivät pitkään ”sen aukon, joka jäi valtion kouluverkoston ulkopuolelle”.¹²⁷⁴ Yksityisoppikoulujen puolustamisessa viitattiinkin toistuvasti näiden koulujen traditioihin ja

¹²⁷⁴ Pietiäinen 1995, 183.

ansioihin, mikä oli luonteva lähtökohta vanhan yhteiskuntajärjestyksen sekä sen ihanteiden säilyttämiseen pyrkiville konservatiiveille. Toisaalta poliittinen vasemmisto ei ainakaan eduskunnan täysistunnoissa kiistänyt näitä meriittejä.

Peruskoulun poliittinen vastustaminen muodosti selkeän ideologisen kokonaisuuden, jossa korostuivat talonpoikais-porvarilliset ihanteet perheiden itsenäisyydestä ja kansalaisten omatoimisuudesta. 1950- ja 1960-lukujen taitteessa voimistunut sosiaali- ja verovaltion trendi koettiin ristiriitaiseksi näihin ihanteisiin nähden, mikä yhdessä kulttuurielämän ja kansallisten historiakuvien murroksen kanssa synnytti kokemuksen sosialismin salakavalasta leviämisestä ja niin kutsuttujen perinteisten arvojen hämärtymisestä. Yksityisoppikouluväki ja perinteinen oikeisto samastivat yksityisoppikoulujen puolustamisen vasemmiston patoamiseen.

1960-luvun lopun poliittisten ristiriitojen jyrkkyyteen vaikutti sisällissodan seurauksena lukkiutunut käytäntö, jolla niin kutsutut perinteiset instituutiot haluttiin suojata vasemmistoaatteelta. 1940-luvun jälkipuoliskolla vasemmiston aloittama koululaitoksen hengen muuttaminen torjuttiin erilaisten komiteoiden istumisesta huolimatta. Perinteisen oikeiston valta-asema ja valkoisen Suomen menneisyyskuva jäivät hienosäädöstä huolimatta värittämään vakiintuneiden instituutioiden piiriteitä, erityisesti korkeampaa sivistystä ja oikeuslaitosta. Oikeistopoliittinen Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -järjestö seurasi 1950- ja 1960-lukujen koululaitosta, sen arvomaailmaa ja mahdollisia vasemmistoilmiöitä tiiviisti ja pyrki vahvistamaan ei-sosialistista, kansalliseksi miellettyä ajattelua sen piirissä. SYT:n ideologiset lähtökohdat eivät kuitenkaan sopineet 1960-luvun yhteiskunnalliseen kehitykseen, perinteisen oikeiston valta-asemien menetykseen ja suomalaisen kommunismin ”valtavirtaistumiseen”. SYT yritti ylläpitää sitä asetelmaa, jossa kommunistit tai sellaisiksi mielletyt eristettiin yliopistoista, koululaitoksesta ja valtion viroista, ja tätä varten levitettiin kuvaa kommunismista muuttumattomana voimana. On mahdollista katsoa, että tällä toiminnalla pohjustettiin 1960-luvun poliittista polarisaatiota ja nuorvasemmistolaisuutta.

Perinteisen oikeiston näkökulmasta yhtenäiskoulu rinnastui osaksi vasemmistovyörytystä, joka heikensi oikeiston hegemoniaa. Tästä näkökulmasta vasemmistolaisuutta pidettiin oikeistolaisuutta poliittisempänä suuntauksena. Perinteinen oikeisto ja yksityisoppikouluväki katsoivat toimivansa vanhan, ajan koetteleman ja kansalaisten oma-aloitteisuudelle perustuvan yhteiskuntajärjestyksen puolesta. Koulujen omistuskysymyksestä muodostui perinteisen oikeiston ajattelussa ehto, jota vasten lakipohjaisen yhteiskuntajärjestyksen säilymistä sekä koululaitoksen asiallisuutta arvioitiin. Kun 1960-luvun loppua kohti selvä poliittinen enemmistö halusi toteuttaa koulu-uudistuksen vain kunnallisen kouluorganisaation varassa, yksityisoppikoulut jäivät kynnyskysymykseksi vain perinteiselle oikeis-

tolle. Yksityisoppikoulujen ajateltiin säilyttävän talonpoikais-porvarillista, valinnanvapautteen ja yksityisomistukseen perustuvaa yhteiskuntajärjestystä. Tätä vasemman vasemmiston pyrkimys koulujen omistusolojen muuttamiseen ja päätösvallan siirtämiseen yksityisten koulujen johtokunnilta kuntien poliittisille elimille ymmärrettiin vaaralliseksi hankkeeksi. Oikeistolaissa politiikassa yhteiskuntajärjestystä legitimoitiin vetoamalla historialliseen jatkumoon ja absoluuttisina pidettyihin arvoihin. Näin oikeiston visioima tulevaisuus perustui menneisyyden pohjalta konstruoituun yhteiskuntajärjestykseen ja sen ihanteisiin.

Peruskoulun toteutumisen sinetöi Keskustapuolueen tulo sen taakse, mikä jätti Kokoomuksen koulutuspoliittiseen, yksityisoppikouluja hellittämättömästi puolustavaan paitsioasemaan. 1960- ja 1970-lukujen taitteessa yksityisoppikouluväen huomio ”vasemmistovaarasta” kiinnittyi erityisesti sosialidemokraatteihin, joiden katsottiin soluttavan kouluhallintoa sen oikeistolaisuuden kitkemiseksi. Peruskoulun vastustamista leimasi alusta alkaen epäily yhteiskunnan vastuun lisäämistä kohtaan, sillä sen ajateltiin voimistavan vasemmistoa oikeiston hallitsemisissa instituutioissa. Näin sosiaalivaltion epäily jyrkkeni ja muovautui 1960-luvun kuluessa kulttuuripoliittiseksi ja perustuslailliseksi ymmärretyksi taisteluksi perinteisen yhteiskuntajärjestyksen puolesta.

Yhteiskunnan rakennemuutoksen, koulujärjestelmän laajenemisen ja sisäpolitiikan käänteiden seurauksena vasemmistoa rekrytoitiin vakiintuneisiin instituutioihin, mikä korostui pahana yhteiskunnallisena epäkohtana perinteisen oikeiston tilannekuvissa. Oppikouluihin ja yliopistoihin ilmestyi avoimen vasemmistolaista toimintaa täysin uudessa laajuudessa. Vaikka vasemmisto ei saanutkaan hegemoniaa, oikeistolaisesta näkökulmasta suunta näytti vaaralliselta. Käänteiden seurauksena peruskoulu-uudistus sai perinteisen oikeiston ajattelussa entistä äkkijyrkempiä merkityksiä. Näille uhkakuville myös saatiin jonkinlaista kantavuutta, kun Pirkkalan kunnan koulukokeilu ”paljastui” keväällä 1975. Erityisesti kouluoikeisto yritti liittää Pirkkalan tapauksen mahdollisimman korkealle kouluhallituksen ja opetusministeriön sosialidemokraattiseen johtoon, josta käsin maan sosialisointipyrkimystä väitettiin johdettavan. Vaikka monistekohusta on kulunut yli neljä vuosikymmentä, ajallinen etäisyys on historiantutkimuksen ulkopuolisissa yhteyksissä lähinnä yksipuolistanut keskustelua sen merkityksestä.

Poliittisen oikeiston ja elinkeinoelämän järjestäytyminen peruskoulukysymyksessä ei pohjannut ”suomettumisen” tai ”neuvostovaikutuksen” torjumiseen. Aikalaisille, lähinnä Yksityisoppikoulujen Liiton ja Kokoomuksen kouluväelle, kunnallinen yhtenäiskoulu merkitsi uhkaa niille kansallis-oikeistolaisille arvoille, joita vasemmistosuuntaus ja sosiaalivaltio koettelivat. Erityisesti jyrkän linjan oikeisto ymmärsi yksityiset oppikoulut osaksi ihanteellista yhteiskuntajärjestystä, jota sosialismi oli

vuosikymmenestä toiseen uhannut erilaisilla saartoliikkeillä. Peruskoulun vastustus ei myöskään noussut nuorvasemmistolaisten toiminnasta vaan innoittui etenkin vasemmistoyhteistyön vahvistumisesta, jonka katsottiin luovan edellytyksiä yhtenäiskoulukaavailuille ja lainsäädäntötein toteutetulle sosialismille.

Kunnallisen yhtenäiskoulun torjumisessa eduskunnan oikeisto-oppositio ja yksityisoppikouluväki hyödynsivät juridisuuteen pyrkivää argumentaatiota. Koska perustuslaeissa määriteltiin omaisuudensuojaa ja kansalaisen vapauspiiriä suhteessa valtiovaltaan, lakien perustuslainmukaisuuden kontrollointi ja yhteiskuntajärjestyksen määrittäminen nousivat olennaiseen rooliin vastustuksessa. Oikeiston esittämä argumentaatio yksityisoppikoulujen omaisuudensuojasta oli äärimmäisen tulkinnanvarainen ja kiistanalainen vuoden 1968 koulujärjestelmälaissa. Yhtenäiskoulun vastustajat vetosivat eduskunnassa ja sanomalehdissä kansainvälisiin sopimuksiin ja Suomen perustuslakeihin, millä yritettiin muodostaa kuva kunnallisesta yhtenäiskoulusta ihmisoikeussopimusten ja Suomen oikeusjärjestyksen vastaisena hankkeena. Oikeusjärjestyksen ajateltiin mutkattomasti suojaavan yksityisoppikoulujen säilymistä ja vanhempien valinnanvapautta. Lisäksi juridisesta argumentaatiosta etsittiin perusteita yksityisoppikoulujen puolustamisen ”epäpoliittisuudelle”.

Suomalaisen peruskoulun historiaa on tutkittu paljon, ja tieteellinen narratiivi koululaitoksen rakenteista, pedagogisesta järjestelmästä ja keskeisistä päätöksistä on viimeiset 40 vuotta pysynyt melko vakiintuneena. Peruskoulun kiistat sen sijaan ovat jääneet suurten linjojen katveeseen; joissain yksittäisissä esityksissä asiaa on myös lähestytty apologettisesti. Tutkimuksen valtavirran kuva koulu-uudistuksesta on ollut selvä jo pitkään, mutta yksityisoppikoulujen rooli oikeistolaisessa ajattelussa, perustuslakien poliittinen käyttö koulujärjestelmälain yhteydessä ja ”vasemmistovaaran” torjumisen tausta ovat jääneet vähälle huomiolle. Tällaisen fokuksen merkittävä puute tai sitoutuminen vain toisen osapuolen käsityksiin on haitannut 1970-luvun alun koulutuspoliittisten ristiriitojen ymmärtämistä. Myös peruskoulun vastustamisessa oleelliseksi muodostunut perustuslakien poliittinen käyttö on jäänyt vaille asiallista huomiota. Tämän tutkimuksen yksi keskeisistä tuloksista on, että varsinaiset perustuslailliset ongelmat syntyivät vuoden 1968 päätöksen jälkeen yksityisoppikouluväen aktivismin ja konfrontaation seurauksena.

Myöhempien ”koulusotien” kannalta oli ratkaisevaa, että sivistysvaliokunta ja eduskunta torjuivat vuonna 1968 Kokoomuksen esitykset yksityisoppikoulujen asemasta. Vaikka yksityisoppikouluille ratkaisevan 14 §:n muoto tuli sivistysvaliokunnan käsittelyssä vasemmistolta, yksityisoppikouluväki tulkitsi sen voitokseen. Pykälämuodolla, jota kyllä aluksi sivistysvaliokunnassa kannatti myös Kokoomus, yritettiin selkeyttää yksityisoppikoulujen suhdetta kunnan koululaitukseen. Lopul-

lisissa täysistuntokäsittelyissä ja äänestyksissä yksityisoppikouluväki jäi selvään oppositioon, eivätkä valiokuntakäsittelyssä hallituksen esitykseen tehdyt muutokset mitenkään kumonnet alun perin R. H. Oittisen johdolla omaksuttua koulutuspoliittista linjaa. Laintulkinnasta syntyneet kiistat korostavat sitä, että peruskoulu – sellaisena kuin siitä vuonna 1968 äänestettiin – edellytti vuoden 1966 käännettä ja vasemmistoenemmistöä. Toisenlaisissa poliittisissa voimasuhteissa peruskoulu olisi siirtynyt tai toteutunut eri muodossa.

Kun koulujärjestelmälakia kuitenkin päädyttiin muuttamaan perustuslakisyin, se tarjosi mahdollisuuksia erilaisille tulkinnoille eduskunnan tahdosta ja yksityisoppikoulujen perustuslaillisesta asemasta. Tulkinnanvaraisuus kannusti yksityisoppikoulujärjestöjä aktivismiin, jota varten syksyllä 1973 perustettiin Vapaan koulutuksen tukisäätiö. Sen tavoite yksityisoppikoulujen rahoittamisesta epäonnistui lukuun ottamatta pienimuotoisempaa tukea, jota esimerkiksi Helsingin yksityisoppikoulut ry:n vastaanotti. Lisäksi tukisäätiö kokosi vaikutusvaltaisen yhteisön ja piti yksityisoppikouluasiaa esillä. Tämän tutkimuksen mukaan VKTS:n koulutuspoliittinen aktivismi ja eduskunnan oikeisto-opposition linja kuitenkin kaatuivat jyrkkyyteensä ja ehdottomuuteensa vuosina 1973–1974. Yksityisten oppikoulujen velkaisuus kannusti kunnallistamiseen, sillä kunnan peruskoulua korvaava yksityinen koulu ei saanut valtionapua veloista syntyneiden pääomamenojen maksamiseksi. Tämä taloudellinen kannustin toimi yhtenäisen kunnallisen kouluorganisaation eduksi.

Kun taloudelliset syyt kunnallistamiselle olivat painavat, oikeiston aktivismi yksityisoppikoulujen puolesta jäi kunnallistaloudellisten näkökohtien varjoon: kunnalla, joka otti yksityisen oppikoulun varoineen ja velkoineen haltuunsa oli oikeus valtionapuun ja kuoletuslainaan koulun vakautettujen velkojen maksamiseksi. Poliittinen perusta toisenlaiselta lailta jäi realisoitumatta, kun yksityisoppikouluväki epäonnistui ei-sosialistisen yhteistyön rakentamisessa vuosina 1973–1974. Silti kamppailu keräsi riveihinsä oikeistopoliitikkoja, yksityisoppikoulujen rehtoreita, kouluhallinnon virkamiehiä, talouselämän johtoa ja professoreita. Aktivismia yhdisti käsitys ”sosialistisen offensiivin”, erityisesti sosialidemokratian torjumisesta. VKTS:n toiminta laajeni ei-sosialistisen yhteistyön suuntaan vasta ”koulusotien”, SDP:n entistä selvemmän vahvistumisen, yksityisoppikouluille kohtalokkaan lakimuutoksen ja Pirkkalan opetusmonistekohun jälkeen, jolloin myös yhteydet elinkeinoelämään paranivat.

Yhtenäisen kunnallisen kouluorganisaation tavoite politisoi yksityisten oppikoulujen olemassaolon, minkä yksityisoppikoulujen edunvalvonta hahmotti hyökkäykseksi ”suomalaista elämänmuotoa” ja niin kutsuttua perinteistä yhteiskuntajärjestystä vastaan. Tämän tutkimuksen mukaan peruskoulukamppailun

oikeistolähtöinen juridisoituminen jarrutti koulu-uudistusta. Tätä juridisoitumista myös seurasi lakimuutos kesällä 1974, jota YOL piti vasemmiston, erityisesti opetusministeri Ulf Sundqvistin hyökkäyksenä oikeuskanslerin edustamaa laillisuutta ja vuoden 1968 ”sopimusta” kohtaan. Tästä tulkinnasta kertoi selväsanaisesti YOL:n toimintakertomus vuodelta 1973: ”Tämä opetusministerin hämmästyttävä lausunto ei suinkaan perustu opetuksellisiin näkökohtiin, vaan oli maailmankatsomuksellista intoilua. Vain tältä kannalta on ymmärrettävää, että tasapäistämistä ja kaiken toiminnan keskittämistä vaativat piirit pyrkivät mitätöimään Oikeuskanslerin päätöksen, joka vahvisti korvaavien koulujen asemaa vaihtoehtona ja vertailukohteena täysin kunnalliselle järjestelmälle.”¹²⁷⁵

Kunnallisen yhtenäiskoulun vastustajat vaativat valtiota ja kuntia sitoutumaan koulu-uudistukseen yksityisoppikoulujen ehdoilla. Kun koulujärjestelmälaki ja peruskouluasetus eivät antaneet yksityisoppikouluille riittävää asemaa, eduskunnan oikeisto-oppositio ja yksityisoppikouluväki hyödynsivät perustuslakien tulkintaa ja oikeuskanslerin lausuntoa. Koululain täysistuntokäsittelyissä nousivat esille myös lepäämäänjättämisinstituutio, presidentin veto-oikeus ja eduskunnan lainsäädäntövallan rajaaminen oikeuskanslerin lausunnon pohjalta. Yksityisoppikoulujen puolustamisessa ei ollut kysymys oikeusjärjestyksen oikeaoppisesta tulkinnasta, vaan sen tietynlaisesta oikeistopoliittisesta reseptiosta, jolla yritettiin torjua vasemmistolaista hanketta ja sitoa eduskunnan lainsäädäntövaltaa sekä perustuslakivaliokunnan tulkinta-auktoriteettia oikeuskanslerin lausunnon varassa. Oikeuskansleri-instituution käyttö koulu-uudistuksessa antoi tukea vasemmiston tulkinnoille oikeuslaitoksen ja oikeusasiantuntemuksen poliittisuudesta.

Vaikka tuomioistuimilla ei ollut oikeutta määrätä lainsäädäntöorganin normatiivisesta toiminnasta, koulujärjestelmälain kohdalla eduskunnan oikeisto-oppositio ja yksityisoppikouluväki sovittivat oikeuskanslerin lausunnon tällaiseen tarkoitukseen. Selvittäessään lain toimeenpanoa oikeuskansleri oli yrittänyt arvioida eduskunnan tahtoa vertailemalla hallituksen alkuperäistä esitystä ja toteutunutta lakia. Näin oli ilmeistä, että lakia oli muutettu, mutta se ei vielä kertonut siitä, että pykälämuutokset olisivat tulleet oppositiolta. Oikeuskanslerin päätöksen (6.3.1973) mukaan kunnan oli sisällytettävä yksityiset oppikoulut koululaitokseensa, ellei se ollut mahdotonta. Tästä poikkeaminen oli mahdollista ”vain sellaisten, erittäin painavien syiden nojalla, jotka aiheuttavat mahdottomuuden”. Tätä näkemystä oli vaikea yhdistää eduskunnan tahtoon vuoden 1968 koulujärjestelmälakipäätöksessä. Oikeuskanslerin lausunnon reseptio ja poliittinen käyttö kertovat kuitenkin vuosien 1967–1968 lakiprosessin, perustuslakien huomioimisen, keskeisyydestä myöhemmille ristiriidoille. Erityisesti Kokoomus yritti argumentoida, että kysymys oli

¹²⁷⁵ Yksityisoppikoulujen Liiton toiminta 1973. Oppikoulut, yksityiset oppikoulut, keskikoulut 1975–1975. Jaakko Nummisen arkisto. OPMA.

juridisen ja poliittisen pyrkimyksen vastakkainasettelusta. Tätä varten eduskunnan oikeisto-oppositio muodosti vuoden 1968 päätöksestä poliittisesti tarkoituksemukaisen kertomuksen, jolla yksityisoppikoulujen ”ehdotonta” ja ”perustuslaillista” valinta-oikeutta sanomalehdissä ja eduskunnan täysistunnoissa puolustettiin.

Tämän tutkimuksen mukaan legalistisuuteen pyrkivä argumentaatio oli koulu-uudistuksen kohdalla poliittista, ja siihen vedottiin tulkitsemalla omaisuudensuojaa tiukasti. Koulujärjestelmälain kohdalla perustuslakeihin viittaaminen oli poliittisesti tavoitteellista toimintaa, joilla yritettiin estää kunnallisen kouluorganisaation muodostuminen eli vuoden 1968 koululain keskeinen tavoitesisältö. Perustuslaintulkintoihin vetoaminen tuli entistä ongelmallisemmaksi kesällä 1974, kun perustuslakivaliokunnan uusi lausunto oli ristiriidassa oikeuskanslerin tulkintaan ja yksityisoppikouluväen tiedottamiseen nähden. Tässä on mahdollista katsoa, että vaikka vaikeutetun säätämisyjärjestyksen välttäminen vuonna 1968 oli antanut liikkumavaraa erilaisille tulkinnoille, lopullisista äänestyksistä olisi saanut yksityiselitteisen kuvan siitä, millainen linja lopullisessa laissa toteutui ja ketkä sen puolesta äänestivät. Silti oikeisto-oppositio katsoi saaneensa koulujärjestelmälain yksityisoppikouluja koskevan periaatteen läpi perustuslakien avulla. Peruskoulun toimeenpanon vaikeuksien pohjalta päätetty lakimuutos osoitti, että näkemykset perustuslakien ja politiikan suhteesta, yksityisoppikoulujen oikeuksista ja ihanteellisesta koululaitoksesta poikkesivat jyrkästi. Tällaiset erimielisyydet ja rintamalinjat poliittisen järjestelmän peruskysymyksistä nousivat lähes identtisinä esille myös valtiosääntöpolitiikassa.

Tämän tutkimuksen mukaan peruskoulun poliittinen vastustus perustui ensisijassa porvarillisen hegemonian puolustamiseen. Perinteisen oikeiston näkökulmasta vasemmistopolitiikka, lähinnä sosiaali- ja verovaltio sekä ruotsalaisen sosialismin leviäminen, uhkasivat yksityisomistukseen ja ensisijassa vapausoikeuksiin nojaavaa lakipohjaiseksi miellettyä yhteiskuntajärjestystä. Yksityisoppikoulut, jotka olivat perinteisen oikeiston näkökulmasta syntyneet kansalaisten vapaudesta, isänmaallisesta vilpittömyydestä ja vanhempien hyväksi, koettiin tärkeäksi instituutioksi porvarillisen yhteiskuntajärjestyksen säilyttämisessä ja vasemmiston tarjoaman koulutuspoliittisen vaihtoehdon torjumisessa. Tämän tutkimuksen mukaan yksityisoppikouluväki epäonnistui tavoitteissaan.

Yksityisoppikoulujen asemasta ja tulkinnanvaraiseksi osoittautuneesta perustuslakiprozessista johtuneet ”koulusodat” polarisoivat koulu-uudistuksen rintamalinjat ja marginalisoivat intohimoisesti esiintynyttä perinteistä oikeistoa entisestään. Mikäli tämän tutkimuksen valossa olisi valittava keskeinen vaikuttaja koulutuspoliittisen konfrontaation lujittamisessa, se olisi YOL, jonka puolesta eduskunnassa taisteli erityisesti Kokoomus. Taistelussa yksityisoppikoulujen puolesta Kokoomuk-

sen eduskuntaryhmä oli yhtenäinen, ja jarrutuskeskustelun kuluessa esimerkiksi maltillisena tunnettu kansanedustaja Juuso Häikiö puhui koululain muutoksen suhteesta valtiosääntöuudistukseen. Täysistuntokeskusteluissa oikeisto-oppositio väitti vasemmiston ja Keskustapuolueen avaavan perustuslakivaliokunnan avulla mahdollisuuksia yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen kumoamiselle sekä sosialismille. Keskustapuolue pysyi lain muuttamisen takana Kokoomuksen ja SMP:n arvostelusta huolimatta. Mahdollisesti juuri arvostelun hurmioituneisuus ja rajuus helpottivat Keskustapuoluetta lakimuutokseen sitoutumisessa.

Yksityisoppikouluväen ja perinteisen oikeiston marginalisoituminen ajoittuu siihen 1960-luvun yhteiskunnalliseen murrokseen, jossa merkittävät sotienvälisen ajan oikeistopolitiikkaan liitettävät nimet jäivät syrjään yliopistoista ja valtionhallinnon keskeisistä tehtävistä. Samalla hallintokoneisto laajeni ja poliittinen aloitevalta siirtyi sisäpolitiikan käänteen seurauksena vasemmistolle. Vasemmisto pyrki avoimesti ja oikeusjärjestyksen sallimalla tavalla yhteiskunta- ja oikeusjärjestyksen muuttamiseen, mikä toteutuikin useissa reformeissa, jotkin tosin vasta huomattavasti alullepanoan myöhemmin. Kylmän sodan voiton hengessä kirjoitetut kuvaukset oikeiston ja elinkeinoelämän onnistuneesti torjumasta vallankumouksesta, entistä suuremmasta neuvostovaikutuksesta ja erilaisista raflaavista sekä paljastetuista vasemmistolaisista hankkeista, ovat tämän tutkimuksen valossa tarkoitushakuista ja pinnallista tulkintaa 1960- ja 1970-lukujen poliittisista taisteluista. Monet yhteiskunnan instituutiot muuttuivat oleellisesti, eikä toimijuutta reformien taustalla voida lukea osaksi rikoslaissa kriminalisoitua valtionvastaista toimintaa. Silti kylmän sodan voiton narratiivissa painotetaan tämän ajanjakson vasemmiston ja koko poliittisen ilmapiirin tyrannimaisuutta ja vaarallisuutta. Erilaisia epäselvyyksiä voidaan mahdollisesti valottaa sillä tosiasialla, että yhteiskunnan muuttaminen on aina vallitsevien olojen vastaista, ja se voidaan toteuttaa täysin laillisten väylien puitteissa¹²⁷⁶. 1960- ja 1970-lukujen aikalaisten silmissä ei ollut mitään yhtä ja oikeata yhteiskunta- ja oikeusjärjestystä, jonka säilyttämiseen politiikan olisi pitänyt perustua.

Vaikka perusopetuksen laajentaminen ja koulutusmahdollisuuksien tasaaminen ymmärrettiin melko yleisesti hyväksytyksi tavoitteeksi, peruskoulu osui poliittiseen taitekohtaan, jonka laajat oikeistopiirit ymmärsivät ”sosialistiseksi offensiiviksi” ja vasemmistolaiseksi vyörytykseksi. Laitavasemmistolaisille tai sellaisiksi mielletyille avautui mahdollisuuksia työskennellä yliopistoissa tai valtionhallinnossa. Tämä muutos oli myös käynnistämässä oikeistovetoista keskustelua hallinnon politisoitumisesta ja ”solutuksesta”. Poliittisella tasolla tähän vaikutti Kokoomuksen joutuminen oppositioon ja vasemmiston aktiivinen nimityspolitiikka, toisin

¹²⁷⁶ Paavo Nikula, Valtionvastainen toiminta ja turvallisuuspoliisi. Poliitiikka 3/1983, 177–189.

sanoen asemien vahvistaminen poliittisesti tärkeässä hallinnossa. Tässä debatissa oppositioon ajautunut oikeisto katsoi edustavansa politiikasta vapaata hallintomoraalia, kun taas vasemmiston tavoitteet ja nousu parempiin asemiin nähtiin yksinomaan poliittisina.

Oikeistolaisia aikalaistulkintoja ”vasemmistovaarasta” ei pidä väheksyä. Ulkomaankauppaministerinä vuosina 1971–1973 toiminut Jussi Linnamo (sos.dem.) on retrospektiivisesti luonnehtinut 1970-luvun alkua sosialismin mahdollisuutena: ”Historiaa on tietysti mahdotonta kirjoittaa jossittelulle, mutta käsitykseni on se, että se oli etsikkoaika, jolloin olisi voinut saada eräitä irreversiibeleitä yhteiskunnallisia ratkaisuja aikaan. Porvarit olivat vuosina 1971–1973 peloissaan vuosien 1945–1946 malliin. Mutta etsikkoaikaa ei käytetty.”¹²⁷⁷ Oikeistolaisten aikalaistulkintojen kuva ”vasemmistovaarasta” perustui sosiaalireformistisiin hankkeisiin ja vasemmistoyhteistyöhön, kuten tässä tutkimuksessa on koululakiprosessin ja valtiosääntösuunnitelmien pohjalta osoitettu. Voidaan todeta, että yksityisoppikoulujen osalta Linnamon kuvaama etsikkoaika hyödynnettiin. Tähän liittyneellä elinkeinoelämän poliittisella aktivoitumisella, johon myös VKTS:n toiminta kuului, pyrittiin puolustamaan ei-vasemmistolaista, eduskunnan sosialistiseksi tulkittujen lainsäädäntöhankkeiden varjostamaa yhteiskuntajärjestystä.

Kun oikeiston päävoima Kokoomus oli vasemmistoyhteistyön ja jyrkän linjansa seurauksena oppositiossa, erilaiset talouselämää ja politiikkoja koonneet yhteisöt yrittivät aktivismillaan vaikuttaa poliittiseen elämään. Vaikka Kokoomus ja SMP etenivät vuoden 1970 eduskuntavaaleissa, laajempi kuusikymmentälukulainen yhteiskunnallinen murros ja hallitusasetelma suosivat vasemmistoa. Sosialismin torjumisessa elinkeinoelämän tukema aktivismi kohdistui erityisesti sosialidemokraatteihin, jotka vahvistuivat valtionhallinnossa, olivat aloitteellisia keskeisissä sosialistisiksi tulkituissa lainsäädäntöhankkeissa ja toimivat määrätietoisesti oikeuslaitostoimikunnassa sekä valtiosääntökomiteoissa. Eduskunnan ei-sosialistisesta enemmistöstä huolimatta vasemmisto säilytti vahvuutensa koko 1970-luvun. Vaalikaudella 1972–1975 suurimmista puolueista SDP:lla oli 55, SKDL:lla 37, Keskustapuolueella 35 ja Kokoomuksella 34 paikkaa. Seuraavalla vaalikaudella 1975–1979 SDP:lla oli 54, SKDL:lla 40, Keskustapuolueella 39 ja Kokoomuksella 35 paikkaa. Ennen EVA:n perustamista vasemmistoenemmistö oli gallupien perusteella näyttänyt mahdolliselta vaihtoehdolta, mikä lisäsi elinkeinoelämän kiinnostusta aktivismiin. Jukka Tarkan tulkinta, että ”[o]li alkamassa oikeistopopulismin ja vasemmistoradikalismin kilpalaulanta”¹²⁷⁸, kaipaava nyansoimista, sillä elinkeinoelämä

¹²⁷⁷ Juhana Vartiainen, Taloustieteilijä politiikassa vai poliitikko taloustieteessä? – Jussi Linnamon haastattelu. Kansantaloudellinen aikakauskirja – 88. vsk. – 2/1992.

¹²⁷⁸ Tarkka 2006, 271,

kiinnitti huomiota juuri vasemmistolaiseen reformismiin, vaikka toki omille tavoitteille vieraat hankkeet saatettiin käsittää ”radikalismiksi”.

1970-luvun loppua kohti poliittiset voimasuhteet kallistuivat jälleen oikeiston eduksi. Jälkikäteen tarkasteltuna vuoden 1975 eduskuntavaalit olivat koko vasemmiston viimeinen voimannäyte. Poliittisten voimasuhteiden oikeistolaistuminen ei kuitenkaan katkaissut oikeiston päälinjojen omaksumaa sosiaali- ja verovaltion trendiä. EVA:n entinen toimitusjohtaja Max Jakobson analysoi tämän suuntauksen vahvuutta *Uudessa Suomessa* 27.1.1985: ”Toisen maailmansodan jälkeinen aika on ollut hyvinvointivaltion, kansankodin rakentamista ja julkisen talouden paisumisista. Sosialisteilla on ollut tässä henkinen hegemonia, porvarit ovat myötälleet. Onko tämä pitkä aalto nyt taittunut?”¹²⁷⁹

1960- ja 1970-lukujen politiikka vaikuttaa edelleen nykyisessä yhteiskuntajärjestyksessä. Ehkä juuri siksi tuon ajan ilmiöistä, erityisesti ”suometumisesta”, elää nykyajan ilmapiiristä nousevia käsityksiä. Kuten Marja Jalava on havainnut, käsityksiä 1970-luvusta sävyttävät edelleen aikakauden poliittiset rintamalinjat¹²⁸⁰. Samaa havaintoa on korostanut Pauli Kettunen¹²⁸¹. Menneisyyden hahmottamiseen ovat vaikuttaneet kylmän sodan päätös ja poliittisten voimasuhteiden oikeistolaistuminen, jolloin on tullut vaivattomammaksi samastua tietynlaiseen 1970-lukua koskevaan käsitykseen. Tuon ajan jyrkän linjan oikeistosta on koostettu sankaritarinaa, jossa ”rämettyneisyyttä” vastustaneita kunniakansalaisia diskriminoitiin. Vaikka ”neuvostovastaisuus” oli todellinenkin leimakirves, se on valjastettu myös nykyiseen poliittiseen fraseologiaan ja sapelienkalisteluun, esimerkiksi ”häntä kohdellaan kuin `neuvostovastaisia´ 1970-luvulla” -argumenttiin¹²⁸². Menneisyyttä on vaikea ymmärtää siitä lähtökohdasta, kuinka asioiden olisi jotain mielikuvaa vasten kuulunut olla.

Myös kouluhistorian tutkimuksen valtavirran ulkopuolella on ilmestynyt kirjallisuutta, jossa peruskoulua on lähestytty mustavalkoisesti tai Neuvostoliiton oletettuun vaikutukseen kiinnittyen. Peruskoulun vastustamista on saatettu perustella Pirkkalan opetuskokeilulla, josta on vedetty raskaita johtopäätöksiä. Yksityisopikoulujen kohtaloa on voitu tutkimuksissa paheksua, ja niiden puolustaminen on samastettu koko Suomen edun mukaiseen toimintaan, vaikka eduskunnan täysistuntokeskustelut kertovat äärimmäisen kiistanalaisista yhteiskunnallisista ihanteista.

¹²⁷⁹ Max Jakobsonin kirjoitus *Uudessa Suomessa* 27.1.1985. k44. EVAa. KA.

¹²⁸⁰ Marja Jalava, Utopiasta byrokraatiaan – Suomen yliopistojen 1970-luku. Suomen Historiallisen Seuran jäsenlehti 4/2012.

¹²⁸¹ Pauli Kettunen, Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2015, 170–171.

¹²⁸² S. Ukkolan kolumni. Ylen verkkoutiset. 10.1.2017.

Peruskoulua pidetään nykyään melko yleisesti tavoitteisiinsa nähden onnistuneena järjestelmänä. Tähän on vaikuttanut erityisesti suomalaisten 9.-luokkalaisten menestyminen PISA-tutkimuksissa, mikä on synnyttänyt laajaa kotimaista ja ulkomaista kiinnostusta peruskouluun sekä sen historialliseen taustaan ja merkitykseen¹²⁸³. Ehkä keskeisin syy suomalaisen peruskoulun tieteelliseen ja poliittiseen kiinnostavuuteen on se, että peruskoulu nykyevidenssin valossa toteuttaa niitä tehtäviä, joita sille 1950- ja 1960-lukujen suunnitelmissa annettiin¹²⁸⁴. 1960- ja 1970-lukujen aikalaisilla ei tietenkään ollut nykyhetken näyttöä peruskoulun mahdollisista vaikutuksista tai edes yhteistä käsitystä siitä, millaiseksi peruskoulu muodostuu. Silti menneisyydessä juuri debatoitiin oletetuilla poliittisilla ja yhteiskunnallisilla vaikutuksilla, jotka joko realisoituisivat tai eivät. Kyse oli ennen kaikkea tulevaisuuden odotusten konfliktista.

Pohjoismaisesta sosiaali- ja verovaltiomallista muodostui lopulta vapaus- ja hyvinvointioikeuksien yhdistelmä. Vaikka 1990-luvulta lähtien pohjoismaisen mallin markkinaehtoisuutta on lisätty, järjestelmän peruspilarit, joista niin kutsuttu hyvinvointivaltio muodostuu, ovat edelleen vahvoilla. Tätä sosialismin ja markkinatalouden rauhaisaa rinnakkaiseloa onkin pidetty kylmän sodan todellisena voittajana.¹²⁸⁵ Peruskoulu on tämän mallin keskeinen osa, ja se myös näkyy päivänpoliittisessa keskustelussa, jossa peruskoulua on sen yleisen hyväksyttävyyden vuoksi hyvin vaikea haastaa. Toisinajattelijat ovat törmänneet samaan ongelmaan kuin peruskoulu-uudistajat 1950-luvulla; olemassa olevan järjestelmän puolustamisessa on etunsa.

¹²⁸³ Pasi Sahlberg, *Suomalaisen koulun menestystarina. Ja mitä muut voivat siitä oppia*. Into Kustannus Oy, Helsinki 2015, 8.

¹²⁸⁴ Tuomas Pekkarinen, Roope Uusitalo & Sari Kerr, School tracking and intergenerational income mobility: Evidence from the Finnish comprehensive school reform. *Journal of Public Economics*. 93. (2009); Tuomas Pekkarinen, Peruskoulu mahdollisuuksien tasaajana. *Talous & Yhteiskunta* 2/2011, 11–15.

¹²⁸⁵ Juhana Vartiainen, Hyvinvointivaltio ja markkinatalous. *Yhteiskuntapolitiikka* 3/2014, 328–336.

Lähteet

Julkaisemattomat alkuperäislähteet:

Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek, Olof Palme arkiv (digitaalinen kokoelma)

Olof Palme, Socialdemokraterna partikongressen 1975
Anförande vid Kvinnoförbundets konferensen 20.2.1976

Eduskunnan arkisto (EA), Helsinki

Sivistysvaliokunta, pöytäkirjat 1967–1968 & 1974
Perustuslakivaliokunta, pöytäkirjat 1967–1968 & 1974
Ulkoministeriön arkisto (UMa), Helsinki
Tukholman-suurlähetystön R-sarja 1975

Elinkeinoelämän keskusarkisto (Elka)

TUKO Oy, saapuneet asiakirjat

Kansallisarkisto (KA), Helsinki

Elinkeinoelämän valtuuskunnan arkisto
Edwin Linkomiehen arkisto
L. A. Puntilan arkisto
Helsingin Suomalaisen Yhteiskoulun arkisto
Johannes Virolaisen arkisto
Jussi Saukkosen arkisto
Päiviö Hetemäen arkisto
Suomalaisen Yhteiskunnan Tuen arkisto
Valtiosääntökomitean arkisto
Vapaan koulutuksen tukisäätiön arkisto
Yksityisoppikoulujen liiton arkisto

Kansan arkisto (Kansa), Helsinki

Sylvi-Kyllikki Kilven kokoelma

SKP:n poliittisen toimikunnan pöytäkirjat 1973–1974

SKDL:n eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1974

Keskustan ja maaseudun arkisto (KMA), Helsinki

Mikko Immosen aiheittain järjestetyt asiakirjat. Koulutuspolitiikka

Mikko Immoselle saapuneet kirjeet

Keskustapuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1973–1975

Opetusministeriön arkisto (OPMa), Helsinki

Jaakko Nummisen arkisto

Porvarillisen työn arkisto (PTA), Espoo

Kokoomuksen puoluevaltuuston pöytäkirjat 1973–1975

Kokoomuksen puoluehallituksen pöytäkirjat 1975

Kullervo Rainio, puheet ja lehtileikkeet 1971–1979

Kokoomuksen ohjelmat

Kokoomuksen eduskuntaryhmän pöytäkirjat 1973–1975

Turun maakunta-arkisto (Tma), Turku

Turvallisuustieteellisen yhdistyksen arkisto (Ville Okkonen toimittanut Turun maakunta-arkistoon 2015)

Valtiollisen poliisin arkisto. Eino Revon henkilömappi, sähköinen kopio Turun maakunta-arkistossa

Työväen arkisto (TA), Helsinki

Koulutusalan Sosialidemokraattinen Yhdistys

SDP:n puoluetoimikunnan keskustelumuistiot 1974–1975

Ulf Sundqvistin kokoelma

Julkaistu alkuperäisaineisto

Valtiopäiväasiakirjat

Valtiopäivät 1920, pöytäkirjat

Valtiopäivät 1939, pöytäkirjat

Valtiopäivät 1963, pöytäkirjat & asiakirjat

Valtiopäivät 1967, pöytäkirjat, liitteet & asiakirjat

Valtiopäivät 1968, pöytäkirjat & asiakirjat

Valtiopäivät 1970, pöytäkirjat

Valtiopäivät 1973, pöytäkirjat

Valtiopäivät 1974, pöytäkirjat & asiakirjat

Valtiopäivät 1975, pöytäkirjat

Lehdet

Aamulehti 1975, 2016

Etelä-Suomen Sanomat 1970

Helsingin Sanomat 1959, 1966, 1967, 1968, 1972, 1974, 1975

Kansan Uutiset 1974, 2016

Kommunisti 1957, 1960, 1962

Kärki 1972–1973

Länsi-Savo 1963

Nootti 1973–1974

Oppikoululainen 1974

Politiikan puntari 1960–1964

Tiedonantaja 1975

Uusi Suomi 1966, 1967, 1968, 1974, 1975

Muu painettu tai sähköisesti julkaistu alkuperäislähdeaineisto

100 things you should know about communism in the U.S.A. The first of a series in the Communist conspiracy and its influence in this country as a whole, on religion, on education, on labor and on our government. Committee on Un-American Activities, U. S. House of Representatives, Washington D. C. 1949. http://debs.indstate.edu/u588055_1948.pdf

Eduskunnan pöytäkirjat kertovat N:o 2. Kuka on taistellut kommunismia vastaan? Kansallisen Kokoomuksen Keskustoimisto

European Convention on Human Rights, Council of Europe, http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf

Eräitä oikeuskanslerinvirastossa syntyneitä asiakirjoja. Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus oikeuskanslerin virkatoimista ja lain noudattamista koskevista havainnoista. Annettu vuodelta 1973. Helsinki 1974

Honkala, Niilo, Peruskoulun toteutus ja yksityiset oppikoulut Suomessa. Esitelmä Pohjoismaisen Yksityiskoulujen Unionin yleiskokouksessa 3.4.1977

Kansalaisvapaudet – esi-isiemme lahja. 600 vuotta valtiollisia perusoikeuksia. Sääriston Kirjapaino Oy, Helsinki 1962

- Lapset ja nuoret SKP:n koulussa. Kilama Oy, Helsinki 1963
- Nyman, C. E., Onko kommunistinen liike maassamme muuttumassa? Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki, 1968
- Pöytäkirja Suomen sosialidemokraattisen puolueen XXVIII puoluekokouksesta 1969. Julkaisija: SDP:n puoluetoimikunta
- Sosiaalinen valintatalous. Kansallisen Kokoomuksen julkaisusarja 2. 1974.
- Vaahtera, Iirs, Koulutussuunnittelu Ruotsissa. Kouluhallituksen suunnittelutoimiston tutkimuksia ja selvityksiä. C 10. 1969
- Valtioneuvoston oikeuskanslerin kertomus oikeuskanslerin virkatoimista ja lain noudattamista koskevista havainnoista. Annettu vuodelta 1973. Helsinki 1974
- Vapauden puolesta, Kansallinen Kokoomus. Tampereen Kirjapaino Oy, 1960
- Varjoisäntäkö itsenäisestä talonpojasta. Helsinki 1951. Kauppalehti Oy:n Kirjapaino

Kirjallisuus

- Aarnio, Aulis, Oikeustieteen vieraantuminen. Lakimies 1971, 456–484
- Aho, Erkki, Peruskoulun pedagoginen sisältö. Teoksessa: Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja. Toim. Esko Kangas. Otava, Helsinki 1968
- Aho, Erkki, Paavola, Erkki, Kouluhallituksen ohjaama peruskoulukokeilu. Selvitys kokeilupersuskoulun yläasteilla saavutetuista tuloksista. Kouluhallituksen julkaisuja 14/1968
- Aho, Erkki, Taistelu peruskoulusta. Onko peruskoulu romuttunut? Peruskoulu 25 vuotta. Toim. Sirpa Wass. OKKA-säätiö, Helsinki 2000
- Aho, Erkki, Salaista koulutuspolitiikkaa kylmän sodan kuumina vuosina. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Aho, Jaakko, Vapaan koulutuksen tukisäätiön toiminnan lähtökohdat ja strategiset tavoitteet. Suomen Kouluhistoriallisen seuran yleisöseminaarin esitelmä 10.12.2010
- Aho, Kalervo, Koulun perustamisen tausta. Opin väylä. Ylitornion yhteiskoulu/Ylitornion yhteiskoulun lukio. Historia- ja matrikkeli 1947–1997, Ylitornio 1997
- Ahonen, Sirkka, The End of the Common School? Change in the Ethos and Politics of Education in Finland Towards the End of the 1900s. Nordic Lights. Education for Nation and Civic Society in the Nordic Countries, 1850–2000. Edit. Sirkka Ahonen ja Jukka Rantala. SKS, Helsinki 2001
- Ahonen, Sirkka, Yhteinen koulu: tasa-arvoa vai tasapäisyyttä? Koulutuksellinen tasa-arvo Suomessa Snellmanista tähän päivään. Vastapaino, Tampere 2003
- Ahonen, Sirkka, Muutoksen toimijat 1900-luvun Suomen peruskoulupolitiikassa. Kasvatus 3/2004
- Ahonen, Sirkka, Yleissivistävä koulu- tus hyvinvointiyhteiskunnassa. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen

- Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012
- Alapuro, Risto, Vallankumous, Teoksessa: Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere 2003
- Allen, Tuovi, Hyvinvointivaltio ja julkisen sektorin kasvu Pohjoismaissa. *Politiikka* 1/1986, 21–30
- Allardt, Erik, Konflikti- ja yhteisyysteoriat: kehitystä jarruttava erottelu? *Politiikka. Valtiotieteellinen Yhdistys*, 4/1968
- Allardt, Erik, Littunen, Yrjö, Sosiologia. WSOY, Helsinki 1979
- Antikainen, Ari, Rinne, Risto & Koski, Leena, Kasvatussosiologia. WSOY, Helsinki 2006; Lohkoutuva peruskoulu. Perheiden koululainnat, yhteiskuntaluokat ja koulutuspolitiikka. Suomen kasvatustieteellinen seura. Kasvatustalan tutkimuksia 68, Jyväskylä 2015
- Autio, Veli-Matti, Opetusministeriön historia 4. Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944. Opetusministeriö 1986
- Autio, Veli-Matti, Jälleenrakennuksen ja kasvun kulttuuripolitiikkaa 1965–1945. Opetusministeriön historiatyöryhmä, Helsinki 1990
- Autio, Veli-Matti, Suurjärjestelmien aika koittaa 1966–1980. Opetusministeriön historia 6. Helsinki 1993
- Bacchi, Carol, Analysing Policy: What's the problem represented to be? Pearson, Australia 2009
- Badash, Lawrence, Science and McCarthyism. *Minerva*. Vol 38. No. 1, 2000
- Bain, Olga, The Comprehensive School and Egalitarianism: From Demystification and Discretitaton to Global Ascendance. Book: Logics of Socialist Education. Engaging with Crisis, Insecurity and Uncertainty. Edit. Tom G. Griffiths & Zsuzsa Millei. Springer, New York 2013
- Berggren, Henrik, Edessä ihana tulevaisuus. Olof Palme ja kansankoti. Otava, Helsinki 2011
- Brighthouse, Harry, School Choice and Social Justice. *Oxford Scholarship Online*: November 2003
- Davies, Gareth, Education Policy from the New Deal to the Great Society: The Three Rs – Race, Religion and Reds. Book: Conservatism and American Political Development. Edit. J. Brian Glenn & Michael Steven. Oxford University Press, New York, 2008
- Ensiö, Armas, Oppikoulujen pohjakoulukysymys Suomessa. Yliopistollinen väitöskirja, Turku 1917
- Eriksson, Lars D., Luokkayhteiskunnan tuomioistuimet. Teoksessa: Kantajana kansalainen. Raportti oikeusturvasta. Toim. Jyrki Tala. Tammi, Helsinki 1969
- Eskola, Antti, Suomi sulo pohjola. 3. painos. Kirjayhtymä, Helsinki 1969
- Eskola, Antti, Yhteisiä asioita. Kirjayhtymä, Helsinki 1972
- Eskola, Seikko, 1950-luku VAL:n taustana. Teoksessa: Vapauden valli. Näkökulmia Vapauden Akateemisen Liiton vaiheisiin 1950–68.

- Toim. Seppo Myllyniemi ja Jyrki Vesikansa. Vapauden Akateeminen Liitto ry. 2010
- Esping-Andersen, Gøsta, *Towards the Good Society, Once Again? Book: Why we need a New Welfare State.* Gøsta Esping-Andersen, Duncan Gallic, Anton Hemerijck & John Myles, Oxford University Press. UK 2002, 13.
- Goldmann, Lucien, *The Human Sciences and Philosophy*, London 1969
- Gutmann, Amy, *Assessing Arguments for School Choice: Pluralism, Parental Rights, or Educational Results? Book: School Choice. The Moral Debate.* edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003
- Haavikko, Paavo, *Kansakunnan linja. Kommentteja erään tuntemattoman kansan tuntemattomaan historiaan 1904–1990.* Art House, Helsinki 1990.
- Hakoniemi, Elina, *Taistelua tiedon taltoin. Kansallinen ja kansainvälinen suomalaisen sosialidemokraattisen työväenliikkeen kansainvälisyyskasvatuksessa 1965–1978.* Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2014
- Halinen, Irmeli, Pietilä, Asta, *Yhtenäisen perusopetuksen kehityksestä.* Teoksessa: *Yhtenäisen peruskoulun menestystarina.* Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Harris, Richard, *Environmental Policy from Great Society to 1980: A Coalition Comes Unglued, Book: Conservatism and American Political Development.* Edit. J. Brian Glenn & Michael Steven. Oxford University Press, New York 2008
- Hartman, Andrew, *Education and the Cold War. The Battle for the American School.* Palgrave MacMillan, New York, 2008
- Havu, Toini, *Tällaisena sen koin – mitä se oli? Teoksessa: Ilon ja aatteen vuodet.* Toim. Toini Havu. 1965. Toinen painos. Arvi A. Karisto Oy 1965
- Heikel, A. I., *Sosialismi. Mitä se on, mitä se tahtoo ja mitä se ei voi.* Toinen painos. WSOY, Porvoo 1907
- Heikka, Taneli, Boxberg, Katja, *Lumedemokratia. Kun konsensus vei rahan ja vallan suomalaisilta.* WSOY, Helsinki 2009
- Heikkinen, Anja, Leino-Kaukiainen, Pirkko, *Tiellä koulutuksen tasa-arvoon.* Teoksessa: *Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle.* Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. SKS, Helsinki 2011
- Heinonen, Veikko, Ihminen, *kasvatus ja isänmaa.* Gummerus Oy, Jyväskylä 1982
- Heinonen, Veikko, *Työmiehestä professoriksi. Muistoja elämän mutkista ja mäkimailta.* Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1989
- Helander, Voitto, *Parlamentaarinen kontrolli pohjoismaissa.* Poliittika 1/1991
- Henttonen, Aleks, *Käytäntöä, tasa-arvoa ja kansanvaltaisuutta – koulutus yhteiskunnan muuttajana SDP:n koulutuspoliittisessa tavoitteenasettelussa 1970-luvun alussa.* Pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto 2004

- Hetemäki, Päiviö, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliitiikka. Valtiotieteellinen Yhdistys. 1/1967
- Hidén, Mikael, Omaisuuden perustuslainsuoja – näkymiä ja näkökohtia. Lakimies. 69. vuosikerta. 3/1971
- Hidén, Mikael, Näkökohtia omaisuuden suojausäännöstöstä uudistuskaavailujen kohteena. Lakimies. 73. vuosikerta. 4/1975
- Hidén, Mikael, Valtionvastainen toiminta perustuslaillisena ongelmana. Poliitiikka 3/1983
- Hiltunen, Paavo, Matkalla diktatuuriin. Kuva ja sana, Helsinki 1975
- Hiltunen, Paavo, Laki harhateillä. Ari-kustannus, Saarijärvi 1975
- Hjerppe, Sinikka, Lyhyt historiikki: ”Sortavalan tyttökoulu Kemin tyttölyseoksi 50 vuotta sitten.” Teoksessa: Kemin Suomalainen Porvari-Yhteiskoulu, yhteiskoulu, yhteislyseo, lyseo ja lukio, Kemi 1998
- Hobsbawm, Eric, Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991). Vastapaino, Tampere 2014
- Holopainen, Toivo, Säänneltävän arvo ja perustuslainsäätämisenjärjestys. Lakimies. 68. vuosikerta. 6/1970
- Honkasalo, Brynolf, Kirja-arvio, Suomen laki, toim. Erkki Ailio. Lakimies no VII/1955
- Huntford, Ronald, Uusi Uljas Ruotsi. Otava, Helsinki 1972
- Hyrkkänen, Markku, Aatehistorian mieli, Gummerus. Jyväskylä 2002
- Häikiö, Juuso, Onko perustuslakeja muutettava? Kirjayhtymä, Helsinki 1974
- Häikiö, Martti, Suomen lähihistoria. Helsingin yliopisto. Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Oppimateriaaleja 10, 1991
- Hästö, Stig, Vuodet kertyvät, pilvet haihtuvat. Omaelämäkerrallista tarinaa ja mietteitä seitsemältä vuosikymmeneltä. WSOY, Helsinki 1987
- Hyvönen, Veikko O., Omistusoikeuden ydin ja yhteiskunta. Lakimies 1973, 550–563
- Isling, Åke, Kampen för och mot en demokratisk skola. Samhällsstruktur och skoloranisation (1980)
- Isohookana-Asunmaa, Tytti, Virolaisen aika – Maalaisliitosta Keskustapuolue 1963–1981. Maalaisliitto-Keskustan historia 5. WSOY, Helsinki 2006
- Isohookana-Asunmaa, Tytti, Yhteinen hyvä – paras hyvä. Kerttu Saalastin elämäkerta. Kerttu Saalasti säätiö 2008
- Isosaari, Jussi, Suomen koululaitoksen rakenne ja kehitys. Tampereen yliopiston kasvatustieteen laitos. Opetusmonisteet 1.11.1968
- Istala, Päivi, Ristivetoa ja muita kertomuksia elämästä. Siltala, Helsinki 2012
- Itälä, Jaakko, Elinkeinorakenteen muutos ratkaisi koulu-uudistuksen. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Jaakkola, Jalmari, Kirja-arvio. Historiallinen aikakauskirja 3/1952
- Jakobson, Max, Vallan vaihto. Havainnot ja muistiinpanoja vuosilta 1974–1992. Otava, Helsinki 1992

- Jalava, Marja, Utopiasta byrokraatiaan – Suomen yliopistojen 1970-luku. Suomen Historiallisen Seuran jäsenlehti 4/2012
- Jalava, Marja, *The University in the Making of the Welfare State*. Peter Lang, Frankfurt am Main 2012
- Jalava, Marja *When Humboldt Met Marx. The 1970s Leftist Student Movement and the Idea of the University in Finland. The Humboldtian Tradition. Origins and Legacies*. Edited by Peter Josephson, Thomas Karlsohn & Johan Östling. Brill, Leiden 2014
- Jantunen, Aulis, Uuteen koulujärjestelmään siirtyminen ja Tuureporin koulu / Turun Suomalaisen Yhteiskoulun yläaste 1976–2003. Turun suomalainen yhteiskoulu 1903–2003. Turun suomalaisen yhteiskoulun kannatusyhdistys, Turku 2003
- Joenniemi, Pertti, Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunta ja sosiologit – 1960-luvun alun epäpyhäliitto. *Sosiologia* 1978
- Jokinen, Jyrki, Niilo Honkala – rintamakomentaja, puoluesihteer, koulupoliitikko, ”sähkömies”. Turun yliopiston poliittisen historian julkaisuja 3, 2013
- Junnila, Tuure, 30-luku minun näkökulmastani. Teoksessa: Ilon ja aatteen vuodet. Toim. Toini Havu. Toinen painos. Arvi A. Karisto Oy 1965
- Jutikkala, Eino, Luentoja Suomen valtiojärjestyksen historiasta. *Gaudeamus*, Helsinki 1972
- Jyränki, Antero, Teesejä juridiikasta ja juristeista. *Lakimies*. 67. vuosikerta 8/1969
- Jyränki, Jyränki, Valta ja vallan siirto. Kirjayhtymä, Helsinki 1972
- Jyränki, Antero, Perustuslaki ja yhteiskunnan muutos: tutkimus varallisuus oikeuksien ja taloudellisen toiminnan vapauden perustuslainsuojan kehittymisestä tulkinna avulla v. 1863–1919. Tammi, Helsinki 1973
- Jyränki, Antero, Perustuslakiuudistus. Tammi, Helsinki 1974
- Jyränki, Antero, Oikeuskanslerin harjoittama ennakkovalvonta tasavallan presidentin ja valtioneuvoston päätöksenteossa. *Oikeus* 4/1976
- Jyränki, Antero, Omistaminen perusoikeutena. *Oikeus* 2/1978
- Jyränki, Antero, Kolme vuotta linnassa. WSOY, Helsinki 1990
- Jyränki, Antero, Euroopan ihmisoikeussopimus ja Suomi. Turun oikeustieteellinen tiedekunta 30 vuotta. Toim. Leena Kartio, Kauko Wikström, Ari Saarnilehto ja Ari-Matti Nuutila, Turun yliopisto 1991
- Jyränki, Antero, Uusi perustuslakimme. *Lura nova*, Turku 2000
- Jyränki, Antero, Kansanedustuslaitos ja valtiosääntö 1906–2005. Teoksessa: Eduskunnan Muuttuva asema. Suomen eduskunta 100 vuotta. Kirjoittajat Antero Jyränki & Jaakko Nousiainen. Edita, Helsinki 2006
- Jyränki, Antero, Punainen hattu. 1950- ja 1960-luku mielessäni. Edita, Helsinki 2009
- Jyränki, Antero, Kansa kahtia, henki halpaa. Oikeus sisällissodan Suomessa? Art House, Riika 2014

- Kaarninen, Mervi, Oppikoulu yhteiskunnan rakentajana. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. SKS, Helsinki 2011
- Kalemaa, Kalevi, Eetu Salin. Legenda jo eläessään. WSOY, Helsinki 1975
- Kalela, Jorma, Kevään 1966 poliittinen käänne. Vuorovaikutuksia. Timo Soikkasen juhla-kirja. Toim. Vesa Vares. Turun Historiallinen Yhdistys. Turku 2007
- Kangas, Esko, Koulunuudistuksen kustannuksista. Teoksessa: Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja. Toim. Esko Kangas. Otava, Helsinki 1968
- Kastari, Paavo, Kansallistamispyrkimykset ja omaisuuden perustuslainsuojia Euroopan maissa. Lakimies. 46. vuosikerta. 1948
- Kastari, Paavo, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliitikka 1/1967
- Kastari, Paavo, Oikeuskansleri ja oikeusasiamies. Lakimies. 60. vuosikerta. 1962
- Kastari, Paavo, Oikeuslaitos, politiikka ja ideologia. Lakimies. 68. vuosikerta. 8/1970
- Kastari, Paavo, Kansalaisvapauksien perustuslainturva. Lainopillisen ylioppilastiedekunnan kustannustoimikunta, Helsinki 1972, 19.
- Kastari, Paavo, Valtiosääntöuudistuksen näköaloja. Otava, Helsinki 1974
- Kare, Kauko, Tähän on tultu. Paasikiven linjalta K-rintamaan. 3. painos. Alea-kirja Oy, Helsinki 1967
- Kauranne, Jouko, Pääkaupungin koulusodat. VKTS, Helsinki 1988
- Kekkonen, Jukka, Mitä on kontekstuaalinen oikeushistoria? Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, Helsinki 2013
- Kekkonen, Jukka, Kun aseet puhuvat. Poliittinen väkivalta Suomen ja Espanjan sisällissodissa. Art House 2016
- Kemiläinen, Aira, Valistusajan universaalisen katsomustavan muuttuminen nationalistiseksi 1700- ja 1800-lukujen taitteessa. Historiallinen aikakauskirja n:o 3/1957
- Kemppinen, Kauko, Kemin Suomalaisesta Porvari-Yhteiskoulusta Kemin lukioksi 1997–1997, Teoksessa: Kemin Suomalainen Porvari-Yhteiskoulu, yhteiskoulu, yhteislyseo, lyseo ja lukio, Kemi 1998
- Kemin Suomalainen Yhteiskoulu, yhteislyseo ja lyseo. 1897–1947. Lahden kirjapaino- ja sanomalehti-osakeyhtiö. Lahti 1947
- Kettunen, Pauli, Historian poliittisuus ja kansallinen katse. Historiallinen aikakauskirja 1/2003
- Kettunen, Pauli, Yhteiskunta. Teoksessa: Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere 2003
- Kettunen, Pauli, Aunesluoma, Juhana, History in the Cold War and the Cold War in the Present. The Cold War and the Politics of History. Edited by Juhana Aunesluoma and Pauli Kettunen. Edita, Helsinki 2008

- Kettunen, Pauli, Jalava, Marja, Simola, Hannu, Varjo, Janne, Tasa-arvon ihanteesta erinomaisuuden eetokseen. Koulutuspolitiikka hyvinvointivaltiosta kilpailuvaltioon. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012
- Kettunen Pauli, Kansallinen toimijuus suomalaisessa politiikassa. Teoksessa: Suomalaisen politiikan murroksia ja muutoksia. Toim. Kari Paakkunainen. Helsingin yliopisto. Poliitiikan ja talouden tutkimuksen laitos 2012
- Kettunen, Pauli, Historia petollisena liittolaisena. Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2015
- Kiuasmaa, Kyösti Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun. Kustannusosakeyhtiö Pohjonen, Oulu 1982
- Kivelä, Juhani, VAL ja yleislakko. Teoksessa: Vapauden valli. Näkökulmia Vapauden Akateemisen Liiton vaiheisiin 1950–68. Toim. Seppo Myllyniemi ja Jyrki Vesikansa. Vapauden Akateeminen Liitto ry. 2010
- Klami, Hannu Tapani, Oikeuskansleri ja laki. Korkeakouluhallinnon uudistuspyrintöjen vaiheita. Oikeus 4/1976
- Klami, Hannu Tapani, Omistusoikeus ja yhteiskunta. Lakimies 4/1994
- Klinge, Matti, Vihan veljet ja kansallinen identiteetti. Siltala, Helsinki 2012
- Klinge, Matti, Sirkka ja muurahainen. Päiväkirjastani 2011–2012, Helsinki 2012
- Klinge, Matti, Upsalasta Pariisiin. Muistelmia 1960–1972. Siltala, Helsinki 2014
- Klinge, Matti Anarkisti kravatti kaulassa. Muistelmia 1972–1982. Siltala, Helsinki 2015
- Konstari, Timo, Valtion turvallisuus ja asiakirjasalaisuus. Poliitikka 3/1983
- Korkman, Sixten, Väärää talouspolitiikkaa. Otava, Helsinki 2015
- Koroma, Johannes, Suomalaisten hyvinvointia rakentamassa. Teollisuuden Keskusliiton historia. SKS, Helsinki 2015
- Korte, Kai, Ministerit tulivat ja menivät. Gummerus, Helsinki 1992
- Kuikka, Martti T., Kunnallinen keski koulu osa suomalaista koulujärjestelmää 1945–1974. Teoksessa: Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Suomen Kouluhistoriallinen Seura. Vuosikirja 2007
- Kurjensaari, Martti, Päätoimittaja. Teoksessa: Ilon ja aatteen vuodet. Toim. Toini Havu. Toinen painos. Arvi A. Karisto Oy 1965
- Kunttu, Tapani, TSYK – 100 vuotta elävää kouluhistoriaa. Turun Suomalainen Yhteiskoulu 1903–2003. Toim. Ritva-Liisa Hovi, Aulis Jantunen, Leena Syväsalu & Tapani Kunttu. Turun Suomalaisen Yhteiskoulun kannatysyhdistys ry 2003
- Kärenlampi, Paavo, Taistelu kouludemokratiasta. Kouludemokratian aalto Suomessa. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1999

- Laakso, Markku, Määräenemmistö-säännökset ja eduskuntapuolueiden voimasuhteet. *Politiikka* 1/1973
- Laats, Adam, *The Other School Reformers. Conservative Acticism in American Education.* Harvard University Press 2015
- Lackman, Matti, Ensimmäisen tasavallan turvallisuuspoliisi 1918–1944. Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009. Toim. Matti Simola. WSOY, Helsinki 2009
- Lagerspetz, Eerik, Perustuslaillisista ristiriidoista. Teoksessa: Perustuslakiahaasteet. Toim. Matti Wiberg. Edita, Helsinki 2010
- Lappalainen, Antti, *Koulu on kipeä.* WSOY, Helsinki 1976
- Lappalainen, Antti, *Kamppailu peruskoulusta.* Opettajien Kustannus Oy 1985
- Lavapuro, Juha, Perustuslakivaliokunta perustuslain varijana. Teoksessa: Perustuslakiahaasteet. Toim. Matti Wiberg. Edita, Helsinki 2010
- Lehtisalo, Liekki, Edelläajattelijan aika. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Leitzinger, Antero, Onko opettaja ihminen? Teoksessa: Muutos ja pysyvyys. Rehtori Vesa Nikusen juhlaKirja. Toim. Kirsti Mäkinen ja Tuula Uusi-Hallila. SYK, Helsinki 1997
- Länsineva, Pekka, Eduskunnan perustuslakivaliokunta ja demokraattinen normikontrolli. Turun yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta 30 vuotta. Toim. Leena Kartio, Kauko Wikström, Ari Saarnilehto ja Ari-Matti Nuutila. Turun yliopisto, Turku 1991
- Länsineva, Pekka, *Perusoikeudet ja varallisuussuhteet, Suomalainen lakimiesyhdistys.* Helsinki 2002
- Leskinen, Jari, *Tulevaisuuden turvaksi: Sotavahinkoyhdistyksen ja Irtaimiston sotavahinkoyhdistyksen sotavahinkovakuutus toiminta 1939–1954: Sotavahinkoyhdistyksen säätiö ja Sotavahinkosäätiö 1954–2004.* Sotavahinkosäätiö. Helsinki 2004
- Leskinen, Jari, *Kohti sosialismia. Pirkkalan peruskoulun marxilainen kokeilu 1973–75.* Siltala, Helsinki 2016.
- Leskinen, Risto, *Oikeuskanslerin asema ja tehtävät.* Oikeus 4/1976
- Levi-Strauss, Claude, *Rotu, historia ja kulttuuri.* Gaudeamus, Helsinki 2004
- Lyytinen, Heikki K., Anttila, Pirkko, *Tarkastustoiminta peruskoulun arvioinnin muotona.* Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 200
- Majander, Mikko, *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosialidemokratit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–1951.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004
- Makkonen, Kaarlo, *Lainkäyttö ja maailmankatsomus.* Lakimies. 68. vuosikerta. 8/1970
- Manninen, Turo, *Kasvun aika: Oulu 1945–1990.* Teoksessa: Oulun vuosisadat 1605–2005. Toim. Rei-

- ja Satokangas. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Oulu 2005
- Mantere, Oskari, Kansakoulu pohjakouluksi. Edistysseurojen kustannus Oy, Helsinki 1918
- Mantere, Oskari, Kohti yhtenäiskoulu. Oy Valistus. Helsinki 1932
- McKinley Brennan, Patrick, Response. Book: School Choice. The Moral Debate. edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003
- Merikoski, Veli, Perustuslainsäädäntöjärjestyksessä säädetyt lait vv. 1947–1950. Lakimies. 49. vuosikerta. 1951
- Merikoski, Veli, Omaisuudensuojan tulevaisuus. Juhlajulkaisu: Urho Kaleva Kekkonen. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja. C-sarja, no: 13. 1975
- Merikoski, Veli, Valtiotietoa paloittain. Librum Oy, Helsinki 1980
- Minow, Martha, Parents, Partners, and Choice: Constitutional Dimensions of School Options. Book: School Choice. The Moral Debate. edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003
- Mylly, Juhani, Vallan syli ja puristus – suomalaisen historian tutkimuksen suhde poliittiseen valtaan, Historiallinen Aikakauskirja 1/1999
- Männistö, Jyrki, Kansanopetuksen toteutuminen muutti oppikoulun perustaa. Teoksessa: Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Suomen Kouluhistoriallinen Seura. Vuosikirja 2007
- Mäntynen, Leena, Käsityksiä valtiosta ja valtiosäännöstä. Oikeus 3/1976
- Mäki-Kulmala, Heikki, Taistolaisuuden harmaa kirja. Pilot Kustannus Oy, Tampere 2004
- Möller, Tommy, Svensk politisk historia 1809–1975. Studentlitteratur, Lund 2005
- Niemi, Hannele, Rinnakkaiskoulujen puurtajista koko ikäluokan opettajiksi. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Nikander, Esko, Valistus ja kulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toimittaneet Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukanen. SKS, Helsinki 2011
- Nikunen, Vesa, Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu 1886–1976. SYK, Helsinki 1978
- Nikula, Paavo, Valtionvastainen toiminta ja turvallisuuspoliisi, 177–189. Poliitiikka 3/1983. Valtiotieteellinen yhdistys
- Nordenstreng, Kaarle, Arvojen valankumous 1960- ja 1970-luvuilla: Mihin pyrittiin ja mitä jäi jäljelle. Vapaussodan ja Itsenäisyyden Lempäälän Seudun Perinneyhdistyksessä 6.10.2010. http://www.uta.fi/cmt/yhteystiedot/henkilokunta/kaarlenordenstreng/index/Yleisoluento_Lempaalassa.pdf
- Nousiainen, Jaakko, Lainsäädäntöperustelut parlamentaarisen ohjauksen välineenä. Poliitiikka 1/1982
- Nousiainen, Jaakko, Suomalaisen parlamentarismin ohjauksen ja valvontajärjestelmä. Poliitiikka 1/1991

- Numminen, Jaakko, Peruskoulu elää – peruskoululainsäädännön kehitys 1960-luvulta 1990-luvulle. Onko peruskoulu romuttunut? Peruskoulu 25 vuotta. Toim. Sirpa Wass. OKKA-säätiö, Helsinki 2000
- Nummivuori, Petri, Oikeistolainen. Tuure Junnilan elämäkertä. Ajatus, 2000
- Nurmi, Veli, Kansakoulusta peruskouluun. WSOY, Helsinki 1989
- Oittinen, Reino Henrik, Miksi peruskouluun. Tammi, Helsinki 1972
- Ojanen, Ilmari, Ehdotus lunastuslainsäädännön uudistamisesta. Oikeusministeriön lainsäädäntöosaston julkaisu 1/1973. Helsinki
- Okkonen, Ville, Vapaan koulutuksen tukisäätiön perustaminen ja yhteiskunnallinen muutos. Kasvatus & aika 3/2012
- Okkonen, Ville, Politisoimisella ei-socialistiseen yhteistyöhön – Vapaan koulutuksen tukisäätiö ja peruskoulukritiikin jyrkkä linja. Ennen ja nyt 2012
- Okkonen, Ville, Elinkeinoelämän yhteiskunnallinen aktivismi politiikan muutoksen taustavoimana 1970-luvulta 1980-luvulle. Historiallinen aikakauskirja 3/2013
- Paasivirta, Juhani, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliittika. Valtiotieteellinen Yhdistys. 1/1967
- Paastela, Jukka, Kuinka Suomen Kommunistisesta Puolueesta tuli hallituspuolue vuonna 1966. Poliittika 2/1990, 102–111
- Paile, Georg, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliittika. Valtiotieteellinen Yhdistys. 1/1967
- Palonen, Kari, Tekstistä politiikkaan. Vastapaino, Tampere 1998
- Palonen, Kari, Poliittika, Teoksessa Käsitteet liikkeessä. Suomen poliittisen kulttuurin käsitehistoria. Toim. Matti Hyvärinen, Jussi Kurunmäki, Kari Palonen, Tuija Pulkkinen & Henrik Stenius. Vastapaino, Tampere 2003
- Pasanen, Pekka, Kemin koulu 100 vuotta. Historiikki Kemin kaupungin koululaitoksen 100-vuotiselta taipaleelta, Pohjolan Sanomat 1978
- Pekkala Kerr, Sari, Koulutusmenot ja väestön koulutustaso. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012
- Pekkala Kerr, Sari, Rinne, Risto, Koulutus ja väestön taloudellinen ja sosiaalinen liikkuvuus 1900-luvulla. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012
- Pekkarinen, Tuomas, Uusitalo, Roope, Kerr, Sari, School tracking and intergenerational income mobility: Evidence from the Finnish comprehensive school reform. Journal of Public Economics. 93, 2009
- Pekkarinen, Tuomas, Peruskoulu mahdollisuuksien tasaajana. Talous & yhteiskunta 2/2011
- Pekkarinen, Jukka, Vartiainen, Juhan. Suomen talouspolitiikan pitkä linja. Toinen painos. WSOY, Helsinki 1993
- Pernaa, Ville, Uutisista, hyvää iltaa. Ylen tv-uutiset ja yhteiskunta

- 1959–2009. Karttakeskus, Helsinki 2009
- Pernaa, Ville, Tiitta, Allan, Sivistyksen ja tiedon Suomi. Suomen eduskunta 100 vuotta, 9. Edita, Helsinki 2007
- Pietiäinen, Jukka-Pekka, Yksityisoppikoulut vaurastuvassa Suomessa 1944–1977. Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977. Jari Salminen, Jukka-Pekka Pietiäinen ja Jouko Teperi. Painatuskeskus Oy, Helsinki 1995
- Provasnik, Stephen, Judicial Activism and the Origins of Parental Choice: The Court's Role in the Institutionalization of Compulsory Education in the United States 1891–1925. *History of Education Quarterly*, Vol. 46. Fall 2006, *History of Education Society*
- Puntila, L. A., Valtionpäämies ja hallitus. Teoksessa: Suomalaisen kansanvallan kehitys. Toim. Historian Ystävien Liitto. WSOY, Helsinki 1956
- Purhonen, Kari, Eteläranta peruskoulun ja yksityiskoulujen puolesta. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Rahikainen, Marjatta, Kansakoulun vuosisata 1866–1966 tilastojen valossa. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. SKS, Helsinki 2011
- Rainio-Niemi, Johanna, The Ideological Cold War. Politics of Neutrality in Austria and Finland. Routledge 2014
- Rantala, Jukka, The Political Ethos of a Model Citizen. Ensuring the Correct Political Attitude of Elementary School Teachers during the First Decades of Finland's Independence. *Nordic Lights. Education for Nation and Civic Society in the Nordic Countries, 1850–2000*. Edit. Sirkka Ahonen ja Jukka Rantala. SKS, Helsinki 2001
- Rantala, Onni, Konservatismi ja sen kannattajat. Tammi, Helsinki 1960a
- Rantala, Onni, Konservatiivinen ja radikaalinen asennoituminen. Tampereen Kirjapaino-Osakeyhtiö, Tampere 1960b
- Rantala, Onni, Poliittisten voimasyhteiden kehitys Suomessa 1907–58. Suomalaisen Kirjallisuuden kirjapaino Oy, Helsinki 1963
- Rantala, Jukka, Oppikoulunopettajat. Teoksessa: Valistus ja koulunpenkki. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Toim. Anja Heikkinen ja Pirkko Leino-Kaukiainen. SKS, Helsinki 2011
- Rasilainen, Aki, Oikeudellinen argumentointi politiikassa. Suomalaisen legalismin poliittinen historia. Suomalaisen Lakimiesyhdistyksen julkaisu. A-sarja N:o 257, Helsinki 2004
- Rentola, Kimmo, Kevään 1968 isänmaan toivot. Teoksessa: Työväen verkostot. Väki Voimakas 16. Toim. Sakari Saaritsa & Kari Teräs, 2003
- Rentola, Kimmo, Vallankumouksen aave. Vasemmisto, Beljakov ja Kekkonen 1970. Otava, Helsinki 2005

- Rentola, Kimmo, Suojelupoliisi kylmässä sodassa 1949–1991. Teoksessa: Ratakatu 12. Suojelupoliisi 1949–2009. Toim. Matti Simola. WSOY, Helsinki 2009
- Rentola, Kimmo, Suomen Teiniliiton nousu ja tuho, Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012
- Renvall, Pentti, Historiantutkimuksemme tie. Historiallinen aika-kauskirja 1/1945
- Revel, Jean Francois, Ei Marx eikä Jee-sus. Vallankumous alkaa Amerikasta. Otava, Helsinki 1972
- Riepula, Esko, Näkökohtia valtiosääntömme arvomaailmasta ja valtasuhdejärjestelmästä. Tampereen yliopisto. Oikeustieteenlaitoksen monistesarja. 1969
- Riepula, Esko, Eduskunnan perustuslakivaliokunta perustuslakien tulkitsijana. Valtiosääntötutkimus eduskunnan perustuslakivaliokunnasta perustuslakikontrollia ja perustuslakien tulkintaa harjoittavana toimielimenä vv:n 1907–1972. Suomalainen Lakimiesyhdistys. A-sarja N:o 101
- Riepula, Esko, Asiantuntijamenettelyn vaikutuksista perustuslakivaliokunnan päätöksentekoon. Poliitiikka 1973/2
- Russel, Bertrand, Filosofian ongelmat, Gummerus, Jyväskylä 2003
- Ruuhijärvi, Paavo, Suomalaisen koulunuudistuksen filosofiaa. Teoksessa: Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja. Toim. Esko Kangas. Otava, Helsinki 1968
- Ruuhijärvi Paavo, Toivonen, Esko, Peruskoulun hallinto 1977. Kolmas uudistettu painos. Suomen Kunnallisliitto, Helsinki 1977
- Ruutu, Yrjö, Koulu ja kansalaiskasvatus. Teoksessa: Kohti uutta koulua. Toim. Kalevi Kajava. Kustannustalo, Helsinki 1946
- Saarela, Tauno, Finnish communism visited. The Finnish Society for Labour History, Helsinki 2015
- Sahlberg, Pasi, Suomalaisen koulun menestystarina. Ja mitä muut voivat siitä oppia. Into Kustannus Oy, Helsinki 2015
- Salomone, Rosemary C., Charting a Constitutional Course between Private Values and Public Commitments: The Case of School Vouchers. Book: School Choice. The Moral Debate. edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003
- Salokangas, Raimo, Aikansa oloinen. Yleisradion historia 1926–1996. 2. osa. Yleisradio Oy 1996
- Saraviita, Ilkka, Näkökohtia eräiden lainkäyttöelinten riippumattomuudesta. Lakimies. 68. vuosikerta. 8/1970
- Sarjala, Jukka, Uudistukset nykypäivän näkökulmasta. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Sassoon, Donald, One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. Fontana Press. London 1997
- Setälä, Rauno, Uusstalinistin uskonnustunustus: lähtökohtia 70-luvun

- luokkataisteluun. Kirjayhtymä, Helsinki 1970
- Simola, Hannu, ”PISAn ihme” – suomalaisen peruskoulun menestystarina. Teoksessa: Tiedon ja osaamisen Suomi. Kasvatus ja koulutus Suomessa 1960-luvulta 2000-luvulle. Toim. Pauli Kettunen ja Hannu Simola. SKS, Helsinki 2012
- Smolander, Jyrki, Suomalainen oikeisto ja ”kansankoti”. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2000
- Soikkanen, Timo, Yrjö Ruutu: Näkijä ja tekijä. Itsenäisyyden, eheyttämisen ja uuden politiikan juurilla. WSOY, Helsinki 1991
- Sorsa, Kalevi, Sisäänajo. Poliitiikan kuvioita 1969–1972. Otava, Helsinki 1998
- Suolahti, Eino, Opinkäynti ja sen aiheuttama säätykierto Suomen porvariston keskuudessa 1600-luvulla. WSOY 1946
- Suomi, Juhani, Kriisien aika. Urho Kekkonen 1956–1962. Otava, Helsinki 1992
- Suomi, Juhani, Presidentti., Urho Kekkonen 1962–1968, Otava, Helsinki 1994
- Suomi, Juhani, Umpeutuva latu. Urho Kekkonen 1976–1981. Otava, Helsinki 2000
- Suominen, Tapani, Ehkä teloitamme jonkun. Opiskelijaradikalismi ja vallankumousfiktio 1960- ja 1970-lukujen Suomessa, Norjassa ja Länsi-Saksassa. Tammi, Helsinki 1997
- Suutarinen, Sakari, Vapaan koulutuksen tukisäätiö – koulukasvatuksen, opettajankoulutuksen ja tutkimuksen näkymätön vaikuttaja 1973–1991. Kasvatus & aika 2/2008
- Suvanto, Pekka, Konservatismi. Ranskan vallankumouksesta 1990-luvulle. Suomen Historiallinen Seura 1994
- Sänkiäho, Risto, Vaalitapahtumien tarkastelua. Poliitiikka 2/1966. Valtiotieteellinen yhdistys
- Taipale, Atso, Rehtorit muutoksen kourissa. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Tala, Jyrki, Oikeusturvakeskustelun lähtökohtia. Kantajana kansalainen. Raportti oikeusturvasta. Toim. Jyrki Tala. Tammi, Helsinki 1969, esipuhe
- Tanttu, Kimmo, Peruskoulusta yhtenäiseen perusopetukseen. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Tarkiainen, Tuttu, Keskustelu Suomen valtiosäännöstä. Poliitiikka 1/1967
- Tarkka, Jukka, Uhan alta unioniin. Asennemurros ja sen unilukkari EVA. Otava, Helsinki 2002
- Tarkka, Jukka, Isänmaan unilukkari. Päiviö Hetemäen yhteiskunnallinen elämäntyö. WSOY, Helsinki 2006
- Tarkka, Jukka, Max Jakobson – Kylmän sodan diplomaatti. Otava, Helsinki 2010
- Tarkka, Jukka, Eva ja demarit. Historiallinen Aikakauskirja 4/2013

- Teerijoki, Matti, Kemin yhteiskoulu 1957–1975. Teoksessa: Kemin Suomalainen Porvari-Yhteiskoulu, yhteiskoulu, yhteislyseo, lyseo ja lukio, Kemi 1998
- Teperi, Jouko, Yksityisten oppikoulujen taistelu olemassaolostaan. Yksityisoppikoulujen historia 1872–1977. Jari Salminen, Jukka-Pekka Pietiäinen ja Jouko Teperi. Painatuskeskus Oy, Helsinki 1995
- Thomas, Nick, Challenging Myths of the 1960s: The Case of Student Protest in Britain. Twentieth Century British History, Vol. 13, No. 3. 2002
- Thompson, E. P., The Poverty of Theory: or an Orrery of Errors. Merlin Press, London 1995
- Tiihonen, Seppo, Muuttumaton, luja hallitusvalta. Poliitikka 1/1991, 72–74
- Toivonen, Timo, Varovainen kapinallinen. Turun yliopistossa 1963–1972. Turbatur, Turku 2014
- Tuomioja, Erkki, Eliitin opinahjossa. Teoksessa: Muutos ja pysyvyys. Rehtori Vesa Nikusen juhla kirja. Toim. Kirsti Mäkinen ja Tuula Uusi-Hallila. SYK, Helsinki 1997
- Tuulio, Tyyni, Pappilan kasvatti, Teoksessa: Ilon ja aatteen vuodet. Toim. Toini Havu. 1965. Toinen painos. Arvo A. Karisto Oy 1965
- Uljas, Päivi, Hyvinvointivaltion läpimurto. Pienviljelyhegemoniasta rapautumisen, kansalaisliikkeen dinnän ja poliittisen murroksen keskinäiset suhteet suomalaisessa yhteiskunnassa 1950-luvun loppuvuosina. Into Kustannus Oy, Helsinki 2012
- Uljas, Päivi, Iso paha julkinen sektori. Kulttuurivihkot 2/2015
- af Ursin, Nils, Proletaariaatteita. Koelma kirjoituksia. Suomalainen sosialistinen kustannusyhdistö, Fitchburg 1914
- Uusikylä, Kari, Vastatuulia. Inhimillisen kasvatuksen ja koulutuksen puolesta. Opetus 2000, Jyväskylä 2003
- Uusikylä, Kari, Rakastettu ja vihattu peruskoulumme. Teoksessa: Yhtenäisen peruskoulun menestystarina. Toim. Kauko Hämäläinen, Aslak Lindström ja Jorma Puhakka. Yliopistopaino Kustannus, Helsinki 2005
- Vares, Vesa, Kaksi askelta edellä. Kokoomuksen Nuorten Liiton historia 1928–96. KNL ry. WSOY 1999
- Vares, Vesa, Suomalaiskansallinen Kokoomus. Kansallisen Kokoomuspuolueen historia 1944–1966. Edita, Helsinki 2008
- Vartiainen, Juhana, Taloustieteilijä politiikassa vai poliitikko taloustieteessä? – Jussi Linnamon haastattelu. Kansantaloudellinen aikakauskirja – 88. vsk. – 2/1992
- Vartiainen, Juhana, Hyvinvointivaltio ja markkinatalous. Yhteiskuntapolitiikka 3/2014
- Vesikansa, Jarkko, ”Kommunismi uhkaa maatamme”. Kommunisminvastainen porvarillinen aktivismi ja järjestötoiminta Suomessa 1952–1968. Helsingin yliopisto. Yliopistopaino 2004
- Virtanen, Matti, Fennomanian perilliset. SKS, Helsinki 2001
- Virtanen, Reijo, Peruskouluun siirtyminen. Teoksessa: Koulunuudistus. Kannanottoja ja kaavailuja.

- Toim. Esko Kangas. Otava, Helsinki 1968
- Virtanen, Jorma, R. H. Oittinen ja suomalaisen yhtenäiskoulun rakentuminen. Teoksessa: Koululaitos itsenäisen Suomen rakentajana. Suomen Kouluhistoriallinen Seura. Vuosikirja 2007
- Viteritti, Joseph P., Defining Equity: Politics, Markets, and Public Policy. Book: School Choice. The Moral Debate. edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003
- Waldorf, Geoffrey, Diversity an choice in school education: an alternative view. Markets and Equity in Education. 1.st Edition. Continuum, New York 2006
- Wiberg, Matti, Suojelupoliisiin kohdistunut poliittinen valvonta. Poliitikka 3/1985
- Wiberg, Matti, Perustuslakivaliokunta asiantuntija-areenana. Lakimies 6/2003
- Wolfe, Alan, Introduction. Book: School Choice. The Moral Debate. edit. Alan Wolfe. Princeton University Press, New Jersey 2003
- Wuokko, Maiju, Markkinatalouden etujoukot: Elinkeinoelämän valtuuskunta, Teollisuuden keskusliitto ja liike-elämän poliittinen toiminta 1970–1980-lukujen Suomessa. Helsingin yliopisto 2016.
- Yliaska, Ville, Tehokkuden toiveuni – Uuden julkisjohtamisen historia Suomessa 1970-luvulta 1990-luvulle. Into. Riika 2014
- Ylikangas, Heikki, Keskeiset kehityspiirteet virkamieseliitin rekrytoinnissa. Teoksessa: Oma hallinto. Kansakuntaa rakentamassa 1809–2009. Valtioneuvoston kanslia. Helsinki 2009
- Zitting, Simo, Juridiikka ja politiikka. Lakimies 1973, 84–90

Tiivistelmä

TURUN YLIOPISTO

Yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Filosofian, poliittisen historian ja valtio-opin laitos

Väitöskirja

VILLE OKKONEN: Peruskoulua vastaan – yksityisoppikoulut ja yhteiskuntajärjestys 1966–1975

Joulukuu 2017

Tutkimus tarkastelee peruskoulu-uudistuksen poliittista vastustusta vuosina 1966–1975 ja sen kiinnittymistä muuhun oikeistolaiseen, sivistys- ja kulttuurilaitosten vasemmistolaistumista torjuneeseen aktivismiin. Poliittisen oikeiston ja yksityisoppikouluväen näkökulmasta peruskoulu eli kunnallinen yhtenäiskoulu toi mukanaan yhteiskuntajärjestystä koskevia uhkia.

Tähänastinen tutkimus ei ole kiinnittänyt huomiota peruskoulun vastustusta leimanneisiin mielikuviin koulu-uudistuksen yhteiskunnallisista, oikeistopii-reissä enemmän tai vähemmän vaarallisiksi ymmärretyistä tavoitteista. Tässä tutkimuksessa vastataan historiantutkimuksen menetelmin kysymykseen, mitä peruskoulun poliittinen vastustus oli, kuinka se kehittyi ja mihin se perustui. Lähdeaineistona käytetään Kansallisarkiston yksityisarkistoja, valtiopäiväasiakirjoja, eduskunnan arkistoa, puoluearkistoja sekä sanoma- ja aikakauslehtiä.

1960-luvun lopun poliittiset ristiriidat kärjistyivät, kun Kokoomus ajautui oppositioon, vasemmistoyhteistyö tiivistyi ja sisällissodan seurauksena lukkiutunut oikeistohegemonia niin kutsutuissa vakiintuneissa instituutioissa purkautui. Lisäksi sävynsä poliittiseen konfrontaatioon antoi vasemmiston käynnistämä valtiosääntöuudistus, jossa eräänä keskeisenä kysymyksenä oli peruskoulu-uudistuksessa esille noussut ja oikeiston hyödyntämä omaisuudensuoja. Peruskoulun torjumisessa keskeiseen rooliin asettui oikeistopoliittinen aika-laistulkinta vasemmistovaarasta sekä sosiaali- ja verovaltion epäilyttävydestä. Nämä tilannekuvat keskittyivät ”suomalaiselle elämänmuodolle” vieraaseen yleisvasemmistolaisuuteen, ruotsalaisen sosialismin leviämiseen ja valtion virkakoneiston vasemmistovetoiseen solutukseen.

Perinteinen oikeisto vieroksui sosiaali- ja verovaltion politiikkaa, johon kunnallinen yhtenäiskoulu liitettiin. Koulutuspolitiikassa oikeisto, yksityisoppikouluväki ja myöhemmin

elinkeinoelämäkin yrittivät rakentaa ei-sosialistista rintamaa vasemmiston torjumiseksi. Yksityisoppikouluväki riitautti vuonna 1968 päätetyn koulujärjestelmälain toimeenpanon korostamalla yksityisoppikoulujen ”lakimääräistä valintaoikeutta”. Kun tämä strategia yksityisoppikoulujen puolustamiseksi epäonnistui, kouluoikeisto tulkitsi ei-sosialistisen puoluerintaman kärsivän hajaannuksesta. Tältä pohjalta katsottiin, että Suomi voisi siirtyä lainsäädäntötein hitaasti ja Ruotsin esimerkkien tavoin kohti sosialismia.

Vasemmistovetoiset lainsäädäntöhankkeet yhdessä kulttuurielämän ja kansallisten historiakuviin murroksen kanssa syvensivät oikeistopiirien kokemusta sosialismin salakavalasta leviämisestä ja niin kutsuttujen perinteisten arvojen hämärtymisestä. Tältä pohjalta syntyi myös erilaista elinkeinoelämän tukemaa oikeistolaista aktivismia, muun muassa Vapaan koulutuksen tukisäätiön aktivoituminen vuosina 1973–1974. Oppikoululaitoksen omistuskysymys mahdollisti valtiosääntöpolitiikan ja omaisuuden suojan hyödyntämisen kunnallisen yhtenäiskoulun torjumisessa, mikä toi oikeuskansleri-instituution, tuomioistuimet ja perustuslait osaksi koulukeskustelua.

Yksityisoppikouluväki ja perinteinen oikeisto liittivät yksityisoppikoulujen puolustamisen ja valtiopäiväjärjestyksen päätöksentekosäännöt vasemmiston patoamiseen. Oikeiston

argumentaatio yksityisoppikoulujen valintaoikeudesta ja omaisuuden suojusta oli äärimmäisen kiistanalainen vuoden 1968 koulujärjestelmälaissa. Kunnallisen yhtenäiskoulun vastustajat vetosivat kansainvälisiin sopimuksiin ja Suomen perustuslakeihin, joiden varassa reformi kuvattiin ihmisoikeussopimusten ja Suomen oikeusjärjestyksen vastaisena. Oikeusjärjestyksen ajateltiin mutkattomasti suojaavan yksityisoppikoulujen säilymistä ja vanhempien valinnanvapautta. Lisäksi juridisesta argumentaatiosta etsittiin perusteita yksityisoppikoulujen puolustamisen ja peruskoulun torjumisen ”epäpoliittisuudelle”.

Asiasanat: koulutuspolitiikka, yhtenäiskoulujärjestelmä, koulunuudistus, kasvatushistoria, oikeistolaisuus, konservatismi, antikommunismi, sosialismi, sosiaalivaltio, poliittinen historia, oikeusjärjestys, perustuslait, omaisuuden suoja, oikeushistoria

ABSTRACT

UNIVERSITY OF TURKU

Faculty of Social Sciences

Department of Philosophy, Contemporary History and Political Science

Doctoral Dissertation

VILLE OKKONEN: Opposing the Comprehensive School – Private Schools and Social Order, 1966–1975

December 2017

This study examines political opposition to the comprehensive school reform in 1966–1975, and especially its attachment to wider right-wing activism against the left in cultural institutions. The political right and private school supporters perceived the comprehensive school reform, which introduced a municipalized school system, as threatening the bourgeois social order and the “nonpolitical” education system in a number of ways.

Previous research has not paid attention to the way in which the traditional right comprehended the school reform as socialist, undemocratic and at odds with the prevailing judicial order. This dissertation asks, why the comprehensive school reform encountered resistance in public political life and behind-the-scenes, how this resistance developed during the study period and what kind of contents it had. The analysis is primarily based on source materials found on private collections archived

in the National Archives of Finland, parliament records, party archives and newspapers.

This study indicates that in the 1960s, political conflicts escalated as the right lost ground in many established institutions while cooperation on the left strengthened. A sudden and fundamental change occurred in the power ratios of high profile political life, executive power, law drafting and significant appointments to office. Right-wing activists were alarmed about leftist influence on education, the social order and constitutional matters. The issue of private school ownership made it possible to appeal to constitutional property rights.

Right-wing activism used interpretations and expert opinions on the Constitution, especially property rights, as an instrument to fight the comprehensive school reform. Their political outcry against a “left-wing danger”, possible revocation of the traditional social order and the

marginalization of the “Finnish way of life” rested on anxiety concerning “socialist” social reforms, the possibility of a left-wing majority in parliament and the potential spread of Swedish socialism.

According to this study, the traditional right and business circles came to oppose the comprehensive school reform because of its socialist premise. The so called social and tax state was seen as an antithesis to the bourgeois social order, which included private schools, parental choice and “traditional values”. In traditional right groups, comprehensive schooling was closely attached to socialist influence on the municipal and national levels. During the study period, left-wing parties succeeded at cooperation in educational politics. This alliance, together with the “socialization” of private schools, gave the traditional right a signal that non-socialist parties were disorganized and ineffectual. The traditional right, private school advocates and business interest groups considered Sweden as a dangerous role model and an intermediate point on the way to socialism.

The study argues that left-leaning legislative projects, together with weakening right-wing hegemony in culture and education institutions, induced a Finnish “Red Scare”. Images of the insidious spread of socialism and the blurring of so-called traditional values were particularly pronounced in education policy confrontations. This

encouraged right-wing politicians, education officers, businessmen and principals to participate in anti-socialist political activities.

The traditional right defended private schools and the existing societal order but was defeated. Its argumentation based on property rights was extremely controversial from the outset. Right-wing activists tried to convince other non-socialist forces to withdraw from cooperation with the left. The legal order was understood as a protection against “undemocratic” left-wing initiatives. Ultimately, legal arguments were utilized to justify the defense of private schools and the traditional social order as “nonpolitical”.

Keywords: education policy, comprehensive school, school reform, history of education, right-wing politics, conservatism, anticommunism, socialism, social state, contemporary history, judicial order, constitution, constitutional protection of property, legal history

Annales Universitatis Turkuensis

Turun yliopisto
University of Turku

ISBN 978-951-29-6973-9 (Painettu/Print)
ISBN 978-951-29-6974-6 (Sähköinen/Pdf)
ISSN 0082-6995 (Painettu) | ISSN 2343-3205 (Verkojulkaisu)